Rostocker Dokumentenserver
Dieses Werk wurde Ihnen durch die Universitätsbibliothek Rostock zum Download bereitgestellt.
Für Fragen und Hinweise wenden Sie sich bitte an: digibib.ub@uni-rostock.de

Felix Wuertz

Chirurgie

Nu voor de tweedemael in Nederduyts ghetrouwelijck overgeset/ gnecorrigeert en verbetert / door Abraham Lenertzoon Vos, Amsterdam: Walschaert, 1633

http://purl.uni-rostock.de/rosdok/ppn788378473

Druck Freier Zugang PUBLIC DOMAIN

81. l. 4.

Me — 1008.

Universitäts Bibliothek Rostock
http://purl.uni-rostock.de/rosdok/ppn788378473/phys_0002
DFG

Chirurgie
FELIX WURTZ
WEYLAND,
Den beroemden
CHIRURGYN
Tot Basel.

Tegenwoordigh op nieu met vlijdt nae des Autheurs eygen Schriften oversien/
DOOR
RODOLPH WURTZ
Chirurgijn tot Straesburch.

Uyt het 28. Exemplaer in 't Hoogduytsch gedruckt: Nu voor de tweedemael in Nederdupts ghetrouwelijck overgeset / gheorrigeert en verbetert:
Door
ABRAHAM LENERTZOON VOS,
Chirurgijn tot Zaerdam.

dat
de

t'AMSTERDAM,
Voor Hans Walschaert, Boeck-verkooper op 't Water in de Druckerye. Anno. 1633.

Ex Bibliotheca Academiae Rostochiensis

Universitäts Bibliothek Rostock
http://purl.uni-rostock.de
/rosdok/ppn788378473/phys_0010
DFG

DEDICATIE,
AEN DE
Eerentfeste, Wijse, Voorsienige, Hoogh-geleerde ende seer discrete Heere, mijn Heere CLAES PIETERS Tulp: Wel-vermaerde Doctoor in de Medecynen, Raet ende Schepen der Stadt Amsterdam.

HOOGH-Geleerde Heere, dewyle het een yders schuldige plicht is, te betrachten des naesten nut ende meeste welvaert, volgens de alderheylighste wille Godts: Dunckt my seer bequaemlijck dat een yegelijck zijn beroepinge daer inne bestede, nae de mate der gaven die hem Godt ghegeven heeft. In het welcke uwe E: dienst-bereyde seer geneghen is, synen seer gheringen ontfangene Penningh op winninghe uyt te setten: waerinne hy geen waerdiger noch gheringer, noch gereder gelegentheydt (volgens zijn beroep) heeft konnen vinden, dan even juyst dese synen tegenwoordigen Arbeyd, in welcken maer simpelijck op-gedragen wort, 't gene by een ander met groote moyten ende arbeydt, beploeght, gesaeyt, bemaeyt ende bearbeydt is: alles tot nut ende troost van de arme pijnlydende gewonde menschen. Zijnde nu het acht-en-twintigste Exemplaer dat inde Hooghduytsche Tale is uyt-gegeven, ende allesins noch meer, ende meer vermeerdert ende verbetert, door de Wijdt-beroemde Wondmeester FELIX WURTZ, *Stadts Chirurgijn tot Basel, gemaeckt ende uyt-gegeven. Welckers goede ende notabele Leeringe ick nu eenighe*

Jaren herwaerts, met goede vrucht ghe-exerceert, ende wel bevonden hebbende, hebbe niet konnen nalaten, 't selvighe tot gemeene nut, in onse Nederduytsch over te setten: alsoo mijn Practijck en oefeninge tot noch toe meer inde Hooghduytsche, als Nederduytsche Tale is gevallen, ende oversulcx in die selvige Sprake redelijck wel ervaren zijnde: hebbe ick tot lof van dien wel-ervaren Meester, ende tot nut van onse eygene Natie, dit Werck by de hand genomen. Ende wederom aen d'ander syde wel wetende, dat uwe E. als een wel-vermaerde Doctoor inde Medecynen, niet alleene wel-ervaren: maer oock sonder twijffel in de Hooghduytsche, als een aengeboren Tale: wel gheleert, in Chinische saecken expert geoeffent, ende over sulcx in alles, wat desen soude moghen aen gaen, hoogh-verlicht: Soo hebbe ick in Consideratie van dien, uwe E. desen uyt gheneyghder Affectien willen op-offeren; te meer om dat de E. Hans Walschaert, Boeck-verkooper ende Drucker, uwe E. Hoogh-geleerde Wijsheyd, my seer Gerecommandeert heeft: wel wetende dat mijn Intentie soodanigh was, dat ick desen arbeyt: Insonderheyt de Geleerde wilde Dediceren. Ende hebbe het daeromme uwe E. als een wel-ervaren Doctoor willen behandigen: met versoeck dat uwe E. 't selvige gunstigh gelieve te doorsien, na sijn waerde oordeel, by de verstandige Lauderen, ende tegens d'onwetende beschermen, so als uwe E. seer beroemde Wijsheyt verstaen sal te behoore. Wilt dierhalven seer geleerde Heere ende Doctoor dit Werck (als een gunst voor de gave) met goede Affectie op ende aen-nemen, ende Gratieus ontfangen: Ten eynde op dat de kleyne ende eenvoudige, die anders geen uytnemende gave ontfanghen hebben, door de Gratieuse op-neminge van desen moghen werden ghesterckt, om soo langs so meer, haer gheringhe, van Godt ontfangene

penninex-

penninckxken) ten gemeenen nutte in't werck te stellen. Ghelijck als oock veel licht kortelijck nae desen geschieden sal, soo ingevalle desen arbeyd, by V. E. mijn Hoogh-geleerde Heere, in gunste sal werden aengenomen, soo sal de lust, van de Affectie ghevoedet, eenen nieuwen moet bekomen hebbende: te vaerdigher sijn omme uyt te voeren't ghene al rede begonnen is. Ende op dat volgens soodanighe mijn Intentie dies te beter soude moghen vallen, soo in't stellen van den sin, als in't Dicteren van den stijl, heeft my voor hooghnoodigh goet gedocht, aldereerst het ghereetste middel by der hand te nemen, omme voor eerst op't spoedighste mijn naesten te vorderen, ende oock met een omme door dien middel te bequamer my selven te oeffenen. Ende daeromme soo hebbe ick dies te vrymoediger dese mynen arbeyd V. E. als een wel-ervaren Doctoor in de Medecynen, willen toe-eygenen. Ten eynde: op dat uwe E. 't selvighe soude ghelieven te visiteren, op dat soo daer yets inne gheseylt mochte wesen, ick van uwe E. een goede Instructie mochte bekomen, ende dies aengaende, goedighlijck onderwesen mochte werden. Versoecke oock niet anders mijn seer gheleerde Heere, by desen: als alleene uwe E. goede Affectie tot mywaerts, soo in't Mainteneren van desen, als mede inde goede onderwijsinghe ende Leeringhe die uwe E. my in Chirurgie ofte andersins soude ghelieven mede te deylen, noodigh zijnde in mijn vocatie ende Exercitie. Sulckx ghenietende achte ick my gheluckigh, ende soude het aen-nemen voor een van de meeste ende hooghste Recreatien, die my in dit tijdtlijcke leven te eenigher tijdt soude mogen gebeuren. Mijn seer gheleerde Heere, sal de nuttigheydt van dit werck, so in de Manualen als Remedien, veel beter konnen oordeelen ende verstaen, als ick soude konnen uyt spreecken,

DEDICATIE.

al hoe wel ick het selvige wel 19 Jaren herwaerts in Chirurgie meerendeels ghevolget hebbe. Dierhalven bevele ick onderdanigh dese mynen arbeyt in uwe E. Hoogh-geleerde oordeel, my selven (als boven) by mijn Heere gherecommandeert houdende, ende sluytende: bevele ick mijn E: Heere, den ghetrouwen Godt in sijn aldergenadighste, ende Vaderlijcke bescherminge: die uwe E. in een salige Dominatie wil sparen, tot welstant van Godts Kercke, ende tot nut van zijn Ghemeente, AMEN.

Ghedaen tot Zaerdam, desen 28 October Anno 1632.

Uwe E: Dienst-bereyde Dienaer,
Abraham Lenertsz Vos van Assendelf.

Aen de seer discrete Leser.

GUnstighe Leser, het is nu eenige jaren gheleden, dat ick op 't verſoeck van eenighe, my voor ghenomen hadde, uyt Hooghduytſch te Tranſlateren, ende in Nederduyts over te ſetten, dit tegenwaordige Boeck ofte Tractaet, van de wijdt-beroemde wel-ervaren Wond-artz FELIX WURTZ, Stads Chirurgijn tot Baſel, welcken Arbeyd by my voorgenomen, ende omtrent ten halven ghebracht zijnde, viel my een noodtſaeckelijcke verhinderinghe voor, alwaeromme het Werck, ofte ghelaten, ofte van een ander voorts volbracht moſte werden: Het welck om het gemeene te bevorderen, ſoo vele doenlijck, by een ander voorts volbracht werde, waerinne om dies wille het Werk wat Imperfect gewordē, ēn beſonder inde Simplitien eenige Namen wat qualijck zijn gevallen ende getranſlateert. Maer nu de ſelvige Druck al over langhe geconſumeert zijnde, ende ſedert het Hooghduytſche Exemplaer diverſche reyſen vernieuwet, herdruckt, ende verbetert weſende, heeft my goet ghedocht, dit Werck voor de tweedemael inde Nederduytſche tale over te ſetten: Aenmerckende de groote nuttigheyd ende het gebruyck van dien, hoe ſeer noodigh dat het ſoude mogen weſen voor vele Jonge borſtē (ende meer anderen) die ſomtijds eenighe ſeer weynigh jaren, in een goet Meeſters winckel gediendt hebbende, haer op de Zee begeven, Meeſter zijnde, onderwinden haer te gheneſen: ſoodanighe voorvallende Accidenten, die alſdan ſouden moghen voorvallen: Waer van ſy dickwils nauwelijckx het beginſel verſtaen, de welcke dan ſoodanigh zijnde, haer meeſte vertrouwen moeten ſtellen, ende

haer

haer beste leeringe moeten trecken, uyt verscheyden Leeringhen van diversche goede wel-ervarene Autheuren, onder welcken dese (hoewel kleyn) niet vande minste behoorde gestelt ende ghetelt te wesen: als zijnde in 't zyne wel ervaren, Duydelijck in Leeringhe, propijs in zijn Manuael, perfect in zijn bereydingh, correct in zijn ghebruyck: Al het welck den Jonghen ende andere Chirurgijns (nae mijn oordeel) seer nut ende dienstelijck sal zijn: Zijnde niet groot van Formaet, noch diere van Geldt, maer licht om te ghebruycken, redelijck te bekomen: ende is daer-beneffens niet seer kostelijck (hoewel expert) in zijn Medecamenten. Daerinne dan verscheyden Meesters, besonder de Jonge aenkomende, gheoeffent zijnde, veel nuttelijcke ende goede subtyle Leeringen sullen konnen trecken, ende tot troost van veel pijnlydende herten, veel notabele curen sullen konnen doen. Ende in Consideratie van dien, hebbe ick insonderheyd voorgenomen dit tegenwoordighe Translaet, 't welck genomen is uyt het laetste Exemplaer, dat om zijn besondere nuttigheydt nu 28 reysen in Hooghduytsch is gedruckt, herdruckt, ende van den Autheur selven oversien, vermeerdert ende verbetert is, in het welcke ick nu 19 Jaren lang zijn Leeringe gevolght, ende veel goede en notabele Curen, door Godts ghenade gheluckelijcken hebbe volbracht. Want ick verklare met reden van bevindinge, dat ick op een tijd door middel van zijn Fractuer-plaester (Godt ten voorsten) een seecker Jongman by 't leven behouden hebbe, die zijn rechter Been gebroken, ende de Schinckel een halve vinger langh in 't Zant ghesteecken hebbende, wel 10 weecken in Zee zijnde, allerley Storm ende Onweder uytgestaen hebbende, noch gangbaer genesen wert: hoewel wat korter als ordinaris, overmidts de onledigheyd van de Zee de schinckels wat bewegende, dede se wat voor by malkanderen sygen, daer van de groote wonde noch de meeste oorsaecke was, die my verhinderde dat ick de schinckels niet genoeghsaem konde op malkanderen houden, dewyle de wonde dagelijckx tweemael verbonden moste wesen:

daer

daer uyt het March soo sterck vloeyden, dat buyten de wonde inde band de Maetjens my wilden overvallen, die door't bruyne Salfken geweeret, nimmermeer in de wonde quamen, hoe wel wy oock op een seer heete plaetse in West-Indien waren. Besiet eens hoe aengenaem dat zijn Handelinge valt in Hooft en Ooge-wonden, ende der selver voorvallende swarigheden. Hoe aerdigh hy de Borst ende Buyck-wonden beschrijft ende der selviger Cure: Let wel op 't gebruyck van zijn verbant in Fractura, die menigerley zijn, wat treffelijcke Exempelen hy by verscheyden Curatien in voert: Hoe levendigh dat by de menigerley toevallen beschrijft ende de Cura van dien. Ende wat sal ick meer seggen, wat schrijft hy al veelderley Teyckenen ende Voorboden van alle de toevallende swarigheden, die in allerley soorte van wonden soude mogen voorvallen: In somma het is na mijn oordeel een so nutte-licken Autheur: Insonderheyt voor de jonge ingaende Chirurgijns, als redelijckerwijse in sulcken kleynen begrijp soude moghen te bekomē wesen, andere goede Autheuren ongeroert: want hy leert ende haelt so levendig op verscheyden toevallen, als ick oyt in anderen gesien hebbe, welverstaende van 't gene hy dan beschrijft en verhaelt. Dit alles wel aengemerckt hebbende, heeft my bewogen tot gemeene nut in onse Nederduytsche sprake aen den dach te geven, ten eynde: op dat die gene, die de Hoogduytsche tale onbekent is, nochtans van dit loflijcke stuck werckx soude mogen ghevordert werden. Dierhalven bidde ick een yder die dit werck in handen komt, dat hy den goetwilligen Oversetter, sijn goede gunst en meeninge in danck gelieve op ende aen te nemen. Ende of het geviele dat noch eenige Kruyden ofte Simplitien ongetranslateert gevonden werden, die seer weynig sullen wesen, sal den goetwilligen Leser gelieven te weten: dat die meest daeromme also gelatē zijn, om dat by verscheyden Hoogdnytsche natien, het Kruyt op d'eene plaetse aldus: ende op een ander plaetse also genoemt wert. Daervan eē yder inde groote Nederduytsche Herbarium het beste sal konnen na sien, eñ goet bericht vinden, altoos weet ick dit seer

wel dat het heel weynigh sal voorvallen, dat de Hooghduytsche naeme ghebleven is, ende waer sulckx ghesschiedt, sal den Leser ghelieven nae te sien, of in die Tafel die voort Regiſter staet, de Namen niet vertaelt en zijn: want icker eenige, ende ten minſten meeſt in dat Tafelken vertaelt hebbe. Dus wil ick deſe mijn Arbeyt den beminden Leſer in zijn Diſcretie bevolen hebben: dien ick met eenen bidde soo hy beter kan, dat hy beter ghelieve te doen. Aldus gedaen deſen 2 October 1632.

Door V. E. Dienſtwillighe ende bereyde Dienaer,

ABRAHAM LENERTS VOS, Chirurgijn,
Geboren tot Aſſendelf, woonachtigh tot Zaerdam.

Van de schadelijcke Mis-bruyken/ die tot noch toe inde Chirurgie zijn geoeffent geweest.

Dat Eerste Deel.

Hoe dat alle Konsten onder den menschen zijn op-ghekomen, ende van wat soorte van wonden, dat in dit Eerste Boeck gehandelt werden.

Dat Eerste Capittel.

ALS Godt de Heere den menschе in den beginne Schiep/ heeft hy hem ooc/ nevens andere/ goede ende volkomen gaven/ de kennisse aller goeder ende nuttelijcker Konsten ingeplantet/ alsoo dat hem in desen deele niets en soude ontbroken hebben: soo hy in zijn eerste stant eñ wesen (daer inne hem God de Heere geschapen hadde) ghebleven waere: Maer nademael hy in sulcken synen eerste stant ende scheppinghe niet ghebleven en is/ maer vanden Duyvel verleydt ende inde Sonde gevallen is/ so heeft hy oock de gaven (die hy te vooren ghehadt heeft) verloozen. Ende is uyt het licht der wetenschap/ in de duysternisse der onwetenheyd verfallen: Daer uyt wy sien/ dat hy alle de Konsten die hy te voozen ghehadt heeft/ wederom begeert aen 't licht te brengen/ dooz dien hy de selve met veelderleye moeyten ende arbeydt soeckt/ ende nochtans qualijcken het eerste begin daer van recht leeret/ dewelcke doch by hem ten deele zijn overghebleven/ want wy sien dat de menschе noch van naturen dit heeft/ dat hy van allerleye konst (weynigh uyt gesondert) noch weet te spreecken/ ende te oeffenen/ hoe slecht dattet soude moghen wesen/ gelijck 't selve te sien is aen de Musica, Arithmetica, ende andere Konsten meer.

Dat sich dan 't selvighe inde Chirurgie, in dier voeghen toeghedragen heeft/ is niet aen te twijffelen/ want al ist dat de Medecijn niet noodigh geweest ware/ soo de menschе niet ghe-

sondighet hadde/ soo isset nochtans seecker / dat alle dinghen/ die Godt tot Medecijn gheschapen heeft / van beginne af/ hare kracht ende operatie ghehadt hebben/ende dat noch veel beter eñ volmaeckter als huyden daeghs: 't welck den mensch sonder twijffel wel bekendt is geweest ; maer alsoo hy door de sonde / sulcke erkentenisse ende wetenschap verlooren heeft / ende de Medecijne (van weghen veelderleye kranckheden ende ghebreken des lijfs/ die hy hem selven onderworpen hadde) is van nooden gheweest: soo heeft hy begonnen het verloorene (soo vele hem mogelijck geweest is) voor den dag te soecken/ dewyle hy by hem selven bekend ende bevonden heeft / door ingheven des kleynen voncxken/ 't welck hem van het eerste licht noch over-ghebleven was: dat sulcke ghebreken ende ongemack/ met hulpe ende raedt voor te komen ware. Daer uyt wy konnen mercken/ datter weynigh menschen ghevonden werden ; die haer selvē/ ofte andere/ niet souden weten te helpen ofte raden/ in ghebreken der ghesontheydt/ hoe slecht ende gheringh dattet oock soude mogen wesen.

Nu dan: dit alles (wat gheseyd is) alsoo zijnde/ghelijck ick hope datter niemandt teghen sal wesen/op dat een yder mach weten/ waeromme dit alles alhier in ghenoteert / staet aen te mercken: Alsoo ick my voorghenomen hebbe / vande Chirurgie eenighsins te schryven/ soo wel tot nut ende vo[illegible] vande ghewonde: als tot dienste vande aenkomende Chirurgijns, hebbe ick ('t is wel waer) in den eersten beginne ('t ghene tot hier toe is geseyd) ghedachte: als ick mijn aenvangh soude ghenomen/ende op de slechtste ende minste wonden gerechtet hebben: maer na-de-mael sulckx (al ist niet by alle menschen int gemeen) by den grootsten ende meesten hoop bekend is / ende daer-beneven by velen tot noch toe een gemeene oeffeninghe ende ghebruyck is: alsoo dattet onnoodigh! jae overvloedig ware daer yet van te schryven / soo hebbe ick 't dierhalven nae-ghelaten / ende de saecke wat hooger willen aenvangen. Daeromme isset/ te weten / dat ick geensins bedacht ben/ in dit Boeck van geringe ende slechte wonden te handelē/ die maer door de huydt zijn ghegaen/ dewyle dat die selvighe/ ofte door 't uyt-dryven der natuere / ofte door een spinne-rage ende dierghelijcken / oock wel door een oudt Wijf ghenesen werden. Maer mijn voornemen is hier van sulcke wonden te handelen / die van weghen de plaets ende des slaghs seer peryculeus: ende de toe-vallen ofte ongevallen onderworpen zijn; daer (namelijck) niet alleene de huydt uytwendigh ghescheurt/ maer oock dat vleesch door-geslagen/die Senuen ende Bloetaderen ghequetst / ende andere dinghen meer gheroert ende beschadighet is: want andere won-

vide c. 48.

wonden werden lichtelijck geheelet; oock selfs door de nature: maer dese / in de welcke de nature als overweldight ende onderdruckt wort/die behoeven veel meerder Konst / die door lange ervarenthept te wege gebracht wert. Daeromme sich dan niemand sal verwonderen/ dat ick in dese myne schrijvingen/ sulcke geringe ende slechte aenvanck niet en gedencke / als de welcke te voren by menigen bekend/ende in een ghemeen gebruyck ende oeffeninge is.

Dat II. Capittel.

Hoe ende op wat wyse dat de Misbruycken ontstaen sijn, ende van de Chirurgijns selven voort-gebracht.

HEt is doch niemandt verboden / het ghene dat hy selven ervaren ende bevonden heeft / in schrifte te vervaten/ ende andere tot beter onderrichtinge aenden dagh te brenghen/ in saecken 't gemeene nut ende best aengaende/ nademael wy alle schuldigh zijn / onsen naesten nut alsoo te betrachten/ ende syne schaden alsoo te verhoeden / ghelijck als wy geerne wilden dat ons geschieden.

Even dit selfde heeft my oock beweeght van de wonden te schrijven ende aen den dagh te gheven / 't ghene wat ick daer van selfs gheleert ende ervaren hebbe/wil dierhalven voor eerst (aleer ick anders wat beginne/ een korte betrachtinghe voor henen passeeren laten / van de grove ende schadelijcke Misbruycken ende fouten / die sich inde Cure der wonden (ick verswijghe alhier de oude schaden) dagheliickr sien ende mercken laten / die met hooghste schade der armer Patienten / gheoefsent ende als voor goedt ghebruyckt werden.

Om nu sulckr by te brengen/ so twijffele ick niet/ of alle welervarene Chirurgijns sullen met my wel bekennē ende toe-stemmen/ dat mmners de Chirurgie niet sonder groote moeyten ende arbeydt geleeret wert; want sy wordt gantsch niet (ghelijck vele meenen) te huys op 't kussen sittende ende met lesen der Boecken / die daer van schrijven / begrepen noch gheleert/ maer een langhe tijd ende naerstige oeffeninghe word daer toe vereyscht: somen anders in dese konst / yets besonders ende wat rechtschapens begeert upt te richten / 't welck men sonder wandelen/ reysen ende trecken/ heen ende weder / niet te wege brengen kan.

Dierhalven so moet de gene/ die in desen deele een groote name begeert te hebben / hem niet verdrieten laten / de ervarene Chirurgijns (oock met zyne kosten/soo hy 't vermach) na te reysen / ende van de selve leeren allerley / wat sy ervaren hebben / met t'samen hare Manualen, de welcke men anders niet leeren kan/ ten zy datse ons gelijck als in handen vertrouwt ende overgegeven werden: be-

Hoemen de Chirurgie leeren kan.

siet wat den meesten hoop doet/ ende schaemt u niet/ op dat ghy selver sult konnen handt aen slaen.

Het is niet genoegh datmen veel woorden heeft/ ende veel weet te seggen/ dese seydt het: een ander seyd het oock/ want somen oock den selven vragen wilden/ ende konden/ souden sy misschien oock 't selfde antwoorden/ ende hier door soudemen het eerste begin der konst aen een Nonne in 't Klooster/ ofte anders aen een oudt Wijf brenghen: maer wat word ten laetsten anders daer upt/ dan een onseeckere ghewoonte/ daer doch een Chirurgijn gantsch seecker behoort te weten/ende geensins te waenen ofte meenen.

Wat voordeel gheeft dat een Schilder dat hy van allerley verwen aerdigh weet te spreecken/ ende met grooten gheklap weet te seggen/ hoemen dit ofte dat maken sal; wanneer hy niet een Penseel recht inde hand nemen kan/ ick swijge het Schilderen: met klappen is die gene niet ghedient/ die van hem een Schilderije begeert: Even alsso isset oock gheschapen met de Chirurgie, want wat helpt dat den Patienten/ dat de Meester vande dingen een langhe reden maken kan/ wanneer hy selven de hand niet aen-legghen kan/ maer moet het een ander vertrouwen ende bevelen/ die selven by-hans niet ofte oock seer wepnigh/ recht doen ende maken kan.

Daer upt ontstaet/ nae myn oordeel/ alle fauten ende misbruyck in de Chirurgie, dewyle het aen de ervarentheyd schort; ende meer ghecklaps voorhanden is/ als het werck in sich selven vermach: want als het daer toe komt dat den eenen klapt/ ende d'ander upt die klapperije de ervarentheydt nemen moet; soo is het dan al gemist/ want men begint haest dit: dan weder een ander/ ende haest noch wat anders te versoecken ende te probeeren: hyp den op dese/ dan op een ander wijse/ alles nae dat de Authoren/ die men dan by hoopen voor den dagh brenght/ onderscheydelijcken daer van ghescheven hebben/ het is (niet te min) som-wylen wel eñ recht bedacht ende overleydt; maer wat helpt dat den Patienten/ so men hem sulcke niet recht ende wel/ appliceeren ende toe-eygenen kan.

Van de Broddelaers.

Alhier behoort oock dit aenghemercht te werden/waer upt dat (als boven gheseydt is) de Mis-bruycken spruyten ende voort-komen: Dewyle datmen lydet ende toe-staet/ dat die gene die maer een Roofken/ ende Crauwagie gheneesen kan/ hem voor een Chirurgijn upt-geeft/ wanneer hy maer zijn Leerjaren upt-gedient heeft/ soo wil hy strackx een Meester wesen; begheeft hem in den Echtenstaet/ eñ neemt een Huys-houdinghe aen/ ende laet hem voor een Chirurgijn schelden: wanneer dan zijn Leer-meester ongestraft gheweest is; hoe sonde de

de de Leer-jonghen gheschickt gheworden zijn: ende wanneer hy al schoon wandelt / soo hy gheen beter Meester vindet als hy te vooren ghehadt heeft / soo leert hy doch niet meer als hy te vooren geweten heeft.

Hier door blijft men by de oude Liere / ende leeren voorders niet meer als op de eene zyde strijcken! Jae het komt daer toe / datmen meent het oude zy altijd het beste / ende hier door verwerpt men menighmael het eerste: ende het quade / om dattet langer is geoeffent ende gebruyckt gheweest / dat behoud men; quaet blijft altijd quaet / ende wordt nimmermeer goet / al waer 't schoon duysendt ofte meer jaren gebruyckt geweest / ja het word altijd erger.

Dat III. Capittel.

Wat voor misbruyck dat int Heften in usantie ende oeffeninge is, wat schaden daer uyt ontstaen, eñ hoe het bequaemlijck mach gebruyckt werden: alles den Jongen aen-komenden Chirurgijns ten besten, die anders sulcken misbruyck voor goet houden.

TOt hier toe hebbe ick int ghemeen verhaelt / welcke Misbruycken oorspronckelijck de eerste zijn / door dewelcke de Chirurgie schadelijck is verdorven ende verwoestet geworden: Nu vereyscht voorders de ordre / dat ick voort handele van de misbruycken in 't besonder / waer inne / waer met / ende hoe sich de selve toegedragen heeft / ende wat ongemack datter uyt ontstaen is / ende dewyle bykans de gantsche Konst / met veel grove misbruycken veelvoudigh behangen is: so hebbe ick oock in 't verhalen der selven / gheen besondere ordre gevolght; maer het eerste dat my voor-ghekomen is; als dat beste voor-ghenomen / ende daer op het kortste / slechtste ende eenvoudigste / so veel mogelijck is aen-wijsen ende verklaren willen: ende dat onder andere oorsaecken / daer van eenighe boven aen-gewesen / eenige den verstandigen Leser anders wel bekendt / oock daerom / op dat sich den gunstigen Leser / in dese: ende oock veel licht in mijn andere volgende schriften; dies te beter sal konnen reguleeren: aenghesien / zy eensdeels een anderen stijl hebben / als andere Schriften ende Autheuren / van de welcke sy somwylen afwijcken: also oock daeromme / op dat de Chirurgijns, die met na-volghende misbruycken behangen zijn / ende sulckx in 't gebruyck hebben / hier uyt konnen oordeelen dat my alle hare Konstrijcke Curen wel bekent / ende hare verborghene Misterien niet onbekendt en zijn / het welcke ick al voor langhe tijd / als een vuyle / onnutte / ja verderffelijcke saecke verworpen / ende my altijdt daer voor ghewachtet hebbe: maer nu wil ick eerst beginnen by het Heften; in het welcke veel Misbruyc-

bruycken / (daer merckelijcke schaden uyt ontstaen) ghevonden werden.

So vele het Heften aengaet / is te noteeren / dat ick noch dese / noch andere middelen / daer van nae desen ghehandeldt sal werden / niet en wil verachten noch verwerpen / want soo wel dese als andere / haer bysondere ghebruyck ende nuttigheyd hebben / soo sy te rechter tyd ende in behoorlijcke mate ghebruyckt ende aen-ghewendet werden; maer soo dat te rechter tyd in mate eñ ghebruyck overtreden wordt / soo isset niet alleene onnut / maer oock seer schadelijck: Daerom en ben ick niet in sulcken meeninghe / dat men van wegen het misbruyck 't welck in een dinck (hoe het oock soude moghen wesen) ontstaen is / het rechte ghebruyck des selvigen daerom niet en behoort op te schorten: Daerom segghe ick als noch / dat het Heften wel kan ende mach nutteljck ghebruyckt werden / als men de tijdt / de plaetse ende andere omstanden neerstigh observeert ende waerneemt / maer soo wanneer het sonder onderschеydt ghebruyckt word / sonder aensien vande ommestaende ghelegenthеyd / soo isset (ghelijck als ghesеyd is) niet alleene niet nut / maer op 't hooghste seer schadelijck.

Het Heften is geoorloft ende toe-ghelaten / ende heeft sijn besondere nuttigheyd ende ghebruyck / niet aen alle plaetsen / noch in allerlepe wonden / maer alleene daer de noot ende ghelegenthеyd sulckx verеyscht ende hebben wil: Soo machmen dan de Heften ghebruycken als men pets snydet: ghelijck als in Haesen sneden / ende wat dies gelijck is; desghelijckx worden oock gheheftet de Oozen / als oock de Neusen wanneer sy neerwaerts by-hanghen / als oock mede aen een ander deel des Lijfs / ghelijck als aen de wanghen / ofte erghens elders / wanneer een groote lappe (soo ick het noeme) neder-waerts hanghet / het welck van my een lap-wonde ghenaemt word / aldaer moghen de Heften wel ghebruyckt werden / doch dat men de wonden ten eersten niet overlade / het is dan even veel / 't sy dat ghy Heftet met een Naelde / met een ghetwijnde syde / ofte witten garen / ofte Heft-plaesteren: dewelcke ghy aldus maecken sult / Roo Gummi Tragant en Arabi, Mastix, Wieroock, Sarcocolle, āā. 3 1. vermenght het / ende maeckt daer af een subtijl pulverken / neemt dan het witte van eenige Eyeren / kloppet met een Lepel wel stijf door malkanderen tot dat se wel schuymen / ende nae dat het schuym vergaen / ende in water verandert is: dit salmen dan nemen met t' samen het Pulver / ende maken daer een Mixture van / 't welck sy by een Lijm verghelijcken / met het welke men de windels bestrijcken sal / ghy kondt voorder de Heften alsoo stellen / datmen in alle plaetsen der wonden / met het

Waer dat Heften geoorloft is.

Heft-salve te maken.

het bruyne Salfken daer aerdigh by komen kan / om in te laten vloeyen: Want so de Hefften naerder by malkanderen staen als twee vingeren breedt; soo staen sy in Lede-wonden al te nauwe by malkanderen / het waere dan saecke / dat ghy boven ofte aen de Schouder / ofte boven de knije / twee hefften nae by malkanderen heftet / op dat de eene den anderen mach helpen vast houden / op datse niet met malkanderen af scheuren ende upt-bersten / doch niet te min moet ghy aen beyde zyden / maer gantsch niet tusschen beyde de hefften / een openinghe laten / op datmen daer nae een wiecken daer in ghebruycken mage / tot losinghe ende suyveringe der materie ende vochtigheyd / ende tot meerder verklaringhe diendt hier toe gantsch wel / het exempel vande Lede-wonden / de welcke men sterck met een heft-bandt ofte naelde hefte / ofte met twee zyden hefften wel hefften mach / want sy moeten gantsch sterck gheheftet worden / ten aensien vande andere wonden / of anders breecken zy haestigh weder op: soo ghy een Schouder-wonde heftet / ghelijck als een Buyck-wonde / de hefften en hielden gheen dagh ende nacht by malkanderen: Wat aengaet andere wonden oft steecken / (wepnigh upt-ghesondert hae die ghenoemt soude mogen werden) in die selfde en is dat Hefften niet alleene niet nut / maer op 't hoogste schadelijck / ende een oorsaeck van veel jammer ende ellende / het welcke wel kan ghenydet worden / als men maer recht met de saecke handelt ende doet.

Maer van de misbruycken te spreecken / weet ick seer wel dat het Hefften een gantsch gemeen stuck is / oock so ghemeen: als een inde Chirurgie ghevonden mach werden / ende dat noch te meer / schier by een pegelijcken / (schier seggh ick / om dat noch somtijds een ghevonden wordt / die hem op 't hefften verstaet) daer-beneven is noch by dit loflijcke ghebruyck / ende dese ghewoonte daer by ghekomen / datmen van een yder besondere Hefte / oock een besonder loon oft gelt gheven moet / waer door dat dit soo heftigh in-ghedrongen is; dat eenighe Meesters seer sterck daer op staen / sonder aensien van de menigherley schaden die daer upt ontstaen: daerom dan oock niemand hem daer teghen stellen derf / ofte sijn mondt daer tegens op doen / het zy dan dat hy haer niet en achtet. Dierhalven soo wil ick met soodanighe / die allerley wonden precys willen gheheftet hebben / (ende nochtans daer van seer weynigh / ofte gheen verstant hebben) een weynigh spreken / ende die selvighe haere onwetenheydt ontdecken ende ontbinden / sonder dat ick pemandt in zijn kennisse wil verminderen.

Hefften is een oud gebruyck.

't Is waer my is niet onbekent / dat het Hefften niet alleen een

een ghemeen ghebruyck / maer oock een oudt ghebruyck zy: maer wie wil daerom segghen dattet daerom dies te beter zy/ want niet alles wat oudt is: oock niet al wat ghemeen is/ zy daerom te beter ofte goeder/ anders mosten veel quade ghewoonten ende misbruycken oock goet zijn/ die van langerhand in een ghemeen gebruyck zijn gheweest / ende nochtans van velen als quaedt verworpen werden.

Want dat moet immers een yder Chirurgijn bekennen/ ende my toe-stemmen / ghelijck als het oock niet te ontkennen en is ; datmen een wonde vooreerst vande grondt af ende aen de zyden / (ende gantschelijck niet van bovenen) ghenesen ende heelen sal: Want soo men de wonden eerst boven te samen heelet / alsoo datse beneden op de grondt open blijft / 't welck veel malen geschied/ wat soude eyndelick daer anders uyt volghen / als een schadelijcke ongeneselijcke Fistel / dat ick van andere onghemack niet en ghedencke : sal dan een wonde van onderen op-waerts/ ende geensins van boven neder-waerts toe-gheheelet werden / ghelijck een yder bekennen moet / met wat fondament / ende om wat oorsaeck/sal dan eē wonde eerst boven t'samen getrocken ende geheftet weden.

Door de heften (seggen sommighe) voeghen wy de lippen der wonden ordentlijck te samen: dewelcke/ soo zy niet gheheftet werden / souden zy wijd van malkanderen spouwen/ het welcke met heften word voorgekomen: Sulckx weet ick seer wel dat de lippen der wonden/ door de heften te samen getrocken werden/ alsoo datse niet op spouwen en konnen / maer hoe profytelijck ende wijslijck dat sulckx gheschied / gheve ick alle verstandighen selfs te oordeelen: want die sulckx doen die gedencken weynigh daer aen/ als namelijck / dat de wondtheften ofte haestigh vervuylen/ ofte anders haestigh uytscheuren / ende alsoo begeeft hem de wonde wederom met der haest in zijn voorighe ghestalte / Jae somtijds oock wel ergher danse te vooren gheweest is: Daer-en-boven / isset dat de hefte langhe inde wonde blijft ligghen/ so verteert de zyde draet in het vleesch / ende maeckt dat de lijck-teeckenen van de Heften veel erger teecken gheeft dan de wonde selven / daer-en-boven verhindert oock den draet de ghenesinge der wonden / wanneerse in de wonde heen ende weer slingert. Sy dencken oock niet eens daer aen / het welck oock 't voornaemste is / dat namelijck : geen wonde(so ghespouwen ende wijd ghekloofst) aen malkanderen heelet / maer een yder wonde begeeft sich selven / uyt aen-geborene nature/ ende besondere eygenschap/van dagh tot dagh/ hoe langher hoe meer / ende naerder aen malkanderen / ende dat van onderen op-waerts / ende van binnen

Antwoord.

nen uytwaerts/soo vele als alle daghe heelen sal; ende dat drijft de aen-geboren nature alle dagen van begin tot het eynde / also dat de lippen der wonden gantsch nauwe te samen bevonden werden/ ende gheven veel kleynder lijck-teecken nae de genesinge / dan offe geheftet ware gheweest; want als een wonde te samen getrocken ende gheheftet word / so laet niet alleene de wonde een lijck-teecken nae; maer alle de Heften gheven oock een yder een besonder lijck-teecken: daer uyt dan nae de genesinge een leelijcke wanschapenheyd blijft/ maer by aldien dattet seer peryculeuse wonden zijn/ soo salmen de selfde met de windels te hulpe komen/ op datse haer dies te goetwilligher te samen voeghen. Want aen 't binden is uyttermaten seer veel gelegen/ gelijck als ghy hier namaels verstaen sult: Maer 't Heften en deught gantsch niet/ uyt-ghesondert in eenige/doch seer weynigh wonden/ die oock al ten deele zijn gedacht/ ende noch voorder sullen gedacht werden.

Lijck-teecken/ sneden malen.

Dewyle dan openbaer ende bekend is / datmen de wonden van de grondt ende bodem af heelen ende ghenesen sal / ende gheensins van boven nederwaerts: Soo volght oock daer uyt / dat de Medecynen sullen eñ moeten beneden op de grond komen/daer de ghenesinge eerst gheschieden ende beginnen sal: wanneer dan een wonde boven te samen gheheftet is / hoe kan dan de Salve eerst op de grond van de wonde komen / daerse eerst moet beginnen te wercken? Voorwaer wanneer een deure ghesloten is/soo seyd men daer nae / blijft daer buyten tot dat ick weder op-sluyte; daeromme gheschiedt het oock somtijdts / dat haer wormen in de wonden (die sy heelen sullen) gewassen is / het welck alleen daer uyt ontstaet / dewyle de matery die de wonde gheeft / daer inne versticken moet/ ende oock daer door verhinderdt wordt dat de Medecyne / ofte wond-salve door de Heften verhindert werden / alsoo datse inde wonde niet kan door-vloeyjen / ende aen alle plaetsen niet komen en kan/ soo als de nature wel begeert ende hebben wil: ende wanneer sulcken ongeval ontstaen is / dan soeckt men voor den dagh allerley middelen ende Medecynen/ teghen de wormen om die te verdryven ofte te dooden: daer door dan de wonde niet alleene in haer ghenesinghe wert verhindert/maer wordt oock erger ende peryculeuser ghemaeckt: de arme Patient jammerlijcken geppyniget ende ghemartelt: Dierhalven sulcken Meester die wormen in de wonden wassen laet / is wel een groote straffe waerdigh / op dat hy 't niet meer en doe/ een ander tot een exempel. Insonderheydt dewyle sulcken ongemack ende onraet soo licht is voor te komen ende te verhinderen / dat oock een ghemeene Boom-oly de wormen verhin-

Wormen in wonden.

Waer door de wormen in de wonden wassen

deren / datse niet en konnen wassen / ick swijge wanneer andere bittere of scharpe dinghen daer toe gebruyckt werden.

Nu vind men (Godt loff) sulcke Meesters noch wel / die dat ghenoegh verstaen dat de ghenesinghe der wonde / van den grondt der selven eerst geschieden sal / ende dat dierhalven de Medecyne der waerts doordringhen ende neder bloeyen moet: Als sy dan een wonde geheftet hebben / hoe brenghen sy dan haer Medecyne tot op den grond ende bodem vande wonden? Voorwaer pijnlijck ghenoegh / want sy nemen doecklkens / ofte saselkens ofte diergelijck / ende makent nat in hare Balsemen ofte Salven / ende stooten dat met gewelt tusschen de hefften tot op de bodem der wonden. Eenige willen 't noch beter ende subtijlder maken / ende stooten (in plaets van de doecklkens ofte saselkens) grove sterche wiecken in de wonde heenen in tot op den grond / ende ghelven alsoo (gelijck men seyd) voor de Galge een Kadt / maer of sulckx een grond ende fondament heeft / ende of het goet sy; daerom wil ick haer gebraeght ende tot antwoord gestelt hebben / want hoe kan dat te samen bestaen / datmen een wonde boven te samen heft / ende dieselfde wonde beneden oft tusschen de Hefften / met doecken saselen ofte wiecken / ende andersins / wederom van malkanderen scheuren? Ick swijghe noch al hier veel quaedts ende ongemacks / 't welck namaels daer uyt ontstaet / gheljck alle Recht-verstandigen lichtelijcken konnen oordeelen / ick swijghe oock noch de groote pijne / ende pynelijcke smerte / die de verwonden daer door toe-ghevoegt word / alsmen hare wonden alsoo uyt-veeghen; niet anders als gheljck een Musquettier zijn Musquet uyt-veeght / na dat hy geschoten heeft.

De Medecijn moet op de gront der wonde komen.

Wonden willen gesuyvert zijn.

Voorders is een jeder oock dit wel bekendt / ende niet te loochenen / dat een yder wonde verepselt ende begeert / ghesuyvert ende ghereynighet te zijn / soo wel van de onreynighepdt die door den slagh daer in ghekomen is / als van 't gene dat daer nae selfs daer uyt ontstaet. Als nu een wonde gheheftet word / hoe isset mogelijck / dat mense te rechte / soo alst behoort / suyveren ende reynigen kan / van weghen de hefften die inde weghe liggen / door dewelcke men niet recht daer by komen kan? ende of mense al schoon ten deele reynighet / hoe soude dat gheschieden konnen / sonder den Patient groote ende gruwelijcke pyne aen te doen / het welcke (so men recht dede) niet en behoefde / want men moet eerst beginnen te grypen / te drucken / te stooten / heen ende weer te strijcken / ende wat sulckx meer tot uyt-veghen ver-epselt word / alsmen de wonde van de materije suyveren ende reynighen sal / daer door de goede ghenesinghe menighmael verhindert ende verstoort wert / door welken

Heften verhindert de geneſinghe eñ veroorſaeckt lammigheyd.

ken veel tijts Contracturen ende Lammigheydt veroorſaeckt werden: Men behoorde veel meer te gedencken dat een wonde nimmermeer ſoo ſnel ende luſtigh heelet / alſmen de matery daer upt druckt / ende gheljck als met ghewelt daer upt bekomen moet / dan als offe vyp ende onverhinderdt / door dryvinghe der nature / upt de wonde dryven ende vloeyen kan.

Heften verhindert het ſwellen der wondē met groote ſchade.

Maer aen 't ghene dat tot noch toe geſeydt is / is noch niet genoegh: daer moet noch meer gheſeydt werden / dat tot ons voornemen ſeer dienſtelijck is / men heftet een wonde te ſamen. Ende het is daer-en-teghen een yder genoegh bekent ende openbaer / dat alle wonden / ſy zijn gheſchapen ſo ſy willen / die nature ende eygenſchap aen haer hebben / datſe een wepnigh begeeren op te loopē ende te ſwellen / tot datſe hare natuerlijcke Etter ende Materie van haer werpen. Dewyle dat dan alſoo is / gheljck oock niemand daer tegen en heeft / ſoo kan een yder verſtandige lichtelijck daer upt erkennen ende verſtaen / wanneer een wonde in hem ſelven gheſwollen ende op-gheloopen is / dat dan oock de poorte ofte de lippen der ſelven / wat dicker zijn als anders / daerom de wonden altijdt wat wyder begeeren op te ſpouwen ende te gaepen. Wanneer ſy dan in ſulcken ghelegenthepd te ſamen geheftet is / gelijck dat gemeenlijck pleeght te gheſchieden / ſoo wordt de wonde / in ſoodanighe haer natuere (het ſwellen aengaende) verhindert / alſoo datſe haer niet upt-geven en kan gelijck ſulcks wel noodigh ware: Daer gaet het dan eerſt aen met ſpannen ende op-ſwellen / waer upt anders met en volcht als ontſteeckinghe der wonde / tot hooghe noodt ende on-upt-ſpreeckelijcke pyne des Patienten / waer aen alleene dat onbedachte ende on-gheoorloofde heften ſchuldigh is / teghen het welcke geen konſt en helpt / voor ende al eer den toorn der wonden over is / ende de wonde zijn materije upt werpt: Wanneer nu de ſtercke natuere / ſulcken Chirurgijns konſt / miſdruyck ſoud ick ſegghen / met t'ſamen de toe-ballen / overwonnen ende beſtreden heeft / (welke ſtrijd den armen krancken niet belachen mach / dewyle hy de hupt op ſetten moet) dan begeeft hem de wonde eerſt tot ruſte / ende begint ſich te ſchicken tot ghenesinghe. Maer het gheſchiedt oock menighmael / dat de wonde ſich ſterck ende krachtigh tegen de Heften aen dringet / alſo datſe veel malen upt-berſten ende ſcheuren moet / daer door dan de wonde grooter / wyder / ende perpeuleuſer word / alſe te voren opt gheweeſt is: Ey lieve waer toe zijn dan de Heften anders nut gheweeſt / dan dat de arme Patient dies te meer gheſpyniget / ende jammerlijck ghemartelt wert? Het welcke alles ſo wel dit als 't voor-gaende / daeromme werdt verhaelt ende ghenoteert / op dat een pegelijck

ooghenschijnelijck sal moghen sien/ dat een wonde die geheftet is/ soo geerne niet en heelet; als die ghene die wyp ende ongeheftet blijft / om reden als boven geseyd is/ onnoodigh alhier weder te verhalen.

Heften verhindert de bekentenisse der toevallen.

Dooztsˇ ('t welck noch wel 't principaelste is) soo sal my oock lichtelijcken dit toe-ghestemt/ ende geensins tegen ghespzoken werden; dat de merckteeckenen der Accidenten ende toevallen der wonden / principaelijcken op de grondt der wonden te bekennen ende te onderscheyden zijn: Wanneer dan een wonde toe-gheheftet wozdt/ hoe isset mogelijck / datmen de toe-vallen der wonden recht erkennen: ende na de in-houd ende vermoghen der wonden/ vande selven recht (soo als 't behoozt) oozdeelen kan / aengheseen dat men daer niet recht in sien kan? Daeromme verwondere ick my oock dies te minder / datmen so weynigh Meesters vindet / die haer op de toe-vallen der wonden wel verstaen. Daerom geschiet het oock menighmael/dat wanneer een wonde al toe-gheheelt is / dat dan de Meester noch van mens blijft steecken/ (ende noch hier/noch daer geen upt-komste en weet) van weghen de op-swellinghe ende andere plagen/ die hy in de wonde geheelet/ verkleeft/ eñ verstickt heeft/ om sulcx te verdzyven ende af te schaffen. Dan gaet het eerst te degen aen/met wasschē/ baden / salven / smeeren / binden ende diergelijck: daer dooz sy meenen/ alle ghebzeecken (die zy doch selven veroozsackt hebben) af te schaffen ende te verdzyven: maer heeft hy sulcx van weghen zijn ongheschickthepd/ niet konnen te wege bzenghen/ ende recht bekennen; dewyle de wonde noch open was / ende de wyle dat hy 't opentlijck heeft konnen sien / wat wil hy hem dan onderwinden / wanneer de wonde ghesloten is?

Senuen worde menighmael mede ghetheftet.

Merckt noch eens/ het welcke ick schier vergeten hadde: Menighmael geschiedt het/ dat ymandt aen een hand/ ofte ergens elders verwondet wozdt/ daer weynigh vleesch/ ende veel witte Aderkens ende Bloedtaderen zijn / wanneer dan sulcken Meester (die 't alles wil gheheftet hebben) daer over komt/hoe haestigh isset geschiet dat hy met de naelde dooz een Senue ofte Bloed-ader steeckt/ den draet daer dooz steeckt/ ende haelt alsoo alles te samen in de hefften/ wat hy dooz-steecken ende dooz-trocken heeft: Ick segghe u in seeckerheyd/ dat upt sulcken onverstant / die schadelijckste ende quaetste toe-vallen voortkomen/ diemen bedencken mach/ want hoe kan de Bloedader stempen / dewyle daer een draet dooz-steeckt/ende hoe kan den toozn der Senuen sich neder legghen / dewyle datter een draet dooz getrocken is?

Het gheschiedt dickwyle/ dat dooz dit onnoodigh hefften der Senuen / het Senu-water veroozsaeckt wozdt / by 't welcke men dan niet komen kan om te ver-

te verhinderen.

Het is niet wel uyt te spreecken / noch te gheloouen / wat voor schade dat uyt sulck onnoodigh heften ontstaet: Daer van ick veel exempelen konde by brengen / so het noodigh ware: der gheuer die met sulcken misbruyck int uyterste verderf! Jae heel om 't leven zijn ghebracht geworden: daer gantsch geen perijckel by gheweest ware / wanneer men de heften ware voor-by-gegaen. Ende dus vele zy gesproken vande heften in 't ghemeen ende besonder / wanneer ick tot de Handelinge ende Practijcken kome / soo sal ick 't nusschijen wijd-loopigher uyt-druycken / ende allerley dingen (dies aengaende) verstandiger ende duydelijcker verklaren ende openbaren.

Nu volgen eenige seer noodtwendighe / ende nuttelijcke bedenckinghen ende aenmerckinghen / aengaende de heften ende de wonden / die wel waerdigh zijn om vlijtigh te bedencken.

Overladet de wonde niet met veel heften / siet oock wel toe op de ghelijckheyd / ende effenheyd van de heften / steeckse oock niet krom noch uyt-waerts / anders scheurtse weder uyt / ende word heel wanschapen / begint oock niet ten eynde van de wonde te heften / maer recht inde midden / aen de eene lippe moet ghy eerst beginnen / nae dattet hem schicken wil / beheft oock geen schilverken wederom / sy blyven noch werden niet vast / alse los gheweest zijn.

Laet de wonde boven lucht behouden / om de Salven daer in te doen / ende laetse oock onder open / op dat de materp daer weder uyt komen mach / beswaert de wonde oock niet met stijf binde / op datse niet en swelle: het sy aen handen / voeten / ofte andere leden daer de wonde aen is: legget oock de verwonde Leden slechr neer / op datse niet neder-waerts en hanghen / anders so swelt dat selfde Lidt.

Verbindet also / dat de wonde niet en swabben / noch dat de lucht niet tusschen de banden en kome; houdt hem stil ende laet hem niet te lange onverbonden blyven / anders so verstinckt hy ende de banden verwyplen / verbind hem oock niet met een heet verbandt / op dat de wonde of het lidt niet en Apostemere / verbind hem oock niet te haestigh / op dat hem de kramp niet overkome / ofte de Swindinghe niet overvalle noch overhand neme.

Verstopt de wonde niet met wiecken ofte andersins / op dat de materp niet en swelle / ende de wonde niet onderhoole ofte tot een Fistel werde.

Spaert geen Salf ten eersten in de wonde / op dat de Salve int eerste meerder sy / als de materp daer by komt / op dat de Salve niet wegh ghespoelet werde.

Laet oock de Heften niet uytscheuren / op datse gheen teeckens en gheven / maer komtse altijdt met Heft-plaesters te hulpe.

Dat IIII. Capittel.

Wat voor Misbruycken int Bloedt-stillen begaen werden, met etende dingen, met gloeyjende yſers en diergelijck, ende wat ſchaden datter uyt ontſtaen, nevens eenighe exempelen.

Bloed-stillen noodtwendigh.

DE Bloet-ſtellinge is inde Chirurgie ſo hoognoodigh dat ſonder de ſelvige niet goets kan upt-gerichtet werden: Alſo de kranche om den hals komen ſonde / ſoo verre als hy te veel bloedts quyt woorde / oock ſouden de Medecynen niet genoeg vatten noch wercken konnen / wanneerſe door 't gheſtadigh loopen des bloedts verhyndert / ende ghelijck als gedoodet ende af-gedreven werden.

Daerom iſſet billijck als een noodtwendigh ſtuck hoogh te achten / ende waer het noodigh is / ſal ende moet het alleſins gebruyckt werden / doch niet anders alſt behoort / ende ſoo als het upt grondt der Konſt kan ende mach geſchieden. Ghelijck alſmen (Godt lof) noch ſulcke Meeſters wel vindet / die redelijck verſtant daer van hebben / ende weten de Bloed-ſtillingen ſonder eenighe ſchaden recht te gebruycken / tot groot voordeel van hare krancken.

Bloed-stillens Misbruyck.

Maer hoe de onverſtandige het maecken / die ghemeenlijck de grootſte hoop zijn / alſoo blyven de Meeſters by haer grove onverſtant: ende willen haer tot gheen beter wijſen laten / maer behouden hare misbruycken vaſt / ende blyven volhardigh daer by / al ſouden haere Patienten al te mael verdoruen worden / ende tot dreck vergaen. Hier verſtae ick alleene die ghene die Correſiviſche ende etende dinghen gebruycken / ende meenen het bloedt te ſtillen / door gebrande ende brandende middelen: ghelijck onder anderen den Mercurium Sublimat, Arſenicum rouw ofte ghesublimeert / Vitriol ghecalcineert / Pluym-alluyn, het dooden-kop van Aqua Fort, Euphorbium, ende wat dierghelijcke dinghen meer zijn moghen: daer mede ſy vermeenen het bloedt te ſtillen / daer worden ſommighe gevonden / die het noch veel beter maken willen / die nemen de boven ghe ſeyde ſtucken een ofte meer / ende doen die ſelfde te ſamen / ende menghen andere Medecynen daer onder; als daer is Bolus, Terraſigillata, Molen-ſtof / Crocus, Martis ende ſulcx meer. Sulcx houden zy voor een heerlijck meeſter-ſtuck / ende noemen het een ſcherpe Bloed-ſtillinge: ende niet te onrechte / dewyle het ſcherp ghenoegh / ja niet dan al te ſcherp is.

Verſpringe der Misbruycken.

Het is wel te beklaghen / dat deſe ende andere dierghelijcke ſaecken meer / voor Konſten ende Meeſter-ſtucken moeten gehouden werden / dewyle datſe anders niet en zijn / als ſware ende ſchadelijcke Misbruycken ende dwalingen: daer door veel jammer geſtichtet ende aengerecht wort. Want alle die gene die de boven-genoemde ſtucken een

een ofte meer in varsſche wonden ghebruycken / omme het bloed daer mede te ſtempen/die ſchaffen niet alleene kleyne ; maer gheenen nut/ het welck noch eenighsins te verdraghen ware: Maer ſy rechten groote ſchaden daer door aen ; ende doen anders niet / dan oftſe de wonden vol Fenijn ſtaecken ende ſtroepden. Want yemandt ſegge my doch: wanneer een wonde gantſch heftigh ende ſeer overbloedigh bloedet / ende ghy wilt het bloedt met een van de voor-noemde Etende dinghen ſtillen ofte ſtempen / wanneer ghy dan ſulcx inde wonde doet: ſtempt dan het bloedt terſtondt daer op ſoo haeſt als uwe ſtucken daer in gewrongen worden: wie iſt die hier toe Jae ſegghen wil/ want ick ſegge daer Neen toe: want my zijn alle de materien / doorgaens in ende uytwendigh ſeer wel bekend/ alſoo dat ick wel weet offe die kracht hebben/ om het Bloed ſoo haeſtigh te ſtempen ofte niet: moet ghy niet eerſt de wonde verbinden ende toeſtoppen/ met Plaeſters/met Boevijſt/met Boomwolle ende diergelijcken/op dat het bloet daer niet upt en loope?

Wanneer ghy dan met u verbinden ende wel verſorgen/ het bloedt in de wonde ſtillet ofte ſtempet; alſoo dattet nerghens upt bloepen en kan / ſoudt ghy dan deſe reeckeninghe oock niet konnen maken/ dat het Pulver 't welck ghy in de wonde gheſtroept hebt/ niet en werckt/ende dat dat Correſijf 't welck de bloepende Aderen begrijppen ende t'ſamen trecken ſal / voor al niet upt rechten en kan; dewijle dat ſulcx door 't loopende bloed te rugge ghedreven/ ende wegh ghеſpoelt werdt ? Want wanneer de wonde wel verſorght ende wlptigh verbonden is / alſoo datter gheen bloedt upt loopen en kan/ ſoo moet het bloedt met ghewelt ſtempen / ende ſtremt ofte ſtempt inde wonde. Het welck: wanneer het ghеſchiet/ dan kan eerſt het Correſijf hem daer met vereenighen/ ende begint dan te wercken: dat is/ te woeden / te eten/ ende te branden. Hier wilde ick geerne dat my yemand ſeyde / waer toe dat de Correſiviſche dingen inde Bloed-ſtillinghe nut zy: dewijle dat het bloed ſtempt ſonder ſoodanighe ſcharpe dingen; ende alleene door 't verbinden/ ende wel verſorgen der wonden ſtaen moet ? Ghy meent miſſchien dat de Patient niet ghenoegh gemartelt noch gheppnigt zy: ten ſy dat ghy hem oock noch deſe pyne aendoet / ghy beeldet u ſelven in / de Patient en is niet ſwack genoegh/ daerom wilt ghy met u ſcherpe ſtucken voort een Martelaer van hem maecken. Maer och: hoe menighen Ader/ och: hoe menighen Senue/dewelcke door den ſlagh ofte gantſch onbeſchadiget/ofte heel wepnigh geraeckt is/ worden nochtans door uwe ſcherpe Etende Bloedt-ſtillinghen door-beten / ende ghelijck als met gewelt aen ſtucken geſcheurt / ofte moet ten minſten ver-

Correſiven ſonderlinghe ſchadelijck.

verstrammen / 't welck anders wel hadde mogen belet eñ verhoeden werden; wordē dan hier door niet veel Lammigheden veroorsaeckt / ende veel quaed ende ongheval toe-ghevoeght: daer anders die wonde sonder eenighe klachte oock sonder eenige schade ghenesen soude hebben/ so wanneermen daer recht ende wel met ghehandelt hadde so alst behoort.

Exempel hoe het bloet is gestempt geworden.

Ick hebber eens eenen ghekend / die hem voor een Chirurgijn uyt-ghegheven heeft / dese soude eens een verwonde het bloedt stillen: Daerom nam hy zijn Pulver ofte Bloed-stillinge (daer van hy veel ende hoogh gheroemt hadde) ende stiet dat selfde met wat Boom-wolle in de wonde/ ende verbondse/ ende meende dat hy hier mede zijn dinghen wel ende recht gedaen ende uyt-ghericht hadde / onlangs daer nae begon de arme Patient seer jammerlick te kermen/ ende pijnlijck te klaghen/ van weghen de woelinghe ende brandt die hy inde wonde ghevoelde. Ick vraeghde de voornoemde Meester/ wat het doch ware dat hy de Patient met Boom-wolle hadde in de wonde ghesteecken? Dit woude hy my in 't eerste swaerlijck openbaren; dewyle hy het voor een groot Meester-stuck en Misterium hielt: doch seyde het ten laetsten / als ick met aenstaen niet op en hielt / hy seyde dattet Vitriol gecalcioneert ware/oock Gummi Euphorbium, Mercurium Sublimaet, met Bolus en Terra sigillata vermengt/met een weynigh asijn daer onder gemengt/ 't welck hy af-lesschen noemde: dit was zijn groote konst ende verborgentheydt/ daer mede hy de wonden plach te verbinden. Maer wat gheschiede doch? hy dede daer meer schade met/ als of de wonde noch eens so groot ware geweest: Want of schoon de voor-noemde wonde gheen Lam-wonde gheweest was/ so worde doch de arme Patient kreupel ende lam: Dewyle dat met sulcken scherpen Pulver hem zijn Senuen (die onbeschadighet waren) af-gheknaeght ende op-gegeten werden; want ey lieve/ wat hebben de voorgeseyde Simplitien voor gemeenschap met malkanderen: Insonderheydt de Terra Sigillata met de Sublimeerde Mercurio, ofte Gummi Euphorbium, in gelijcke ghestalte werden veel Recepten gemaeckt ende te samen gheset/ die alsoo weynigh vlyen ende schicken / als een bonte vleck/ aen een veel-voudige Coleurde Bedelaers rock/ 't welck doch de arme Patienten niet belachen en mogen/ alsoo zy selven de huydt daer by op-setten moeten.

Gloeyende yssers Misbruyck in't Bloed-stillen/eñ wat voor schadē datter uyt volgen.

Wat tot noch toe inde Bloet-stillinge is aengewesen ende byghebracht / dat zijn voorwaer seer groote ende grove Misbruycken / daer door veel ongeneselijcke schaden werden toeghevoeght. Maer noch isset alles heel kleyn te schatten/ tegen de misbruycken die in 't Bloed-stillen begaen werden / met de gloeyen-

gloeyende yseren / daer men een verwond mensche/ de gequetste Aderen / Senuen ende andere partien / mede te samen treckt ende schrenpet / als of het een Peert ghetrocken hadde. Ende dat wordt by velen voor een groote Konst gehouden: maer mijns bedunckens isset sulcken schrickelijcke Konst/ diemen alleene de Moordenaers behoort te laten gheschieden/ gelijck als ick oock lichtelijck ghelooven wil / dat sulcke Konst eerst van de Beulen ende Dief-hanghers is gheleert ghworden. Andere die noch behendigher ende konstigher willen wesen/ die nemen Boom-wolle/ steecken die aenbrandt/ ende stooten die soo al brandende inde wonden / ende meenen met sulcken doen wel gedaen/ende den krancken gheholpen te hebben.

Een schrickelijcke Konst.

Maer gelijck als ick int alghemeen de Bloed-stempinghe niet en verwerpe / als voorzen gheseydt is/ maer achte het als een noodwendigh stuck/ te zijnder tijd ende na ghelegentheydt der saecken toe te laten: Alsoo verwerpe ick oock niet / de gloeyende yseren inde Bloedtstillinghe gantsch ende al; maer segghe datse een besondere nuttigheydt ende ghebruyck inde Chirurgie hebben / gelijck als in 't af-snyden der Leden / int bovenste ende dickste deel der Beenen / ende anders aen twee ofte drie plaetsen meer/ gelijck als wanneer men een Gewas of-snyden wil / ofte andersins/ het welck goede verstandighe Meesters niet onbekendt is. Maer dat suiker in wonden goet ende dienstelijck zy/ dat stae ick nimmermeer niet toe/ maer segghe veel meer / dat anders niet dan allerley jammer ende ellende/ daer door verorsaecht ende te wege gebracht word: Want so haest als de witte Aderkens de hitte des vyers gevoelen/ soo schrempen / ende krimpen sy strackr/ ende worden korter alse te voren gheweest zijn/ ende konnen oock nimmermeer weder te rechte gebracht werden: Gelijck alle verstandige Meesters met my ghetuyghen moeten. Tot welcke swarighevdt dan noch dit daer by slaet / ofte veel meer daer upt ontstaen wil/ dat een wonde/ die/alse gebarnt is/nimmermeer soo geerne heelen wil als die ghene die sulcke Medecyne niet gehadt hebben: om reden/ als menigen bekendt is. Ende och / hoe menighen wordt daer door in zijn wonde vertoornt / ende soo het naemaels niet erger wort/ soo verlamt hy / die anders sonder voordere schade/ ofte letsel ware genesen.

Jn mijn eerste Jeught was ick daer by/ ende hebbet selfs ghesien / dat een persoon / een wonde van een vingher lanck/ aen 't voorste deel des hoofts/ dichte by de slaep / ghekreghen hadde. Daer soud ghy ghesien hebben hoe de arme Patient geppnighet worde / met scharpe etende dinghen/ met brandende Boom-wolle/ gloeyende yseren ende dierghelijck / 't welck men

Exempel.

hem inde wonde stiet; doch alles om niet ende te vergheefts: Want het bloedt en wilde daer door gantsch niet stempen noch stille staen. Als nu alle de Meesters / aen den selven Patient vertwijffelden/die sy so onbermhertigh ende boven maten ghepynight hadden / dat het te erbarmen was / ende als zy niet en wisten wat sy voorders inde saecke doen souden/so vermaenden zy den Patient dat hy hem Godt bevelen soude ('t welck men doch sonder dat) behoort te doen:) Alsoo hare Medecynen niet vaten noch wercken wilde: Soo quam ten laetsten een oudt Wijf ten voorschijn / die streeck wat Hayrs op een leder / ende leyde den siecken eerst een stuck Boevijst inde wonde / ende leyde daer nae hare voorschreven Plaester daer over: Daer van stempten het bloedt / ende den Krancken wert geholpen. Was nu dit oude Wijf niet Konstrijcker/ ende in hare Konst ghewisser / als alle de andere Meesters / Barbiers ende Doctoren / dewyle datter meer als een by gheweest was? Ick inde selve tijdt noch jongh zijnde/ ende aller dinghen noch onervaren: Ick schaemde my van harentwegen/hoe weynigh dat ick my daer op verstondt: Dewyle datse Meesters wilden wesen/ende haer daer voor oock uytgaven / hoe wel zy haer min als niet daer op verstonden.

Scharpe Marcasitē oly/ sal ooc bloed stempen.

Het is omtrent sesthien jaren gheleden/dat tot B. een Jongghesellе met een Poock in zijn Achteren is ghestercken gheweest / daer van hy seer bloede: dat bloed en konde de Meester (die een Barbier woude wesen) niet stillen / met zijn scharpe Bloed-stillinghe/ die inde voorseyde plaets / als een besonder Meesterstuck/hoogh gheachtet word. Nu raet doch eens wat dese Meester ghedaen heeft? hy nam de bytende oly van Antimoni, die met sublimeerde Mercurium bereydet werdt: ende maeckte Boom-wolle daer in nat / ende stiet dat in de wonde tot op den grond / dat was een soodanigen Konst/daer door de selve Knecht met onuytsprekelijcke jammer/ noodt ende pijn; binnen weynigh uren(om 't leven komen moste / die anders wel hadde mogen geholpen ende op-ghebracht werden. Op 't welck een hooghe ende wijse Overigheyd/wel behoort te letten/ ende niet onghestraft te laten door-gaen.

Onlydelicke noodt met branden.

Wanneer ick alles verhalen soude / wat jammer ende noodt dat ick selven gesien ende ervaren hebbe / die met branden in bloedende wonden begaen is/ al is 't dat ick maer het weynighste ghesien / ende 't minste deel ervaren hebbe/ so soude my doch de tijdt niet alleen te kort vallen / om sulckx alles te vertellen? maer 't soude den Leser te lanck ende te verdrietigh wesen/ om sulckx in 't lange te vernemen ende aen te hooren. Ende daer-beneven is my oock niet onbekendt / de groote ongunst dieick op my halen soude/

wan-

wanneer ick sulcr schrpve. Ende dat noch te meer / om dat veel oude Meesters/ dese boven ghenoemde Bloed-stillinghen/ voor noodwendigh hebben aengesien. Daerom wil ick het hier by blyven laten: op 't vertrouwen dat alle verstandighe Chirurgijns, dese mijn Schrpven sullen ten besten houden / ende daer upt lichtelijcken sullen bekennen ende oordeelen/ dat oock by de Ouden/ groote onwetenheydt ende misverstant is gheweest: Even soo wel (is 't niet meer) als by ons in dese tegenwoordige tijd.

Dese misbruycken voor te komen / soo isset (mijns oordeels) niet beters tot Bloed-stempinge te gebruycken/ als Boevijst/ ofte in-gedoopte Boom-wolle ofte diergelijcken. Als by exempel / wanneer een wonde bloedet / ende men weet niet van waer het komt / soo sal men gantsch niet aende wonde grypen/ noch daer in wroeten/ ende oock gheen Salve daer op leggen / maer alleene de Plaester/ het ware dan saecke / dat het niet wilden op houden met bloeden/ so mochtmen dan dese verhaelde dingen daer toe gebruycken/ ofte pets anders/ na dattet behoeft; maer so het niet en behoeft/ ende dattet maer eē weynigh bloedt als de Patient wat gaet / ofte slaept / soo salmen gantsch soetjens binden / ende de Plaester daer bloodt op leggen/ soo kanmen daer met den aller-eersten bekennē van waer het bloedt komt / ende soo daer een schilverken in is / dat het bloeden veroorsaeckt/ soo sal het dan / als het sacht ende weeck gebonden is/ een bol ende weeck vleesch op-werpen / dat heel weeck is/ gheliick schoone ghekemde wolle/ ende laet hem weder soetjen daer in drucken/ dan isser ghewis een los schilverken in / dat noch niet heel los is geworden / maer doch evenwel haestigh daer upt wil / daer by een Bloed-ader ontrent leydt/ die van het schilverken beseert of beschadiget wordt/ wanneer het wat beweeght. Wanneer nu diergheliicke saecken voorhanden zijn/ soo salmen als dan in 't minste daer niet met spoeden / ende haesten / noch inde wonde soecken / want met soecken mochte lichtelijck den Meester ofte Patient wat te doen krygen / ende het bloeden vermeerderen: de Ader noch wijdt verborgen / alsoo datmense niet sien / noch daer by komen konde; soo soude men lichtelijck in sorghe komen: Daeromme soo moetmen alleene den gebranden Alluyn daer in ende daer op stuyven/ die is sterck ghenoegh/ want so men stercker oft scherper dingh daer toe gebruyckte/ het soude de wonde so door-loopen / datmen in een wijltijdts niet tot de genesinge soude konnen komen / diemen anders al ghedaen soude hebben / men sal den Alluyn alsoo laten leggen/ tot dat hy selven druppende oste smeltende daer weder upt-gaet/ ende sose aen den anderen dag daer niet upt en wilde gaē?

so stroyt noch wat meer Allum daer op/ soo neemtse dat vleesch haest wegh daer aen dat schilverken noch hanghet / maer indien dat schilverken niet volgen wil/ ende dat dat vleesch al verteert is: so hangt dat schilverken noch aen een vlammeken/ Paniculus ghenoemt / die oock noch moet uyt vallen; doch gebruyckt dan niet te min de ghenesinghe/ als of daer geen schilverken voorhanden ware/ het sal hem selven wel schicken ende los worden/ dewyle de heelinge dat wegh stoot/ ghelijckerwijs als een oude tant de jonge tant wijcken moet: alsoo komt oock dat jonge vleesch/ende dryft dat schilverken sonder eenige noodt ter wonden uyt / alsoo datment sonder eenige sorge daer uyt nemen kan. Ende men sal niet inde wonde roeren met ysere/ ofte silvere Instrumenten/want soo men een Been ofte knorve aenroert / insonderheyd aen de Leden daer knorven zyn / soo en wil de knoop nimmermeer geen vleesch vatten. Ick waerschouwe een yegelijck/ want ick hebt bevonden/ende begeere niet meer te spreken: als ghemeenlijck een yder seydt / daer zyn noch meer schilverkens in de wonde / sy moeten daer al te samen uyt / ende tasten / en gryppen ghelijck een Blinde inde wonde. Het is ghecn vande kleynste achteloosheydt / dat tasten ende gryppen met harde handen/ bupten aen de wonde met de vingeren/ ende inwendigh met Instrumenten: Ick wonde veel liever anders lyden / als met sulck ongheschadigh handelen. Laet het niet geschieden ghy jonge aen-komende Chirurgijns, (al is't dat ghy een / drie ofte vijf / daer over roept om te besichtighen) datse soo grof ende ongheschickt aengaen; want ick spreke van weten/ ende niet van waenen ofte meenen.

Dat v. Capittel.

Vande Misbruycken in 't Ader-laten, daer door eenighe meenen het bloeden der wonden te stillen, nevens een Exempel.

DEwyle dat ick van Bloet-stillen hebbe begonnen te handelen/ so kan ick al hier niet voor-by gaen om aen te wijsen/ wat Misbruyck dat by eenighe Natie/ (insonderheyt by de Italianen eñ Fransoysen) int Ader-laten begaen worde / daer door eenighe vermeenen het bloed te stempen / ende andere manneliycke daden meer by de hand te nemen / ende uyt te rechten aen de verwonden. Want alser yemant by haer verwondet wort/ ende in haren handen valt / soo slaen ende openen sy hem des anderen daeghs noch een Ader daer by; ende dat sonder mate ende wetenschap/sonder te achten hoe veel of de Patient ghebloedt soude moghen hebben: Maer wat nut datse daer mede uyt-rechte/ dat sal u dit volgende Exempel aenwijsen 't welck ick selven gesien hebbe. Misbruycken in 't Ader-laten.

Ick

Ick sagh op een tijdt / in een seecker plaetse / (die ick al hier te noemē met voor-bedacht nalate) een verwonde / die seer vele gebloedet hadde / daer van hy oock seer swack gewordē was: des anderen daeghs quam de Meester / die de verwonde aenghenomen hadde / ende bracht een Barbier met hem: die selfde most den Kranckē een Ader openen / die doch (sonder dat) veel bloedts verloozen hadde / ende niet recht loopen noch bloeden en wilde / alsoo daer weynigh bloedts voorhanden was / ende al wat daer noch overwas / dat begeerden de Nature selven te behouden om haer daer mede te helpen. Myn goede Doctoor wilde precijs bloedt hebben / Daeromme / alsoo dese Ader nae zijn goetdunckē niet ghenoegh bloeden en wilde / so liet hy hem een ander Ader openen / oft hy daer zijn bloed-dorst konde lesschē: maer het verscheelde weynigh oft de arme Patient waer hem onder de handen ghestorven: doch binnen een ure was hy al gestorven.

Ader-laten met heel verworpē.

Dit wordt om de oorsaeck van my niet aen-ghewesen / als oft ick het Ader-laten / tot reddinghe der wonden gantsch ende al sonde willen verwerpen: want ick hebbe meer als eenmael gesien / dat het Ader-laten by de gequetsten vele goets gedaen heeft / ende tot haere genesinge seer wel behallen is. Ick hebbet alleene daerom willen verhalen / om dattet by velen sonder eenigh verstandt ghebruyckt / ende daer door allerley onraedt te wege ghebracht word: sy geven ('t is wel waer) eenighe reden / waerom datse sulex doen: als namelijck daerom / op dat de Catarren / die van 't hooft neder vallen mochten / (so als sy het noemen / alsoo wil ick't ock genoemt hebben) op datse (segh ick) niet alleene op de verwonde zyde nedervallen / maer verdeelt mogen werden / op dat de gewonde des te minder perijckel hebbe. Maer oft sulcx alsoo zy dat kan ick niet toe stemmen / want de Accidenten / ofte toe-vallen der wonden / nemen meestendeels harē oorspronck / ende oorsaeck / vande plaets daerse staet ende niet van het hooft: In maniere als ic volgens voorder verklaren sal / ghelijckse dan oock niet voort-komē uyt het bloed / maer veel meer van de Misbruycken / die daer met begaen werden: waer onder oock dit misbruyck (daer ick nu van handele) mede geteit moet werden.

Anders word het Ader-laten niet sonder nuttigheydt ghebruyckt / in al sodanige wonde / daer de verwonde een Paroxijsmum gekregen heeft / ofte daer het te besorgen is; waer van die selvige komen mochte / ghelijck als van verschrickinghe / van toorn. Desghelijckx word het ock met groot voordeel ghedaen / soo wanneer pemandt int Lyf gesteecken is / alsoo dat het te besorgen is / datter geromen bloed in 't holle Lyf ghekomen mochte wesen / in sulcken ghe-

valle isset Ader-laten niet alleene voordelijck / maer oock seer hoogh noodigh by de wonden / die met groot gewelt gheslagen ofte gevallen syn; ende doch seer weynigh gebloedet hebben: Insonderheydt by de Hooft-wonden / wanneer die weynigh ghebloedt hebben; Want by sulcke wonden isset niet weynigh te besorgen / van weghen het verstopte ende geronnen bloed: het welck men hier door af-dryven kan. Alhier kan ick niet na laten te verhalen / de ghewoonte ende 't gebruyck 't welck eenighe hebben / om 't gheronnen bloet te verdryven. Want wanneer haer een verwonde toekomt / insonderheyd so de wonde in 't lijf gekomen is / ende sy meenen dat hy geronnen bloedt in 't lijf heeft / soo leggen sy hem op de Aerde / met de wonde nederwaerts / ende schudden hem heen ende weer / ende gaen anders niet met hem om als een Slachter met een Vercken. Door sulcken middel meenen sy dat gheronnen bloed uyt het lijf te brenghen: ende rechten doch niet vruchtbaerlijckr uyt. Alwaer dat heete Kooltsen / ende diergelijck voorhanden is / (het welcke men by zijn teeckenen wel bekennen kan / daer van hier naemaels sal ghehandeldt worden) aldaer machmen wel Ader-laten; doch het moet met voor-bedachten raedt gheschieden: Want het is in allen deelen niet goet / in eenighe toe-vallen isset profytelijck / in eenighe andere schadelijck. Daerom salmen vlytigh waernemen / waer het noodigh ende onnoodigh is.

Maer vele ghebruycken het Aderlaten by alle wonden sonder onderschept / ende lettē weynigh op de gelegenthepd van de wonde / waerse leggen / aen Armen / Beenen ofte andere Leden / ende meenen hier door de wond-sucht / als oock de Bruyne inde wonden (die doch weynigh bekend is) voor-te-komen ende te bejegenen; maer sy rechten daer mede gantsch niet uyt / want sulck onbedachte vroghe Aderlaten weeret gheen vande voor-noemde toe-vallen / als de wonde aen eē periculeuse plaets is / men moet de saecke heel op een ander wijse aengryppen ende heel anders daer met handelen / soo men anders wat vruchtbaerlijckr begeert uyt te rechten. Men moet oock de reeckeninge maken / dat / hoe een ghequetste minder gebloedet heeft / hoe dat hy minder perijckel ende ghevaer van zijn leven staet. Maer hier word by velen weynigh op ghelet / maer willen slechts altyd bloed hebben.

Aderlaten van vele tot Bloed-stulē gebruyct.

Het word by velen oock geraden / soo wanneer een wonde die sterck bloedet niet wel stempen en wil / dat men dan de Patient aen d'ander zyde teghen over de wonde / een Ader openen sal ende wel doen bloeden / want hier door sal dat bloed (so als sy haer selven wijs maken) synen loop anders nemen / ende van de wonde vertrecken / al isset al schoon dat de wonde wijd ende groot is / ende oock veel

Aderen

Aderen gequetst zijn/ soo sal dat bloedt sich wenden/ tot de kleyne ende nauwe geopende Ader. Maer yemand segghe my doch wat Fondament dat dit heeft/ ende of het oock opt geschiet is/ dattet bloedt op sulcke wijse is gestemt geworden? Daer worden wel eenige oorsaecken voor gewendet/ om sulcks te verantwoorden/ maer sonder eenighe grondt van waerheyd / dewyle de Ervarentheydt gantsch het contrarie bewijst. Dit is waer/ wanneer dat bloed vet ooznt is/ ende in sulcken zymen toozn een ongestadige loop neemt/ so kan men door het Aderlaten sulcken toozn ighen ende onghestuymen loop / eeniger maten stillen ende wenden. Maer sonder ofte buyten sulken toozn vernoemt/ en weet ick niet waer toe dattet Aderlaten anders soude dienen/ dan om de Patient dies te eerder op het Kerck-hof te helpen. Want als een mensch aen alle vier uyterlijcke Leden ghequetst ware ende seer heftigh bloede ; op wat zyde soudemen dan moeten Aderlaten / om het bloed van de wonde af te trecken?

Aderlaten wanneer het bloed een tooznighen loop neemt.

In sulcker voeghen konde noch veel meer aen-ghetrocken worden / 't welck ick doch beder te verhalen alhier wil naelaten: ende heb alleen dit willen aenroeren/ op dat wanneer ick int volgende deel deses Boecks leere het bloed te stempen / met geringhe ende slechte/ doch oprechte middelen/ende dese voorsepde Imposturen hier door begeere op te schorten/ dat dan de gunstige Leser dies te beter sal hebben te bedencken / waerom ende uyt wat oorsaeck dat sulcx van my is voorgenomen.

Dat VI. Capittel.

Wat voor schadelijcke Misbruycken in 't verbinden der verssche wonden is in-ghescheurt, met het soecken, grobbelen ende diergelijcken meer.

NAdemael voor desen meer als een mael is genoteert/ op wat wijse door achteloosheyd der Chirurgijns, veelmalen boose ende periculeuse toevallen verwecht werden/ daer uyt namaels verlamminghen/ Fistelen/ Kancker ende diergelycken veroorsaeckt werden/so ist oock billijck dat ick aen-wijse / wat dat voor Misbruycken zijn/ die ick achteloosheydt noeme : Om reden wille / gheljck als ick die twee Hooftpuncten/ gelijck als Hefften ende Bloedt-stillen / tot hier toe ten deele verklaert hebbe/ ende aen-gewesen/wat grove Fouten ende Misbruycken dat daer in begaen werden : alsoo wil ick volghens oock noch eenige andere misbruycken aenroeren/ die even alsoo wel / als de boven verhaelde in swanghe gaen.

Nae het Hefften ende Bloedstempen is het naeste/het welck met de kleyne ysere Instrumenten begaen werden/die van weghen het soecken de soeckertjes genoemt werden: met het welcke een-

ke eenige inde wonden/ soo soecken/ stoppen ende grobbelen/ als oftse daer wat in verloozen hadden: en willen prcijs weten/ hoe wijdt dat de wonde/ hoe diep dat de steeck is/ wat Ader datter stucken is / wat been datter gebzoken ofte noch heel zp: sulckr en doen sp niet alleen eenmael gelijck als int eerste verbandt/ 't welck noch ware te vergeven: maer so menighmael als sp de wonde verbinden so menighmael moet sulckr geschieden. Ende wanneer daer drie ofte meer Meesters by malkanderē zijn/ so isset niet genoeg dat den eenen met het Soeckpserken/ zijn verstandt ende onbarmhertigheyd bewijse: maer na de eerste moet oock de tweede/ ende nae hem de derde / zijn verloozen penningh inde wonde soecken/ ende daer in om ende weer stooten de eene grover als d'ander/ in alle ongeregelthept. Maer hoe meent ghy dat den armen Patient daer dooz ghepyniget ende gemartelt wozd?

Soecken in de wonde een schadelijcke gewoonte.

Maer waer toe isset doch nut/ sulck grobbelen ende graven inde wonde? Och hoe ghedencken sp/ soo heel weynigh/ dat sp met sulck stoppen/ het natuurlijcke Glutum ofte Balsem/ (die hem tot ghenesinge aenset/ 't welck de heelinghe selven is/) verscheuren ende verstooren/ ende allesins verderven. Ey lieve/ segh my doch eens wat ghebzuycken sp tot sulck een wonde anders/ die sp inde vooz-seyde maniere dooz-socht ende dooz-grondet hebben / niet anders als tot een ander wonde? ick sie anders niet ghebzuycken/ dan datse gestadigh op de eene zyde speelen/ ende blyven altijdt by het oude Deuntjen/ ende ghebzuycken altijd eenderley Salve/ eenderley Olye ende eenderley Plaester/ het gaet wel oft qualijck met de wonde/ na aenwijsinghe van haer konstrijcke Soeckerken. Wanneer dan niet anders inde wonde ghebzuyckt wozdt/ men vindet daer dan in wat men wil/ losse Beentjens ofte anders wat: waerom willmen dan den Patienten veel plagen/ die doch met hare wonde ghenoegh te doen hebben? Maer so moet het gaen/ op dat hare grove onwetenheydt ende tastelijck onverstandt aen den dagh kome/ dewyle sp anders niet weten te ghebzuycken/ hoe dat de wonde oock soude mogen ghestelt wesen. Maer men vind oock wel sulcke Meesters die maer upt gewoonte dat soecken (met het pserken) useeren/ dewyle sp het alsoo hebben sien geschieden/ hoe wel sp weynigh weten watse soeckē/ noch waerom datse soecken? alleen op dat een yder gelooven sal/ dat haer daer aen seer veel ende merckelijck ghelegen is/ ende datmense vooz Meesters sal houden/ daer het doch alles onnut/ Jae veelmalen oock schadelijck is.

Want also gheen schozdinghe aen de wonde ghemerckt wozd/ wat wil men dan daer met dat men de kranche ofte verwonde/ (met sulcken soecken / dzucken/ gryppen / stoppen ende stommelen/)

Soecken doet groote schaden.

len/) sonder eynde ende mate pyniget ende martelt. want het doet hem niet alleen pijnlijcken wee/ alsmen hem dat levendige vleesch ende aderen met het yserken roert: maer de tijd wordt hem ook verlanght also dat hy ook dies te langer pyne lyden moet: aengesien dat hier door de wonde ook langer open gehouden word/ ende niet so haest toe-slupten kan/ als de natuere wel geerne soude willen doen. Ick swijghe dat menighmael hier door het gene dat al toe geheelt is / wederom gheopent wordt/ ghelijck als hier nae sal verstaen werden. Ende ist dat de wonde niet en is in haer rechte graedt gelijckse behoort te wesen/ so wert ghewisselijck met het Instrumenthen / niemant doorgronden noch bevinden konnen wat datter aen de wonde schort. Want daer zijn veel andere grepen die daer toe behooren: gelijck in 't aenschouwen / aen de reuck / aen de materp / aen de ppne / aen de ghestalte/aen de verwe/ aen de plasters ende selven haer operatie ende wat diergelijcken meer is/ ofte wesen mach/ daer by moetmen bekennē watter inde wonde zy/ ofte watter in slaen soude willen. Wat aen gaet de gestalte ende verwe der wonden / soo staet wel neerstigh te letten op dese volgende kentekenen. Indien de randen der wonden root zijn/so willen sy ten deele wegh vallē ende is gantsch niet goet/ maer wijst een schortinge in de wonde aen: Ende als de randen ofte boorden blaeuachtigh ende licht staen/so heelt de wonde schoon eñ staet wel met haer: Soo de hupt ende randen om de wonde doncker-blaeuw is / soo staet het niet wel / want het bloed sal de geheelde hupdt wederom doen wegh vallen/ daerom so moetmen met een scheertken lucht maken/ ende de blaeuwighepdt op snyden / op dattet bloed daer upt loopen mach/oft anders so valt de nieuwe genesinge met gewelt weder wegh/ ende alsmen lucht geeft so blyft noch een deel vande nieuwe genesinge: Soo de wonde bupten rontsom hart is in 't aentasten/ ook root geswollen ende heet/ soo heeft de Patient pyne / ende wil Apostemeren / ende swceren het welck seer sorgelijck is: Soo een geswelst komt met een witachtige hupt / ook bol ende water - suchtigh in 't aen-grypen / ende soo de Patient vorst heeft in der nacht / soo sal men goede sorghe draghen/ want de koude brandt wil daer geerne openbaren: ende so daer stanck by is / so isset al in-gevallen ende smaeckt na verbuplinge/ ende is met gantsch pijnlijck ghelijck een heete brandt/ ende inde Apostema / als men hem aenroert: wanneer hy aen de schade ende wonde niet veel klaget/ soo wil hy haest sterven/ insonderheyd soo de koude niet haest over gaen wil / soo wil hy haestig sterven/ ofte komt in groot perijckel van weghen dat ghequetste lidt.

Waer by de wonde te oordelen.

Aen de reucke is dit kenteec-

ken waer te nemen/ het geschiet alleens dat een wonde sterck ruyckt van weghen de Aderen ende Senuen die dan altijdt afsterve ende sich reynigen/ want daer wordt geen wonde soo snel verbonden/ oft het vleesch wil sich altijdt noch scheyden/ gelijck als oock de Aderen.

Aengaende de materije der wonden/ daer in zijn dese naevolghende teeckenen in acht te nemen: so een wonde witte materie gheeft ghelijck een suyre melck/ so is een quade lijfs vloet daer by gekomen/ ende de wonde is van quade vochtige nature. Daer moet men dan goede sorge dragen aen weder zyden; want de wonde heeft sich gernst ten quaden eynde.

Soo de wonde een witte materie geeft so staetse niet in voller ghenesinge/ maer sy wil stil staen ende ten deele verachterē.

Wanneer een wonde roode matery gheeft ende dun/ so isser een schilverken ofte ander letsel by: So een wonde rootachtige dickachtige matery gheeft/ die lijf-verwigh meer wit dan root is/ in alle genesinghen staet dan de wonde gantsch wel ende heelsaem.

Aengaende de pyne/ is dit kenteecken aen te mercken: soo de wonde water gheeft/ soo isser zijn voor handen/ ofte de Ledespons wil wassen.

Dit zijn de rechte kenteeckenen waer door men inde wonden eenrecht ende grondigh bericht ende onderwijs bekomen kan; ende sonder de welcke onmogelijck is yets eygentlijcker te ervaren: Waer by dan noch dit komt dat sulcker alles kan gekent werden/ sonder eenighe pijn ende smerte van de kranckē: heel anders als met het soecken/ grypen/ dyncken ende dierghelijcken meer/ het welck alles niet alleene onnut is/ maer oock hoogh schadelijck ende pijnlijck.

Want dit is/ te weten/ so menigmael als men de Aderen ende Senuen beroert/ so menighmael wordt een nieuwe pyne ende smerte verwecht: want daer steecht een groot ghevoelen in/ ende door de selve wordt alle deelen des lijfs 't gevoelen deelachtigh: want daer verspreyt oock in een bloote wonde/ so menigmael alse geroert wordt so menigen suyvernge behoeftse; want daer wordt niets aen-geroert in een bloote wonde/ hoe ghering ende sachte dattet oock soude mogen geschieden/ oft het separeert ende scheydt sich af/ ende stoot de genesinge wegh; want het geeft een vlamme: dat is/ de vochtighepd des natuurlijcken. Balsems/ dewelcke altijd ghelijck als eē Chrystal op de wonde leydt/ die men oock van de witte Aderkens niet af-weghen sal; dewyle datse niet lyden moghen datmense af-drooght. Alsmen dan (gelijck boven geseydt is) op sodanige wijse inde wonde heen ende weer stoppet/ wordt dan niet de natuerlijcke werckinge der wonde verstoort: ende de wonde daer door aen hare genesinge verhindert ende achterstal-

Nota.

terstafligh ghemaecht / ja oock erghers want de Bloed-aderen (dat ick maer alleene van dese spreke) inde wonde zijnde / begeeren hare genesinge af te stooten / ende haer af te scheyden van 't ghene dat aen haer verseert ofte geroert is; hoe menigmael gheschiet het / dat / als een Bloed-ader ghestopt ofte ghestempt is / ende datse daer onder begeert te heelen / dat dan mettet voorseyde Instrumentken ofte Soeckerthen sulcke heelinge af-gestooten / ende de wonde van nieuws te bloeden verorsaeckt wort: wort niet hier door 't gene dat al eenmael ghenesen is ghelijck als noch eens ghequetst / alsoo dattet noch eenmael heelen ende ghenesen moet? ten laetsten soo is dat noch sonder twijffel waer / somen also staeg ende veelmalen inde wonde omroert met stooten ende soecken / ende beweeght alroos daer mede de Bloed-aderen te sweeten; so wordt geerne een spons daer upt / insonderheyd ende allerliefst aen de Leden.

Een Lidt-spons.

Vande leden ofte Lede-sponsen / is te weten: eerstelijck wat de selvighe eygentlijck zy / daer na hoe de selve te erkennen / ende ten laetsten door wat middel dat die selvige te verdrijven ende te genesen zy: Dese drie stucken aengaende soo is de Lede-swam niet anders / als de vochtighheyd van 't Semu-water dat wast ende word hardt / ende set sich aen: alsoo dat eenige meenen dattet geheelt zy op die plaets / ende is dan noch anders niet als een Lede-waters-sponse / eñ de mensche heeft pyne: want of het al uit aentasten niet pijnlijck is / soo doet evenwel den Patient dat lidt wee / ende is rood ende vertoornt / ende braut in den Kranchen / ende de mensche wort gemeenlijck lam daer van want se maekt geerne lammighheyd / alse niet by tijds door Medecyne weg genomen wort: Ick hebse wel voor desen gesien als ick daer by geroepen was; die soo groot waren datse wel een Ey groot upt-ghehanghen hebben / ick sneetse boven af met een scheer dat eē stuck daer van af-gevallen is / want hy siet seer gelijck een ghesoden speck; ende laet sich anders niet als oudt geel gesoden speck handelen / alleene datse wat weecker is uit aentasten; maer is heel taije / ende als ick dan een stuck afsneet / so leyde ick daer op Unguentum Egyptiacum met Spaens-groen berept: dat neemtse geheel weg ende het Lidt vermindert zijn pyne / hoewel de Egiptiacum seer bytet / soo is doch de ander pyne veel grooter soo dat de Kranche veel liever dat quade verdraget. Ende als dan de Swam wegh is / soo salmen ghebruycken dat bruyne Salfken seer behendigh daer in ghelaten ofte ghespoyt / doch niet soo sterck dat het op blaftet / ende laet u de salve niet berouwen: met dat wond-salfken salmen de wonde gantsch wol schudden / want het wederstaet geweldigh het Semu-water; de pyne gaet wegh de genesinghe gaet aen. Maer indien

men niet genoegh by de sponsie komen kan/ met platte wiecken op te legghen/ soo hebbe ick een scherp wiecxken gemaeckt/ het welck ghewisselyckens door de wonde henen vloeyt ende is alsoo te maken. Ick nam een balleken van dat groene Salfken dat met Spaens-groen toe gemaeckt was/ende bestreeck een wiecxken daer met/ 't welck ick daer nae doopte ende bedreyde in een ander wierken mede met dese Salf bestreecken / doen bestreeck ick de wieche wel dicke met de voorseyde groene salve: wanneer het dan in de wonde quam ende de warmte gevoelde soo versmolt de Salve aen de wieche/ ende hadde niet minder zijn voedsel uyt het ander wierken: dit is my ende alle Patienten onder de Corrosyven het allerliefste geweest/die ick opt gebruyckt hebbe; want sy smelt ende vloeyt veel beter ende liever als eenig Corrosif ofte water / want het komt inde holen daer het water nimmermeer henen vloeyt/ oock soo en heft het noch en houd soo lange niet aen als andere Corrosyven ende bytinghen / want het heeft niet alleene verdroginghe by hem maer oock vochtighheydt / ende dat doetet/ dat het so lichtelyck af-scheydet: ende het wederstaet gheweldigh het Semu-water / 't welckmen oock het Lede-water noemt: ende is in allē so vele als ick hier inne bevonden hebbe noyt beter verkondighet: 't welck ick velen aen-gewesen hebbe / ende alsoo besocht ende bevondē. Ende by aldien de Lede-swam wiesse ('t welck in oude versuymde wonden pleegh te gheschieden: want in versche wonden behoort men beter sorge te hebben op datter geen Lede-sponse en wasse/ofte het staet met de wonden gantsch niet wel: so doet men alsoo als boven verhaelt is: ende dan sal men de wonde voort gheneesen gheluyck boven verhaelt is; als een Lede-wonde met volkomen salvē/ ende men sal inde eerste genesinge toe-loopen laten al wat toe-heelen kan/ want hoe de wonde kleynder wordt / hoese allesins beter te genesen is; so verre alse niet hol en wordt / ende tot Fisteleren ende Apostemeren verualle.

Dit alles konde wel wydt-loopiger uyt-ghevoert werden/ maer wil het hier by laten blyven. Ende den goet-hertighen Leser de reste bevelē na te dencken ende te betrachten / op dat een jeder ooc mach sien dat met suleken kleynen Instrumentken groote fouten begaen werden.

Dat VII. Capittel.

Vande Mis-bruycken welcke met de wiecxkens, feselkens, doecxkens, &c. begaen werden, insonderheyd in diepe steeck-wonden, nevens een Exempel.

DE wiecxkens als ooc dierghelyckē meer/ wordt van my gheensins verworpen alsoo het een dienstelyck ofte nutlyck dinck

Wiecken in sich selven goet maer wordt mis-bruyckt.

dinck is/ so verre als het op zijn behoorlicke plaetse ende in rechter mate gebruyckt wort: maer dit en kan ick gheensins goet heeten/ het welcke veel in 't gebruyck hebben/datse alle wonde sonder onderscheyt met Carpy doecktjens ende wieckt jens op-vullen/ende stoppen dat met gewelt daer inne. De Medecyne behoort inde wonde ende niet sulcken lompenwerck: ende oftmen al sulcke dingen inde wonde gebruycken wilde/so salmense niet dieper daer in drucken alse van selfs daer in begeeren te gaen/ maer dat men met het Instrumentken daer in druckt gelijck ghemeenlijck pleecht te geschieden/ dat en is niet geraden/delwyle dattet niet alleene niet nut is/ maer ooc met groote schade geschiedet.

Want wie isser die dat niet en siet dat hier door de wonden (die sich begeeren t'samen te voegen ende te slupten) ofte wederom van malkanderen gescheurt/ofte van malkanderen ghehouden werden/ also datse niet en konnen te samen begeven; Insonderheyd geschiet sulcks in sodanige wonden die gheheftet zijn: Want de Hefften worden hier door veelmalen also aengetrocken ende ghespannen datse menighmael upt-scheuren met de hooghste pyne van den armen Patient/ het welck anders wel hadde konnen ende mogen voor by gegaen/ ende achtergelaten werden: hoewel ick het heften ghelijck boven gesepd is/ geensins goet en noeme/ insonderheyt inde diepe gesteecken wonden/ van wegen de menigerleye swarighepdt die daer upt ontstaet: gelijck als voornamelijck de Fistelen/ het welck sodanigh een gebrech is/ dat inwendigh wijdt ende breet maer uptwendigh seer enge ende nauwe is.

Nu vande wiecken te spreken: word niet door de selvighe de openinge der wonde ofte steecke gelijck als toe-gestopt ende toegesloten? wat volget doch hier upt? de matery wordt hier door verhindert ende kan door de gesloten deure niet uptwaerts komen/ hoewelse upt-waerts begeert te wesen ende van de nature geerne wort upt-gedreven; ende moet alsa met gewelt verbeyden tot dat de grendel van de deure wegh gedaen/ die selve geopent ende lucht gelatē werde: middelertijd doet de materp in de wonde weynigh goets/ maer wel seer veel quaets ende ongemacks: want nevens dien dat de materie den verwonden zijn sinerten veel-voudigh vermeeret: soo volght oock geerne dit daer upt/ dat de Senuen daer door slymerig ende onsuyver werden/ waer door veelmalē veel jammer ende ongemack veroorsaekt en verwecht wort. Ende hoe sonde daer iets goets konnen upt-gherícht werden/ wanneer de wonde ghelijck als teghens nature gheneesen moet? De natuere die drijft sich selven wel; maer daer toe moet hem behoorlijcke hulpe gedaen werden. Daerom wanneer se haere materije begeert upt te werpen/

soudemen haer daer in niet veel meer behelpelijck wesen / dan datmense met wiecken ende andere lompen souden hinderlijck wesen? Indien sulckx niet wel waergenomen word gheschiedt ghemeenlijck/ dat/ nae dien een wonde genesen is/datse dan periculeuser ende gevaerlijcker is/ ende datmen dan meer daer met te stellen heeft als in 't eerste doense eerst gemuntet ende gheslagen wert.

Geen wiecken moeten boven soo groot noch dick zijn / datse een wonde vervulle / want sose dan hardt ghedreyt worden/ so sweltse uyt ende verstoppen de wonde datter geen matery uyt mach/ ende verhindert de genesinge: dierhalven isset beter ende bequamer dat de wiecken gemaeckt werden met een dunne hals ende een breede lappe/ inde midden dicke ende niet gantsch scherp ofte spits / maer vooren wat bol ende weeck: oock alsoo datse de salve geerne aenneemt ende aen 't spitse eynde behoud/ op dat de salve aen 't eynde ofte op de grondt vande wonde kome ende goensins boven aen de wonde / want alsmen de wiecken bovē aen met salf bestrijckt soo neemt de wonde de salve ten deele aen ende gheneest boven/ ende maeckt de wonde nauwe ende enghe / ende gheneest gantsch niet van onderen op: anders so wanneer de wiecken onder bestreeken zijn/ so geneest het vleesch eerst van onderen op de grond/ende aleer de salve tot de wonde uyt-drijft so isse al tot niet ende tot matery geworden ende heelet also van onderen op liever / ende soo ghy een wiecke groot maeckt/ soo is de matery beneden inde wonde/ ende Causeert meer vervuylinge dan genesinge. Maer so de wonde ende schade twee openingen heeft/ so heb ickse selden alle beyde gelijck gestopt/ maer alleene d'eene wonde op dat de ander lucht hadde / ende de eene dies te beter inde genesinge bestaē mochte: want dat helpt wel als een wiecke inde wonde een wijltijts droogh mach blyven / ende dat salfken dat daer aen ghesmeert oft ghesalft is/ zijn kracht wat lange behoude. Daeromme soo en hebbe ick noyt gheen wiecke inde wonde ghedrongen / maer alle tijd ruymte ende plaetse gelaten / op dat de wiecke alleen onder in de schade verstoppe; want hoe een wieke reyner van doeck is / ende hoe datter minder faselen aenhangen hoe datse beter is: Want soo daer faselkens aenhanghen/ soo mochten daer wel schaden in de wonde blyven/ende niet ten eersten met de wiecke daer uyt gaen/ so soude het anders niet dan met malkanderen in ongeluck vergaen.

Soo wanneer ghy wiecken maken wilt / so maecktse alsoo? die hebben my altijdt best behaeght ende aengenaemst gheweest/ soo wanneer ick een openinghe hebbe willen behouden sonder eenige pyne ende smerte/ ende ick hebse also ghemaeckt? Neem kleyn suyver Werck ofte Vlas / ende snijdt dat so langhe

als

als de wolle gehaylt is / neemt dan een hayr twee ofte drie van dat Werck ofte Vlas / so langh als ghy de wieche begeert te hebben / en̄ bewindse by 't scherpe eynde om ende omme so suyver als ghy kond / doch dat de wieche inde midden wat dicker is als boven / ende boven wat dicker als aen 't scherpe eynde / in somma in 't midden moetse allerdickst wesen ; soo behoudse geerne de mondt van de wonde open / bestrijckt dan de wieche wat wel met de groene Wondsalf dat heelet de wonde ofte schade van onderen op / ende de wieche laet nimmer dat gat ofte de in-ganck van de wonde te nauwe werden : ghy behoeft ock gheen swellende wieche in alle uwe schaden ofte wonden nimmermeer te gebruycken / ende maken de wiecken na uwen verstandt dat dat scherpe spitse eynde een weynigh open staet inde wonde / doch dat de Patient met en klaget dat het hem steeckt ofte pyne doet / dan kond ghy de wieche boven soo verre opsnydē als u believet van malkanderen te hebben gedaen / bewindse dan met een draet ofte twee / op dat de gedreyde wieche niet wederom upt-swelle / soo en behoeft ghy maer twee wiecken tot een wonde ofte schade / want dewyle dat de eene in de wonde steeckt / soo kond ghy de ander droogen / ende dan wederom gebruycken : ende wanneer daer dan een van dien met suyver noch droogh wil worden / so maeckt een ander versche wiecke. De versschen zyn wel altyd nut / maer doch moetelijcker by tyden om de suyveringhe wille. Dese wiecken menght ghy gebruycken inde wonden / soo u duncht goet te zyn / ofte in schaden / ofte waer ghy wilt. Ick hebse veeltyts gebruyckt boven ende beneden / maer op dat de gaten van de wonden te lyder mogen blyven / soo menght ghy van onderen de salve daer inne gieten / op dat de materije te beter mach af-vloeyen ; want de ander wiecken / se zyn gemaeckt waer van datse willen / so laten gheen wiecken de materp ende excremen sonder eenighe noodt geerne passeren: En̄ so u duncht dat de wiecken onder aen de wonden aen komen ofte roeren / (want se genesen meer inde diepte dan in de enghte / ofte ter zyden) snydtse dan een weynigh korter van 't scherpe eynde af / ende laetse daer aen dat eynde bol ende weeck / soo steecken sy den Patienten niet / en̄ de Salve hangt dan liever aen de weecke ende bolle wieche / dan aen de hard-gedreyde / want soo ghyse scherp maeckt / so dwingtse dat jonge gheheelde vleesch. Daerom hebt acht / dat ghy u selven wel oeffent daer met om te gae ; Ick achte datmen wel een jaer ofte langer / met sulcken wieche een wonde soude konnen open houden / dat vleesch soude sich liever ter zyden upt-werpē / dan dat het de wieche soude uptweeren / ofte sich selven inde hollighedt upt-vullen: Ick hebbe de wiecken wel so lang gemaeckt /

(wan-

(wanneer ick schaden ghehadt hebbe ghelijck als Fistelen inde Beenen) dat ick besem-rijs hebbe moeten nemen reyn besneden ende geschaeft / ende hebbe dat Werck ofte het Vlas daerom ghedreyt/ ende daer na eerst bewonden ende stijf ghemaeckt/ want anders en zijnse niet stijf genoegh/ soo langhe als het behoeft: maer een rijsken / ofte spaenptjen met een draet binnen inde wiecke bewonden: ghelijck het gaern met Was om wondē wort/ so word een styve Keersse daer uyt/die sich krommen ende buygen laet so als de holligheyt van de wonde streckt. Tegenwoordigh spreecke ick niet van wonden / maer van holle schaden / die hol ende diep zijn / een spanne diep ofte noch meer/ sy ververssche oock de schadē ende maken inde holligheyd geerne suyver ende reyn: In summa ick hebbe veel acht genomen op dese wiecken van Werck ghemaekt: Doch ghy moet de vlas wiecken alleene tot sulcke wonden ghebruycken / daer ghy een openinge open houden wilt/ tot dat de reste genesen is.

Alhier sal niet nagelaten worden te seggen/datmen ghemeenlijck sonder onderscheydt alle wonden/ (se zijn daerse zijn) met wiecken plechten op te vullen: het welck doch een seer schadelijck misbruyck is: want soo men doch precijs (in voegen als boven gheseydt is) inde wonde slaen wil; so behoort men billick te vooren over te leggen ende te betrachten/ de gestalte ende gelegentheydt der plaetse daer de wonden zijn/ende oftse de wiecken sullen komen verdraghen/ ofte niet: Want het heeft niet allesins eenderley ghestalte met de wonden: ghelijck als eenige ongheschickte buffels wel meenen / die derhalven tot allerley wonden maer eenderley Salven ende Plaesters gebruycken: anders niet dan of een schoe aen alle voeten wel te passe ware. Insonderheyd soo salmen acht nemen oft aen die plaets / daer de wonden gelegen is/ veel witte Aderkens leggen: gelijck aen handen/ voeten ende alle Leden: Want daer veel witte Aderen zijn daer salmē de wieken geensins gebruyckē: niet alleene van wegen die oorsaecke/die ten deele in dit/ ende ten deel in 't naest voorgaende Capittel genoteert zijn/maer oock om dieswille gelijck hier na volget. Ick hebbe menighmael gesien / dat eenige in sulcke wonden de wieken ofte tappen / sodanigh inde wonden ingesteecken hebben/ dat de arme Patient van wegen de overgroote pyne de ooghen zijn overgheloopen. Maer wat is daer eyndelijck op gevolgt? anders niet / als datse met sulcke ongeschickte aenroeren der Senuen / door dat in-drucken der wiecken / dat Lede-water ghedrongen ende tot loopē veroorsaeckt hebben: eñ als sy niet af en lieten met de wiecken / waer door sy sulcx veroorsaeckt hadden/ so hebben zy 't daer na niet weer konnē stillen/ ende hebben hier door menigen van het Lids gesont-

Wiecken in Ledē hoog schadelick.

gesonthepd berooft/ die anders lichtelijck te helpen ware gheweest / soo sy wijslijck met de saecke gehandelt hadden/ ende wel gedaen ware geweest.

Dit alles / hoewel noch veel meer te seggheu ware / wil ick met een eenig Exempel besluyten/ hoewel ick meer dan al te veel soude konnen by-brengen: Daer was een Chirurgijn, die anders oock niet ongheschickt noch onervaren was / by den welcken ick in Dieners plaetse een jaer lanck gewoont hadde/ dewyle hy my in Maeghschap ten deele bestont / dese werdt op een tijd een verwonde te voozen gebzacht/ die by nachte met een Rapier dooz ende dooz de schouder was ghesteecken: dese verwondede verband de vooz-ghenoemde Meester/ (wiens name ick al hier inder haest verschoone) die oock seer bloede/also hem de Bloed-ader de welcke daer dooz passeert gequetst was: des anderen daegs als hy de wonde wederom soude ontbinden/so wonde hy't op 't konstigste aengryppen / ende maeckte dierhalven twee groote wiecken / ende stiet die selvighe: den eenen van achteren/ den anderen van vooren inde gesteecken wonde: met dese wieke beroerde hy de groote gequetste Bloed-ader/ die alreets gestrompt was geweest/ en beweeghde die wederom tot bloeden van nieus aen/het welcke hy doch de eerstemael met en achtede/ weynig denckende dat hy sulckx met de wiecken selfs veroozsaeckt hadde. Ende als hy daer na de Patient zijn wonde wederom verbinden/ ende de in-gesteecken wiecken daer uyt trecken wilde/ is hem wederom dat bloed ter wonden uyt tegen ghespzonghen. Doen merckten hy eerst dat het de wieken haer schuldt was: doch het was te late bedacht / hy konde gheen meer raedt vinden: De arme kranche most sulcken gedaene Foute ende Misbzuyck met zijn leven betalen.

Hier is eyndelijck wel uyt te mercken / dat soo wanneer een wonde bloedet/ ende ghy meent dattet niet en zy van eenighe schilverkens ofte andere oozsaecken meer/ daer van de schade soude moghen bloeden/ maer datter een Ader open/ende noch niet gantsch toe-geheelet ware/ so verschzickt daer niet af/ noch hebt met veel angste/ maer doet hem alsoo: ghebzuyckt hem dat Wond-salfken / met dat bzuyne salfken een weynigh vermengt/ op dat de Wond-salf te beter in de wonde neer mach vloeijen/ ende bestrijckt daer dan een linnen wiecrken mede/ ghemaeckt van fijn linnen doeck / want de linnen wiecrkens en bloeden so geerne niet als de wercken ofte vlassen wiecken/ maer de linnen wiecken van linnen doeck ghemaeckt / heelet geerne nae de aert der Aderen / hoewel sy en slupten soo wel de wonde niet als wercken ende vlassen wiecken doen. Nu als ghy sulcken linnen wiecrken maeckt weeck ende sacht / soo maeckt het dat se de wonde daer 't bloedt uyt

komt (boven dick zijnde) verbulle / op dat het bloedt gehonden mach werden: ghelijck als een Boom-wolle het Aderlaten wederom stempt: legt oock een boomwolle daer boven op. Insumma beslupt ende behoud dat bloed so vele als ghy kond inde wonde / oock soo dat allesins de salve inde wonde mach blyven: ende verbint hem dan wederom omtrent dertigh uren daer na / ende so de Plaster met de wiecke daer af gaet / soo maeckt een sachter wiecke inde plaets / ende doet hem gelijck als voorzen / so se dan niet upt en gaet met de Plaster / dat ghyse daer op ghebonden hebt so laetse stellē / verbindet hem dan inde thien uren wederom / eñ trecke noch torke de wiecke daer niet weder upt / het sy dan datse wel los gevorden is / soo verbindet ghy hem wederom gelijc geseyt is; want het heelet in alle verbanden ende dat vleesch wasset oock redelijck ende vast / wanneer ghy alle dagen geen tweemael verbindet / alsso wel als oft ghy alle uren de wonde verbindet.

Suler hebbe ick daerom aengeroert / op dat eenige van wegen de wiecken een blyptiger opsicht sal hebben / eñ hem sal wetē te wachten / op dat hy de selvige in alle wonden niet en gebruycke sonder onderschepdt: Insonderheyd in sulcke wonden / daer de Bloed-aderen gehouwen ende de Senuen gequetst zijn / ende dat van weghen de perijckel die daer by te verwachten staet / als tot hier toe gehoort is.

Dat VIII. Capittel.

Vande Misbruycken, die (met Plasteren, Bry ende Pap, ende wat dierghelijcken meer is) by de wonden begaen werden, ende wat voor Schaden daer uyt ontstaet.

VVAnneer men in sulcker voegen als tot noch toe beschreven is / met de wonden handelt ende omgaet / ende hier met de naturlicke Balsem verstoort: soo isser niet beters te verwachten / dan dat men door suler de nature selfs onwillig eñ wederspannig maeckt: Dewyle datse aen hare eygene goetwilligheyt werckinghe (daer mede sy haer selven begeert behelpelijck te zijn) verhindert eñ op-gehonden wort: so dit geschiedt / so ist andermalē niets gewisser / als datter een toe-val toe slaet nae gelegenthepdt der saecken: ende wanneer het wel af-loopt / soo wert doch eē geswolst daer upt / dat ick maer alleene hier van spreeck / eñ de andere toevallen / tot op zijnder tijd verswijge.

Misbruyc met de Cataplasmen.

Ende gelijck als sich op voorseyde wijse toe-draegt ende sien laet: alsso werden wederom veel misbruycken eñ fouten begaen / want etlijcke meenen sulckx alles met eē Cataplasmata te wenden / eñ dat resteerende alles oprecht en wel te doen: sulcke Cataplasma ofte Plaster (behoorde al hier met recht wel een Pruntel-moes te heeten) die maken eenige van Roose-koecken / andere van Steen-klee: bovē gemelt / van Altheæ, Garstenmeel / Molen-stof /

len-stof/ Fenigreec, Melck/ van Eyerdooren/ ende diergelijcken meer: Daer uyt koocken sy een Bry/ ofte Moes/ ende gieten eenighe Olyen daer onder/ ende slaen dat also heet over de schaden/ als de Patient dat verdragen mach. Sulcken Moes ofte Bry/ en behoefde men niet als men recht met de saecke handelt/ so als het behoort daer mede om-ginck: Dewyle dat de Pappen niet alleene niet nut/ maer oock som-wylen hoogh schadelijck zijn: Want slaetmense koud daer over so isset teghens de nature/ ende dierhalven geensins te ghedogen/ ende leghtmense alsoo warm daer over/ so blijft het doch so lange niet warm tot datse begint te wercken/ maer wordt terstont weder koudt/ ghelijck als alle vochtigheden doen.

Cataplasma anders goet/ maer om de mysbruyc schadelijck.

Wat aengaet sulcke Cataplasmata die wil ick even alsoo weynig verworpen hebben/ als eenige vande voornoemde stucken/ so sy maer recht gebruyckt ende gheimplojeert werden/ soo vele als behoort nae de mate/ plaetse ende tijd: want ick ghebruycke die selvighe oock by tijden. Maer datse tot verssche wonden souden goet zijn/ ghelijck alse somwylen daer toe gebruyckt werden/ dat gheloove ick geensins: Dewyle de grondige ervarentheyd dat anders leert/ ende voor ooghen stelt/ ende op dat ick u slechts maer by desen over wijse. Leght een sulcken Moes/ gelijck alsmen 't gemeenlijck pleeght te maken op uwen blooten lijf op een gesonde plaetse/ laet het daer twee ofte drie uren op blyven leggen/ ende neemt acht daer op: soo sult ghy ghewisselijck bevinden/ dat op de selvige plaets in twee ofte drie uren/ altijdt een beweginge wordt gemerckt ende gevoelt. Geschiedt nu sulckx op een ghesonde plaetse/ dat het also haestigh van sulcken overgheleyden Bry beweeght/ ende in een anderen standt gebracht wordt: wat meent ghy dat een beschadighde plaets des Lijfs/ daer van sal wedervaren/ dewelcke doch te vooren beweegt/ ende in synen loop dwalende geworden is.

't Verstickt de wonde.

Andere schaden die daer door den Krancken toe-ghevoeght werden/ die wil ick al hier verswijgen ende alleene dit verhalen: Dat met sulcken Bry ofte Moes/ de wondē verstickt ende in haren door-gangh verstopt wort: Uyt het welcke dan naemaels volgt/ dat wanneer sulcken Prentelmoes vande wonde afgenomen word/ datse dan een roock ofte damp van sich geeft: maer wat beduydet doch sulken damp? anders niet als een vervuylinge. Want de nature promoveert eñ vordert de vuylinge: niet anders dan gelijck eē Moeder hare kinderē baert/ eñ voort doet komen. So dan dese voornoemde Cataplasmata Bry ofte Pap (hoemē die noemē mochte) van wegē de verstickinge by de wondē meer schade als voordeel doet/ daer vā dat openbare tekē de damp/ meer als genoegsame

kenisse eñ teecken geeft: waerom wertse dā met gantsch ende al na-gelaten/ aen sulcke plaetse daer het niet en behoeft? daer het doch sonder des wel geerne wil regenereende uat worden.

Damp in de wonden een boos teecken.

Ick hebbe een deel Meesters ghesien de welcke het voor een goet teecken gehouden hebben/ wanneer een wonde gheroockt ende ghedampt heeft: maer die voordeel ende profijt die daer af sonde mogen komen/ die mogen sy nymmenthalvē wel alleene behoudē/ dewyle dat ick daer geen part noch deel aē begeere: want op dat ic het noch eens verhale 't gene al eenmael gesepdt is/ so een wonde dampet gelijck bovē gehoort is/ so isset een gewis eñ onfeylbaer teecken van Putrefactien ofte verduplinge: ende indiense in sulken gestalte een ofte twee dagen verbondē blijft/ ende niet los-gelaten noch op-gebonden word/ so word daer terstont een stanck bemerckt/ welcke stanck eē pegelijcke duplinge als haer eerste vrucht van haer uyt-stoot ofte uyt-werpt. Maer of een wonde/ die al eenighsins begonnen heeft om te duplen/ of die so lichtelick sal wesen te heelen/ als doen/ doense noch versch ware/ dat gheve ick ymant te raden/ ten minstē (dat ick 't Principaelste/ al hier noch swyghe) so wordt hier door de genesinge op-gehouden. Want in die tijdt dat de wonde genesen sonde/ soo moetmen tot wegh-nemen der duplinge/ ende tot verduplinge van 't gene daer in af-genomen is/ de tijd besteden.

Ende oft schoon de mopten ende 't ongemack van verduplen niet en ware/ 't welck niet dan al te seecker is/ soo is doch dit gewis ende waer/ dat eē pegelijcke wonde/ die met de voornoemde Wyp ofte Pap/ haer lucht (hoemen daer van spreken mach) benomen wort/ die is gedwongen te dampen/ in voegen boven ghemelt. Maer wat is doch sulke damp anders als een vochtigheyt? sulcke vochtigheyt versamelt sich daer na eñ werdt tot een water: dat siet men inde wonden die op de voor-seyde wyse verbonden eñ toe-gepapt werden: want alsmen de selvige op-bindet/ soo vindtmen daer rontsom een water leggen ghelijck een sweet: 't welck nergens anders vandaen komt/ als van de roock ofte damp. Nu vrage ick of sulcken water oock pets goets beduydet? ick vrage oock hier by: of by sulcken wonde die also te douwen ende te wateren gedwongen wort/ of de Medecyne die daer toe behoort alsoo wel ende krachtigh sonde konnen wercken/ als wanneer sy recht so het behoort gehouden werde? myns bedunkens/ wanneer een wonde ghedwonghen wort te douwen/ soo gheeft het slichte bolle genesinge.

Nevens anderen dat al hier sonde mogē in-gevoert werdē so wil ick dit noch aen-wysen/ eñ hier mede dit Cap. besluytē. Eē yder wonde die in Lid ofte diergelijcke plaetse/ als op een hant ofte voet leydt/ sose op de voorgeseyde wyse geheelet ende versticket

Onweers-vogel inde wonden.

sticket wort/ soo behoudse ghemeenelijck een onweers voghel in 't nest: also dat de selve Patient op desselve plaetse pijne ende smerte ghevoelt/ soo menighmael als dat Weder sich verandert: sulck komt alleene daer van dewijle dat in sulcke wonden altijt eenige ongesonde vochtighheyd die op voor-seyde wijse verweckt zijn/ daer in besloten ende toegeheelt werden: Welck de natuere inde wonde/ in een lange tijt niet verteeren en kan. Die selvighe roeren ende beweghen sich namaels/ ende laten haer mercken soo menighmael als dat Weder ende de Mane een ander ghedaente aenneemt/ gelijck het oock seecker is/ dat de Hemelsche lichten/ in dit onderste deel/ door besondere schickinge ende ordinantien Godts haer werck volbrenghen ende uyt-stoten/ doch hier van ghenoegh/ nu weder wat anders.

Dat IX. Capittel.

Van alle de gene die in misbruyck ende dwalinge steecken, de welcke noch de gebreecken noch haere eygene Medecyne niet en kennen, en weten oock niet van hare werkinge te oordeelen: Nevens twee Exempelen, daer in alle de voornoemde Mis-bruycken, ende noch veel meer te sien is.

De Medecyne/ noch de schaden niet kennē/ is schadelyck.

DAt hooghste ende principaelste aen een Chirurgijn, als mede aen een Medicus, is: dat hy goede kennisse en grondige bevindinge hebbe/ niet alleene inde schaden/ maer oock inde Medecynen die hy daer toe ghebruycken wil. Waer sulcke niet en is/ daer sal gewisselijck selden wat mutelijer eñ vruchtbaerlijckr uyt-gericht werden: Want soo een Chirurgijn ofte Doctoor, ofte beyde te samen/ (hoe sy haer huyden-daegs laten noemen) de schade ofte sieckte niet bekend is/ die haer voorgebracht werden om te ghenesen/ alsoo datse noch de name/ noch de nature ende eygenschappen niet en weten: hoe souden sy dan weten wat Medecynen eñ middelen datse daer toe gebruycken sullen! desgelijckr oock oft den Meester het kindt (als men ghemeenlijck seyd) een blinde name weet te gheven/ wat helpt dat den kranckē/ wanneer sy inde Medecynen die sy ghebruycken willen/ beyde in kracht eñ werckinge onervaren ende onbedreven zijn: Dierhalven soo moet de kennisse van beyden/ soo wel in de Medecynen als inde schaden t'samen gaen/ soomen yets goets ende vruchtbaerlijcx uytrechten sal: want de Schoemaker moet de mate van de voet/ ende de Snyder van het lijf nemen/ so d'een een Schoe ende d'ander een kleedt maecken sal dat een man te passe zy.

Maer hier bevinde ick by veelen/ die haer voor Chirurgijns uytgeven/ groote onwetenheyt/ ende meer als al te groven onverstant/ 't welck daer in seer wel blijckt/ dewijle datse tot allerley wonden (ick swijge noch

andere schaden) maer eenderley Olij ende eenderley Plaster gebruycken / ende meenen 't alles daer met uyt te richtē: eñ so dat niet en wil so moet het alles met Cerusta besmeert zijn: maer wat beduyt sulex alles? anders niet dan datse noch de gebreckē noch haer eyghen Medecyne niet en kennen/noch weten niet wat de schade verepscht ende behoeft/ noch wat de Medecynen werckē ende uyt-richten mogen.

Wonden met de mage vergeleken.

Sy behoorden veel meer te bedencken/ dat de mage m't Lijf des menschen / ende de wonden aende uyterlijcke Leden der selven/eenigher maten malkanderē gelijck zijn/ want gelijck als de mage zijn Decoctie heeft om de Spijsen te verteerē die hem toegevoeght werden / alsoo neemt oock een peghelijcke wonde/ de Medecyne aen die tot hare genesinge gebruyckt werden.

Maer gheliickerwijse alsser eenighe spijse is/ die de maghen niet aengenaem bevonden werden / daerom dat hyse ooch weder uyt-werpt alles nae ghelegenthepd: Alsa is ooch niet goet allerley Medecijn een wonde/ maer de eene minder de ander meer/alles na gelegenthepd der tijdt / der plaetse / ende andere omstandigheden. Daerom ghelijckerwijs als een Medicus weten moet/wanneer de mage niet wel verteeren en kan/ wat dat de oorsaecke zy / oftse verhoudt zy / ofte slijmachtigh ghewordē is/ ofte of het van de Lever ofte anders erghens van dan komt / ende moet dat alleen uyt de teeckenen erkennen: dewijse dat hy inde maghe niet sien en kan; ende zijn Medecynen daer nae stellen. Alsoo moet ooch een Chirurgijn, die openlijck in de wonde sien kan (ende in dien deele beter heeft als een Medicus) bekennen / of de wonde de op-gheleyde Medecyne aen-nemen ende verdouwen kan ofte niet : ende moet weten / wat haer spijse zy / die sy tot haere ghenesinghe hebben wil: Want het misset niet / oft een jeder wonde gheeft haer besondere teeckenen van haer.

Dat is het hoogste in de rechte Meesterstuck.

Daerom sal nu billick een jeder Chirurgijn, als hy een wonde soo als het behoort verbonden heeft/ ende daer na de Plaster wederom af-neemt / beyde aen de wonde / aen de matery/ aen de reuck ende de ghedaente/ erkennen ende weten; wat ghebreken dat de wonde heeft: oftse de Medecyne als een spijse heeft aen-ghenomen/ ende recht verteert heeft/ dan oftse die weder van sich gheworpen heeft. Hy sal daer by ooch bekennen/ oft zijn over-gelepde Medecyne recht ende goet / dan oftse ghebreeckelijck zy gheweest / te scherp ofte te soet / te swack ofte te sterck: Ende na dat hy bevindet / dat de wonde een ghebreck / ofte de Medecyne een schortinge heefe/ daer nae moet hy sich in alle manieren reguleeren ende schicken.

Die gene die haer nu in voorgesepde wijse op de saecke verstaen/ soo haest als sy de wonde op-ghebonden ende de Plaster oft wat

oft wat het zy af-genomen hebben / ende die dan wel erkennen kan / wat dat de wonde schort / wat haer aen-ghenaem ofte teghen is / die mach hem wel voor een Meester uytgeven / ende van weghen zijn Konst roemen: want hier in bestaet de beste grondt van de Chirurgie. Daer-en-tegen wie dat niet en verstaet die steeckt in een Misbruyck in al 't gene daer hy met omgaet / ende mach dierhalven wel stilswijgen; hem verbergen ende wegh schimplen: ende noch langer inde Schoole leeren / tot dat hy 't oock kan: Maer waer vindmen sulcke Schoolen?

Examen der nieuwaenkomende Chirurgijns is goet / maer wordt misbruyckt.

Aen eenige plaetsen in Duytsland / als oock in Franckrijck ende Italien / daer pleeght men die gheene die de Chirurgie willen aennemen / te Examineren / ende sy laten niemand voor een Chirurgijn passeeren / noch zijn Konst exerceren (Konst segghe ick: alsoo eenige daer een handwerck af maken willen) ten zy hy in hare Examinatie bestaen kan / ende haer op hare vragen komne Antwoorden / het welck sy Meester-stuck noemen: Dat is / dat hy 't weet te maecken ghelijck als zy. Sulcke Vragen ende Meester-stucken vindet men op verscheyden plaetsen gheschreven ende gedruckt: die leeren eenighe van buyten / ghelijck als de Nonnen haere Psalmen (soomen ghemeenlijck seydt /) ende bestaen daer mede seer wel / ende wordt voor een Meester-stuck aen-genomen / al ist dat hy geen Chirurgie, noch gesien noch ervaren heeft / ende noch Grond noch Fondament weet ofte kan.

Doch wil ick sulcke Examina hier met geensins veracht noch verworpen hebben; want ick achtse selven seer hoognoodigh ende goet: want de Snyders ende diergelijcke Konstenaers / en laet niemant in Meesters plaetse arbeyden / ten zy hy te voren (soo sy 't noemen) ghemateryt heeft / ende zijn Meester-stuck gedaen is: Geschiet sulcks inde Weverije dat maer een stuck bevleeht doeck aengaet / waerom en sonde dan sulx niet veel meer gheschieden in dese edele Konst der Chirurgie, het welcke geen broeck noch wambuys (als men gemeenlijck seydt) maer 't gene datter in steeckt aengaet en betreft / te weten des menschen lijf ende leven. Maer nu mocht ick wel eenighe Examinateurs vraghen hoe datse yemand wilden Examineren / die int minste ende gantsch niet van hare meeninge en was? voorseecker (ick segge) souden sy eenige op hare vraegstucken / reden en antwoord geven / ende sulke antwoorden met grond en redē bewijsen / vele onder haer soudē de stuypve achter haer indē sack trecken / en beter inde schoole gaen. Och hoe menigen een souden voor de mande vallē / maer alleene in 't gene de wonde aengaet: dat ic al hier de oude schadē verswijge / in welke by velē gantsch geē onderschept gehouden word; daer doch soo merckelick veel en hoog aen gelegen is: etlijcke komen lang en breedt

breedt daer van klappen / hoe / wat / ende waer / doch 't is alles niet nut / al waer 't geklap noch eens soo veel: Want somen hare reden betrachtedē / aengaende de schaden ende symen oorsprouck / ende datmen daer-beneven insagen / die Medecynen die sy daer toe gebruycken: soo soudemen oogenschynelijck ende tastelijck bevinden / dat sy inden selven gantschelijck niet accoorderen noch t'samen stemmē / het welcke redelijcker-wijse behoort te geschieden: Maer wat is hier van anders de oorsaeck zijn? als datse niet en kennen / noch de schaden / noch zijn oorsprouck / veel min zijn aert ende eyghenschap / noch hare eygene Medecyne / aen-gaende zijn kracht ende werckinge / en verstaen sy niet / hoe souden sy dan yets besonders kunnē genesen? Daer uyt geschiet het gemeenlijck / wanneer sy in de saecke blyven steecken / ende wetē noch uyt noch in / datse dan sulke onbekende schaden / voor ongeneselijcke Lijfs-vloeden oordeelen / daer van hier na wijdloopiger gehandelt sal worden.

Dit alles dat tot noch toe in dit eerste deel / vande Misbruycken is gheseydt / dat konde noch wel veel wijdloopiger uyt-ghevoert werden / ende noch meer Misbruycken gemoveert werden: Maer dewyle ick achte / dat de verstandige Leser uyt desse verhaelde / de resterende lichtelijck sal kunnē besluytē / so wil ick 't hier by laten blyven / ende met twee voorneme Exempelen (van dit Eerste Tractaet een eynde maken) daer inne de misbruycken in 't algemeen te vinden zijn.

Te Padua in Italien ist omtrent over veerthien jaren gheschiedt / dat een Duytsch Edelman / in een gevecht / van een Polacke / aen de slincker-hand / dichte by de kleyne vingher / dwars over een lidt / een diepe wonde ghe-slagen werdt. Daer worden met der haest / alle de beroemste Chirurgijns ende Medecijns ghe-roepen / die oock op haer Esels aen quamen ryden / ende namen de gewonde in hare Cure aen / ende verbonden hem de eerste mael; maer hoe sy dat eerste verband berept / ende wat sy daer toe gebruyckt hadden / is my onbekend; alsoo ick daer niet by en was: des anderen daeghs bevlytighde ick my dat ick daer oock by quam / als sy hem wouden verbinden / daer heb ick upt-nemende veel heerlijcke konsten / ende treffelijcke verborgenthe-den gesien / die ick billijck niet openbaren sonde / maer doch om 't ghemeene best en hebbe ick niet wel konnen swygen / noch verborghen houden. Want als sy hem ontbondē ende vande wonde een groote vodde vol allerlepe by vande hand af namen / doen grepen sy een soeckertjen / ende begonnen hem inde kleyne wonde soo te soecken ende te stoppen / dat het my van wegen den armen Patient al te lang viel / ende na dat de wonde alsoo langh ende wel doorgrondet was / doen traden de Hee-

Exempel daer in allerlep misbruyckē begaen werden.

de Heeren Medecijns met malkanderen eendrachtelick af/ om een raedt-slach te nemen: daer op de Anathomist haer met veel vercierde redenen vertelde/ wat Aderkē/ wat Senu datter stucken was/ waer henen ofte waer toe dat een yder dienden: Na gedaene eerbiedinge eñ gehoudē raed-slach/ gebruyckte sy een upt-nemende konstelijck Meesterstuck/ want sy namen twee platte wiecken van doecxkens/ ende maeckte die nat in een van haer-lieder wond-oly ofte salven/ ende stieten die van beyden zyden inde wonde/ alsoo dat de uppē der wonde verre van malkanderen spouden ende niet aen den anderen roeren kondē/ daer leyden sy doe een Plaester over/ ende daer boven op leydē sy een geheele doeck vol allerley Medecijn-bry eñ Moes die ick niet alle noemē en kan. Op dese wijse plechten sy hem te verbinden: ende hadden dat soecken/ stoppen/ stooten/ ende supperen inde wonde geen eynde/ soo menighmael als sy hem verbonden. Nu hoort eens watter geschiedt zy/ ende hoe dat dese hare Medecijn gewrocht heeft: over weynigh dagen daer na begon de wonde heftig te wateren ende te vloeyen: het welcke wy Lede-water noemen. Doen begonnen sy te Purgeeren/ ende brochten veel soecken inde wonde/ ende trocken allerley konst voor dē dag/ maer als het alles niet helpen noch het Lede-water niet stillen en wilde/ doe mosten sy noch beter inde konst treden/ ende een ander begrimē: maer wat doch? sy verbonden hem dē arm dichte by de Ellebooghe met banden toe/ ende verhoopten hier door het Lede-water synē loop te benemen/ nevens alle andere toevallen ende vloedē/ die sy meenden dat hem upt het hooft quamen. Maer gheluckerwijs als sy de saecke qualijck verstonden/ also ginck het oock veel anders als sy wel meenden: want het seydē haer so wijd/ dat het Lede-water daer door gheslenpt soude werden/ datter selfs noch een meerder toorn eñ geswolste verwecht werdt/ daer van sich namaels de saecke noch schrickelijck verslimden/ ende Perpculeuser werdt/ tot dat hem ten laetsten gaten inde arm braken. Daer nae ginck de Putrefactie, in Aderē ende Senuen oock aen/ also dat mijn Heeren de Doctoren die tot de arm konden upttrecken/ een vingher langh ofte langer: also sy verwylt eñ verstickt waren. Op sulcke toevallen behoorde seecker wel een ander Konst/ die sy als een groote verborgen Konst ten voorschijn brachten eñ gebruyckten: want als sy meenden dat sulcke van weghen de hette gheschiede (het welck doch geene hette en was; maer alleen een verstinckinghe/ 't welck sy niet en wisten) doe wildē sy dat selvige lesschen met Edick (anders Asijn) ende Putwater onder malkanderen ghegoten/ de schaden daer mede gewasschen/ oock doecken daer in genedt ende overgeleyd: Maer hier mede wasset oock noch niet

genoegh: Want als dese boven-geseyde konst mede niet helpē en wilde/ende de arme Patient hoe langer hoe swacker werdt/ doe mosten sy een anders beginnen/ quamē daerom te samē/ eñ hielden eē nauwe raet/en disputeerden lang ende veel van de saeke/ met onoverwinnelijcke Fondamenten/eñ besloten eyndelick: sy wilden alle al sulke toevallen dē Patient ten neerse uyt-dryven/ dewyle dat het anders niet wesen konde. Hier op ging het Klisteren eñ Purgeren dapper aen: geen Sap/geen Siroop/van honich ofte van suycker gekoockt/ noch geen ander ding dat daer toe diende/ was voor haer verselert/ het moste alles zyn beste helpē doen/op dat de goede van Adel een weynigh verlichtinge van pyne mochte bekomē: want hy bykans eē geheele Apoteeck/ met groote onlust eñ tegen wil/ moste verslinden: Ten laetsten quam de wend-sucht daer oock by/dies hy in groote noot sterbē most. Dit is de maniere van doē/ so als sy met de voornoemde Edelman gehandelt hebben: daer inne ick het vierde deel der misbruycke niet verhaelt hebbe/ die sy in die tyd aen hem begaen hebbē/want het al te grof soude zyn datmen 't al te mael weten soude. Een oud moederke/ so hy die eens daer toe gebruct/hadde sulcken wondcken/by het welke gantsch geē perikel ofte gevaer geweest ware / met een gemeen wond-kurpdeke komēgenesen/ sonder schade eñ sonder eenige pyne/maer het is also geschiet.

Een Italiaensche heere/wert onlanghs tot Romen/ by een Waert hyms int sweert/met een kortlas/ boven de Ellebooghe deur de eene arm ghesteecken: Daer werden in aller haest/ de principaelste Doctoren ende de vermaertste Chirurgyns geroepen/eñ haer de gequetste op het trouwelyckste bevolen / die sy oock in hare Cure aengenomen hebben. Daer haddemen anderwerf komen sien/ de treffelycke konst die de voorschreven Doctoors eñ Meesters / gebruycht ende aen-gewend hebben/ want na gedaene eñ gehoudene/ korte disputatie/ quam de Principaelste onder haer die hem verbindē soude/ eñ wilde bewysen dat hy niet alleene tot de Anathomie een besondere lust hadde / maer dat hy daerinne oock een uytgelesen Meester was. Dierhalven nam hy een linnē doeken/ eñ maekte dat nat in warme Wyn / wand het om zyn twee vingeren/ende roerde daer met inde wonde soo diep als hy konde/ eñ begon de wonde daer met te wasschen/ te suyveren/ te reynigen/ eñ uyt te vegen/ anders niet dā of hy een roestigh harnasch onderhanden hadde: de gewonde voelde daer van sulcke onseggelycke pyn eñ smerte/dat hy hem bad om God eñ Maria wille/dat hy ophoudē wilde: maer daer en was noch geen eynde voorhandē: want hy nam noch eerst syn soecker inde handen/ eñ door-socht en doorgronde daer met inde quetsure voor ende achterwaerts/ eñ besach de wonde op 't aller neerstigste/

Een ander Exempel.

stigste/ hoe wijdt/ hoe diep/ hoe lang datse was/ daer na begon hy breedt ende lang daer van te klappen van de perijckel die by de wonde was / wat datter gequetst was / waer toe dat hem dese ofte die gequetste Muscule dienstelijck ware/in wat perijckel dat hy gekomen ware/so dese ofte geene dingen waren gequetst geworden:wat groot gevaer dat hy ontgaen was / dat dit oft dat niet beschadiget ware/ eñ wat groot geluck dat hy gehadt hadde / dat dit ofte dat niet beschadighet en was/ ende wat diergelijcke dinghen meer waren / verdrietelijck om alles te vertellen..

Na dese Predicatie (die de gequetste wel hadde moghen derven) nam hy een voddeken / besmodde die met een Salve ofte Olie/ende track hem dat eenige malen door de wonde / ende liet het ten laetsten daer in steecken blyven/ende verbond hem alsoo konstig ende schoon: als hy met hē so lange gehandelt hadde/de arme gepynighde Patient hielt hem seer kummerlijck / dat hy hem niet inde handen storf/doch hy sterf noch den selven dagh.

Sulcke Exempelen konde ick noch wel eenige invoeren/ maer ick wil 't al hier laten aenstaen: eñ hebbe dit alleen daerom willē aenwijsen/ op dat een jegelick sien mach / wat ongemack dat eē gequetste toekomē kan/wanneer hy onder sulcke Chirurgijns valt die daer meenen dat alles recht zy/ wat sy doen / ende hoe sy met een verwonde om-gaen: dewyle sy in dien deele bevel ende macht/ oock Brief ende Zegel daer voor hebben/dat sy sulke Konst weten ende een mael gelesen hebben/dat andere oock also gedaen hebben. Ick hebbe in dese Exempelen niemant met namen willen noemen/ alsoo die gene/ van welcken ick hier spreke / meestendeels noch alle in 't leven ende voorhanden zijn: ende dewyle het den Leser weynig ofte gantsch niet soude baten/al waert dat ickse met namen genoemt hadde/ ende de persoonen aengewesen. Wie dit leest die sal haest by sich selven konnen bemercken/of ick van hem spreke/ ende of ick hem getroffen hebbe ofte niet; ende sal lichtelijck bekennē dat de Chirurgie, als oock alle andere Medecyne / niet gelegen is in 't aensien der persoonen/ oft ymand een Heeren ofte Boeren Meester is/ in eē Stad ofte op een Dorp woonachtigh ende bekend zy: Want de gantsche handel is principaelijck daer aen gelegen/ of hy de saecke wete ende verstae/ ende of hy de Natuere weet te bejeghenen oft niet / want teghens den selven in 't stuck van Medecijn gantsch niet nuttelijckx uyt-gerecht kan werden: Ick hebbe oock dit alles soo tot noch toe verhandelt is/niemant tot leed/ niemant tot spijt / gheschreven ende aen-ghewesen/ maer onder andere boven-ghemelde / oock om dese oorsaecke / op dat die ghene die hals-starricker wijse meenen te blyven by de oude Lieren ende Dans / ende

alle andere vernietighen die tot nut van de menschen / haer tot een beter begeven / ghelijck als men oogenschijnlijck kan sien: datter geen quaet is / hoe ouden ghebruyckelijck dattet ymmer soude mogen wesen / of het wert van wegen zijn ouderdom ende langdurigen gebruyck als goet aengenomen: want ick hebber vele gesien / die openlijck seydē / het betaemde niet datmen vande oude wijse af-wijcken soude / ende pets nieus te voorschen brengen: Ja men behoorde die aen Lijf ende Leven te straffen die sulcks doet / ende de Ouden nevens de Hooge-schoolen (daermen sulcks leeret) verachten ende verwerpē. Daeromme dan ooc aen eenige plaetsen / de Boecken Theophrasti Paracelsi, (den welcken doch de beroemste Chirurgijns moeten wijcken) verboden zijn te lesen: maer na mijn slecht bedincken wort daer mede seer sottelijck ghehandelt / want het ware seer te wenschen / dat sy de oude wijse recht verstonden en na volgden / ende niet haer eygene wijsheyd daer by voeghden: het soude haer misschien veel beter gelucken / als nu menigmael geschiedt. Ymand kan wel wat nieus te voorschijn brengen / die alleene de nature nae trachtet / gelijc alsse door de ervarentheyt gesien ende betrapght wert / hoe wel dat het niet anders en is als de nature selven.

Een quaet hoe oudhet oock zy / is goet.

De nature in sich selven blijft Ervarentheyd die te kennē geeft. Niet nieuws begeeft hem op der Eerden, (werden. Wat gheweest is kan oock weder Ende wat gaet my dat aen oft dit oft wat anders de meeninge zy van Galeni, Avicennæ, Guidonis, &c. Het is doch in hare tyden oock nieu geweest al wat sy voortgebracht hebben: ende wie weet of haer-liedē oock niet het selfde weder-varen is / dat hyden daegs die gene weder-vaert die pets nieus (soo als sy 't noemen) voor den dag brengt. Der Momus den welckē niets rechts gheschieden kan / die heeft oock ymmers in die tyden geleeft / die sy sonder twijffel oock niet sullē ontgaen wesen. Hier by komt oor noch deses / dat in desen deele veel uyt hart ende nydt gheschiet. Daeromme is 't in desen deele alderbest / dat ymandt dien by-valle ende na-volge / die met de ervarentheydt allerbest toestemmen / ende niet hare werken de konst loven ende bewijsen. So ymand pet wat beters vindet ende ervaret / al is 't dattet met geen ouden accoordeert / wie wil hem dat weeren om te ghebruycken? Maer hier wil ick het voor dese tijdt by blijven laten ende eynden hier mede het Eerste Deel / het welck van de Mis-bruycken in de Chirurgie handelt.

Eynde des Eersten Deels.

Vande Cure

Van allerley Wonden des menschelijcken lichaems, vanden hoofde aen tot op de uyterlijcke Leden, oock anders van andere ghebreken, behoorende tot de Chirurgie: op wat wijse dat de selvighe na de rechte grond der Konst sullen gehouden, ghehandelt, ende geneesen werden.

Dat Tweede Deel.

IN T Eerste Deel van dit mijn Chirurgijns Boecxken / hebbe ick gehandelt vande Misbruycken / die by den grootsten deel (der gener die haer voor Chirurgijns uyt-geven) in vollen ghebruyck ende oeffeninge zijn: ende hebbe aen-gewesen / wat onraet ende onghemack datter uyt ontstaet / tot de hooghste schade ende verderf van de arme gequetste. Doch heb ick die misbruycken die teghenwoordigh in vollen swangh gaen niet alle verhaelt: dewyle dat sulcks te vertellen geen eynde soude hebben / ende den Leser verdrietigh soude zyn om te lesen; ende hebbe daerom alleene de grootste willen aen-roeren: op hope dat den genen / die / deselve wel bekend zyn / uyt sulcks alles oock de andere lichtelijck sal leeren kennen.

Daer worden oock in desen tweeden Deele / veel misbruycken aengewesen / het welck een yegelijck verstandige lichtelijck sal erkennen / ende so hy in desen deele in 't eerste Tractaet eenighe schoringe vindet / sal hy 't selvige sonder zynen

arbeyd lichtelijck daer by konnen doen. Nu volget tegenwoordig dat ick wat naerder tot de sacke trede/ende verklare/ wat datter tot de Chirurgie behoort: Daeromme heb ick voor my genomē/in dit tweede Deel te schryven/van allerley wonden/van het hooft af tot op de uyterlicke leden/ ende anders van allerley gebreken/ die oock tot de Chirurgie behooren: hoe dat namelick de selve sonder Mesbruyck te Cureren ende te heelen zy. Daer ick dan allerley subtyle hand-grepen mede invoeren wil/die een Meester met groote voordeel/konstigh sal konnen ende mogen gebruycken/eñ niet onthouden ofte verbergen sal/so vele my te deser tijd daer van openbaer ende bekend is.

De gunstige Leser sal my dit toe betrouwen/ dat ick benevens mynē besten vlijd eñ trouwe/gantschelick niet aenteckenen noch aenwysen en wil/'t welck ick niet wete dat waer eñ gewis is: ja het welcke ick niet meest selven ofte ervaren ofte gesien hebbe / wat nuttigheyd ofte schade dat daer uyt ontstaen zy: want ick ben geensins van meeninghe / uyt andere Chirurgijns Schriften pets te leenen/ eñ my daer mede/ als vreemde pluymē op te proncken/eñ dat selvige voor het myne opentlick uyt te gevē/gelijck alsser vele huydē ten dage doen/ die andrr s niet begeeren noch soecken / dan hoe datse souden mogen een groote Pulment op 't pampier brengen/'t is evenveel van waer datse het oock soudē halē/ gelijc een Smit zyn oude Hoef-nagels weet te lasschen eñ smedē/alleene maer om haer namen groot eñ op veel plaetsen bekend te maken: daer het doch veel beter ware/dat sulken geswets ofte geklap/met t'samen hare naem verswegen ware geweest/ eñ dat het edele pampier/'t welck door Gods ordinantie tot eē beter gebruyc geordineert is/onverdorvē ware gebleven: want wat sal sulcken groote Boek/wanneer het niet alleene niet nut is/maer oock schadelick: waer het met beter dattet gantsch eñ al ware nagebleven/ op dat het geen schaden en brachte? maer dat

het

het kleyn/ kort/ende goet zy: is beter/ want waer toe diendt het/ dat ick een groot Boeck make ende dat ick anders niet en leere in 't selfde/ dan wat anderen voor mijn over duysent minder ofte meer jaren ock geleert hebben: Isset niet also die het begeert te lesen/ die sal het in haer eygen Boecken begeeren te lesen / gelijck als gemeenlijck geseyd word:

Het water men niet soeter drinckt,
Dan by de Put daer het ontspringht.

Het welcke ick niet en spreke om de oorsaeck/ als of dese mijn Schryven alles nieuw ware/ ende dat ter niet in begrepen zy het welck by anderen ock gevonden werde. Want ick bekenne selven dat in desen Boecke veel dingen zijn/ die ock by anderen gevonden werden/ die ock vande Chirurgie geschreven hebben/ het geschiet doch inde dagelijckse redenen/ dat de eene den anderen het woord uyt de mond neemt ghelijck men seydt: soude het dan wonder zijn/ wanneer daer twee van een eenigh ding/ eenderley verstant eñ meeninge hebben datse eenderley beschrijvinge doen: Het is ock hier niet verboden / een ander zijn redenen voort te brengen/ende zyn meeninge aenden dag te geven: Maer ick hebbet alleene om oorsaeck willen verhalen/ op dat een yghelick mach sien/ dat ick my beneerstiget hebbe/ benevens 't gene dat ick van anderen geleert hebbe/ ock dat (dat ick door eygen ervarentheyt te wege gebracht hebbe) getrouwelick aen den dagh te geven ende anderen tot dienste mede te deelen: ende dat wil ick sonder omswermende redenen/ so kort doen/ als ymmers mogelijck zy/ op dat dese mijn Schryven als een kleyn Hand-boeckken zy / het welcke een yghelick bequaemlick sal konnen by hem draghe/ so wel in vrede als in oorlogs tyden. Alles de nieu-aenkomende Chirurgijns die al tẽ deele inde konst onderricht zijn/ tot meerder onderwijs eñ leere: Want Plaster-strijckrn/ Salve koocken/ Wiecken dreyen/ eñ wat diergelijcken meer zy/ dat sal hy te voorzen konnẽ eñ vlytig daer op zijn/ den welcken begeerigh is om de Chirurgie aen te nemen ende daer toe gesint is/ tot de saecke komende.

Dat

Dat Eerste Capittel.

Wat een Chirurgijn van noode is te Weten.

De Konst een na-volger der nature.

DIT is een yegelick die maer eenigh verstant heeft genoegsaem bekent/dat de Konst een navolger der naturen is: want al wat de nature vertoont ende sien laet/ dat onderwind sich de Konst voor ofte na te doen. Daerom moetē de menschen in alle haer doen ende laten/ op de nature goede achtinge hebben/ ende haer na den selven schicken ende reguleren: soo sy anders in haren doen een geluckighe voort-gauck begeeren te hebben: Want de natuere is even so weynig te overweldigē/ als een sterke waterstroom zyn ongestuyme loop benomē mach werden: also oock en wert niet geluckelijer uyt-gerechtet/ soomen tegens den selvē pets voorneemt ende handelt. Ende ghelijc als dit boven-geseyde inder daet sich also toedraeght/so kan daer lichtelijck uyt besloté werden/ dat een Chirurgijn anders niet en is als een dienaer der nature: ende dat hy hem dierhalven op 't hoogste bevlytigen sal/ om de nature na te volgen/ dewyle sy haer geensins ymand anders onderwerpt. Daeromme en is in Chirurgie niets tegens haer te handelen: want so een Meester hem sulcks onderwinden wilde / om de nature te bedwingen/ soo en soude hy niet alleene/ niet uyt-rechten ende te vergeefs werchen/ maer soude oock wel het laetste ergher maken als het eerste geweest zy.

De nature konnen kennen.

Ende hoe wel dat ick niet en wil noch begeere dat een Chirurgijn van alle Natuurlijcke dingen ende oorsaecken/een volkomē kennisse ende wetenschap hebbe; als zijnde sodanigh dat het alles tot zijn voornemē niet dienstelijck is / hoe wel dat het niet schadē konde/ so hy het wiste: soo verepscht nochtans de noot dat hy ten minstē een goede kennisse eñ wetenschap hebbe/ van die dinghen die tot zijn voornemen dienstlijck zijn: als namelijck / van de wonden van de gequetste/ende de Medecyne die hy daer toe gebruycken wil: Midtsgaders oock alles wat daer aen dependeert. Want in desen alle sal hy weten/ wat nature/ wat aert ende eygenschap dat een yder aen sich heeft / op dat hy zijn Medecyne daer naer richten moge: Dewyle het sich niet alles op een eenighe wijse laet Cureren ende genesen.

Dierhalven als hy een wonde aensiet / ende betrachtet de stede ende plaetse daerse gelegen is/ so sal hy terstont de selvighe plaetse ende gelegenthepdt nature ende eygenschap weten ende erkennen / wat datter ghequetst mochte zijn/ of de wonde doodelijck/ dan oft se met Gods hulp te genesen zy. Dierhalven so word hier toe noodwendigh verepscht / dat een Chirurgijn goet berecht hebbe inde Anathomie, In welcken deel hy veel (insonderhepdt by ons Duytschen) een groot ghebrech ghemerckt

Een Chirurgijn moet goet bericht der Anathomie hebben.

merckt werd: alsoo datmen onder velen selden eenen vindet/die des menschen innerlicke gestalte bekendt is / ofte die een menschē hebben helpen Anathomiseren ofte sien ontleden.

Doch ick en begeere niet dat een Chirurgijn sal/ende moet een volkomen bericht ende verstant hebben in de Anathomie, alsoo dat hy alle Sennen / Aderen / ende andere deelen des Lijfs / tot de minste toe / een volkomen weet sal hebben waerse leggen/ want wy bevelen dat den ghenen / die van wegen hare Professie Anathomisten zijn/ ende willen haer daer inne geen af-breuck doen/ maer alleen wort noodwendigh verepscht dat hy een goet onderrecht daer van hebbe: voornamelijck van de beenen des menschelickē lichaēs/ op dat hy weten mach op wat wijse dat die selbige te samen gevoegt zijn/ eñ aē malkanderē staen/ so wel int hooft als in andere leden/insonderheyd in de Juncturen ofte leden: Want het begeeft hem menighmael alsoo/ dat de leden verstuyckt eñ van haer plaetse verruckt werden / daer mense dan weder in-setten moet: 't welck swaerlijck doen sal/die gene/ die niet weet hoese te voorē gestaen hebben: hy moet oock kennen de principaelste Sennen eñ Bloetaderen/ eñ moet weten hoe datse legghen/ van waer sy komen ende waer sy henen gaen / oock hoese te samen loopen/ende wat suiker meer is. Want hier upt sal hy sijn bekennen / wat dat de periculeuse plaetse zijn/ om dies te voorsichtiger te handelen/ende zijn Medecynen dies te bequamer daer nae te ordineren / alles na gelegenthepdt ende gestaltenisse der saecke. Desghelijckr sal hy oock weten / de inerlijcke leden ende deelen haer voornaemste gelegenthepd/ soo vele de plaetse aengaet: ghelijck oock mede alle de voornaemste Musculen / wat sy bedecken / watse bewegen/ ende wat dierghelijcken meer is/ ende dat alles daerom/op dat waimeer hy maer een wonde aensiet/ dat hy terstont erkennen kan/wat datter gewondet ofte ghequetst zy/ op dat hy niet lange inde wonde met het soeckertken sal behoeven te stoppen/ grypen ende stooten / daer van in 't Eerste Deel lang ende breed is gesept: hy sal oock daer-beneven upt dien alle weten te oordeelen/ oft een wonde ten leven / ofte ter dood / tot ghesonthepdt ofte tot lammighepd gedijen sal / want van dese dinghen alle en kan hy niet seeckers kennen noch oordeelen / ten zy dat hy in de Anathomie (is 't niet in 't geheel/ op 't minste ten deele) als ghesepdt is / een goet onder-richt ende verstant hebbe: want daer door geschiet het/datter so veel beenbreucken krom blpven/ ende soo veel Lede-wonden lam werden / Ja als het doch alsoo wel gaet: dewyle sulcke Meesters vande saecke kleyne / Jae oock wel gantsch gheen bericht ofte verstant en hebben.

Na-de-mael dat oock de tijd dat eerste ende voorste aller dingen is/ De tijd sal men waernemen.

gē is/ so plegē wyse ñe verstandige lieden / die selve in al haer doen ende laten vlytigh waer te nemen/ende haer daer na te reguleren: dewyle eenmael gewis en seker is/dat een ding/hoe het oock soude mogen wesen/ op de eenen tyd beter ende bequamer geschiet als op de ander tyt: onnoodig dat met veel Exempelen te bewysen: daerom wil het ooc hoognoodigh zyn/ dat een Chirurgijn, de tyd (eñ wat daerinne begrepen eñ verstaen word) wel waerneemt/in dewelcke hy Cureré ofte genesen sal: als namelyck of het een Somer of Winter zy/ of het koud of warm zy/ droog ofte vochtig/ in een wassende ofte afnemende Mane etc. want de Ervarenthęyd/ die een goet Leer-meester is / die leert selfs dattet niet goet is/ tot alle tyden ter gesonthęyd pets voor te nemen: gelyck als het wel geschieden kan/datmen met de selve Medecyne/daer mē des Somers eē wonde met geneest/ dat daer des Winters een wonde mede bedorvē word: gelyck ooc van andere gelegenthęyt der tydē te seggen ware. Daerom sal een Chirurgijn hē op de tyt recht eñ wel verstaen: op dat hy zyn Medicamenten daer na sal hebben te schicken/ te ghebruycken ofte te laten/te minderen ofte te meerderen / te stercken ofte te verswacken: alles na gelegenthęyd der saecken.

Onderscheydt der wonden te vonden.

Een Meester sal ooc goet onderscheyt hebben eñ acht nemen op de wondē/oftse nederwaerts hangt dā oftse opwaerts loopt: op dat hy wete ordeninghe te stellen/int uyt ofte in loopen/ eñ zijn Salven ende Plasterē daer nae / dicker ofte dunner weet te maken: so als het de noodt vereyscht daer op te Applicerē: gelyck hy oock weten endekennen sal/uyt sekere merck-tekenen eñ aenwysingen/of een wonde vergevē is oft niet/ oftse verdorven is oft niet verdorven zy : want onder desen is de eene wonde geensins te houdē gelyck als de ander/maer eē yder wil zijn eygen eñ besondere Cure hebben.

Teeckenen voornamelyck te mercken.

Maer insonderheydt sal een Chirurgijn op 't hoogste achtinge nemen op de tekenen/ die sich ten deele by de wonde mercken ende sien laté/ ende sal de selven geensins verachtē hoe slecht eñ gering datse soude mogē wesen: want een ygelyck teecken / hoe slecht dattet sich bewyst eñ sien laet/ dat bedupt ende beteeckent doch pets: eñ maeckt mdachtig den genē die daer eenige acht op neēt/ etlicke dingē/die al schoon inde wonde gekomen / ofte ten minstē voorhanden zijn/oock so hebben by de wondē de tekenen hare besondere beduydinge/'t sy goet ofte quaet: insonderheyt beteekenen sy de toe-vallen/ die ten deele invallē willē/ daer van int derde Deel desers Boecx sal gehandelt werden: daeromme dan oock billick eē jegelyck Meester op de tekenē goede achtinge eñ opmerckinge moet hebbē/om de toe-vallen / die oock een gesond mēschē onderworpē is daer uyt te bekennen/ dewyle datmen die selvige/hoe slecht datse ooc zijn/

niet

niet verachten sal: als uyt de welcke groot ongeval ontstaet/ somense niet in tyts bejegent eñ voor-komt/ ofte te rechter tijd weeret: wie hem hier op recht eñ wel verstaet die is billijck alle eere waerdigh/ ende voor een rechtschapen Meester te prysen.

De nature des verwonden sal mē in acht hebben.

De nature aert eñ eygenschap des Patienten sal een Meester oock niet minder bewust eñ bekend zijn: want de eene is sterecker/ de ander swacker/ de eene houder/ de ander van heeter/ de eene is van vochtiger de ander van droger nature: vele zijn eenige besondere sieckten onderworpen/ ofte hebben de selve al/ (gelijck als kooртsen/ geelsucht) wanneer sy verwondet werden. Na sulcke omstandigheyd en gelegenthejd/ moet een Meester hem wetē te regulerē/eñ de eene afnemē de ander toegeven konnen: want een sterecke Medecijn is eē swacke natuer te machtig eñ overtreft die: maer een sterke nature en kan van geen swacke Medecijn overweldiget werdē: het geschied ock geerne dat de lijfs kranckheden (als boven geseyd is) inde wonde slaen/eñ deselve met nieuwe Additie vergeren. Daeromme dan een neerstigheyd eñ vlijt moet aengewendet werdē: want een yder soorte verepscht een besondere Cure/ ende die hem onderwinden wilde/ om sulcke alles met eenderleye Medecyne te ghenesen/ die en sonde niet anders doen/als wanneer hy twee voeten in een hous stake.

Maer het werd niet alleene verepscht/dat een Chirurgijn de natuur der wonden ende des Patientē wete ende erkenne/ in borgen als tot noch toe geseyd is/ maer sy sal ende moet goede wetenschap ende kennisse hebben/ van zijn Medecynen/ het zy datse gecomponeert ofte simpel zijn/ op dat hy erkennen mach hoe sy haer tegēs de wonde schicken ende dragen/ te weten oftse branden/ verstercken of anderssins wercken/ op dat hy wijslijck handelen mach/ eñ de Medecynen daer nae rechten: want so hy siet dat de wonde de Medecijn neit verdraghen en mach/maer dat een den anderen contrarie ende tegen is/so sal hy sulcke Medecijn af-schaffen/ eñ beter by de hand nemē/ om daer mede te verbeterē wat de eerste verdorvē hebbē/ so hyse anders gebruyckt hadde: maer soo hy anders bevind dat de Medecyn wel goet/maer doch te sterk ofte te swac sy geweest/daer moet hy dan weten hoe hy die selvige nemē ofte gevē sal/ alles na dat de saecke dan verepscht/'t welck hy behoort te weten/ in welcken geval de edele Konst Alchymia een Chirurgijn wel te passe komē kan/ hoewel die/ om de schadelijcke misbruycken wille/ die veelvoudigh daer met gedreven wort/schier by de geheele werelt veracht is/'t welck ic nochtans achte eē Chirurgijn hoognoodig is te wetē: wantse sal hem leerē allerley matery erkennē/inwendig eñ uytwendig: Daer uyt hy dan namaels sal konnē zijn medecynen/ selvē toemaken eñ verbeteren/

Medecijn ende wonden moeten malkanderen aennemen.

beteren/ het fenijn van 't goede ende dat vuyle van 't ghesonde onderscheyden: alles nae dat hem de Konst te bekennen ende te verstaen geeft / daer het oock meest aengelen is. Want so een Chirurgijn eerstelijck de schaden bekend/ ende daer nae weet wat kraeht ende werckinge dat zijn Medecynen hebben: soo sal hy oock lichtelick weten te kennen/ wat dat de wonde begeert ende hebben wil/ende hoe hy na de aert ende gelegenthepdt van den selven zijn Medecyne minderen ofte vermeerderen sal: maer doch dat is alles aen leeren ghelegen/ het welcke gheen eynde heeft so lange als de menschе leeft.

Dat 11. Capittel.

Hoe sich een Chirurgijn in veel deelen sal hebben te dragen, so wel om sijn selfs als om sijn Patienten wille.

DAer zijn noch veel andere dinghen / dan die tot noch toe zijn ghedacht/ dewelcke een Chirurgijn vlytig waernemen moet / soo wel om zijn selfs als om zijn Patienten wille/ dewyle datter merckelijck veel aengheleghen sal zijn. Daeromme ben ick oock van meeninghe/ in dit Capittel / daer van te handelen / ende dat selfde stuck noteeren/ hoewel niet alles/ maer ten deele ofte eenige.

Een Meester en sal niet bronckenschap zijn.

Een Chirurgijn moet hem wachten voor Bronckenschap/ dat hy daer in niet overgegeven zy/ ende dat om veel wichtighe redenen wille. Want ey lieve doch / wat soude een Broncken meester oordeelen van een schade ofte wonde / wanneer hem dat hooft alle wege verwerret ende het rechte verstandt benomen is? hoe kan hy een wonde recht aenschouwen de teeckenen besien/ en daer van onderscheydelick oordeelen/dewyle dat hy/ ofte gātsch niet/ofte niet scherp genoeg/ ofte alles dobbelt ende tweevoudigh aensiet? ende hoe kan hy een ghebreck recht grypen ende tastē/ dewyle dat hem de handen gantsch beven / ende anders ongheschickt ende grof zijn.

Een Meester sal sich oock voorsien / dat hy niet een jeghelijck over de wonde late komen te sien ofte anderssins / ghelijck alsser vele doen: ende dewyle op veel plaetsen dat ghebruyck is/ dat de Overigheyt door geswaren Meesters de wonde laten visiteren/ soo kan / noch wil ick sulcken gebruyck niet schelden/ maer segge dattet hoognoodich zy dat sulcx geschiede/ ende datter met ernst op gelet worde: op dat so ymand bleef steecken/ gelijck als lichtelijck gheschieden kan/ dat hy dan raedt by haerlieden weet te halen: maer dat kan ic geenssins prysen/dat veelmalen gantsch ongeschickte ende onervarene persoonen / daer toe ghenomen ende ghebruyckt werden / alles nae luydt van de Ordre die onder haer-lieden gemaeckt ende beraemt is: Daermen doch tot sulcken wichtigen

werck

werck de aller geschickste ende bequaemste Meesters behoorden uyt te kiesen. Sulcke grove Meesters (voornoemt) die stellē haer aen als oft sy groot verstandt inde Konst hadden/ ende willē de wonde selfs doorgronden/grobbelen eñ stoppen/ dierhalven met het Instrumentjen daer inne ende soecken als oft se daer wat in verloozen hadden: eñ doen niet anders/als gelijck een blinde die met sijn stock ofte staf den wegh soeckt. Wanneer nu sulke ongeschickte Meesters over een wonde komen/daer sal de Meester haer de wonde(alsse al schoon verbonden is) thoonen ende sien laten / van wegen de kennisse ende getuygenisse die hy daer van doen moet: Maer nien sal haer geensins toelaten/ op de voor-seyde-wijse/de wonden te doorsoecken ofte te doorgronden/om redenen gelijck int Eerste Deel gheseydt is/ maer men sal allewegen de krancken voordeel betrachten/ ende alles daer na dirigeren.

Ten laetsten sal oock een Chirurgijn oock vlytige achtinghe hebben op den Patient / op dat hy niet alles wat hem gelustet/ geconsenteert ende toe-gelaten werde / aen-gaende spijs ende dranck ende andere diergelijcke saeckē/daer van hier na breeder sal gheseydt worden: Want de krancke zijn niet anders als de kinderē/wantse gemeenlijck begeeren 't gene haer meest schadelijck is: datmen 't haer sal latē toekomen eñ volgen:want so een Meester den krancken sulcx toe-liete/ so soude hy aende volgende schaden (die daer uyt ontstaen) schuldig zijn: Dierhalven sal hy hem tot aller tijd getrouwelijck waerschouwen / dat hy sich selven voor schadē wachte: want so hy dat niet en dede / eñ de krancken in diergelijcke dinghen eenighsins verwaerloost werde/so soude alle de schult op de Meester gewozpen worden/ ende soo hy hem in rechter tijdt gewaerschouwt heeft/ so sal hy sich selven lichtelijck konnen verschoonen/ ende so hy het niet en heeft gedaen/ sal hy de schuld ende de schade selven moeten hebben ende dragen.

Dat III. Capittel.

Hoe men een Patient moet houden in Eten, Drincken, ende anders.

TOt noch toe is geseyd wat een Chirurgijn van nooden is te weten/ ende hoe hy hem in veel deelen te houdē ende te dragen sal hebben/ soo wel om zijn eyghen selfs wille / als om den Patienten ende Krancken: Nu verepscht voorders de ordre/dat ick wat naerder tot de saecke trede / ende wat eyghentlijcker spreke vande wonden ende der selver Cure: Hoewel dat ghene soo tot noch toe ghehandelt is/ tot de saecke merckelijck dient: Doch ick wil de saecke wat wyder ofte voorder aenroeren. Ende ten eersten alder ick tot de Cure ende heelinge der wonden kome/duncht my goet ende

noodwendig te zijn/ dat ick eerstelijck aenwijsen: op wat wijse dat men een verwonde (soo ick meene) dat men een verwonde behoort te houden in spijse ende dranck/ende met andere dingen meer: Dewyle dat menigmael aen die stuckē al so vele gelegen is/ als aende Medecyne selven: Ja wat door de Medecyne goet gedaen eñ te rechte gebracht is/ dat word veel-malen door de voedsel/ somē hem daerinne vergrijpt/ wederom verdorvē ende omgekeert. Siet mē met menigmael/dat ghesonde ende stercke menschen/ haer oock met goede eñ gesonde spijse verderven (ick swijge noch de ongesonde) so sy in 't gebruyck der selven/ de tijd eñ mate te buyten gaen eñ overtreden: hoe sonde het dan wonder zijn/ wanneer sulx eē kranckte ende verwonde wedervaert: oock soo kanmen met Wonddrancken/ ten deele eenige wonden goet maken / ende oock wel gantsch genesen: men kanse ooc wel met den selven erger maken ende gantsch bederven: Uyt het welcke dan een yder verstandigher / lichtelijck kan oordeelen ende beklemmen / dat de rechte mate in spijs ende dranck / niet en zy 't geringste stuck / dat tot de genesinghe noodwendigh is:

Onderscheyt nae menigerley omstandighēyd.

Het sal oock dies aengaende/ al sulcken onderscheyd ghehouden werden inde persoonē/of het een Man ofte Vrou zy / op dat den Chirurgijn hem met spijse ende dranc daer na sal wetē te schicken: want het is alle persoonen niet goet alles te ghenieten: want wat een Mans-persoon nut ende dienstelijck sy/dat doet menigmalē een Vrouwen-beeld groote schaden: ende daer-entegen wat een Vrouw-persoon heelsaem eñ gesond is/ even dat selfde is eensdeels een Mannebeeld schadelick ende ongesont: De oorsaecken zijn genoegh bekend eñ de Exempelen zijn veel voor d'oogen: Daeromme om wijd-loopigh aen te wijsen wil ick alhier nalaten. Men sal ooc inde persoonen dit onderscheyt hebbē/ oft se Coer ende Subtijl/ dan oft se hart eñ grof van naturen zijn/gelijck int voorgaende Capittel aengeseyd is. Want na sulken onderscheyd inde persoonen / moet oock het onderscheyd gehouden werden in spyse ende dranck. Also ooc salmen dit onderscheyd vlytigh waernemen/ genomen upt de nature ende aert des Lands: Want een Land is somwylen/ heeter/kouder/vochtiger en droogher/ als het ander / ende gelijck als dese eyghenschappen/ malkanderen contrarie zijn / also zijn oock de lieden/ die sulcke Landē bewoonen van wegen haer nature ende aert/ malkanderen contrary ende tegen/ende wat een Barer goet is tot een Accident / dat selvighe kan een Italianer tot sulcken gebreck schadelijck zijn. Vande Ouderdom wil ick alhier swyghen/ namelijck of een gequetste jong ofte bedaegt zy: dewyle billijck een yder weten sal / dat oock dit onderscheyd niet te verachten noch te verwerpen zy: invoegen soo als de

Erva-

Ervarenheyd selven leeret. Alsoo wil ick oock niet gedencken de plaetse daer ymand verwondet zy/ inwendigh ofte uytwendigh/ boven ofte beneden/ voor ofte achter: gelijck ick dan oock niet spreken en wil van de Tijd inde welcke yemand verwondet is/ oft het inde Somer ofte inde Winter gheschied: Want ick geloove niet datter ergens een soo grof ende ongeschickt zy die dat niet verstaen/ ende by sich selven bekennen kan/ dat in desen deele/ aen-gaende de houde ende hette/ een merckelijck onderscheyd zy te houden. Ende hebbe dit alleene om die oorsaeck willen verhalen/ op dat een yeghelijck mach sien/ dat billijck een yder Chirurgijn, op sulck onderscheyd der persoonen goede achtinghe slaen sal/ ende hem altijd nae de ghestaltenisse ende gelegenthepd der saecken reguleré/ so wel in spijs ende dranck als anderssins.

Mis-bruyc in spijs ende dranck/ te verhoedē ende te ghebieden.

Wat nu aengaet de veel-ghenoemde spijs ende dranck/ men vindet daer veel die sulcken gebruyck ende gewoonte hebben/ datse eenen die verwondet is eñ in hare handen valt/ terstont/ niet alleene sonder onderscheyd/ verbieden/ dat edele Wortelen sap/ maer oock veel andere goede natuurlicke spijse/ ende koockē hem daer-en-tegens gantsch ongesmaeckte eñ onsoete Soppen ende anderssins/ die noch gesouten noch ghesmouten/ noch oock veel minder gekruyd zijn. Also moet de arme patient/ eerst in syne kranckheyd ende leger/ dat gene genieten/ van 't welcke hy/ so hy het by gesonthepd hadde moeten ghenieten ofte nuttigen/ sonde sieck geworden zijn. Maer wat nuttigheyd dat uyt dien alle ontstaet/ is menighen genoegh bekend/ ende onnoodig voorder te verhalen: Doch met te min/ men sal de krancken/ ende verwonden/ alle spijse niet toelaten: Insonderheyd salmen haer geen kool/ het sy wit ofte rood/ geen Vercken-vleesch ofte Speck: ende onder de vogelen/ geen Water-vogels ghenieten laten/ oock geen Visch: gelijck sulcke by-na een yder Boer bekend is: Dewyle sulcke ende andere diergelijcke meer spijse/ seer grof ondouwigh/ eñ oock onbequaem zijn/ ende het lichaem een quade voedsel gevē: men sal ooc den Patienten daer-en-boven geē goede spijse ofte dranck verbieden en af-slaen/ die hem anders wel bekomen mochte. Ick was eenmael daer by dat een Doctoor eē verwonde eē Diete steide/ eñ verbood hem so veelderley aert van spijse/ dat men den Doctoor ten laetstē vraegden wat hy dan eten doorst/ doen konde de Doctoor tē laetstē niet anders vindē dan jonge gesodē Hanen/ ende quam alsa tot spot.

So ghy nu begeert te weten/ hoemen met spijs eñ dranck een verwonde houden sal/ so wil ick het u met eē woord seggen/ daer mede dat ick hope groote gunst ende danck te begaen: Segghe daerom/ houd hem ghelijck een kraenvrou na een yder Lands gebruyck/ ende op dat ghy het

Merckt wel.

beter

beter meught verstaen/ soo wil ick u wat tot noch toe in 't ghemeen geseyt is/int besonder van stuck tot stuck verklaren/ so vele als het Eten ende Drincken by ons Duytschen aengaet.

Van het Eten.

Aen-gaende nu het Eten dat segge ick/ datmen een gewonde gantsch gheen honger sal laten lyden/ maer gheven hem alles/ waer hy lust toe heeft; doch soo verre als het hem niet schadelijck en zy: ende dat daer inne het Geslachte/ den Ouderdom/ de nature des Lands/ ende andere stucken/ als boven staet/ wel geobserveert werde. Men sal hem oock teghen synen lust niet noodigen eenighe spijse tot hem te nemen/ die hem contrary ende tegen zijn/ op dat de nature niet overweldigt noch overladen werde/ daer uyt dan naemaels groote schaden ontstaen mochten. Ende dit salmen houden soo de Patient eten mach: want het begeeft hem menighmael dat de Patient gantsch niet proeven noch smaken/ veel weynigher eten mach: wat is hem dan te doen/ als de saecke hem in desen deele soo begheeft? wanneer het soo ghevalt dat de Krancke gantsch eñ al niet eten en wil/ so bevlytiget u/ dat ghy hem yets wat krachtights bybrenght om de mage daer mede te stercken: gelijck alsmen sulcke stucken veel vindet/ ende een yder de selve billijck behoort te weten: Maer wat salmen dan doen/ als men de Krancke geen Comfortijf om de mage te stercken kan in-krygen/ so slaet hem buyten op de maghe een mageplaster (gelijck ghy weten sult) over de mage/ofte gebruyckt de Muscaten-oly/ ende onderhoud de maghe daer met/ want daer niet met Kalck/ daer moet men met Kley Metselen.

Een goede Potagie te makē voor een gequetste.

Tot een overvloedt wil ick u leeren/op wat wijse dat ghy een verwonde eē goede soppe koocken sult/ om zijn swacke mage daer door te verstercken ende in kracht te brengen/ oock daer by te behouden: Neemt een Henne ofte so ghy die niet hebben kond soo neemt een stuck vleesch dat mager zy/snyde hetkleyn legget in een kanne/ende doet daer by/ Calmien/ Caneel/ ende Sout so vele tot het selve van nooden sy/ voor de kanne moeght ghy wel een glas nemen/ luteert de kanne of 't glas/ wel dichte toe/ settet in heet water/ ende laet het also twee ofte drie uren koocken tot dat ghy meent dat het ghenoegh zy: Als ghy het daer na dan op doet/so sult ghy een goede soppe vinden/ het welck den Krancken niet alleene lieflijck ende aengenaem/ maer oock bequaem ende dienstelijck sal wesen: op dese wijse machmen van vleesch koocken wat men wil/ ende daer by doen/ watmē weet dat den Krancken goedt ende dienstelijck ofte nut zy.

Van het Drincken.

Den Dranck aengaende is te weten/ dat de verwonden veel meer den dorst pleegt aen te komen als de honger: de oorsaeck is/ dat veel bloedens/ 't welck naemaels de Lever/ nae zijn ampts vermoghen/ begeert te

versaden

verſaden eñ te vervullen. Daerbeneven ſoo is het bloed gelijck als een ſpijſe ende voedſel der wonden: ende den dranck generert het bloed / want hoe de dranck bloed-rijcker is / hoe de wonde ſneller heelet: Die dit recht verſtaet gelijck het wel te verſtaen is / die kan lichtelijck daer uyt beſluyten dat men een ghewonde ghenoegh te drincken behoort te geven / ende geen dorſt ſal laten lyden / ghelijck alſſer vele m't ghebruyck hebben te doen. Want uyt de dorſt pleeght geerne een droogte / ende volghens een hette te ontſtaen: waer uyt namaels veelderley onraedt ontſtaen mach / gelijck ſulcks de dagelijckſe ervarenthęyd leeret. Maer men moet het onderſcheyd (daer van in't begin van dit Capittel geſeyd is) vlytigh waernemen / ende de dranck daer nae richten / op dat het niet te heet noch te koud van naturen en zy / maer even recht wel te pas ende niet verſouten: men mach hem oock wel een lichte Wijn toe-laten / ende dat niet ſonder merckelijcke nut: Inſonderheyd ſo wanneer de wonde ſeer heftigh ghebloedet heeft: Het waere dan ſaecke dat het een hooft-wonde / ofte anders een periculeuſe doodelijcke wonde waere / inwendigh ofte uyt-wendigh des Lijfs: Want in ſulcken gheval ſal men ſich dranckx halven / anders weten te houden / ende gantſch geen Wijn te drincken geven. Even alſo iſſet oock met het Bier / het welck in veleyn doch niet in allen Landen ghebruyckelick is. Doch de dranck zy teghenwoordigh hoe / ende wat / datſe zy / want men kan niet altijd eenderley hebben / ſoo is doch dit in't ghemeen aen te mercken: dat het altijd beter zy / den ſiecken met het drincken wat hoelachtigh te houden: op dat hy niet verhettighet noch ontſteecken en werde / om deſe oorſaeck ende reden wille / ſoo en zijn die geſoden Garſte-wateren / diemen ghemeenelijck pleeght te ghebruycken / niet te verwerpen.

Merck.

Maer ick en rade gheen verwonde dat hy groote droncken doet / ende op eenmael veel teſſens in-giete: Want ſoo hy het drincken alſo plotſlijck tot hem neemt / ſoo ſal hy daer door de Lever / die doch heet ende droog is / overladen / anders niet / als ghelijck oftmen een vyer met Olij uyt-bluſſchen wilden / ende ſoude hier door verhinderen dat de Lever haer voedſel (ſoo vele het bloed aengaet) tot de andere Leden niet ſoude konnen toeſchicken / dewijle datſe te ſeer overladen / ende hier door in hare werckinghe verhindert zijn: uyt het welcke dan volghens groote ſwarighęyd cauſeeren ſoude: Want daer ſoude een ſlijm ofte andere onraed by de Lever aen-ſetten / ende den ſelven verſticken ofte verſtoppen. Ende wanneer de Lever verſtopt is / ſoo kanſe de Bloed-aderen niets goets toe-komen laten: wat dan daer uyt volght is lichtelijck te bedencken.

Geen groote droncken te doen.

Haestighe beweginge schadelijck.

So vele andere dinghen aengaet/ daer sal de Chirurgijn vlytige achtinge op nemen/ op dat de Patient sich wel eñ behoorlijck draghe ende houde allesins na dat de schade gestelt is/ ende voor al soo en moet hy hem niet te seer beweghen noch vermoeyen: desghelijckr van hette ende groote houde hem vlytigh wachten/want so hy hem in desen deele niet wachten en wil/ so soude hy lichtelijck daer door veel onlydelijcke pyne verooraecken/ende allerley andere gebreken verooraecken/als voornamelijck de Sicht/ de Vallende-siecktе/ Koorts/ Kramp/ de Buyme eñ diergelijcken meer. maer daer en is niets/daer hem een verwonde meer voor wachten sal als de Onkuyschheydt: want alle toe-vallen (gantsch geen uyt-gesondert) oock selfs de aller quaetste/ pleghen daer uyt te ontstaen.

Soo nu een Chirurgijn ofte Wondartzet/ de voor-gehoorde saecken vlytigh waerneemt ende in oeffeninghe houd/ soo isser goede hope dat hy met de hulpe Godts/ in zijn Konst wel wat uytrichten sal/ tot voordeel van de gewonden: Maer de Patient moet hem oock allesins daer na schicken ende draghen. Dewyle het niet alleene ghelegen is in 't onderwijsen ende leeren/maer oock in 't leeren ende vatten: want so sich een verwonde niet wil reguleren/na onderwijsinge ende leere der Chirurgijns, maer dat hy suypen ende vreten wil/ in alle ongebondenthеydt/ ende andere verbodene saecken wil aenhangen: soo heeft men part noch deel om wat merckelijckr te hopē: want dewyle de kranckе selven alle natuurlijcke hulpe verwerpt/ende ghelijck als een Vercken de edele peerlen onder de voeten vertreed/ soo hoeft hy niet te dencken dat hy een rechtschapen ghenesinge deelachtigh sal werden. Oock so en behoeft de Meester niet te dencken dat hy al daer groote eere ende lof bekomen sal/maer reeckent wyl dat aldaer alle konst verloozen/ ende alle moeyten ende arbeydt om niet ende vergeefs is.

Dat IIII. Capittel.

Van drie stucken die ghemeenlijck een Krancken toestaet, een boose Mage, verstoppinge der Urine, eñ des Stoelgangs, ende hoe sulckx te bejegenen zy.

DEn verwonden zijn veelderley krancklheden onderworpen / gelijck sulckr de ervarenthеyd genoegh leert / onder anderen zynder drie stucken/ de welcke gemeenlijck alle gequetsten voorvallen ende bejegenen. Want ten eersten bekomt een gequetste/ so hy heftigh gebloedet heeft/ een swacke Mage/ in sulcker voegen dat hy de aengenomen spijse niet behoudē noch verteeren en kan/ maer werptse terstont weder uyt door de wegen daerse in-gekomen zijn: ende alsdo wordt de verwonde in merckelijck perijckel gheset/ dewyle

wyle de wonde daer door niet alleene schuddet / ende de genesinge af-stoot / niet sonder groote pijn ende smerte van de arme Patiente / maer de wonde wort ook van zijn natuurlijck voetsel berooft / ende dierhalven in hare genesinge te rugge gestelt. Daer-en-boven so wedervaert den gewonden ook dit / dat by haer den gangh vande Vryne verstopt werd / alsoo datse veelmalē gantsch niet / ofte gantsch swaerlijck wateren komē: daer uyt dan lichtelijck een ontsteecklinge ende hette ontstaet / ende volghens een groot ongemack ontstaen kan: Ten laetsten volget ook de wonde een verstoppinghe des Stoelgangh's / op 't welcke doch so seer veel niet te letten staet / de wyle dattet seer gemeen is / eñ alle gequetsten en Patienten aenkomt: ten ware dan dattet al te langhe aenstont ende een krimpinge veroorsaecken wilde. Dese drie toe-vallen moetmen voor-komen / in voegen als ick u leeren wil.

Hoe de mage te helpē / wanneer de kranckte overgeest.

Aengaende de Mage / om die selvighe wederom te rechte te brengen / op dat hy de spijse aennemen ende by sich behouden mach: so merckt ende gebruyckt daer toe dit navolgende Recept / ghy sult nemen / Crupsemunt / Alst / elck een handvol Geniber / Calmus ende Muscaten / kleyn gesneden elck een half dragma: dit alles laet sieden in half wijn ende half water / omtrent een half ure: Neemt volghens een groote sponcie / ofte by faute van dien eē vierdobbelde doeck / maechtse nat in 't voorschreven water / druckt het weder uyt / ende leght het so heet als wesen mach den verwonden opde mage / so sal dat overgevē gaen liggen ende vergaen / wanneer ghy dat thien ofte twaïsmalē daegs doet / ende de lust tot spijse komt weder. Anders is het overghegheven soo seer periculeus niet / en vergaet wel van sich selvē wanneer het met den Patienten beter word / ende is dierhalven so seer hooghmoodigh niet te achten: ten ware dan dattet al te heftigh aenging / ende dagelijcx geschiede met stercke stoten. Alsoo moetmen goede achtinghe daer op hebben / op dattet gheweeret werde.

Hoe de verstoppinghe des waters is te helpē.

Soo vele als aengaet de verstoppinge des Waters / daer toe hebbe ick dit volghende middel met goede voortgang eñ geluck gebruyckt. Ick hebbe genomen Anijs-zaet vier loot / ende dat in een tinnen vlesschē ghedaen / een pont water daer op ghegoten / ende op 't allerbeste versloten ende toe-ghemaeckt / ende in een ketel met water na gebruyck op zijn tijd siedē eñ koocken laten. In dit Anijs-water heb ick volgens een sponcie nat gemaeckt / ende dat selvige den Patienten / so menigmael als het behoefde / eñ so heet als hy 't lyden mocht te op zijn gemachte overgeslagen / ende hier door te wege gebracht dat hy ghewatert heeft: Maer of dit te swack ware ende niet helpen wilde / gelijck ick menighmael bevonden hebbe / so moetmen dat Recept stercker

maken / ende volgende stucken ghebruycken. Neemt Anijs ende Peterselj zaet eler twee loot/ het kruyt Vrouwen-hayr / van eenige Steenbreuck ghenaemt/ een hand-vol / Baeckelaer een dragma: Alle dese stuckē koockt te samen in Asijn ende water/ alsoo dat ghy tot een pond Asijn ses pond water neemt / laet het derde deel in-sieden; ende ghebruyckt sulck Water als boven van't ander geleert is: Ende indien sulcke uyterlijcke middelen aen-gewend niet helpen en wilde / ende dat den kranckē met zijn Water in pyne verlegē ware: so moetmē oock door inwendige raed helpen/ als namelijck met het kruyd Vrouwen-hayr/ Jode-karssen / ende kreeft-oogen/ dese stucken mach men nemen/ weynig ofte veel/ min ofte meer/ na gestaltenis ende ghelegenthejd der saecken/ eñ geven dat den kranken in na behoorē/ ofte neemt kruyd van Vrouwē-hayr eē loot/ Jodēkarssen twee loodt / legget den siecken in zijn dranck / eñ geeft hem hier mede kreeft-oogen te eten / soo sal hy sonder twyffel waterē konnen: voornamelijck alsmen de uyterlijcke middelen (ghelijck boven staet) oock daer by gebruyckt.

Hoe die verstopte stoel-gang te helpen.

Op de Stoel-gangh (gelijck oock boven geseyt is/ daer en is so seer niet op te letten / Insonderhejd wanneer een siecke ofte gewonde te bedde leggen moet/ daer van hy dies te lichtelijcker verstopt ende den Stoel-gangh gestellet wert: maer so wanneer dattet drie ofte vier dagen aenstaen eñ den gequetsten dringen wilde / ende pyne veroorsaecken/ so verepscht de hooge noodgantschelijck / datmen sulcken ongemack weeren eñ de wyand af-dryven moet: Hier vindmen vele/ die daer meenen sulken ongemack met Purgeren tegen te komen eñ't selvige af te wendē: maer wanneer ick segghen sal/ wat my daer van dunckt/ so en kan ick geensins bevinden dattet goet zy/ den verwonden eenige Purgatien in te gevē: dewyle dat suler seldē sonder schade geschied: Insonderhejd in hooft-wonden: daerom houde ick dat voor alder bequaemst/ dat ment eerst met de Pillekens versoeke van Honich ende mupsen dreck/ ofte met sout gemaeckt/ ende indien sulcke niet helpen en wil/ so sonde ick't Clystier nemen/ ghemaeckt van Peppelen / Camillen-olp/ eñ vleesch-sop/ met wat sout vermengt/ ende voegen dat den krancken toe. Ende of het hem begaf dat dit ooc te swack zijn wilde: so sonde ick het volgende-wijse vermeerderen ende stercker maecken. Neemt Electuari Diaphenici een loot / Camillen-olp ses loodt / Peppelen ofte Heems-wortelen/ repn gestooten eler een loodt/ over dese stucken giet daer na twee pond heet water: Vleesch-sop ware beter: Insonderhejd Geyten-melck / roert het wel door malkanderen/ ende siet hoe ghy't den krancken by-brenghen meught / noch te koud noch te warm / soo sult ghy haest de werckinghe sien. Ende soo het

noodigh

noodigh ware/ soo meught ghy oock wel een weynigh sout daer by doen. Maer indien de saecke alsoo geschapen is / dat men ghedwonghen is te Purgeren/ ghelijck het so wel gheschieden kan: soo is dit de seeckerste ende naeste wegh/ dat men van Senebladen ende Roobarber / een behoorlijck Dranckxken bereydet / ende daer toe ghebruyckt.

Dit sy dan geseyd vande drie toe-vallen / die ghemeenlijck alle verwonden aen-komen: Het beghreest hem oock ten deele dat andere Lijfs-kranckheden mede in-vallen / dewelcke men allesins weeren ende voorkomen moet / nae ghestaltenisse ende ghelegenthevd der selven. Maer wat aengaet de andere sieckten ende toe-vallen/die van de wonden ontstaen: daer van sal in 't volghende Deel deses Boeckx ghehandeldt worden/ daer ick van de toe-vallen ende ghelegenthevdt der wonden te schryven van sin ende meeninghe ben.

Dat v. Capittel.

Hoe een Chirurgijn hem houden ende draghen sal met de Banden ofte Windels, ende daer-benevens eenighe besondere Hand-grepen.

NAdemael dat door de Ervarenthevd ende 't vlytige waer-nemen alle Konsten zijn ghevonden ende op-ghekomen/ ende noch dyghen by dese onse tijden / den eenen dach den anderen doet leeren: So achte ick het onmogelijck te zijn (aensiende de kortighevdt van 's menschen leven) dat een Konst alsoo ghe leert ende ervaren kan werden/dat oock een ander die daer naer komt / ende met de selfde Konst om gaet / oock wat besonders ervaren/ ende door langhe ghebruyck ende oeffeninge/ iets dat te voren onbekend geweest is/ niet sonde konnen vinden ende leeren. Daerom houde ick het oock als onmogelijck/ te beschryven/aen te wijsen ende te leeren (ick segghe niet alles wat tot de Chirurgie behoort) maer alleene wat int binden der wonden vereyscht wort/met de hand-grepen die daer by ver-eyscht worden. Doch ick wil daer iets van aenwijsen/so vele als ick al hier noodig achte/ eñ de reste so vele als my daer van bekent is/ inde navolgende eñ voorgaende Capittelen verkondigen laten.

Het is wel te noteeren dat aen 't binden der wonden seer vele ghelegen is/ op dat men de hand-grepē/eñ het voordeel dat daer by waer te nemen is/ wete recht te gebruycken: het welcke doch vele onder haer weynigh achtē/ ja wetē niet daer van/eñ verbinden de eene wonde als de ander/sonder eenig onderscheyt/ daerom richtē sy ooc sulke groote saekē uyt/ eñ doen sulke wonder-werkē/ daer door datse met sulke hare ongeschickte verbinden / menigh een gantsch krom ende lam maken/die andees wel hadde konnen op-recht eñ effen

blyven / soomen hem recht ghedaen hadde: Want het geschiet menighmael / dat noch aen de wonde noch aen de Medecijn die daer toe aengewend werd / geen schoytinge is / maer alleene aen 't binden woyd de foute begaen / daer uyt veelmalē groote ongemack werd veroorsaeckt: Want door het binden kan men een wonde wel tot een geluckige heelinghe helpen ende voyderen / soo verre alsmen recht (soo als 't behoort) daer met omgaet. Desgelijcx kanmense oock door den band verreuckelooſen ende verderven / ende daer door een lammighеyd veroorsaecken ende te wege brenghen. Als by Exempel wanneer een gewondet Lidt al te hart ghebonden word / so swelt het geerne / ja het verstickt oock wel gheheel ende al / ende kan gheen lucht meer krygen om sich selven te onderhouden / ende van het lijf zijn leven te ontfanghen ende behouden. Jae ick segge dat menigen wonde / alsse maer suyver ende reyn behouden / ende daer-beneven recht verbonden word / datse menighmael snelder ende beter geneest / dan wanneer eenige alle hare konst ende Medecyne daer in gebruyckte / ende allerley Bry ende Moes daer op leyde.

Het binden eben waer te nemen.

Dewyle dan datter aent binden so vele ghelegen is / soo sult ghy billyck dat selvighe vlytigh waernemen / aen alle deelen des lijfs / maer voornamelijck op die plaetsen daer het periculeust is: want by eenighe wonden is minder by andere meer perikel / alles na datse leggen. Aldus so sult ghy neerstigh op mercken op de Wonden aen de scheenen / knijen / knospelen / armen / handen / ende al waer dat eenige leden zijn: want sy zijn seer ghevaerlijck / ende behoeven groote sorge / van wegen die ongelucklige toevallen / die sich aldaer lichtelijck begheven komen. Wat andere wonden aengaet gelijck als aen de Buyck / Rugge / Syden / Hals ende Hooft / die willen seecker oock vlytigh versorget ende gheneesen zijn / maer sy behoeven minder voordacht int binden: Ja sy werden menighmael alleen om die oorsaek verbonden / op dat de Medecijn die daer in ghebruyckt ende daer overgeleyd word / niet af en valle. Desghelijckx soo zijnder oock schamp-wonden / die met een lappe neder waerts hangen / die behoeven wel een groot onderricht in 't verbinden.

Een Chirurgijn moet altyd waerdigh zijn.

Soo ghy u nu de Chirurgie hebt aengevangen ende aengenomen / so moet ghy u voortaen neerstigh bevlytigen / dat ghy alle uwe Salven / Plasteren ende andere Medecynen die ghy gebruycken wilt / wel toegerust / bereydt / ende waerdigh hebt / op dat / hoe ende wanneer datter een gequetste tot u komt / dat hy alle uren goede raed ende hulpe by u vindet / ende niet en behoeft te beyden / tot dat ghy alle saecken veerdig gemaeckt ende bereydet hebt / want soo hy lange na u wachtē moste / so soude dat niet sonder merckelicke schaden komen geschiedē / ende dat van wegen

wegen het bloeden ende andere moeyelijckheyd meer: want hoe dat ghy de wonde veerdigher verbindet/ hoe dat de genesinge geluckiger voortgaet / ende hoe loflijcker dattet voor u zy: Insonderheyd soo ghy een wonde op-binden ende wederom verbinden wilt/ so sult ghy u hooglijck bevlytigen/ dat ghy alle uwe Medecynen/Plasteren/Salvē/ Windelsen ende diergelijck/ altijd by der hand ende vaerdig gheleyd hebt / op dat de wonde niet lange open ende onverbonden blijft/ maer so haest als immer mogelijck is toegedeckt ende weder toegesloten werde.

De lucht den wondē schadelijck.

Dat sal voornamelijck om dese redenen wille gheschieden/ op datter so weynigh lucht inde wonde kome als ymmer mogelijck is: ofte oock wel gantsch niet / soo het moghelijck ware: want de lucht is een schadelick dinck inde wonde: voornamelijck de Aderen / Senuen ende Leden is de lucht gantsch contrary ende teghen/ dewyle datse geerne de Kramp ende Steeckten pleeght te verwecken : om redenen wille sal men oock de Kamer / daerinne dat men den Patient op ende weder toe-binden wil (soo vele moghelijck is) gesloten houden ende dicht toedoen / op dat de lucht hier door dies te meer af-ghedreven ende uyt-gesloten mach werden.

De Asem inde wonde te laten gaen.

Den Meester sal sich oock wachten om voorgeseyde redenen wille / dat hy zijn eyghen Adem inde wonde niet laet komen / Insonderheyd des morgens als hy noch nuchteren is/ ende sal veel eer zijn mond van de wonde af-wenden/ ofte oock als het anders niet wesen en mach/ soo sal hy een doeck voor de mond doen: want van sulcken Asem kan oock lichtelijck een groot ongemack ontstaen/ van wegen de dampen / die sich haestigh als een water aenhanget ende tot een verrottinghe verandert: Maer principael is dat te noteeren ofte te observeren inde Hooft-wonden / wanneer het Beckeneel ofte de Panne/ ende oock de Dura Mater gequetst is: want in desen deele isset seer ghevaerlijck ende peryculeus.

Geen bloet uyt de wonden te vegē.

Veel Chirurgijns hebben een gebruyck ende gewoonte/ wanneer sy een wonde verbinden willen/ datse dat bloed 't welck sy inde wonde vinden uyt-wasschen ofte anders uyt-vegen/ende meenen hier mede de saecke wel-gedaen ende de wonde van hare onreynigheyd ontledighet/ ende schoon ghemaeckt te hebben: ende dat doen zy ghemeenlijck in 't eerste verband: Maer sulcx is gantsch een misbruyck/ ende ick segghe recht contrary: als namelick datmen geen bloet uyt de wonde wasschen/ofte anders daer uyt doen sal / maer sult het daer inne laten / soo als het sich aen-gheset heeft/ want het bloed dat in een wonde gheronnen blijft legghen/ dat schadet de wonde niet ; maer het doet haer zijn merckelijck profijt: dewyle dattet de wonde seer aengenaem is/ ende het verhoedet dies

det dies te meer de lucht/die anders schadelijck tot de Zenuwen komen kan/het verhindert oock het bloeden der Aderen/'t welck anders lichtelijck geschiedē soude so men het daer uyt-strijckt: Het beneemt oock 't vleesch / want het is eē recht vleeschlijm verre boven de Sarcocolla, het gheneest oock wel andere wonden/ick swijge de wonden daer het inne lepd: het doet oock dat de wonde dies te beter zijn matery gheeft/ ende oock te sneller tot genesinge ende heelinge sich schicket: eñ of dit al schoon niet en ware/so sweert het doch kort stille eñ sachte met weynig pijn sonder smerte / ende dat by sich selven van onderen op: daerom salmen billijck in desen deele de wonden laten berusten/ eñ niet voorder belastē noch beswaren.

Een goet vroom Chirurgijn sal op de gequetste Leden neerstig letten/oftse groot ofte kleyn zijn/ende in desen deele met verbindē een goet onderschept houden/ op dat hy de banden / noch te sachte noch te hard en binde: Want een kleyn Lidt en sal soo hardt niet ghebonden werden als een groot/ dewyle dattet soo harde banden niet lyden en kan. Maer in 't generael sal een Chirurgijn hem daer in behyptighen/ ende de Windsels alsoo stellen ende binden/dat de wonden daer door (soo veel als mogelijck is) te samen getrocken/ ende ghelijck als te samen ghehestet werden: ghelijck hy dan oock de Leden insonderheyd de Handen/ met besondere voordeel op 't gevoeghlijckste leggen sal / dewijle dat men hier door veel lammigheden bejeghenen ende voor-komen kan.

Hoe men verbinden sal. Merckt wel.

Wat anders het winden ofte binden in sich selven belanght/ hoe ende op wat wijse dat sulcx gheschieden moet / soo staet dit wel aen te mercken: Men sal gheen Lidt/ noch van onderen/ noch van bovenen eerst beginnen te binden / ende met die tot op 't eynde af binden/ ende aldaer by laten blyven/want hier door soude het bloed / ('t welck niet goet en ware) op ofte nederwaerts ghedreven worden: uyt het welcke lichtelijck een verstickinghe/ende volgens een brand / ontstaen soude: Maer men sal alsoo binden dat de band op aller bequaemste aen een gevoeghlijcke plaetse begonnen / ende volgens neder-waerts ende op-waerts ghebonden werden; dit is een gantsch sachte band/ ende dat beste dat my bekend is: dewelcke gantsch sonder schade geschiet/ ende wederstaet het swellen gantsch niet/ het welcke sich by alle wonden verthoont.

Waer van de Windelsen te maken.

Aen-gaende de Banden ofte Windelsen hoe ghy die begeert te noemen sult ghy weten / dat niet alles wat een Windels gelijck is / tot verbinden dienstelijck ende goet zy: Want een peder wonde die verbonden sal worden/ die ver-eyscht ende begeert/dat de banden/die daerom gelepd sullen werden/open ende sachte zy/ ende sich uyt malkanderen mach begheven/ op datse haer

haer dies te beter dicht eñ vast mach aen-leggen. Daerom zijn die windelsen/die van oud doeck gescheurt werden de allerbeste: dewijle datse gantsch weec zijn/ ende lichtelijck toe-geven/ soose wat hard aen-getrocken werden / legghen ock wat dichte/ ende behouden de Medecyne na bp ende op de wonde/ ende doen evenwel geen beswaringe noch gewelt. Maer die banden ofte windselen/die met vlijd daer toe geweven zijn / gelijck ick sulcke wel gesien hebbe / die met twee self-egghen ofte slupt-randen / ofte die aen beyde zyden soemen ofte boozden hebben/ die en dengē gantsch niet/en zijn de wonden gantsch on-aen-genaem dewijle datse niet na-geven konnen/ maer trecken de wonde al te hardt bp een / ende snyden de beyde boozden diepe int vleesch: Dus vele zp gesepd vande banden ofte windsels: daer ware noch wel veel aen te wijsen ende te leeren / maer dattet altemael sonde konnen in-ghevoert werden/ dat is onmogelijck. Dierhalven die meer begeert als dit tegenwoordige / die soecke raed bp de Experientie/ende late hem banden selven tot Ridder slaen.

Dat VI. Capittel.

Vande Wonden des Hoofts, hoe sich een Chirurgijn op de beste wijse sal hebben te dragen, so wel om de Patienten als om zijn eygen Cure wille.

NV isset tijt dat ick eenmael de wonden selve aen-taste/ ende hare Cure beschrijve / soo als het de selve ver-eyscht ende begeert te hebben/ aengesien dat ick nu lange ghenoegh rontsom de selve om-geswoeven hebbe/ sal 't doen na gelegenthepd ende onderscheydt van den selven / waer op ock vlytige acht ghenomen moet werden: Want gelijck als de wonden ongelijck leggen/ so moetense ock op een besondere wijse genesen werdē: Ende gelijckerwijs als het eene deel des lijfs stercker is als het ander deel / alsoo moet men ock de Medecynen daer na rechten: want een Hooft-wonde kan sulcke sterche Medecijn niet verdraghen als een wonde aen een Been : Desgelijcks kan ock geen wonde die in een Lid ghegaen is/ soo veel vettighepd verdraghen / als een wonde die in het vleesch leyd: Op dese ende dierghelijcke saecken meer/ daer van inde volgende Capittelen/heen ende weer mentie gemaeckt word/ sal goede achtinghe genomen/ ende goet onderscheyd inden selven ghehouden werden.

So als de wondē leggen, so willense ock genesē zijn.

Doch ick wil mijn begin ofte aenvanck nemen/ bp de wonden des Hoofts: Daer weet ick nu wel wat oordre dat ick in 't beschrijven van dien sal houden: dat ick/namelick/ eerst de slechte wonden/daer na die met ghebroken Beckeneel/ende volgens die noch meerder gequetst zijn/ de eene na de andere sal beschrijven ende in-voeren / ende hare Cure aen-teeckenen. Maer dat en hebbe ick niet gedaen/ insonderheyd

derheyd om dese redenen wille/ dewyle datse schier alle eenderlep ghenesinge behoeven. Daerom wil ick maer alleene schryven van boose ende sorghelycke Hooftwonden/ daer niet alleene de huyd ofte 't vleesch beschadiget is/ maer oock het Been/ de Panne ende diergelyck: Want so ymand sulcke sorgelicke ende periculeuse wonden des hoofts helpen kan; soo sal hy oock ghewisselick de slechte wonden wel konnen versorghen. Ick hebbe oock die oorde gebruyct/ dat ick aenwijse ende leere/ hoe dat die schadelicke wonden sich honden ende dragen. Want huyden verthoonen sy haer gantsch suyver ende reyn/ kort daer na werpen sich schilverkens los ghebeente inde wonden opwaerts/ wederom laet sich aestig wat anders sien: eñ daer naer ofte naer dien alle regulere ic my inde leere der Hooft-wonden/ende wijse daer op aen/den slechten/doch besten ende seckertsten weg/ om die selvige te heelen: gelyck sulckx de Nature selven/ nevens de Ervarentheyd getuygen sullen.

De wonden des Hoofts zijn al temael seer periculeus/dewyle datse lichtelijck ende geerne den doot met sich brengen/ van weghen de vele ende swaere toevallen/die sy gemeenlick onderworpen zijn: gelijck als daer is de Kramp/de Jicht/ de Slagh/ de Wond-sucht ende andere meer: Maer insonderheyd zijnse periculeus eñ sorgelick/so wanneer de Panne ofte het Beckeneel stucken ghebroken is/ ende noch gevaerlycker wanneer de vellens ofte huydkens der Herssenen ghequetst zijn: maer noch aller periculeust ende sorgelycx wanneer de Herssenen selven geroert is/ ghelyck somwylen wel pleeght te geschieden.

Daeromme sal een Wondartz ofte Meester dies te meer vlyd en ernst aenwendē op dat hy de saecke recht ende wel doe so vele als mogelijck is. Doch de verwonde moet oock daer selven vlytigh in helpen. Want waer Hout ende Veld (alsmē gemeenlyck seyd) malkanderen helpen/ daer komen gemeenlyck goede Jaren nae. Daerom moet de kranche den Meester ghehoorsaem zijn/ al ist dat hem de middelen sijn genoegh aen-komen/ hy moet de reeckeninge maken/ dat tot een harde quast een sterke wigge versocht word.

De Meester sal te voorzen wel waernemen/ dat hy de Patient met spijs ende dranck in allermanieren regeere/ gelijck sulcx de ordinantie der wonden (die een yder behoort te weten) mede brenght ende uyt-wijset/ invoeghen als inde voorgaende Capittelē oock gesept is. Aengaende het spreke/daer sal de Patient hem voor wachten soo vele als mogelijck is/ ofte als het doch wesen moet sal hy stille eñ sachte spreken: op datter geen ongemack uyt ontstaet/ wanneer hy hē te seer daer mede vermoeyt/ het welcke lichtelijcken kan geschieden. De Chirurgijn sal oock een oore hebben ende houden in het leggen: Insonderheyd als de won-

Verstand van sorghelijcke wonden.

de wonde periculeus ende ghevaerlijck is/ ende moet de Patient sich in desen deele alsoo leyden ende regeeren laten: dat hy in 't Bedde stil blijft leggghen/ hoog ende wel verheven/ gelijck als of hy over eynd sate: hoe hooger/ hoe beter/ ende dat om besondere hooghwichtighe oorsaecken/ die vele behooren bekend te zijn: ende daer-benevens ook in een donckere kamer om de ruste wille.

So nu een ghequetste wordt toe ghebracht/ soo sult ghy hem verbinden/ soo snel als ghy immers meught/ volgender wijse/ soo snijd het hayr soo kort af rondtsom de wonde als ghy meught/ na de oude wijse: (ten waere dat de wonde soo sterck bloede/ datmen seer haestigh most verbinden/ op dattet bloed gestempt ende Doods perijckel voorkomen mocht werden:) als 't hayr af-geschoren is/ soo stille dat bloed met de Boevijst/ ofte op een ander wijse soo als ghy hierna sult hooren/ ende verbind voorts na ghebruyck. Maer of het gebeurde/ dat de wonde niet meer en bloede (gelijck somtijds geschiet) ofte datse maer eē weynig sypperde/ so behoeft ghy geen Bloed-stillinge/ maer legt alleene de Hooft-plaster daer op/ na de wijse ende maniere der konst eens Opodeldochs, alsoo dat de wonde allenthalven/ breed/ ende wel bedeckt sy: lechter dan een sacht ende weecke Compresse boven op: ende verbindet voorder na gebruyck/ op dat de Plaster met af en valle.

Dit alles verricht snel ende so haestigh als mogelijck is/ op datter met veel lucht inde wonde en kome/ want daer kan seer haestigh een ongemack uyt ontstaen/ somē de wonde lange onverbondē laet verkouden: daerom sal een Meester hem bevlijtigen (ist mogelijck) dat hy hem in een dichte beslotē kamer verbinde/ principaelijcken als hy hem weder verbindē sal/ op datter gheen lucht inde wonde en kome: dewyle dat de lucht inde wonde seer gevaerlijck eñ schadelijck is/ gelijck ook hier vooren is geseyd: de kamer sal ook warm zijn/ na gelegenthept des tijds/ op dat de Patient niet en bekoude/ het welck een schadelijck dinck is/ wanneer het geschied/ van wegen de kramp/ die daer lichtelijck uyt ontstaet: het welke te weeren/ so salmen hem de Necke ende de Rugge-graet met een warme Olij wel salven als met olij van Camillē/ Pierwormen eñ dier gelijcke dingen/ so veelmalē alsmen hem verbindet. So vele aengaet de windels ofte band/ ghy sult hē de wonde tamelijck hard toebinden/ want de Patient sal 't met ongeern willen hebben: doch bindet ook niet te hard maer houdet mate/ gelijck in alle dingen/ alsoo ook hier in desen deele. Maer so het eē seer periculeuse wonde ware/ so isset onnoodig dat ghy dē patient gelijc als m 't eerste begin/ des daegs tweemael verbindet: eenmael is int eerste genoeg/ de eerste twee dagen/ na welke tijd ghy hē des daegs tweemael/ eñ

alsoo voortaen verbinden sult.

Maer ick prijse dat men in Hooft-wonden slechts eenmael daegs verbindet/ten ware saecke dat de materp te seer de overhand wilde nemen/ dan so moet men tweemael daeghs verbinden.

Ghy moet u voor al wel wachten dat ghy met het Instrumentjen/ het Soeckertjen ghenaemt/ inde Hooft-wonde niet veel en soeckt noch stopt/ om te ondervinden hoe diep/hoe breed ende lang datse sy: want sy kan dat niet lyden noch verdragen/ maer begeert datment goet ende kort met haer maekt/ om voorsaeck als op sijn plaetse geseyd is.

Soecken ende heften in Hooft-wonde verboden.

Alsoo sult ghy oock gheen Hooftwonden heften: want het heften heeft gheen fondament noch grond in den selven: Jae het is seer schadelijck/ om redenen dat daer door lichtelijck een tooren ende hette kan verorsaeckt worden/upt den welcken niet goets kan volgen. Als ghy nu de wonde verbonden/ ende de voor-verhaelde saecken daer by vlytigh waergenomen hebt/ soo waere het goet ende raedsaem/ wanneer de wonde by-haus gantsch niet ghebloedet heeft/ datmen den Patient des anderen daeghs een Ader doet openen/ ende het bloed laet passeeren. Maer so hy 't tamelijck ghebloedet heeft/ soo staet hem geen Ader/ maer laet het aenstaen tot dattet noodiger is.

Wanneer nu dat Bloed ghestilt is/als ghy weten sult/ ende de wonde verbonden/ ende tot op sijn gesette tijd alsoo ghebleven is/so sult ghy u bevlytigen/ wanneer ghy uwe Bloed-stemminge wederom af-nemen wilt/ dat sulckr op 't alderbequaemste ende gemackelijckste/so soetjens als ymmer moghelijck is ghedaen mach werden: op dat de wonde niet weder tot bloeden beweeght werde/so ghy onghestuymigh daer met ommegaet/ ende de Bloed-stillinghe met gewelt daer upt neemt/ soo soude hier door niet alleene de genesinghe af-ghestoten/ maer oock wel een erghers veroorsaeckt werde. Daerom sult ghy verdocht wesen/op een versachtinge/ ende maecken de Bloed-stillinge weeck/ op datse dies te ghevoeghlijcker ghevatet/ ende dies te bequamer sonder schaden af-genomen werde.

Als de Herssenen open staen.

Ende of het saeck ware dat de Panne ofte het Beckeneel open ende de Herssenen ontbloot waren/ so sult ghy int af-nemen vande Bloet-stellinge neerstighe toe-sien moeten/ op datter niets (wat het oock soude mogen wesen) op de Herssenen en vallen/ want het Brein en kan gantsch en al niet lyden datter yets op-legge. Daeromme so haest alsser yets opgevallen is/ alwaert maer het geringste hayrthen/so begeert het sich terstond te rephughen/ werpt hem dierhalven op/ ende onderwindt hem dat/ datter boven op leyd/weder upt te werpen. Maer wat ghelop dat den armen Patient daer door in sijn hooft gevoeld/ ende

wat

wat jammerlijcke noodt ende smerte dat hy daer door bevind/ dat wil ick een yeghelijck / die verstand heeft/by sich selven betrachten ende overwegen laten/ dewijle dat ick 't niet uyt-spreken kan. Ghy sult oock gheen vettigheyd/ van Olien/ Salven ende diergelijcken/ inde wonde gebruycken : dewyle daer mede noyt geen goet is gedaen noch uyt-gherecht / om oorsaeck als boven gheseydt is. Daerom is mijn raed / dat ghy die Pulveren/ Wateren/ Olien ende Salven / die etlijcke maecken (ende tusschen het Beckeneel ende de vellekens/ met Carpy ofte vlock gebruycken) voor by sult gaen: want het heeft my seer verwondert dat men in desen deele de nature niet meer waergenomen heeft/ ende geleert / dat noch de Herssenē noch de Panne/ gantschelijck niet verdraghen kan/ noch hebben wil. Den meesten deel hebbē gemeent/ dat al wat het Hooft dienstelijck zy/alsmen het etet / dat het selfde oock de Hooft-wonden soude dienen ende goet zijn/ alsmen het daer toe aen-wendet ende ghebruycket: niet anders als ghelijckerwijs een Boer / den welcken meende dat de Plaster die hy uyt-wendigh op zijn Mage leggen soude / die waere veel beter in den selven/ daerom hy oock de Plaster op snapten/ ende wert door zijn goet gheloove genesen. Andere hebben 't noch beter willen maken ende hebben onder ghebrande Wijn/ eenige dingen gemengt/ ende dat selfde namaels inde wonde ghegooten/ofte met faselkens daerinne genattet/ op de vellekens ofte Panne geleyt: maer sulcx alles is in de Hooft-wonden / Insonderheyd soo de Herssenen ofte der selver vellekens gheopent zijn / een louter fenijn: Daer uyt niet goedts maer merckelijcke schaden ontstaen mach. Daerom sal sich niemand verleyden laten/ oft de Pia en Dura Mater gequetst zijn/ ofte niet: maer sult met de rechte grondighe Chirurgie, (die ick na mijn beste vermoghen leere) de wonden verbinden/ ende vlytigh toe-sien/ datter niet op geleydt werde noch niets in en valle.

Salfken nevens de Plaster te gebruyken.

Wanneer ghy nu benevens de Plaster ooc geerne een Salfken ghebruycken wilt/ op hope dattet te eerder ende te beter sal genesen/ soo doet aldus. Eerstlijck salmen schoone / suyvere/ witte faselkens bereyden/ ende die selvighe fijn soetjens (niet te hard gelijck ghemeenlijck gheschied) inde wonde leggen/ niet stooten/oock niet dieper dan tot op de Panne ofte het Beckeneel/ invoegen dat altijd de uytterste eynden vande wiecxkens/ buyten de wonde hanghen / om die daer na weder dies te beter onderscheppen/ alsmense weder daer uyt begeert te hebben: boven op dese faselkens machmen wel een ander leggen van ghelijcke stoffe/het welck bevochtiget zy/met het hooftsalfkē: daer vā hier na beschrevē staet: doch niet te seer/op datter niets af en druppe op 't Cecebrum ofte op

Pia oft Dura Matre, daer na soo legt de Hooft-plaster daer op eñ verbind de Patient syn warm met een kussentjen toe-gedeckt/ ende neemt u dingen wel waer/ daer van tot noch toe gesept is: soo sal het buyten twyffel/ naest Gods genadige hulpe gelucklijck voortgaen eñ wel geluckē.

Met schilverkens in hooftwondē hoe daer mede te handelen.

Eñ dewyle datter inde Hooft-wonden/ ghemeenelijck daer de Panne ofte het Cranium ghewondet wort/ losse beenkens ofte schilverkens komen/ de welke eenige gantsch los/ eenige noch aen-hangen/ ghelijck te voorzen verstaen is/ ende eenige steecken neder waerts op de vellekens/ eenighe zyn oock wel gantsch neer ghevallen op de Herssenen. Daeromme sal billijck een yder Chirurgijn vlytiglijck betrachten/ op wat wyse dat hy hem in dese ende dier gelijcke saecken sal hebben te reguleren: geen beenkens ofte schilverkens salmen daer uyt nemen: ten ware dan datse gantsch en al vry ende los zyn: In sulcken geval salmense gantsch soetjens ende voorsichtigh daer uyt nemen: anders en laet u niet verleyden/ wanneerse noch een weynig aen hangen ende niet gantsch los zyn; maer varet voort met uwen Konst so goet als ghy die gheleert hebt: De nature maeckt sulcke beentjens wel selfs los/ ende dryft se te rechter tyd daer uyt: so wanneermen haer in sulke werckinge/ met rechte ende deugdelijcke Medecynē te goede komt eñ behulpelijck is: gelijck alsmē haer in dien deele met een dryvende wond-dranck kan te hulpe comē: gelijc ghy daer vā inde beschryvinge der Wond-drancken sult geleert ende onder-recht werdē.

Als de schilverkens nae waerts hangen.

Of het gebiele/ datter een schilverken binnen het Cranium neder waerts hing/ het welck men aen zyn besondere merck-tekenē wel erkennen mach/ so hebt ghy vlytig voor u te sien/ van wegen de groote swarichept/ die in sulken geval voorhandē is: Want wanneer sich de Herssenen opheffen ende rysen/ gelijck als gemeenlijck geschied/ so stoten de Herssenen aen sulcke neder hangende schilverkens/ met heftigh woedē/ woelen eñ steechtē/ daer vande patient vā wegē de overgroote pyne de korte tyd veel te lang valt: Van sulcken gestadigen woelen ende kloppen worde veelmaelen de vellekens doorboort/ ja oock wel de Herssenen selven gequetst: daer op met sterder volght dan de ghewisse dood/ ofte ten minsten een doodelijck langduyrige Apostematie. Dierhalven soo ghy uyt zyn teeckenen kond mercken datter van binnen een los schilverken neder waerts hangt/ so sult ghy dat/ met wat Instrumentken dat ghy best kond/ daer uyt nemen/ al ist al dat het een weynig met gewelt geschieden moet.

Alsmē niet by de schilverkens comen kan.

Ende of het saeck ware/ dat ghy daer niet by kond komen/ so moet ghy rupute daer toe maken/ eñ quaet met quaet verdryven/ daerom so snyde dat hayr/ dat rontom de wonde staet/ syn swyper henen wegh/ doch datter niets inde wonde en valle: doet daer

daer na twee sneden inde huyd des Hoofts / kruys-wijse daer het schilverken leydt / scheld de swoꝛde van het Cranium af / eñ besiet of ghy alsdan daer by kond komē / eñ het beentjen sonder meerder moeyten daer uyt kond nemē. Maer so ghy op dese wijse daer oock niet by komē kond / soo moet ghy met een seer scherp mesken hand aen-slaen / eñ een stucxken daer uyt nemen / te samē met aenhangende schilverken. Maer so ghy dat beentjen sien kond / so ondervattet eñ snijd het met een scherp messekē effen eñ glat af. Dit is de koꝛtste / sekertste / eñ beste wegh / met diergelijcke periculeuse wonden om te gaē: daer uyt dan te merken is / dat de Panne ofte het Cranium alsse gebꝛokē is / datse sich dā geerne eñ lichtelickē laet snyden eñ kervē: dewyle in sulcke toevallen altijd oock barsten eñ scheurē voorhanden zijn / also dat het snyden vaerdigh van de hand gaet: anders voor hem selven isset seer swaer om aen te grypē eñ daer met om te gaen.

Wanneer Wondt-dranc / noch Plaster helpel wil.

Alwaer nu gemerkt wort dat van de Panne eenige beentjens op de Herssenē gevallen zijn / eñ dat de wond-dranck beneven de Plaster het selfde niet uyt dryvē konnē / het welcke oock niet haestigh geschied / soo salmense met een subtijl Coꝛen-tangken daer weder uyt nemen: ende vlytige achtinge geven datmen devellekens ooc niet mede te gelijck en vatte eñ uyt malkandrrē streckē / also de slag ofte Paralisi daer door veroorsaeckt soude wordē.

Dat VII. Capittel.

Van eenige andere gebreken, die by de Hooft-wonden invallē, eñ hoe daer mede te handelē sy.

Kuylen en buylen by de Hooft-wonden.

By den Hooftwondē begeeft hem oock seer lichtelick / dat somtijds kuylen daer rondsomme staen / dewelcke men in tijds weeren ende bejegenen sal aleer daer een toeval by slaet. Want het bloet eñ de materi settet sich daer onder / eñ brengt dē krancken haest in lyden / so hy niet by tijds geholpen word. Dierhalven om sulcx voor te komen / so sult ghy den Patient so menigmael als hy verbondē wort / om de wonde henē fijn soetjens met de hand strijcken / eñ de matery die sich aldaer henen ghesettet heeft / door dat middel tot de wonde uyt druckē. Ghy sult ooc niet de Compressen / Kussentkēs ende windelsen / sulcke voorsichtigheyd gebruycken / dat de matery gedwongen ende gedreven werde / om van sich selven tot de wonde uyt te loopen.

Wanneer de swoꝛde af-schelt.

Daer pleegt oock by Hooftwonden lichtelijcken te geschieden / dat sich de Swoꝛde van het Been af-schellet / ende wederom sulcke kuylen ende hoolen gheeft / ghelijck eerst geseyd is / daer onder dan versameldt wederom bloed / matery / eñ andere onraet / en voeget den Patient allerley quale ende ongemack toe / sulckx wordt lichtelick daer by bekend wanneer de krancke de oogen eñ het voorhooft op-sweld / Insonderheyd wanneer sich een hooghte / die

weeck

weeck in 't aentasten is/ op het hooft hier ofte daer laet sien ofte gevoelen. Sulckr salmen in tijds bejegenen ende niet lange laten aen-staen: Want anders soude sich bloed in de oogen setté het welcke nimmermeer daer weder upt te brengen soude zijn: Ja de kranche soude verballen in doods perikel/somen het wat langhe liet aen-staen. Daerom siet wel toe dat den onraed die op sulcke wijse versamelt is/ dat die geremedieert ende voorkomen mach werden/ als boven staet/ en dattet tot de wonde upt-gevoert ofte upt-gedreven mach werden. Ende indien het doch op dese wijse niet wesen en wilde/ so snijde de plaetse open met een Laet-yser ofte Lancette/ ende laet de materp daer weder upt/ ende heeldt de wonde sonder langhe vertreck wederom toe/op dat u daer van oock gheen ongemack en Cansere.

Het Craneum ingebogen/ ende hoe daer met te handelen.

Het geschiet oock menigmael/ dat eendeels door een swaren slagh ofte val/het Craneum ofte de Panne in-ghedruckt ende in-gebogen word/ alsoo dat het Beckeneel een groote dal ofte kuyle aen de selve plaetse bekomt: het welck by eenige ghe schied met heel Vel ende sonder quetsinge der huyd/ alleene datter veeltijds gheronnen bloed daer onder leyd/ maer eenighe hebben een openinge ofte wonde/ eenighe hebben alleene de Panne ingebogen sonder voordere breuck/ maer andere hebbense ghebroken ende veeltijds niet sonder schilverkens. In alle sulcke periculeuse saecke heeft een Chirurgijn wel voor hem te sien. Veeltijds begeeft het hem dat de Herssenen van sulcken slagh ofte val gekneust werden: het welcke so het geschiet so zijn alle middelen te vergeefs ende om niet/ende en mogen niet helpen/ al waer 't schoon dat het Beckeneel weder te rechte ghebracht werde: ten ware saecke dat Godt de Heere hem wederom een nieuwe kracht wilden in-storten/ ghelijck hy wel doen kan. Daerom wil ick al hier van sulcke toevallen oock swijghen/ ende wijsen alleene aen/ hoemen met de andere sal handelen ende omgaen.

In desen deele word van de grootste part der Chirurgijns gheleert/ wanneer sulcken kuyl ofte in-gebogen Panne te genesen word voortgebracht/ so salmen die selbighe met een ghe schroeft Instrument wederom opwaerts trecken ende in-rechten: maer sulcken ghe schroeft Instrument en kan ick gheens sins goet noemen: dewijle datse geerne schilverkens geven/ den slagh veroorsaecken ende ander onghemack meer aen-rechten: Boven dien so en hebbe ick oock noyt bevonden/ datter iets nutlijckr mede upt-gherecht is gewonden/ het welcke my in desen deele veroorsaeckt heeft/ om na een beter middel te trachten/ tot het welcke ick (naest Godt) de nature te hulpe nemen wil. Nota.

So u nu sulcken schade te gheresen word voort-gebracht/ so moet

moet ghy neerstigh toesien ende gryppen vlytigh met de vingeren / gantsch voorsichtigh en soetjens oft ghy erghens een borst ofte breucke gevoeld / ofte / oft ghy gheronnen bloed bevindet: ende vraegt den kranchen of het hem ook steeckt / ofte hoe hy hy hem anders gevoeld. Vindet ghy geronnen bloed dat te samen geloopē is / ofte anderssins / snijd dan de plaetse haestig open eñ laet de onraed daer uyt loopē: Want ghy moet dit voor eē gemeene regel houdē: so haest als ghy in een sulcken in-gebogen kuyle pets gheware word; het zy dattet bloed is / ofte een borste / ofte een beentjen / ofte een schilverken / so moet ghy die selvighe plaetse terstont met eenen sneede openen / om dat onreyne daer uyt te trecken ende lucht te geven: Want sulcke dalen ofte kuylen die komen veel sneller weder te rechte / wanneer daer een wonde by is / daer door datse lucht heeft ende ghesuyvert mach werdē / dan wanneerse besloten blyft: om dier oorsaeck so sult ghy een wonde synden / so zyt ghy de saeke dies te gewisser ende seeckerder: ghy sult anders veelmalen gedwonghen zyn / om sulcke schaden op te schroden / van wegen de schilverkens ofte beentjens die sich anders geerne aen 't binnenste deel des Beckeneels begheven / ende volghens Apostemata ende in-wendighe ghesweere veroorsaecken: die men doch eyndelick daer uyt synden moet / met een stuckken vande Panne / gelyck ook voor desen ghesepd is.

Ghy sult ook (gelyck als int ghemeen in 't voorgaende Capittel gesepd is) in sulcke vallen ofte slagen des hoofts / daer het Cranium in-gebogen is / het Aderlaten niet vergeten / ende dat aen beyde de armen alles na gelegenheyd ende aensien der ghebreken. Ghy sult ook geen vettigheyd ghebruycken / dat ick 't noch eens verhale / als Salven / Olien / Wateren / Koelinghen / etc. Maer de wonde sal drooge gehouden werden: men sal ook de in-geboghen Panne met beswarē met Cataplasmata, ofte andere diergheliycke Compositie / gheliyck etlycke onder haer in 't ghebruyck hebben. Maer ghy sult alleene blyven by de Hooft-plaster ende die selvige dies te dicker overleggen / op datter gheen lucht door komen en kan. Ghebruyckt ook geen wiecken in sulcke schaden die open zyn / ende stoot noch stopt niet inde wonde met het Soeckertjen oft Instrumentken. Want beneven andere swarighevd / die daer uyt ontstaet / gelyck in 't Eerste Deel aengewesen is / soo rechtet men daer mede niet uyt / dan dat de Panne ofte 't Beckeneel daer na de genesinge niet meer aen-neemt ten zy datmense schaeft: Het welck men wel kan voor-bygaen ende derven / als men hem recht handelt ende doet. Doch niet te min / het begheeft hem somtyds ook wel so / sonder dese mishandelinge / dat (in besondere vallen ofte slaen) het ghe-

Merck.

beente vande huyd so afgeschilt is/datse malkanderen niet meer willen ontfanghen ende af-nemen: Daer is men dan noodwendigh ghedwonghen met een scherp Instrument om het ghebeente te schaven ofte te schrapen/ tot datmen op een versschen grond ende bodem komt.

Wanneer de kuyle maer ghekast kan worden.

Maer of het saecke waer/dat ghy inde handelinge met tasten geen vande voornoemde gevallen/ noch gevoelen noch bevinden en kond/ofte datter niet anders gemerckt konde werden; anders dan den val ofte kuyle/ soo laet dat openen ende snyden achterwege/eñ gebruyckt maer alleene de Hooft-plaster nevens een goede Wond-dranck/ so sal sich de saecke selfs wel schicken/ eñ met hulp der nature/die haer selven altyd begeert te helpen/ een goet eynde bekomen. Aengaende de Trepaen, gaet die wy voor-by/ ende laet u niet bedriegen/of schoon het Beckeneel also ingebogen is/want het hooft kan sulcken kuyl ofte dal/sonder eenige schaden wel verdragen: dewyle dattet doch behalvē dat een goet deel ledigh/ ende niet gātsch verbult is. Alleene moet men daer goede achtinge op nemen/ datter geen boose toe-vallē toe en slaen: Daeromme slaet ofte opent hem een Ader/ ende houd voorts de ordinantie der wonden: Doch of het so ware/ dat de Panne al te seere inne-waerts gebogen ware/ soo sult ghy het met eē scherp mes openen/ ende de holste partye daer het op 't diepste is met een Instrumentken behoorlijcker wijse weder op-waerts heffen/ ende op zijn behoorlijcke plaetse ruecken/so vele als dat op 't aller bequaemste geschieden kan.

Verstaet dit van een smalle ende diepe kuyle/ maer op een plaetse.

Het kan oock qualick voorby/ wanneer de Panne des hoofts als boven geseyd is/ met groot geweld also inwaerts gebogen word/ dat dan het swoord niet verheffen ende op-rysen soude/ ende een dal ofte kuyl maecken/ gelyck als boven oock gheseyd is/daerinne sich dat bloed geerne settet. In sulken geval/moet ghy de huyd/die sich also op-geworpen heeft/ sonder vertreck op-snyden/eñ het bloet dat daer onder versameldt is/ daer uyt doen/so sal 't weder gaen sitten: als dan sult ghy haest kommen sien ofte grypē/ of het Cranium een barste ofte scheure heeft/ ende ofter schilverkens voorhanden zyn ofte niet. Het pleegt ooc wel te geschieden wanneer men sulcke groote dalen ende kuylen geopent heeft met een snede/dat dan daer na de swoorde niet weder neder valt/maer begeert alsoo op-geworpen te verblyven. In sulcken gheval sal men met een scheerken/ een kleyne snede dwars daer in snyden/ so werd sich de Hooft-huyd ofte swoorde wederom neder-legghen/ ende koyt daer na weder aenheelen.

Een baerdige handgreep.

Maer of by sulcken slagh ofte val/ (daer het Beckeneel also in-gebogen is) oock een wonde waere/ soo verbindse in alle manieren/ gelyck als ghy vande Hooft-wonden tot noch toe alhier verstaen hebt. Ende isser een.

een been gantsch los soo neemt het daer uyt: Maer is 't saecke dat het noch aen-hanght/ ende inne waerts steeckt / soo recht het met een Instrumentken wederom uyt-waerts aen zijn plaets: Laet het so staen / ghebruyckt behoorlijcke middelen/ ende laet de Nature de rest versorgen ende verantwoorden: sy sal haer selven niet versuymen.

Dat VIII. Capittel.

Vande pyne in 't hooft na genesinge der wonden, ende hoemen dat bejeghenen sal: Hoemen dat subtyle Hooft-salfken maken sal, met eenige gedenckwaerdighe Exempelen, van eenighe Curen in Hooftwonden.

Pyne nae genesinghe der Hooftwonden.

HET pleegt somtijds te geschieden/ dat / nae dat de wonde ten vollen is genesen ende gecureert gheweest: dat dan de Patient over twee/drie/ ofte meer dagen: oock wel eerst over twee/ drie / ofte meer weecken/ pyne in 't hooft ghevoeld heeft/ ende dat hoe langher hoe heftiger. Aen sulcke ghebreken sterven veel menschen: dewijle datse niet alle/ die haer voor Meesters uyt-gheven / de oorsaecke weten ende erkennen/van waer sulcke smerten ontstaen / ende hoe die selvige te bejegenen zy. Daeromme dat ick niet na-laten en wil/ al hier een bericht daer van te doen.

Eerstlijck: als een Hooftwonde toe-gheheelet is/ende nae de ghenesinghe weder op-loopt ende op-swelt/ met heftighe pyne: so suydet de wonde haestigh weder op / want het beduydt datter een schilverken ofte los beentjen weder uyt komen wil/ ende soo ghy het niet en opent/ soo sonde de materp een seer overgroote kuyle maecken/ ende op een ander plaetse weder opbreecken / 't welck niet goet en ware: Ja dat noch meer is/ ghy geeft hier mede oorsaeck dat de slagh/ ofte andere dierghelijcke onghemacken/ daer toe slaen: Daerom siet wel toe / ende laet den ouraed lucht hebben op datse daer uyt kan comen: wanneer sulcke dinghen geopent zijn / so sal de Plaster de schilverkens daer uyt-trecken/ met t'samen de etter ende bloed ende water/ ende indien ghy het voor goedt achtet/ so meught ghy hem oock wel eē dryvende Wond-dranck gebruycken / so word de wonde suyver ende geneest.

Wanneer een wonde na de ghenesinge weder op-loopt.

Ten anderen: soo hebt oock vlytigh acht op de volghende teeckenen: Ist dat de Patient klaegt dat hy seer groote pyne/ of steekte int hooft gevoeld sonder ruste/ met klopte ende groote smerte/ hoe langher hoe heftigher / ende kan niet lyden datmen hem aen die plaetse aenroert / daer te voozen de wonde gheweest is / ende siet evenwel gheen swellinghe noch verhevene huydt / ghelijck voorzeyt gheseyd is: soo beduyd het anders niet als dat aen de Panne van binnen een schilverken

De teeckenen waerte nemen.

innewaerts hanght / daer van sulke steeckte veroorsaect wort: Waer nu sulckx is/daer is geen ander hulp noch raed / als dat men het Beckeneel sonder vertreck op die plaetse daer de steeckte is opent ende op-snydet / ende dat schilverken daer uyt neemt als boven geseyd is.

Hoe men sich nae de teeckenē sal schicken.

Ten derden / ist dat den Patient klaghet in 't Hooft nae de genesinge/hoe langer hoe meer/ niet alleen op die plaetse daer hy gewondet is geweest: maer hy meendt dat hem 't gantsche Hooft klopt ende woeld allenthalven door/ met sulke pyne ende smerte/ dat hy selfs niet seggen kan hoe pijnlijck dattet zy: Soo beduyt het anders niet als dat hem gheronnen bloed onder de Panne gheschoten is / ende heeft sich tot een Apostema begeven. Ende soo hem de ooghen gheswollen waren/ ende eenigh bloed ende matery ter neusen uyt-gheloopen ware / als oock uyt de ooren/ soo is dat teecken dies te gewisser. Sulcken ghebreck kond ghy met Gods hulpe also lichtelijck bejegenen/ gelijck oock daer boven ten deele aen-ghewesen word. Scheeret dat hayr op die plaetse daer hy de smerte ghevoeld / met een Scheermes suyver henen weg/ snijd de Swaerde met eē scherp mes kruys-wijse op / tot op de Panne ofte 't Been / omtrent een halve Rijcxdaelder breed / ende treckt de vier stucken te rugghe/ op dat de Panne bloot stae. Daer na snijd hem met een scherp sterck Snijd-mes een wondeken inde Panne / ende opent dat selvighe alsoo dat ghy daer in sien kond ; soo sal u de matery tegen springen / ende de Patient sal ruste bekomen/ isser dan oock een schilverken voorhanden/ soo kond ghy dat oock haest sien/ende na gelegentheyd daer uyt nemen/ in voeghen als ghy daer boven verstaen hebt: Dit is de eenighste middel daer door dat sulcken een krancke/ geholpen kan werden.

Sulcke wonden die heelen namaels lichtelijckē wederomtoe: Alleene dat ghy den Patient vlytigh ende wel houdet/ so alst behoort / ende so als ick u daerboven gheleert hebbe : ghy sult hem oock niets op de Herssenen leggen / gelijck oock vooren geseyd is: want de Herssenen dryven van haer selven / soo zy een openinghe vinden/ sonder meerdere hulp alle onraed (ende wat dierghelijck zijn mach) uytwaerts van haer / ende lydet niet dat yets achter blyve.

Merck van 't op-snyden des Beckeneels.

Aengaende het op-snyden sult ghy mercken/dat de sneed gantschelijck niet vreeselijck en is/ maer gheschied lichtelijck ende snel: Want het Beckeneel is alle ghespouwen/ ende berstet op/ wanneer daer schilverkens ofte te beentjens voorhanden zijn: daerom behoeft het kleyne hulpe met het uyt nemen van een kleyn stucxken been. Daeromme sult ghy vlytigh daer op letten/ offer een scheure ofte berste voorhanden is : want daer uyt kond ghy lichtelijck erkennen/ of daer een schilverken van binnen

nen inwaerts gaet / dan of daer maer geronnen bloed tusschen lepd.

Maer so ghy na op-gedaene Swaerde bevindet datter geen barste ofte splete voorhanden is / hoe wel het onder honderd nauwelijckx eens geschied/ ende dat ghy even wel seker zijt/ dat de Panne moet gheopent zijn: Het zy van weghen gheronnen bloed / ofte van wegen een gheswеer/ so doet alsoo: Neemt een wel-gekromde scherp-snydighe Boor/ ende door-boort de Panne op die plaetse daer de schade lepd/soo sal u dat bloed ofte materp tegen loopen/ doch mercke wanneer de schade schier door-boort is/so werckt dan soetjens ende sachte / ende let daer wel op datter gheen beentjens/ (die de Boozen geerne geven) in het holle Hooft en vallen: Want so dat gheschiede/ so sout ghy van nieus / niet sonder groot perijckel/te doen vinden.

Andere manieren de Panne te openen.

In dese saecke leeren eenige/ (hoewel ick het nopt behoeft gehadt hebbe) wanneer de materp na de eerste openinghe niet verschynen en wil / soo salmen een vinger-breed van de eerste openinghe noch een loch ofte gat boozen / ende daer nae met een sterck / scherp Suijd-mes die beyde gaten te samen snyden / ende alsoo in het Beckeneel een wonde maken: In suleken gheraeckte wonde/kannen op een duystere plaetse met een keersse besien/ ende de oorsaecke vernemen. Soomen dan gheronnen bloed ofte een gheswel vindet/ soo roert het met een Instrumentjen maer een weynig aen/ soo sal het / soo haest als het de lucht gewaer wozd / sich selven wel schicken ende ter wonde uyt sweeren. Dese maniere van doen moeght ghy ook wel gebruycken / wanneer daer schilverkens ofte losse ghebeenten zijn: Maer ghy moet selven met goede ernst na trachten welcke wegh dattet allerbest ende gheboeghlijckx zy/ ende wat de gestaltenisse eñ ghelegenthepd der saecken ver-eyscht ende begeert te hebben ; ende sult u daer nae allesins Reguleeren: Want het is onmogelijck alles te beschryven : Dan alleene vergeet de Wond-dranck niet / in periculeuse Hooft-wonden : gheljck als ghy hier nae hooren ende vernemen meught.

Hooft-plaster te maken.

Nu sal ick tot een beslupt van dese Materp/aenwijsen hoemen de Hooft-plaster / midtsgaders ook dat dumme Hooft-salfken/ daer van tot hier toe veel mentie ghemaeckt is) berepdeu sal. Dierhalven maeckt de Hooft-plaster alsoo: Neemt Was/ sesthien loot/ Terpetijn gesuyvert acht loot/ Roosen-olp vier loot/ Sap van Betoni-krupd thien loot: Dit alles doet te samen in een Panne / laet het met malhanderen koocken tot dat het Sap verteert is ; wanneer dit gheSmolten is / soo doetet van 't vyer/ende roert volgens daer in Colophonie reyn gheStooten een loodt/ Mastix / Wieroock/ Myrrae/ elck een half dragma: Dese Plaster salmen naemaels

stadig roeren/tot dattet so koud word/ dat ghy 't met de handen kond aen-grypen: als dan soo wercke daer onder de wel-rieckende Olium Storacis Calamitæ, een half dragma/ maeckt het tot rollen/ bewind ende behoud het suyver tot de nootdurft: Dese Plaster reyniget de wonden/ ende laet daer niet onreyns inkomen/ daer-beneven so isset de Herssenē ende 't gantsche hooft seer aen-genaem: Daerom soo gebruyckt het soo alst behoort/ ten sal u niet bedrieghen/ ende gaet daer-en-tegen alle andere dinghen voor-by/ als Olien/ Aqua vitæ, ende andere diergelijcke Salven ende Wateren/ ghelijck als ghy daer boven oock vermaend zijt.

Een ander Hooft-plaster.

Noch een Hooft-plaster wil ick u leeren/ die noch veel beter is: Neemt Was een pont/ Terpetijn twaelf loodt/ smelt dese twee stucken te samen/ maecktse wel heet/ ende stortse in Roose-water latet bekouden: neemt weder daer uyt smelt wederom/ ende besiet dat ghy het Roose-water op 't suyverste daer weder uyt doet. Nae dien so neemt twee lood gepulverseerde Sijnnow ende stroyt het oock in dat gesmolten Was: Daer na oock alle dese nae-volgende stucken/ als Wieroock/ Mastix/ Myrræ elcx een dragma: Witte Barnsteen een scrupel/ bereyde Galmey-steen vier loodt/ Terra Sigillata ofte bereyde Bolus Armeni een loot: dit alles op 't reynste ghestoten ende daer in ghestroyt: van 't vyer gedaen ghestadigh om-geroert/ tot dattet bekoud is: als dan neemt het daer uyt de panne/ ende werckt het met Camillen-oly/ maeckt tot rollen/ ende daer nae tot koecxkens ende bewaert het tot de nood ver-eyscht.

Hooft-salfken.

Dat dunne Hooft-salfken aengaende dat selfde/ maecket op dese wijse: Neemt Herten Ongel eē loot/ reyne geschuymden Honich een loot/ Aloes Hepatici, op 't reynste gestoten een dragma: den Ongel laet smelten/ ende roert den Honich daer onder met den Aloë tot dat het koud is geworden/ soo hebt ghy een subtijl dun Hooft-salfken: wanneer ghy dat ghebruycken wilt/ so strijckt een weynigh op een dun doecxken eñ legget also inde wonde: doch siet wel toe/ op datter niets op de Herssenen en valle/ wantse gantschelijck niet lyden noch verdragē mach: Dit zijn de Recepten die ick u alhier leere.

Te veel Recepten maeckt dwalinge.

Ghy moet daer niet op achten/ dat ick alhier geen meer Recepten beschreven hebbe/ gelijck als ick wel hadde konnen doen. Want waer toe zijn so veel Recepten anders goet als datse dē genen diese gebruyckē wil/ verwerren alsoo dat hy niet weet/ wat dat hy nemen ofte op welcken dat hy meest vertrouwen derf. Een Recept dat inde Experientie bestaet/ is beter als anders duysend/ die in de Ervarentheyd missen. Wie in de Chirurgie een rechten grondt heeft/ die kan selfs daghelijckx Recepten vinden: want de konst

leyd

lepd aen beyden/ so wel inde erkentenisse der Accidenten als der Simplitien. Wie dese beyde wel kend / die kan haest Recepten Componeren / na den epsch der saecken/ om die selvige noch stercker ofte swacker te maken/ ende alles nae der wonden ghelegenthepd schicken. Dus vele zp ghesepd van Hooft-wonden: Wat nu aengaet de Kramp ende andere toe-vallen in Hooftwonden / dat sal den Leser aen zijn plaetse gheteeckent vinden.

Nu wil ick eenighe Exempelen al hier setten / die tot dese handelinge niet ondienstig zijn: ende dat vande Hooft-wonde/ die door de hulpe Gods wonderbaerlick zijn genesen: gelijck ick die selvighe upt mijn Vader Saliger/ nae zijn dood/ achtergelatene Schriften van woord tot woord upt-geschreven hebbe.

Ick hebbe/ schrijft hy / eenen by nachts-tijd in grooter haest moeten verbinden/ dewijle dattet bloed my wilde overvallen/ alsoo dat ick sorghde dat hy my onderhanden soude sterven al eer ick hem verbonden hadde/ so krachteloos ende swack was hy: 't welck gheen wonder en was. Want daer was boven van het Beckeneel een groot blad/ hupd/ hayr/ ende been/ alles met malkanderen reyn afgehouwen: Desghelijckr was hem oock aen de slincker zyde by de Slaep-aderen een groot stuck af-gesneden/ met hupd ende been: Dese wonde was soo vreeslijck ende schrickelijck aen te sien/ dat ick de bovenste schijer geen acht en sloeg: Want se bloede boven maté seer/ ende was so groot dat ickse met de hand niet bedecken en konde / noch dat bloet verhouden: Sulcken wonde heb ick inder haest alsoo verbonden: ick nam so snel eñ so behendig als ick immers mocht/ een groote Boevijst eñ bedeckte de wonde daer met / eñ bond het toe met een breede windels/ anders dede ick niet: want ick meende niet anders / of de Patient soude my onder de handen verschepden/ daerom dat ick my so haesten moste/ eñ hadde oock soo veel tijds niet om dat hayr rondsom de wondē af te snyden: Als ick des anderen daeghs die bovenste windsel af nam / doen bevond ick dat de Boevijst sich hard aen de wonde aen-gesettet hadde: daerom liet ickse leggen/ ende goot daer warme Rooseno|ly rondsomme / met welcken ick den Patient zijn Necke ende Rugge-graet oock salfde/ ende verband het so wederom: als ick volgende wederom verbond soo dede ick niet meer Boevijst vande wonde / als 't ghene dat geerne van sich selven af-ging/ ende salfde hem de Rugghe dagelijckr met warme Camillen-oly. Maer ick verband hem altijd in een duystere stille kamer/ op datter geen lucht op de Hersenen en quame: Ick benecrstighde my oock datter gheen Asem inde wonde ging: eñ hadde altijd mijn goet/ Wat ick tot de wonde gebruycken wilde/ bereyd

reyd ende by der hand/ op datse niet langhe onverbonden/bleef. De Patient heeft sich oock gerust ende stille/ oock met eten ende drincken nae vermoghen volgens d'ordinantie der wonden ghehouden: Hier door heeft sich de Boevijst met t'samen het bloed / alles sijn suyver uyt de wonde gescheyden ende af-ghesondert. Maer de Herssenen begonnen daer over opte swellen/ ende tot buyten de Panne op te geven/ dat soo yemand met een messe langhs de Panne gestreken hadde / soude een goet deel van de Herssenen af-ghesneden hebben: Het klopte ende arbeyde oock niet anders / als of het daer uyt vertrecken / ende zijn plaets veranderen wilde: doch inde ondertste wonde veel meer als in de bovenste / die welcke vande Herssenen niet beroet en werd. Maer ick dede tot sulckr alles niet anders/als dat ick de wonde met de Wond-plaster verband/ twee ofte drie dick op malkanderen / op datter gheen lucht in of by komen mochte. Aen den thienden dag begon de bovenste wonde sich te schicken tot de genesinghe/ende de Herssenen setteden haer allensskens weder neder/ ende werd tē laetsten so kleyn / dat my docht dat ick een vinger geleyd soude hebben/ tusschen de Panne ende de Breyne/ so ledigh wasset hooft geworden. Als het also gantsch ende al neder geseten was/doen sach ick een kleyn onreyn faselken op de Herssenen leggen/ dat noch niet gantsch afgeschevden was/anders was het altemael suyver ende reyn gheworden: Doen begon het op 't velleken des Breyns / met vleesch te bewassen/ gelijck als in een wonde / dat worde hoe langher hoe grooter / tot dattet selfde vliesken bedeckt werd/ so wijd ende breed als ick sien konde. Ick verwonderde my seer/ dat in so weynigh dagen soo veel vleesch wassen konde: Alleene daer het voorschreven onreyne faselken lach/ dat seer stanck/ al daer en wilde het sich tot geen suyveringhe noch ghenesinghe schicken: Doch ten laetsten liet dat faselken voornoemt hem in de wonde heen ende weer bewegen: als ick sulckr gesien hebbe; doen began ick met eē subtijl en suyver doecrkē/ dat selfde gantsch suyverlijck ende behendelijck af te drogen/ ende wat niet van selfs aen de doeck bleef hangen ende daer uyt gingh/dat liet ick daer in blyven: want ick sorgde noch altijd dat hy my onder de handen sterven soude: niet teghenstaende dattet al den 28 dagh ware. Eyndelijck so stiet ick dit ravelkē ofte faselken oock weg/ also dat ick sien konde/wat datter onder was: Doe bevand ick na vlytige Visitatie in presentie van veel eerlijcke Lof-waerdige persoonen/dat hem een wondeken inde Herssenen gekomen was/ omtrent een half vingerlidt langh: aen de selfde plaetse stont altijd een damp ofte uytgeworpen vochtigheyd/ ende so menighmael als dat af geveegt werd/ quam terstont weder een ander

ander aldaer / het vleesch stond oock daer rondsomme / anders niet als gelijck een wonde/ daer een schilverkē inne lepd/die derhalven niet recht heelen kan/ al ist datse haer daer geerne toe begeven wil: het worden oock hoe langer hoe dicker / ende soo weeck dat ick my verwonderde : noch woudet op die stede daer de Heeren geroert waren niet bedecken. Ten laetsten als het vleesch hoe langer hoe sterecker toe-nam / bedeckte het die plaetse in eender nacht gantsch ende al/ also dat ick geen damp noch vochtigheyd meer en sag/ alleene datter eē weynig drachten lagh/ die goet ende gesond was: Ende also wert dat gantsche hooft vol vleesch / ende ick liet dat vleesch boven de Panne upt-wassen / ende weerde het niet: doch hy mocht niet lpden datmen hem de Panne ofte het Beckeneel aenroerden. Als ick nu dat vleesch alsoo liet overwassen/so heb ick hem rondsom dat vleesch/ gedrand Alluyn gestropt/ doch int midden gantsch niet: alsoo hy 't oock daer niet verdragen en mocht. Want het vleesch dat persten daer na soo sterck tot de wonde eñ Beckeneel upt / dat het eenighe beentjens/ die by de wonde wat losachtigh warē/daer uptdreef: om 't welcke ick my niet weynig verwonderde/ datter noch soo vele losse ghebeenten soude upt de wonde komen. Alsoo is hy ten laetsten van sulke spne periculeuse wonde / gantsch ghenesen ende heel geworden/also datse aldaer seer sterck ende hard is gheweest / niet weeck noch bol (gelijck gemeenlijck ghescheid) in 't aengryppen / maer hard ende vast. Dies hy God Almachtig hooglijck hadde te bedancken: sonder wiens ghenadighe hulpe sulcke merckelijcke genesinge niet geschieden kan: Dewijle het een yder niet ghebeuren mach / van sulcken swaren Leger te ghenesen ende op te komen. Hier by dient oock nevens andere / dit volgende Exempel / op dat een yder sien mach dat men op het Cerebrum, ende de Vellekens gantschelijck geen goet sal leggen noch gebruycken/aengesien dat de nature selven alhier veel beter werckt / dan de Meester met de Medecynen / als hy die daer op gebruycken wilde.

Exempel van een schilverken

In 't Bernsche gebied / daer ist gebeurt datter eenē een wonde op 't hooft ontfangen hadde/ daer het Beckeneel geheel ende ongebroken was in 't aensien/ daerom datse de Meester oock haestigh weder toe heelde/alsoo dat de gequetste niet te klaghen hadde. Maer na acht ofte thien daghen daer na / begon de Patient te klaghen / van dagh tot dagh/ hoe langer hoe meer / tot dat hy ten laetsten gheen ruste noch vrede hadde : doen wasset tijd datmen de Meester daer over haelden / onder den welcken ick/ als een vande munsten/ oock geweest ben: Nae aen-gehoorde ende wel-betrachte ghestaltenisse ende gheleghentheyd der saeken/ende na dat wy daer over beraedslaeght waren : soo

hebbe ick hem de Panne ofte het Beckeneel gheopent: daer dan terstond een groote menigte van bloed eñ matery toe uytgeloopen is/over twee ofte drie dagen daer na/doen saghen wy aen het been een schilverkē binnen de Panne sitten/ omtrent een vinger breed vande wonde: met het welke men groote moyten ghehad heeft/ aleer men dat sonder voordere openinghe der ghemaeckte wonde / daer uyt krygen konde: maer als het ten laetsten daer uyt gedaen werd/ is daer na de Patient haestigh genesen ende geheelt/ende so vele als dese toe-val ofte dit ghebreck aengaet/gesont eñ varsch uyt-gegaen.

Noch een Exempel.

Noch eens moet ick in-voeren: als namelijck / doen ick in mijn Jonckheyd de Ervarentheyd na gereyst was: so kreegh ick tot Neurenburgh een goede bekende/ een Jongen Student: gelijck als Jongeborsten haer geerne te samen rotten. Dese wordē door een Messe-smit/met een oude klingh/ een wonde op 't hooft geslagē/eñ werd van eē Barbier/die een Stads Chirurgijn was/(oock niet ongeschiet/ maer wel Ervaren)verbonden: ende ghelijck als het een kleyne wonde was int aensiē/also isset oock in korter tijd ghenesen/ op hope aen beyde sydē dattet alles wel vergaē sy. Nu merckt watter geschiet sy: omtrent over tien dagen daer na/wert de Patient subijdt kranck/ ende seer swack int hooft/ met over groote pyne op de selvighe plaetse daer de wonde geweest was; ende aleer het mogelijck was hem te helpen sterf hy in een dagh. Als na zijn dood zijn Hooft gheopent werd/ om de oorsaecke van de haestige dood te ervaren / so bevondmen de saeke even also gestelt/ als te vooren geseyd is.

Dese Exempelen heb ick willen in-voeren/ ende gheen meer: dewyle dat ick achte/ so ymand dese niet verstaet/ so soude hy de anderen oock niet verstaen / al waert dat icker hondert noteerden: Maer so hyse wel verstaet/ soo sal hy hem in tijd der nood/ oock in andere diergelijcke saecken weten te reguleeren.

Uyt alle desen kan de Leser wel verstaen ende bemercken/ dat ick inde Hooft-wonden niet en gebruycke/ noch Balsē/noch Salve/Oly/ noch Hooftpulver/ noch Carpy / noch andere diergelijcke dingen/ hoemen 't selve soude mogen noemen: Maer behelpe my alleene met de Hooftplaster/ doch in sulcken sin / dat de Plaster over de wonde gheleyd werde / nae de aerdt ende 't ghebruyck van een Opodeldoch; daer aen leyd de gantsche Konst ende al 't voordeel: Ende wanneer ghyse also gebruyckt/ so recht ghy daer meer met uyt als met alle andere Konsten: van Salven/ Olien/Balsemen/ Pulveren / die men inde gantsche Europa vinden kan. Want als ghy de Plaster na uyt-wijsen der Konst recht overleght/ so bevoeld hem de Patient wel/ niet alleene in 't Hooft / maer oock over 't gantsche Lijf: Het

treckt

treckt alle hette ende ongemack uyt de wonde in sich/ eñ brengt de gebroken beentjens nevens andere onraed / veel schoonder tot de wonde uyt als oft men met een Tangrken daer uyt treckt: het bedeckt ende bekleeft de wonde in sulcken ghestalt / datter geen lucht op de Herssenen daer in komen/ nochte geen damp daer uyt komen kan / het welck de Hooft-wonden insonderheyd seer wel bekomt. Dierhalven so ghy dese ordre navolget/ soo sult ghy meer uyt-richten/ als alle die ghene die na de oude Leuren dansen/ gelyckmen dat oogenschijnlijck siet by de Italianen/ Franschen / Saenjaerden/ ende andere: hoe isset so eē sorgelijck ding by haer/ wanneer yemand maer een kleyne wonde int hooft heeft? hoe sterven sy so haestig/ daer van zijnse de meeste oorsaecken met hare Misbruyckē/ hoewel de hette des lands ooc veel veroorsaect. Sy schrijvē veel groote boecken vol daer van eñ dat met sulcken ernst/ datse noch huydē desē dag niet en wetē waer uyt of in/ noch meenen sy dat men haer alleene sal geloovē. Ick ben daer meer als eenmael by geweest/ dat sulc een Patient met groote heete Koortsen ende dorst is bevangē geweest: ja die door groote hette van zijn verstant berooft waer: Ende men gebruyckten daer allerley Medecynen van Clistierē/ Purgatien/ Drancken/ Verkoelingen overgeleyd/ maer wilden alles niet helpen. Maer als ick daer na de Patient in voorighe ghestalte de Plaster daer overleyde/ worden haest beter/ ende verloor sonder toe-doen van eenighe andere Medecyne/ alle de smerte/ tooren eñ hette/ daer uyt ick wel mercken konde/ dat dat schadelijcke verbinden alleene de oorsaecke was van de voorighe onheylen: ende mach dierhalven wel seggen dat ick de alderseckerste ende gevoeglijckste maniere: Ja de beste wyse ende aert/ om Hooft-wonden te verbinden/ gevonden hebbe.

Men sal niet hard gryppē noch grobbelē in een nieuwe wonde/ oock sal men niet vele daer in omsoecken: Ick spreke niet van hooren seggen/ maer met wetenschap ende Erbarenthevd / want so ymand hard grijpt aen een nieuw vleesch / dat eerst gewassen is/ so bloet het stracx ende scheydet geerne af: daeromme hebbet acht als ghy eē been bedecken wilt aen het hooft/ ende als ghy de randen ofte de boorden vande wonde hard aen grijpt ofte tast / soo worden sy een weynig blaeu ende wijd/ eñ heftet ofte vereenight niet geerne wederom te samen. Daeromme moet ghy wijd ende neerstighevd aenwenden om wederom te doen hefften/ want het wil nimmermeer soo geerne weder aen-hesten / dan of ghy 't niet mishandeld hadder.

Hiermede wil ick het berecht van de periculeuse Hooft-wonden op-schorten / op hope dat ghy u in slechte ende periculeuse Hooft-wonden oock wel sult weten te schicken. Daerom

ick oock van sulke slechte wonden niet meer schryven wil: ende of my al schoon niet onbekend is / dattet noch met veel woorden konde aen-ghewesen werden / waer by datmen ghewis erkennen eñ oordeelen kan watter voorhanden zy: soo zijn doch dese voornaemste stucken / uyt het welcke de anderen oock lichtelijck erkend ende gheleert konnen werden.

Dat IX. Capittel.

Van allerley wondē des Aengesichts, so alst soude moghen wesen, aen 't Voor-hooft, inde Slaep, Ooren, Neusen, Kinnebacken ofte Wangen, ende Ooghen, hoemen die selvighe op 't beste gheneesen mach, oock sonder Lijckteecken.

VAnde wonden des Aengesichts te handelen / is aen te mercken / ghelijck oock daerboven is aen-ghewesen / dat ick daer in niet wil verstaen hebbē / kleyne schrabben ende dierghelijcke krabbingen / ghelijck somtijds de Kinderen ende Wyven malkanderen toe-voeghen / als oock de katte: maer ick sal handelen van wonden die met recht de naem moghen voeren dattet wonden zijn. So wil ick dan in dit Capittel voornemen / te handelen / van 't gantsche Aengesicht / van 't Voor-hooft van de beyde slapen des Hooft / Ooren / Neus / Wangen ende Ooghen.

Wonden aent Voor-hooft.

So vele nu aengact de wonden des Voor-hooffts / die selfde zijn te verbinden gelijck als de Hooft-wonden: Doch sy heelen veel liever als boven opt hooft. De wonden in de Slaep des Hoofts zijn wat sorghelijcker: dewijle sy veel meer bloeden / ende de toe-vallen onderworpen zijn / lichtelijcker als de Voorhoofts wonden: doch sy hebben alle maer een Cure / te weten / gheljck als de Hooft-wonden: Daerom wil ick den gunstigen ende vlytigen Leser / daer henen ghewesen hebben; alleene datmense wel warm houd. Het is al hier vlytigh ende wel te bemercken / dat onder aen de Slapen des Hoofts een Senuken leyd / het welcke / soo het stucken gesneden word / so veroorsaeckt het een Lammigheyd ofte verstyvinge van 't Kakebeen ofte Kinnebackē / alsoo dattet swaerlijck / ja oock wel gantsch niet / op noch toe bewegen kan: maer om sulcke voor te komen / so laet den Patient den mond menighmael open doen / so wijd als hy immers kan ende mach.

Slaep-wonden.

De wonden aen de Neuse ende Ooren / hebben eenderley Cure: soo verre alsse nederwaerts hanghen / so salmense eens ofte tweemael / ofte op 't meeste drie heften legghen / maer men moet wel toesien dat de heften even ende fijn glat ghedaen werden / sy geneesen anders geerne weder aen / ende by lyde leght men veel heften: Ende soo haest alsse beginnē aen te groeyen datse sonder heften houden mogen / so sal mense weder op snyden eñ daer uyt doen: Want alsmense niet

Neus-wonden / Ooren-wonden.

weder

weder uyt doet / maer van selfs laet uytrotten ende scheuren/so gheeft het seer vreeslijcke ende wanschapen Lijckteecken. Anders salmense met de banden ofte windselen/ fijn properkens te samen heften / ende sonder sorgen zijn/ dewijle menigh perijckel voorhanden is. Want sulcke wonden genesen gantsch geerne ende lichtelijck weder aen/ hoe wepnig datse oock aen blyven hangen.

Maer so een Neus ofte Ooze gantsch verkoudet is / alsmense aenhesten wil/ ende noch sterck aen-hingh/ soo salmen niet verschricken/maer aenhesten/ ende wederom met warme wijn verwarmen / daerinne een Wondkruyd gheleyd is/ als Samikel ofte Winter-groen/ tot so lange dattet wel verwarmt is/ ende daer na het eene met het ander overgeslagen/ nae een yders believen/ so als hy meend genoeg te zijn: alsdan salmen 't binden gelijck een weecke wonde/ ende alsmen 't tot op de huyd ghenesen heeft / so salmen een roosken daer op laten komen/so geneest het een schoone Neuse.

Kinnebacken-wonden. De wonden aen de Kaecken ofte Kinnebacken/zijn oock niet seer perijckel ende heelen lichtelijck ende haestigh toe/ so sy niet nederwaerts hangen ofte dooygaen / soo salmense niet hesten: Maer sose dooygepasseert zijn/ ofte datse niet een lappe neerhangen/ so salmen een ofte twee hesten setten / na dat de wonde verepscht ende noodig is: Maer ghelijck als van de Oozen ende Neusen geseyd is: also haest als de wonde sich selven houdē kan/ so salmen tot vermydinghe der leelijcke onghestchapene Lijckteeckenen / de hesten weder opsnyden/ende daer uyt doen aleer sy selven uyt-scheuren. Men sal oock gheen hard-klevende Plasteren op de Kaecken ofte Kinnebacken-wonden legghen / op datmen de jonge ende tedere genesinghe niet stucken scheuren alsmen de Plaster af neemt/ het welck seer lichtelijck soude konnen gheschieden. Anders isser geen besondere voordeel by sulcke wonden te gebruyckē/ wantse geerne ende lichtelijck ghenesen: Alleene dat de Wond-waters (soo de wonde door-geslagen is) wel geordert eñ gantsch nuttelijck gebruyckt werden/de welcke van Wijn ende Honich gemaeckt zijn.

Kinne ofte Kaecken-wonden. Maer of het saecke waer/ dat den streeck ofte slagh het achterdeel der Kinnebacken (ick segge der Kinnen) oock gequetset/ ghewondet/ verbroken ofte van zijn plaetse verstuyckt hadde: so salmen hem eerstlijck weder te rechte brengen gelijck te voren gheweest sy. Maer ghy sult weten/ dat de Kinne gestadigh severt/ ende van wegen de gedurige beweginge/ oock wat ongeerne ghenesen/ onwilligher als de Wangen / sulcks verstaet ick van de Leden der Kaecken. Daeromme salmē niet veel vettigheyd daer in gebruycken/anders maeckt ghy veel onnut vleesch/ het welck daer na den menschē niet alleene ongevoeg-

lich is/maer daer ontstaet oock noch wel veel erger upt/ eñ Fistuleert lichtelicken/(daerom besiet wat een geringe handgreep dat dese is / die den ghewonden seer wel bekomt) datmen de Cure op een goede sterche Wondplaster laet berusten/ die alleene de saecke ver-richten ende uytvoeren werd: Dese legghet hem warm daer over ende wel bedeckt/ende sal daer-beneven een Mond ofte Gorgel-water ghebruycken/des daegs een/ twee/ ofte meer malen / alles na gelegghenthey der saecken. Neemt wijn een pond/water drie pond/ Eyckenloof een once/ gebrande Alluyn een dragma/Salmiac een half dragma/ witte Vitriol een half dragma: Dit alles te samē gemengt/laet het eē sterche sende doen / eñ gorgelt daer mede. Dit Gorgelwater maect dat de Kranke dies te eer geneset/ verdrijft het overvloedige vleesch/ ende laet voor al niets in de wond wassen.

Bruyckt hier benevē oock een Wond-water alsoo gemaeckt: Neemt Consolida majoris / ofte Walwortel een once / Eyckenloof m ij. koockt in twee maten waters/laet een weynigh sieden ende van sich selven bekouden/ daer mede laet de Patient ghestadig de mond spoelen/laen gemaeckt/ so geneest hy haestigh.

Ooghenwonden. Wanneer de Ooghen verwondet zijn/so salmē so haestig geen verkoelinge gebruykē/van water eñ wit van eyeren gemaekt/ gelijck gemeenlick het gebruyck is. Maer voornamelijck/ soo en salmē geen Knollē ofte Rapenwater ghebruycken/ want daer door worden de Ooghen tot sweeren verorsaeckt / niet sonder merckelijcke schaden eñ nadeel vanden armē Patient/ het welk doch een algemeen gebruyck is/ allenthalven in-gekropen / datmen meend wanneer de Ooghen verwondet zijn / datse dan haestigh sullen ende behooren upt te sweeren: want daer is anders geen hulpe meer voorhandē. Ja ick hebbe eenige ghekend die de slechtste Meesters niet en wildē zijn/ die het voor eē groot Meesterstuck hielden / ende voor een groote Konst/datse een Ooge in korterthd konden doen upt-loopen eñ af-stervē. Maer o schrickelijcke Konst/ daer door menig menschy zijn gesichthalvē tot een arme Creatuer gworden is/die anders wel hadde konnen behouden blyven: hoe weynig letten sulcke gesellen op de nature/ eñ hoe gering achten sy de hulpe die de natuer sich selfs doet/ niet alleen in desen maer oock in andere dingen: om dies wille so let ende merkt op een beter grond: dewijle het so seer periculeus is met de Ooghen-wonden / ende seer veel sorge daer by.

Koelende dingen meughy ghy wel ghebruycken/ ende die selve upterlijck overghelepd is raedsaem ende goet/ gelijck ick oock van meeninge ben eenige alhier te beschryven. Maer het is niet te min / de Ooghen hebben wel geerne slijmigheyd/ ende nemen geen dingh lieber aen als slijm ende wat slijmerigh is. Daeromme

omme by al dien een Ooge verwondet is/ so is 't noodigh dat ghy hem in 't aller eerste dese Salf ofte dit Salfken inde Oogen doet/ maer doch de Metalische saecken zijn de verwonden op 't aller aen-genaemst. Neemt witte Lely-oly/ Roosen-oly/ Honich-water/ Spaens-groen ofte neemt ten eersten de Oly van Bly-wit: dewelcke den rechten Meester is/ want ick segge dat Oly van Loot-wit/ is een Experiment tot gequetste Oogen/ eñ watmen tot de gewonde Oogen hebbē mach/ maer hebt ghy het niet/ so maeckt dat Salfken tot dat ghy 't hebben meugt. Maer ghy behoort het altijd in voorraet te hebbē/ want ghy sult zijn groote deughd selven by Experientie bevinden: ende twijffelt slechts niet/ wat niet op der daed uyt de Oogen geronnē is/ dat behoudet dese Oly/ het ware dan so seer tot int binnenste int Ooge gespouwen/ dan isset een ander. Ick mach met waerheyt segghen dat ick een Burger tot Straetsburgh kenne/ die de Appel ende Sterre in 't Ooge ghequetst ware/ eñ behield noch zijn ghesichte/ hoewel een weynigh swacker als te voren.

Ghy meught hem ook wel dat Unguentum Mucilaginis met een Spatelken fijn inde Oogen strijcken/ het welck hem wel bekomen sal/ ende sal 't ghesichte helder ende klaer maken. Neemt Fœnigr: Altheæ, Consolida Major, ghesweeckt in Eycken-loof ofte Scheelkruyd-water/ een roode suyre Appel is ook goet met half water ende Wijn gesoē. Item/ de Seep ofte Oogen-medecijn slaet hem die ook laen over de Ooghen op een Compresse: maer so daer een groote hette by ware/ soo isser gheen ding meer geraden als verkoelende saecken: Gelijck als daer zijn/ eerstlijck/ wit van Eyer/ Roos-water/ Bolus/ op doecken ofte kussenkens: dese dingen zijn oock sterck/ te weten/ Eyer-wit/ water van Vorschen-zaet/ ende Nachtscha-water/ Roose-water. Ten lesten/ soo daer groote noot van hette voorhanden is/ so is noch stercker dese volgende spetien: Neemt Eyer-wit/ Bilsem-sap/ ofte Water-steernen-schat/ Opium. Coq. a. s.

So yemand een wondeken in de Oogen-appel ontsinck/ (hoewel het een wonde mach heetē/ want alle hulpe ware verloorē) ofte dat anders de Oogen ghequetst waren: gelijck oock veelmalen geschied/ alsoo de Oogen oock voor aen moeten zijn: So is dit ten eerstē algemeyn te noteren eñ aen te mercken/ dat de gequetste oogen d'oogste begeeren: Daerom sullen oock alle de Medecamenten daer na gerechtet werdē: gelijck ic dan de Metalische (daer vā hier na geleert word) alhier voor dat beste ende nuttelickste houde. Maer ick en wil den guństighen Leser/ niet onthouden/ maer getrouwelijck aen-wijsen/ wat ick in sulcke Oogen-gebreken selfs ervaren ende goet bevonden hebbe.

Arcanum tot gequetste Oogen.

So ymant aen cē ooge gewondet ofte anders gequetst ware/ so is

so is dese dat hoogste Arcanum, dat my tot verwonde Ooghen bekend is: Jae oock in veel andere vallen isset seer dienstelijck ende heelsaem: Neemt ongepijnden oftc maegden Honich/die in sich selven schoon ende klaer is/ en niet behoeft ghesuyvert te zijn/ een half pond/ vermenght daer onder het sap van varsche roode Roosen/diemen inde Somer wel krygen kan/acht loot/ ende den witten Vitrioli wel gestoten een loot/ Spaens-groen een half loodt. Dit alles doet te samen in een glasen Colve ende Distileert door een glasen helm in Balneo Mariæ, soo sult ghy tweederley water ontfanghen: dat eerste eñ dat laetste/'twelck oock dat beste is: Dese Wateren meugt ghy sonder sorge een ofte twee droppelen op eenmael inde Ooghen laten vallen. Daer na so neemt van dit Water een deel / ende slijm van Fœnigreco oock soo veel / roert daer onder het geele van een Ey / niet het witte maer de Dooy/ende roert het wel onder malkanderen:een weynigh warm ghemaeckt / strijckt het op een verdobbeld doecrken/ende legghet over den Patient zijn Ooge: So sal sich alle ypne ende tooyne in 't derde ofte vierde verband gelepd hebben / ende sal sich tot de rechte genesinge schicken.

Plaster tot Ooghen.

Maer ghy sult den slijm van Fœnigræc, (die terstond gedacht is) alsoo maken: Neemt Fœnigræci, gantsch subtijl ende repn gestoten een loodt/ giet daer op Roosen-water viet loodt / ghy meught oock nemen Fenicel, Scheelkruyd/ ofte Oogētroost-water: laet het een tijd lang inde warmte staen / so sal het sich in korten tijd tot een slijm begeven: het welck ghy door een schoonen doeck sult drucken ende alsoo ghebruycken/ als ick u gheleert hebbe. Maer soo het u voor goet ende geraden duncht/ soo meught ghy voor de Fœnigræci gebruycken Hasenbladeren/ ofte Heems-wortelen: gelijck als oock Gummi Traganti, desgelijckr oock Gummi Arabicum, in desen deele niet te verachten noch te verwerpē en is: Maer sulckr alles/ ende wat dierghelijcken meer zijn mach/ dat sal u de daghelijckse Erbarenthepd selfs veel beter leeren/ als my mogelijck is te beschryven. Wanneer ghy nu sulcken slijm-plaster daer over legghen wilt/ so sult ghy alletijd te vooren/de selfde plaets/ so wijd ende breed als de Plaster legghen sal / met Olij van Roosen ofte blaeuwe Violen / een weynigh bevochtighen / op dattet u niet aen de hupd blijft hangen/ ende ghy het daer nae met groote mopelijckheyd af-nemen moet/ Insonderheydt soo daer groote tooyn ende machtige hette voorhanden is: Jae ghy soud het moeten af-scheuren. Doch siet in desen neerstigh ende wel toe/ dat van de voorschreven Plaster niet inde Ooghen en kome: hoewel het anders niet schadet als dattet seer smert ende bijdt.

Wanneer nu alle tooyn ende hette op voor-gheseyde wijse wegh-

wegh genomen ende op-gehouden is/ soo weet ick anders met als de roode Olp van Blp-wit ofte Loot-wit/ den welcken ick hiertoe als dat beste bevondē eñ ervaren hebbe: Want een dzoppel twee ofte dzie daer van inde Oogen gedaen/eñ de witte Olp van Lootwit van buptē rondsom gestreken eñ also verbondē: heelet de selvighe gantsch wonderbaerlijc als eē rechtschapene metalische koelinge/ het maeckt de Oogē helder eñ klaer eñ verhoedet dat geen andere toevallē daer in slaen kommen: Ja het is een eenigh doch een al-gemeen stuck/tot de Oogen te gebzupcken/ bupten de welcke ick noch nopt geen beter bevonden noch ervaren hebbe: Daeromme ick oock daer by wil blyven/ eñ onderwinde met de hulpe Godes daer mede te heelen / alle op-gelopene/ geslagene ende geswollē Oogen eñ Ooge-leden/ sy steecken vol geronnē bloed ofte niet.

Maer op wat wijse dat de witte Olp vā Lootwit gemaect werd / dat achte ick is menigh man bekend: als namelijck/ met den Gedistileerden Asyn. Wat aengaet de rode Olp/die ick also seer pzyse / die wozd alsoo ghemaeckt: Neemt Loot-wit een pond/ op 't supverste gewzeven/ eñ giet daer over dzie pond gedistileerden Asyn/ die tweemael getrocken zy/ dat altyd een derde part van de vooz-loop af-geschepden eñ weg gedaen sy/ende het leste 't welck het sterkste is/ ontfangē ende bewaert zy. Dit koockt wel te samen een goede halve stonde/ stellet daer na dzie ofte vier daghen langh in een warme plaetse. Daer nae doet het te samen in een wel-beslagen Retortam, ende settet in een open vier / in een Oven also gefozmeert gelijck de Ovens zyn/ daer men het Oleum Vitrioli in treckt: ende begint dan fyn soetjens met ghemack te vupzen / tot dat de Asyn alle inden Recipient over-ghetrocken is. Wanneer dat ghe schied is / soo stercket het vier hoe langer hoe meer / tot dat ghy siet / datter rode dzoppelen over beginnen te gaen / die selve ontfanget besonder op/ in een naeuw Glaseken/ ende maeckt dat vier noch al stercker / tot dat ghеen meer overgaet: Ghy sult 't is waer/ weynigh ghenoegh bekomen / maer soo weynigh alsser is/ soo grooten deugd ende werckinge heeft het oock / niet alleene inde ghebzeecken der Ooghen/ maer oock in veel andere wonderbaerlicke saecken meer/ dewelcke te zyнder tyd/ende op zyn besondere plaetse sullen ghedacht werden.

De rode Loot-olpte maken.

Ick weet seer wel dat men sulcke dingen/ tot het voozschzeven pzoces dienende/met op alle plaetsen kan hebbē. Daeromme waer dies aē gaēde eenigeschoztinge eñ ongelegenthepd voozviele/also datment/ ofte gantsch niet/ofte ooc swaerlijc eñ niet te rechter tijt conde hebbē: so macht men oock andere dingē (so goet alsmen die kan hebben eñ te wege bzengē) int werk stellē eñ gebzuckē: want ic en wil alhier in

tijd der noot geen middelen verwerpen/maer late die alle geerne toe / doch dat de Oogen niet tot versticken / noch af-sterven gheporret noch veroorsaeckt werden.

In 't eynde staet wel aen te mercken/ dat de Ooge-leden so sy nederhangē/ moeten met zydē geheftet zijn/gelijck als oock die selve lippen.

Het geviel op een seeckere tijd dat een treffelijck Coop-man/ dwars over de Neuse ghewondet werd/alsoo dat hem oock de eene Ooge-appel mede gequetst werd: alsoo dat het wondeken ging dwars over de Sterre ofte Kindleyn/ gelijck wy Duytschē het noemen: Dese selfde Patient is (Godt voor af) alleene met dese roode Oly van Bly / ofte Loot-wit geholpen geworden. Alsoo isser oock een ander / (die een splinterken houts van een gheworpen Spaen / in 't Oogh bleef steecken / ende was twee Garsten-koorens diep daer in gegaen) die met dese Oly/ eñ alleene met dese ordre sonder eenige schortinge aen 't gesichte genesen is geworden.

Soo isset oock kortlijck gheschied/dat eē persoon met eē val op een scherp spits hout dat eene Oog schielijcken verwoestet heeft. Dese gebruyckte in 't eerst een Chirurgijn die ooc zijn konst daer aen versochte / met Eyer-wit ende Bolo, daer door dat Oogh terstond af sterf/ ende de wijle datter doch gheen hope meer voorhanden was / bracht hy 't daer oock toe/ dat het Ooge op de helft ledig werden / ende dattet vel des Oogs rompeligh werd: Als ick daer oock by geroepen was/ ghebruyckte ick hem oock dese ordeninge gelijck als gheleert is / ende dede hem oock de roode Oly van Loot-wit in dat Ooge: doen gevoelde hy terstond ruste ende versachtinge van pyne/ende het Ooghe werd weder volkomen/ ende is oock siende gheworden/ alleene wat donckerder / ende heeft een vlecxken in 't Ooghe behouden/also dat ick het gantschelijck daer voor houde/ so int begin recht daer by gedaen ware geweest / het soude sonder eenige schorting wel genesen ende geheelet geworden hebben.

Ick kan al hier niet voor-by gaen (uyt liefden van eerlijcke Vrouw-persoonen ende andere vrome lieden) een schoon stuck te leeren: hoemen/ namelijck/de wonden in 't aengesicht ofte erghens elders/ sal konnen heelen sonder datter gheen wond ofte Lijckteeckenen/na de genesinge en blyven: ofte ten minsten datse soo proper ende subtijl zijn/ dat/diese niet met vlijd eñ neerstigheyd aensiet/ de selve niet mercken noch gewaer worden kan. Ick wil al hier 't selvighe niet verstaen hebben/van sulcke wonden die gheheftet zijn gheweest/ desgelijckx oock niet van sulcke wonden daer 't gebeente stucken is/ ofte daer Aderen ende Senuen ghequetst zijn/ ofte die gantsch te groot zijn: want in sulcke gelegentheyd en soude dit Arcanum niet volbrenghen konnen

Wonden sonder Lijckteken te heelen.

komen: maer ick verstae het alleene van sulcke groote ende kleyne wonden/ die in 't Aengesichte ofte anders ergens/alleene door huyd ende vleesch ghegaen zijn.

Neemt sterke gebrande Wijn twee ofte drienael ghetrocken/ een pond/ doetse in een glasen Colve/ leght daer in acht loodt Bonen-bloepsel/die een weynig gedroogt is/ maeckt wel dicht met een glat Parchement boven op/ ende setter een glasen helm bovē over 't Parchement/ Luteert het wederom seer wel toe: dit set dan in een laeu water/ ofte Balneum Mariæ so diep als dat glas vol is/ leghter een tamelicke groote Recipient voor oor na gebruyck wel geluteert/ in sulker voegē laet de Colve int water staen ('t welck ghy niet te heet maken moet/ op dattet glas niet en springe) tot so langhe dat ghy bemerckt datter water droppelen op 't Parchement blyven legghen: als dan doet het alles van malkanderē/ ende behoud alles watter inden Recipient is/ in een besonder glas alleene wel ghestopt op datter niets verdwynet. Ghy sult oock so lange als dese Materie in't Balneo Mariæ staet/ gestadigh met een koude natte doeck wel dick op den helm leggen/ ende oock eenen op de Recipient/ op dat de Spiritus Vini verkoele oñ tot droppelen mach werden.

Wanneer ghy het nu gebruycken wilt/ so neemt witte linnen kaselkens ofte Carpp/ maeckt die nat in dit Waterken/ ende suybert de wonde daer met/ ende laet het dan voort inde wonde legghen/ ende leght een dick schoon linnen kussentjen ofte Compresken daer over/ ende bind de wonde wel dichte toe op datter gheen lucht by en kome/ sulckr doet alle dagen tweemael tot dat de wonde genesen is/soo salse dan sonder Lychteecken verschynen. Ghebruyckt oock geen ander Salve noch Plaster: want anders en soude dit Arcanum u niet helpen/ eñ uwe wonde en soude oock niet sonder Lychteecken genesen: ghy behoeft oock niet te sorgen dat dese Spiritus Vini in de wonde hestigh sal branden/ want het is gantsch milde ende sonder perijckel te gebruycken.

Dat x. Capittel.

Vande wonden aen de Neeke ende Hals, hoe sich een Chirurgijn met de selvighe in alle gevallen sal hebben te dragen.

NA de wonden des Hoofts ende des Aengesichts/volgen de wonden der Necken ende des Halses/ van de welcke ick tegenwoordig handelen sal: Daer wil ick nu wederomme dit seggen/ gelijck te voozen alreets van alle wonden in 't gemeen gheseyd is: dat ick namelijck/alhier niet wil spzecken van slechte ende geringhe wonden/ maer van periculeuse ende ghevaerlijcke wonden/ daer eensdeels de groote Bloed-Aderen/

verwondet ende stucken zijn/ofte daer de Senuen der Necken/ de Luchtpype ofte de Strot ende diergelijcken gequetst is/ende wil mijn onderrichtinge daer op stellen/op hope dat die gene/ die sulcke nuttijcke wonden heelen kan: dat hy ock een die kleynder is ende minder perijckel heeft/ ock sal weten te ghenesen ende te Cureren.

Neckende Halswonden gevaerlijck.

Nu van dese tweederley wonden (boven genaemt) te spreken/ is eerstelijck te weten/datse voor af seer boos ende ghevaerlijck zijn/ende zijn van wegen de overgroote smerte allerley toevallen onderworpen/ die een wonde sonde mogen overkomen/ als daer is de Kramp/de Jicht/ de Slagh/ de Wond-sucht ende anderen meer/ daeromme datter dan ock voorsichtiger met omgegaen ende gehandelt moet zijn/ maer ick wil van een yder wonde besonder onder-richt doen/ dewijle datter eenigh onderschepd in te houden is/ ende wil eerst handelen vande wonden der Necken.

Necke-wonden.

Gelijck als ick u nu te voozen bericht hebbe/ dat ick al hier geen slechte noch geringe wonden en verstae: also sult ghy ock weten/ dat ick in tegen-deel alhier niet en verstae/ al sulcke wonden/daer de gantsche necke aen stucken ende ghebroken is: want sulcke wonden brengen den gewissen dood voor haer/ ende zijn dierhalven ock onmogelick om te genesen. Maer ick verstae in dese Cure al sulcke wonden/ daer de Necke swaerlijck ghequetst is: Ghy sult ock weten dat de Neeke is een deel van het Rugge-graet: daerom heeftse ock groote ghemeenschap met de Herssenen/upt welckers achterste-deel een March/ ghelijck als een Revierken/door de Necke ende Rug-graet nedervloeyet: Daeromme/ al wat ick u al hier vande wonden der Necke leere/ dat sult ghy ock verstaen vande Rug-graets-wonden: want se behoeven maer eenderleye Cure. Maer om de toevallen wille/ zijnse het Hooft seer ghelijck/ om voor-gheseyde redenen: Daeromme wat van de selvige daer boven geseyd is/ dat mach ock ten deele al hier getrocken werden. Mercket.

Hefft noch Wieck niet in Neck-wonden.

Dierhalven/ghelijck als ghy boven geleert zijt/ also sult ghy ock de [Hals] ofte Necke-wonden niet hefften: ghy sultse ock veel minder met Wiecken/ ofte met het Instrumentken onderzoecken eñ doorgrondē/hoe diep eñ wijd dat de wonde zy/ want het zy datse gestekē ofte gehouwen zijn: laetse allesins ondoorsocht/ sy zijn soo diep alsse ymmers willen/ laetse al tijd (ock in andere dingen) onbeswaert: Want ghy soud daer door allerley sorgelijcke ende gevaerlijcke toe-vallen verwecken/ ende hier door 't laetste erger maken/ als 't voorste geweest is.

Het rechte Proces.

Doet hem also/ stillet eerstelick het bloed/ als ghy sult gheleert werden. Wanneer ghy dan de Bloed-stellinge wegh ghedaen hebt/so neemt een goede Wond-salve/ die ghy op zijn plaetse/ in 't

in 't Capittel van de Wond-salven sult beschreven vinden / maeckt die laen ende gietse inde wonden/leght dan daer nae een goede Plaster daer op / het zy Steeck-plaster / ofte het Opadeldoch / ende bedeckt dit alles met eenen Defensijf-plaster van Bonen gemaeckt/ die de wonde rondsom genoegsaem wijd ende breed beware: Sulcken Plaster sult ghy wanneer daer groote pyne voorhanden is / menighmael ver-verschen ende vernieuwen. Doch siet wel toe dat de onderste Medecamenten/ die op de wonde leggen/niet aen de Defensijf-plaster blijft hangen ofte kleven. Daerom sult ghy over de onderste Plaster al tijd een Linnen doecken legghen/ ende daer over het Defensijf-plaster leggen. Maer wanneer gheen pyne meer in de wonde voorhanden is/ soo behaeft ghy het Defensijf niet meer / want het is niet al tijd goet. Salft ende smeert alsdan de Patient/met een goede warme Camillen-olie/ Roosen-olij daer in een weynigh Safraen ghedaen is / ofte smeert met Dassen-smout rontsom de wonde / Rugghe ende Hals/ende verwacht voort met vlijd nae de ghelegenthepd der saecken. Regeret de verwonde ghelijck inde Hooft-wonden is gheleert : bewaeret hem voor koude ende alle andere lucht / ende houd hem stil / op dat hy hem niet te seer en beweghe / ende daer-beneven dat hy matigh zy/ in Eten ende in Drincken.

Ghy meugt hem oock op die wonde / breed ende langh / een Sandel-plaster legghen/ die ick de roode Sandel-plaster noeme / met sulcke saecken ende Cure/ sult ghy voort-varen tot de volkomene genesinge.

Teeckenen waer te nemen / van weghen de gevaerlicke toe-vallen/ van Lodewater ende Kramp.

Ende alsoo dese wonden de toe-vallen seer onderworpen zijn/ende onder anderen het Lodewater/het welcke aen't gantsche Lijf nerghens periculeuser noch doodelijcker is / als omtrent de Necke ende Hals/ Insonderheyd in't Spalmus, so hebt ghy dies te beter voor u te sien/ ende te vlytigher sorghe te dragen / op dat ghy de Teeckenen/ (daer door de toe-vallen aengewesen werden) gade slaet/ ende de Accidenten weet te voor-komen / aleer datse in-ghevallen zijn. Maer hoe ende op wat wijse dat ghy u dragen sult / teghen Lede ende Senu-water met het bruyne Salfken / ende oock teghen de Kramp ende andere toe-vallen / dat sult ghy vinden in 't Derde Deel deses Boecks / elck op zijn besondere plaetse.

Hals wonden.

Aengaende de Hals-wonde die selvige sult ghy mede also weynig met Wiecken beswarē/ ende also weynig met het Soeckertjen door-boorē ende door-gronden/als de wonden inde Necke: Maer doet also/ so u een Hals-wonde voorcomt/ daer het bloet met groot gewelt door dringet/ alsa dattet te besorgen is dat de groote Bloed-aderen getroffen zijn / ofte anders dat de Strot eñ de kele gequetst is/ so mercht

Het rechte Proces.

wel: is de wonde ofte de steech diep ende nauwe/ende boven by ofte achter de Oozen/ so meugt ghyse wel heftē/doch niet slechtelijck als gemeenlick geschied/ maer kruysswijse over malkanderen sterck te samen getrockē/ op datter noch asem noch bloed uyt komen en kan: daer na legt een Opodeldoch over de wonde met eē defensyf-Plaster van bonen daer over/die op zijn plaetse mede beschzeven is/ sulckr doet so lange ende so menigmael tot dat den toozn vergaen is.

Wanneer ghy nu also de wonde gantsch wel met de heften te samen ghetrocken hebt/soo isset ooch van nooden dat ghy een goede Medecyne hebt/ die sulck alles met hare kracht eñ deugt dooz-dzinget/ ende dat is alleene de Magneten Plaster/die int Hoock-boeckken beschzeven is/ dat treckt voozseecker alle onraed uyt de wonde/ soo vele als de nature mogelijck is: ghy behoeft ooch gheen andere dingen tot de wonden te ghebzuycken/ dan alleene de Plaster gantsch groot ende dick daer op-geleyd. Laet u ooch niet bedzieghen/ waer dat de matery inde wonde henen komt: want de Halswonden geven niet veel etters/ dat Opodeldoch heeft ooch sulcke kracht dattet niet onrepns achter laet.

Is de wonde groot eñ wijd/ alsoo dat ghy meend/ datse haer op voor-gheseyde wijse niet sal willen laten heften/ soo laet het gantsch ende al achterweghe: Want de heften so alsse in't gemeen ghebruycht werden/ die mogen alhier niet vast genoegh houden/ende het bloed bewaren dat het met gheweld niet uyt en dzinge: dierhalven so gebzuycket de Bloed-stellinge/ eñ handeld voozt gheliick met alle andere periculeuse wonden: Ende so ghy eenige Plasters hier toe gebzuycket/ so strijcket die selfde wel dick/ op dat de lucht dies te min daer dooz dzingen mach: Want de Strot inde kele/is een substantie die gantsch geē lucht lyden noch verdzagē kan: maer indien de Hals voor ofte aen de zyde verwondet is/ so hefter die gantsch niet: Insonderheyd so wanneer de Oorghel ofte Strot aen stucken is/ want soo daer een op-swellinge toe-slaen wilde/so soude de Patient moeten verstickē/ ofte ten deele dooz foute van spijs en dzanck verderven. Oorgel ofte Strotwonden.

Ende indien de wonde niet diep noch groot is/ so laetse andermalen ongheheftet: treckt ooc wepnigh vleesch daer in/op dat het gheen grove ongheschickte op-gheworpen Lijcktteeckenen geeft.

Want inde hals geeft het geerne grove Lijcktekenē/ daeromme hebt ooch sonderlinge acht datter niet te veel heften in komen/ooch niet te veel vleesch: so ghy meught soo heelet met een Hoofken toe: want soo ghy dat vleesch in de hooghte laet wassen/ soo word dat Lijcktteecken so groot als een groote Meute/ daerom versupmet ende vergeet het niet dat ghy dese toe-val by tijds

tijds voorkomt/ op dat ghy het over langhe daer na niet te vergheefs onderwind om 't selvige te bejegenē. Ghy sult oock geen Salf/ noch Olij/ noch Wiecken voor al gantsch niet in de wonden doen; wantse mach alsoo weynigh een Wiecke verdragen als de Rugh-graet/ van wegen de menighte der Senuen ende der Striemen die de Hals heeft.

Gozgel-water. Dewijle dat oock de Hals-wonden veel gemeender als andere wonden/ een swellinge toekomt / daer uyt by tyden een groot onraed ontstaet: soo isset seer dienstelijck ende noodwendig/ datmē benevens de Defensijf-plaster/ ooc eē goet Gozgel-water gebruyckt/ om niet alleene de wonde dies te eerder tot de genesinge te voorderen/ maer oock om de pyne ende smerte te versachten ende te stillen: Dat selfde Gozgel-water sal aldus ghemaeckt worden. Wanneer daer geen hette voorhanden en is/ soo neemt Wijn/ anders soo neemt Water een mengelen ofte kan: anders drie pond in gewichte/ doet daer toe Peppels-knoppen een handvol / laet het met malkanderen een derdendeel versieden: Als dat geschied is/ soo giet het door een suyvere doeck/ alsoo dat het gantsch suyver ende reyn word / doeter voorts by twaelf loot Honich/ ende laet het weder sieden tot dattet wel gheschuymet heeft/ giet het dan in een Tinnenkanne/ ende werpt daer in een half koodt Stirax Calaminthæ, ende laet het alsoo staen tot dat ghy het ghebruyckt: Eenighe doen oock wel een weynigh Caneel daer in/ het welck ooc niet schaden kan. Van dit Water mach de Patient menighmael daegs gebruycken: het sal hem niet alleene de heelinge voorderen/ ende veel pyne benemen / maer oock voor allerley boose Catarreuse vochtigheyd bewarē. Dit Gozgel-Water mach men oock in Hooft-wonden uytmoedig ende sonder eenige sorge gebruycken: want het gaet nimmermeer onbruchtbaer af.

Aengaende het Lede-water/ wanneer dat begeert te loopen/ so houd u in alle manieren ghelijck als in 't Capittel van het Ledewater geleert sal worden. Maer so daer ooc groote smerte ende pyne voorhanden is/ soo neemt wel acht op de Oorsaecken ende Teeckenen der selven/ op dat ghy weten meugt of het een toe-komende of aen-staende Bruyne: ofte een Wond-sucht is / ofte dattet pets anders beduydet: handeld naemaels daer met/ gelijck als ghy geleert sult werden.

So het Lede-water met groote pyne comt.

Dewijle dan/ dat alle die/ de welcke al sulcke diepe Necke ofte Hals-wonden hebben/ groote pyne moeten lyden / soo ghebruyckt (om 't selve te helpen) de Smerten-plaster alsoo genoemt/ so sal het beter worden.

Soo daer een hette komt.

Noch eens moet ick al hier verhalen/ of het ghebiede dat de Patient een hette aen quame/ ofte dat hem anders doet Hooft eñ het Aengesicht heet worden/ alsoo dat ghy oock in desen deele

sorget

Bruyne/ Wond-sucht.

soorghet voor de Bruyne / de Wond-sucht ofte pets anders: Soo laet de Patient een Ader slaen: Insonderheyd onder de tonge/ so het wesen mach: want

Aderlaten.

sulck Ader-laten verkoelt het Hooft ende de Hals seere/ ende beneemt alle hette / stillet de dorst ende weeret seer veel toevallen/ maeckt oock de wonde tam ende heelsaem: daerom vergeet dese Aderen niet in voorgenoemde wonden/ soo het van nooden is: anders oock niet.

Aderlaten in Hooft-wonden.

Ghy mengt oock sulcke Aderen wijnmoedigh openen / als het Hooft verwondet is / ende ghy eenighe hette verneemt: want het sal ghewisselijck niet sonder voordeel gedaen werden.

Dat xi. Capittel.

Van de wonden in de Borst, hoe sich een Chirurgijn met de selfde in alle gevallen sal hebben te dragen.

Hoe de Borstwonden geschreden / ende wat daer by aen te mercken.

VAnde Borst-wondē te spreckē/ wil ick al wederom niet verstaen hebben / van klepne slechte wonden/die geen sonderlinge Cure en behoeven/dewijle datse sonder perijckel zijn: By de wonden der Borst versta ick het voorste-deel der Ribben. So u nu dese partie des Lijfs ghewondet word/ende niet door en passeert noch in 't holle Lijf door-dringen is/ so en isset niet seer veel te besorgen: maer ghy sult daer mede handelen/ gelijck alsmen met een gemeene wonde pleegh te doen. Maer die wonden/ die tot binnen in 't holle lijf ghepenitreert zijn / die zijn alle seer gevaerlijck ende sorgelijck.

In sulcke wonde geschied het somtijds dat de steeck niet seer diep in 't Lijf gaet/ ende quetset doch gelijckewel een vande Inwendige Leden. Somtijds geschied het oock dat de steeck door ende door passeert/ ende nochtans dat geen Inwendige Leden ghewondet worden. Maer hoe de wonde oock soude mogen geschapen zijn / soo is dit voorcerst/ te weten/ dat wanneer de Borst op voorgeseyde wijse verwondet is/ so gaet gemeenlijck een blasinghe ofte wind upt de wonde / het welcke niet anders en is als des Menschen asem: waer op men oock goede achtinghe moet nemen/ om redenen wille / alsoo men daer upt kan vermercken 't ghene hier nae volget.

Teeckē der inwendige ghequetste Ledē: Longē verwondinghe / Luchtvels beschadigunge/ ende Hertens verwondinge.

Isset saecke dat een Inwendigh Lidt gequetset is/ soo heeft het zijn merckelijcke Teeckenen daer by dat men 't bekennen mach. Want soo de Longe ofte dat dwarse velken/daer door de Longe vande Borst onderscheyden word/verwondet is/ soo begeert de Patient ghestadigh te hoesten/ en daer verschijnt oock ghemeenlijck een schuym in de wonde / oock so gevoeld de Patient een heftighe steeckte ende groote pyne / ende kan swaerlijck zijn Asem halen. Soo dat Herte gequetst is/ so is alle hulpe verloozen: dierhalven en wil ick daer oock niet van verhalen/ want hy sterft terstond/ ende daer

de daer en helpt noch const noch vlytigheyd toe / maer doch ghy sult het uwe daer toe doen/ende verbinden hem gelijck als Longhen-wonden verbonden sullen zijn.

Ende also isset oock ghelegen met andere Inwendige Leden-verwondinghe / soo te spreken. Maer indien de wonde door ende door ghepasseert is / sonder quetsinge der inwendige Leden/ so sal nochtans de wonde voor seer ghevaerlijck ende Doodelijck gehouden werden: want al ist schoon dat gheen van de Inwendige Leden gequetst zijn/ so kan het doch wel wesen/dat den steeck aen de Rugghe de witte Aderkens ofte Senuen gequetset ende ghetroffen heeft : het welcke niet min gevaerlijck ende sorgelijck is/ van weghen de groote ghemeenschap diese met het Herte hebben. Het geschied oock veelmalen / wanneer yemandt op sulcke wijse aen de Rugghe verwondet is / dat hy ten deele aen Arm / Hand / ofte aen een ander Lidt verlammet/ daer hy anders geen schortinge aen ghehad heeft/ het welck alleene van de witte Aderkens zijn oorspronck neemt.

Rugghe-wonden / oorsack der lamme Leden.

Aengaende de Cure van dese Borst-wonden/ en wil ick geen ander maniere noch ordre van verbindē leeren/als gelijck ghy daer boven van de Hals-wonden geleert ende verstaen meugt hebben. Alleene wat de Defensijf-plaster aengaet/die selvighe machmen al hier wel achter laten: het ware dan/ dat de Ruggraet oock door-steecken / ende van wegen de gequetste Senuwen / seer groote smerte voorhanden ware.

Cure der Borstwonden.

Dierhalven/gelijck als ick u inde Halswondē geleert hebbe/ hoe ghy u/ aengaende 't heften/ sult houden ende dragen: Alsoo sult ghy oock al hier weten/ dat men de Borst-wonden / soo het immer mogelijck is/ sal heften/ ende de heftē Kruyswijse sterck te samen trecken: ja ghy meugt oock wel getwijnde heften ghebruycken / want het gaet seer lichtelijck weder op / ende gaet geerne weder van malkanderē/ van weghen de Asem die daer gestadigh tegen aen stoot/ ende wilt met gheweld op-drucken. Oock soo verhinderd den Asem de Dampen/ ende de Lucht seer vele inde genesinge / dierhalven soo heftet de wonde soo effen ende glat / als ymmers wesen mach.

Heftē waer geoorlost.

Daer na so ghebruycket niet anders als de groene Wondsalf/ die seer sterckt tot de genesinge/ daer na leght de steeck ofte Magneten-plaster daer op/ gantsch snel verbonden : acht oock niet waer de matery henen vloeyen wil/ofte waer het bloed henen loopen wil : Also het geenen lucht hebbē sal; het sal noch even-wel meer lucht bekomen als de Meester lief sal zijn: Bindet oock altijd wel met warme Compressen ende warme doecken / doch niet te heet / anders soudet geerne willen Fistileren: gebruyckt oock geen Wiecken: ende voor al / en soeckt noch en

graeft oock met het Yserken niet inde wonde: want dat is een vervloeckte gewoonte.

Heftē waer verboden.

Maer isset by aldien / dat de wonde so groot en soo wijd is/ datmense niet nauwe ende dichte te samen kan treckē ofte heften / maer soude eenighe lucht moeten hebben: so salmen 't heften gantsch nae-laten: want de heften souden doch voor haer tijd uyt bersten/ van weghen de Asem / dewelcke / wanneer hy maer een weynigh door-gangs heeft / soo stoot ende dringht hy veel styver teghens de heften/ dan wanneer de wonde gantsch nauwe wel bewaert ende toegesloten is.

Wacht u voor platte ende ronde Wiecken.

Ghy sult oock in sulcke wonden / noch platte/ noch ronde wiecken gebruycken/ maer uwe Wieck-salf bloodt ende alleene daer in doen: ende daer na uwen Plaster daer overleggē. Want des Menschen asem als die ingetrocken word/ die is so sterck datse de Wiecken ofte de Faselkens (wat het soude mogen wesen/) binnen in 't holle lijf souden in-trecken/ eñ soude de Patient brengē in groote jammer/ nood/ende een eyndelick verderf veroorsaecken: dewyle dat ingetrocken wieckē/ op 't Middelrif anders Diaphragma genaēt/ soude moeten blyven legghen ende vervuylen. Ende of ghy al de Wiecken soudet willen aen 't lijf binden / so deugen sy d och in dese wonden gantschelijck niet.

Koud ende heet verbindē schadelijck.

Daer staet oock wel op te letten / dat het koud ende warm verbinden seer schadelijck is: Doch noch schadelijcker is heet verbinden / dewyle datter niet sekerder uyt volgt als een vervuylinghe: gelijck sulckx de daghelijckse ervarentheyd / meer als genoegh te verstaen gheeft. Want daer zijn vele geweest die gemeent hebbē/ dat wanneer de Medecijn seer heet gebruyckt is gheweest / dat het altijd dies te beter zy / daer doch allesins het Contrarie gevolght is / gelijck alsmen veel-voudigh bevonden heeft. Daerom is de middelmate (gelijck als in alle dingen/ alsoo oock in desen deele) niet te koud/noch niet te heet/allerbest.

Borstwonden die niet gheheftet mogē zijn/ hoe te verbinden.

Soo u nu een wonde voorkomt/die niet te heften en zy/ so sult ghy eerst een stercke Bloetstellinge daer toe ghebruycken/ gelijck hier boven staet/ eñ hier na volgt: daer na als ghy de Bloed-stempinge wilt afnemen ende ordentlijck verbinden / soo sult ghy eerstlick alles wat ghy daer toe van nooden hebt / byder hand vaerdigh hebben watter toe ver-eyscht: gelijck als ick u daer boven oock gheleert hebbe / op dat ghy de wonde snel ende in aller haest verbinden meugt/op dat de Asem niet lange daer door en passeere/ dewyle dattet seer schadelijck is/ soo dat geschied. Ende dit alles sult ghy doen in een dichte donckere plaetse/ op datter geen scherpe rouwe lucht inde wonde en kome: Ghy sult oock een dicke stercke brandende keersse ontsteecken / dewijle dattet menigmael geschied / dat de Asem soo

Merckt/ de lucht int Lijf is seer schadelijck.

sterck

sterck tot de wonde uyt-gaet/ dat de keersse daer door lichtelijck uyt-gheblasen word: daer uyt wel lichtelijck schaden ontstaen mochte / overmidts datmen sulcke wonden met der haest verbinden / ende vlytigh toe-sien moet / dat de Longhe door de wonde gheen rouwe lucht in 't Lijf trecken en kan/ want soo ghy dat laet gheschieden/ soo komt de Patient nimmermeer weder tot zijn rechte gesondheyd. Den Asem (als zy maer een weynigh zynen gang heeft) is warm/ ende gheeft een natte vochtighe damp: Daer uyt ontstaet lichtelijck een Putrefactie/daer door namaels inwendige Fistelen veroorsaeckt werden / ofte anders een quade Coortse / met verlies van het verstand / aen welcke alle Natuurlijcke middelen verlooren zijn.

Inwendighe Fistelen / quade Coortsen.

Daeromme sult ghy al sulcke Plasters ghebruycken/ die lichtelijck aen-heften ende wel kleven / ende den Asem ofte damp niet door-dringen en laet: Ende even hier toe ghebruyckt de Steeck-plaster wel dick ghestreecken/ op de wijse van een Opodeldoch: ofte oock de Opodeldoch selven/ die al hier in dese ghelegentheyd/ alder dienstelijckx is.

Cataplasma sol hier gantsch niet.

Uyt welcken alles dat ghy lichtelijck sult konnen verstaen/ dat de Cataplasmata, ofte andere Bryen / die men anders hier toe ghemeenlijck pleeght te ghebruycken: In desen deele gantsch geenen nut noch vrucht sullen schaffen / wantse zijn te swack daer toe / om de kracht ende het geweld vande uyt-stotende/ ende aen-treckende asem te houden / ende teghenstant te doen: oock soo zijnse al te vochtig/ende souden daerom de Putrefactie te meerder vorderen.

Hier weet ick nu seer wel/datter vele zijn/ die dese myne wijse ende maniere van verbinden qualijck behagen sal/ also weynigh als eenige van mijn andedere doen: ende dat om eenighe meenende oorsaeckē wille: want eenige mochten my tegen-werpen/seggende/ eylieve seght my doch / wanneer een wonde op voorgeseyde wijse/ also geheftet eñ toegesloten wort: waer loopt dat bloed dan henen? loopt het niet int holle lijf? daer het lichtelick groote swarigheyd veroorsaeckē can? Om sulcken twijffel te benemen soo merckt hier op. De daghelijckse ervarentheyd brengt het met sich/dat de borstwonden/die also geheftet konnē werdē/ datse nergens na so veel perijckel hebben/als die wondē diemen niet heften en kan: oock is dat bekend/ dat het gene/ dat Inwendigh verwondet is/veel liever heelet wanneer het gātsch gheenen lucht heeft / dan wanneer de lucht daer by komē kan: want de rouwe lucht in 't holle Lijf / word voor doodelijck geachtet ende gehoudē. Aengaende het bloed/ het welck (soo als ghy seght) in 't Lijf loopt/ daer heb ick kleyne sorge voor: want de Nature/ die sich alle tijd/ ende in alle manieren begeert te helpen/

Teghenwerpinge.

Antwoord.

helpen/ die brenght dat bloed in een water: Sulck water/ soo men recht met behoorlicke middelen te hulpe komt/ kan men daer nae door den Sweet ende Vryme wegh-jaghen ende uyt-dryven/ seer lichtelijcken.

Teghen-werp/ ende Antwoord.

Maer mocht ymand voorder seggghen: waer loopt de matery henen? laet u dat wederom niet verwonderen / het word door den Opodeldoch verteert ende uyt-getrocken/ ende naermaels door dē dagelickse Stoel-gang/ met hulp der Medecynen uyt-gedreven. Daer by noch dit aen te mercken is / dat de Borst-wonden / aleer sy gantsch heel zijn/ van haer selven alle hefften oplossen ende af-stoten/ende een openinghe laten / daer door de materie genoegh kan passeeren ende uyt-loopen. Maer doch aleer dat sulcx geschied / soo heeft de schade sich van binnen al gesettet ende welgegrondet/ daerommme heeft men sich oock dies te min te besorgen: doch niet te min / soo moet de Patient met verbinden ende anders gheh̄ouden werden so dat behoort/ gelijck als ghy daer-boven gheleert zijt.

Wederom tegenwerp.

Maer hoe komt het/ mencht ghy noch eens seggghen/dat ghy andere wonden soo seer niet en hefftet als dese wonden? Laet u dat niet eens verwonderē. Dese wonden die hebben ruymte ende plaetse/ alsoo datse van binnen kommen sweeren ende matery gheven/ het welcke de andere wonden aen de uyterlijcke Leden niet en hebben.

Dat xii. Capittel.

Van eenighe besondere toevallen der Borst-wonden, hoe sich een Meester daer in te dragen heeft.

Borstwonden hebben veel toevallen.

DJe Borst-wondē die hebben eenighe besondere toevallen/anders als andere wonden: dewelcke ick dierhalven/op dese plaetse / oock insonderheyd wil verhalen. Wat andere ghemeene toe-vallen der wonden aen-gaet / daer van vindet ghy op zijn plaetse een genoegsame onderwijsinge.

Wanneer daer Wiecken in de wond/ende het lijf gekomen is/ wat dan te doen.

In het voorgaende Capittel hebbe ick u gheleert/ dat ghy in Borst-wonden gheen Wiecken gebruycken sult/noch oock geen andere Faselen/ofte diergelijcke lompen; ende dat om voorseyde redenen wille. Maer nu vindet men somwijlē sulcke Meesters/ dewelcke uyt onwetenheyd ende grof onverstand sulcke wiecken gebruycken/ ofte diergelijcke dingen inde wonde leggghen: daer door somtijds sulcke wiecken ofte Carpy door het in-trecken vanden Asem/ tot binnen in de Borst in-getrocken werden/ daer door de Patient in 't uyterste gevaer gestelt word.

Ick hebbe het selfs gheslen/ dat die ghene die platte Wiecken in 't lijf ghekregen hadden/ datse daer aen ghestorven zijn. Daerom siet wel toe dat ghy wijd eñ neerstigheyd aen-wendet/ ende dat ghy geen Wiecken plat ofte rond/ ongebondē daer op laet

op laet komen / ten sy dan datse besonder wel versorgt zijn: ende maeckt oock geen wiecken daer in/als of ghy een ander hol wildet toe-heelen : het en behoeft geen Wiecken/maer alleene een Salf ende Plaster / eñ dan snel verbonden/op datter geen lucht by en kome / noch konde. Dese slaen altijd een Compresse met een Windsel daer over / dat in heete Wijn nat ghemaeckt is/ ende oock de ghewarmde Cataplatis, Ick late haer by haer recht ende schelde het niet: want het is van vele Experte Meesters ghebruyckt/ dies ick haer by hare gerechtigheyd late/ ick wil de Ervarene niet schryven noch leeren ; maer alleene de Leer-jonghens een begin thoonen. Soo u nu alsulcken wonde voor-komt/ soo heftet die stijf te samen / ende achtet niet dat hy niet uyt-sweeren ofte dragen en mach / ende hoe datse lucht sal krygen: want de wonde sal veel meer oock veel eer lucht bekomen/als u lief sal wesen. Weest vlytigh ende snel in 't heelen; want so ghy hem niet snel ende haestigh gheneest/ soo sout ghy het swaerlijck daer nae kommen doen. Daerom weest vlytig om hem oock een stercke Wonddranck te geven; oock meer dan anders tot andere wonden / op dat ghy de Natuere oock wat helpen meught/ want het zijn hestige wonden/daer de gebeenten door-houwen zijn : het sy achter ofte voor/doch voor zijnse sorghelijcker als achter van wegheu de ghenesinge. Wiecht oock niet/ ende grijpt niet/ noch en soecht niet inde wonde / ghy sult doch swarigheyd genoegh onderworpen zijn / haest u met toe heelē so vele als ghy meugt/ gebruyckt dat groene Salfken/ eñ een Wond-plaster / ghy hebt genoegh daer aen/ ende verbindet dan voort wel. Ick hebbe noch nopt (ghelijck als boven staet) de warme wijn gebruyct/ noch nopt de Cataplatis, uyt oorsaeck/ om dat ick meene alsinen het al warm daer over leyd/ soo blijft het doch niet langhe soo warm.

Maer soo u een ongeval over quam / alsoo datter yets inde Borst ofte de rugge-wonde gevallē ware/ eñ dat ghy het seecker weet datter wat ingevallen is / so hebt vlytigh acht of ghy het niet en kond sien/ ende set de patient op eē seer duystere dichte plaetse: steeckt een keers se aen die gantsch wel eñ sterker brandet als een keerse van Was/ ende houd dat licht recht voor de wonde/ soo kond ghy veel beter inde wonde sien als by klare re Sonneschijn : graeft noch en grijpt niet inde wonde / ten sy dat ghy 't voorheen gesien hebt/ mach het dan niet wesen / soo neemt dat enckelde haecktjen/ en voeld of ghy met ende verneemt inde wonde te hanghen/ so niet/ so weet ick gheen betere raed/ als datmen op volghende wijse handele. Maeckt een Lavament van Soethout / eñ laet het door een spoythē in de wonde loopen / heel soetjens/ op dat ghy het ingevallene niet ee rug-

ge en drijft: middeler tijd so sal de Patient zijn Asem gantsch soetjens ende sachte in-halen ende van hem doen gaen.

Ofte neemt voor hem/ na gelegentheyd/ Water ende Wijn elcx even veel/ en droge Roosebladeren/ende weynigh Camillen ende Peppelen/ ende sied het wel in malkanderē: giet het suyver ende reyn af/ ende laet het staen/giet het noch eens reyn af ende roert het niet/eñ gebruyckt het klare/ laeu gemaekt/gelijck een klare looge: ghy meugt hem oock wel etlijcke reysen spoelen/ het schadet hem gantsch niet in de Buyck/ want het verteeret in 't leste/ wanneer ghy dat resteerende weder uyt de wonde laet loopen.

Wanneer ghy dat water in die wonde also gebrocht hebt/so laet de Patient so plotslijck ende soo sterck als hy kan kuchen ende hoesten/ soo sal dat water wederom tē deele uyt de wonde vloeyen/ende 't gene dat daer in gevallē is met sich brengen/ het welck ghy dan met een tangxken kond ondervattē/eñ voorts ten vollen uyt-trecken. Ende so dat niet en gaet/ soo stellet ofte legghet den Patient na u goetduncken/ dat de wonde beneden kome/ op dat het water wederom daer uyt mach loopen/ hebt dan acht daer op of der niet een gedeelte voorhanden zy/eer dat de Patient sich weder op-richtet/ dat meught ghy dan doen sonder eenighe sorge/ want dat water schadet hem gantsch niet in 't Lijf.

Dit is de eenigste middel die my in desen deele bekend is/ het welcke/ soo het niet helpen en wil/ ende dat de Faselkens int Lijf blyven leggen/ soo isser anders niet te verwachtē/ als een jammerlicke langdurigesieckte/ daer op niet gewisser als de sekere dood volget: ghelijck als daer boven oock is aengeroert. Daeromme sal billijck een yder hem wachtē voor sulcke schadelicke Misbruyckē der Wiecken.

Hoesten in de Borst-wondē seer schadelick/ en hoe daer in te doen.

Den verwonden komt oock gemeenlijck een hoesten aen/ het welcke uytermaten seer schadelijck is: Insonderheydt in de Borst-wonden: Daerom moet ghy dan vlytigh ommesien/ op wat wijse dat ghy sulcke swarigheyd sult bejegenen eñ voorkomen/met behoorlijcke middelen voor ofte na/ daer toe bereydet/ diemen de verwonde te eten ofte te drincken sal geven. Daer toe zijn dese dingen seer nut ende dienstelijck/ die men in welgestelde Apoteecken ghenoegh bekomen kan: te weten Irios koecxkens/ Diatragacanthi frigidi koecxkens: ende dierghelijcke dinghen meer: Item het Lohoch sanum, die met de Vossen Longhen bereydet is: Desghelijckx oock Syroopen van Hyssopo ende Soedthout/ etc. Het welck een yder mach ghebruycken na zijn wel-behagen/ ende soo als hy oordeelt dat het gebreck sulcx sal vorderen ende begeeren. Etlijcke Meesters hebben int ghebruyck datse den patient eenige besondere Borstdrancken (so sy het noemen) bereyden:

Vā Borstdrancken.

reyden: die selvige zijn oock wel goet/ 't is waer/ daecom en wil ickse oock niet verwerpen: alleene dit segge ick/ datmen daer in een onderschepd moet hebbē/ dewyle datse niet alle/ tot allerley wonden goet zijn: daerom wil ick eenighe noteeren / die in dese ghelegenthepd (daer wy nu van handelen) profytelijck mogen gebruyckt werden.

Borst-dranken/ hoe te maken. Wanneer een Patient so seer begon te hoesten/ dat ghy eenig perijckel te besorgen hadtet: soo neemt Soethout twee loodt/ Anijs / Rasynen / Ysoop elck een loodt/ Eeren-prijs / Longhen-krupd elck anderhalf loot: Water vijf pond. Dit alles laet met malkanderen sieden / tot datter int gewichte drie pond overblyven / dat selfde slaet door een doeck: doeter een half pond Honich inne/ laet het noch een wellecken doen / ende schuymt het wel suyver: Van dese Dranck sal de Patient Avondts ende Morghens een goeden dronck doen/ 't sal hem wel bekomen.

Noch een ander. Noch een ander die oock goet is / Rec. Soethout vier loodt/ Peppelen twee loot / Heemswoltel/ Walwortel elck een half loot / Water acht pond: Kaockt dit met malkanderen in / tot op vijf pond: slaet het door een schoone doeck; werpt de krupden ende Wortelen weg/ legt in dat overghebleven water daer in/ Rasynen ses loot: Borstbeyckens ende Sebesten / elck een half loot/ Longhen-krupd / het krupd Vrouwen-hayr / van elck twee loot/ Anijs-saet vier loot: Laet het alles tot op drie pond in-sieden/ eñ slaet het noch eens door eē doeck als voorē: maeckt dese Dranck met Suycker/ ofte met Honich soet / soo u best behaegt/ ende ghebruyckt het/ als ick u by de eerste geleert hebbe.

Op dese ende andere wijse kunnen Borst-dranken berey den/ soo als men selfs begeert: alleene staet hier wel op te lettē/ dat alle de Borst-dranken soodanig moetē gerichtet zijn/ datse het water/ ofte de Vryne wel dryven: ende dat van wegen de gequetste longe/ ofte andere deelen die beschadiget zijn: het welc dan oock daer toe seer nut ende dienstelick is/ nevens andere/ dat de matery ende het bloedt/ het welcke sich in die plaetsen soude willen onthouden eñ blyvē: dat het door de Dranck niet soude konnen noch moghen blyven: maer/ ofte door den Stoelgangh/ ofte door de Vryne/ uytgedreven soude mogen werden. Daeromme isset oock dienstelick eñ goet dat men by tyden Rhebarber, ofte Senebladen / in die dranken laet weecken eñ hangen / op datse dies te beter daer op mogē wercken: eñ indien het soo ware / datter hette ofte een scherpe vloed voorhandē was/ so kunnē Meloenen ofte Cucummer-zaet gebruycken: ende alsoo doet voortaē/ so als de Patient hem schickt/ so gebruyct de middelen/ gelijck als oock in desen deele niet te verwerpen zijn/ de Gummi, Galbani, ende Armeniaci, inwendig ende uytwendig te gebruycken: ghelijck oock die selvige

selvige by velen al in't gebruyck zijn/ ende ge-useert werden.

Vervuylinghe der Longen.

Somtijdts val 't oock inde Borst-wonden dese swarigheyt voor/ dat de Longhe begint te vervuylen: het welke u des Patienten Asem/ soo die stinckende word/ ende zijn quade dispositie van dage tot dage ghenoegh te erkennen ende te verstaen geeft. Waer sulckx gespeurt ende gemerckt word/ daer isset gewisselijck so sorgelijck ende soo periculeus/ dat het by velen voor een Doodelijck teecken gehouden word: Daerom oock vele in desen deel/ aen alle middelen ende hulpe vertwijffelē: Om welcker oorsaeck wille/ ick niet heb konnen nae laten/ een heerlijck Arcanum al hier aen te wysen: dat voor alle vervuylinghe der Longen; als oock voor andere Innerlijcke Putrefactien/ Apostemen ende Ghesweeren/ voortreffelijck ende goet is.

Kostelijcke Balsem tot vervuylde Longen.

Rec: Schoone loutere Terpetijn een pond: doet daer by ses pond Putwater/ doet het in een Colven-glas/ met een Glasen helm daer op/ welgeluteert datter gheen lucht uyt kome: stellet inde Assche/ ende Distileert het na de Konst/ tot dat het Water overgegaen is tot op anderhalf pōd na/ in het voorgesette glas: alsdan isset genoegh. Wanneer ghy dā daer na de Recipient af neēt/ so sult ghy dē Spiritum Terpentini op 't water sien dryven/ dē selvē separeert van 't Water ende behoud het wel suyver: het is so klaer als een gedistileerde Wijn. Van dese Spiritus Terpentini neemt ses loot: ende de wel-bereyde ende kostelijcke Florum Sulphuris ooc twee loot/ doet dese twee stucken te samen in een Colven-glasken/ ende luteert het wel met een goet sterck Lutum/ ofte Sigillo Hermetis: Settet also in een warm water/ doch niet te heet/ op dat de Spiritus het glas niet en doet springhen/ settet oock niet dieper als 't glas vol is: Laet het alsoo in warm water staen acht ofte negē dagē/ in een stadige warmte: So sult ghy sien dat de Spiritus Terpentini Bloed-rood geworden is: alsdan openet dat glas wederom/ ende giet den rooden Terpetijn suyver af in een ander kleyn Colvenglas/ giet daer dan op van de alderbeste ghebrande Wijn twee loot/ doet een glasen helm daer op: Settet in een Balneo Mariæ, ende Distileert de vochtigheydt daer van af: soo sult ghy dan een bloedroode Oly/ ofte Balsem van Swavel op de bodem vinden: want de Spiritus gaet in Balneo Mariæ weder over. Dese Balsem behoud ende bewaert seer wel/ als een kostelijcken schat: want tegē alle vervuylinge isset so een krachtigh middel/ datter schier geen ander by te gelijckē en is: drie droppelen in Roosewater in-genomen/ ofte in eenig ander water daer toe bequaem: Het heeft een lieflicke reuck/ ende daer by groote kracht ende deughd/ binnen ende buyten te gebruycken/ sonder eenigh Corrosijf/ alsmen licht niet soude gelooven.

Hoe dese Balsem te gebruycken

Even

Geneverolij oock goet.

Even op dese wijse kan men oock een Genever-olij bereyden om te Purgeren/ eñ alle stanck ende vuylnghe uyt te dryven: Het welck dan noch een groote Arcanum is/ maer 't heeft een langer Proces/ omnoodigh om al hier in te voeren ende te beschryven.

Florum Sulphuris te bereyden

Dese Flores Sulphuris (hier toe dienende) word also gemaeckt: Neemt een pond schoone geele Swavel/ende stootse op't allersuyverste. Daer na neemt ghecalcineerde Vitriol, ende schoon wit Sout/ van elckr oock een pond; dit alles vermenght op 't beste te samen/ ende doet het in een Colven-glas/ settet dan in Sand eñ doet een Helm daer op: maeckt dat vier hoe langer hoe stercker daer onder/ tot dat de Swavel al te samen op-ghe-klommen is inden helm: alsdan laet het bekouden/ ende neemt de gesublimeerde Swavel daer uyt/ ende vermenghtse weder met verschе Vitriol ende Sout gelijck als in 't eerste/eñ Sublimeert noch eenmael als vooren: Neemtse weder (te weten) den Florum Sulphuris daer uyt wel suyver/ ende weeghtse hoe swaer datse is/ doet daer by so swaer goede verschе roode Mirrhen, ende oock so veel Aloes Hepatici, ende een vierde part soo veel Oriëntischе Safraen: vermengt dat al te samen met den Floribus Sulphuris, wel suyver eñ repn onder malkanderen: doet het in een suyvere glasen Colve/ ende Sublimeert het noch eenmael: Alsdan neemt dat gesublimeert is/ bewaert het als een Schat/ ende ghebruyckt het in noodt/ ghy sult u over synen kracht ende deughd verwonderen. Maer als hy in den Spiritu Terpentini op-gelost word/ so is zyn werckinghe sneller ende door-dringender.

Dat xiii. Capittel.

Van de wonden des Buyckx ende hare Inwendighe Leden, hoe een Chirurgijn met de selve sal handelen.

DE wonden des Buyex/ so sy niet gepenetreert zyn/en hebben dan gheen sonderlinghe perijckel: (ick wil al hier begrepen hebben alle wonden/die sich begeven mochten/van de Borst tot beneden aen de Lieschen ende Schamelheyd:) Ende daerom en wil ick oock vande selvighe slechte wonden niet veel besonders schryven: alleene dit sal ick noch seggben van de groote Musculen/ die sich by de Navel verdeelen/ wanneer de selvighe verwondet werdē/ datmen dan goede sorghe draeght/ ende het voor een sorgelijcke wonde houdē; wantse verbuylen seer geerne/ van wegen de overvloedige vochtighеyd des Buyex: want daer slaet oock geerne een hette toorn ende brand inne: daer uyt wel een groot jammer ontstaen mochte/alsmen dat in tijds niet voorkomt ende sorghe draeght. Ich ben oock niet van sin noch van meninge/ om alle omstan-

digheden int lange te vertellen: Maer begeert slechts op 't alderkortste/ alleene maer van de hoofts-saecken/ een rechte grondt te beschrijven.

Teecken der inwendige ghequetste deelen.

Het begeeft sich geerne/ wanneer de Buyck alsoo door-steecken ende door-gehouwen wort/ dat dan daer door de Inwendige deelen ende Leden ooc gequetst worden/ het welck men uyt eenige besondere teekenen wel bekennen ende weten kan. Want soo de Spijse inde wonde komt/ so bedurft het dat de Mage gequetst is/ ende wanneer de Excremen ofte dē dreck inde wonde komt/ so isset een teecken dat de Darmen gewondet zijn/ ende also van andere meer te spreken.

Mage ende Darm-wonden.

Lever-wonden/ Miltwonden/ Nieren-wonden/ Galwonden/ Blaes-wonden.

Maer daer sy Inwendigh ghequetst watter wil/ soo isset doch seer gevaerlick ende periculeus: want de wonden der Lever ende der Milte zijn seer misselijck ende sorgelijck: desgelijck oock de Darm-wonden: de wonden der Galle/ Nieren ende Blase/ worden voor doodelijck gehouden/ gelijck als oock de Mage-wonden. Ghy sult u in dese gelegentheyd aldus houdē/ gelijck ick u daer boven in de Borst-wonden ten deele geleert hebbe: want de wonden der Longen/ zijn van wegen de gestadige beweginge/ voor seergevaerlijc eñ doodlijck te achten/ meer dan de wonden der Lever ende Milte: Maer voor al en sult ghy dese slagh van wonden niet hefften/ maer heeldse met de steeck-plaster toe: Onthoud eñ vermijd u oock het soecken ende grobbelen met het Instrumentken: want als de buyck maer door-steecken is/ soo kond ghy met het Soeckertjen so diep daer in geraken als ghy selvē begeert/ opwaerts nederts/ ende op alle zyden/ al ist al dat de Inwendige Leden geen van allen ghewondet zijn: Hoe sould ghy dan de wonden komē door-steecken ende door-gronden? Jae ghy mocht wel lichtelijck een Bloed-ader/ die sich selven verstopt ende gestillet hadde/ wederom op-stoten/ ende hier mede de saecke dies te ergher ende booser maken/ alsse te voren geweest is.

Heelet de wonde uyt-wendig (gelijck voor-gesepd is) met een Steeck-plaster: de Inwendige Cure aengaende/ is meestendeel gelegen aen de goede ordinantie in Spijs ende Dranck: als oock aen 't Aderlaten. Doch so het u belieft ende noodigh duncht/ soo meught ghy sulcken Patient oock wel een Wond-dranck gebruycken: Den welcken ghemaeckt zy van Wal-wortel/ Sinnau ende Soethout/ etc.

Wond-dranc mach ghebruyckt werden.

Maer wat aen-gaet de wonden der Darmen ofte des Ingewandts/ dat laet ick by het oude gebruyck blyvē/ het welck velen bekend is: als namelijck/ dat men de verwonden Darmen hefften sal/ ende met melck suyveren daer Anijs in gesoden is: Doch sy zijn gantsch voor Doodelijcke wonden te achten/ ende het is een groot gheluck/ als ymand weder gesont word/ dewyle de brand daer geerne in komt.

Darm ofte Ingewants-wonden.

Noch

Een goede Olie tot gewonde Milt, etc.

Noch eens moet ick aen-wysen/ het welck oock een treffelick Meester-stuck is. So by aldien dat u een Patient toe-komt/ die inde zyde ofte aen 't lijf gewondet is/ ende dat ghy besorgt dat de milt ofte de lever/ etc. mochte verwondet zijn/ daer van dan meestendeels eē harde geswolst by ontstaet: So neemt dese nae-beschreven Olien/ ende Salvet daer mede om de wonde wel twee handbreed rondsom/ so sal u alle hardigheydt der wonde/ des Buycx/ der Lever ende der Milte/ in een korten tijd wegh wesen: het welke oock de grootste Konst is by sulcke wonden/ ghelijck als een yder wel-ervaren Chirurgijn dat mede betuyghen sal: dewyle uyt sulcke hardigheyt veel quade Coortsen komen/ gelijck als oock de brand ende Wond-sucht.

Maer de Oly word also ghemaeckt: Neemt vier loot gedistileerde Oly van Gummi Armoniaci, eñ vande gemeene Anijs-oly acht loot/ mengt dat te samē ende ghebruyckt het: maer is de wonde by de Lever/ so gebruyct oock vier loodt Populeum Salf daer ōder/ eñ laet daer tegē vier loodt Anijs-oly daer uyt: doch hier vā sy al hier genoeg geseyt.

Exempel van eenen/ die de Vryne ter wonden uyt geloopen is.

Ic moet u noch op dese plaetse een merckelijck Exempel invoeren/ van een Persoon die de Vryne tot de wonde uyt-geloopen is/ ende is nochtans ghenesen ende gheheelet gheworden. Anno 1681 in September/ wert niet verre van Hamburg/ op de Geys genoemt/ een Schip-man (ofte Boots-ghesel) Jacob N. van Grijpswolde geboorē/ met een scherp mes ghesteecken/ een hand-breedt boven zijn Ghemachte/ op de rechter-zyde: Dese is de Vryne drie gantsche dagen lanck tot de wonde uyt-geloopen/ ende is nochtans (door Gods ghenade) op de volgende wyse genesen.

Ick heb hem aldereerst het bloed ghestempt/ dewyle dattet seer vloeydē/ daer na heb ick een Opodeldoch op de wonde/ ende daer eē Bonen-plaster over henen geleyd/ eñ op dese wyse des daegs maer eenmael verbondē; op dat ick den Vryne geen oorsaeck en wilde gheven/ om zijn uytgang door de wonde alleene te nemen: Geen wiecken en heb ick gebruyckt/ ende heb oock het soecken met het Instrumentjen geschout: op dat ick niet ergens een Bloet-ader aen-roeren wilde/ ende also van nieus toe bloeden veroorsaecken. Warm-bier heb ick hem ghegeven/ daer in Knaben-kruyd geleyd/ eñ oock anders geen drincken/ inde spijse wert hy gehoudē als een Patient/ met dese middelen heb ick te wege gedracht/ dat de Vryne weder den derden dagh zijn natuurlijcke gang genomen heeft/ eñ tot het Gemacht uyt-pepasseert is/ op 't welcke de Patient in korter tijd gheluckelijcken is genesen geworden.

Nu wil ick alle verstandigen laten oordeelen waer henen dat de wonde ghepasseert sy/ ende watter gequetst is geweest/ het heeft my niet verwondert/ want

als de Pisse verscheen / konde ick lichtelijck erkennen watter gequetst was. Maer of de vleesachtige partie/of de Hals vande Blase ghequetst is gheweest of niet / dat heeft my niet verhindert/noch de genesinghe te ruggh ghehouden: Want ick heb daer meest op ghesien / dat het water zijn Natuurlijcke gangh weder bequam / op dat het niet door de wonde en liepe ende aldaer noch meer pijne verorsaecte.

Dat xiv. Capittel.

Vande wonden der vier uyterlijcke Leden, ende van ghekneusde Leden, alles in een Capittel begrepen, daer inne veel besondere Hand-grepen, ende eenige Exempelen te vinden.

DE wonden der vier uyterlicke Ledē/ hebbe ick daeromme in een Capittel willen begrijpen/ dewijle datse al t'samē maer eenderlep Cure ende genesinge behoevē ende begeeren/ al ist al dat inde handelinge eenig onderscheyd daer tusschen valt. Nu wil ick (ghelijck te voorzen menighmael ghesepd is) wederom van gheen slechte noch gheringe wonden spreckē/maer van al sulke wondē die de name hebben mach/ ende de toevallen onderworpen zijn: want dat slechte ende geringe wonden zijn/ sy zijn dan aen 't Hooft / Hals / Buyc/ ofte ergens elders waer datse willen/ (hoe wel datmense niet verachten sal/ hoe geringh en slecht datse oock souden mogen wesen; alsoo uyt een slechte wonde lichtelijck een groote schade worden kan) die kannen doch lichtelijck genesen/met een suyver Wiecxken ofte schoon doecxken/ als oock met Wijn/ Sout/ Water ende anderssins: Want de Natuurlijcke Balsem die inde menschē is/die gheneest seer wel / ende de Medecijn alleene doet het gantschelick niet. Maer die wonden die de toevallen onderworpen zijn / daer door de Natuurlijcke Balsem verstoort word/die moeten andere ende andere middelen daer toe verordineert hebben: dewijle dat een yder toe-val op zijn besondere wijse moet verdreven worden: Ick soude dese wondē in veelderlep aert ende gestalte konnen onderscheyden/ ghelijck als in wonden der Beenen/ des Vleesches/der Sennen/ende der Aderen: maer alsoo dese wonden veelmalen geschiet/ dat dese vier partyen alle ghelijck met malkanderen ghequetst werden/ende selden maer een alleene verwondet word / so heb ick gheen een alleene gheset maer alle te gelijck met malkanderē willen beschrijven ende aen-wysen.

Lede-wondē niet heften/hetwaere dan lappe-wonden.

Dierhalven sult ghy weten/ dat ghy in desen deele geē wonden noch steecken sult heftē/ het ware dan saecke dat een lappe nederwaerts hinge: Insonderheyt wacht u daer voor dat ghy sulcke wonden niet en heftet die in de groote Musculen / ofte in Leden gegaen zijn: ghelijck als in Schouders/ Ellebogen/ Handen/

den/kinnen/eñ knockelen: want so ghy sulcke wonden met naeld ende draet (gelijck het gebruyck is) heftē wildet/ so soud ghy anders niet als groote pyne ende smerte veroorsaecken/ dat een gewisse voor-bode is van veelderleye toe-vallen. Heftse liever met een stercke twijn-heft ofte naelden-heft ofte twee zydē hefften/ wantse moeten gantsch sterck geheftet zijn/ meer als andere wonden/ oftse brekē met der haest weder op. Want soo ghy een Schauderwonde hefften wildet/ghelijck als een Buyckwonde/so bleeft de hefte geen eē nacht en dag by malkanderen. Daerom rade ic u dat ghy wepnigh hefften gebruyckt ende die seer sterck zijn/ Insonderheyd boven de wonde eenē/ so geweldig als ghy meugt/doch maeckt de hefften niet te diep op dat ghy den Patient geen schaden toe en voeght in Senuwen/Aderen ofte anders in eenighe Leden/ want al te veel is bitter: houd allesins mate in allen dingen int hefften/ met welbedachte sinnen/ eñ niet met der haest. Doet daer nae de Heft-plaster boven op de hefften/ soo helptse oock mede wel vast houden/ ende trecktse effen ende wel te samen met de Plasters ende Windelsen/ eñ houdse so lange by malkanderen als ghy meugt: want het is de Leden ende Senuwen seer dienstelijck/ ende tot de genesinge uytnemen goet. De wonde sal sonder dat noch wel wijd genoegh werden: waer aen ghy u doch niet stooten moet/ maer varet voort ende trecht de wonde wel te samen gelijck gehoort is.

Met Plaster ende Banden hesten.

Soo u wederom een wonde voor quame/daer een lappe ofte schampe nederhinge/ (dewelcke ick Schamp-wonden noeme/ daer sult ghy u wachtē dat ghy 't gene dat neder-hangt niet af en snydet/ ghelijck alsser vele doen: Want de Nature kan sich gantsch wonderbaerlijck ende onverhoopter wijse/ in korter tijd wederom vervatten: daerom doet hem alsoo: Heft die selvighe lappe weder aen nae alle noodruft/ doch over-heft het niet/ op dat ghy de lappe het leven niet gantsch af en steeckt/ want ic pryse dat wanneer ghy geheftet hebt/ dat ghy een heftplaster daer over leggbet/ ende dat ghy wepnigh daer met omme trecht met gryppen/ grobbelen/ ende versoecken of het heftet ende vast houd ofte niet/ laet oock de hefften niet door-knagen ofte door-sluppen: wantse gheven anders schaden ende teeckenen/ ghy sult oock insonderheyd gheen Wiecken plat noch rond tusschē de lappe ende 't lijf laten komen noch doen/ oock geen water daer tusschen laten komen of stoten; maer ghy sult dat vleesch van de lappe op het vleesch van 't lijf neder-drucken ende vallen laten. Verbind de wonde oock niet te hard/ maer sachte ende dichte/ allesins nae ghelegenthey van de lappe/ op dat ghy den Patient geen groote pyne veroorsaeckt/ ende de lappe gantsch versticket/ daer uyt de Brandt haest ontstaen

Schamp-wonden te hesten/ ende hoe.

mochte: Maer maeckt het alſo/ dat de heften niet alleene houden / maer komtſe te hulpe met de Banden/ als eerſt gheſeyd is.

Plaſter hoe af te nemen.

Wanneer ghy een Plaſter afnemen wilt/ ſoo treckt ſe niet af tegen de lappe / want dat ſoude groote ſmerten veroorſaecken/ ende ſchaden doen / daerom treckt de Plaſter af met de lappe/ ende geenſins daer teghens getrocken/ op dat ghy hem niet en verhindert/ ende van zijn afgeſneden plaetſe af-treckt: daerom en ſult ghy oock geen hardklevende Plaſter daer op leggen/ op dat wanneer ghy die ſelvige weder af-nemen wilt/ dat ghy de lappe niet en beweeght ende daer door aende geneſinge verſtooret / bind het oock fijn ſoetjens na de lappe altijd op eē wyſe ende maniere/ niet huyden op deſe/ ende morgen op een ander wyſe / anders ſult ghy verhinderen dat de lappe niet ſoude konnen aen-hefften.

So ghy oock een hefte twee ofte drie hebt/ ſo laet de zyde aen de heften niet langhe nederhanghen / want ſooſe lange nederhangen ſoo teertſe in 't vleeſch/ ende maeckt een ſtijm ende materp / alſoo dat de lappe daer nae niet geerne weder aenhefftet.

Hebt oock goede achtinghe/ dat ghy niet te hardt noch te ſterck en ſtrijckt/ noch veegt teghen de lappe/ ſiet oock dat ghy alle tijd in 't midden op de lappe een Compreſtjen ofte Kuſſentjen legt/ dat hy niet hol en wort/ en ſo dat evenwel geſchied/ ſoo maeckt wat Luchts door een dun gedreyt wiecxken/ dat van onderen onder de lappe geſteecken werde / op dat de materie niet opwaerts en behoeft te loopen/ maer van ſich ſelven nedervloeyen mach / maeckt oock de wieche ſo lang niet dat het van d'eene plaetſe aen de andere en gaet / want ghy ſoudt anders de lappe verheffen ende beweghen.

Ghy ſult oock een wonde in een Lid niet Wiecken/ noch met het Soeckertjen door-ſoecken ende ervaren/ om veel gheſeyde redenen wille. Ende wanneer ghy die gheneſen wilt / ſoo en ſult ghy uwen Wieck-ſalf niet aen een platte wieche ſtrijcken/ ende alſo boven op de wonde/ met een Plaſter daer overleggen: Maer ghy ſult een goede Wond-ſalve lacu inde wonde latē vloeyen tot op de grond/ alſo datter geen plaetſe zy daer de Salf niet en komt: ghy ſult de wonde daer mede op-vullen/ ghy ſult oock onder-tuſſchen dat bruyne Salfken/ lacuwarm in gelijcke manieren daer in laten vloeyen / want het weeret ende verhindert het Lede-water eer dat het komt/ het reynighet de wonden/ vordert tot de geneſinghe / ende laet niet haeſt een toe-val daer in komen.

Wanneer de lappe af-ſchellen wilde.

Ende indien de lappe ſo groot ende breed ware/ datſe haer ſelven wilde af-ſchellen ofte ſepareeren/ ſo meught ghy haer wel met een dun wiecxken lucht maken: Doch ſal het Wiecxken gantſch

gantsch dunne zijn / datse de matery niet en verstoppe / het moet ock niet te langh zijn / op dat het niet aen beyden zyden doorpassere / daer door de wonde sich verhoogen soude / ende de lappe af-schellen mochte.

So ghy een Lid-wonde hebt te verbinde / so laetse lucht bekomen / wanneer ghy meend datse de Salve geerne aen-nemē wil / op dattet te beter in-vloeyen mach in alle plaetsen / ende tot twee ofte drie wegē lucht heeft / ende laet daer tusschen hefften ende kleven / so slupt het sich tusschen de lucht-gaten als of het ghehefftet ware / ende de Huyd gaet ooc geerne daer over / ende leght over de te samen klevinge ende hefftinge een Heft-plaster / so kond ghy de lucht-gatē open behouden. Ick hebbe ock wel niet eē spoytjen het bruyne salfken bloed-warm daer inne gespoytet / want ick hebbe het salfken inde spoyte ghetrocken / die ock laeu gemaect was / op dattet niet te haestigh en bekoude / ende hebbe het also sachte tot eē plaetse inwaerts gespoyt / op dat de wind uyt de Spoyte de wonde niet en dede verheffen / noch de Aderen / noch het nieuwe vleesch / maer op 't suybertste soo vele my mogelijck was / daer in ghespoyt: Dierhalven heb ick my een fyne Gangh-boore-spoyte toe-gerichtet / den welcken licht aen sich trecken / ende sachte van sich geven konde / dese hebbe ick schuytjens gheteyd ende suyverlijck laten in de wonde loopen / als of het maer daer in gedruypt hadde: Ende gelijckerwijs als ghy hebt een / twee ofte drie / lucht-gatē omme de Medecamentē daer door inde wonde te doen / also maekt ock dat ghy hebt Lucht-gaetjens aen 't nederste deel der wonden / op dat de matery ende vochtigheyd daer door mach neder-loopen ende uyt-vloeyen / want in wat wonde ofte schade dat ghy de matery / eerst moet uyt-drucken ende af-nemen / is voorseecker niet goet ende verhinderd in de genesinge geweldig. Daerom heb ick altyd een wiecxken inde wonde gesteecken / huyden op de eene zyde / morghen op d'ander zyde / ende hebbe de wonden (na dat de schaden groot gheweest zijn / eñ op eenige plaetsen wiecken behoefden) nopt verbult ofte verstopt / op dat allesins de materie daer uyt komen konde / ende dat ick niet en behoefde de matery daer uyt te drucken ofte dwinghen / maer datse veel eer daer uyt geholpen / ende aen de Plaster gehanghen heeft / aleer dat ick tot de wonde ghekomen ben / om te verbinden. Wāneer nu de wonde zyn vochtigheyt ofte materi af-geloopen is / so volght in seeckerheyd dat de wonde dies te sneller eñ eerder ghenesen is / ende indien het Salfken aen alle plaetsen der wondē kan in komen / so stempt het Senu ende Lede-water veel dies te liever / ende de kranche en heeft geen smerte noch pyne uyt te staen.

Aen-gaende eenighe andere Hand-grepen / in deserley wonden /

Andere Hand-grepen in Lede-wonden.

den: Insonderheydt in Lede-wonden/die selvige zijn meerendeels daer boven aen-geweesen/ doch het kan niet schaden/ dat eenige van die selfde nevens andere alhier aen-getrocken/ ende wederom verhaeld werden: het is oock van nooden dat ghy de Lede-wonden niet minder en verbindet/dan driemael int Etmael: dat is/alle acht uren eenmael/ Jae somtijds in ses uren eenmael te verbinden/ dat segge ick noch meer/ want het Senu-water is scherp/ende maeckt het goet gantsch tot niet: daer behoeft ghy sterk wederom tegen te zijn/ ende de wonde te hulpe komen/op dat het Senu-water/ (dat oock anders Lede-water ghenoemt word) zijn scherpigheyd niet ghebruycken sal konnen/ op dat alsoo dat gheheelde niet wederom verteeret ende weg-genomen werde/ ende het quade de overhand bekome: invoegen als ghy leerē sult/ wanneer ick van't Lede-water spreken sal. Wanneer ghy die verbinden wilt soo weest te voorsen gerust/ met alles wat ghy daer toe hebben moet/ aleer ghy de wonde op-bindet: gheliick ick u daer boven geleert hebbe/ ende laet soo vele als immer mogelijck is gheen lucht inde wonde komen/ ende verbindse soo haestigh als ghy meught/doch niet te warm noch te koud/ voordert in alle manieren met de Lede-wonden tot genesinge: want so het langhe aenstaet ende vertreckt/ so geeft het geerne lamme ende kromme Leden/ dewyle de Senuen in-krimpen/ ofte anders ongeschict worde. Legt op de wonden een goede steerk-plaster tamelijck warm/ in de maniere van een Opodeldoch/ op dat de Plaster dies te beter wercken/ ende de wonden dies te aen-genamer zijn mach: vergeet oock niet rontsom de wonden henen een goede groote Defensyf-plaster te leggen/ op dat ghy die selvige warm behouden meught: Doch daer van sult ghy hier na een genoegsame bericht vinden: gheliick als oock van 't bruyne Salfken/ ende andere dingen meer.

Hebt achtinghe in alle Lede-wonden/ dat ghyse niet te hard en verstopt/want het Lede-water en laet sich gantsch niet verstoppen/ noch met gheenderley wiecken noch met hefften: Dierhalven soo moet ghy dat Salfken in alle wegen door de gantsche wonden laten vloeyen en loopen/ so behoud het u dat Lede-water: dat is de vochtigheyt van de Leden/Senuen ende ander goet/ ofte hoe een yder hem dan zijn namen pleegt te geven: Insonderheyd soo noement de Duytschen de Banden: want se binden ende houden de Leden te samen/ oock soo zijn sy meerendeels de Treck-senuen/ die daer aen sich trecken ende houden/ die strecken meest achter de Leden/oock zijnder die trecken ende houden van voren: daer op ghy dan Insonderheyd goede achtinghe moet nemen/ als yemand voor ofte achter in een Lidt ghewondet is/ soo leggher hem

hem ghestreckt / om dies wille dat dat aen-sich-treckende Lidt noch so seer niet beschadiget is: so komt ghy de Senuen en Aderen te goede/ die dat selfde ghelijck als open behouden moeten dattet gestreckt werde: ende so hem dan de heelinge gelijck als nauwe helpt/ soo mogen dan de Senuen haer selven oock dies te meer behelpelijck zijn: want by spil inde Leden is veel licht seer niet gequetst/ dattet sich selven niet soude konnen te hulpe komen: So nu de wonde onder ofte achter in 't lidt is/ so leght hem dan gebuckt/ op dat de Senuwen/ die anders souden willen in-krimpen / oock ten deele daer door geholpē mogen werden/ ende heelet alsoo de wonde binnen sesthien daghen toe/ dan soo versiet u niet / wanneer de wonde schier vol vleesch wil worden/ dat ghyse also leggende niet gantsch toe-heelen en laet: want ick hebbet beleeft dat het vleesch oock eenige koortigheyd veroorsaeckt heeft/ dat het eenen van wegen de heelinge Lam gemaeckt heeft/ dewyle dat het te kort ghewonden was/ van wegen de genesinge des vleesch ende der huyd: Insonderheyd soo geschied het wel in Brandschaden dat het versien ofte versuymt wort/ welcke wonden ende Brandschaden ick eenige ervaren hebbe / ghelijck hier nae van de Brand oock sal aen-gewesen werden. Daerom mercket wel ende hebt daer goede achtinge op dat u sulck niet wederbaere / het welck dan den krancken ende u selven na deel ende schaden toe-voegen werd. Ende wanneer ghy dan nimmermeer so groote sorghe moet hebben / van weghen de smerte ende andere toe-vallen: so bucket hem ofte leght hem ten deele zijn knye ofte Elleboghe recht anders als ghy hem te voren ghelepd hebt / ende ghebruyckt hier inne ter contrarie een weynig het tegendeel/ ende dat voor de eerstemael niet veel / alleene dat ghy ende de Patient effen kond mercken / ende alsoo morgen voor de tweedemael weder een weynigh / op dattet alsoo voort ende voort een weynigh verandere/ op dat ghy hem niet lam en gheneest/ daer hy te voren niet Lam gehouwen en was/ dat hy niet Lam geheelet word: Ende versorght hem also met een weynigh oeffeninghe heen ende weer / want het is openbaer aen die gene die het aen haer eygen lijf gevoeld ende gedraghen hebben/ dat ick eenige verlamde Leden wederom vermurwet hebbe / die te voren lam geheelet zijn gheweest. Nu dan/ so ghy verhoopt dat de toevallen nimmermeer soo swaerlijck te besorghen zijn / alsse te voren waren/ soo begint dan hoe langer hoe meerder het Lid te krommen ende te rechtē/ doch dat ghy hem geen smerte in het Lidt en verwecket: Ende soo hy dat begint te gevoelen/ so Salft hem met Salf Dialthæa ghenaemt: menighmael / ende laet het verwonde Lidt hangen/ ende nimmermeer in een slinghet

ofte swachtel dragen/ noch zijn voet op-waerts ofte neder-waerts heffen/ gheliick als te voren geschied ware/ want soo ghy noch in sorge staet van weghen het Lede-water/ oock van wegen hette/ ghe swolst ofte pyne/ dat noch in 't Lid soude mogen wesen/ soo sult ghy hem zijn Lid opwaerts verheven leggen ende dragen laten/ alles na dattet dan zijn plaetse heeft. Maer ick rade u niet dat ghy het seer lange doet/ daeromme wanneer hy het begint te lyden/ soo hanget het lid weder neder waerts/ op dattet bloed ende de warmte wederom in het lidt mach smecken/ ende het selvige vervullen/ want het Causeert anders sware verdroginghen ende Swindinghe/ ofte verdwyninghe der Senuwen: wanneer het Lidt te lange opwaerts gebondē blijft: ende of het daer nae begint te swellen wanneer hy zijn Hand ofte Been nederhangen laet/ so en acht het niet seer vele/ want so het swellen van 't nederhangē komt/ so vergaet het wel wederom: maer so de swellinghe daer in noch voorhanden ware/ soo isset een teecken datter noch eenigh ongemack inde wonde gebleven is/ anders en sal daer geen dichte in een Lidt blyven/ wanneer het schier gheneesen is/ ick swijge als het heel toe gheheelt is. Ick hebbe altyd/ so ymand verwond geweest is een Plaster rontsom de wonde geslagen/ ende heb die laten leggen so lange als my goet gedocht heeft/ eenige vier ende vijf dagen/ eñ oock wel wat langer/ ende dat altijd meer als een hand-breed rondsom de wonde henen: Ick heb hem oock wel de hand ofte voet om-gewonden/ al waert dat hy aen een linie ofte Elleboge gequetst was/ op dat my geen geswolste ofte eenige damp daerinne en quame/ want de swellinghe en is niet anders als een damp/ het zy dan Apostemen/ ofte Water-sucht/ dat en zijn geen dampen/ maer ongevallen die daer inne moetē: ende op datter geen dampen inne de wonden soude komen/ soo hebbe ick dese geseyde Remedien ghebruyckt/ ende oock veel minder om datse niet en soude inde wonde komē/ noch oock niet in 't uyterste deel des gequetsten Lids/ gelijck als hand ofte voet. Want ick hebbet ghesien datter een damp in een hant ofte voet gevallē was/ die daer nimmermeer weder uyt en quam. Om dan dese ongeval voor te komen/ soo slae ick hem oock een Plaster om het gantsche voordere Lid/ Arm/ Hand/ Vingher/ ofte Teen/ ofte wat anders buyten is/ want de damp komt qualijck weder uyt het voordere deel als de wonde ofte schade toe-geheelt is: veel kommerlijcker als uyt het binnenste deel binnen de wonde/ dat heb ick selfs bevonden. Ende het is mijn Heft-plaster die ick alsoo overgeslaghen hebbe/ ende soo het droghe wordt/ soo isset beter datmense van 't Lidt af-neemt/ dan alsse noch vochtigh blijft/ om oorsaeck het opent de Sweedt-gaten dattet

gantsch

gantsch niet woꝛd/ op een hand ofte Lidt/ soo het overgeslagen woꝛd/ ende soo het zijn eyghenschap sal volbꝛenghen gheljck het behooꝛt te doen. Ick hebbe oock wel somtijds dese mynen Heft-plaster meestendeels over het gantsche deel der Leden overgeslagen/ ter plaetsen daer ick de Swind-sucht/ Teeringhe Uyt-dꝛoginghe bevꝛeesde/ alsoo wel als de Leden daer de swellinghe inne was/ op dattet de vochtigheyd daer in verdeelde/ ende wanneer ick de Swindtsalf tot vooꝛdeel niet ghebꝛuycken en konde: Want een Lidt blijft seer warm onder de Plaster/ ende ick hebbet ghewisljck vooꝛ een seghen Gods gehouden. Want ick sal u aenwijsen waer toe dat ick 't ghebꝛuyckt hebbe/ ende veel genuttiget/ ende is oock menigen wel vergaen: Dit wil ick hier nae aen-wijsen/ want het is mijn Fractuer-plaster gheweest tot alle gheslagen/ ghebꝛoken ende gheswollen Leden: Als ick nu mijn Heft-plaster beschꝛyve soo verstaet daer bp dese Plaster/ ofte mijn onbekende Plaster/ op dat ghp oock weten meught wat dat ick tot dese wonden ofte schaden (als boven staet) ghebꝛuyckt hebbe. Als nu de gheswolste ende oock de pyne wegh is/ ende dattet Lidt het Salven ende Smeeren verdꝛaghen mach/ soo versuymt u niet om 't selfde met Althæa te Salven. Ick ghebꝛuyckte altijdt/ doch met vlijd ende soꝛghe mijn Swind-salf/ geljck als ick inde Swindinghe aen-wijsen wil/ want als ick al geen Swindinge vermerckt hebbe/ so heb ick-se doch bevꝛeest/ ende hebse altoos met de Salve verhoedet/ aleer dat de Doꝛringhe quam/ wanneer het Lidt noch ten deele gheswollen was: oock soo en gebꝛuyckte ick geen verkoelende Salven/ maer verwarmende/ want ick hebbe in een Populeum ghemaeckt/ ende in xxv. Jaren noch niet verbesicht/ ick verachte de Salf niet maer ick ghebꝛuyckte-se nimmermeer/ maer altijdt het Ung: Dialthæa tot de verwonde Leden/ verstaet my recht/ ick schꝛyve tegenwooꝛdigh niet van Aposte-men/ Geswceren/ heete slaep ende andere heete schaden/ maer van allerley hette der wonden/ want ic hebbe alle tijt gemeent/ dat die hette niet en komt vande hette des Lids/ maer alleene van een toe-val/ dat selfde salmen vooꝛkomen/ soo gaet oock de hette met der haest upt het gequetste Lid. Want ick hebbet veel gesien datmen de hette van buyten weerē wilde/ geljck als met de gouden Melck/ die gesaden wooꝛd van Asijn/ Litergiti, Sout ende water/ eenige nemen Boom-olp ende Looghe/ ende eenighe Nachscha ende Hupsloock ende menigherley/ wat dan een yder best behaeght/ ick veracht het niet/ maer ick en hebbet selven nopt ghebꝛuyckt: wāt ic dachte alle tijd wat uptwendigh is/ dat mach niet in wōdē noch schadē/ siet veel meer toe/ dat ghp de wonde eerst te

rechte brenght / soo sal alles ins de anderen ock raed gheschieden: Ick dachte ock altijd het lid heeft te seer gebloedet / daerom sal daer warmte aen schorten / ende gheen koude / al isset al heet / soo komt het van de smerte der Senuwen ende andere toe-vallen: Ick hebbe ock om die redenen wille gheen verwarmende dingen ghebruyckt / want ick dachte bruycket ghy warmte so isset bloet ock weg / ende de warmte locket ander bloed daer in / het welke gantsch bloeyende maeckt / ende gheeft geerne Apostemen / het welcke ick selfs ervaren hebbe / ende de Apostemen hebbe ock ten deele veel quaets gedaen in de Leden / ende daer by ock groote pyne / gheliick ick ock anders aen de toe-vallen beleeft hebbe. Dat selfde heeft my ock alsoo verschricht / dat ick geen warmte meer ghebruyckt hebbe / gheliick alsmen anders ghemeenlijck ghebruyckt met de Cataplatis: dat is / met Lijn-zaet / Heems-wortel / Fænegræcum, etc. daer van een Plaster op de wonde ghemaeckt / ende daerdeneven noch heet ende warm ghemaeckt / ock mede de Kussenkens ende windelsen in warme Wijn ghenettet / ock heete Balsem-olij inde wonde ghegoten. Hoewel ick het niet loochenen kan / dat ick sulcx ock wel drie Jaeren langh ghebruyckt hebbe / so ben ick doch evenwel daer uytgeschreven / ende hebbe mijn deel daer nae weder by de hand genomen / ende noch heet noch koud gebruyckt / gheliick daer boven aen-geweesen / maer hebbe het Dialthæa gebruyckt / dat ock van slijm gesoden was / ende hebbet ock niet heet maer hand laeu gebruyct. Daer worden veel tijds veel puysten ende wratten om de wonde bevonden / ende dat ten deele van weghen de hette des verbindens / somtijds ock om dat de Patient een Plegma salsum: dat is / een boose gesoutene vochtighepd by hem draeght / soo hebbe ick dan simpelijck myn Salfken ghenomen / dat ick beschryven sal / ende heb dat met Azijn een weynigh bevochtighet / soo isset snel genesen geworden. Ende wanneer my dat geple ofte hooghe vleesch heeft willen quellen / ende op de eene plaetse sneller ende hooger ghewassen is dan op de ander plaetse / soo hebbe ick het Allumen Osti ghebruyckt / ende hebbet laten sitten tot dattet selfs af-ghevallen is / en soo het dan noodigh ware so gebruyckte ick het noch eenmael / ende so niet / soo liet ick het daer by blyven.

Puysten ende wratten / der wonden oorsaeck.

Cura: Geple ofte hooghe vleesch.

Cura.

Ende op dat ick het bericht der Lede-wonden in een somma begrype / soo zijn dese Puncten inde selfde voorneemelijck te betrachten.

Schud de Lede-wonden vol Salf / verbindse vele / ende laet daer gheen lucht in komen / verbindse haestigh / ock niet koud ende niet heet / ende bindse niet hardt / Insonderheydt over de wonde: houdse heel stil / grijpt noch soeckt niet veel daer in / laet

laet haer lucht tamelijck open/ steeckter niet tusschen dan alleene beneden een uptgang ende boven een ingangh der Salve/ geeft de Patient niet veel Wijn/ rust oock alle dinghen wel toe aleer ghy begint te ontbinden/ ende laet het Lidt gantsch niet nederhangen.

Neemt oock gheen been ofte schilverkens daer upt/ ofte zijn dan gantsch los: dierhalven so het eenighsins geviele/ dat in de Lede-wondē een been van malkanderen ghehouwen ware/ ende nochtans aen de Senuwen ofte Banden / noch vast bleef hangen/ so salmen het niet daer upt snyden noch schellen/ gelijck als sommighe pleghen te doen: maer recht het wel meer op zijn rechte plaetse / ende laet voorders de Heere Godt met de Medecyne geworden/ ende zijn werck volbrengen.

Treckt dierhalven niets daer upt / het zy dan datter groote noodsaecke voorhanden is/ want sy sullen u aen de genesinge niet verhinderen / noch yyne aendoen / bedenckt u eerst seer wel/ daer mocht anders wel schade van komen / ende ghy soud het nimmermeer konnen beletten: graeft oock niet om in de wonde ghelijck een blinde / Insonderheyt so ghy wat upt de wonde schellen ende snyden moet / daer toe soo neemt de tijd ende ghelegenheyd voor eenighe daghen/ het komt noch wel/ ende daer voort niet versuymt/ ist dat de genesinge wat sachter voort gaet / soo gheschied het doch te soeter ende te bequamer.

Ick was op een tijd tot eenen geroepen die de knieschyve gekloost ende gespouwen was/ dese hadde te voozen een Meester onderwonden te verbinden/ aleer ick daer toe beroepē was/ ende wilde zijn konst aen hem bewysen: ende schilde de knieschyve daer upt / ende meenden alsoo de saecke wel ghetroffen ende upt-gericht te hebbē: maer wat geschiede daer/ als de schyve daer upt genomen was? doe viel de knie van malkanderen/ dat het schrickelijck was om aen te sien: want men konde daer door henen sien/ als staende soo wijd van malkanderen dat ick wel hadde konnen twee vingeren breed/ dwars door dat Lidt henen stooten sonder pets aen te roeren: Met de selfde knie hadde ick ende den selven Scheerder/ naemaels noch vele te schaffen/ al eer dat wy die ledige plaetse met vleesch konden verbullen / want het Lede-water quam daer so sterck upt loopen/ dattet alle Medecynen daer van stiet: tot dattet eyndelijck door het bruyne Salfken ende een goede Opodeldoch gestillet/ de plaetse met vleesch gevullet/ eñ de Patient met Godes hulpe genesen werd. Doch is hem dat selfde Been naemaels stram ghebleven / ende niet anders te rechte ghekomen: Daer ick het anders vastelijck houde/ so hem de knieschyve niet uptgenomen ware geweest/ dat hy aen't selfde Been / der wonde halven/ wel weder tot zijn voorige ghe-

Exempel.

sontheyd ende welstand ghekomen soude hebben.

Noch een Exempel te verhalen en kan ick al hier niet nalaten/ dewyle dat ick de Leere ende de Ervarenthepd na getrocken ben: quam ick tot een Meester die anders niet ongeschickt maer wel beroemt was. Als desse op een tyd een verwonde toeghebracht werd/ in welckers wonde aende hand eē been stont datter upt-gewentelt was/ als of het gantsch los ware/ gelyck als het de Meester ock daer voor gehouden heeft/ende wilde het daer upt-nemen: maer het hing noch so vast aen de Senuwē/ dattet so licht niet daer upt wilde gaen/ als hy te voren gemeendt hadde/ ende meende het dierhalven daer upt te schellen: daer over hy by na tot schande ende tot spotte gewoorden is/ dewyle dat hy het seer wepnigh konde te wege brenghen: Want als hy 't begon vande Senuwē af te snyden/ soo verweckte hy daer door den verwonden sulke pynlycke smerte dat hy 't geensins niet meer wilde laten gheschieden/ende alsso most de Meester dat selfde ghebeente laten blyven/ ende aen zyn plaetse brengen/ende de wonde verbinden: het welcke ock geluckelick ende wel genesen is gewoorden/ maer 't selfde been en is niet weder aen-geheelet gelyck als het te voren gheweest was/ want het liet sich na de genesinghe altyd bewegen/ maer doch isset aen de selvighe Hands lidt onverhindert geweest: De selfde Meester heeft daer na menighmael gheseydt dat hy dat selfde ghebeente/ sonder af-snydinghe der Senuwen niet soude hebben konnen daer upt krygen: Daer door de Patient een Lammigheydt bekomen soude hebben/ het welcke hier door geschout ende voor-gekomen is.

Dese Exempelen heb ick daerom̄e willen in-voeren op dat een yeghelyck sien mach hoe periculeus dattet is/ als men een beentjen dat noch niet gantsch los is/ upt een wonde neemt.

Merckt van Leds-wonden.

Al hier is vande Lede-wonden aen te merken/ wanneer een Lidt op voorgeseyde wyse verwondet is/ soo staen de Leden seer los ende swack op malkanderen/ Insonderheydt so wanneer de wonde diep in 't lidt gedronghen is. Sulcke wonden dan die salmen met spalcken eñ windelsen te hulpe komen/ op datse behulp mogen hebben/ ende de last ofte swarigheyd niet alleene op het Lidt en legghe: Voornamelyck so het een Hand ofte Arm ware. Maer hoe ende op wat wyse dat sulcken verbandt gheschiedt dat sal u in 't Capittel van de Been-breucken geleert worden.

Nota: eenige teeckenen als een wonds stincken wilde.

Mercket ock dattet sich menighmael begeeft dat een groote Lidt-wonde over acht ofte thien dagen stincket: het welcke so het gheschied/ soo sult ghy vlytige achtinge daer op geven op datter de Brandt niet in en slaet: daer op so merckt dese teekenen. Wanneer dat daer eenige Swartigheyd upt de wonde gaet/

gaet/ ende dat de wonde weeck is/so isset een goet teeken/want de Brand scheyd sich af/ende de wonde schickt haer tot genesinge: Maer so wanneer de swartigheyd inde wonde hard kleeft ende wil sich van de roodigheyt niet af-scheyden/ so isset een gewis teken dat de Brupne voorhanden is: het welcke ghy alsoo bejegenen sult/ gheliick als ghy op zijn plaetse sult geleert werden. Ende wanneer de Patient boven dit alles aen 't uyterste deel des lids ooc klaget/ so isser geen ander middel voorhanden: het Lidt moet af/ ofte de selfde menschе is des Doods eygen.

Wanneer de Senuwen niet aen-stoten no scheyni-gen.

Maer so wanneer dattet sich scheyden wil / ende aen de stinckende Aderen ende Senuwen noch wilde blyven hangen / soo treckt het voor den dagh so het de Patient verdragen mach/ eñ snyd het dan af wat ghy bekomen kond/ want de wonde repnigt hem swaerlick wanneer de Senuwen niet scheyden willen/ maer daer inne blyven: die doch daer uyt moeten / wanneer de wonde heelen sal. Maer doch so en sal dat/wat noch goet is/ by lyve niet uytgedaen noch af-gesneden werden: Want hoe hunder datter van de Banden ende van de swartgraeuwe-Aderen wegh genomen word/ hoe dienstelicker ende nutter dattet is. Wanneer daer vele uyt-gaet eñ wegh komt/ so Causeert het anders niet dan Lammighеyd: dewyle dat dese Banden en houdende treck-senuwen/ de Leden te samen houden ende alle hare kracht gevē. Daerom waer dat die selfde gheb3eecken / daer is gantsch niet te hopen / dat de Patient geheel te rechte komt/ dewyle dattet niet en is als een Pater noster sonder snoer.

Hier is oock ten eynde vlytig op te lettē/dat allesins een wonde seer sterck b3oept van wegen de Aderen eñ Senuwen/ die alle tijd af-sterven eñ sich repnigen: want daer en mach geen wonde soo snel verbonden werden/ dat sich het vleesch als oock de Aderen niet en soude veranderen eñ scheydē: hoewel ick gelesen hebbe/gheliick ick oock heb hoo3en seggen/ dat eenige wonden sonder swеerē ofte d3agen zijn toegeheelet/hoewel ick het nopt gesien hebbe/ doch ick wil haer in haer doen laten gewo3den ende daer niet tegens vechten: want ick ben maer eē gemeen Scheerder gheweest/ ende gantsch niet een Gheleerde noch Ervaren Chirurgijn, daerom en heb ick 't oock al te mael niet ghesien: Maer ick hebbe wel een steeckwonde ghemeestert die gantsch niet ghed3agen heeft/doch hy is seer nauwe ende niet wijd gheweest. Ick hebbe ooc wel Haesemonden ende Kancker-wonden gesneden/ die oock een wepnigh ende niet veel ghesw3oren hebben / maer doch sy zijn ten minsten oock gesepareert eñ afgeschеyden/eñ hebben haer een wepnig vertoont tot supberinge gelijc andere wondē/ maer niet so vele:dat geschiede dewijle dat vleesch malkanderen soo warm in 't heften ombingh/ ende hadde noch

de noch gheen veranderinghe noch lucht ontfangen. Maer so wanneer een wonde / schade / steecke / ofte ghebreck / de lucht ontfingh / so heb ickse altijd sien dragen ende sweeren: ende wanneerse haer af-stoot ende tot sweeren af-scheydet / so moet het eerst vuyle / want versch vleesch en vuylet niet; dan geeft het een stanck / 't welck ghy wederom niet achten sult / ghebruyckt maer het bruyne Salfken / soo houd de stanck in twee ofte drie daghen op / ende ghy en behoeft de brand niet te vreesen.

Wanneer het March gequetst is.

Mercket voorder wanneer het March in een been gequetst ofte verwondet is / soo pleeght altijd na de geneesinghe een doringhe ofte verdwijninge te komen / het welck dan ook vast in alle Lede-wonden geerne geschied: het welck ick daeromme heb willen verhalen ende aenwijsen / op dat ghy wetet dat ghy dese toe-val voor-komen moet / ende sult niet wachten tot datse in-gheboren is / maer hoe ghy u daer mede sult houden / daer van sult ghy in 't Capittel vande verdwijninge gheleert ende bericht werden.

Gequetste Musculen.

Wat tot noch toe van de Lede-wonden meestendeels geseyt is / dat sult ghy oock van dese wonde ende steecken verstaen / die inde groote Mups ghegaen zijn: want het is in den selven al eenderley toe-vallen te besorgen / te weten de brand / ghelijck als by de Lede-wonden geseyd is / daerom en sult ghy sulcke wonden oock met de naelde niet heften: maer laet de Salf daer inne loopen / ende legt de steeck ende Wond-plaster volghens daer op / ghelijck ick u daer boven geleert hebbe. Wat andere gemeene wonden aengaet / daer inne dat maer alleene het vlees / ende gheen Senuwen / Musculen ofte Been ghequetst is / die kan een yder Chirurgijn (als hy van de saecke maer een weynig verstands heeft) lichtelijck heelen. Daeromme achte ick het onnoodigh / alhier vele daer van te schrijven / na-de-mael dat ick niet van meeninge ben om sulcke gheringe saecken aen te wijsen.

Wanneer 't gebeente / Aderen ende Senuwen stucken zijn.

Dierhalven alwaer een wonde aen een Arm ofte Been alsoo geschapen is / dat alle 't gebeente aen stucken gheslagen is / ende dattet Lidt maer alleene aen het vleesch blijft hanghen / soo heeft het daer mede al sulcken verstand / isset saecke dat dat deel 't welck alsoo neder-hanget / gantsch ende gheheel ongevoelijck / het welcke eensdeels door te veel bloeden / oock door te veel houde gheschieden kan / soo isser geen ander middel voorhanden / als dat men 't voort ten vollen af-snydet: Maer is 't dat aen 't selfde Lidt noch eenigh leven is / soo stellet dat af-hanghende Lidt weder op zijn behoorlijcke plaetse / ende verbindet die selvighe wonde als een ghebroken Been / dat door 't vleesch ghegaen is: Doch mē sal opt hoogste daer goede vlijd ende sorghe hebben / om de Patient op 't mogelijckste stil ende wel te houden /

den / ende de wonde met het bruyne Salfken menighmael versien.

Dat ghewonde vingeren.

Nu moet ick u ooch bericht doen hoe ghy u met de verwonde vingheren houden ende dragen sult/ want al is een vingher kleyn / soo zijnse doch daerom niet te minder te achten: dewyle datse gantsche Leden zijn: Ja zy ver-eyschen ooch alsoo veel sorghe ende vlijt als een groot Lidt / ende dat van weghen de menigerley toe-vallen / die lichtelijck tot sulcken wonde slaet.

Vingeren hoe te binden.

Dierhalven sult ghy weten/ dat ghy geen verwonde vinger hard binden sult / dewyle datse van sulck hard binden geerne af-sterven/ bindse tamelijck los/ ende begint aen de vinger by de nagel eerst te binden tot aen de hand: want soo ghy van achteren aen de vingher eerst begint te binden tot nae voorzen nae 't eynde toe / dan soud ghy dat bloed voorwaerts dryven/ ende daer door de vingher doen versterven / ofte een koude brand veroorsaecken. Dese maniere van binden sal ooch by andere Leden alsoo verstaen werden/ uytgenomen alleene de Beenen/ die een ander wijse en maniere van verbinden ver-eyschen als ghy billijck weten sult.

Vingeren niet te hesten.

Ghy sult ooch een ghewonde vingher / al ist al dat hy schoon heel af hanget/ gantsch niet hesten: maer met spalckijens ondervangen op datse effen slecht ende stil leggen mach/het welck dan gantsch lichtelijck geschieden kan: Op dese wijse heelet de vinger dies te lichtelijcker / ende en is soo vele toe-vallen niet onder-worpen als wanneerse gheheftet werden.

Eheen wiecken te gebruycken.

De wiecken inde schaden ende wonden der vingeren / sult ghy ooch gantschelijck voor by gaen: gelijck als ghy ooch geen Hand sult wiecken/ dewyle datter soo vele witte Aderkens inde Hand leggben ende te samen komen / soo gheeft het geerne lammigheyd / alsser wiecken in ghebruyckt werden / het welck men wel kan voor-komen/ als men sich van de wiecken onthoud. Maer dese regel word by velen / die haer selven vermeten als oftse het grashoorden wassen (als men seyd) seer wepnigh geachtet/ dat weet ick seer wel: Doch heb ick het al hier te verhalen niet konnen laten.

Handts v. lammigheyd.

Ooch sult ghy de verwonde vingeren niet verkouden laten/ maer in rechter maten warm houden: want daer en is gheen Lidt dat de koude minder verdraghen mach als een vinger/ ende daer meerder schade van lammigheyd ende Lede-water in te verwachten staet / als inde selvige.

Het is ooch de koude brand seer haestigh al daer/die alle gesontheyd verstooret: Daerom en bind ooch niet sterck / want de brand kout ooch geerne van 't harde binden: want als het bloed af-sterft soo moet het Lid ooch af-sterven/ Insonderheyd soo daer toorn inde hand ofte vinger is/ofte so ghy koude dingen daer over gebruyckt. Want

daer is menighmael een verbolgen tooꝛn in een Hand ofte vinger / van weghen de Aderen en Senuwen: het komt oock wel van een koude vloed die daer in gevallē is/ende verheft sich als of daer groote hette in waere/ ende de hette die daer in vertoont/ is van weghen de pyne/ ende niet van hette / gelijck als ick volghens in de koude ende heete Bꝛandt onder-scheyden sal.

Lamme Vingheren krom te heelen.

Wanneer een Vingher lam woꝛden sal/ soo isset altijd beter eñ bequamer dat men hem krom heelet dan recht / om oꝛsaeck by velē bekend/anders sult ghy een verwonde Vinger stil houden/ gelijck als alle Lede-wonden/ende en bꝛynghtse niet vele/ noch recht niet vele daer met uyt / tot dat hy vast ende sterck in de ghenesinghe is : daerom tot beschermynghe des Lede-waters / soo sult ghy het bꝛyne Salfken menighmael in de wonden laten vloeyen : Het is oock goedt dat men al tijdt een Defensijf-plaster ghebꝛuyckt: Het Baden bekomt de gewonde Vingerē oock seer wel/ wanneer daer gestooft woꝛt in Looghe van Dennen asschen/met een weynigh Heems-woꝛtel daer in gesoden.

Ghy sult oock gheen Vinger laten in de Hand vallen/ het zy wat Vinghers dattet sonde mogen wesen/maer veel meer buyten de hand laten blyven/ want hoewel dat een verstijfde Vinghers seer hynderlijck is/ soo is doch een Vinger die krom in de Hand ghenesen is alderschadelijckst: Jae het ware veel beter geen Vinger/ als datse krom in de Hand beheeldt is. Wanneer een Vinger oock gantsch recht ghcheelet is/ so verhyndertse den Patient oock ghewelddigh aen den arbeydt: daerom soo moet ghy hier in een middel-wegh gebꝛuycken/ alsoo dat een Vinger noch te krom noch te recht gheneest/ als hy doch verstyven moet: ghelijck als het oock menighmael geschied/dat een Lidt lam woꝛden moet/ dat stelt dan by tijds soo als het bequaemst zijn mach / op dat ghy daer nae niet met soꝛghe ende pyne der kranckē sulcx voꝛnemen moet. In somma ghy sult een Vinger niet gantsch uyt-gestreckt binden / noch oock niet heel inde Hand doen vallen: want na veel arbeydt ende smerte isser meer als een Vinger af-ghehouwen in 't begin: ende dewijle dat ghy een Vinger geneest/ so en wꝛeeckt daer niet veel aen voꝛ alcer dat ghy meend datse tamelijck vast is / want se moghen so vele niet verdꝛaghen inde Medecijn als een groot Lidt : als oock een Vinghers verwondet is / soo gebꝛuyckt gestadigh het bꝛyne Salfken dat repniget seer. Het begheest hem oock menighmaeck dat schier allesins/ doch de meeste deel/ voꝛ aen 't eynde een groote knoop aen een Vinghers groeyt/wanneer hy verlamt ende beschadighet woꝛdt / neemt daer goede achtinge op/ ende en laet niet te veel vleesch wassen/ ofte ghy bekomt een groote onge-

ongestalte. Weest oock vlytigh in 't verbinden / want so ghy te sachte bindet so groeyt altyt het vleesch te hoogh/daerom bindse sterck met een reym doecken en windelken te samen/ maer hebt goede achtinghe dat ghy met te hard en bindet / dat het hem pyne doet ofte dat hem de Vingher swelle / ofte dat het bloed verstincke ende alsoo gheheel afsterve/gelijck als ick wel gesien hebbe: knoopt oock gheen draet ofte bandē om de Vinger/ want de knopen zijn gantsch schadelijck / dewijle datse in-snyden/ ende alsoo den gang des bloeds verhinderen/sy mypen veel stercker toe als men wel ghelooven sonde. Ic heb altijd de band met een naeld ende draet gheheftet/ ende op 't beste de banden ghevryckt/ eñ hebbet doch wel passelijck dichte toe ghebonden/ op datter geen groote knoop vlees inde wonde en sonde wassen/ende een ongeschapen Vinger sonde geven/ sulcr oock wel aen een ander Lidt: Daer mach oock licht een wondeken aen een Lid zijn / daer van dat een hooghte blijft/want het geeft geerne een hooghte / wanneer ghy vleesch laet wassen. Want een Ledewonde en kan niet wel heelen/ of men moet wat vleesch doen groeyen / ende een Lidt heeft gantsch weynigh vleesch / ende alsser dan een weynigh meer vleesch wasset als daer te vooren geweest zy / so geeft het een hoogte / na dattet dan geheelet wordt / Insonderheydt aen het voorste deel der Vingeren/ daer word geerne een knoop / oock gaen de beentjens geerne daer uyt / overmidts datse minder hulp ende vastigheydt hebben van de Senuwen als andere Leden: Ende als ymand door de Nagel ghewondet word/ soo soo gheeft het oock geerne een hooghte ende een ongheschalte Vinger/ daerom laet op die selfde plaetse weynigh vleesch wassen ja so weynig als ghy immer mencht / want de Naghel stoot daer door opwaerts/ende wort alsoo een hooghte aldaer / ende een wanschapen Vingher: Siet oock wel toe dat ghy een Vingher op het Lidt niet en heftet/ want de hefften maecken pyne ende lammigheyt met een hoogte. Het is voorseecker alderbest wanneer een Vingher niet gheheftet word / het zy dan dattet noodwendigh wesen moet/ legt dan oock maer een heft/het ware dan dattet soo gheschapen was/dat ghy meer dan een heft sout moeten leggen.

Wanneer de groote Duym - senuwe sticken is.

Is yemand achter de Duyme ghequetst / alsoo dat hem de groote Senuwe aen stucken is: want daer gaet een stercke Senuwe ofte Vlack-ader van de Schouder neder-waerts / ende deelet sich in de Ellebooghen uyt / ende begindt hem al daer weder uyt te spreyden tot in de Handen / ende door den selven word de gantsche Hand midtsgaders alle de Vingheren/ inde beweginge onderhouden. Dese ghequetste ende door-gesneden Senuwe sult ghy met een Instrumentjē (so ghy hond) weder-

om voor den dagh halen / ende hefteuse sterck te samen: maer de wonde moet niet gheheftet zijn: hier door so heelt die selfde Semuwe weder aen malkanderen / alsa dat de Patient niet en verlammet.

Arm-wonde voorafte achter de Elleboge.

Soo daer oock een Patient tot u komt / die daer ghewondet is aen een Arm voor ofte achter de Elleboghen / soo sult ghy op gelijcke wijse goede achtinghe slaen op de sterche groote Semuwe / ende soo yemand alsoo ghehouwen word dat hem de hand daer van nederhinghe / soo is mede de schortinghe aen de selfde Vlaer-semuwe ofte Duym-semuwe / dese meught

Cura.

ghy wel kort te samen hesten / op dat hem zijn hand niet hangende blijft / maer kort geheelet werde / soo veel moghelijck is / daerom bind de hand opwaerts

Exempe.

dat se niet nederhange: want ick hebbe een Scheerder gesien die gehouwen was / ende ghenesen werd / maer zijn hand hing hem neder / doen sieed een ander ervaren Meester wederom op een ander plaetse een nieuwe wonde / ende track de groote Semu weder te samen / ghelijckerwijs als de kinderē een vogel-kraeuwe pleghen om te dragen / ende de Arents kraeuwen / op ende toe te trecken. Het is oock gheschied datter eenen een lammigheyd geheelet is geworden / het welcke hem een ander ghehouwen hadde / ende is also wederom gesond geworden / ende aen zijn Elleboge genesen. Voorts is oock een ander aen een knie Lam ghenesen geworden / ende van eenen in zijn knie ghehouwen / ende van andere bevreest ghemaeckt die teghen hem waren / in alle dien begaf het sich dat hy wederom effen en sterck geworden is / in alle bloedende wonden / is oock daer na gesont geweest ende alsoo allesins gebleven. Dat eene Schouspel heb ick selve ghesien / maer de ander twee Exempelen zijn van Lof-weerdighe luyden ervaren ende by my gheloof ghegeven / want dat gheeft oock de bevindinghe te verstaen van de saecke selfs / dat wanneer yemand Huyd / Vleesch / Aderen / Semuwen / ende alles met malkanderen gequetst ende te samen gheheftet word / ende dat men hem dan laet stil leggen ende heelen 't toe / dat hy dan Lam gheheelet word / die doch niet Lam gehouwen is geweest. Ick hebbe dat oock bevonden ende spreke het met wetenschap / dat yemand wel versuymt kan worden / die alsoo stille genesen word: daerom me soo en laet de verwonden niet tot alle tyden stil ende ongheroert ghenesen: dat is niet geroert / niet gestreckt / niet gekromt / niet gebogen / ende dergelijck: want de heelinge heftet de Aderen: ghelijck als oock de Beenderen / Arterien (ick segge) Semuwen / Vleesch / Panniculum, ende Huyd alles te samen / ende wanneer het dan eenmael aen malkanderen gheheftet wordt / soo en laet dat eene / dat ander zijn werck niet volkomelijc volbrengen / in 't aen-trecken ende uyt-

upt-strecken/gelijck als het anders van sich selven behoort te doen. Dierhalven so weest ghetrouwelijck gewaerschout/ende laet niemandt stille ghenesen/ maer roert hem alles ins/ so sult ghy ock sien/ ende hy selfs bevoelē/dat dat lidt des lichaems begint te ghewennen/ ende sich selven te ver-roeren/ wat dan niet gantsch lam is/ dat mach ock behouden werden/ eñ wat ock niet ghesont is/ dat sal een yder wel in zyn waerde laten blyven. Ghy sult ock niet te vele heften aen de groote Sennwe doen/want waer ghy heftet daer steeckt ghyse aen stucken/ op dat wanneer daer noch yet onbeschadighet ende onghehouwen aende Sennwen ware/dat ghy het dan niet en steeckt noch bzeeckt ter plaetse daer het niet en behoeft/ ende als het niet noodwendigh is/ende ghy heftet evenwel; so verlammet dies te eerder dan of ghy niet geheftet haddet: want de heften gheschieden niet om de effenheyd/ maer alleene tot hulp eñ dienst van 't ghene dat noch hout ende onbeschadiget ghebleven is/ ock mede daerom/ om dat het voozdere deel niet hangende en werde: Dit en gheschied ock gheen Lidt eerder als de Duymen/ daerom en sult ghy ock gheen Leden meer op-waerts binden ende trecken dan alleene de Duymen: want soo de Duyme ymandt inde hand vallet/ so isse niet alleene onnut/ maer ooc seer schadelijck: Want in de gantsche Handt en kan gheen dingh beter te passe komen in 't houden als de Duyme/ want als ghy de andere vingeren toetreckt soo slupt de Duym daer teghen: Maer wanneer ghy de Duym inde Hand hebt leggen/ soo slupt ende houd hy niet alleene gantsch niet/ maer hy verlet ock 't ghene datter geheven ende ghehouden sal werden. Daerom wendet u hoogste vlijt aen/ een wonde zy ghehouwen/ gheschoten ofte anders verlaunt/etc. soo recht de Duyme upt de Hand/ want hy vald doch anders veel eer in de hand dan de Patient lief is/ende acht het niet dat de Patient klaegt/ dat hy de Duym niet inde hand kan bzengen/ want als hy doch Lam moet werden/ soo is de Duym veel nutter upt de hand dan daer binnen: Hebt altijd op Duymen (nevens andere Vingheren) alder-meest acht/ want de Duym is altijd aen de gantsche hand veel nutter/ dan andere twee Vingeren/ ende laetse daerom niet nederwaerts in de hand vallen: want hoe dat ghyse heelet soo valtse doch geerne weder nederwaerts in de hand: In somma houd de Duyme wel op-waerts in alle u verbinden.

Des duyms nut ende ghebruyck.

Sulckr gheschied niet alleene met dese Sennwe ofte Vlaeraader/ maer het is ock also gelegen met alle andere Sennwen ende Aderen/wanneermen daer ock also by komen kan om die te samen te heften/ ghelijck als alhier met dese groote Sennwe gheschieden kan/ soo sonden zy sonder twijffel te samen wassen

ende heelen: Maer de Patient moet alleſins met goede Medecamenten vlytigh gehouden ende bewaert werden/ om de toevallen voor te komen.

Op de Hand geen wonde heffen.

Wanneer ymand op de hand ghewondet ware / ſoo ſal men van wegen de veelheyd der geheenten en der Senuwen/ de ſelfde wonden noch heften noch wiecken minder dan eenige andere wonden aen 't gantſche lyf: Maer deſe regel achten wel ſeer weynigh/ daer van komt het veelmalen wanneer ymand maer een ſlechte wonde boven over de hand heeft / dat al ſulcken niet alleene de Dingheren ſtyfachtigh ende gebreeckelijck blyven: maer ſommige verlammen oock wel gantſch ende geheel aen de gantſche hand: het welcke maer alleene de vermeende Chirurgijns ſchuldt is/ ontſtaen uyt het ſchadelijcke Heften ende Wiecken in deſen deele: daer op de Overigheydt/ velen tot nut/een goet op-ſicht behoozen te nemen/ op datter ſo vele luyden niet geſchendet ende verdorven werden.

Of men koud ofte heet verbinden ſal.

Nu kan ick niet nae-laten alhier een weynigh aen te roeren van wegheu het koude ende heet verbinden/ ongeachtet dat daer boven in 't Eerſte Deel al pets daer van geſeyd is: Inſonderheydt dewyle datter ſoo vele grove Fouten ende Misbruycken in begaen werden. Aengaende deſen handel/ of men een wonde heet ofte koud verbinden ſal/ daer van is dit myn meeninghe / het welcke ick als 't beſte ſelfs ervaren hebbe: laeu ofte Melck-warm is de rechte aert om wonden te verbinden/ ende in alle deelen te houden. Daerom ſal men ſich alleſins behytighen/ die Salven/ Olien ende diergelyck/ even warm/ ſo vele mogelyck is ghebruycken: Als het welcke de wonde aller aen-genaemſt ende bequaem is/ ſoſe voorts met Compreſſen ende windelſen daer inne behouden word/ om oorſaeck hier nae vermeldet.

Niet te heet noch te koud/ even recht.

Het is een ghemeen wijdlooptigh gebruyck/ datmen 't ghene dat in ofte op de wonde behoort/ op het alderheetſte ſo vele als moghelyck is/ in ofte op de wonde plach te gebruycken/ ende meenen daer mede de ſaecke op 't alderbeſt uyt-gerecht ende ghedaen te hebben: Inſonderheyd is dit by velen een gemeen gebruyck/ dat ſe de ommitte Plaſteren ofte Bry Cataplaſma genaemt/ die ſy van Althæa Steenklee / Lyn-zaet / Botter/ Oly/ Melck / Meel/ Roos-koecken/ ende andere ſtucken/ maken ende koocken: Seer vele gebruycken/ ende een vinger dick op een doeck beſtrycken / ende op het allerheetſte over de wonde ſlaē/ die ſy te voozen met een Plaſter bekleeft hebben/ ende meenē daer wonder mede te ſchaffen.

Heet verbindē ſchadelyck.

Cataplaſma.

Sulcke heete Pappen ofte Bryen (hoe ick het noemen ſal) liet ick wel paſſeeren ende heldſe wel voor goet: Jae alſdan/ wanneer daer bloed-vinen ofte andere ſwellingen mede ryp ende weeck gemaeckt ſullen werden.

den. Maer in wonden brenghtmen met anders daer door te wege/als allerley ongeval ende swarigheyt: want sulcke groote warmte is inmers een moeder ende oorspronck aller vuylinge: het welck geen wonde behaeft. Oorsoeck der vuylinghe.

Nu is dit eenmael seecker ende gewis dat met sulcke Broddelmoes menigen wonde verstickt werd/ datse met gheweldt inde Putrefactie ende vervuylinghe gaen moet: want soo haest als sulcke lompen vande wonde genomen word/ soo gaet daer een steercke damp ende roock vande wonde/gantsch vochtig eñ nat/ het welcke anders niet en is als een gewisse voorbode eñ teecken der vuylinghe/ 't welck door de verstickinge te wege ghebracht wert eñde wonde seer wee doet/ eñ volgens groote schaden met sich brengt. Want so het een Lede-wonde is/ soo settet sich ghemeenlijck een Liquor ofte vochtigheyd om het Lid/die daer na niet anders als een Tartarum daer in Coaguleert ende verheelet word: daer van als eē rechte hooft-oorsaeck de Ledē daer na verlammen eñ verstyvē: dewyle dat die selfde matery hoe langer hoe harder wordt / tot datse gantsch eñ al in-gewortel eñ inde Ledē genetselt is: welck ongeval alleene daer uyt ontstaet/ dewyle dat de wonden op voorgeseyde wijse verstickt werden. Aenwijsinge der vervuylinge. Oorsaeck der lammigheden.

De Ervarenthevd laet ons genoeghsaem sien/ dat wanneer dese Pap-koockers met haeren Bry/ eē Lid-wonde ofte anders een wonde daer veel Aderē ende Senuwen leggen/ al schoon genesen hebben/ dat daer nae ghemeenlijck een boose Onweers-vogel (gelijck ick daer boven int eerste Deel oock geseyd hebbe) int nest blijft leggen : want hoe menigmael geschied het/ dat yemand die verwond is geweest/ eñ nae dat hy al genesen is/ dat hy dan noch op de selvige plaetse een lange tijd daer na groote smerte lydet/ met geswolst ende andere toevallen: welcke gebreken sulcke Meesters nimmermeer konnen te rechte brengen. Dan bekennen sy de fouten niet dewyle de wonde noch open staet: wat wonder-teekenen souden sy dan konnē doen/wanneer de wonde verhart eñ geslotē is. Onweers-voghel in ghesheelde wonden.

Aengaende het koude verbindē/dat selfde en is geensins niet nut/ maer altijd seer schadelijck weest: dierhalven salmen 't allesins vermyden: Want het Causeert de kramp/ groote smerte der Aderen eñ Senuwen/ nevens andere ongemack. Daerom sullen alle dinghen in 't verbinden warm gehoudē werden in rechter mate so vele als immer mogelijck is/ Comform de nature: dat is/noch te heet noch te koud: Spreeckt ghy/ menigen wonde is heet/eñ andere daer-en-tegen zyn koud / daerom moet mense oock heet ofte koud verbinden/ ja na dat sulx de nood vereyscht ende begeert te hebben. Maer ick segge daer-tegen : dat in desen deele op de koude ende hette der wonden niet te achten en is. Want waer goede ende oprechte Medecamenten voorhanden Smerten ende swellinghen der wonden. Koud verbindē oock schadelick. Houd rechte mate. Teghenwerp/ ende Antwoorde.

zyn:

Goede Medecynen/die lesschen ende verwarmē.

zyn ende ghebruyckt werden/ daer lesschen sy de verwarmde/ ende verwarmen de verkoelende partyen van haer selvē/ door haer selfs eyghene kracht ende denghd. Daerom wanneer een wonde heet is/ so en salmen niet ghedencken de selfde heete met koud verbinden te verdryven/ alsoo oock vande koude te spreken: De kracht/ deughd ende werckinghe der Medecynen/ moet het alles doen. Want gelycker-wijs als de koude by haer selven gheen vyer lesschen kan/ maer de nattigheyd moet het doen: het water sy koud ofte heet/ dat doet evenwel/ het lesschet alleene met zyn vochtigheyd/ alsa isset oock gelegen met de Medecyne tegen de wonde gestelt.

Aen de bevindinghe leyd het.

Daerom en sult ghy niet seghen/ dit is hetsich ende dat is koud inde wonden: Maer seght het is een Toe-val. Die selfde zyn nu veelderley ende ver-eyssehen oock veelderley/ veel heete toe-vallen voorderen ende eyssehen heete Medecynen/ als Terpetyn-oly/ Petroleum ende anders/ vele daer-en-tegen die oock hetsich zyn ver-eyssehen koude middelen/ alles nae gelegenthepd ende gestaltenisse der saecken/ die ghy in alle deelen wlytig moet waernemen. Dierhalven soo haest alsser eenighe smerte by de wonden is/ so staet de saecke niet recht/ de Patient heeft hem vergrepen/ of de Medecyne is de wonde niet dienstelyck noch aen-ghenaem/ ofte daer wil een toe-val in komen.

Nae ghelegenthepd van alle desse ende dierghelycke saecken/ moet de Medecyne verandert worden/ maer daer moet niet gesien werden op heet ofte koud verbinden.

Dat xv. Capittel.

Vande klovinghe der Nagelen aen de Vingeren, ende der selver ordentlycke genesinge.

DE Nagelen worden somtyds aen de Vingeren gespouwē langs ofte over dwars/ alsoo datse schier gantsch los is/ hoe wel niet gheheel: Wanneer het dan noch een weynigh houd aen 't uyterste deel/ alsoo dattet schier nederhanghet/ soo meught ghy het wel gheheel afsnyden: Maer het gheeft een langhsame genesinge/ want het vleesch by de Naghel wasset altyd te hooghe/ daerom en macht de Nagel soo haest niet wassen/ als wel het vleesch/ daerom geeft het oock wat meerder pyne/ als wanneer hy wederom aen-ghebonden word/ maer het laet hem wel soo suyver heelen/ dan of ghy de Nagel/ die daer noch aen een kleyn deel blyft hangē/ daer aen laet blywē: Let dan daer op van wat Hantieringhe dat de persoon zy/ isset een Man die vele by de luyden komt/ ende menigmael te gaste ghenoodet werd/ soo verbindet hem dattet suyver genesen werde/ ende let niet seer op thien daghen min ofte meer/ die ghy tot de ghenesinghe sult behoeven: want

want soo hy de gheheelde Vinger vele besiet / soo heeft hy niet geerne een dobbelden Naghel / want het geeft een dobbelt aensien als sy ghespouwen is / het zy dan datse seer vlytigh ende dichte te samen ghebonden ende ghetrocken werde: is het dan over dwars gespouwen so geeft het geerne een knoop voor aen de Vinger: Doch het is beter te verbinden wanneer het langhs de Naghel ghespouwen is / dan over dwars. Maer in dien het eene deel gheliick als het ander noch blijft hanghen / ende wy wat vast houdet / so laet het blyven ende snijd het niet af / want soo ghy dat al doen wildet / soo laet het sich doch niet geerne snyden / want daer zyn Banden op die selvige plaetsen / die ypne veroorsaecken. Laet het oock niet verre van malkanderen gapen / noch wijdt open doen: Maer gebruyckt oock ghestadigh het Pulver van gebrande Alluyn / want de Nagelen verheffen sich geerne ende stotē dat vleesch op-waerts / ende gheeft een traghe genesinghe. Laet de Nagel / die sich wederom begint aen te hesten / gestadigh verbonden zyn / soo styf als het de Patient verdraghen mach / snijd oock altijd die Nagel die af wesen moet henen wegh / soo vele als ghy bekomen kond / tot op de jonge Nagel / maer doch dat ghy soo nauwe ende dichte niet en snydet tot dattet bloedet: soo wijcket de oude Naghel van selfs daer af door de jonge Nagel: gheliickerwijs als een oude Tand den jonghen wijcken moet. Dit is alsoo de schoonste heelinge wanneer ghy het alsoo te weghe brenghen kond / het maeckt oock de minste smerte / ende en laet oock gheen vleesch tusschen beyde de partyen inde hooghte wassen.

Hebt oock goede achtinghe daer op dat ghy de jonghe Naghel wel leert kennen / want sy komt te voorschyn gheliick een blaeuwe huyptjen / ende versoeckt niet of het een Naghel zy ofte niet / want soo ghy het aenroert met een Yser / Vinger ofte Nagel / so bekomt het eē Lyckteken ende lydet schade van 't aenroeren / ende word nimmermeer so schoon / als wanneer ghy een Plaster daer op leght / ende tamelijck vast en wel te samē bindet met een smal windelken / soo word dan de Naghel styf ende dichte op de Vingher / als mede glat ende effen: Maer soo ghyse aenroert / so wordse rupgh en schilverigh / dat ghyse qualijck weder te rechte brenghen kond / daerom helptse ende voordertse dat de oude Nagel nergens aen de nieuwe Nagel aen en roere / anders verhindertse de genesinghe gantsch seer: ghy kond het seer wel doē / want de oude Nagel wijcket steeds van bovenen af / ende word los / snijdse dan altoos henen wegh so haest als ghy meught / ende treckt niet aen den ouden dat hy af gae / want hy wijckt selven meer ende meer / ende behoud het vleesch neder / dat de jonge Nagel daer over wassē mach / anders wan-

neer ghy de Naghel af-trecken wildet/so sout ghy den Patient smerten verweecken / ende dat vleesch sonde altijd soo hoogh wassen/dat het de jonge Nagel aen de heelinghe/ende in 't wassen verletten sonde. Daerom neemt acht dat ghy de oude Naghel met te vele af-snydet :ooch dat ghy niet te veel van de oude Nagel daer aen laet blyven/ op dat de nieu-aen-komende Nagel in 't wassen niet verhinderd en werde: ooch in zijn Form ende ghestaltе verlet: bindet alleweghen voor aen de Vinger op 't sterckste/eñ maket de Vinger gantsch scherp/hy wort doch tē laetsten dick ende breed genoeg.

Het word veeltijds een schilverachtighe Nagel ende ongeschapen / daerom moet ghy een Plaster stijf daer boven op leghgen / ofte een wepnigh groen Was dat wel bearbeydet zy/ want het gaet geerne van de Naghel ende behoud den selven datse met schilverig wort/maer soose verswore eñ materp geest/ so gebruyckt de roode onbekende Plaster die ick aenwijsen sal/ laet dat ses daghen daer overleggen/het laet u de Nagelē niet schilverigh werden / maer bewaertse wel effen eñ glat: bindse stijf so en krijghtse geen bult/ want daer is so vele aen 't binden der Vingeren ghelegen/als aen al de rest/wat men daer toe gebruyckt.

Wanneer ooch een Lidt ofte een Naghel sich roert ende met stijf gebonden word / soo hefften sy ooc gantsch niet geerne/hebt ooch sorgh dat ghy het Lid niet te stijf en bindet/ op dat het niet en verstyve / ofte dat het voorste deel der Vingheren gheen noodt en lyde ende af-sterve/ daerom soo en knoopt niet daer binnen met een draet/eynde ofte snoer/ gespouwen banden/ ofte Vingerlings-touwekens/maer bindse met een schoon reyn Latel-bandeken/ ende dan toeghespeldet ende niet gheknoopt: maer indien een Nagel gekneust waere / datse gantsch blaeuw/ swart/ geel/ root / ende in somma gantsch verslaghen ware/ als van een steen/hamer/Wijnvat/ ofte hoe swaer datter ooch pets op viele / ende den selfden verkneusde: So snydet een gat boven op de Naghel met een scherp Scheer-mes / ofte so als eenige de gewoonte hebben met een ghebroken Glas / ende doet dan dat gheslaghen bloedt daer weder upt/ maeckt het gat niet te kleyn/ maer soo groot als beguaemlijck wesen mach / dat ghy hē niet en verlammet noch snydet/ dan legt maer een Plaster daer op met wat bruyne Salf daer ingedaen/dat weeret de Nagel-geswееren ende verwijlinge nevens de stanck: snydet de Nagel niet geheel af maer laetse noch op de Vinger/wantse loset sich selven wel sonder eenigh gevaer: Doet dan als boven gesept is/maer ghy moet de Vinger so sterck niet toe-binden als wanneerse maer gehouwen ware ; maer ghy moetse wat lucht laten alsse gheslagen zijn. Laet de Nagel ooch aenhangē/

het

het sy dan dat het onmogelijck ware den selven aen te late blyven / sy zyn dan geslagen soo sy willen / so valtse van selfs wel af sonder schaden / eñ sose besterft eñ ghy siet datse niet meer blyve mach / so doet als ghy meught na u goetdunken. Maer weest hier by ghewaerschout dat ghy niet haestigh af-snydet / ten zy dattet noodwendig wesen moet / gelyc ick oock daer boven / int af-snydē vande Leden eñ vingeren geseyd hebbe / want ick hebbe menigmael gesien eē Dinger weder te rechte brengen / daer sich vele met my in verwondert hebben.

Het begeeft sich oock dickwils dat een Dingher verlamt wordt met glas / yser / steecke / ofte houtsplinter / daer van pets daer inne ghebleven is / daer moet ghy vlytigh op achten / of het weder daer uyt ghekomen is ofte niet / ende wanneer het noch niet daer uyt is / soo moet ghy het daer uyt doen / soo ghy het vermeught / want het gaet somtyds inde Leden / die zyn slibberigh dat het hem daer inne verslupt / ende het is te besorgen dattet niet weder uyt het eerste wondeken en gaet / soo ghy het met gryppen ofte met voelen bekomen kondt / soo laet niet af voor ende al eer dat ghy het daer uyt hebt / ghebruyckt Instrumenten ende middelen soo vele ghy meught daer door ghy meend 't selfde te bekomen ende daer uyt te brenghen / ende verschoonet soo vele ghy meught op dat het niet en breeckt / ende soo het dan daer uyt komt / so ghebruyckt de Steeck-plaster daer over ghelepd: ende soo ghy noch twijffelt ende niet wel en weet offer noch wat in-ghebleven is oft niet / soo ghebruyckt oock de Steeck-plaster / ende laet het recht op ende toe-gaen / ghelyck het behoort: Want soo ghy vele sout willen grypen ende grobbelen / soo sout ghy lichtelijck de Dingher vertoornen datter niet goedts van soude worden / want als ghy in de wonde grypt ende een beentjen aen-roert met een Yserken / soo bekomt het geerne een teecken / het welck gantsch ongeerne toe heelet / ende soo het sich dan verheft ende weeck wordt / soo snyd het niet terstont open / maer laet het gantsch wel tydig ende ryp worden / soo wordt het Iser / Glas / Been / Hout ofte wat noch daer inne is / van selfs des te beter los / ende het vleesch valt daer van af / ende het gaet geerne daer uyt / maer soo ghy dan terstont de wonde opent / ende dattet van selfs noch niet los ghewordē ware / soo sout ghy dan de Putrefactie verhinderen met de scheydinghe / want het scheydet sich met haest / oft het moet los sweeren 't zy Glas of anders / etc. vande Senuwen / Banden ofte Vleesch / want al waer het aen-heftet / daer moet het met sweeren af-scheydē eñ af-wycken daer het aengeherchtet is: Daer na als het geschheydē is / so heelt het geerne gelyck als een swelleken ofte gesweerken / ende ghy behoeft also geen wieckē te gebruyckē wanneer

het selfs los geworden is: maer wanneer ghy het daer uyt wilt trecken/ soo verlaet het gewisser/ dan wanneer het los ghesworen is. Ick en segghe niet dat ghy het ten eersten sult laten uyt-sweeren/ soo het u terstont gebeuren ofte ghewonden mach: maer wanneer ghy niet en weet offer noch wat in is oft niet/ soo sult ghy gantsch niet soecken/ noch stommelen/ maer sult terstond de Steeck-plaster daer over leggen/ ende isser niet meer in soo en behoeft ghy geen voordere sorge te draghen/ isser meer inne soo en blijft het doch daer niet binnen/ het komt doch van selven sonder eenige schade daer uyt: ghy hond oock wel toe-sien of het noodwendigh is/ niet een scherp wiecken los te maken/ want het moeter doch eenmael uyt/ anders heeldt het nimmermeer/ is alsoo daer uyt te trecken met een scherp wiecken/ ende met met een swellende wiecke/ hoe wel dat oock de swellende Wiecken beter zijn dan 't snyden/ ick versaecke dat niet/ dat ick oock selfs wel ghesneden hebbe. Want soo als my van eenen aen-ghewesen is/ dat sich in sulcken een gequetste lid/ een spitsken sien laet/ ende als ick dan wel wiste dattet voorhanden was/ ende dat ick het onderwangen konde ofte bevatten mochte: so sneed ick hem in dien gevalle de huyd open/ ende trock het daer uyt/ende en socht niet in dat gat daer het inghekomen was/ maer daer het scherpe doppelkē sich openbaerde/ daer nam ick het uyt. Ende daerom moet ghy wlytig letten/ wanneer daer een doppelken sich openbaert van een splinter/ of spaentjē/of naelde/ ofte doorne/etc. die in een Lidt ghegaen is/ als knockel/knye/ Ellebooghe ofte Hand/ ende aen eenigh ander Lid aen 't Lyf: Want de Splinter en blijft niet op die plaetse daerse toe in gegaen is/ het zy dan dat de Patient hem nimmermeer en roeret/ want so haest als hy hem roert/ so verschiet de splinter gantsch ende al in een ander plaetse.

Ick hebbe wonder ghesien met sulcken splinters/ datse namelijck/ een spanne verre ende noch wyder zijn uyt ghekomen/ van het gat daerse te voren ingekomen waren: soo slibberigh zijn de Leden/ Insonderheyd wanneer datse geroert werden: Ick sonde wel wonder schrijven van dese saecken die my ten deele zijn bejegent/ als by Exempel/ een spaentjen heeft sich eenmael in drie stucken begheven/ ende geen van drien is wederom by den anderen uyt-ghegaen/ oock is eenighe weecken lanck/ het eene stuck na het ander daer uyt ghekomen/ sulcke hebbe ick wel meer ervaren: Want de Leden zijn gantsch slibberigh/ ende het gaet van 't beroeren snel daer door/daerom en laet sich niemand bedrieghen noch verwonderen/ soo yemandt een splinter/ houdt/ doorn/ naelde ofte steeckel/ in een Lidt ghekomen is/ dat hy 't daer niet in verslijt/ ten ware dan

re dan saecke dat ghy meendet dattet nimmermeer op de plaetse te vinden ware / daer het ingekomen is/want dan issет roeren ende wenden seer nut ende noodigh/ op dat het sich aen een ander plaetse dies te beter mach openbaren ende upt-breecken/ ofte aen de Contrarie zyde/ ofte onder/ ofte boven/ alles na dattet dan verschrickt ende verschoten is: Daer na/ op dat/ soo in een Lidt staecke / dattet upt het Been ende Lid by tyden upt rucket/ want als het een wijltijds in een Lid blyft so maeckt het een teecken / daer ghy een wijltijds aen te ghenesen hebt/ al ist al dat het ghene datter in ghekomen was/ al schoon daer upt waere / ende gantsch niet meer daer van in het Lidt en staecke: want soo daer pets in een Lid steeckt soo kan het sonder schaden niet af-gaen / wanneer het niet haestigh daer upt ofte daer door komt / want het ghebeente in een Lidt en is soo sterck noch so hard niet als een Arm-gebeente/ofte een Scheenbeen ende dierghelijcken: maer het is met een knockel bedeckt/ die zyn veel weecker als het gebeente selven: hoewel dat oock een Lidt in sich selven weecker is/ dan het gebeente daer verre af ghelegen / want hoe het ghebeente verder van het Lidt is/ hoe dat het harder is te snyden of te breecken. Ende wat men daer mede beginnen wil / soo is het doch schadelijcker omtrent het Lidt ende by het Lidt / dan verre daer van.

Een yegelijck Lid heeft oock zyn eyghen Banden by sich selven/ die dat Lidt te samen bindet ende vast houdet / ende soo daer pets in de selve Banden blyft hanghen / soo verdult het de Banden/ ende also issет Lidt nimmermeer soo beweghelijck als het te voren gheweest is/ het kan oock wel somtijdts gantsch Lam worden van een kleyne wyplinge. Ende soo ghy dan niet en weet hoe dat ghy doen sult / ende het gat daer de splinter in-ghekomen is / en is niet seer groot/ gelijck een kleyn spelden-hooft: Ja als ghy somtijds nauwelijckx weet/ of daer pets in-gekomen is/ ofte dattet weder daer upt is/ ende als ghy met uwen vinger niet en kond gevoelen eenighe scherpigheyd/ steeckende rouwigheyd/ofte anderssins: wanneer ghy over de quetsinghe strijckt ende wryft/ soo laet het also stil blyven/ ende grijpt noch stoot daer niet in/ het ware dan dat ghy pets daer inne bemercken kondet / het zy wat het wil: Daer upt ghy een seecker merck-teecken mocht hebben: Maer so ghy geen seecker merck-teecken kond bevinden/ so slaet het onbekende Plaster een hand-breed daer over/ ende laet een weynig lucht omtrent het gaetjen een Daelder-breet/ daer legt dan een Steeck-plaster over/ gheljck als of het een door-wonde-Been-breucke ware/ en bind het niet te sterck/ maer so weynig ghy meugt/ op dat het Lid niet en verhesse met swellen: ende indien het swellen

wil soo gheeft terstondt wat lichts/ende houd het niet te stijf met binden: so siet ghy dan wel waer het begeert te swellen/ ende waer dattet dun blyven wil/ ende een buyle op-werpen/ ofte hem selven een blauwe maele maken wil/ dan verhaest u daer so seer niet mede/ het komt noch wel wanneer ghy meer seecker zijt datter pets in is/ ende dan soo snijd het open / druckt het daer uyt ende doet dan voorts nae u begaghen / ende nae dat dan de plaetse is/ daer nae sult ghy u hebben te Reguleeren: dewijle dat het suyden alle wegen niet en dient/ daerom hebbe ick allesins ghewacht ende de tijd verbeyd / dewijle dat ick noyt niet geerne gewroetet noch gesneden hebbe : ende hield het daer altijd voor / dattet beter was in vier daghen wepnigh pyne te lyden/ dan twee daghen langh met groote pijn / ende ick ben noch teghenwoordigh in gheen beter sin noch meeninge. Want als het niet te grypen/ noch te sien / noch te ghevoelen en is / wat isset dan noodigh te grypen ? want het verberght sich niet/ maer vindet altijd een plaetse ende stede. Eenighe nemē Haesen-smout/Beenmarch/ de eene slaet het over de wonde/ de ander daer achter / de derde aen de Contrarie zyde : alsoo houd een yder 't zyne voor het beste / ick late oock een yder zijn meeninghe goedt wesen/ maer ick gebruycke mijn steech-Plaster/ ghelijck boven ghesepd is; Komt het daer uyt soo ben ick dies te vreden/ ende so niet/ soo laet ick het wesen / ende genese het sonder eenighe Wieken / ende als het dan niet ghenesen wil/ soo komt het daer na van selfs wederom daer uyt. Ick hebbe ghesleept dat men Swel-wieken ghebruyckten/ ende wepckinghen / eenighe gebruyckten Corrosyven / andere Suydinghen: Ick late een yder zijn meninghe goet zijn / ende schryve maer den Leer-knechten: want ick hebbe Splinters ghesien / ende hebse selfs daer uyt ghedaen/ die eenighe Jaren in 't Lyf gheweest hadden / het welcke men niet geweten heeft/ die ooch in 't Lyf gekomen waren / sonder eenighe pyne / soo datse daer niet van gheweten hebben / tot dat sich inder tijdt een Splinterken verhief/ ende ick meende dat het een los Beentjen was/ ende de Patient wiste ooch niet wat dattet was / tot dat ick het opende/ doen was het een groot ende langh Splinterken/ die noch so suyver ende reyn was / als oft eerst gebroken waer geweest.

Het is ooch eens eenen bejegent / dat hy een Spelde / ofte Naelde/ in een Vinger heeft laten blyven/ ende wiste ooch niet hoe de Naelde daer in-ghekomen was / tot dat hy sich bedachte/ dat hy een wijltijds geleden / een Dochter aen haer Naey-kussen ghegrepen hadde/ ende dat hem daer pets ghesteecken hadde / doen was de Naelde stucken gebroken / ghelijck als ooch Dochter daer na

klaegh-

klaegde/dat de Naelde doe ghebroken was/ ende hy heeft het selfde doen ter tijt geen acht geslagen/tot dat hy het ghevoelde ende ghewaer werdt: Ymandt mocht nu seggben/ het is wel slecht/ die sulckr niet ghevoelen en soude: Ick segge neen: want als yemandt gesond is / soo kan 't voor een tijt verhouden/want by tijden geeft het smerte / ende somwijlen is het sonder ppne/ daer van ick tegenwoordig niet spreken wil. Maer ick segge alleen daer van/ wanneer ymandt sepdt het moet daer uyt wesen/ ende soecken ondertusschen daer de Patient niet en klaeght/ tegens soodanige segge ick dan/ laet het goet zijn/ het komt wel over een tijd / wanneer u allerbest goet dunckt/ so laet het oock toe-gaen/ gelijck ghy oock doen moet. Ick hebbe het selfs bevondē/dat het hout in een wonde alsoo wel op-waerts als neder waerts klimt/ Yser eñ Loot dat sjeht altoos nederwaerts/ ende alles wat anders in't water te gronde gaet ende smcket/ dat daeld altoos in't Lijf oock nederwaerts/so het anders sich tot veranderinge schickt: maer al wat in't water drijft eñ niet en smcket/ dat klimpt oock int Lijf op-waerts/ wanneer het maer eenighe plactse heeft om op-waerts te komen. Is het hout varsch ofte groen dat inde wonde gekomen is/ so word het beter van een schroef gevat/ die is handigh / oock wel met een geschroefde Coegel-tangh/ ofte oock wel met een Rozen-tangh Uyt-trecken/ende Soecken jen. Soo ghy van meeninge zijt daer yet wat uyt te doen / soo doet het snel ende haestigh/ ofte het hout begint in't vleesch te swellen/ ende word so groot dat ghy het nimmermeer daer uyt trecken kommet / het word oock weeck ende verwylt / soo dat gheen Instrument het vatten mach/ het gheschiedt oock wel dat het Lidt mede sweld / daerom doet haestigh wat ghy doen wilt/ dat rade ick u.

Dat xvi. Capittel.

Van wonden inde Hand ofte Vinghers, ende wanneer het Been daer aen stucken gehouwen is, hoe het te helpen zy.

SO daer een tot u quam / die aen een Hand ofte Vingher gewondet ware/ so datter yets los / ende aen't ghebeente aen stucken ghehouwen ware / soo moet ghy wat hulpe bewijsen op dat het Lidt niet geroert en werde / wanneer als ghy verbindet. Daerom soo hebben eenighe ghesneden ende toe-ghemaeckte houten Handen/ ende andere Ladē/daer in dan de gequetste Leden ghelepd werden/ het welck wel gedaen is / daerom dat ickse oock prijse / ick en hebse alsoo niet ghehadt / maer ick nam Spalcken / gelijck als men tot ghebroken Beenderen ghebruyckt / ende hebse ghefatsoeneert nae de Arm / Handt/ ofte Vingher / nae dat het my goedt ghedocht heeft / ende dese

dese Spalcken zijn seer ghelijck gheweest die ghene die ick tot Been-breucken gebruyckt hebbe: Want ick sal hier nae aenwijsen hoe dat ick de Spalcken ghefaçoneert hebbe/ na de ghestaltenisse ghelijck een Lidt/ na de aert ende ghelegentheyd van dien soo vele mogelijck was/ op dat het nergens aen en druckte/ ofte te dichte aen leyde/ ghelijck als het oock niemaels niet slim noch qualijck en stond/ ende in een Somma te seggen/ ghelijck als of ick ymand een Wante ofte Vingerlingh wilde maecken: ende hebse allesins soo ghelijck af-gemeten/ soo vlytigh als ick ymmer hebbe konnen doen/ op dat de Spalcken nerghens en souden drucken ofte te hart aenleggē: ende so haest als ick hem de Spalcken also bereydet hadde: Soo hebbe ick dan eerstlijck de roode onbekende Plaster om de wonde gheslagen/ dat het by na rondsom het Lidt gheslooten heeft/ doch also dat de Plaster niet over malkanderen gheko-men is. Want soo ghy de Plaster over malkanderen laet komen/ soo word het soo hard dat ghy het qualijck van malkanderen krygen kond: daerom laet het op een Stroo-breed nae aen malkanderen komen; maer niet gantsch toe-gesloten/ noch over den anderen/ anders soude het kleven als of het heel ware/ ende ghy soudet de Plasteren ende Scheenen ofte Spalcken/ niet wel veranderen konnen sonder groote arbeyd ende mopten: anders wanneer het niet over malkanderen slaet/ soo laet het sich veel te beter vande huyd afscheyden/ ende ghy moet het lidt niet te veel ver-roeren/ daerom en moet ghy niet veel daer aen trecken/ wanneer ghy de Plaster niet wel af-krygen en kondet. Daerom weest ghewaerschout dat ghy de Plaster aen gheen Leden/ 't zy Vinger ofte anders/ over malkanderen laet komen/ ghy meught oock wel een dobbelde Plaster van grof doeck op malkanderen gheleyd/ om het Lidt slaen/ soo kleven de Plasteren stijf op malkanderen ghelijck een Harnasch/ ende het Lidt leyd onbeweghelijck daer in.

Maer laet dan de Plaster verdobbelt zijnde/ noch verder van den anderen komē/ anders soud ghyse qualijck met lief weder af-nemen konnē/ ende wanneer ick meenden de Plaster lange te laten legghen/ ende dat ickse niet haestigh af-nemen wilde/ soo streeck ick een wepnigh van de selfde Salf op de Spalcken/ soo houden dan de Spalcken seer sterck: Ick sloegh oock wepnig Banden daeromme/ ofte twee Latel-banden/ na dat my dochte noodigh te zijn. Wanneer ick dan een Band ofte Compzestjen daer over leyde/ nam ick wel acht daer op dat het de Plaster niet en beroerde/ anders hield het alsoo vast/ als de gestreken Plaster/ ende men kan het oock niet wel sonder schade af-nemen.

Het sal u selfs wel leeren als ghy het ghebruyckt/ ende de Spalc-

Spalcken legghen moet / datse gheensins de wonden ofte schaden bedecken moet / maer dat het zy gheliick als een wonde in een Been-breuche die gespleten is. Ghy meught oock wel daer na over het kussentjen ofte over de Banden / die ghy over de wonde doen moet / op 't laetste oock wel een Spalcktjen leggen / ende verbinden alsoo gheliick als ghy meend dat nut ende noodigh zy. Ende so ghy het also doet / het zy Vinger / Hand / Arm ofte Been / soo kond ghy alle daghen twee ofte meer malen daer over komen / nae u believen / ende het Lidt ver-roert sich oock niet ende heeft veel beter ruste / dan of het alle daghen verroert ende uyt de Laden genomen ende op-geheven werde: Ghy behoeft u oock niet te besorgen van eenighe Apostematien / die sich by ofte beneven de wonden ofte schaden begheven mochten. Ende indien ghy de Spalckē niet van noodē waert / ende dat het een plaetse waere daer ghyse niet van nooden en hadde: Ende so daer oock geen Lidt ofte Been aen stucken is / so hebbe ick niet te min / de roode onbekende Plaster om de wonde geslagen / van wegen de Apostematien ende de op-swellinghe des Lids / ende hebbe het dan alle tijd aen kleyne ende groote wonden een hand-breed groot ghemaeckt / ende de wonden een openinghe ghelaten nae hare noodruft.

Maer soo wanneer dat ghy een Windels over de Plaster moet doen / soo leght altijdt een doecrkē als een kussentjen over de Plaster / soo kleeft het doecrken aen de Plaster ende de windels niet / so kond ghy het na u behaghen los doen ende weder daer om binden / ick hebbe oock wel sulcken Plaster thien dagen ofte langher legghen laten / wanneer het sich selfs niet te seer verwoestet heeft. Maer of oock een Fracture wat langer / gheliick als een kinne somtyndts langer moet blyven liggen / gelijck als ick met Godes hulpe in de gebroken Beenen / kinpen aenwijsen sal / dat wanneer ghy hem alsoo in de Plaster ende Spalcken weder legghet / soo kond ghy allesins de krancken onbewegelijck op-heffen / so als ghy selven wilt.

Dat xvii. Capittel.

Van de kraeckende Leden die sich begeven, wanneer sich ymand onderwindet een groote last op te heffen, ofte dat hy soo strengh ende sterck werckt dat hem de Hand kraeckt, als oftse gebroken ware.

EEn Chirurgijn komt menigmael een schade in handen / die niet groot is alsmense recht doet: Ende swelt hem de Hand een weynigh / doch eenige swellet de Hand niet / maer de groote Senuwen aen de Arm die kraecken ende kirren / ende heeft oock gheen sterckte om wat te doen ofte te heffen / ende doet hem pyne soo hy wat arbeyden

ofte wat doen sal/ dat hy 't niet verdraghen noch lyden mach/ ende de Leden ende Semuwen kraecken hem seer / anders en schort hem niet. Soo ghy hem nu met de roode Plaster verbindet/ ghelijck als een Breuke sal verbonden werden / soo heften eñ voegen hem de kraeckende Semuwen wederom t'samen/ ghelijck als een Fracture ofte ghebroken Been. Maer so ghy hem Salft ende Smeert/ ende niet verbindet als gheseyd is/ soo geneest hy gantsch langsaem ende kommerlijck/ gelijck als my de selve veel te handen zijn ghekomen. Maer ghy en behoeft hem niet te verbinden met Spalcken ende diergelijck/ ghelijck als een Fracture/maer met een Spalcktjen is also wel genoeghsaem als met vele verbanden. Ende leght dat selfde Spalcktjen / boven ofte beneven de groote Semuwe op de Arm/want het is hem veel aengenamer boven op de Arm een Spalck te legghen / dan binnen aen de Arm / veel beter boven als onder/ ende heeft alsoo ghenoegh aen een Spalcktjen/ende daer mede stijf ghebonden dat het sterck blijft legghen/ so hestet de groote Semuwe weder aen/ ende het Semu-water verteert sonder eenige schade.

Wanneer yemand gheslagen ware/ ofte ghevallen hadde/ende daer en was gheen Fracture noch geen openinghe/ so hebbe ick hem oock alsoo op de selfde wijse ghedaen / ghelijck als teghenwoordigh geseyd is van de kraeckende Leden / soo heeft sich dat gheronnen bloedt niet konnen versamelen / noch Putrificeren / ende de blaeuwigheydt ende geeligheydt is verteert gheworden / somtijds hebickse ghesalft met Dialthæa, op dat het dies te slechter ende te gladder sonde worden / ende hebbe dan geen Spalcken ghebruyckt / maer alleene (als boven staet) de Hand met een roode Plaster verbonden / ende heeft oock gheenen voorderen arbeyd behoeft / hebbe oock eenighe maer eenmael verbonden ofte tweemael / ende op 't meeste maer driemalen: daer mede is my ende den Patient veel mopten gesparet.

Dat xviii. Capittel.

Van de harde pijn-lydende Knyen, ende der selver ghenesinghe.

NV wil ick schryven van de pijnlijcke harde knyen/die seer pijnlijck zijn / ende hebben doch een Coleur gelijck als het Lichaem op een ander ghesonde plaetse heeft / ende hebben doch groote pyne ende smerte sonder op-houden / dagh ende nacht: sy werden oock gantsch ongheschickt ende misnaeckt. Dese soorte is menigerley aert/ ende verscheyden soorten/ want eenighe zijn van vallen / ofte slaen/ stooten / werpen ofte andersins verlamt / maer eenighe zijn gesond neder-gevallen / ende nu

de in een nacht verlammet / geswollen ende pijnlijck gheworden: van 't welcke ick wel veelvondigh schrijven soude / want my en is gheen werck meer voor-ghekomen als de selvighe soorte van seere knyen / ende hebbe veel arbeyd/ groote vreese ende sorghe met de kranckeu ghehadt: Want ick daer meer als honderd op-gheseden hebbe/ ick swijghe noch veel die ick anders ghecureert hebbe / daer ick gheen openinghe in ghemaeckt hebbe: Ick spreeche dit oock met kennisse van mijn Gesellen/ knechten ende Leer-jongeren / dewelcke oock redelijck vele by my ghewoond hebben/ dat ick schier noyt daer door geweest ben sonder sulke knyen te verbinden / want ick hebbe menighmael twee ende drie: Ja oock veel meer op een dagh te verbinden ghehadt / dewelcke sulcken vloed ende Materie gehadt hebben / datmen sich daer over heeft moeten verwonderen/ die anders om eenighe oorsaecken wille langhen tijd aengestaen hadden/ daer inne God de Heer dickwils sulcken gheluck ende ghenade heeft beweesen/ dat menigen is genesen gheworden / die anders seer schrickelijck was om te sien: Godt Almachtigh sy gelooft in Eeuwighevd/ Amen.

Wanneer dan yemand ghewonden/ gheslagen/ ghevallen/ gestoten ofte andersins gelammet is gheworden aen een knye/ 't welck geswollen ende op-gheheven is geweest/ende doch niet langhe geduurt hadde/ maer op varsscher daed eerst gheschiedt ware/die hebbe ick also gedaen: Ick hebbe hem eerst myn roode Plaster breed eñ groot overgeslagē/ende alleene achter aen de Treck-senuwen open gelatē/ ende met een lange breede Windels redelijck vaste ghebonden/ op dat sich geen swellinge noch versamelinge van Senu-water verheffen noch versamelen soude/ende op dat het niet en soude verswceren / noch gheen Ledewater versamelen komen: ende hebbe dat dan alsoo vier ofte vijf dagen onverbonden ghelaten/ eñ ben oock niet meer daer by gekomen: ick en hebbe oock noyt niemand gheselvet / noch weynig noch veel/ maer alleene het Lidt voor toe-val wat ghesmeert / ende is alsoo alle boose vochtighevd verteert ende uytgedroogt. Also hebbe ick simpelijck de knyen verbonden / ende hebbe daer in gecontinueert tot op dese teghenwoordighe tijd/ sonder dat ick oyt van yemand beter Ervaren ofte ghehoort hebbe. Ick weet dat ick eenighe honderdt knyen verbonden hebbe / wanneer ick haer dan een Plaster af-ghenomen hebbe / soo heb ick daer een ander weder op-ghelevdt sonder haer meer te plaghen / tot datse volkomen genesen zijn geworden: Desgelijck heb ick ooock gedaen met de Ellebogen/ Schouderen/ knyen/ Handen/ knockelen ende Vingeren: In somma/ met alle de Leden die beschadighet zijn geweest door vallen/ slaen/ Cura.

werpen ofte stoten/ ofte anders wat name dat het oock soude moghen hebben / oock in alle Breucken ende Schaden / ende hebbe my nopt daer van af-gewendt.

Voorders so ymand een harde ende gantsch ongheschapen Knie ghehadt heeft / die bestaen heeft uyt groote hardigheyt ende pyne / soo hebbe ick oock desgelyckr alsoo ghedaen/ oock in harde stramme Senuwen/ ende in alle harde stype Leden / ende ben oock noch in die meeninghe als boven staet: dat ick nopt beter Ervaren hebbe / in de seven-en-dertigh Jaren so lange als ick by het Ambacht gheweest ben / ende wanneer ick noch soo langhe daer by blyven soude/ soo en gheloof ick dat ick daer noch by blyven soude: ende hoe veel Knien dat ick oock geopent hebbe/ soo hebbe ick alleweghen de selfde Plaster daer om geslagen / gheselt tot boven nae 't Lyf toe / ende beneden de Knieschyf tot op 't Been / ende heb dat wel verbonden / boven ende beneden met een breede Windsel / ende hebbe oock wat openinghe ghelaten omtrent de wonde / gheliyck als een opene Fracture / ende dat selfde opghedaen ende weder verbonden na noodruf /gelyck alsmen een opene gesnedene wonde behoort te doen: Doch altoos liet ick de om-ghelepde Plaster legghen/ gelyck als in een Schambreuche/ ende heb soo vast alle dagen tweemael verbonden / allesins nae dat my goet gedocht heeft: soo heeft sich dat Lid niet voorder moghen verheffen van weghen de over-ghelepde Plaster/ want de Plaster en heeft niets laten opwaerts dringhen/ ende de holligheyd ende op-swellinghe en is my niet voorder opgheresen.

Voorders soo hebbe ick oock veel Knien ghehad die seer hard zyn gheweest/ ende hebben haer niet willen laten bewegen: met Lammigheydt / Buylen ende andere Toe-vallen / oock daer Lede-sponcen aen-ghewassen zyn/ (ick segge) Lid-drogingen ofte uyt-drogingen.

Dese alle heb ick op voor-gesepde wyse met de Plaster verbonden / oock dick ende hard met stercke Banden gebonden ende aen-ghetrocken / ende heb alsoo de hardigheyd achter ofte onder de Knie neer-waerts gedrongen/ende beneden int Been gedreven/ soo haest als dat geschiede/ soo is hem de Knie weder kleyn ghewoorden / ende het Been ofte de Scheen ende Voet is hem een weynigh op-gheloopen/ met swellen gheresen/ als ick dat gesien heb/ soo meenden ick dat de Patient byhans ghenesen was/ ende hebbe hem dan met veel warme doecken daer over geslagen/oock menigmael met een warme doeck in Wierroock gheroockt/ menighmalen daer op gelepd / soo is hem dan zyn Been weder dunne ende slanck geworden/ ende alsoo zyn inwendige vochtigheyd sonder eenighe schade uyt-gedrooght. Desgelyckr zyn my dickwils

oock

oock vele voor-gekomen/ die alsoo van my zijn gecureert ende genesen ghewordē/ alsoo datse gheen andere Medecynen noodigh zijn geweest.

Voorders soo zijn my veel knien in handen gekomen met Lammighepd / Buylen/ Ledefonceu ende met Senu ofte Lede-water / die selfde hebbe ick oock op volghende wijse te Cureren aen-gevangen: Dat wanneer de knie hard ende onghestalt geweest is/so hebbe ick het (gelijck als boven alreeds gheseyde is) over 't gantsche lidt stijf ende sterck verbonden / ende alsoo wreck ghemaeckt/ ende neerstigh waer-genomen/waer dat sich het Lede-water verheffen/ ende in 't gryppen openbaren wilde : ende als ick dan gevoelde dat het rijp ghewordē was/ (het zy dattet ghesamelt ware onder inde band/ ofte onder andere daer het sich aldereerst openbaerde/ ofte ooc daer/ daer het nopt geweest was) altoos soo hebbe ick vlytigh daer op gelet / waer dattet op 't beste was te openen / ende waer dat ick de Materie best konde bevatten / als ick het dan wel ende seecker bevonden hadde/so heb ick hem dat water alsoo helder ende klaer sonder eenighe vermenginghe van materie ofte bloed/ daer uyt doen loopen/dat het als een klare Put-water in aen-sien was : Maer wanneer ick soo wijd niet heb konnen inkomen / dat ick het water met een sneede niet hebbe konnen bekomen/ ende wanneer het noch onder de knieschyve gheleghen was/ soo heb ick hem dan ghebonden ende maer een gaetjen door de huyd gesnedē/ ende daer nae met wat Allumen ofte ander Corrosijf met wiecrkē daer in gehwentelt verbonden / ende alsoo voort ende voort met Corrosijf gheopent / tot dat my het water gewordē is/ ende dat is voorseecker wanneer yemandt het water treft / soo schiet het daer uyt als of men ymand een Ader opende. Het is my menigmael geschied/ dat ick een Becken verre wegh setten moeste als het daer uyt schoot : Het is oock eenmael den knecht alsoo in 't Aengesichte ghesprongen/ dat hy het Becken niet en konde vast houden. Ende nae dat ick het water alsoo uyt-gelaten hadde / soo hebbe ick hem met een Wieckijen ende met Salf verbonden alle dagen driemael/ gheljck als een open Breucke. Ick hebbe eens een Jonghknecht beyde de knyen in een ure gheopent / ende het Water schoot soo sterck uyt beyde de knyen/ dat het nergens aen de Beenen meer vloeyde / tot dat het bykans gantsch ledig worden. Ende sy zijn vast al te samen gheneesen die ick gheopent hebbe / daer ick Water in ghevonden heb : gheljck als oock wel gelucht zijn alle die ick met de Banden ofte Windelsen verband / die ick in sulcke Shaden gebruyckte. Wanneer ick maer een knie heb willen op-snyden/ soo heb ick my alsoo daer nae geschickt/ dat ick den Patien-

ten gheen schade en dede / ende seecker ware op de gelegenthept der schaden / op dat ick de openinghe sonder perijckel doen mochte. Ick hebbe oock nopt nemand met een Mes/Lancet/ ofte andere Instrumenten ghesneden / maer alleene met een Laet-yser/ende hebbe oock geen groote Incisien gedaen ofte gesneden / maer alleene / dat ick maer een Wiecxken daer inne heb kommen brengen. Voorders soo hebbe ick my tot het snyden also bereydet/want ick teycknende hem also met een droppelken Salf/ daer ick meenden de openinghe te doen/ ende hebbe hem eygentlijck betast waer dat my best docht in de hollighepdt te kommen komen daer het Water lagh: ende nae dat ick het gheteeckent hadde / so nam ick dan een lange Windels / daer mede bandt ick beneden de gheteyckende plaetse / ende hebse dan voorts gheslagen boven de geteeckende plaetse opwaerts/ende hebse alsoo wel vast aen-getrocken/ ende daer nae noch een band gheleyd die mede wel stijf ghebonden werd/ alsoo dat sich de Hyp̃d in de hooghte verhief/ ende was alsoo gantsch onghevoellijck / wanneer het alsoo stijf ghebonden ende aen-getrocken was: het verhief hem oock alsoo hoogh / dat ick wel wist dat ick hem gheen schade doen en mocht: dan alleen met het Yser inde hollighepdt te komen: ende het en dede den Patient soo wee niet als of ick het ongebonden gelaten hadde/ het mocht my oock onder het Plym niet wijcken / maer het moeste bestaen / ende 't was goedt te treffen ende seecker te vinden. Maer het is noodigh aldereerst te bedencken / wat schaden dat ick alhier in Lmpen/ofte Ellebooghen vermeene op te snyden. Daerom sult ghy weten dat ick niet en meene sulcke Lmpen ofte andere Leden / die Materie hebben / ofte Swellinghen of Winnen ofte anders gheswollen zijn: maer alleene die / die een Lam-water by sich hebben/ ende die weeck gheworden zijn / ende die door 't Water in Lammighepdt verandert zijn/ dese heb ick vele ghehadt: Sy hebben oock gheen teecken als of daer eenigh gebreeck aen is: maer sy klagen alleen in 't gaen ende staen / hebben oock des morgens teghens den dagh de meeste pyne / het grypen ende handelen doet haer oock niet veel pyne / dan alleene op die plaetse daer het Water leyd/ende is een weynigh gheswollen/ anders en sietmen daer gantsch geen teecken aen/ ende men soude het naulijckx ghelooven / tot dat het in 't snyden daer uytspringht/ want het syppert niet/ maer als ghy het bindet soo spopt het gheweldigh daer uyt als een ghemeen Ader-laten / doch sonder eenigh bloed. Veel sulcke Lmpen hebben onder de Plaster niet weeck willen worden / door dien datse te voozen soo veel Gheselbet waren/ ende om datter soo veel Cataplasmen overgeleyd waren van Althæa, Malve.

Malve, Smout/ etc. oock heete Wijn/ veel Olie/ Sweed-baden/ Stovinghen/ Roelinghen/ ende insonderheyd Water-baden/ het welck alle seer schadelijck is/ want de Ledespons wasset seer daer van.

Wanneer het dan so hard ende ongheschapen/ ofte onbewegelijck gheweest is/ (want sulcke boven-genoemde dingen ende Medecynen/ die maken het stijf/ taey/ aen-hanghende ende klevende/) so hebbe ick dan moeten doen/ dat ick anders niet geerne gedaen hebbe: Doch alsoo het een groote hulpe beweesen heeft/ soo hebbe ick dan een openinge ghemaeckt in de hardigheydt te weten op 't allerhoogste van de buyle/ ende wat Corrosijf inde wonde ghedaen/ ende also van dag tot dag sweerende gemaeckt tot dat sich de hardigheyd verteert heeft/ ende hebbe hem also gheliick als een ander Knie-wonde verbonden/ ende daer op laten toe heelen/ ende na genesinge een rode Plaster daer overgeslagen/ ende alsoo laten uyt-drogen/ gheliick als andere Kinpen die ick nopt geopent gehadt: Doch ick hebse menighmael geboghen/ uytgestreckt/ ende beweget op dat het ganghbaer soude blyven/ want soo ghy het toe heeld ende tusschen tyden niet en oeffent/ soo soud ghy qualijck daer nae tot de oeffeninghe komen moghen: want het vleesch ende de ghenesinghe heftet soo vast aen/ dat het naulijckr pets toe laet/ daeromme sult ghy altoos ende in tijds met gantscher ghewelt/ strecken/ buyghen ende oock alsoo buyden/ gheliick als hier na in kromme Leden sal ghesepdt werden.

Merckt oock dat een Salfken van Quicksilver oock wel goet is/ in boose Lammigheyd ende Pockige buylen/ wanneer hem zijn voet oock daer mede ghesmeert werde/ ofte gantsch daer in ghelepd/ is noch beter/ want de Pocken ofte Lamme bleynen komen dickwils in de kinpe ende oock wel nerghens anders meer: maer niemandt wilt hebben/ noch de name dragen dat het vande Pocken zijn oorsprongh heeft. Daer zijn ooc anders veel wonderlijcke schaden meer aende kinpen/ meer als anderssins over 't gantsche lichhaem komen mogen/ en altoos is het eene anders dan het ander/ die niemand soude konnen tellen: ick achte oock datse geenen Menschc alle bekend zijn. Want daer vallen oock Lijfsvloeden in/ die seer stincken/ ende upt het lijf van boven nedervallen/ van dewelcke vele verderve ende weg sterven/ daeromme en rade ick niet/ die te Cureeren/ want jammer/ ellende/ smerte/ stanck/ verwijnlinghe der Beenen/ ende Senuwen: Jae oock Wormen wassen daer in/ datse daer upt vallen/ want ick weet daer van te sprecken/ ende segghe de waerheydt/ daer en is gheen ander middel toe/ dan alleene wegh ghesneden/ verdorven/ ende op 't beste ghestorven.

Daer-

Daerom en rade ick niet dat ghy Jonge aen-komende Chirurgijns u alleene onderwinden sult een knype te Cureeren / ten zy dat ghy te voozen wel weet wat het vooz een Accident zy: ende dat het beschadiget zy ende met gewassen / want een gewassene Schade is veel ergher als een verlaende ofte beseerde ghebzeck/want een aen-gewassen Accident heeft een wozrtel/ maer soo het verwzeeckt is/ soo kan ooch wel een schadelijck Gewas daer uyt wozden/maer niet met een wozrtel. Maer wat van Pocken voozt komt ende vleoyende wozd/ dat is ooch wel quaet te ghenesen: Insonderheydt wanneer het van sich selven dooz-bzeeckt: dan zijnse veel ergher dan wanneer ghyse opent / want aleer sich de ondeugd ende Matery uytwaerts begheeft/soo soeckt het tusschen de Aderen ende Senuwen veel plaetsen / daer inne het sich ophoud ende verslaet / 't welck dan veel striemen ende weghen heeft: Wanneer dan yemandt meend dat hy 't eynde heeft/ soo komt hy eerst in 't rechte begin/ ende kan swaerlijck daer toe komen/ want het gheschied seer vele/ dat men nimmermeer den rechten grondt bekomen kan/ ende 't geeft dan alsoo wel lijfs-vloeden / als dewelcke Longh-suchtigh zijn/ ende die van het Diaphragma neder vallen. Voozders soo hebt goede achtinghe daer op ende verstaet my wel/ ghy soudt misschien in de sweerende knpen oozsaecke willen hebben/ (van weghen het swellen/ ende het Water dat daer in is) om weeck te maken dat niet en behoeft: Siet dat ghy daer niet op en leght eenige verachtende en weeck-makende dinghen die berepd zijn/ als boven staet/ van Althæa, Malve, Honich/ Meel/Lijn-zaet/ Botter/ Smout / ofte wat dierghelijck meer te noemen soude moghen wesen. Want ick rade gantschelijck gheen weeck-makende dinghen over de knpen te leghen / maer dat de Nature zijn vzye drift ende koers ghelaten werde / ofte indien de Nature niet ghenoegh dzyven en kan/ dat ghy haer dan voozdert ende helpet als boven gesepd is/ende met een Laet - vlymken open doet/ ende dan voozt sweerende maeckt met wat Cozrosijf: Ja ooch wel slechts met wat ghebzande Alluyn/ soo is het ghenoegh/'t welck ick ooch gedaen hebbe. Maer ick spzeke al hier vande harde ende niet van de weecke knien/ want alsse weeck zijn/ soo gheeft het haestigh zijn Nature 't zy Matery ofte Water.

Dat xix. Capittel.

Van een Sweertken dat voor aen de Knye wasset.

HEt geschied ghemeenlijck dat ymand een Sweertken krijght voor aen zijn knye/ op 't scherp van de knieschijf ende doet gantsch seer/vertoont hem ooch met veel gheswolst ende hetten/

hetten / is oock wel een koude daer by / ende grijpt den Mensche aen ghelijck als een Peste met schudden ende beven / ende word daer nae root ende heet / ende is in't begin vreeslijck aen te sien / maer de schade is gheringh / want soo ghy het maer van selfs laet rijp worden / soo gheeft het een blaerken met een swart hoofken / ghelijck als een purperen Kinder-pocxken: Ende wanneer het op-breeckt soo geeft het maer een weynig water / ende daer staet een groen huysken in dat laet sich daer niet uyt drucken / ofte het moet eerst rijp werden gelijck als een Bloed-vinne / als het dan rijp geworden is / soo gaet dat huysken daer uyt ghelijck een ghesweerken / ende is alsdan in alderhaest sonder eenighe Wiecken / ofte versachtighen / wederom toe-gheheeldt / ende is oock gantsch heelsaem sonder eenige schadē als een gesweerken / ende word de goede blaer genoemt / (by ons Neerlanders / graeubleyn) Maer het geeft veel pyne ende wordt sonder eenige schade gantschelijck genesen.

Dat xx. Capittel.

Vande Inflamatie ofte Roose aen een Knye.

DE Knyen die daer op-loopen ende swellen / ende roode vlecken hier ende daer hebben / gheven sich op ende swellen doch niet / die hebben de Roose / alsoo genoemt / ingenomen. Dese salmen op geenderlye wijse Salven noch Smeeren / veel min eenige vettigheyd ofte nattigheyd ghebruycken / maer alleene droghe warme doecken daer over-legghen / die nemen den damp al te samen weg. Eenige hebbense geroockt / 't welck ick oock selfs gedaen hebbe / ende het dunckt my oock seer goet te wesen: De Roose wil oock alsoo ghehouden wesen / want de selvighe gheswolst verteert sich sonder eenighe sorghe / perijckel ofte ghevaer / wanneerse maer warm eñ recht gehouden word met droge doecken. De Knyen moeten oock al tijdt passelijck stijf ghebonden zijn / op dat sich de Knye-schijf niet te seer verheffe / op dat het sich in de lenghde niet en verslimme ende op-heffe / want een Knie stijf te binden is seer goet / soo vele als de Patient verdraghen mach / het sy oock in wat ghebreck dat het soude moghen wesen / uytghesondert in de graeuwe bleynen / (als boven staet) die en behoeven niet ghebonden te zijn / op datse dies te eerder ende te beter rijp moghen werden / ghelijckse oock ghestadigh swellen ende wassen / tot datse rype zijn.

Wanneer ghy tot de Knyen eenighe Wiecken ghebruycken wilt / van weghen de holligheyd ende grootheyd der Schaden / dat het inwendigh te wijd ende te groot ware / so sult ghy doch de Wiecken niet soo dick noch soo groot maken / datse het loch gheheel besluyten ende verstoppen / op dat de Materie sich niet

verder onder-grave aleer ghy weder verbindet/ door Abondantie van Matery / maer dat altoos de Etter ofte 't Water mach vloeyen ende daer uyt-loopen.

Dat xxi. Capittel.

Van eenighe Lijfs-vloeden, die van 't Lijf neder sincken inde Knyen ende Beenen, hoe die ghestelt zijn, ende genesen werden.

DE schaden der Limpen zijn veel ende menigerley/ ghelijck als daer is een boose vochtighepd die van 't Lijf nedervloeyd/ ende maeckt een openen gang door de bovenste Schenckel tot inde holle Knie / ende by de Senuwen neder met stinckende vloeden gelijck een etter/ ende wit als een ghescheyden melck / daer staet by tydts stil/ ende houd de Cure op/ want het is een vande quaetste vloeden/ daer van ick selde verstaen hebbe/ datter ymand van ghenesen zy geworden: noch door stoven/ noch door hout/ snyden/ koocke/ ofte anders uyt vyver handt/ noch oock door Drancken/ plagen/ Corrideren: maer heeft zynen Coers ende loop behouden/ want het zijn vloeden van 't lijf nedervloeyende/ ende hebbe hare stroomen also gemaeckt datse qualyck zijn nae te trachten: Dierhalven rade ick u/ dat ghy haer / ofte om recht te spreken/ u selven / niet veel moyten en maeckt/ ofte veel te doen geeft/ maer alleene dat ghyse slechts suyver houdet/ op datse te minder sincken.

Wyders so zijnder noch eenige gantsch scherpe vloeden/ nae de Aert ende Nature der gesoutene Plegmatis, die valle gantsch scherp als een Ader ofte Senu-water uyt het Lijf neder / ende hebben oock hare Revierkens: Dese knaegen het Ghebeente gantsch swart / ende zijn veel pynlycker als de voorgenoemde/ ende zijn oock seer quaedt te genesen / doch door goede raed/ ende goede ordinantie (Insonderheyt in Spijs ende Dranck) soo isset seer noodigh sulck een inde Hout-cure te legghen/ daer door mogense ten deele genesen werden / maer doch selden sonder schade/ 't zy door snyden ofte uyt-nemen des ghebeents / daer-en-tegens ter Contrarie/ so de vloed af-ghesneden word/ ende dat de Complexien veranderen door ordinantie van spijs ende dranck/ ofte dat anderssins de scherpe vloed verteert ofte verloopen is / soo zijn dan die Schaden lichter ende beter te heelen dan de boven-ghenoemde.

Voorders zijnder oock andere Lijfs-vloeden / die boven int Been voor-vallen / als groote Apostemen ende Swellinghen/ ende beginnen aldaer te Apostemeren / ende sincken tot in de Limpe/ 't welck niet seer goet is/ eenighe van dien hebben oock een toe-val uyt het Lijf/ doch sy zijn niet stinckende noch etende/ gheljck als de twee boven-geseyde

seyde vloeden zijn/ maer sy loopen meest rondsom het gheheele Been / aleer datse rijp ende tydigh worden / ende vervullen 't Been met Etter / sy zijn oock wel te gheneesen/ wanneer ghyse wel tydigh laet werden / datse het vleesch ende 't vel wel weeck maken/ dan door ghedaen/ met wat suyveringhe daer in: ende laet den vloed dan wel passeeren ende doorloopen / alsoo dat het geen vierendeel van een ure gestopt is / maer dat het gestadigh zijn loop ende gang mach hebben: ghy sult hem niet dickmaels laté staen onverbonden/ maer Wiecken ende Plasteren daer overleggen/ ende insonderheyd gantsch wel verbinden/ op dat de hollighevdt met vleesch niet seer bewasse/ maer op dat de Musculen ende oock de Hyvd nidtsgaders de Panniculen te beter aen malkanderen moghen hefften / want se hefften geerne wederom te samen / daerom moetense niet met vleesch opgevult werden/ maer stijf ghebonden zijn/ so geneest de hollighevt weder t'samen/ daerom maeckt sulcken Wieckken/ dat de vochtigheydt wel ende schoon daer uyt loopen mach/ ende datse niet weder versamele van de eene plaetse ofte Sennwe tot de ander: want ick hebbet niet goet gheacht/ wanneer ick daer een Wieckken uyt toogh / dat de Matery dan hoyt daer nae seer hard volghde/ anders daer-enteghen / wanneer de Matery te voozen daer uytgeloopen was/ aleer ick de Wieckken daer uyt toogh/ dat docht my heelsamer te wesen/ als ser dan gheen Materie meer nae en volghde. Hy sal oock niet alletijdt stil blyven liggen/ maer sal sich altoos dan herwaerts dan derwaerts wenden ende omkeeren / op dat de Matery sich niet en setter: Ghy sult oock de Wieckken niet anders dan slechtelijck daer in streecken / wel dick bestreecken met Ægyptiacum, ofte Wondsalf/ na dat u dan dunckt noodwendigh te zijn: Ghy menghst hem oock wel een weynigh spoyten / maer niet veel noch met sterck / want het Clistier maeckt een op-blasinghe ende hevinghe / 't welck niet weynigh schadelijck sonde wesen: Maer anders soo is het spoyten seer goedt/ want de Salve ende Balsem komt niet dan te beter daer inne: Ende wanneer het Accident reyn is / ende Inwendigh wel ghesuyvert ende wel ontswollen is / soo verbindet maer slechtelijck met Salf ende Plaster een weynigh over het op-ghedaene loch / dan soo sult ghy gewaer werden/ waer dat sich eenighe Matery aenghesettet heeft / soo sal het dan ghelijck als een Deech beginnen te rysen: ghy behoeft hem daerom gheen pyne aen te doen noch gheen openinge te maken/ want het loopt wel van selfs daer uyt/ wanneer ghy het verbindet met eē voldand ofte windels / ende leght hem een roode Plaster over de self de deech ofte weecke plaetse / ende indien het daer-tegen aenwijst gheljck als

de Matery ghewoonlijck doet/ ende dat ghy de Matery seecker zijt/ soo meught ghy oock wel een openinghe daer inne doen/ 't welck oock goet is/om dat de Etter zijn gangh mach nemen/ maer laet als dan het eerste wondeken weder toe-heelen/soo haest als ghy pmmers meught ende verbind het sterck: Maer het onderste gat moet lucht hebben ende open blijven/ tot op 't laetste van de gheneesinghe. Maer laet voor al de kinne niet stille zijn/ maer streckt ende buygtse so vele als ghy meugt/ op datse niet lam en blijven/ want soo ghy daer mede wacht tot op 't laetste alsse genesen is/ dan soo issetmenighmael te laete: Daeromme soo doet in tijds daer in wat ghy te doen hebt/ op datse niet lam geheelet werde. Want soo ghy lange wachtet/ ende dat ghy de kinne niet en buyght noch uyt-strecht/ soo blijft het bestaen/ ende is daer na heel swaerlijck te helpen: ende het komt hem oock swaerlijck aen/ om te rechte te brenghen: Maer soo ghy hem recht doet ende wel gheneest/ so werd het wel ghevoed/ ende hy wordt daer na sterck ende gesont van Lichaem/ want wat schadelijcke vochtighepdt dat in zijn gantsche Lichaem is/ wordt door dese sterche bloed uyt-ghedreven.

Ick hebbe den dagh gheleest dat alle die ghene/ die sulcken Lijfs-bloed uyt-ghestaen hebben/ ende daer na gesonde ende sterche Lieden geworden zijn.

Daer vallen oock somtijds eenige Lijfs-bloeden inde kinnen/ gelijckerwijs als de Roose pleegh te vallen/ oock met sulcken houde gelijck als de Peste/ ende siet de Roose seer ghelijck/ schickt sich oock ghelijck als de selfde/maer een weynigh erger/ want se heeft blaeuwe vlecken/ gelijck als de Roose roode vlecken heeft/maer de blaeuwe vlecken zijn soo groot niet/ maer zijn ontrent soo groot van vlecken/gelijck als de swarte bleynkens/ ende dese roodigheyd is wel heel quaet/ want het is een bloem van de houde brandt. Maer so wanneer het lidt veel ende groote hulpe van 't Lijf heeft/ so en schadet niet seer vele/want daer vallē kleyne gaetjens in de blaerkens/ ende men treckt daer de Hupd af/ soo is het swart ende valdt daer uyt/ ende 't is goet weder te heelen: maer 't is wat erger als de Roose/ ende sal niet nat ghemaeckt werden/ gheliick als de Roose/ ende moet oock niet Gesalvet/ maer gewarmt werden/ ende droogh blijven/ tot dat de roodigheyd eñ de swarte blaerkens op-houden/ doet dan een Plasterken daer over ende heelet voorts als een ander gaetken.

Een bloedt gelijck als de Roose/ doch een weynigh erger.

Daer komē oock veel Hondsbleynkens/ ende zijn de bovenghenoemde seer ghelijck/ maer met soo schadelijck/ de kinnen swellen oock wel daer van/ dese en sult ghy oock gantsch niet nat maecken.

Hondts-bleynen.

Daer komen oock Lamme-

bloeden

Lamme-bloed.

vloeden aen de knyen / die desgelijcks quaet zijn om te ghenesen / ende hangen seer vast aen / soo datmen van harent weghen veel sorge moet hebben / ende zijn oock musselijck om wederom haestigh te keeren / wanneerse niet en bewysen waer datse steecken / want de pyne komt recht in 't midden van de knye / ende is een weynigh doch niet seer vele gheswollen / ende staet boven op de knye-schyve / ghy weet oock niet beter oft daer steeckt veel onraed inne / hoe wel het niet en is / alleene dat de pyne sich openbaert / ende daer leydt een weynigh Senu ofte Lam-water / 't welck sich niet weeck noch rijp maken laet / gelijck als het Water dat in een Lidt steeckt / ghelijck als boven aen-ghewesen is: de knie werd krom ende krimpet geerne te samen met veel pyne: Insonderheyd tegens den dag. Maer het is mijn gebruyck altoos geweest / droogh / stijf / ende warm te verbinden op dat de Sweedgaten geopent mogen werden: Ick en hebbe oock geen vettigheyd noch Salve noch vochtigheyd daer toe ghebruyckt / nae dat ick het Accident recht heb leeren kennen / maer ick heb mijn roode Plaster daer altijdt over-gheleyd / ende ghestadigh warme doecken daer over ghelept / ende wel stijf met een doeck over de Plaster gewreven.

Eñ gelijck als ick inde groote Beenderen aen-gewesen hebbe dat het druppe ende sweete / alsoo verdryven sich oock de lamme buyten ende sluppen henen wegh / want als ymand onder de Plaster wel sweetet / soo hield ick het daer voor / dat hy wel haest wederom genesen soude / ende hebbe hem wel stijf gebonden: soo ghy hem alsoo doet / soo swellen haer de voeten / daer en sult ghy niet veel na vragen / want soo ghy hem de selfde met warme doecken wel bewindet / soo gaet het oock stracx wederom wegh door de Sweet-gaetjens / gheljck als een ander vloed ende damp sonder eenighe schaden.

Dat xxii. Capittel.

Van de gheschoten wonden, wat Mis-bruycken datter met de Deur-tochten, en Brandtsalven daer by begaen werden, ende wat een Chirurgijn daer in te Noteeren heeft.

Van wat gheschoten wonde hier gehandelt werd.

EEn yeghelijcke Schoot die door des Menschen lichaem ghegaen is / die word voor doodelijck ghehouden / dewyle dat van wegen de brand / lichtelijck een inwendigh Lidt ghequetst ende verdorven wert / het welcke niet lichte wederom te rechte gebracht kan werden / daerom en zijn wy oock niet van meeninge daer van te handelen / gelijck als wy oock van soodanige geschoten wonden niet spreken willē / daer door alles weggenomen is / 't welck niet weder en is te vervullen noch aen te setten: Wy willen alhier / insonderheyd vande Brand-lesschin-

ge spyeken / ende aen-roeren op wat wijse dat men die selfde sal voor-komen / op dat de Brand geen meerder schade doe / als de schote selfs ghedaen heeft / nevens de goede aen-wysinge hoe men sich anders in sodanighe wonden sal hebben te reguleren.

De Coegels blyven in de wonde / ofte penitreren door.

Met een die gheschoten is / heeft het dese gelegentheyd ende gestalte / dat eenige Coegels in de wonde blyven / eenighe oock wel gantsch door penitreren: Ende ist dat de Coegel gantsch doorgepasseert is / soo is alsdan de Cure ende de genesinge meestendeels daer aen gelegen / dat men de Brand wel lesschet / dewyle datse (soose de overhand neemt) meer schade doet dan de schoodt selver. Maer indien de Coeghel inde wonde ghebleven is / soo werd voor af ver-eyscht datmense daer uyt doet / doch hoe het selfde gheschieden moet / dat en is niet wel mogelijck alles ordentlijck te beschryven: dewyle dat de schoten wonderbaerlijck gheschieden / de eene niet gelijck de ander: dierhalven waere het wel een besonder Boeck van doen alles te beschryven / maer de langhe oeffeninge ende Ervarentheyd moet het leeren / hoemen met de saecke sal ommegaen: dierhalven leert het oock.

Wanneer de Koeghel inde wonde gebleven is.

De Ouden hebben daer toe ('t is waer) veel seltsame schroeven ende andere Instrumenten bedacht / ende op 't hoogste hare vlijd daer aen geleyd: Maer de selwighe zijn menighmael / ofte gantsch onnoodigh / ofte sy hebben menighmael seer weynigh. Want so de Meester de Bussekloot niet anderssins kan uyt de wonde krygghen / ofte de selwige met een Instrumentjen bevatten / soo en isser gheen hope dat hyse sal konnen uyt schroeven. Maer kan hy met een Instrumentken die bevatten / soo salse sich wel selfs ten voorschyn begheven: want / oft de Coegel sal by de wonde zijn uytgang soecken / wanneer de Patient daer na gheleyd word / dat de wonde neder waerts hanghet: ofte sy sal aen de ander zyde versincken datmense met een sneede sal konnen daer uyt-brenghen: soo suler geen van beyden geschied / so meught ghy sien wat u de Ervarentheyd leeret.

Wanneer de Koeghel door-ghegaen is.

Wat aengaet de gheschoten wonden daer de Busse-kloodt door-ghedronghen is: daer kan ick ten eerste niet voor by gaen / om aen te wysen / wat swaere ende schadelicke Misbruycken dat van velen daer by (ofte daer in) begaen werden. By veel Chirurgijns is dit een gemeen ghebruyck / wanneer yemand door een Lid geschoté is / so gebruycken sy eenighe besondere draden ofte gaern van Hennip ghemaeckt / ofte oock wel van Hayr / op datse te minder verwyten: Dese trecken sy door de wonde / ende latense daer in steecken / alsoo datse aen beyde zyden uythanghen: doch sy smeeren voor alle dingen hare Brand-salven daer aë / aleer sy die tot de wonde gebruycken / wanneer sy dan de wonde weder verbinden willen /

Misbruyt met de door-tochten.

len/ so trecket sy de selfde draden alletijd weder van 't eene eynde tot het ander / ende besmeeren dan dat eene eynde / dat inde wonde blyven sal / met haere Brand-salven ofte Wond-salven/ende trecken 't alsoo weder in de wonde: Maer dat ander eynde dat inde wonde ghesteecken ende nu daer uytgetogē is/ dat suyveren sy gantsch reyn eñ wel op datse het volghens daer weder in trecken mogen/gelijck als sy te vooren met het eerste gedaen hebben: ende also voortaen: Eñ boven desen so verbinden sy daer nae de wonde met Plasteren ende andere dingen/ die een yeder meendt dat daer toe nut ende dienstelijck zy.

Doortochten schaden meer / alsse vorderen.

Met sulcke Door-tochten/ (ghelijck sy het noemen) meenen sy op 't hoogste nut te schaffen: Oock alsoo / dat men oock vele vindet/die daer meenen/dat het even op die wijse/ eñ anders niet moet ghedaen zijn/ende dat sonder sulcke Door-tochten gheen geschoten wonden recht noch grondelijck konnen geheelet werden: Maer de saecke bewijst veel meer wat anders. Want de Door-tochten richten wel een weynigh uyt / maer op verre nae soo veel niet als men wel meend / want als men de schade sal overweghen/ die sulcke Door-tochten in de wonde doen / teghen de nuttigheyd ende het goede datse inde wonden uyt-richten/ soo sal men oogenschijnlick konnen sien/eñ lichtelick bevinden/ dattet veel nutter ende beter is die selvige gantsch ende gheheel te verlaten dan te gebruycken.

De schadē der Doortochten.

Want alsmen een gequetsten sulcken een Koorde ofte Strick door de wonde treckt / soo en kan het niet minder wesen dan met de hoogste pyne ende smerte / ende dat niet alleene de eerstemael/alsmen de Patient verbindet / maer soo dickwils als sulcx gheschied. Het welck dan met minder perijckel ende oock weyniger te verwerpen ware/ wanneer dat van de scheute geē Senuwen noch bloed-Aderen gequetst waren: Maer dewyle dat sulcken wonder selden gheschiet/so achte ick het op 't beste datmen sulck strijcken ende veegen achterwegen laet: want het geschied dickwils/ dat een ghequetste bloet-Ader/die sich selvē begeert, te stillen eñ te stempen/ met sulcke door-treckingen/ wederom te bloeden veroorsaeckt werden: Welck bloedt sich dan in 't Lijf verhoud ende volgens gheen goet veroorsaeckt. Maer is 't by aldien dat in de wonde een Senuwe ghequetst is / soo mist het alsoo weynigh/ of dese draedt die stroopt ghestadigh aen de ghewonde Senuwe heen ende weer / soo dickwils als verbonden word / ende de doortocht (als geseydt is) verruckt wordt: het welck dan (ghelijck licht te oordeelen is) sonder uytnemende pyne eñ smerte niet geschieden kan: daer uyt namaels alle: Ja de ergste ende quaetste toe-vallen ontstaen konnen.

Om welcke ende andere reden wille / die ick alhier noch wel

meer

meer verhalen konde/ houde ick sulcke Dooz-tochten vooz een seer schadelijck Misbruyck: ende houde daer voozen de volghende maniere die ick selven dickwils ervaren hebbe/ vooz beter: Dewyle dat het niet alleene slechter ende lichter toegaet/ maer ooch met veel minder smerte/ ende dierhalven ooc met veel min perijckel/ soo vele de toe-vallen aen-gaet.

Teghenwery. Al hier mochten my eenighe tegen-werpen/ ende seggen: dat met sulcke Dooz-treckingen allerley ondeughd/ d'welck vande Bzand in de wonde ghebleven was/ daer dooz uyt-getrocken ende van binnen uytwaerts gesuyvert ende gherepniget soude werden? Dat sulckx geschiet dat verstae ende bekenne ick selven wel: maer dewyle dat het met sulcken onghelegenthepdt/ smerte ende gevaer/ (als boven staet) geschied/ alsoo dat menigen daer dooz schandelijck verwoestet ende verdozven werdē/ so en kan ick het geensins vooz goedt erkennen noch houden: Want de Nature is haer selven de alderbeste Meester/ ende behoeft niet meerder/ als datmen 't gene dat haer Contrarie ende teghen is/ af schaffen ende bejeghenen moet. Dierhalven soo scheydet sich de Matery/ als ooch het verbzande Vleesch/ Bloed eñ anderzins/ dooz hulp van de Natuere van sich selven daer uyt: maer doch men moet met rechte eñ behoozlijcke middelen de Nature daer in behulpelijck zyn/ gelijck als ghy hier nae sult hoozen ende verstaen. Daeromme wanneer den Patient de Bzand gelesschet heeft/ soo behoeft daer niet meer ghedaen te zyn/ dan darmen de Nature helpt: het gene dat verdozven ende verbzand is/ vollenst uyt te dzyven ende af te stoten: 't welck dan veel lichter ende haestiger geschied/ dooz de volghende middelen ende Medecamenten/ dan of men noch eens soo veel Dooz-tochten daer toe gebzuyckten.

Misbruyck met Bzant-salven/ ende lesschingen. Ick kan al hier niet na laten te verhalen/ op wat wijse datter vele hare Bzand-salven ende Bzand-lesschingen bereyden ende toe-maken/ van Olien ende andere smoddighe dinghen: Het welck (wel is waer) niet schadelijck is/ ende geen quaed en doet/ ende dierhalven ooch van my niet verwozpē en wert. Maer een saecke is my in de wegh daer ick my aen stoote/ het welcke ick niet kan laten te verhalen. Alle vette dingen/ hoe datse ooch zyn/ die wozden seer haestigh heet/ maer langhsaem werden sy weder koud: sal men dan sulcke Bzandt-salven van Olien ofte andere smoddighepd ghemaeckt/ inde wonden spoppten ofte anders daer indzingen/ daer de Busse-kloot in steeckt/ in vleesch ofte been/ ende noch warm is? soo en isser niet seecker uyt te verwachten/ dan dat de wonde meer verhettighet ende ontsteecken sal werden: daer uyt dan dickwils gheschied dat wanneermen sulcke Bzand-salven in een wonde giet/ dat dan de Pa-

Merckt.

de Patient meer ende meer pyne gevoeld ende gheWaer werd: Insonderheyt Wanneer de Coegel inde Wonde noch heet ende warm is: Daeromme sustineere ick vastelijck dat het veel beter is/ datmen andere middelen gebruyckte die geen meerder pyne veroorsaecken noch verwecken: Want waer pyne is/ daer slaet lichtelijck wel een ergher toe: Maer daer gheen pyne is/ daer begheeft sich de Wonde altoos beter tot ruste.

Maer wat aengaet de Cure ende ghenesinge der gheschoten wonden/ hoe ick die selfs ervaren ende bevonden hebbe/ daer van wil ick u alsoo berechten. Doch niet in die meeninghe/ als of ick my alleene op sulcke wijse bevlytige: dewyle dat ick wel weet datter oock noch veel andere van die meeninghe zijn/ die haer sulcke maniere van Cure mede benaerstighen: Maer alleene op dat de gunstighe Leser sal moghen sien/ dat ick my/ nevens andere/ op 't hooghste bevlytiget hebbe/ een yegelijcken zijn schade voor te komen/ ende aller Menschen nut te bevorderen.

Dat XXIII. Capittel.

Van de Cure ende heelinghe der gheschoten wonden, ende hoemen de Btand-salven maken, ende de Salpeter daer toe bereyden sal.

Cure der gheschoten wonden.

INde Cure ende genesinge der gheschoten wonden/ is seer vele daer aen gheleghen dat men de Coegelen ofte Busse-klooten (so sy inde Wonde gebleven zijn) daer uyt doen ende neme moet: ende wat mijn meeninge sy over dat selfde stuck/ dat hebt ghy in 't voorgaende Capittel met korte voorden vernomen/ daer by ick het voor dese tijd wil laten berusten.

Wat aengaet de Bzand/ dat die selfde ghelesschet ende uyt de Wonden getrocken mogen werden/ daer van verneemt het volgende bericht. Eerstlijck/ wanneer de Bzand in de Wonde op 't hooghste ende allermeest is/ soo sult ghy een Bzand-salf van Honich bereyden/ (ende gheensins van Olie ofte andere vettighevd/) ende spuyten de selvighe in de Wonde tot drie ofte viermalen/ ofte soo als ghy het daer best in kond krygen/ ende bevochtighen alle plaetsen ende deelen vande Wonde inwendig/ so vele als mogelijck ende doenlijck is/ selfs oock de Busse-kloot/ so die daer noch in mocht steecken. Daer na soo neemt een Wiecxken van Gummi Tragacanthi, ghelijck hier nae volget/ ende bestrijcktse met eerstgesey-de Wondt-salf seer wel/ ende steecktse alsoo in de Wonden. Maer ist by aldien dat de Wonde ghepenitreert ende gantsch door-geschoten is/ so moet ghy twee vande voorseyde Wiecken gebruycken: Lang ofte kort na de gelegenthevd van de Wonde/ soo als die vereyscht ende noodigh is/ maer de Wiecken moeten dun/ ende met dick zijn/ op

Bzand te lesschē door uyterlycke middelen.

datse dies te liever sich in de wonde begeven/ ende met minder pyne daer in ghebracht mogen werden/ leght ten laetsten een goede Steech-plaster over de wonde/ ende let wel wiptigh daer op/ op wat wijse/ ende hoe het werckt.

Maer hier op soo moet ghy den Patient een half dragma bereyde Salpeter in-geven (als hier nae volgt) in schoon versch Put-water/ ofte soo ghy het na gelegentheyd der saecken/ beter acht te wesen / soo neemt Violen ofte Sleebloemen Syroop/ smelt het daer in ende gheeft het sonder vertoeven den Patient te dincken: Ja ghy meught hem ooch wel in 't eerste begin daer van in-geven eer ghy hem verbindet: soo sal de Brandt sich dies te sneller stillen ende legghen. Want de Brand en laet sich niet altijd door uyterlijcke middelen lesschen ende af-schepden: men moet ooch somtijdts de saecke Inwendigh wat bejegenen.

Is het dan saecke dat de pyne van de Brand in twee ofte drie uren niet en slist ofte overgaen wil/ soo bindt de wonde weder op / ende verbindse noch eenmael alsse voozen ende geeft de Patient wederom een half dragma/des ghedachten bereyde Salpeter in/ soo sal sich de Brand ghewisselijck in kozter tijd stillen ende legghen. Dese dzie soo het dese reys noch niet en wilde helpen / meught ghy ooch ten derdenmale versoecke/ ende versien u als dan met een betere middel: Doch gheeft den Patient altoos daer-beneven ghenoeghsaem Water te drincken/laet hem gheen dorst lyden/ het water is beter als het ghesoden is / doch men kan 't altoos inder haest niet hebben: Maer is het saecke dat de wonde een inwendigh Lidt ghetroffen heeft/ daer men met de Medecynen niet by komen kan / van soodanighe wonden en wil ick alhier niet gheseyd hebben: als de welcke (gelijck geseyd is) by vele voor Doodelijck gehouden werden.

Wanneer dan de grootste pyne over is / soo mach men alsdan wel een ander Brand-lesschinge gebruycken/ die van Olie ofte andere vettigheyt bereyt is/ als ghy hier na vinden sult/ ende dat alles sonder schaden: Alleene rade ick / dat ghy die selvighe in den eersten beginne voor-by-gaet/ om redenen als geseyd is/onnoodigh alhier weder te verhalen.

Merckt ooch dat wanneer de Toorn ofte Brandt gantsch ende al over ende vergaen is/ dat het Aderlaten ter plaetsen en eynden daer het de wonde ver-eyscht / seer nut ende dienstelijck is: Ende dat sult ghy doen wanneer de Brandt gheleseht is: Want soo ghy het doet wanneer de Brand noch in zijn kracht is / soo sond ghy daer door niet anders upt-richten / dan dat ghy de Brandt oorsaecke gheeft / hoe langher hoe meer door te dringhen ende de overhandt te nemen: gheljck als

Van de Brand.

als ons de Erwarenthęyd ghe-
leert heeft.

Wanneer uyt de wonde een giftighe schade wil wozden.

Maer so het geschiedt/dat de grootste pyne des brands op-
hield / doch niet gantschelijck wegh ware/ende waer het saec-
ke dat de Wonde sich niet lichte-
lijck van zijn onraed wilde af-
scheyden: maer rondsomme de
randen hoe langher hoe rooder
wozde/ende dat daer by de Pa-
tient hoe langher hoe swacker
werde/ soo is daer niet anders
uyt te beslupten/ dan dat de ge-
schoten wonde in ende by sich
selven tot een sendnighe schade
ghewozden sy. Dierhalven soo
wil het hoogh van nooden zijn
dat men sonder vertoeven de
Patient een dzonck Aqua Vitæ
in geest (t welck in 't Capittel
vande Wond-sucht beschzeven
staet) ende laten hem daer op
toegedeckt wel sweeten. Want
wat is sulcken wonde anders/
(die alsoo ghemozsselt ende van
't Bus-kruyt verbzand is) als
een sendnighe wonde? Dierhal-
ven alsmen het selfde eerst-ghe-
dachte Water niet haestigh ge-
noegh kan hebben/ so machmen
in die plaetse wel een goede Me-
tridat ofte Theriaca ghebzuyc-
ken / ende den Patient daer op
sweeten laten: Want dit heb
ick selfs meer dan eenmael Er-
Sweeten in desen deele seer goet. varen/ dat sulcken sweet/ meer
van de hette ende brand wegh-
ghenomen ende gelesschet heeft/
als veel andere van de beste
Medecamen/ diemen van buy-
ten daer op soude konnen ende
moghen ghebzuycken. Dierhal-
ven so meught ghy den Kranc-
ken voor de tweedemael ende
oock wel meer tot sweeten be-
wegen/ om dies te beter raed te
schaffen: Doch vergeet onder-
tusschen de wonde niet / maer
siet wel toe dat ghy die selve
recht ende behoozlick verbindet
ende geneest: Want de wonden
zijn ongelijck/ ende ver-eyschen
dierhalven oock ongelijcke op-
merckinge. Menigen geschoten Wonden ongelijckheyd waer te nemen.
wonde laet sich Cureren ende
heelen / maer alleene met uyter-
lijcke middelen / soo die behooz-
lijck daer toe ghebzuyckt wer-
den: Dele daer-en-teghen ver-
eyschen ende begeeren/ dat men-
se oock inwendigh met behooz-
lijcke ende besondere Medeca-
nen helpe / sonder de welcke sy
haer niet laet genesen. Daerom
dan ooc de goede Wond-dzanc-
ken/die ick u leeren sal/geensins
noch te verwerpen noch te ver-
achten zijn / om de onraed van
bloed ende vleesch / ende dier ge-
lijcken die aldaer verbzand zijn/
uyt te dzyven.

Aengaende spijs ende dzanck/ Dieta.
so sult ghy de Patient also hou-
den/ als ghy boven geleert hebt
dat men een ander verwonde
mensch houden sal: Daerom ick
ock niet meer daer van schzy-
ven wil: maer wil alleene eerst-
lijck dat verhalen hoe ghy de
Medecamenten / die ick te voo-
ren ghedacht hebbe / Pzeparen
ende berepden sult.

Een Bzandlesschinge te ma- Brand-les-schinge te maken.
kē doet also: neemt Honich twee
pond/ Huys-loock-sap een half
pond/ Kreeften-sap thien loodt/
Roosen-eeck twaelf loot Plagma

van Vitriol thien loodt. Dese stucken alle menght onder malkanderen ende koockt soo langhe tot dat ghy alle den schuym wel af-genomen hebt/ende dattet een weynigh dunner is als Honich: soo is het recht ende goet.

Het Kreeften sap maeckt alsoo: Neemt een pond Opver-Kreeften stoot die in een Mortier/ende druckt het Sap/datse gheven/ daer uyt: soo hebt ghy Kreeft-sap. Het Plegma Vitrioli is het gedistileerde Water van de Vitriol, als men de Spiritus Vitrioli maecken wil: Daer van ghy in't Capittel vande Kramp ende Slach/etc. voorder bericht sult vinden. Dit is een seer goede Brand-salf die daer niet alleene de Brandt lesschet / maer dempet oock den selven / so haestigh/ datse dadelijck moet stille staen / ende datse niet voorder verderven kan: maer geeft oock oorsaeck dat de Brand sich dies te snelder van 't goede af-scheyden moet. Jase is niet alleene goet voor de Brand van Bussé-poeder maer oock voor allerley Brand / waer mede dat het oock geschied is / het sy Hout/ Water/ Olie/ Yser/ Tin/ Loot ofte Gout/ etc. so de verbrande plaetse daer met salvet / ende naemaels een Steeck-plaster daer over legghet / soo sult ghy daer met uyt-richten al wat mogelijck ende doenlijck is.

Brand-salve nae de Brand-lesschinge/ende pyn-stillinghe.

Wanneer nu de Brand ghelesschet ende de pyne gestillet is/ soo sal 't van nooden zyn / dat ghy milde Medecynen gebruycken moet/ die de Schade versachten ende de Brandt helpen uyt-trecken. Daer van wil ick u een ofte twee/(die ick selfs als de beste Ervaren hebbe) aenwijsen: Neemt Was acht loot smelt dat seer langhsaem op een sacht vyer / doet daer volghens in varsche Boter twee loodt/ Lijnzaets-olie vier loodt: wanneer dit alles wel onder malkanderen gesmolten is/ soo giet het in een platte Tinnen schotel/ daer in Water gegoten zy/ van Weeghbrede/ Kooseu / ofte van Vlaerdbloemen: ende roert het wel onder malkanderen: maeckt dese Salve wederom seer heet/ tot dat alle vochtighevdt daer uyt is/schud het weder int voornoemde Water als te voren/ ende roert het anderwerf wel door malkanderen/ nae desen so houdt de platte Schotel op een plaetse warm/ende roert het gestadigh wel door malkanderen/ soo loopt het Water alle daer van / als ghy dan daer-en-boven/ een loot roode Bolus daer onder roert/ so is de Salve wel ende berepdt om alle brand uyt te trecken / hoe diep datse oock leydt: ghy moet de Schade int begin dickwils daer mede verbinden / ende een goede Steeck-plaster daer by gebruycken/ als boven oock geseyd is.

Een ander Brand-salve die niet alleene den Brand lesschet/ maer oock den selven daer uyt-treckt / doch inde Brandt van Bus-poeder isse soo goedt niet als die van Honich berepd is. Maeckt alsо: Neemt Lijn-zaet ende

Een ander Brand-salve.

ende Henpsaet-olie/ elck een half pond: Olie van Maen-hop-saet acht lood/ dese Olien vermengt onder malkanderen/ maeckt se heet ende stoot een lepelvol Azijn daer in/ laet het bekouden/ soo sal sich aen den bodem wat onreynigheyd setten: dat scheydet van de Olien op dat het fijn suyver werde. Daer nae neemt Was ses loodt/ smelt het ende menght het met een half loodt witte Amber/ onder de voornoemde Olien/ soo is u Salve waerdigh ende berepdt. Ende hier mede zy van de Brand-salven te deser tijd ghenoegh gheseyd: Dewyle het doch vast by een yder genoegh bekend is/ hoe men Brand-salven maken ende gebruycken sal.

Het begheeft hem somtijdts aen de uyterlijcke Brand-schaden ock also/ dat wel de brand gheleschet ende upt-getrocken zijnde: de schade evenwel niet gheneesen en wil/ maer blijft in de gheneesinghe stil staen. Wanneer u sulckx wedervaert/ so gebruyckt dit volghende ghetepckende Salfken/ soo sult ghy oogenschijnlijcke beteringe mercken ende sien: Neemt de graeuwe Galmeysteen ende Tutiæ van Alexandrien/ ofte Galmeyboeck eler twee loodt/ wrijft reyn onder malkanderen stellet in een Degel in 't vyer/ laet het alsoo een gheheele ure gloeyen/ stort het dan in goeden Azijn/ ende laet het daer in bekouden: Wanneer dit alles geschied is/ soo neemt het weder daer upt/ laet het noch eenmael als voo-

Wanneer de Brandt gheleschet is/ ende de schade niet heelen wil.

ren/ in een Smelt-kroes gloeyen/ ende in sich selven bekouden: Neemt volghens Nachtschaden-sap vier loodt/ Silverglede een half loodt/ Roosen-olie een half pond/ Was acht loot/ Wieroock een dragma: dit alles menghet wel te samen/ ende maeckt een Salve daer upt.

Het is alhier met stil-swygen ock niet voor by te gaen/ dat ter veel Simplitien ghevonden werden/ die de Brand upt-trecken ende heelen konnen: ghelijck als is de roode ende witte kool/ nevens andere krupden/ Wortelen ende Vruchten meer. Desghelijckr ock in etlijcke Creaturen/ als Vorsschen/ Gansen/ ende wat diergelijcken meer soude mogen wesen. Daer van ick doch al hier niet meer wil spreken/ aengesien dat inde Chirurgie veel meer gheleghen is/ aen de Hand-grepen ende aey de Ervarenthepd/ als aen het lange geklap. Een wel-ervaren Chirurgijn sal nae upt-wysen zijnder Konst ende Ervarenthepdt beter vinden/ als men beschrpven kan/ hoe/ wanneer/ ende waer met/ dat hy zijn Medecamenten sal veranderen/ milder ende stercker maken.

Eenighe Simplitien ock goet.

Hand-grepen/ ende Ervarenthepd het beste.

Dit wil ick u noch leeren/ hoe ghy tot sulcke voor-seyde gheschoten wonden de voor-ghedachte Salpeter berepden/ ende de Wiecken maecken ende ghebruycken sult: Dewyle dat sulcke preparatie niet een yegelijck bekendt is. Ende wat eerstelijck aengaet den Salpeter/ is zijn berepdinge niet anders dan

Salpeter tot geschoten wonde te berepde.

datmen hem zijn boose vochtigheyd benemen / ende een ander weder gheven sal die beter is: Op datse niet alleene sonder schade / maer ooch met groote nuttigheydt ghebruyckt mach werden / wantse heeft een lieflijcke reuch / stillet den dorst ende lesschet de hitte ofte brandt / dryft de Wyne / ende heeft noch veel andere deughd meer / die een yeder niet bekend is: Aengaende nu de Salpeter den selven Preparerer op volghende wijse.

Neemt de allerbeste ghelouterde Salpeter vier loot / doet die in een Deghel ende maeckt een Sijckel-vyer daerom / laetse daer in staen tot datse ghesmolten zy / als dat ghschied is / soo doet daer in een weynigh gelouterde Swavel / ende wanneer het daer in verbrandt is / soo werpt noch meer Swavel daer in / ende dan noch meer / tot dat ghy een half loot Swavel daer in verbrandt hebt: Daer van wort de Salpeter inden Smeltkroes soo klaer ende schoon dat men de bodem daer van kan sien / alsdan neemt de Salpeter van 't vyer / gietse op een gladde steen ofte op een schoon breedt glas / ende laet het wel bekouden / stootse volghens reyn tot een Pulver / doetse in een spitse wollen sack die boven wijd zy / ende maeckt met Roose-water een Looge daer van die gantsch louter ende klaer is. Dese looge van Salpeter laet in een glas ofte verglaesde pot tot op de helfte in-sieden / ende de rest behouden: soo sal u den Salpeter weder tot tappen ofte Chrystallen schieten: Neemtse daer uyt ende behoudse / de rest van 't water koockt weder (als te voozen) op de helft in / op vyer / ende laet het koud werden / soo vind ghy wederom een Salpeter die doet by de eerste / stootse ende bewaertse in een Glas voor de Lucht ende ghebruyckse ter nood.

Wiecken tot geschoten wonden.

Aengaende de Wiecken die te voozen ghedacht zijn / die selvige sult ghy also bereyden: neemt Sap van Eerenpryis dat wel ghesuyvert ende dickwils door een wollen doeck gheloopen is vier loodt / Gummi Tragacanthi op 't reynste gestoten een loodt / vermenget wel onder den anderen tot dat een pap daer uyt werde: ende laet het inde warmte staen tot dat het so dick wert dat ghy het als een Deech met de Vingheren te samen rollen kond. Dit Deech sult ghy volgens met een syden Linnen berollen op een Tinnen-tafel-bord dat een weynigh vetachtigh is / ende bewaren de selve Wiecken tot zijn behoef. Maer merckt wel / dat ghy die tamelick groot moet maken ooch dicke / wantse worden doch wel drie ofte viermael kleynder alsse droogh zijn / ende hard alsse te voozen waren: Ende wanneer ghy die ghebruycken wilt / so neemt een stuck soo groot als ghy meend dat van nooden is / bestrijckt het een weynig met uwe brandlesschinghe ende steeckt het inde wonde: soo sal alsdan de wiecke daer

ke daerinne op-swellen / ende het Tragacant treckt alle vochtigheyd eñ onraed uyt de wonde aen sich / het welcke ghy met de Wiecke op dese wijse ten eenemael uyt de wonden brengen kond/het Luntjen daer de wiecke met bewoeld is / moet wat langer zijn / ende tot de wonde uyt-hanghen / op dat men de Wiecke daer by weder uyt de wonde sal konnen trecken / ende datse niet inde wonde verlooren worde. Ghy sult oock de Wiecken niet langer ghebruycken / dan tot dat de wonde suyver ende reyn / ende tot alle hette ende Toorn vergaen is.

Veel Meesters (ghelijck als sy haer uyt-gheven) die hebben sulcken ghewoonte in 't ghebruyck/ datse den Campher onder de Brand-lesschingen ghebruycken ende vermengen/ende meenen de saecke wel getroffen te hebben. Maer mijns bedunckens / is sulckx seer wijd ghedoolt / aen-ghesien de Campher niet en is van kouder natuere/ maer door-dringhende heet. Maer datse hette met sich uyt-voert ende verdrijft/dat en gheschied niet om datse in haer selven verkoelende is / maer het komt van de andere verkoelende Simplitien die daer by ghevoeght werden. Maer in desen deele en is de Campher gheensins aen te nemen / ende dat om veel beweeghlijcke redenen wille/ die ick dese reys niet verhalen wil: Doch dit wil ick seggen datse in geschaten wonden besonder is te schuwen / ende dat van wegen de gemeenschap diese met de Salpeter-brandt heeft/ ghelijck sulckx de Konstenaren / die daer mede omgaen/ wel bekend is.

Campher alhier niet te gebruycken.

Andere werden gevonden/die de Gummi Opium in de Brand-salven ghebruycken / maer (soo vele als ick my daer op verstae) met slechte nut: Sulcken Gumme en is in gheenen wonden nut: Wantse verkoelt uytwendigh gheen wonde/maer brand inde wonden ende schaden/ gelijck sulckx de Ervarenthepdt selfs betuyght.

Gummi Opium niet nut.

Daeronme het dan oock gheen brand van Busse-poeder lesschen kan / dat lesschet den brand dat vper aen sich treckt: gelijck als Salpeter/ ende daer nae de Swavel: Het is ommers de Nature gelijck / dat de Salpeter / ende den Sulpher haer vper weder aen haer trecken dat sy verloorn hebben: ende hier door lesschen sy weder wat sy aen-gesteecken hebben.

Maer hier by wil ick het voor dese tijd laten blyven / ende laten een yder zijn ghebruyck selfs verdedighen ende verantwoorden/ aengesien dat ick met van meeninghe ben / pemandt 't ghene hy Ervaren heeft / te verwerpen: dewijle de Ervarenthepd geen eynde heeft / ende dagelijckx nieuwe Konsten gevonden werden / ende aen den dagh komen/ die ick niet weten en kan.

Dat

Dat xxiiii. Capittel.

Van Been-breucken: ende eerstlijck, van den onrechten ghebruyck die in 't verbinden gehouden werd.

BEen-breucken te Cureren is een seer gemeen ding ende schier een yder bekend: maer hoe een yder dat verstaet ende kan / daer aen is merckelijck veel ghelegen: Dewyle dat vele daer van maer weten/ datse ten deele ghesien hebben / ende ghebruyckent alsoo: maer anders en heeft de Saecke gheen grond noch fondament/ daer door dan sonder twijffel gheschiedt / dat veel gebroken Beenen qualijck gheheeld werden: alsoo de Ervarentheyd sulcx oock getuygt/ soo heeft my goet ghedocht / al ist/ dat ick daer vooren in 't eerste Deel van de Misbruycken int algemeen geschreven hebbe/ dat ick evenwel al hier in 't besonder van de Misbruycken/die in 't verbinden der Fracturen gehouden ende begaen werden/ aen-wijse ende mentie maecke/ namelijck / om een yeder daer voor te waerschouwen.

Misbruyc int verbinden der Beenbreucken.

Aengaende nu het quade gebruyck in't verbinden daer door de mensch lichtelijck kan versuymt worden: die selvighe is wel seer ghemeen/maer 't verlet my weynigh om daer ghewach van te maken / ende dat om boven-gheroerde redenen wille. Daerom sult ghy weten gunstige beminde Leser/ dat dit het gemeen gebruyck is/ waer achter doch seer groote Misbruycken steecken.

Wanneer men een Fracture ghestrecket ende in zijn plaetse ghestelt heeft / soo pleechtmense daer nae te verbinden met veel Spalcken/die besonder tot sulcken werck ghemaeckt zijn: die men rondsom de Fracture leyd/ ende met besondere daer toe gemaeckte riemen ende banden/ daer aen dat kleyne Ledekens zijn daer men draden door stooten kan / ende ghelijck als met Kneppelen te samen stooten ende dwinghen / ende besluyten alsoo daer mede/soo dat het stijf ende onverruckt blijft legghen. Doch aleer dat sulckx geschied/ soo is 't ghemeen gebruyck dat men een Moes/anders Dorreband ghenoemt/ van Breucksteen / Bolo / Walwortel ofte van andere dingen ghemaeckt/ alles nae dat het een yder voor goet aensiet/ ende na dat hy het van andere ghesien ende geleert heeft/dat slaen sy over malkanderen om de Fracture / in meeninghe om door dese verdroginghen de Fracture dies te sneller in de ghenesinge te brengen: dit is het ghemeene ghebruyck/ dat by vele voor een Meesterstuck gehouden werd.

Misbruyc gescholden om veel redenē wille.

Aen-gaende nu de Medecamenten: Ick en ben de ghene niet / die de selve begeere te verwerpen : ende ick en soude my die selfde soo qualijck niet laten ghevallen / wanneer maer met de Been-breucke recht om ghegaen ende wel gehandeltwerde.

De

De aengeroerde wijse ende manere van verbinden/ en kan ick my gheensins wel ghevallen laten: Eerstlijck/ van weghen de groote pyne die daer door verweckt wordt / want een yeder Been-breucke wanneer die weder geset ende in-gherichtet is/ soo begeertse een weynigh te swellen. Maer dewijle de Fracture op sulcke wijse/ als gehoort is/ ingheslooten ende verbonden is/ hoe soude het dan ('t welck doch de Nature verepscht) konnen op-swellen? Dierhalven soo dringtse dies te meer/ wert verroornt ende swelt noch heftiger/ alsoo datse alleweghen aen de banden daer se noch eenige lucht heeft/ de geswolste met ghewelt daer uyt druckt: het welck sonder groote pyne ende smerte niet geschieden kan.

Jae met sulcken toorn ende noodwendig swellen/ wordt menighmael een gantsch Lidt versticht: alsoo dat men het met droevighe Exempelen (die ick wel eenige in-voeren konde/ naemaels waernemen moet. Maer doch sulckr achten die ghene die de Nature ende de rechte grond onbekend is/ seer weynigh: ende of het schoon niet altijd geschied/ dat van sulck verbinden een Fracture verstickt: dewijle datse die selfde somtijdts lucht gheven: soo ist nochtans dat de smerte soo groot is / dat daer van alles wat omtrent de Fracture gheleghen is / ghelijck als Senuwen/ Aderen/ Musculen/ ende diergelijck/ seer heftig verroornt / 't welck daer nae den Patient alle zijn Natuurlijcke ruste beneemt/ alsoo dat hy oock niet te recht kan slapen: Want wanneer hy slapē sal/ so is noch den toorn voorhanden ende tucket hem in het Been/ ende wecket hem onbrienderlijck op uyt den slaep: Door sulcke smerten ende verschrickinghen / komen lichtelijck andere toevallē meer veroorsaecken/ als Wondsucht/ Kooртsen / Brand ende andere meer / hoese ghenoemt moghen werden: Aen welcke ongevallen anders niet schuldigh is / dan het onbequaeme ende ongeschickte verbinden.

Maer het is noch aen dit alles niet ghenoegh/ 't welck (als ghesepd is) uyt het voornoemde ongeschickte verbinden volght/ daer volght noch meer ander swarighepd uyt. Want dewijle datse een Fracture op bovenghesepde wijse verstellen ende verbinden/ so konnen sy niet eygentlijck sien noch weten/ of de gebroken eynden recht op malkanderen staen ofte niet: maer sy meenen dat wanneer de omgelepde kneppelen ende Spalcken noch recht leggen/ dat dan oock de Beenen noch recht op malkanderen staen: Maer sy en ghedencken niet dat die deelen des ghebroken Beens bezyden uyt/ ter rechter ofte ter slincker-zyde kan verschricken / ende daer door het Been slim ofte krom op malkanderen kan komen te staen: Daerom pleghen zy ghemeenlijck de Fracturen eenighe daghen onverbonden te laten leggen/ aleer sy die weder

verbinden / ende meenen wanneer de Spalcken stijf staen/ soo staen de Beenen oock alsoo: het welck men haer niet ten ergsten af-nemen sal. Want dewijle dat sy de Fracturen niet recht verbinden konnen / soo is het oock geen wonder datse het gene dat eenmael verbondē is/ so ongeerne weder op binden: maer daer mede is dē armen Patient weynigh op-geholpen: dewelcke om die oorsaeck veelmalen (dewyle het so wel gaet) kromme Leden bekomen/ de eene uptwaerts de ander inwaerts krom ende geboghen: het welck doch sulcke Chirurgijns seer weynigh achten/ krom ofte recht 't gelt haer evenveel als het maer ghenesen is. De boven-aengeroerde maniere van verbindenis seer oud/ ende over langhe Jaren al int gebruyck geweest: Dierhalven en sal oock niemand anders gedencken dan datse wel recht ende seer goet zy / dat het anders niet wesen en kan.

Schroef-laden schadelyck.

Ick wil al hier teghenwoordig noch swijgen van die gene/ die met de Schroef-laden/ (het welck by de gantsch Ouden een gebruyck gheweest is) noch tegenwoordigh omnegaen: aenmerckende de groote schade die sy daer mede veroorsaecken: gelijck sulcks de dagelijckse Ervarenthepd meer als ghenoeg te kennen geeft: het welck doch de arme Patienten over welcken dat sulcks gaet / niet belachen mogen.

Dese Laden nu/ die men met vleugelen pleeght op te doen/ ende van eenighe tot Fracturen ghebruyckt werden: die pyse ick wel ten deele/ maer ick voor mijn persoon en hebse noyt ghebruyckt/ dewijle dat mijn band seer licht is/ ende het Been met de Band lichtelijck ende wel kan op-gheheven werden / ick kan oock het gantsche Lid daer by op-heffen ende leggent waer dat ick begeerde / soo dat ick het verrucken niet en behoefde te besorgen/ dewyle datter geen Band ofte Spalcke los ghemaeckt werdt. Maer als ick daer yet los maecken wilde/ so leyde ick eerst het Been allewegen effen ende slecht/ so als my dan docht al-der-bequaemst te wesen: daer na so leyde ick hem wederom neder/ ende dede oock de Spalcken ende Banden daer van af/ die ick dan van weghen de quetsure af-nemen most/ ende suyverde het wel.

Ick en wil oock al hier niet spreecken van eenighe die noch wat kloecker ende subtyler willen zijn/ ende gebruycken/ Raeden-spaenderen / ofte van die Spaenderen daer men de scheden van pleegt te maken. Alleene dit segge ick/ dat daer aen so seer vele niet gelegen is: gelijck als ooc mede daer aen het meeste met ghelegen is / dat de eene inde ghenesinghe de Walwortel gebruyckt/ de ander de Bruchsteen / een ander wat anders daer by leyd / ende alsoo koockt een peder wat besonders nae zijn Konst ende Wetenschap: Een Fracture te ghenesen/ is in sich selven (verstaet my recht)

geen

geen besondere konst / aen-ghesien dat een yder gebroken been lichtelijck ende geerne (om soo te spreken) gheneset. Maer aen het Manuael is het al te mael Insonderheyd gelegen: dat ghy wel weet met een ghebroken Arm ofte Been recht om te gaen / ende 't selfde in rechter Fozme te houden ende leggen.

Van sulcx alles wil ick u volgende recht berichten ende onderwijsen: Wanneer ick u noch eens eerst wat indachtigh gemaeckt hebbe: dat ghy u/ gunstighe Leser/ niet sult laten verleyden/ dat ick/ als ghy hoozen sult/ een soo slechte maniere ende gebruyck hebbe/ in 't verbinden vande Fracturen ofte ghebroken Beenderen. Ghedenckt vry dat sulcken aerdt en wijse van verbinden / die ick u leeren wil/ veel minder pyne ende smerte veroozsaeckt / oock sachter ende gheringer toe-gaet/ als de vooz-ghenoemde maniere van doen/ 't welck schier by een yder in 't ghebruyck is / als ghesepd is: Insonderheyd soo vele als het swellen aen-gaet / ghelijck als ghy boven verstaen hebt/ ende noch hier na verstaen sult: ick wil om veelderley nae-denken al hier met veel daer van seggheu/ hoe men een Fracture sal gheneesen ende heelen/ sonder eenighe Spalcken / als men de Wzencke maer vlytigh op malkanderen wederom rechtet/ ende in goede ruste bewaert laet leggen: gelijck als eenige sulcx al rede beginnen te gebruycken/ ende oock seer wel ende recht daer aen doen: Doch daer wil groote sozghe by zijn: daerom het niet een yegelijckx doen is. Dierhalven soo houd ick oock dese maniere van verbinden/ die ghy hier na sult beschzeven vinden/ vooz het beste: als de welcke d'alderseeckerste wijse is / daer minder perijckel aen gelegen is/ ende verweckt also weynigh smerte ende geswolste/ als wanneer de Fracture ongebonden ware.

Dat xxv. Capittel.

Vande rechte Cure der gebroken Beenderen, grondelick bericht waer mede een Chirurgijn hem moet gereedt maken, hoe hy hem met verbinden sal Reguleren, ende hoe hy de Fracture voor op-swellen, ende voor pyne bewaren sal.

Onderscheyd der Fracturen.

IN gebroke Beenderē pleegt het ghemeenlijck te gheschieden/ dat de Huyd gheopent ofte oock wel het Vleesch vooz-ghebroken is/ ofte het is wel alles gesloten / ende maer alleene het ghebeente in-wendigh ghebroken. Welck onderscheydt maer alleene van weghen de opene wonde aenghewesen werd: anders hebbense / aen-gaende het verbinden ende Cureren weynigh onderscheyd. Dierhalven wil ick oock myn Cure meestendeels maer op eenderleye wijse rechten: in hopeninghe dat de verstandighe gunstighe Leser / hem / nae dese myne

ghedaene bericht oock wel sal weten te Reguleren / in andere Fracturen / van de welcke ick oock niet gheheel stil swyghen wil.

Inwendighe gheleghenthepdt der Beenderen te weten.

Ten eersten ende voor alle dinghen sal het hooghnoodigh zijn / dat een Chirurgijn, die een Fracture te ghenesen voorghebracht werd / dat hy de gestaltenisse ende gheleghenthepdt des menschen Lichaem inwendigh wel weet ende erkenne: Insonderhepd aengaende de gelegenthepd ende de gestalte der Beenderen / want onder de selfde is een seer groot onderscheyd / dewyle dat somtijds twee schenckels by malkanderen / ende somtijds maer eene alleene lepd / de eene is krom de ander is recht. Sulckx alles sal u de Anathomie ghenoeghsaem leeren / tot welcken ick u alhier oock wil gewesen hebben.

Alle dingen bereyt hebben.

Na desen sal sich een Meester gereet maken / met andere daer toe behoorende dinghen / op dat hy de selfde / wanneer het noodigh is / by der hand hebbe / ende de Schaden inder haest verbinden mach / aenghesien dat het lange vertoeven inde Chirurgie noyt goet gedaen heeft: Insonderhepd in 't verbinden. Dierhalven sult ghy wel-bereydt waerdig hebben eenige bosschen Dennen Spalcken van allerley soorte / alles nae dat sich de Fracture boven ofte beneden schicht ende voeght / ende sullen dierhalve oock tamelick sterck / als oock breed ende smal / krom ende recht ghesomeert zijn: op dat ghy van allerley soorte van Spalcken een noodtwendighe voor-raed / ende een goede menighte hebben meugt / ghy moet de Spalcken snyden met een Holsse-makers mes / daer mede de Holsse-makers hare Holssen pleghen uyt te holen ende snyden: Alsoo moet ghy oock uwe Spalcken gantsch hol uyt-trecken / ende doch de eene veel holler / dan de ander / de eene smaller / d'ander breeder ende korter / d'ander langer / nae dat sich het hout wil schicken / de eene krom / d'ander slecht ende recht / de eene dick / de ander dun / groot ende kleyn / sterck ende swack / Arm ofte Vinger langh / al nae dattet hout sich schicken ende kloven wil / eene krom de ander noch krommer: In somma / ghy behoeft der selvighe wonderbaerlycker soorte / ende sal wel een van dien / die ghy meend dat nerghens toe sullen dienen ofte bequaem zijn / die sullen u dickwils aldergevoeghlyckste zijn: Ick hebbe dickwils het alderkromste ende quastighste hout / onder een gantsche hoop uyt-gelesen / 't welck de Holsse-makers verbranden wilden / ende het selfde gespouwen / dat heeft my dan sulcke wonderbaerlycke hollighepd ghegeven / welcke hollighepd my daer na seer dienende / daerinne ick naemaels ghestellet hebbe / een Knye / een knockel / een Elleboghe / een Hand ende andere krommne Leden ende Deelen: Ock soo en heeft de eene sulcke knockelen ofte Leden niet als de ander / de

eene

eene Spalcke is ook niet ghe-
weest als de ander/daerom heb
ick ghesocht ende ghemeten soo
ick best konde / tot so lange ick
mijn genoegen hadde: want de
eene lepd slechter aen als d'an-
der: Ghy sult ook terstond en-
de allereerst de Spalcken me-
ten/ ende niet daer nae als ghy
het Been weder gestreckt ende
t'samen geset hebt/ anders sou-
de het de Patient/ ende die gene
die hem houden ende heffen / te
langh duuren: soo ghy dan de
Spalckē eerst meten wilt/wan-
neer hy op-geheven ende in-ge-
rechtet is: ghy soudt ook de
Fracture beweghen / ende wat
ghy met der tijd te samen ghe-
bracht soud hebben / dat soude
lichtelijck met een greep alles
weder versien konnen werden/
ook wel ergher dan te voren/
daer door de Patient meerder
smerte ende grooter gheswolst
soude moeten uyt staen. Dier-
halven so ware het een mercke-
lijcke foute / wanneer ghy de
Spalcken niet eerst eygentlijck
aen-ghelepd ende wel ghemeten
haddet/eer ghy de Patient aen-
roert om te verbinden. Nae dat
ghy dan de Spalcken gheordi-
neert hebt/ so sult ghyse met een
weynigh Pleyster-salf bestrij-
cken/op datse geerne klevē wan-
neer ghyse aen legghet: ghy sult
ook niet te veel aenkleven / op
dat ghyse in 't binden een wey-
nigh soud moghen ver-rucken/
so het noodigh ware: want als
ghy al meend dat de Spalcken
nae u goetduncken wel aen-ge-
lepd zijn/soo ver-rucken sy doch
geerne een weynigh / in 't aen-
trecken ende te samen knopen.
Ghy sult alleslins de Spalcken
een vingherbreed van malkan-
deren legghen / wanneer ghyse
om de Fracture aen-legghet/
wantse trecken doch ghemeen-
lijck noch wat naerder eñ dich-
ter aen malkanderen/ wanneer
ghy begindt te binden ende te
knopen: Daerom en legtse niet
te nae / noch te dicht aen mal-
kanderen / noch ook niet te
veel / anders sullense in 't aen-
trecken/door ende over malkan-
deren schieten: want te veel
Spalcken zijn alsoo schadelijck
als te weynig: In somma/geen
hout is my te krom gheweest/
ick hadde het geerne eñ maeck-
ten ook kromme Spalcken
daer af: Insonderheydt hoe de
bucht van 't hout grooter was/
hoe ickse liever hadde/ want de
kleyne buchten bevallen veel
beter om uyt te hollen dan de
groote. Daeromme moet men
veel groote kromme Bucht-
houten hebben / men kanse sel-
den ghenoegh bekomen/ ook
kleyne ende korte tot Kinderen.
Ick hadde ook gantsch lange
Spalcken van de Voeten tot
boven aen de Heupen / voor de
wilde achteloose / onwilligbe en
ongeschickte Luyden/ook voor
knechten die niet stille wilden
leggen: Want sulcke Spalcken
doetse met gewelt stille zijn: en-
de so een Meester sulcke Beene-
cken te verbinden heeft/ ende dat
hy dupsendt sulcke Spalcken
heeft: als / namelijck / groote/
kleyne/ kromme / rechte / holle/

sleehte/ swacke / sterche / smalle / breede ende noch breeder: In somma/ soo als het hout die bequaemlijck gheeft/ de Spalcken zijn soo alsse willen/ so zijnse doch altijdt goet / zijt ghyse niet van nooden soo schaet het doch niemandt dat ghyse hebt/ ende is 't dat ghyse noodig zijt/ soo hebt ghyse ghereedt: want ick hebse wel van doen gehadt/ daer ick nopt aen-gedacht hebbe / dat ick dierghelijck ghebruycken soude / ende hebbe alsoo dese Leere door oefeninghe gheleerdt: Laet u dierhalven niet verdelen een groote menighte van dien te maecken/ die de eene d'ander nauwlijckx gelijck is/ ghy kondse doch daer nae wel spyden soo alsse u best schicken/ ende soo als ghyse behoeft / wanneer ghy de Fracture siet: want schoon yemand meend datse te passe zijn / soo schorter noch wel veel aen: 't zy aen de lenghde / breete/ smalte / sleehte ofte kromte / ghy en kond het niet weten aleer ghy het versoeckt / ofte eer ghyse aen-gheleyd hebt: want dan bevindet de Patient eerst waer hem de Schoen druckt/ ende al meet ghyse soo wel / soo sal sy u ofte hem / even-wel noch wel te langh ofte te kort zijn.

Laet u den arbeydt niet rouwen in 't maken van de Spalcken/ die te spyden / te meten ende aen te legghen: want het is een van de voornaemste stucken / de Spalcken recht te legghen ende by malkanderen te stellen: want soo het u in de Spalcken feylt soo soude u lichtelijck de gantsche Cure van de Fracture missen.

Vele die hebben Spalcken aen de snoeren met gaetjens daer aen / met draden omghedreydt / die verachte ick niet / want veel redelijcke Meesters hebben daer mede omghegaen/ ende eenighe gaen alsnoch daer mede om / die vele ende menigh persoon wel ghenesen hebben: Maer ick en hebbe die nopt gebruyckt/ dat heeft ghedaen dat ick een groote menigte Spalcken ghereedt hadde / ende ick ghebruyckte de voorseyde uytgehoelde spalcken sonder snoeren/ ende leydese gantsch los op de Plaster / ende trockse niet drie / vier ofte vijf smalle banden wel te samen: ende ick bevlytighde my altijdt een eynde van een Linnen slaep-laken daer toe te nemen / ende sneedse twee vingheren breed ende niet breeder / maer veel eer wat smalder / die konde ick knopen: want soose breeder zijn / soo en laten sy haer soo wel niet knopen/ ende de middelste band die knoopte ick altijd eerst/ dan soo besach ick altijd hoe dat het sich schicken wilde: of de Spalcken te veel ofte te weynigh waren/ ende stelde se nae myn goetduncken/ daer nae soo leyde ick de bovenste bandt / ende sach noch veel beter / waer dat te veel ofte te weynigh zijn wilde/ ende ick trock de selvighe band ende knoop redelijck stijf te samen/ want se gheven doch altijd wat

wat mede / eñ ick trockse sterck aen: ende ten laetsten lepde ick oock de onderste band / dan soo was ghemeenlijck de middelste te los ghebonden / die maeckte ick weder los/ende trockse ghemeenlijck soo vast dat my docht ghenoegh te zijn / te houden de Breucke sonder schade van 't Lidt / op dat de Fracture wel vaste bleef / ende insonderheyd dese drie banden die houden de Fracture / ende wanneerse anders gebonden werden/so doense wepnigh nut: ende dit zy van de Spalcken gehandelt.

Van de Banden/ ofte Windels.

Ghy sult oock twee langhe Windels hebben/ ende ten minsten eenen/ ende of ghyse schoon niet noodigh zijt / soo sult ghyse doch ghereedt maecken tot een voor-raed / ghy moet oock een groot stuck onbekende Plaster ghestreken hebben/ een stuck seven ofte acht: Ende een ghetal Spalcken van alderley soorte/ want een Fracture ver-eyscht veeltijds vierderley Spalcken/ te weten/ korte/lange/ kromme en slechte / ende een Schampbreucke ver-eyscht veelderley soorte/na datse gebroken is.

Een Windels en moet van geen vupl doeck zijn/ maer van schoon sterck Linnen / soo kond ghy het knopen na u behaghen: ghy en sult oock het linnen niet snyden nae de Inslaghs-draet/ maer na de Scheermgh-draet/ anders willense geerne breken/ ende leggen oock niet heel slecht aen/sose na de Inslag gesneden werden/snydse oock na de draet ofte scheurtse aen stucken/ het welck wel best is: maer ghy moetse met faseligh laten blyven wanneerse ghescheurt zijn/ maer snydt de faselen daer af/ want een eenigh draet heeft my dickwils soo vele verhinderdt/ dat ick in 't om-slaen niet de Windels daer aen bleef hanghen / daerom besnijd de Windels/ als oock de Plasters ende Spalcken / ofte al wat eenighe splinters ende faselen soude mogen hebben/ende besnoeptse wel snyder ende reyn op dat ghy daer in niet blijft hangen: want hoe een ding gladder ende slechter is/ hoe datter beter mede om te gaen is: laet oock geen rumpelen ofte vouwen aen de Plaster ofte Windels blyven/ maer leghtse effen ende glad daer op/ trockt oock de Plaster daer glad over heen sy werden doch los ghenoegh/ wanneer ghy de Spalcken te samen trecket ofte knopet. Maeckt oock u vinger in water nat ofte inde mond/ ofte maecktse een wepnigh vet met een Unguent/so kan de Plaster aen u vinghet niet klevende blyven hangen. Dierhalven gelijck als alrede ghesepdt is / soo sult ghy een groote lange Rolwindels by der hand hebbē met twee gemeene windels/ ghelijck als oock mede vijf smalle bandē van't eene eynde des lakens afgesneden waerdigh hebben. Sult oock u Verbind-busse met alderley noodzuft wel toe / als oock een Scheer-mes/spatel/met een scheer daer by(die goet zijn) om te ghebruycken/ op dat ghy die noodig zijnde/snyder in de han-

den

den nemen meught / ende de verbind-Busse niet kleverigh en maeckt / ende dat u het kleven niet verhindere. Ghy sult oock een goedt stuck Plaster in een Tinnen ofte Kopere busse gereet hebben / op dat ghyse haestigh in een heet water meught werpen / ende de Plaster weeck maken.

Ghy moet oock een Broodmes by der hand hebben dat wel snydet / op dat ghy daer mede snyden meught de Spalcken na u believen. Een Sponcie met een ghedraede Naeld: met een stuck Boevijst sult ghy oock gereedt hebben / of het misschien een schamp-breucke ware. Ghy sult oock benevē de groote Plaster (die breed ende dick gestreken moet zijn) veel kleyne stucken hebben / op dat / waer pets gebreecken mochte / ghy het met de stucken verbullen ende aensetten meught: Daeromme sult ghy altijd meer Plaster strijcken als ghy meend noodigh te hebben. Item / een Heft-plaster met een Kussen ofte Spreuwersack daer een doeck op gespreyd is / moet ghy alles by der hand hebben.

Versoght u oock met onse Breuck-plaster / daer van hier na volget / dat ghy daer van op een sterche doeck ghestreecken hebt langh ende breed / na gelegenthepd ende grootte van de Fracture: Ghy moet oock versien wesen / met een ghemeene slechte Plaster / van twee deelen Was / een deel Terpetijn / ende een deel van Onghel ghemaeckt / die groot ende breedt gestreken is / als de eerste Plaster. Ten laetsten / sult ghy oock ghereed hebben een goede breede Windels / als ghy hoozen sult: dese boven-genoemde dinghen alle zijt ghy noodigh / om een Fracture te verbinden.

Fracture-Plaster te maken.

De boven-ghenoemde Fracture-plaster sult ghy alsoo maken: Neemt schoon louter wit Harts (gheen hardt Spieghel-harts) twee pondt / de broede Terpetijn / die men Nederlandsche noemt / een half pond: smelt dit onder malkanderen gantsch sachtekens / alsoo dattet niet en siede: doeter dan onder de Wortel van Geytenhaert-kruydt acht loodt / gantsch repn gepulverseert / roert dit alles soo langhe onder malkanderen tot dat het schier koud ghewoorden is / soo is dese Plaster ghemaeckt: Wanneer ghy het op een doeck wild strijcken / soo sult ghy siedende water daer op gieten / soo woord het weeck ende laet sich geerne strijcken.

Kracht dese Plasters.

Dese Plaster behaeght my veel beter als de gemeene Cataplasma, ofte Voorreband bovengenoemt: Want het kleeft ende houd wel stijf ende vast aen de Huyd / ende ver-ruckt niet haestigh: gelijck als oock de spalcken die tot de Fracture ghebruyckt werden / onver-ruckt moeten blyven legghen. Dese Plaster treet oock uyt de vochtigheyd uyt de gebroken Beenderen / ende maeckt het Glutum de Beenderen haestigh seer stijf ende sterck / door kracht ende

deughd

deughd des Harst / 't welck alleene der Beenderen rechte uyterlijcke Balsem is: Want dit Harst treckt aen sich die overvloedige vochtigheyd die 't gebeente van sich werpt / ende bringht daer door te weghe dat de aen-wassinghe dies te sneller hard word / Coaguleert / ende te samen gheven moet / soo is oock het geseyde kruyd / Geytenbaert genoemt / met zijn wonderbaerlijcke genesinge verre boven alle andere Wond-kruyden. De Consolidi ofte Walwortel / Sanijckel / Adder-tongen ende andere / hebben oock wel eenighe kracht ende deughd om de Beenen t'samen te hefften: maer sy moghen by dit Resina niet uytrechten: 't is wel waer sy trecken wel uyt de Excremen van Vleesch ende Bloed: Maer de Matery uyt het ghebeente te bringhen / zijnse niet machtigh noch sterck genoegh. Veel minder doet het de Terra Sygillata, Bruchsteen ofte Bolus: want dese stucken alle ('t is waer) droghen wel seer krachtigh ende sterck: maer sy hebben gantsch gheen deughd noch kracht / om yets uyt de diepte uyt te trecken.

Met vettigheyd genesen / onrecht.

Ick wil alhier niet spreecken van die gene / die tot ghebroken Beenders veelderley vettigheyt ende smoddigheyd gebruycken: Want sulcken doen heeft noch Grond noch Fondament / om suler te beschermen ende te verantwoorden: Daeromme datse oock al hier van my om besondere redenen wille / (gelijck oock op andere plaetsen) als onrecht gheweten ende verworpen werden.

Dierhalven soo en zijn gheen vettigheden / als Olien / noch oock gheen vochtigheden als Wateren / Loogen / etc. in desen deele geensins te raden dienstelijck: Want men raed niemand niet / wanneer hy geswollen is / dat hy hem nat maken sal / oock soo willen dese dinghen droogte hebben ende geen vochtigheyd / also dat ick de Salven ende Olien alhier ten eenemael af rade / hoewel datse des menschen lichaem veel aengenamer zijn dan de Loogen ofte Wateren.

Doch al eer ick tot de handelinghe vande Fracturen trede / soo wil ick eerst den gunstigher Leser kortlijck te verstaen gheven / hoe veelderley Fracturen dat sich in des menschē lichaem begeven moghen: ende daer nae soo wil ick my begheven / tot de eene ende de ander soorte / ende in de selvighe trouwelijck ende vlytigh aen-wijsen / wat ick daerinne in tijd des noods selfs gesien ende Ervaren hebbe / ende dat tot nut ende troost vande arme Patienten ende de Meesters.

Het geschied my dickwils ende vele / dat de Beenderen int voorste deel vanden Arm breecken: somtijds maer alleene de bovenste groote Schinckel / somtijdts oock de onderste kleyne Schinckel / dickwils oock wel die beyde te ghelijck / somtijdts bekomt de bovenste Schinckel maer eē barst ofte scheure / somtijdts

tijds woꝛd de Arm ofte Hand maer krom/alſoo datſe haer laten rechten ende ſlechten/ ghelijck een ſtock die wat krom gebogen is/ ſomwylen bꝛeckenſe ſo ſterck datſe dooꝛ de huyd dooꝛbꝛeken met haer ſcherpe eynden ende pinceten/ ſoo datmenſe los ende bloodt kan ſien/ ſomtijds bꝛeecken maer alleene de kleyne Schinckels. In ſomma/ daer geſchieden veelderley ſoꝛte van Fracturen/ aen ſulcke eynden ende plaetſen/ die men dooꝛ de dagelijckſe Ervarenthęyd doet leeren: als aen 't bovenſte des Arms achter de Ellebogen/ gelijck als oock aen de Beenen onder ende boven de knyen: Ja nae dat het dan ſoude moghen weſen/ alſo dat niemand de menigherley ſoꝛte ſoude konnen vertellen/ die ſich alle dooꝛ wonderbaerlijcke onverſichtigheyd ſoude moghen begheven: Want ſomtijdts bꝛeeckt yemand een been inde Vinger/ ſomtijds een been inde ſchouder/ het Schouder-blad ofte het kraegh-been/ ſomtijdts een Teen/ ſomtijdts oock wel een knye-ſchyve/ die oock wel ſpouwen ende bꝛeken: want ick heb oock wel ſulcke gehadt/ die de knyeſchyve midden dooꝛgeſpouwē waren: ſomtijts bꝛeeckt oock wel een knockel van een Elleboge/ ſomtijds oock wel een bulte van de Heupe: ghelijck ick leyder aen myn eyghen kind beleeft hebbe/ dat hem een bulte inde Heupe afgebꝛoken ware/ daer dooꝛ hy oock hinckende gebleven is/ ſomtijts bꝛeeckt wel een Enckel aen een Voet van 't ghebeente af/ ſomtijds bꝛeeckt 't gebeente boven op het platte vande Voet/ ſomtijds boven op de Hand/ ſomtijdts laten haer de beenderen wel uyt ende van malkanderen/ eñ heffen ſich op/ doch zyn daerom noch niet gebꝛokē/ ſomtijds bꝛeeckt oock het Beckeneel aen 't hooft/ gelijck als oock 't ghebeente inde Neuſe: ende ſoo vele ſy geſpꝛoken vande Fracturen/ ſoo vele als ick dier ſoꝛte heb konnen verhalen.

So ghy tot ymand geroepen werd/ ofte dat hy tot u komt/ die een kromme Arm ofte Been heeft/ ſoo betaſt hem of hy ghebꝛoken zy/ ende ſiet wel toe/ waer dat hy gebꝛoken is: want menighmael buyghet ſich een Been/ dat evenwel gheen ware Fracture is: daerom gꝛypt hem ſterck aen/ want ſoo het een Bꝛeucke is/ ſo meught ghy het in 't aen-gryppen ſeer wel mercken: ende iſſet dan gheen Fracture/ ſo ſtreckt hem wederom/ ende dꝛuckt hem zyn Bꝛeucke met ghewelt weder in/ gheljck men een Haſelſtock doet die gebogen is/ alſſe dan weder recht gewoꝛden is/ alsdan ſoo legget een vier ofte vyf dobbelde Plaſter/ gelijck een Compꝛeſſe op de hooge zyde/ eñ legget een ſpalcke op de holle zyde/ ghy behoeft gheen meer dan twee Spalckens daer toe/ eene op de hooge/ d'ander op de holle zyde/ eñ ghy behoeft niet veel Windelſen daer toe: maer alleene dat ghy het ſtyf aen-treckt/ want het verruckt ſich niet weder/ wanneer

ghy

ghy hem de Spalcken eenmael recht legget/ ende wel aen-trecket.

Ghy sult oock in een ghebroken been/ dit weten/ dat een gebroken Been veel sorgelijcker te heelen is / dan een ghebroken Arm/ ende een Been ver-eyscht oock veel langer tijd inde genesinge daer mede om te gaen/ behoeft oock veel stercker banden als een ghebroken Arm. Een Fracture boven de linie is oock veel booser als beneden de linie: Ende hoe naerder dat het by de linie/ daer boven is / hoe erger dattet is: Wanneer de Fracture aen de Schene is / soo is het beter te ghenesen dan by de Leden/ ende hoe het dichter aen de Heupe is / hoe het booser ende sorgelijcker is om te Cureren.

Het is oock benedē by de knockelen erghер dan in de midden: In somma/ hoe het hooger aen het Been is/ hoe het erghер is/ ende hoe naerder by een Lidt hoe het quader te helpen is. Dit alles sult ghy in goede achtinge nemen/ ende niet soo slecht met een Been omgaen als met een Arm/ want wanneer ghy meent dat een Been al genesen is / ende dat de Patient daer henen loopen sal/ soo kan hy dickwils noch niet hincken/ ende dan verhinderdt hem dickwils nu een dit / ende dan een dat / ende ten laetsten so swelt hem dat gantsche been ende de voet / ende soo dat selfde overgaet/ soo begindt het menighmael eerst te swinden ende te verdooghen / daerommme soo versorghet hem met blijd/ ende laet hem voor eenige weecken niet op komen.

In wat plaetse een Fracture te verbinden.

Is nu ymand het Been ghebroken boven ofte beneden de linie / soo en sult ghy hem niet verbinden in u huys noch winckel/ noch oock niet in een ander huys/ ten ware dan/ dat hy op die selvige plaetse wilde blyven leggen / ende dat hy hem niet veerder wilde laten draghen: want als hy daer nae noch sonde verheft / vertilt ende verdragen werden/ soo en soude hy soo recht niet verbonden blyven: als wanneer hy stille blyft leggen. Daerom onderwindet u geensins een gebroken Been op een vreemde plaetse te verbinden/ daer hy niet sonde moghen leggen blyvē/ ten ware dan dat hy repsaer ende vreemd ware. Want het en is met een Been also niet gheleghen/ als wanneer ymand een Arm ofte Schouderbeen gebroken ware. Dierhalven soo en sult ghy menand een ghebroken Been verbinden/ ten ware sacke dat hy op die plaetse een tijdlang wilde blyven leggen: Maer een Arm-breucke sult ghy verbinden aen welcke plaetse dat hy tot u komt/ want de Arm kan hy wel verschoonē: maer een Been-breucke kan hy so wel niet verschoonen. Wanneer ghy dan de kranckē also hebt ter plaetsen daer hy cē tijtlang sal blyven / so legt hem also/ dat de zyde daer de Fracture aen is voorwaerts kome te leggen/ ende soo ghy dat niet wel bekomen kond/ soo meught ghy een beter gelegenthepd te wege

brengen/alsoo dat ghy aen beyde zyden by de Voeten komen kondt/ soo isset dies te beter: laet hem somtyds selven seggen hoe dat hy legghen wil/ ende leght hem in 't eerste met het Lyf niet te diep / want hy sal doch van selfs niet der tijd noch diep ghenoegh neersacken / leght hem ooch hooghgenoegh op 't Bedde ten Hoofden-eynde/ want hy sijgt doch wel neder ten voeten-eynde/ leght hem op een tamelijck stijf Bedde: want als het Bedde te weeck is van pluymvederen/ so komt hy met het lijf te diep te legghen / ende is soo bequaem niet dan als hy wat slechter ende vlacker komt te legghen: want ghy kondt hem altijd niet verbedden / ende te rechte leggē wanneer ghy wilt/ want ghy moet hem in acht dagen niet weder verbedden noch op-heffen.

Hoe de Fracturige gelepd.

Ende hoe ghy langer wachtet/ om het eerste Verband op te doen/ ende weder te verbinden/ hoe dat het beter is / want ghy kondt niet hem soo sachte niet ommegaen/ ofte het ware beter dat ghy hem liet legghen: want dit is een van de grootste Fouten / dat men de Patient al te vroegh laet op-staen / ofte anders leyd/ wanneer hy eenmael recht leyd ende wel verbonden is: Ja de grootste swarigheyd ende schade kan daer uyt ontstaen/ wanneer de Fracture een weynigh verroert werdt / daer door de gheneesinge merckelijck verhindert werd.

Wanneer ghy nu de Kranckte geleyd hebt / het zy een Vrou ofte Man/ Jongh ofte Oud/ so leght hem gantsch naeckt uytgetrocken tot op 't Hemde / gelijck hy des nachts gewendt is te legghen/ ende laet hem gheen kleederen aen-houden / ruckt ooch het Bedde na u behagen/ so als het u bequaemst is tot de rechterhand: ende strijckt veel Plaster/ leghtse op een stoel aen de rechter zyde van u / gheljck als ooch alle uwe gereedschappe / gheljck als ooch mede de Spalcken af-gemeten/ ende inwendigh aen de holle zyde wat bestreken/ op dat wanneerse op de Plaster geleyd werden/ datse dan wel vast houden ende kleven/ ende datse van geen ander sal behoeven gheholden te werden: eñ wat ghy niet gebruycken en sult / dat legget verre van de hand / op datse u in 't aen-grypen niet hinderen mogen/ int openen van andere noodwendighe dingen: Insonderheyd wat de Spalcken aengaet/ soo legtse alle van der hand die ghy niet en behoeft/ op dat ghy die gene/ die alreedts af-ghemeten ende aengepasset zijn/ na malkanderen vlytigh op de schade leggen meughte.

Maer wat nu aengaet de ontstaende Persoonen/ soo sult ghy voorseerst eenen moeten hebben/ die u alles wat ghy behoeftigh ende noodigh zijt/ met der haest toereyche ende behandige: Ghy moet ooch twee sterche mannen hebben/ die kloeck ende gesond zijn/ op dat vande selvige de eene boven ende de ander beneden/

Wat persoonen dat men tot het verbinden behoeft.

den / stijf ende onbeweghelijck mogen vast houden: Ghy moet oock beneven den Patient een Vrou ofte Man hebben/die met hem spreeckt / ende soo hy slaen wordt / die hem dan laeve met specerie ofte diergelijcke drane. Oock moet ghy eenen hebben/ die hem dat ander Been vast houdet / ende dat hy wel sorghe drage dat hy u niet inde handen en valle / eñ u verhindere wanneer ghy u beste vlijdt sult aenlegghen: Dat ander resterende volck die over zijn/ende toesien: die sult ghy wat te rugghe stellen/ende laten niemand daer by komen/ten zy dat ghy hem wat beveeld te doen ofte te houden. Ende als ghy u dan met alle noodtwendigheydt wel versien hebt/soo neemt een Becken met koudt water ende een Sponce daer in/ende set dat by u ter zyden neer/ op dat/ soo de Plaster op malkanderen viele / dat ghy het met de natte handt weder kond redden ende open slaen.

Hoe een Meester by de Fracturen sal gerustet zijn.

Maer wat u selfs aengaet/ ghy moet u kleederen uyt-trecken tot op 't Hemde ende de Broeck/ met op-geslagen mouwen/ende een bloot Hooft/ met een handvol oudt doeck nevens u/ op dat ghy daer mede u handen ende andere dinghen soud moghen af-droghen: want het komt seer wel te pas / dat men suyvere handen heeft / die niet aenhangen noch klevē. Ende so de Fracture boven de knye geschied is/ soo geeft de Man/ die het bovenste deel van 't Been vast houd / een stercke Swachtel inde hand/die salmen de Patient tusschen de Beenen door nemen / ende beyde de eynden toe-komen laten ter plaetsen daer hy staet om te houden / op dat hy (ofte oock wel een ander die beneffens hem staet) de swachtel enckel in zijn handen sal moghen houden. Want het begeeft hem dickwils wel also/ dat het Been gantsch stucken ende af-ghebroken is/ oock wel niet gantsch ende geheel gebroken: so moetmen dan oock veel styver trecken/dan wanneer het maer een ghekneusde Breucke is/daerom so moeter een swachtel tusschen de beenen op-genomen werden/ om dat gebroken Been/ op dat de eene den anderen kan helpen aengrypen ende vast houden / ende soo de eene te moede wert/dat hem dan de ander mach helpen / ende ondervangen/ op dat het Been niet en sijghe ofte sincke: maer dese die boven aen de doeck vast houden sal/ die moet hem nevens de Patient op de ghebroken zyde stellen/ende niet op de ghesonde zyde: ghelijck als oock die/ die het onderste deel van 't been sal heffen ende vast houden / sal oock op de gesonde zyde moetē staen: Maer de naeste daer aen / die noch Doeck / noch Swachtel/ noch Been sal houden/maer die u de Fracture sterck wil helpen t' samen voeghen/die sal de Patient de eene hand boven aen de muys van 't Been leggen/ ende de ander hant beneden de breucke slaen / ende strecken alsoo de huyd van de Patient gantsch

stijf ende sterck met beyde de handen van malkanderen / op dat de huydt ghespannen staet / want de huyd stroopt doch wel haestigh weder nederwaerts / ende boven sal men oock stijf houden met uytgespannen handen / so sterck tegen malkanderen als doenlijck is / ende sal oock hoogh boven aen 't Been houden op dat hy u niet en verhindere / wanneer ghy de Plaster / de Spalchē ende diergelijcken meer / op de schade leggen sult: Maer de Patient en sal niet midden int Bedde leggen / maer wat nae de zyde daer het verbant geschiedē moet / op dat ghy eñ de gene die hem vast houden / te beter daer by komen mogen.

Ghy sult oock den Kranchen met den hoofde niet te hoogh laten leggen / dewyle dat ghy hem verbindet / maer wat lager als ordinaris / tot dat hy verbonden is: doet dan nae u ende zyn behaghen / doch dat het Lyf niet ver-roert werde. Maer de onderste die het Been onder vast houden sal / die moet alsoo staen / als of hy hem tusschen beyde de beenen staen wilde / ende dat ten voeten-eynde van 't Bedde / ende niet bespden / ten ware dan dat hy daer niet by komen konde / ende dan moet hy doen so als hy mach / ende niet so als hy wil: hy moet ooc een swachtel ofte slopjer hebben / ende leggen die enckelt om des Patienten gebrokē been / niet lager dan om de knie / noch oock niet hooger als even om de knie / op dat ghy de Plaster eñ de Spalcken dies te beter sult moghen slechten / ende te gelijck voor by de sloyers heffen ende strecken. Maer is 't saecke dat de Fracture beneden by de knie is / so en sal hy geen swachtel over de knie leggen / het verhindert u anders int verbinden. Maer so sich de gebrokē Beenderen niet wel willen laten insetten / ende dat de tacken niet wel op malkanderen willē slupten / soo sal daer noch een hulpe moeten wesen / die beyde zyn handen om de knie slaet / de eene handt beneden / de ander boven de knie / ende sal de doeck ofte swachtel een weynigh toe drejen / op dat het niet en strope / so mach hy in 't houden veel langer volherden / dan wanneer hy met zyn armen van het Lyf sal moeten houdē ende met de handen alleene op-heffen / want de handē plegen haer wel te swreten / daerom is de Sloyer seer goedt ende bequaem om met te houden: ghy sult haer oock het Been niet laten op-heffen noch strecken / ten zy dan dat ghy te voozen eerst wel gereet zyt / ende van alles wel versien / alsoo dat u geen draed inde Naelde en gheraeckt / de Sponce niet gantsch uytgedruckt en zy / eñ dat de faselkens vande Plaster en Windels wel afgesnidē zyn / nevens veel kleyn-ghesneden stuckjens Plaster / het eene wat grooter als het ander / gelijc als de roosen die uyt Pampier ghesneden zyn. Item / de spalcken bestrehē ende eenige stuckjens salve als boonen groot bezyden u gelept / op dat so een spalcke niet wilde

Wat voor ghereedtschap toeghemaeckt moet zyn / aleer men de Fracture op-heft / ofte uytstrecket.

blyven

blyven steecken / dat ghyse met een stuckken vande Plaster bekleven meught/gelijck als oock in het beginnē vande windelsen/ wanneerse op de Spalcken niet wel houden en willē/ gelijck als boven aen de Heupe geerne geschiet/ daer de mensch op 't dickste is/ dat ghy de spalcken daer mede bestrijckt/so houd dan het windsel oock: Ghy moet oock twee ofte drie striemen Plaster hebbē/omtrent een vinger breed ende een spanne lang: of het geviele / dat ghy een spalck twee ofte drie te samen soudt moeten heften / om niet aen malkanderē te verschrickē/noch van malkanderen te vallen / datse daermede omleyd mogen werden/ eñ wanneerse recht na de draet gesneden zijn/so houden sy so vast als een Heft-plaster/ dwars over de spalcken geleyd/ 't welck vele seer wel bekomt. Schickt u dan tusschen die beyde ofte tusschen de viere (al na dat ghy die behoeft) die vast houden sullen/ omtrent in 't midden van het Been benevens de Fracture/ maer die hem zijn gesonde Arm ende Been vast houden moet/ die hem met een troosten sal/ die moet niet aen de quade of ongesonde zyde staen; maer aen de goede zyde/ op datse u niet verhinderen: maer u Hand-haver die u alles aēgeeft die moet achter u rechter-zyde staen/ doch niet al te na by/op dat hy u niet aen en roere / eñ indien u aen de toe-rustinge (wat u daer toe behoort) niet en gebreeckt/so bevelet dan inden name des Heeren/

Hoemen de Patient op-heffen / eñ de Fracture bevoelen sal.

den genen die onder oft beneden staet / die de voedt inde handen heeft / dat hy eerst aengrype eñ op-heffe: daer na so grijpt met u slinckerhant met de platte recht onder oft beneden de Fracture/ ende heffet oock beneven den ondersten opwaerts/ dan daer na soo moet oock de bovenste mede aengrypen ende t'samen gelijck op-heffen/dan meught ghy hem wel weder los laten/eñ salven u handē met Dialthæa ofte Wondsalf/ ende grijpt met de handen om de Fracture ende verneemt hoe het met de Fracture gestelt is/ oft het opwaerts oft nederwaerts / oft uytwaerts oft inwaerts gebroken zy: namelick/ dat bovenste been 't welk na de Heupe gaet/ want dat veeltijds wat opwaerts ter zyden uyt/ veeltijds sich kegeeft/ doch niet altoos/ ja na dat dan de gevallen/ geworpen ofte geslagen is. So beveeldse dan wel voorsichtigh ende sterck uyt te strecken ende trecken/sonder op-houden/ tot dat ghy merckt dat het op 't sterckste genoegh zy / so recht dan met beyde de handen het gebeente wederom te samen/ so goet als ghy meugt/ tot so langhe dat ghy niet meer oneffens bemercket/ noch kuylen / noch buylen/noch kromte/ noch oneffenheyt/ grijpt dan met de hand heen ende weer/ op eñ neer/oock aen beyde de zyden / ende alle wegen/of ghy oock eenige oneffenheyd ghevoelet: In somma/ wat dat ghy gevoeld/ bemerckt ofte bevindt / dat laet niet alsoo oneffen blyven / maer drucket

nae

Hoemen met de buylen ende andere oneffene Breucken omgaen sal.

nae u goetduncken het eene inwaerts het ander uytwaerts/ ofte oock op ofte neerwaerts/ als oft ghy twee duygen in een tobbe wildet inrechten / die uyt ofte in-geweken waren/ de eene inwaerts de ander uytwaerts/ wanneer ghy de onevene niet en drucket/ soo mogen sy soo sterck niet houden noch trecken/ datse even worden/ ende wanneer het schoon in aensien even schijndt te wesen/ soo moet ghy het doch effen in-setten / anders is het doch niet gelijck op malkanderen: laet dierhalven niet nae tot dat ghy seecker zijt dat het ghelijck op malkanderen staet: laet oock allesins een ander nae u gryppen ende tasten / op dat hy u in u af-wesen een goede ghetuygenisse geven mach/dat ghy niet eer van hem gegaen zijt/ al eer het wel op malkanderen geset was: Want in sulcke Fracturen isset veel quader de ghebeenten op malkanderē te houden/ die simpelijck ende kort afgebroken zijn/ dan die ghene die geschilvert/ ghespleten ofte met splinters af-ghescheurt zijn: Want die met splinters gebroken zijn/ die hebben veel minder moyten ende sorghe om t'samen te brengen/ ende by ofte op malkanderen te houden / dan die Fracturen die kort afgebroken ende gesprongen zijn.

Wat ghebroken is met splinters/ dat blyft geerne weder so als ghy het legget ende aensettet: maer de af-ghesprongheu schilveren blyven geerne van malkanderen / heften ende heelen oock veel ongeerner / als de gestotene verkneusde ende vermorsselde / ende soo ghyse niet wel en kond in-drucken/soo gedenckt datter oock eenighe tanden / splinters ofte andere tacken aen zijn : gelijck als een afgebroken stock / ofte andersins een ander gebrokē been: so moet ghy u dan daer nae Reguleren neven de andere / met drucken/ heven ende wenden : ende beveeldt den ondersten dat hy sich met de handen uytwaerts ofte inwaerts keere ende wende/ na dat u dan goet dunckt / soo als 't behoort/ ende besiet of ghy de tacke van het Been zijn rechte plaetse weder kond vinden / op dat het weder in zijn behoorlijcke plaetse ingerecht mach werden. Maer indien het sich alsoo niet schicken wil / soo beveelt de onderste wederom zijn handen neerwaerts buygen/eñ doet gelijck als oft ghy hem zijn Been buygen ende krommen wildet/ so sult ghy sien of het hanghen wil/ ende soekt hem dan zijn behoorlijcke plaetse/daer in dat de tacke ofte stomp behoort. Maer soo een Been gekneust is/ alsoo dat het veel te kort wil worden/ soo laet hem wel uyt-strecken/ ende ballet dan het ghebeente met beyde de handen te samen gelijck een Snee-bal/ende drucket dan even na u goetduncken ende welbehaghen: het welcke veel lichter te doen is / dan een kort af-ghebroken Been / ende het blijft oock veel beter onverruckt inde Band / dan een sulcken voornoemden Breucke: ge-

lijck

lijck als oock de ghekneusde breucke veel stercker ende vaster heelet/ als een gesnelde breucke: want de af-ghesnelde Fracture Causeert geerne een hincken ende een Swind-sucht ofte verdroginge/ het welck de gekneusde af-gheslaghen Fracture/ soo quaedt niet en doet/ wanneer ghy dan de Fracture alsoo gheluckelijck/ recht ende even aen malkanderen geset/ ende in zijn plaetse ghestelt hebbet/ soo hebt dan goede achtinge daer op dat ghy u handen niet haestig noch snel van de breucke af-neemt/ ende let wel daer op wat wegh dat hy uyt-gegaen zy geweest/ ende houd op die selve plaetse met u handen ofte duymen wel stijf innewaerts/ op dat het niet weder uyt en gae/ tot dat die gene/ die de Patient houden/ met haere moede handen vervatten ofte verhalen konnen/ soo het haer te langhe wilde gheduert hebben. Neemt alsdan een breede korte Spalcke/ die hem wel slecht ende recht gesneden ende daer toe geordineert sy/ dese legghet ten eersten op de Plaster daerse niet bestreken zy/ want de Plaster sal tweedick/ ofte dubbelt op het been geleyd werden/ wel slecht ende effen uytgestreckt/ op dat daer geen kreucken noch vouwen in en blyven/ doch de Plaster en moet niet geheel om 't been toesluyten/ maer omtrent twee stroobreedt ofte een halve vingerbreed van malkanderen gelaten werdē/ want het kleeft anders soo sterck aen het been met t'samen de Spalcken/ dat ghy het qualijck sonder perijckel weder af-krygē kond/ want ick hebbe dickwils/ meerder sorghe moeten dragen voor de tweede verband/ als voor de eerste: soo hard kleeft het aen de huyd/ insonderheydt daer hayr op de Fracture gewassen is geweest/ ende men behoefde wel voor alle dinghen eerst het hayr af te scheeren/ aleer datmen hem andersins aenroert. Wanneer ghy nu also de Plaster overgeleyd hebt/ so leght hem daer nae de onderste breede spalck op de Plaster/ soo kan men hem dies te sachter heffen met de vlacke hand/ ende d'ander twee die vast houden te hulpe komen: want het gheeft haer alle beyde ghenoegh te doen/ die vast houden moeten/ aleer dat men met de Patient vaerdig wort. Wanneer dan de Spalcke geleyd is/ soo leght de bovenste Spalcke oock/ kort ende breet/ ende bindse dan daer nae beyde met een band te samen/ soo siet ghy dan hoe wijd ende hoe verre dat ghy de ander Spalcken van malkander legghen moet/ want de Spalcken nypen doch veel dichter te samen/ als ymand soude mogen dencken/ daer na so legt op de Fracture de alderbreedste Spalck/ doch aleer dat ghyse op-legget/ so leght eerst de Roosen van Plasters ghemaeckt recht boven op de Fracture/ ter plaetsen daer de breucke eerst uyt gheweken was/ op dat de breucke wel in blyve/ so leyd het daer gelijck als een dicke Compresse ofte kussen/ ende word de

Roose ofte ghesneden Plasters vande breede Spalcke te samen gehouden/doch dese Roose vande ghesneden Plasters/ en moet niet al te dicke op malkanderen geleyd werden/ ofte se soude anders de Patient te seer drucken/ eñ wanneerse hard word so soudese een hol ofte kuyl int vleesch drucken/ 't welck aen de ghenesinge oock verhinderen soude.

Bevlytighet u oock wel een plaetse aen de Plaster open te behouden/ op dat men hem weder sal konnen af-trecken: want het laet hem niet geerne weder af-trecken: De opene streeck van de Plaster en sal oock niet recht boven de Fracture komē/ noch niet daer beneden/ maer recht ter zyden: daer en moet oock gheen Spalcke recht daer boven komen te legghen/ maer de opene streeck moet recht tusschen twee Spalcken komen/ doch daerom en moet ghy niet te min de banden wel t'samen trecken/ als of de Plaster over malkanderen gheleydt waere: Ende wanneer ghy de Roose op die plaetse gheleyd hebt/daer de Breucke uyt-gegaen is/ so doet dan de beyde banden los daer ghy die twee Spalcken mede te samen ghebonden hebt/ boven ende beneden/ om te besien hoe het sich allerbest sal willen begheven/ ende laet die beyde Spalcken stille legghen/ ende legget daer na die ander Spalcken nae u goetduncken: Maer die twee Spalcken/ die aen de zyde van de Knie legghen/ die moeten meer dan een handbreet beneden de Knie gaen/ ofte beneden de Kousseband/ dan kond ghyse onder de Knie te samen binden/ want sy houden wel sterck ende stijf wanneerse lang zijn/maer de vier breede Spalcken moeten gheordineert zijn/ als boven staet/ als oftse daer aen ghewassen waren/ de eene onder/ de ander boven/ twee aen de zyden/ ende dan oock wel somtijds twee smalle Spalcken daer beneven/ allesins nae dat de Mensch groot van lichaem is/ daer nae moet ghy u altoos met de Spalcken Reguleren. Let daer wel op/ dat altijdt de Plaster langher ende breeder zy als de Spalcken/ want indien de Spalcken over de Plaster gaen/ so wryven ende steecken zy de Patient/ het welcke niet wel weder te helpen is/ voor ende aleer dat men wederom verbindet/ het welcke ghy wel thien daghen ofte langher sult op-schorten. Ghy sult oock eenighe kleyne gesnedene stuckens Plaster legghen op eenige plaetsē/daer ghy met de groote Plaster niet by komē en kond/ die selvighe sult ghy vast maecken/ van een spanne breed/ ende twee ofte anderhalf span lang/ die zijn op 't alderbequaemste/ want waer dat de eene Plaster/ van wegen de langte ofte breete niet gheraecken en kan/ daer moetmen de ander teghen aenlegghen/ alsoo moet men oock doen met de kleyne stuckē/wanneer dat sich de groote stucken niet wel schicken willen. Wanneer ghy hem binden wilt/ soo

bind

bint de onderste baut eerst daerom ende trecktse wel stijf te samen / op dat de Spalcken wel dichte aen-leggen / daer na soo bindet de bovenste baudt by de Heupe oock wel stijf toe ende knooptse wel vaste / op datse niet na geven komme/ende heftet de smalle banden met een Heftplaster: Daer nae soo bindet de middelste band boven de knie. Al wat nu tegenwoordigh van de bandē geseyd is/dat sult ghy op volgendewijse also verstaen: dat ghy den Patient onder zijn gebroken Been/ twee ofte drie banden/op 't Bedde neder moet leggē/op dat/wanneer ghy hem noch beter knopen ofte binden wilt/ dat ghy dan zijn been niet weder sult behoeven op te heffen/om de banden onder't Been door te steken: Daeromme legghet eerst alle de banden onder 't Been neder die ghy van nooden zijt/ selfs oock die / die omtrent de knoussebaud sal gebonden werden/ ende dit doet alles aleer ghy 't Been nederlegget.

Siet oock wel toe/ dat/ wanneer de middelste band te hard gebondē is/ dat ghyse een weynigh los doet / maer dunckt u dattet recht zy soo laet het blyven/ende knoopt de andere banden dan oock na u behagen/ofte is de eene te sacht / soo trecktse alsoo legghende wat styver toe/ ende legt hem altoos de grootste Teene recht op / ende laet hem zijn Voedt noch Been niet omvallen/noch aen de eene zyde legghen: Insonderheyd gheeft achtinge daer op dat de groote Teen niet inwaerts hanghet/ want indien de voet inwaerts gewennet ende also geheelet is/ soo mach hy nimmermeer weder inwaerts gedreyt noch ghewennet worden. Maer so wanneer de groote Teen inwaerts ghewennet ofte gedreyet is/ soo kan hy noch eenighsins gholpen werden/ dat hy weder recht gaet: Maer indien de Voet inwaerts geheelet wort / so is hy swaerlijck weder uitwaerts te gewennen.

Hoe datmē het Been nae 't verbinden leggen sal.

Maer aen een Arm geschiedt gantsch Contrari/ want so ghy de duym inwaerts gewennet/so kond ghy seer swaerlijc de hand weder inwaerts dreyen/ daeromme sult ghy de Duymme aen een gebroken Arm inwaerts wenden/ in 't legghen inde sloyer: wanneer nu sulcx geschied/ so legghet de Schinckel straer aen malkanderen ghelijckse te voren geweest zy/ende geneestse dan op 't allerseeckerste ende op 't beste so vele doenlick is. Maer aen een Been sult ghy de Voedt meer inwaerts dan uytwaerts wenden: doch het is allerbest dat ghyse gantsch recht op-settet/ ende ick segge dat alleene daerom / om dat ghy te vlytiger daer op sult achten/ op dat ghy het Been ofte de Voet niet uytwaerts sult wenden / noch ooc de Hant niet inwaerts bupgen/ wantse zijn malkanderen in't leggen regelrecht Contrari: want de Hant sal gantsch om-geheert geleyd worden: alsoo dat de Patient geheel binnen in zijn hand sal konnen sien / ende

Hoemē een Voet / ofte Handt leggen sal.

sal geensins also mogen leggen dat hy buyten op de duym sal kommen sien / want zy keerdt gantsch ongeerne wederom uyt waerts / wanneer ghy de hand op-recht also leggende ghenesen ofte heelet.

Waerom de Arm-laden te verwerpen.

Daerom ick dan de Armspalcken / daer van boven staet / ten eenemael verwerpe: dewyle datse de hand plat nederleggen / ende daer door verhinderen dat de ghebroken Schinckels / niet effen noch slecht op malkanderē en kommen staen / in voegen ghelijck als inde eerste aengeroerde redenen genoegsaem is bekend ghemaeckt. Wat aengaet het bovenste deel van de Arm / daer en isset so sorgelijck noch soo gevaerlijck niet mede: dewyle aldaer maer een Schinckel ghelegen is: Ende wat in desen deele van de Armen geseyd wordt / dat selfde salmen oock verstaen by de Beenen / alwaer het eenderley ghestalte ende ghelegenthey heeft. Alleene staet wel aen te mercken / dat het bovenste deel der Beenen meer moet getrocken ende vlytigher moet ingerechtet zijn als een Arm: Dewyle dat de Beenen meest aen alle menschen ten deele krom gheschapen zijn: Daeromme isset niet wel soo effen ende slecht op malkanderē te houdē. Dierhalvē so zijnse seer qualijck daer aen / die daer meenen / dat / wanneer dat de knie recht op leydt / dat dan alle dinghen wel staen / 't welck doch door Ervarenthey dt valsch bevonden werd / ende 't Contrari bewijst.

Hoemen met de bovenste Schinckels handelen sal.

Soo haest als ghy hem verbonden hebt / so sult ghy hem op een sack / gelijck als een kussen / leggen / dat omtrent een Elle lang ofte wat langer is / na dat dan de Patient groot ofte kleyn zy / eñ doet daer inne een bars chgesneden stroo / ofte yets anders dat die ghelijck is / doet de sack niet al te vol / ende maeckt int midden een dal ofte hollighey d / ende legghet hem zyn voet ende knie daerinne na dattet dan geleghen is / ende nae dat het hem best wil schicken / streeckt oock een weynigh stroo onder aen de voet / op dat die hiele daer aen mach blyven staen / ende leght hem een weynigh dieper met de hiele ofte versen / als met de knie / soo klimpt het stroo als dan by de knie ende by de voet opwaerts / ende leyd alsdan wel staf ende stijf en onbewegelijck. Oock soo moet altoos het benedenste deel van 't Been allerhooghst leggen: dat is / de voet sal inde sack hooger leggen dan de schinckels / eñ de schinckels hooger als de knie / ende de knie moet hooger leggen als het bovenste deel van 't Been: Ghy moet oock goede achtinge daer op nemen / dat / wanneer ghy hem also eenige dagen latet leggen / ende dat hy synen knie niet en roert / soo moet ghy oock niet gheheel tot op 't laetste waechten / want de knie mochte hem anders wel soo blyven staen / so dat hy hem daer nae seer qualijck sonde kommen buygen / ende also sonde het lichtelijck geschieden / dat wanneer hy een weynigh

Waer op dat men de verbonden ghebroken Schinckel leggen sal.

nigh geneesde / dat ghy dan genoegh te doen sould hebben met de knie / aleer dat hy die wederom soude kommen buygen: in gelijcken ghevalle sult ghy ock goede achtinghe hebben op de Armen/ Ellebogen/ Knuckelen der Handen/ ende de Enckelen der Voeten: Maer sulcke bewegnighe aen de knie/ sal eerst geschieden na dat het tweede verband geschied sy/ want in 't eerste verband en is dat niet van nooden.

De bequaemheyt van dit verbinden.

Dit is de aert ende de maniere ofte de wijse van verbinden/ die ick houde voor de beste ende de Eenvoudighste: want men kan dagelijckx so dickwils als mē wil/ over het verband gaen: alleene dat men de Plaster leghen laet ende niet af en neemt: Jae de Patient kan selven sulcken band/ soo als hem best ghevalt ende wel behaeght/ met de drie banden geven ende nemen/ ende dat in alle seeckerheydt sonder eenighe perijckelen: men kan ock sulcken Patient/ alsoo verbonden/ veel bequamer over 't Landt voeren (ghelijck als dickwils geschied) dan of hy na ghemeen ghebruyck verbonden ware. Want dese band is lichter ende slechter/ ende besparet de Fracture gantschelijck met allen niet: Ende of schoon de Been-breucke begeert te swellen/ so kan sich de swellinge seer wel uyt strecken/ alsoo dat daer door gheen toorn verwecket en word. Ende wanneer dan daer nae de swellinge weder wil setten / soo settet sich de Plaster ock te ghelijck met het Been ofte de Huyd / dewijle dat het sich seer vast aen de huyd begeven heeft ende wel vaste kleeft/ hier door werden de Schinckels gantsch stijf ende sterck op malkanderen ghehouden ende gedwongen/ om recht ende stijf te staen.

Het welcke by de andere banden diemen geheel ende al om de gebroken Leden slaet / gantsch niet gheschieden kan: Want soo haest als de swellinge geschiedt soo moet de band op-stooten: Maer dewijle dat de Natuere gantsch niet wil noch kan ghebonden zijn/ so verheft sich daer uyt lichtelijck een Toorn: den welcken niet seeckerder met sich brenght als een groote pyne ende smerte. Maer hoe haestigh isset gheschied / wanneer de opswellinghe alsoo ghedwonghen werd/ datse (ghelijck men dagelijckx siet) haer tusschen de banden ende door de Spalcken/ ten voorschijn begeven moet: Dat daer door sulcken Lidt verstricht word: het welcke/ indien het alschoon niet en geschied/ soo is doch dit ongemack daer by/ dat die Bandt die om de Fracture leydt/ (ende het Lidt gantschelijck omvangen heeft) soo hard ende so sterck uyt-gestreckt ende uyt-gerecht word; dat daer na wanneer de gheswolste wat sitten gaet/ ende het Lidt wat kleynder begint te worden / dat dan de Bandt gantsch bal ende los leyd om 't Lidt: ende dewijle de voornoemde geswolst ende de toorn eenighe vochtigheydt

Onbequaemheyt der andere banden.

Oorsaecke der korte ende kromme Leden.

in 't Lidt gebracht heeft: so geschiedt het geerne dat de Fracture ter zyden uyt-wijckt / ende ghenees daer door gantsch oneffen. Daer door komen de korte ende de kromme Leden / die men hier ende daer soo vele verneemt ende siet.

Waerom me de Breucke niet te Salven.

Ick hebbe oock nopt gheen Fracturen gesalvet/ om die oorsaecke: om dat ick altijd meynde / dat de Breucke te weeck soude genesen: daerom hebbe ick altoos de Plaster daer om geslagen/ ende gantsch geen Salve ghebruyckt/ ende hebbe hem selden verbondē: want ick vreesde altijd / wanneer ick verbinden soude/ dat ick het eenigsins soude mogen verrucken. Daeromme indien de Patient recht ende wel verbonden is/ soo laet hem langhe in dat selbighe verband leggen: maer indien hy erghens lilaghet/ende dat hem de Voet ofte de Teen opswelt ende seere doet/ so laet hem niet lange leggen/ want hy sal ten minsten aen de eene plaetse / ofte aen de ander/eenigh gebreck ofte mangel hebben/het zy dan waer dat het wil.

Wie sepien die uit verbinden begaen werden / waer uyt die te bekennen.

Waer dat dan de foute ofte de schortinge is/ dat kond ghy dan lichtelijck gewaer worde: want als ghy de banden ende de windels los ghemaeckt hebt / ende dat de Fracture lucht genoegh heeft/ soo als dan de pyne overgaet/ soo heeft het maer aen een Spalcke geschort/ die hem ghebruckt ofte gedrongen heeft/ ofte elders op een slechte plaetse. Maer indien alsdan de Patient noch eenige smerte heeft/ so isset een ghewis en seecker teecken/ dat de Fracture noch yet wat/ (soo vele als het is) verruckt is: Maer op wat plaetse dat het hem dan geschort ofte ghemangelt heeft / dat meught ghy bekennen aen de pyne ende smerte. Want wanneer ghy hem de Breucke aengrijpt / op die zyde daer hy dan over de pyne klaget/ op die selfde zyde heeft sich het onderste deel vande Schinckel ghewendet: opwaerts ofte neder-waerts / ofte ter zyden uyt: wanneer ghy nu sulcke bevindet/ soo sult ghy niet langer vertrecken / maer de Fracture sonder vertoeven op-binden/ende het verstruyckte deel daer nae weder te rechte brenghen / ende dan wederom verbinden in alle manieren als te voren: het welcke dan lichtelick geschieden kan. Want eenighe Fracturen laten haer wel etlijcke daghen langh/rechten ende ordineren so als men wil.

Dat is voor my altoos een gewis ende seecker teecken ghewest/daer aen ick altijt bekend hebbe/of het recht met de Fracture ghestaen heeft/of niet/ ende of het recht/dat is: noch te hard noch te sachte gebonden zy.

Korte ende waerachtighe Regelen vande Fracturen, uyt welcken ghy bekennen meught, hoe het met de Breucke gheſtelt en gelegen is.

Ghy sult in een Fracture nalaten te strecken ende te recken/

ende

ende met uwe handen strijcken ende reehten tot dat ghy gewis ende seecker zijt / dat het recht ende even staet / ende tot dat ghy gheen kuplen/ noch buplen/ noch hooghten/noch bulten/ bevindē noch gevoelen en mught/ het zy soo kleyn als het ymmer sonde moghen wesen/ laetse niet dooz passeren noch also blyven/ maer bevlytiget u datse gantsch even ende slecht werden.

Ghy sult de Spalcken aen een Been oft Arm wel meten ende passen / datse wel te pas langh/ even kozt/ wel gesneden ende recht zy so als behoozt/ ende datse hem ner ghens en dzucken.

Ghy sult u ooch gantschelick niet onderwinden noch onderstaen te verbinden/booz ende aleer dat ghy in alle deelen ghenoegsaem ende wel gerustet zijt met alles wat daer toe behoozt/ gelijck boven staet/anders sonde u lichtelijck het eene of het ander noch gebzekē/ 't zy spalcken/banden/windels/ Plasters ofte eenige andere dingen meer/ al waert schoon dat ghy meendet wel toe-ghezust te zijn. Het honde u lichtelijck gebzecken aen een Vast-houder ofte Opheffer/ want dickwils zijnse in 't begin wel barsch endej sterck / maer met der tijdt wozdt het haer te heet ende te swaer / eñ dan sould ghy swaerlijck een ander in zijn plaetse kommen krygen op barscher daet/ sonder schade. Ghy soudet ooch alsdan ghheen meer Plaster kommen strijcken/ noch Spalcken meten. Want so ghy de Bzeucke beginnet te dzucken ende te reehten/soo en kond ghy nimmermeer sonder schade noch smerte daer van komen noch op honden.

Ghy sult ooch de Fracture/ daerse ghebzoken is/ met meer Plasters wat dicker opleggen/ op die plaetse insonderheyt daer se upt-gaet / sult ghy de kleyne stucken Plasters opleggen datse dickachtigh werden / ende de Bzeucke met gewelt inhouden/ datse niet wederom mogen daer upt-gaen / want het wijcket geerne weder upt / in die selfde plaetse daer het te voozen upt-ghezeest is : ooch sal men de Spalcken aldaer een weynigh stpver neer-binden.

Ghy sult ooch de Spalcken niet te kozt snyden noch snipperen/ daer ghy meend dat het de Patient sonde dzucken: ghy sult ooch geen Spalken bloot op de huyd laten komen/ sy steken ende bzanden anders seer vele.

Ghy sult hem niet te hart binden/ dat hem zijn Lidt niet afsterve / het welcke ick dickwils beleeft hebbe : bind ooch niet te sachte op dat hy hem niet lichtelijck ver-rucke : maer bindet wel stijf ende niet te hard. Daer op soo mercket dese kozte Rymelens.

Inder gantsche somma geseyd,
End' ghewaerschouwt in trouwheyd.
Bindet den Krancken niet te stijf,
Anders verstickt het bloed in 't Lijf.

Wan-

Want daer van komt de koude brand,
Den Krancken schade, den Meester schand:
Met pyne geswel, en hertë leyt.
Laet de Pols sijn gangh, niet te langh beydt,
Dat raed' ic u in goeder trouwe:
Volght ghy mijn raed 't sal u niet rouwen.
Houdt met toe-binden goede vlijd,
Bindt niet te sacht noch niet te swijd:
De Breucke ind' bandt moet wel stijf staen,
End' nochtans moet de Pols wel doorgaen.
By de teeckenen, men verstaet recht,
Daer d'pijn niet is, en 't gheswel sich leght.

Ghy sult hem de Knyen ende Teenen recht over eynde leggen / ende op gheen zyde vallen laten / ende beneden aen de voet niet laten aenstoten aen de Hiele ofte de Teenen / maer legghen hem een kussen daer teghen dat wel sterck helpt tegen houden.

Ghy sult hem eyndelijck niet te vroegh wederom opzechten / ende de groote Man laten wesen / ten zy dat hy sterck ghenoegh zy.

Dat xxvi. Capittel.

Vande Schamp-breucke ende der selver ordentlijcke verbindinge ende genesinge.

DEwyle tot hier toe ghenoeghsaem ende wijdtloopigh nae de noodtdruft is ghehandelt gewordeu / vande slechte Fracturen ende gheslagene Breucken. So volgt nu dat ick oock yets notabels sal schryven van de Schamp-breucken / ende sal / so vele als ick daerinne Ervaren hebbe / ende soo vele als een Jonghe aen-komende Chirurgijn noodigh is te weten / getrouwelick verklaren ende aenwijsen. Soo noeme ick dan dat een Schamp-breucke / alleene de gheboren Schenckel / hy sy kleyn ofte groot / door het vleesch ende door de huyd door-gaet / ende met het eene eynde uytkomt.

Wat nu aen-gaet dese Fracturen haer genesinge / daer van sult ghy dit voor eerst weten / dat daer toe meer vlijdt ende neerstigheyd vereyscht word / dan tot de voorighe Fracturen die ick te voren aen-gheweesen hebbe: Want een Schamp-breucke die versweert oock mede / gelijckerwijs als een ander gewondet ofte ghequetst Lidt / daeromme dat mé die des daegs twee ofte driemael oock verbinden ende visenteren moet / want het gheeft dickwils so veel Etter ende Materie / die tusschen de band ende de huyt doorloopt / dat men se nauwlijcx weeren ende beletten kan. Daer wassen oock wel veelmaels levendighe Wormen uyt de dracht ende materi / ende dat besonder des Somers meer dan des Winters / oock veel eer in de warmte als inde koude / ende oock veel eer ende meer by de eene Mensch als

als by de ander: Daerom ghy hem veel eer verbinden moet als u lief is/ ende de Patient noodigh is/ want vele te verbinden is de Fracture schadelijck.

Dierhalven isset seer sorghelijck ende ghevaerlijck met sulcken Fracture/ daer de groote Schmckels door-ghedronghen zijn/ ofte daer eenigh ghebeente van wegh gekomen is/ daer isset noch veel ghevaerlijcker als de voorighe: ghelijck als ick alsulcke dickwils ghesien hebbe/ daer over hem een yegelijck seer verwondert ende ontset soude hebben/ hoemen sich in sulcken geval soude aenstellé om alsulcken Fracture te verbinden/ daer soo veel wonden ende gaten in de Schmckel zijn/ ende daer soo veel onreynigheyd by is: Het heeft my ock selfs dickwils verwondert/ hoe dat het soude kommen mogelijck zijn/ dat somtijds de eene of d'ander/ in sulcke swaere toevallen/ zijn voedt soude konnen behouden/ ende hoe dat het leven in zijn Been ghebleven zy/ ende boven dat heeft Godt de Heere zijn genade noch soo bewesen/ datter vele van dien noch hebben konnen gaen ende springen/ ende hebben haer tot allerley werck konnen begheven. Daerom hebbe ick u daer boven ghewaerschout/ dat ghy gantsch geen by-hangende dingen van een gehouwen Lidt af-snyden sult: ende ick waerschouwe u noch soo vele als ick kan/ dat ghy geen Lidt dat gebroken is/ af-setten sult voor ende aleer datter gantsch gheen hope meer voorhandé is/ want God de Heere bewijst dickwils veel meer ghenade daer by als men wel soude meenen. Daeromme indien u yemandt voorkomt/ ofte dat ghy by yemand gheroepen word/ soo siet altoos voor eerst wel toe hoe dat de schade zy/ ende grijpt hem ock een weynig aen/ maer doch niet te seer/ heft hé ock niet op noch neer/ dat ghy hem geé pyne aen doet/ ende m't begin niet en verschricket/ op dat: wanneer het daer nae eerst aengaen sal/ dat hy dan niet te onwilliger en zy/ om u te laten handelen. Een anderén/ soo siet wel toe dat ghy hem het bloedt terstond stempt/ aleer ghy u dingen bereydet/ soo kond ghy hem dan dies te beter ende te bequamer verbinden/ anders verhindert u dat bloedt soo seer dat ghy daer niet te degen op letten kond/ maeckt hem dierhalven wel suyver met een spons/ ende laet hem daer nae weder droge werden/ soo kond ghy tasten ende besien wat het is/ ende waer het schort/ tot sulcken Bloed-stempinghe behoeft ghy maer een Spons ofte wat Boevijst/ boomwolle ofte wiecken. Ghy sult weté dat de slechte ghemeene Breucken niet en bloeden gelijck als dese door-ghedronghen Schamp-breucken/ daeromme so moet ghy ock in desen deele sorge dragé voor het bloeden; want ick hebbe dickwils in dien deele groote sorghe eñ angste beleeft. Suybert ock wel rondsom de wonde eñ scha-

de/ dan soo wassen de Wormen ende Maden daer soo haestigh niet in / ende beveelt de Patient wat Eten te geven ter wyle dat ghy hem repniget. Belast oock de omstaenders allerley gereetschap voor den dagh te brengen daer hy op legghen sal/ gheliick als het Bedde/ Kussens / Peeluwe/ ende Swachtels daer hy hem by op-richten sal/ want hy kan hem selven veel beter by een Swachtel op-rechten / als een ander soude konnen doen/ ende hy kan hem selven veel beter daer mede behelpen / als of hem een ander hielp. Daer nae soo strijckt overvloedigh veel Plaster/ ende veel meer als ghy meend van noodē te hebben: besnijd oock de Spalcken wel ordentlijck/ gheliick boven gesepd is/want het laet hem daer na in geenderleywijse alsoo bequaemlijck toe-richten/gelijck als wel te voorzen. Let daer wel op dat de Spalcken niet te langh zijn/ niet te scherp/ niet te recht / niet te krom noch niet te slecht/ niet te smal / niet te breed / niet te kort/ niet te swack / niet te dun noch te hol en zijn : want daer is alsoo veel aen gheleghen aen 't aenpassen / als aen 't binden selve : Want het verbinden dat kond ghy alle daghen vernieuwen ende veranderen: maer de Bandt/ ofte recht ghesepdt / de Spalcken ende de Plaster is seer quaedt om te veranderen. Ghy sult oock weten dat ghy somtijdts wel cenighe breede spalcken sult van noode wesen/ daer groote wyde gaten doorghesneden zijn / ende dat nochtans de Spalcken in zijn geheel blyven/ dan zijnse dies te stercker ende te stywer : van de selve sullē somtijdts twee tegens malkanderē aen 't been gelept werden/eñ een swacke Spalck daer tusschē. Maer so ghy een groote wonde aen een Fracture te verbinden hebt / die soo groot zijn: dat de Spalcken de reste qualijck sonder schudden ofte bewegen/by malkanderen soude konnen houden/ wanneer ghy hem op ofte toe-binden sult: Soo behoeft ghy dan wel psere Spalcken/ die ghy oock daer op moet ordineren gelijck als de houten spalckē/ wantse zijn heel sterck/ ende ghy kond dan dies te beter in alle deelen met de Patient ommegaen. Want ick hebbe een mael een Patient van Lentzburg verbonden/ die hadde dertien wondē aen een Been-breucke/die ick al te samen dziemalen des daegs verband/eñ de wonden of schaden waren so groot/ dat ick rijp. lucht-gaten moste latē open blyven/eñ ick maeckte altoos de eene knoop na de ander aen de Fracture los/ ende knoopte dan weder toe / die ick eerst los gemaeckt hadde / ende verband weder een ander/ alsoo dat ick de Breucke ghestadigh wel styf ende vaste ghebonden hield. Indien ick verhalen sonde wat mopten ende arbept dat ick met sulck verbinden gehad hebbe/ het soude niet wel te geloovē wesen. Want aleer dat ick ghedaen hadde / behoefde ick wel schier de eerste band ende knoop weder-

wederom te openen/te suyveren ende af te drogen/ want de materi dede my soo veel verdriets tusschen de huyd/de plaster ende de spalcken/dat ick gantsch seer besorghde / dat de wormen my daer in souden wassen/want ick dede in lange tijd de eerste band niet geheel van de Breucke / op dat ick de voet niet en soude in mijn handen ontfanghen/ wanneer ick de banden de spalcken ende de plaster af-genomen soude hebben: daerom verband ick hem alsoo/dat ick hem huyden de eene knoop ende spalcke/een ander tijt de anderen af-nam ende los maeckte / nae dat my dan goet ende geraden docht.

Suler heb ick u/gunstige Leser/ in alle waerheyd aengewesen/ op dat ghy soud mogen sien hoemen doen moet / wanneermen een alsulcken grooten schade heeft/ ende dat ghy die na uwen wille niet verbinden en kond. Ende wanneer ick hem dan wederom toebinden wilde/ so nam ick dan de stercke spalcken die leyde ick daer over / op dat hy hem niet verroeren noch verreppen en mochte. Ende wat Instrumenten dat ghy in gemeene Fracturen (die behoeft ghy alhier mede) ende gheliick als u daer boven gesepd is / hoe ghy u toerusten sult/also schickt ende rust u oock inde Schampbreucke noch veel beter: dewyle dat ghy alle daghen daer over gaen moet / ende nochtans de Fracture niet verroeren en sult. Leght hem de Spalcken niet te dicht aen de wonden / maer geeftse wel lucht ghelijck boven staet : wantse rucken doch altoos na ghenoegh aen de wonden. Ende verbindt oock dese Fracturen gelijck als een ander Breucke/ alleene dat inde eerste knoop de spalckē niet geknoopt moeten wesen/ ende die selvighe bandt moet niet recht over de wonde gebonden werden: maer wanneer ghy hem verbonden hebt/so moeten de wonden noch gantsch bry ende open staen/ende geen banden noch spalcken/ noch pets anders aenroeren ofte raecken. Daer nae kond ghy de wonden eerst verbinden na u believen/ ende binden de Spalcken/Plaster/ Salve ende Compressen daeromme / als of het been noch heel ende ongebroken ware 't sy Schinckel ofte Arm/ ende als wanneer ghy een varsche wonde verbinden wildet. Legt oock altijt die bandē daer mede ghy binden wilt/ op 't linnen laken neder / aleer ghy hem sijn been weder neer-legget/gelijck als voor desen oock gesepd is: eñ of ghy schoon de spalcken met de Breuck-plaster bestrijcken sult (gelijck als daer boven oock is gesept) so verstae ic doch geen ander spalckē/dan die gene die nimmermeer af-genomē sullē werdē/dan tot dat de Plaster met de gantsche band af-genomen wert: maer die bandekens de ghy alle dagē weder los maken eñ toebindē sult/eñ de Compressen ende Windels die en sult ghy nimmermeer aen de Plaster latē komen noch bestryckē: maer maecktse veel liever vet/

op dat: so de Plaster daer aenroerde datse daer niet aen en kleve: want indien sulckr gheschied / soo en kond ghyse nimmermeer sonder beweginge wederom af-nemen/ ende ghy soudet oock de spalcken niet onverruckt kommen leggen laten. Die laetste op-geleyde Spalck moet oock veel styver ende stercker wesen dan de anderen/ want sy moet de Breucke met alle gheweld in houdē/ datse niet weder tot de wonde uyt en gaet: doch de wonde moet eerst met Compressen wel versien wesen onder de Spalcke / want het vleesch vallet anders geerne tot de wonde uyt/ wanneer het met de Banden ende Kussenkens niet vast gehouden eñ in-gewonden word: eñ dan soude het gebeente bloot staen / ende soude swaerlyc eenige genesinge weder willen aen-nemen / het welcke een groote sonte is/ overmidts dattet langhsame genesinge geeft: Want het gebeente pleeght gemeenelyck te schilveren ende af te vallen / van wegen zyn blootigheyd ende de lucht: Also dat de Panniculus ofte het velleken van 't gebeente af-vallet/ daeromme dan oock 't gebeente bykans gantsch gheen vleesch wil aen-nemen / ende de Fracture heftet oock niet geerne / ende is gantsch periculeus omme op dē eersten dagh het gebeente ende de Breucke op malkanderen te houdē/ want wanneer het velleke los is so wil het sich gantsch selden wederom doen stuyten. Maer hoe dat ten deele sulcke schaden voor te komen zy / op dat de Fracture niet weder moghe uyt-glyden/ ende dattet soo sterck niet sal behoeven gebondē te zyn/ op dat het vleesch dies te beter mach daer op blyven/ ende niet af-vallen moge/ wanneer ghy de Breucke daer in behouden moet/ wanneer het noch wil uytgaen: soo sult ghy/ aleer ghy hem verbindet/ dat selfde te voorzen eerst wel besien ende afmeten: ende oock het gat in de Plaster snyden/ ende gelyck als een ring rondsom de wonde leggen/ ende besonder op 't gebeente dat hooghst is ende meerder uyt begeert te gaen/ (gelyck als ick te voorzen van de ghemeene Fracturen ende toe-gheslotē Breucken geschreven hebbe) op dat de ring om de wonde 't gebeente drucke ende daerinne behouden mach: daer-beneven soo houdē oock de spalken de breucke binnen/ die in 't eerste Band de Fracture inhouden moet/ ende geensins de laetste opgeleyde Spalcke/ daeromme so drucket de laetste ghelepde Spalcke het vleesch soo seer niet / dan wanneerse stijf ende plat daer op neder-geleyd werde.

Want al maeckt ghy de Compressen noch so weeck/ wanneer ghy wat stijf bindet soo beschut het qualyck / maer het verpletert het vleesch dattet niet dan te eerder eñ te meer wegh gaet/ eñ laet het gebeente bloot worden/ also dat het gebeente nimmer niet geerne die ghenesinghe aen-neemt. Maer de ringh sult ghy also maken/ dat ghy met de

Spale-

Spalcke beneercken sond datse op de ringh berustet ende datse de wonde niet aen-roeren en kan/ dat is: ghy sult op de hooghe zyde daer het Been geerne uyt-wijcken wil een verdubbelde Plaster leggen/ maer op het ander deel/dat niet uyt en wijcket/ daer sult ghy maer een drie dubbelde Plaster legghen/ soo ghy daer maer een enckelde Plaster over gelepd hebt/ (wel verstaende)om 't gantsche been. Maer indien ghy een dubbelde Plaster om 't gantsche been gegeslagen hebt/ gheljck als ick dickwils doen/ op dat de band te stercker mach trecken ende houden/so mengt ghy het rontsom de wonde noch wel wat dicker nemen/ overmids het doch alles verdubbelt is: Maer doch sulckr alles nae dat de Breucke sich uyt-geeft ende hol is. Want de Fracture is somtijds gants boven maten seer hol ende diep: als by Exempel/ wanneer een wagenrad ymand een Schampbreucke drucket/ soo en druckt se het ghebeente niet gantsch tot de wonde uyt/ maer het drucket ghemeenlijck op-waerts/ ende suydet het meestendeel van 't vleesch boven wegh/ ende dwinget 't ghebeente in 't wagen-spoor neer. Dewyle dan in desen deele het teghen-deel ghe schied/so moet ghy oock de kussentjens Contrarie legghen/ te weten: aen de heele zyde/ gheljck als in een simpele Breucke die niet open is/ ende ghy en behoeft dan de Ringen niet om de wonden/ maer moet met effene heele Spalcken over de wonde ghebonden werden/ oock met een slechte Compresse/ Plaster ende Salve/ wat daer toe behoort/ op dat de Materi daerinne mach vloeyen/ ende dat de Band niet besmet werde: gheljck als het in andere wonden oock een ghebruyck is om te doen. Dit hebbe ick u gunstige Leser willen in waerschouwende-wijse/ ende goede meeninghe voorhouden: op dat wanneer u dierghelijcke ghevaerlijcke toevallen inde Fracturen voorquamen/ dat ghy u daerinne dan dies te bequamer soudet weten te reguleren: eñ dat ghy u/noch den Patienten geen schade toevoeghen en soudet. Want my is dickwils veel angst ende sorge/ (dies aengaende)overgekomen/ alsoo dat ick niet en wiste hoe ick my daer in dragen soude/ wanneer dat het vleesch van 't ghebeente begon af te wijcken/ ende dat het ghebeente gantsch naeckt ende bloot/ gheljck als een Doods-been stont.

Wanneer een wagenradt een Schampbreucke in een wagen-spoor drucket.

Want ic hebbe op een tijd eenē van Altstatten geborē gecureert/ die brack zyn Been tweemael boven de knie aenstucken/ by dewelcke ick na eenighe weecken nevens andere Meesters beroepen werdt/ om dese swarighepd te visiteren/ en ick sag aen hem het middelste stuck van de Schinckel/ omtrent ses duymbreed langh/ op een plaetse bloot uyt het vleesch komen/ ende ick hoopte dat het in te brenghen soude wesen/ doen stack het boven oock uyt het

vleesch / want hy hadde twee schampbzeuckē aen een Schmekel boven de knie/als ick nu sag dattet los was / ende dattet been gantsch geen vaste striemkens meer hadde/ noch weynig noch veel/ maer dattet een verstozven Doodts-been ghelijck was / ende als ick vermerckte dat het niet meer soude willen heften / doen nam ick dat losse gebeente heel daer upt/ende verbandt hem wederom van meus ghelijck een Fracture/ ende sette het bovenste deel op het onderste eynde/ so goet als ick best konde / ende ghenas hem alsoo dat hy alle zyn werck wederom volbzenghen mochte: maer in 't gaen viel hy so hoogh van boven neder / ende hinckte soo diep / als het stucke been langh was/ dat ick daer upt genomen hadde: ende daer is sulcken matery van dese persoon geloopen/ dat ick het niet schzyven en derf. Dit Exempel heb ick alhier willen stellen / op dat ghy tot geenen tyden een ghebzoken Lidt sult verwaerloosen/ dewyle datter noch eenigh leven inne is/ want die heeft zyn Been ende Voet noch also wel gedzagen als eē Stelte/ daeromme waerschouwe ick u met vlijt/ dat ghy niet haestigh een Lid af-snyden sult/ ten zy dat ghy voor eerst de saecke wel overwoghen ende overlepd hebt.

Geen ghebeente sult ghy upt de wonde nemen / ten zy datse dan gantsch eñ geheel los zyn. Grijpt noch graeft niet veel met het Instrumentjen in de wonden gelijck d'ordinaris gebruyc is: want het sal sich doch wel van selfs losen/ wat los begeert te wesen: de materi strijckt met de handen fyn suyver na de wonde toe/ ende siet wel toe dat de schade onder niet hol en werdet/ het welck geerne plecght te geschiedē: want het vleesch valt dickwils geheel eñ al wegh/ dat te voozen of in 't eerste noch gebleven is/ dewyle alles wat gemozsselt ware weg gevallen ende verdwenē is/ het geschiet int kozt ofte int lange/ ooc smoockt het dan so seer/ datmen gestadig behoeft te suyveren van wegen het Buyen/ ende dat vooz altyt/ moet hy af-veghen 't ghene dat weg vallē wil/ ende moet gestadigh suyvere doecken ende Plasteren daer tegens hebben.

Voozders so sult ghy vlytigh met dese band ommegaen/ ghelijck als met andere Banden meer die ghy ergens te besozgen hebt: daerom en sult ghy de eerste band niet verdervē met verbindē/ want het is beter te sachte gebonden dan te hart/ gelijck het oock beter is te weynigh spalcken/ dan te veel: oock isset beter de banden te weynigh/ ende Plaster te weynigh / dan te veel. In somma/ ghy kond veel eer de pyne aen de Schade vermeerderen dan verminderen / wanneer ghy hem te vele met Spalcken/ Plasteren/ Windelsen ende andere banden verbindet / te meer: overmids dat de Band te seer vaste houdet / dat ghyse qualijck daer nae weder kond los krygen: daer ghy anderssins/

dersins/ so u noch een band ofte spalcke/schorte mochte/ so kond ghy dat tot allen tyden verbeteren ende vermeerderen: anders indien daer te veel aen-ghedaen is/ soo en kond ghy dat sonder pyne noch smerte niet weg doē: Daerom sult ghy tot allē tyden wel wijd ende breet lucht geven so het anders mogelijck is. Ick hebbe my wel veel eñ dickwils eerst bedacht/ met groote angst ende sorgvuldicheyt/hoe dat ick de Breuke verbinden soude/ ende nochtans by de wonde wel soude konnen komen/om die selvighe te verbinden. Doen hebbe ick daer na bevonden/dat ic gaten inde breede spalcken snyden mochte/ ende dat oock somtyds wel kerven ende sneden daer uyt genomen konde werdē:ick konde oock wel twee spalcken aen malkanderen setten/ eñ upt elck een besonder stuck uyt snydē/ick leyde oock wel twee benevens malkanderen/ ende maeckte het evenwel also dat ick ruymte genoegh hadde om by de wonde te komen: somtyds leyde ick twee breede spalchē beneven malkanderē/die anders krom ende bultigh behoorden te wesen/ ende dat my de krommighevd gheen plaets noch ruymte genoegh en gaf/ om by de wonde te komen/ om daer in te sien eñ te verbinden/eñ dat ick evenwel de band niet behoefde te verroeren/noch te veranderen. Het is my dickwils gheschied/ dat ick niet heb kommē sien/ hoe eñ op wat wijse dat ick de wonde verbindē soude/eñ als my docht dat het niet doenlijck was/iets te doen sonder oplosinge ende ontknopinge der bandē/ als ic dat sag/so heb ick het voor die tyd laten aenstaen/ als voor de eerstemael/ ende dachte by my selven/ wanneer de kranche ende Ick beter gemoed zijn/ so salmen de saecke te beter konnen versorgen ende in acht nemen: daer aen het my voor die tyd ghebrack/ dat selvighe konde ick in een ander Verband veranderen ende verbeteren.

Daer van ick veel levendige Exempelen konde verhalen/ hoe dat ick met grooter haest ben op-ge-epscht geworden/ende band by de Patient veel onbehelpelijck volck/ ende oock dat ick de Spalcken dickwils niet recht ghemeten noch ghetroffen hadde/ so deed ick dan so als ick best vermochte/ wanneer ick niet doen konde soo als my behaeghde. Maer dat was my vast een groote troost/ dat ick het bruyne Salfken seer dicke/ tusschen de Spalcken/ in de wonde konde laten vloeyen/ gelijck als oock daer na de Wondsalve/ ende ick spaerde ooc geen Salven/ op dattet doch aen alle plaetsen soude komen/ ende alwaert dat ick niet wel by de wonde komen mochte/ om te suyveren ende te veghen soo als 't behoorde/ so spaerde ick doch geen goet daer aen/maer ic vervulde het met Salve/tot dat eenige dagen verloopē waren/dat ick het beter konde op-binden/ eñ de spalchē ten deele weg snydē/ofte geheel wegnemē konde/

ende

ende de Plaster mede af-nemen mochte/ ende dat nochtans de Breucke onver-ruckt bleef leggen. Nu heb ick in 't korte aengewesen wanneer ghy de Fracture/ van wegen eenige verhinderinge/ niet recht verbinden en konnet na den epsch ende noodruft/ hoe dat ghy dan doē sult: want ghy en sult soo seer niet achten op een Schampbreucke/ als op eē andere simpele breucke/ want wanneer de Schampbreucke alschoon effen ende gelijck op malkanderen gestelt zy/ soo vele als mogelijck is/ soo en blijftse doch niet so vast en steecker op malkander/ als een gheneene slechte Breucke / want dese ; dewijle datse noch heel van Vel is/ soo heftet sy veel snelder / ende behoeft niet eerst te sweeren noch weg te vuylen/ maer sy heftet ende lijmt seer geerne aen malkanderen: maer dese Schamp-breucken/ wanneer datse groot gebroken zijn/ ende datter al schilveren uytgebroken zijn/ soo verseweeren sy doch ende gheven veel Matery/ ende vallen gantsch wegh: hoe slecht ende even dat ghy het gebeente op malkanderen gerichtet hebbet/ so blijft het doch niet geerne op malkanderen / ende het vleesch sweeret eerst daer upt/ dat anders de slechte breucken te goede komt/ ende voordert ende vast houdet. Daerom moetmen in dese Schampbreucken veel meer Vleesch doen groeyen als in een wonde/ ende moet oock veel meer gesuyvert en gherepnighet wesen als een wonde: want het March int gebeente vloeyt oock aen Materen wegh ter wonden int/ ende daer moet weder een vleesch in de plaetse wassen/ het welke seer vele tijdts hebben moet. Ende hoewel dattet aen een slechte Breucke oock alsoo geschied/ so mach nochtans dat vleesch/ dat aen de Vellekens ende striemkens hanghet / het welck oock aen 't gebeente hanget/ veel eer aen 't Been komen te houden/ dan sulck vleesch/ dat noch eerst moet wassen gheljck als een nieuwe twijge. Daer van sal ick u gunstige Leser/ een waerachtigh Exempel met alle zijn omstandigheden/ in 't lange ende breede voor ooghen stellen. Ick hebbe op een tijdt een Patient ghehadt/ die was van een Seel zijn Been af-gebrocken / dewijle dat hy in de Seele ghetreden hadde / ende het Paert seer snelde : ter selver tijd viel daer oock een Boeckenboom van boven van een Heuvel neder / ende de Stam van de boom beviel de man zijn voet tusschen de Enckel ende de Knie/ ende trock hem zijn Voedt ende Been bykans heel af alsoo dat het by hingh/ ende scheurde hem een wonde dwars over 't Been/ soo groot ende soo langh dat het my verwonderde/ hoe dat hem 't leven in zijn Voedt ghebleven ware: Want als ick tot hem quam en hadde ick geen hulpe/ want het was verre van de Luyden / op een kleyne Hof / ende dat inder nacht by de Winter tijd/ ende en hadden niets datse voor my opsteechen

steecken konde. Als ick nu geen tijd en hadde om sulcken schade te verbinden soo als behoorde/ doen sneed ic hem zijn vermorselde ende verscheurde Vleesch/ Aderen ende Musculen/ met een Scheerken reyn af/ want het was verscheurt gelijck als een verscheurde slet ofte vodde/ende daer-en-boven gantsch swart. Ick verbond hem oock soo als ick best konde: ende leyde hem neder so als ick best mochte/ende en hadde gheen troost noch hope tot de voet/ dewyle dat ick meende dat hy my alle uren afvallen soude/so dickwils als ick tot hem quam. Ick liet hem legghen/ dewyle dat hy sonderlinge gheen pyne en hadde/noch oock geen swellinge daer by en was: ende dede eē gantsch hoopen Salve daerinne. Ick suyverde hem so als ick best kond/ eñ gedachte: wanneer ghy hem verbinden wilt so vallet doch de voet daer henen: want het was seer gevaerlijck. Maer Godt de Heere gaf ghenade dat hem zijn Voet bleef aen-hangen: als ick hem den vijfthienden dagh wederom verbond/ ende begeerde te sien hoe het daer mede gestelt was/ ende als ick hem vlytigh suyverde: doen sagh ick dat het gescheurde vleesch ende de aderen/af-gescheyden ende gherey-night hadden: maer de Fractu-re ende de beenderen en stonden niet so als ick het geerne hadde: Doe nam ick zijn voet ende hielde hem op/ende keerde de voet wat omme na de knie toe/ ende besagh zijn schade ende 't gheboente/ waer dat het noch aen hingh/ ende rechtede alsoo zijn gebeente eerst van meus te samen op malkanderen/als of het eerst gheschyed ware/ ende soo doende: vand ick eerst een verdrooght Boecken-bladt in 't been/ dat nam ick daer uyt/ ende suyverde hem soo veel als ick mochte/ende maeckte hem oock zijn Vandt met verordineerde Spalcken ende verbandt hem. Met dese merkelijcke gelegenthepd heb ick u/ gunstige Leser/ klaerlijck willen aenwysen/ hoe dat ick dese ende meer andere verbonden hebbe/ die oock alsa seer/ als dese/ beschadighet zijn gheweest/ op dat ghy niet al te seer en soudet haesten om een Lidt af te snyden/ voor ende aleer dat de Wonde sich ghereynget heeft/ op 't welcke ghy goede achtinge nemen sult.

Ick waerschouwe u getrouwelijck dat ghy niet af en snydet/ wanneer het al schoon verplettert is: ick swyghe als het maer ghehouwen ofte verlammet is: Want ick hebbet gesien dat ongeloovelijcke dingen weder aen-ghewassen zijn. Daeromme neemt goede ende vlytige acht op de saecke/ ende weest niet te haestigh met af-snyden: want ick hebbe selfs Beenen/ Voeten eñ diergelijck: met Godes hulp genesen/ die vande ordinare meesters al verordineert waren om af te snyden/ dewelcke door my behouden ghebleven zijn. Maer doch ick spreke niet van alle saecken/ want ick heb selfs wel Vingeren/ Nagelen/

Teenen / Beenen ende Armen af-gheſneden: maer ick ſpreke ſlechts van de groote haeſt inden eerſten/ende oock wel in het thiende verband / ſoo lange als het ſich noch niet af-geſcheyden ende gheſuyvert heeft / ende ſoo lange als het verpletterde of gekneuſde noch af-vallet eñ ſtincket: houd het daer niet voor dat het altoos ſo ſtinckende ſal blyven (gelyck als ick u aen-gewesen hebbe inde gheneſinghe der Senuwen) want het verblindet dickwils den Meeſter/eñ wanneer hy dan daer nae met zyn Scheer ofte Mes/ in 't Lidt te ſnyden komt / ſoo vindt hy dan noch wel yets dat varſch ende gevoelende is: dewyle dan datter noch yets levendighs voorhanden is/ ſoo iſſer voorſeecker al meer als ghy ſelfs verhoopt ſout hebbē. Maer wanneer datter geen hoop noch trooſt/ noch oock geen raed noch Medecyn helpen en mach / ſo wil ick vande ſelve oock niet geſproken noch geſeyd hebben: want ick hebbe ſelfs wel verſuymde ende vuyle Beenen/ &c. die niet meer te helpen waren af-geſnedē: maer ick en dede ſulx nopt in een varſche ſchade/ende in't eerſte verband: maer alleene in een vervuylde verband. Daerom let wel/ dat/ gelyckerwys als varſche ende vuyle verbandē tweederley zyn/ alſo is aen een varſche ende een vuyle verband/ ele zyn beſondere raet te doen. Want af-ſuyden in een verband/ dat huyden ofte over vier dagē eerſt gedaen is/ dat en is geē vervuylde ſchade: maer ſlechts een gekneuſde ofte een verlamde ſchade ende eē gevallen/ geſlagē ofte gehouwene verband: maer wanneer het een Jaer ofte een half aenloopt/ ſo mach het voor eē vuyl verband gehouden ende gereeckent werden: eñ indien het alſchoon langer ofte korter gheduurt mocht hebben/ ſo iſſet doch nimmer int eerſte verband gereeckent noch ghetelt/ want dan heeft het ſich alrede verandert tot Putrefactiæ in materie/ ende niet tot vuylinge ofte Separatie der geneſinge. Want acht ofte twaelf daghen zyn ghenoeghſaem om tot ſuyveringhe te komen / doch alles nae dat de ſchade is. Daerom en laet u aen geen twee ofte drie daghen verbinden/ maer waerht veel liever tien dagen op 't minſte/ aleer dat ghy wat notabels voorneemt om af te ſnyden/ dat noch vaſt aen-hanghet / al iſt datter wyp veel van af-vallet eñ af-ſcheydet: Want ſo haeſt als het begint te heven ende af te ſcheydē/ ſo iſſer goede hope datter noch meer van 't gheſlagen ende gekneuſde Lidt blyven ſal. Dierhalven ſo en ſnyd geen Leden ſoo haeſtigh af die de Menſchen noodwendigh zyn / het zy datſe gehouwen zyn / oft geſlagen/ of gemorſſelt/ of verbrand ofte gheſchoten / ofte hoe datſe geſchied zyn: maer verſinnet u eerſt te voorzen heel wel / of ghy morgen den derden ofte dē vyfden dagh/ ende oock niet langer van weghen de ſtanck der Senuwen ende Aderen wilt aenſtaen laten. Want al waert

ſchoon

schoon dat de Zenuwen meest alle wegh vielen/ so besiet evenwel/ wel te degen toe: Maer indien het alsdan sal ende moet afgesnedē zijn/ daer en spreeck ick dan niet meer teghen/ want ick selfs dickwils ghedaen hebbe. Daer is menighmael sulcken stanck van Zenuwen ende Aderen / die door houde ofte heete Brand veroorsaeckt word/ dat niet te gelooven is/ ende dan so valdt het vuyle van 't ghesonde vleesch af/ende scheydet sich menigmael alsoo / dat het te verwonderen is. Wanneer ghy tot een Fracture komt die noch niet geheel van malkanderen gebroken ende afgescheuret is/so laet die dan niet voort van malkanderen af-schampē/ noch breeckt hem oock niet gheheel af met u gryppen/grobbelen ende versoecken/ maer laet hem leggē/wanneer ghy hem eenmael wel te degen besien eñ gehandelt hebt: so geswelt de schade dies te minder/eñ is in alle manierē dies te beter om te genesen:so sullen de schilderen het vleesch van nieus niet weder quetsen ende steken: ende de tacken van't been sullen niet af-brekē noch over dwars komen. Versoeckt het niet oft sterck genoegh zy of niet/ ten zy dat ghy verseeckert zijt dat het hem niet schaden en kan. Laet hem oock gantsch stille legghen dagh ende nacht/ten zy dat ghy hem supveren ende verbinden moet: Ghebruyckt oock gheen Corrosijf inde wonde/ om de schade te supveren / wantse supvert haer genoegh ende repnigt haer selven door een Wond-salfken / ende werpt van haer al watse upt/ ende van haer werpen moet. Want soo ghy hem Corrideert/ so verbijt ghy hem de aen-ipminghe / ende het ghebeente soude lichtelijck swart werden/ende niet geerne weder hefften willen. Laet hem oock int Sweedt-badt gaen om hem een wepnigh te supveren: maer in een Water-badt sal hy in een gheheel Jaer niet een gantsche dagh in wesen.

Wanneer een Breucke lange gelegen heeft/ende dat ghy hem geerne wildet beginnen op te stellen / ende dat de wonde aen de Schamp-breucke noch niet genesen is/ so isset ghebaerlijck/ insonderheyd boven de linie/ om op te stellen: Want het gheeft daer mede te kennē/dat het harde vleesch tusschen de af-gebroken beenderē noch niet volwassen is: want daer groept gheen gebeente weder aen malkanderen/ het zy dan datter een vleesch tusschen beyde de eynden over henen wasset/ gelijckerwijs als een Lijm tusschen twee berderen / doet datse beyde aen den ander vast houden: also behoud oock dat vleesch die twee Beeneynden by ende aen malkanderen te samen / het welcke daeromme een ros vleesch genoemt word/ dewyle dat het harder is als eē ander vleesch eñ weecker als een Cartelaginus,ende is een soorte het Tand-vleesch aen de tandē seer gelijck/ ende dat selfde houd het ghebeente op malkander ende aen malkanderen.

Wanneer dat een Schamp-breucke/ insonderheyd boven de linie / op te rechten sy.

Ros vleesch wat het is.

Dierhalven / wanneer yemand al lange gelegen heeft / ende datter veel na wachten / wanneer of ghy hem soud willen op-helpen / soo waeght het doch evenwel niet te vroegh om hem op te helpen: Insonderheyd boven de Lime / ten zy dan dat hem de Schamp-breuchs-wonde eerst wel genesen zy: Indien dat niet en is / soo bewijst het / dat oock 't vleesch om de Fracture noch niet aen malkander ghegroeyt ende geheelet is: want wanneer het wel ghenesen ende gheheelet is / so is oock met een de wonde met t'samen de huyd geheelt ende ghenesen / om 't selfde te beslupten. Daerom sult ghy alle-sins de Salve in de Schamp-breuchs-wonde wel in-gieten ende vol loopen laten / op dat het vleesch van de grond op mach wassen: want een yegelijck deel van 't Been pleegt vol vleesch te wassen in plaetse van 't march datter te vooren in gheweest is / ende vullet sich op met hart ros vleesch. Daerom pleeght men gemeenlyck te segghen / dat een gebroken been / na de genesinge / veel stercker is / als een ongebroken been: ende dat geschied van weghen de hardigheyd des vleesches / het welck seer taey ende vet is. Daerom wanneer de Mensch aen zijn lijf ende onder de ooghen wel groeyt ende aenteemt / dan geneest de Fracture oock dies te eer. Ick hebbe selven diergelijck ghenesen / die in 't gaen ende staen gantsch sterck geweest zijn / ende hebben geen ghebreck meer in de Fracture gehadt: ende wanneer datse in ofte binnen 't Jaer kranck geworden zijn van hooft-pyne / hoorse ende andere tac-vallen. So bevonden zy aen de Fracture oock swackheyd ende krancheyd: want so als haer vleesch verteerde ende af-nam / alsoo verteerde oock dat gheheelde vleesch aen de Breuche. Maer ick wil dit Exempel te verhalen achterwegen laten / want de ervarentheyd gheeft het dagelijcx genoeghsaem te kennen. Daeromme indien de wonde des Breuchs noch niet ten vollen gheheelet ende besloten is / soo achte ick het noch niet sterck ghenoegh ende stijf ghenoegh te zijn / omme sich selven te dragen ende te heffen. Daerom laet het u een waerschouwinghe wesen / want ick weet waer dat sulcke foute begaen zijn / dat / of schoon de Fracture eerlijcken ende redelijck genesen ware / alsoo dat daer geen klaghen over wesen konden / soo isser nochtans daer nae klachten over gevallen: Alleene daeromme om dat de Patient al te vroegh op-gherícht waer ende al te vroegh daer henen liep ofte ginghe / ende te vele droegh ofte te strengh arbeyde / veel eer als hy wel behoorde / ofte dat hy weder om viel / ende daer door zyn Been verbrack: daer aen de Meester geen schult en hadde / ende nochtans daer na de schult dragen moste.

Dierhalven wanneer ghy alschoon heel wel verseeckert zijt van wegen de ghenesinge ende weder-op-rechtinghe: ende soo hy

hy dan gheen twee spalcken teghen malkanderen begeert te dragen/ soo laet hem doch de eene spalck een goede tijd nae de genesinge/ op de Schampbreucke legghen/ want het begheeft hem geerne op die selvige plaetse/ soo hem eenigh quaed openbaren wil. Maer aen de Armbreuckē behoeft het niet so lange gedragen als aen een Been: ende de breucken benedē de knie gebroken zijnde/ behoeven oock soo langen tijd niet gespalckt te blyven als boven de knie/ want daer zijn groote ende kleyne Schinckelen/ die konnen malkanderen helpen dragen. Maer boven de knie is maer een Been ofte Schinckel/ dat is gantsch mislijck op malkander te houden. Veel luyden die willen precijs datmen de Fracture salven ende smeeren sal/ ende gelooven nauwlijckx datse wel ghenesen zijn/ als men haer niet en salft noch smeert: Maer ghy daer-en-teghen/ sult de Breucke verschoonen ende ontsien met smeeren. Maer indien dat de Teeringe in een Schinckel komt/ so smeert die aen een Jongh wassend persoon/ die insonderheyd boven de twaelf eñ onder de xx. Jaren is/ daer bevind men allermeest de kortigheydt ende de kleynigheyd aen 't Been/ ende sulckx geschied oock met lange tijd. Daerom heb ick dickwils het Exempel ghegheven van de twee jonge tackē aen een boom/ daer van de eene ghekneust ofte gebogen word (dewyle het voor de Jagers eñ het Vee niet wel bewaert is) de ander twijghe blijft heel ende onbeseert/ ende wasset veel meer/ dan die gene die gequetst ende beseeret was.

Alsoo gheschied het oock een Been van een Jonge wassende Mensche/ het welcke/ wanneer het gequetst word: soo staet het ten minsten heel stil in zijn wassen/ ofte het word ghemeenlijck daerinne een weynig verlet ende verhindert/ maer het gesonde lidt dat wasset al even sterck/ also kan het gewonde Lidt/ dat gesonde niet ghelijck zijn/ al ist al dat de Meester daer geen leed aen en doet. So moet ghy hem dan met hulp van de Medecynen te goede komen/ die verwarmen ende 't bloed dun maken/ op dat het zijn versuymenisse ende stil-stand wederom mach verhalen/ ende het ander Lidt gelijck worden. Want ick hebbet gesien/ dat een Mensche de eene voet veel langher waer als d'ander/ ende het been noch veel meer: maer zijn schoen was hem noch wel te pas groot aen de quade voet/ so vele waer hem d'ander voet gewassen: Als ick nu sulcken subtylen wassen aen de jonge luyden tusschen twaelf ende twintigh Jaren gesien ende beleeft hadde/ so ben ick daer over verslaghen gheweest/ ende besorghde/ niet dat my het Lidt dat ick Cureerde verswinden soude: maer ick sorgde veel meer dat my het ander Lidt te seer soude voor-wassen: want van het binden/ opwaerts legghen/ stil leggen ende pijn hebben: Ja oock van de beschadinghe der

Senuwen/gelijck oock wel van een quade in-settinghe ende oprechtinge/ werd de wassinge in een Lidt seer verhinderdt ende verachtert: Het ghesonde Lidt hanghet oock dickwils nederwaerts/ daer het krancke Lidt opwaerts moet blyven: so loopt dan dat reyne ende dunne bloed in dat ghesonde Lidt/ het welck dan het krancke Lidt moet missen ende ontberen. Daerom soo hebbe ick hem dan also na aller ghenesinghe des Breucks ende der wonden/ te vooren een weynigh onder aen 't Been gewreven ende ghestreecken/ doch de meeste tijd hebbe ick ghewacht tot dat de Fracture wel seecker gheheelet was / op dat ick de Breucke niet ten deele verruckte ende met wryven beweegde. Ende als ick hem dan heb willen smeeren/ so hebbe ick eerst de Breucke verbonden / ofte stijf ende sterck laten vast houden/ ende seer selden over de Breucke ghestreecken ofte ghesmeert/ maer wel daer boven ende daer beneden. Ick hebbe oock mijn Swind-salf ghenomen/ende die niet koud/ maer laeu daer over gesmeert/ ende beyde de handen ghewarmet: ick heb hem oock niet koud aengeroert noch aengetast / maer alle de banden ende de Plaster ghewarmet/ ende hebbe hem zijn Lid gantsch neder hangen laten / wanneer ick hem ghesmeert hebbe: ende ick greep hem niet hard aen / maer streeck vry stijf aen 't Been/ gelijck als voorders in 't Capittel van de uyt-droginghe der Leden sal ghehandeldt werden.

Van gheswollen Leden.

Nu hebbe ick voor my genomen / omme te schryven van de gheswollene Fracturen / die alrede zijn gheheelet / ende nochtans grof ende dick zijn / alsoo dat een Lidt schier twee Leden swaer is / omme die gaende en staende/ sonder eenige pyne/ weder kleyn ende gesont te maken. Want ick hebbe schaden onderhanden ghehadt/ende oock ghesien/ daer hem een yder in verschrickt soude hebben: ende noch heeft de Heere ghenade ghegeven/ dat de meestendeel gesondt geworden ende wederom kleyn gemaeckt zijn: doch hebben allesins noch eenighe teecken achter haer ghelaten. Ick schryve tegenwoordigh daeromme van de geswollen Leden/ om dat ick hier kort te vooren hebbe gheschreven van de verdroogde ende uyt-gheteerde Leden. Want alsoo dese twee Schaden malkanderen seer Contrary zijn/ so sal een yegelijck daer op letten/ dat: wat dienstelijck ende nut is in 't eene Accident/ dat is int ander seer schadelijck/ uyt-ghesondert het Water-badt/ dat is in alle beyde seer schadelijck. Maer in de reste is te ghelijck een gheheele Contrarieteyt yets te ghebruycken: Namelijck aen de uyt-drogende Breucken/ ende andere Leden toe-val / daer uyt een verdorringhe ontstaet: ende aen gheswollen Leden die uyt een Fracture ontstaen/ ofte ergens elders uyt/ als van Peste ofte Roose / ofte wat soorte

van

van geswolst dat het sonde moghen wesen. Alsoo dat dese de Swmd-suchte recht Contrary staen / ghelijck als ook de uytdroginge / de swellinge der Leden recht Contrari is: Want ghelijckwijs als ghy aen een verdrogend Lidt nederwaerts moet strijcken / alsoo moet ghy daer-en-tegen aen een ghesweollen Lidt / opwaerts strijcken ende binden. Wanneer my dan een Arm ofte Been is voor-gekomen die van een Fracture ofte een ander toe-val ghekomen ware / daerinne een damp ghebleven is / die ten deele uyt het Lijf pleeght uyt te komen: ende dattet niet en is een op-swellinge die ergens uyt een ghesweer ghekomen is / ofte van een verwondet ende verlammet Lidt / dat gheslagen ofte ghevallen is gewordé: In somma / het sy dan gekomen / waer van dat ymand een op-ghesweollen Lidt sonde komen ofte moghen bekomen: als van Jeuchte / van kinderblaren / van stickte kleederen / te lange ende te harden arbeyd / ofte van lange neder-hangen des Lids / ofte wanneer de Fracture noch sweerdt / ende datter eenighe overgroote roodigheydt voor handen ware / ook Water-suchtige / gevallene ofte ghesiaghen / van die alle wil ick teghenwoordigh niet spreecken / maer alleene van sulcke die een damp ontfanghen hebben / dat uyt het Lijf ghekomen is / daer noch Roodigheydt noch Water noch Tooine by is. Hier uyt kond ghy / gunstige Leser / by u selven wel af-nemen ende verstaen / als een verstandigher Man / van wat soorte dat ick teghenwoordigh spreecke ofte schrijve. Anders sond ghy sulcke middelen tot de ghesweollen Leden ghebruycken / dien ick u alrede voor desen gheseydt hebbe / ende dan sonde de Patient met der haest zijn Lidt af-sterven / ende ook wel ten deele de Doodt daer op ghevolghen. Daeromme so hebt goede acht daer op / van wat soorte van swellinghe dat al hier ghehandeldt wordt: wantse zijn noch niet al volkomelijck verhaeldt noch vertelt / die dese voornoemde Swellinghe seer ghelijck zijn / als onder anderen / de ghesweollen der lamme Leden / die gheen vlecken noch kuplen hebben / maer alleene in de Leden ghevloeyt zijn / ende die selvighe moghen op dese wijse ghebonden werden: maer doch niet te strengh / gelijck als wel de eerste: Ende dit gheschiedt alleene aen de knie / ook wel aen de Ellebogen / somtijds ook wel aen de Schouderen ende knockelen: maer selden op andere plaetsen meer.

Wanneer daer Beenen uytgaen.

Ten laetsten wanneer een Schamp-breucke so seer groot ware dat van beyde de Schinckels gantsche stucken daer uyt gingen: soo sult ghy hem daeromme dat selfde Lidt niet afsnyden / ghelijck somtijdts gheschied.

Maer stellet de reste van de beenen weder op malkanderen in haer rechte plaetse / en laet de Na-

Natuere de rest verantwoorden. De Beenen wassen weder te samen/ maer het Lidt wordt korter als het te voren geweest is. Ick konde alhier noch wel meer Exempelen voor-stellen/ daer de beyde Schinckels aen het Been eenige vingeren breed daer uyt mosten/ dewelcke men daer nae weder van onderen op gestelt/ ende also geluckelijcken toe-gheheelet heeft. Doch dat selfde Been is (ghelijck als wel te dencken is) so veel korter geworden/ als de stucken langh waren die daer uyt quamen.

Dat xxvii. Capittel.

Van de Arm-breucken boven ofte beneden de Ellebogen, ende hoe die te verbinden ende te genesen zijn.

SO ymand een gebrokē Arm heeft boven ofte beneden de Elleboge/ die settet op een goede sterche stoel/ende bindet hem de ander Arm met een band wel vast aen de stoel/ ofte soo ghy goede sterche hulpe hebt/dat die hem by de ghesonde Arm wel vast houdet op dat hy u niet in de handen valle/ ende u werck verhindere: daeromme doet het ten eersten wel/op dat ghy daer na gheen spot noch achterklap en begaet/ ende dat de Patient daer schade by lydē moet: wanneer ghy hem de Arm niet recht in-gherechtet hebt/ soo sal hy swaerlijck daer na weder recht geset konnen werden/ ende de ppne blijft altoos veel langer in een Lidt/ dat ten eersten niet recht gheset ofte in-gherichtet word/ als in een Lidt dat terstont wel aengegrepen/ wel gesleeht/ uytgestreckt ende de beenen wel op malkanderen gherichtet ende geset word. Dierhalven wanneer ghy hem wel gheset hebbet/ soo set altoos wel toe om goede hulpe: Insonderheydt in groote Fracturen der Armen ofte Beenen: want hoe de Fracture grooter is/ hoe dat ghy stercker hulpe behoeft: Maer in-ghebogen Leden daer behoeft ghy sulcke sterche hulpe ende sulcke gheweldige toe-rustinghe niet. Want nae dat de Schade ende de Kranche gheselt is/ daer na sult ghy u moeten schicken/ want een Menschen hulpe kan u niet genoegh zijn/ al ware het Lidt maer gebogen/het ware dan saecke: dat de beschadighde Mensch besonderlinge wel getroost ende wel gemoed ware om hem selven te laten helpen. Maer aleer ghy hem begint te verbinden ofte op te heffen/ soo laet hem zijn Arm op een kussen in zijn schoot leggen om te rusten: ghy onderwijsschen sult u voerdigh maken met Plasters/ Spalcken/ Kussentjns/ Wondels/ Banden/ Naeld ende draet/ ende Heftplasters/gelijck als alrede daer boven eenige malen is gheseydt geweest. Tot een gebogen Lidt behoeft ghy maer twee spalcken/ eenen die ghy op de bucht legget/ op datse de bulte sterck inhouden mach: maer de ander sal daer recht tegens legghen/ op datse

op datse de ander / die op de bucht leyd/mach helpen in-houden: want indien daer een spalcke geleyd woꝛd/ soo en salse niet ghenoeghsaem konnen houden: Ende indien de Bꝛeucke groot ende vast ware / aen een groot sterck Lidt / soo sult ghy vier spalcken nemen/het welcke wel 't sceckerste is/ want de spalcken en mogen so bꝛeed niet zijn dat de Windels niet in-snyden souden:maer wanneer daer vier spalcken leggen / soo en mogen de Windels ende de Banden niet in-snyden: want de Spalcken plegen de Windels over te dꝛagen. Ghy meught oock wel over die Spalck die op de bult leyd/noch een kleyn Spalckt̃en leggen op datse stijf ende sterck houden / ende bestrijckt die selfde met een weynig Bꝛeuck-plaster op datse niet verglyde:maer so ghy geen twee Spalcken op malkanderen wilt leggh̃en / soo isset beden dat die eene / die op de bult geleyd woꝛd/ wat bꝛeeder ende styver zy als de ander Spalcken/ op datse de bult dies te beter in 't Lidt recht behouden mogen/ op dat het niet uyt-wijcken sal konnen. Daer-beneven hebt oock vlytigh acht dat ghy het niet te hard en bindet / ende oock niet te swack/ 't welck gantsch niet goedt en is/ ende te hard ghebonden is het Lidt seer schadelijck ende verstoꝛlijck/ eñ Causeert oock ten deele een schadelijcke bꝛand eñ af-sterbinge. Maer te sachte ghebonden is oock een quaed dingh/ doch niet soo schadelijck als te hard binden / want daer van ontstaet de kromme ghenesinghe / wanneer de Band een weynigh nae geeft/ ende dat de Bꝛeucke weder begint te glyden ende te verheven / doch de hooghte is daer nae oock wel wederom te helpen/maer so wel niet als in 't eerste : daerom sal sich de Patient seer stil houden in 't legghen / in 't roeren ende wenden/ ofte in 't gaen:de schade zy aen een Been ofte aen een Arm. Hoewel ick u veel van gebogen Beenen schꝛyve / soo sult ghy het doch daer voꝛ niet houden/ dat ick alleene de gebogene Beenen verstae : Maer so ghy een gebogẽ Been ofte Arm wederom recht maken ende wel uyt-strecken kond : so geeft het u eẽ voꝛder bericht ende voꝛdeel tot alle Fracturen / sy zijn gebꝛoken hoedanigh datse willen: Want ghy moet even alsoo sterck wederom trecken / dꝛucken/ strecken ende 't ghebogene wederom rechten ende slechten/ als oft ymand recht ghebꝛoken ware. Alsoo dat een ghemeene Bꝛeucke een kleyn onderschеyd heeft met een gheboghen Been: Alleene dat ghy aen een Fracture wat meerder vlijt aenwenden moet/ dat het niet wederom verrucke noch van malkanderen schꝛicke. Want wanneer een gebogen Lid maer eenmael recht ghedꝛuckt werd/ soo blijft het staen : maer een Fracture niet altoos / Insonderheyd boven de Ellebogen/ als oock mede boven de knie aen 't Been/ dat begeert altoos wederom

upt te gaen / want de bovenste Schinckel is vast aen alle menschen krom geboozen: Daerom isse niet wel recht in stant te behouden ende op malkanderen te blyven/eñ is aen de eene mensch veel rechter als aen de ander. So ghy dan een gebogen Been recht dzucken ende in-rechten kond/ soo konnet ghy noch veel beter een Fracture in-richten: maer een gebogen ofte ingewelen-bzeuche is veel beter in te rechten als een Fracture/want de Fracture blijft niet geerne staen als mense wederom los laet: maer een gebogen bzeucke wanneer die wel in-geset is/ ende ghy die weder los laet/ soo blijftse geerne staen/ dierhalven behoeft ghy daer in soo groote sozghe niet te hebben/ als in een ander opzechte Fracture. Ende daer by so en gaet de ghebogen bzeucke geen ander weg weder upt dan daer hy eerst upt-ghegaen is geweest: maer eë Fracture die gantsch van malkanderen gebzokë is/die gaet wel menighmael dooz een ander wegh weder upt als sy te voozen/ende wanneer ghy het verbindë wilt so valt dickwils dat eynde/ dat te voozen inwaerts geweecken was / dan weder upt-waerts. Ick hebbet ock gesien ende bevonden/dat ick meer blijt moste hebben int oversien / als ick int eerste ghehadt hadde int setten van de Bzeucke: ende dat is inde gebogen beenderen niet noodigh/ want het gaet niet ter zydenwaers weder upt/noch ock niet recht upt/tẽ ware dan ghysse overweldight in 't te samendzucken. Dierhalven soo ghy kond/ soo en grijpt niet te hard/ op dat ghy 't niet booser noch erger en maeckt/ gelijck als het dickwils met een kleyn versien ende grofheyd geschieden kan/ dat yemand wel een Bzeucke van malkanderen ruckt/die anders noch wel op malkanderen ghebleven ware / 't welck een groot voozdeel sonde zijn soose op malkanderen gebleve ware/ want het is voozdeel inde pyne/ inden arbeyd/aen de genesinghe ende int gesont ende sterck wozden: In somma/ het is een halve genesinge wanneer een Fracture op malkanderẽ blijft staen: want soo sy van malkanderen strijcken/so bzeken de tanden eñ de schilderen/ ghelijck als ock 't gebeente ongelijck bzeeckt/dewyle datse niet en bzekẽ als oftse af-gesaegt ofte af-gehouwen waren: maer sy bzeken ghelijck als een stock met veel splinteren dooz-gaens alletijdt / ende de splinters bzeken ock dickwils wel soo seer / datse qualijck wederom op haer rechte plaetse komen komen. Wanneer dan sulcken tack ofte splinter overdwars komt / soo verhindertse altijd de Bzeucke aen de ghenesinge/ inde rechtighepd ende int gaen ofte staen: In somma/aen alle 't gene dat ymand sonde behoeven aen te wenden. Wanneer nu de tack ofte schilver also over zyde steeckt/so weet men somtijds niet waer dat de foute ofte de schoztinge is/ ende als men dat al wel weet dat het een

splinter

splinter is/so en kanmē het doch niet keeren. Daerom rade ick u in trouwe/ is de Fracture noch niet geheel van malkanderen/so laetse op malkander blyven/ op dat ghy niet met een oock een schilverken af-breeckt/ die sich dan gelyck als boven geseyt is/ overdwars begheeft/ want ick kan mijn waerschouwinge niet genoeghsaem in-planten so veel schaden hebbe ick daer in beleeft.

Dat xxviii. Capittel.

Van de gespouwen ofte gebarsten Breucken, hoe sich een Chirurgijn daer in sal draghen, int binden ende int toe-heelen.

NAdemael dat ick nu ghenoegsaem van de schamp-breucken geseyd hebbe/ soo volghet nu dat ick tegenwoordigh oock wat van de ghespouwen Breucken sal handelen.

Scheur-breucken/ wat het is.

Ick noeme dat een spalt oft ghespouwen Breucke/wanneer ymand door stooten/ slaen/werpen ofte vallen/ ofte hoe dat het anders soude moghen gheschieden/ aen een Been ofte aen een ander Lidt/ een Schimckel ghebarsten ofte op-gespouwen is: Welcke barste ofte op-spouwen geen rechte breucke is/ maer alleene een schuer/ ofte een barst: niet anders als ghelyck een barst in een Glas/ het welcke/ om soo te spreken/ noch heel ende goet is.

Scheurde breucke te kennē ende te genesen.

Wanneer u nu yemand voorkomt/die hem beklaegt aen zyn Been/ende dat het een weynigh gheswollen zy/ ende wee doet wanneer hy daer op grypt/ofte dat hy sterck op die selfde voet treed: soo beduydt het anders niet dan dat de Schimckel een barste ofte een scheure heeft. Dierhalven soo sult ghy hem de boven-genoemde Breuck-plaster met t'samen de Spalcken over 't Been leggen/ gelyck als boven is gheseyd ende gheleert/ ende laten hem alsoo eenige dagen stil leggen: soo sal de Plaster de vochtigheyt/die de schimckels van haer geven/ daer uyttrecken/ ende daer door de Patient haest genesen.

Maer indien het al daer een weynig hoogh geswollen is/ende weeck int aen-tasten/ soo beduyd het dat al daer een vochtigheydt van bloed ofte van de schimckels ghesamelt is: Dierhalvē so sult ghy met een sterche Blym die selfde plaetse openen/ ende gheven de vochtigheyd eenige lucht: steeckt dan daer nae een wieerken in dat wondeken met onse bruyn Salfken bestreken/ ende verbind hem als een Schamp-breucke/ soo sal het oock haest beteren.

Mis-bruycken.

Ick kan alhier niet voor-by-gaen laten om aen te wysen de grove Mis-verstanden ende de schadelycke Mis-bruycken/ die van velen hierinne begaen werden. Wanneer sy een al sulcken schade genesen sullen/ ende haer oock onderwinden: soo meenen sy de saecke te verrichten met salven/ smeeren/ baden/ wasschen ende dier gelycke dinghen.

Maer men siet selden datse yets vruchtbaerlijckx ende nuttelijcx daer mede uyt-rechten: Ja (dat te beklaghen is) sy verwecken veeltijds daer mede sulckē schade / die sy nimmermeer konnen Cureren noch heelen. Die selfde aert van schade / die daer uyt ontstaet / wordt dickwils een March-schade genoemt van de Ervaren Meesters / welke oorspronck te beschryven / ick niet kan nae-laten al ist al hier niet noodigh te verhalen.

March-schaden.

Wanneer een Schinckel gheborsten is / ende also een Scheurbreucke gheworden zy / soo kan het wel geschieden / dat die selfde Mensch dat selfde ghebreck niet seer veel en achtet: Insonderheydt / wanneer de barste langhs het Been op ende neer geborsten is / soo loopt het dickwils wel een Jaer ofte meer voort / aleer het eenige pyne ofte smerte gheeft die men ghevoelt: Wanneer de barst in een Been noch soo behendigh ende subtijl is / datmense in een langhe tijdt niet gevoelt noch gewaer wert / soo heeft doch ghelijckewel het March inde Beenen zijn lucht. Ende ghelijckerwijs als nu de Nature in den Mensche gheen Fracture noch yets gebrokens kan lydē noch verdragen / maer beweeght ende openbaert het selfde tot zijnder tijd: alsoo begeert oock sulcken scheur ende barst in 't Been zijn Excremen te gheven ende uyt te werpen: 't Is waer / dat sulckx wel seer weynig is: maer nochtans niet te min / versamelt sich sulcke materie met de langhe tijdt by malkanderen / ende settet sich langhs de Schinckel nae beneden toe / tot aen de Enckelen ofte knockelen. Maer de barst in 't Been gaet middeler tijdt oock al soetjens aen: dewijle dat haer eyghen Excrement op haer blijft ligghen / ende door Medecijn niet uyt-ghetrocken en werdt. Wanneer sich nu die voorseyde vochtigheyd genoegsaem versamelt heeft / ende dat het Been een weynigh is af-gegaen: so en kan het niet missen / of het soeckt ten laetsten een openinghe / ende daer wordt een Accident uyt / het welcke sich gemeenlijck in 't eerste vertoont met een Roose daer een blaerken op staet.

Barst-breucken staen wel lange aen / aleer zy haer mercken laten.

Maer blyven doch niet achter.

Sulcke schaden nemen daer na geē heelinge meer aen / op die plaetse daerse zijn: dewijle datse haer fonteyne noch oorspronck aldaer niet en hebben. Want yemand stoot hem menigmael boven aen een Scheen / daer van hem naemaels een schade beneden aen de Enckel komt: dewijle dat de vochtigheydt van boven neder sich aldaer begheven ende ghesettet heeft. Van sulcke schaden / dewijle datse niet willen toe blyven na de sluytinghe / ende om datse nae 't hout niet vraghen / ende van gheen Dietæ noch Purgatien en willen beteren / soo wilmense daer na met gewelt tot een Lijfs-vloed maken: daerse het doch gheensins en zijn: Ick hebbe eenighe van sulcke schaden gheheelt die wel twaelf / eenighe wel vijfthien

Merckt wel.

Barst-breucken zijn geen Lijfs-vloeden.

Jaren

Jaren oudt gheweest zijn / de welcke anders van een peghelijck voor Lijfs-vlaeden geacht waren: daerse doch geen ander oorspronck ghehadt hebben als boven is aen-geroert ende aengewesen.

Ende suler geschiet seer dickwils/ alsoo dat veel luyden daer door seer qualick verdorven zijn geworden: dewijle dat de Meesters/ die sulcke schaden onderwinden te ghenesen / den oorspronc daer van noch niet recht bekennen/ aen 't welcke doch alhier het meeste gelegē is. Maer hoe dat ghy die recht erkennen ende grondelijck ghenesen sult/ dat sult ghy aen zijn besondere plaetse vinden/ daer ick van allerley sulcke schaden handele.

Alhier valt een noodwendige ende nutteliicke Vraghe voor/ hoe ende of het geschieden kan/ dat een menschе met een gebroken Arm noch eenig werck kan doen ende arbeyden: ende hoe dat een ander met een gebroken Been noch staen ende wandelen kan? Daer op gheef ick dese seeckere antwoorde/ende segge: Jae/ het kan gheschieden/ ende dat spreke ick niet van hoozen seggheu alleene/ maer oock van sien ende handelen: Suler heeft oock Meester Juriaen van Wessen/een Erwarē Chirurgijn, aen zijn eygen lijf bevonden/ getast ende gesien/want hy heeft na de Fracture op zijn Been gegaen ende ghestaen / ende meende selve dat het met hem soo qualijck niet gestelt was: dewijle dat hy noch heeft konnen gaen ende staen / tot dat hy 't eyndelijck heeft moeten gewonnen geven/ ende heeft daer na in zijn Siecte met my veel van sulcke dinghen gesproken / ende met verwonderinghe ghesepdt: hoe het doch heeft konnen mogheliick zijn/ dat hem alsо zijn Been gebroken zy gheweest/ende dat hy daer op noch heeft konnen gaen ende staen. Daerom so segge ick daer op / dat yemand wel een Arm aen beyde de Schinckels stucken gebroken kan zijn/ ende dat hy daerom niet te min noch wercken mach / maer hoe dat hy werckt dat weet ende voelt hy selve allerbest: Ick segghe voorders het kan oock wel zijn dat ymand een Been gebroken zy / ende dat hy nochtans daer op beyde kan gaen ende staen: maer hoe dat hy dat oock doet/ gevoelt hy mede seer wel/ want hy sal niet gaen / maer veel eer hincken ende humpelen. Maer dat gheschied in alle Fracturen niet: want eenige en souden niet een treed daer op gaen konnen/ alwaert dat het hems met haer verbrande: daerom zijn de Fracturen ongelijck: breken oock ongelijck/ ende zijn oock ongelijck om wederom t'samen te brengē ende te Curerē / gelijck als oock int verbinden heffen eñ leggen. De reden/ waerom dat eenighe noch met haer handen werken/ ende met haer voeten gaen konnen / al-hoe-wel datse door de Fracture verswacht ende ghekrencht zijn/is dese: na mijn beduncken/ dewijle dat int voorste deel van de Arm twee Schinc-

kels zijn/ desgheliicks oock aen 't onderste van 't Been beneden de knie/ eñ wanneer dan maer de eene schinckel alleene breeckt/ soo houd ende heftet de ander noch stijf ende sterck: daerom so gaet noch de Patient daer op met pyne/ arbeyt eñ met smerte. Maer wat boven aen de Arm ende achter ofte boven de Ellebogen/ al daer heeft de menschemaer een schinckel: desgelijckt isset oock met het been boven de knie ghestelt ende ghescha pen. Dierhalven en wil ick niet spreken van alle Fracturen dat het daer mede also gestelt zy/ maer ick segge alleene vande breuckē die Barst-breucken ghenoemt werden/ in de welcke de Armen ofte Been-schinckelen maer een scheur ofte een barst bekomen hebben/ ende niet een gheheele Fracture.

Van de Knack-schaden, wat het zy, met haer exempelen.

Knack-breucken worden die ghenoemt/ de welcke niet openbaer zijn: want memand weet wat dat hem ghebreeckt/ ende klaghen nochtans weten oock wel waerom/ waer datse gevallen/ gestooten ofte geslagē zijn: maer laten't ofte door onwetende vermeende Chirurgijns verwaerloosen/ ofte laten het wel selven so langhe aen loopen/ tot dat het in een schade uyt breeckt/ eñ ten laetstē voor eē Lijfsvloet van onverstandige eñ onvarene luyden geacht ende gehoudē werd/ ofte so het lange aenstaet so word het voor een mis-treed geachtet ende gehouden. Daer van ick u/ gunstige Leser/ eenige Exempelen voor oogen stellē wil/ op dat ghy grondlijck weten meught/ wat dat ick een knack-breucke noeme/ ende wat gestalte en ghelegenthey d datse hebben.

Eerstlijck/ was daer een jonge Dochter/ die wilde van de Marckt met eenige ghekochte Ware/ swaer gheladen te huys gaen/ doen viel sy hart op d'aerde neder ende sloegh met haer Scheen-been opeen steen neder/ ende na dat sy wederom op-gestaen was/ so droeg sy hare dingen seer kommerlijcken te huys ende liet het also aenloopen/ gebruyckte maer een Salfken omme het bloed te verteeren/ ende dat liep alsoo wel een half jaer aen dat sy dat ghequetste Been gestadig smeerde. Middeler tijd brack het door/ ende daer werd alsulcken schade uyt met groote pyne ende stanck dat ment voor een Lijfs-vloed hielt/ ende pleysterden also wel bykans een geheel jaer/ maer het wilden geen genesinge gheven. Men bracht haer ten laetsten by my/ ende na dat ick de oorsaeck van haer wel vernomen hadde: sprack ick met haer datse het openen liet/ doen vand ick de Breucke met eenen sneed/ ende het ghebeente was al begonnē te schilveren ende swart te worden/ ick dede het daer uyt/ ende repnigde de schaden daer na ende ghenas het als een geborsten been/ ende werd gantsch heel.

2 Ick hebbe het beleeft aen een Dochter die een mande met Appelen op haer Hooft droegh/ ende als sy door de Rapen ging trad sy in een groeve/ ende vertrad haer been aenstucken/ namelijck: de voorste schinckel beneden de knie: doen sette sy haer neder / ende wachtede tot dat haren Vader quam/ om haer te huys te draghen ofte te voeren: Maer als de Vader quam was hy gantsch rugh tegens haer/ eñ vermaende haer op te staen/ seggende: de Aderen zijn maer wat versprongen: doen ging sy noch eenighe hondert treden op het gebroken Been/ eñ maeckte het alsoo hoe langer hoe erger: alsoo datse nimmermeer daer op gaen mochte. Doen werdt ick namaels tot haer gesondē/ ende als ick seyde: het Been is haer gebrokē/ doen spottede een yder met my/ ende seyden: het is niet moghelijck dat een menschē een treed voort gaet met eē gebrokē Been/ eñ sy is noch so verre gegaen. Maer haer geloove werd tot d'Ervarentheyd ghebracht ende dat tot haer eygen schade: want het ghebeente ginghen van malkanderen / ende de schade wert haer schier te groot / ghelijck als oock my/ om haer wederom te recht te brengen.

3 Item/een knecht nam een dracht met gras op hem/ ende hy vernam een knack aen zijn Been / maer hy ginghen evenwel voort/ ende droegh zijn last met angst ende noot te huys: Daer upt werd my sulckē swaren geband/als ick opt gehadt hadde: eñ als ick hem opgesneden hadde was het een Breucke / ghenoeghsaem om te bekennen.

4 Item/ een Jongeling nam een Mate met Sout van een Paert/ ende hadde zijn Been oock gebroken/ ende is noch eenige dagē op zijn Been gegaen: maer de schinckels zijn hē daer na upt het Been ghegaen met groote ernst/ want hy was van veel Meesters ghesalvet aleer dat hy tot my quam / ende het was een waerachtighe Breucke: maer was in 't eerste daer voor niet gekend noch ghebonden.

5 Item/ een Scheerder wilde nae huys ryden / ende quam onder een goet deel Paerden/die sloegen malkanderen/ ende hem werd een Been aen stucken geslagen / hy ghevoelde de schade wel: maer hy wist niet dat hem 't Been aen stucken ware/ doen ging hy van zijn Paert eñ ging in zijn huys / ende zijn Leerse was hem so wel aen 't been gespannen/ alsoo dat hy zijn schade noch in 't gaen/noch in 't staen/ niet veel acht en sloeg: maer als men hem zijn Leerse upt toogh/ ende dat hy besien wilde of hy beter ofte slimmer gaen konde/ doen viel hy omme / ende zijn beyde Schinckels waren hem onder de kousseband by de knieschyve af-gebroken / die hebbe ick oock alsoo met sorghe ende angste ghecureert / dat hy eyndelijck met veel mopten ende arbeydt sonder hincken ghenesen is.

6 Item/

6 Item/ een Meysken droeg op haer Lijf een Mande met spaenderen / ende trad over een hooghe block/ ende hoorde haer Been oock breken/ wierp alsoo de Mande met spaenderen ter Deuren in/ende settede haer neder op het block: Maer haer Ouders waren haer ooc streng ende zy moste gaen tegen haer danck: maer zy most het oock lange daer na laten op-snyden/ nae datse langhe van een ander waer verbonden geweest / doen vand ick de Breucke waerachtigh.

7 Item / een Knecht hadde oock een Breucke / die was al voor lam gheoordeeldt/ ende int eerste werd ick gantsch bespottet/ om dat ick seyde dat het een Breucke was / tot dat ick hem daer na zijn scheen vande kousse-band af tot aen de Enckel toe daer uyt nam/ na veel twist ende gespot: want de Meesters die by hem waren/ die meenden oock dat het niet mogelick was dat ymand soude komen gaen/ wanneer dat hem zijn Been aen stucken ware: vele vande hare vielē haer oock by/ ende geloofden de twee Meesters. Maer de Patient seyde / ick weet dat my myn Been gebroken is/ ende als hy dat seyde: doen sneed ick hem op varsscher daed het Been open/ ende nam de gantsche Schinckel daer uyt / want het was hem swart geworden/ na dat het march door de breucke doorgedrongen was:ende hy genas/ liep ende spronck na datum van dien ende hinckte niet.

Nu laet ick noch veel Exempelen achter om te verhalen/ende wil liever de gunstighe Leser de oorsaeck verhalen: waerom dat yemand noch soude konnen gaen/als hem zijn Been gebroken is / Namelijck: Wanneer hem zijn Been alsoo ghebroken is/dat de Fracture tanden ende splinteren geeft/ gelijck als een Haesele-stock / dan houden de tanden ende schilveren het ghebeente noch op malkanderen: dewyle dā het gebeente op malkanderen stoot / soo draeght de Patient hem selven daer op/ gelijck als ymand die zijn Breucke niet sterck genoegh geheelet is/ want die selfde gaet oock in gelijcke anghst ende sorghe/ als die/ die zijn Been eerst ghebroken is. Ick wil nu noch maer een Exempel by-brengen / ende laten 't dan daer by berusten. Daer was een Knecht geweest die viel beyde zijn Schinckelen voor by de hand aen stucken ende beklaeghde hem seer / doen sloegh hem zyn Groot-moeder Azijn ende Kley daer over/ ende als ick de vrouwe selfs een oude Schade aen haer Been verbonden hadde/doen sag ick wel wat dat de Knecht schorte/maer ick en dorfte daer niet toe segghen: want ick docht by my selven/ veel licht sullen sy seggen het is niet waer: maer de Jongelingh klaegde hoe langer hoe meer: tē laetsten seyden sy tot my ick soude doch de Knecht besien / ick seyde doet uwe Medecyne daer over/ maer het sal doch niet beschieten: want de Knecht is zijn

Arm

Arm ghebroken/ doch my ghe-schiede als ick te voozen selfs ghedocht hadde / maer doch de Kinecht en hadde gheen ruste: want het was hoe langher hoe erger met hem/ als doen werdē eerst mijn woozden booz waer-achtigh bekend / want als de Kinecht zijn hand krom gewo-den waer/ doen lietmen my hem verbinden ende heelē: Doe rech-te ick hem wederom zijn ghe-beente effen ende slecht in / ende verband hem als recht behooz-de/ doen hadde hy wederom van de selve ure rust/ ende zijn hand ontswol hem terstont.

Uyt wat aen-wysingen, vra-gen ende selfs aen-tasten, dat een Knack-breucke, in Oude luyden ofte in Jonge kinderen, te ervaren zy.

SOu eender voozkomt die een Arm ofte Been heeft / daer sich een weynig roodighept met wat geswel verheven heeft/hoe-wel dattet niet altoos roodt wozd: daerom dattet ook niet altijd daer aen bekent kan wer-den/ booz die ghene die daer op niet wel en letten met besonde-re vlijd / maer eerst daer nae: wanneer dat het sich geerne soude willen verheffen ende upt-sweeren/ dan so bewijst het eerst een weynigh roodighepd / ende wat op-geheven ende hooghер als op een ander plaetse.

Wanneer u nu sulckr aen pe-mand vertoont/ soo vraget den Patient of hem ook pets booz eenighe dagen wedervaren zy/ kan hy u dat segghen/ soo kond ghy ook de schade dies te beter erkennen / maer indien hy het niet en weet ofte segghen kan/ van wegen zijn jonckhepd ende onmondighepd (want de jonge kinderen kan lichtelijck by an-dere kinderen/ pets ghescheden ende wedervaren/so grijpt hem dan tamelijck hard aen / ende gevoelt of ghy eenighe oneffen-hepd ofte gebrokens kond ghe-voelen: ende vraget hem weder-om/so hy u aanwoozden kan op wat plaetse dat het hem wee doet: Maer indien het een kind is/ so hebt goede achtinge daer op waer dat het klaget int aen-gryppen/ ende of het een kuyle of-te een bulte heeft/ eñ wat krom-achtigh siet / ende of ghy daer aengryppen konnet/dat u de vin-ger gelijck als heftet/ende dzuc-ket daer op als voortaen/als of ghy op een barstken van een stock gryppet/ende siet of het sich op die plaetse ook beweghet/ wanneer ghy hem zijn Lid doet verroeren. Wanneer ghy dan bevindet dat het sich roert ofte dat het knappet/ gelijck als een scheur aen een hout wanneer-men het roert ofte bupget / ofte dat ghy de kuyle kond gevoelē/ ofte dat het sich een weynig laet bupghen/ soo is het voorseecker een Fracture: Wanneer het al-schoon niet mede geeft in 't bup-gen / ende dat ghy nochtans de voorgaende tekenen / die boven staen/ met u hand ghevoelen en-de betasten konnet/ so is het ge-wisselijck een Knack-breucke ofte een Barste / die noch sijn

Teken van een Breu-cke aen een Been ofte Arm.

Aenwijsinge van een knack ofte een barst-breucke.

staet/alsoo dat hy daer op noch wel sonde komen staen ofte gaen / ofte met de Hand arbeyden / eñ niemand sonde het meenen dat hem sulcken schade sonde gheschied zijn. Daerom soo zijn de Fracturen veel beter te bekennen al staense noch so stijf/ als de knack ofte scheur-breucken. Eñ wanneer ghy het noch gelijckewel niet seecker en zijt/ noch bekennen en meught aen 't greppen/ buygen ofte gevoelē/ so hebbet acht op des Patientē woorden / of hy oock yets heeft hooren kraecken/ofte knappen/ ende wat arbeyd dat hy gedaen heeft/ of springhen/ of heffen/ of werpen/ vallen/ stooten/ slaen/ ofte in een groeve treden / over hooge drumpelen ende trappen schrydē/ by ladders af-klimmē/ ofte het Been stooten op d'bedstede-planck. Want ic hebse gehadt ende genesen/ die haer met om eñ wederom keeren int bedde ghebroken hadden aen Arm ende Been/ dat nochtans openbare bekende breucken geweest zijn / die een yder heeft konnen sien/ grypen ende voelen. Als by Exempel/ het heeft sich so begeven/ dat ick tot Neffels in Glarijs gesondē werd om een Jongen te visiteren/ want niemand wiste wat dat hem ghebrack: maer ick wist het seer wel/ doch ick en konde niet weten hoe dat het geschied ware / ende als ick seyde het is van een werp/slagh ofte val: maer de knecht met de synen/die seyden dat het gewassen waer / ick sprack wederom het is gequetst ghewoorden / het zy dan geschied soo als het wil: Ende als ick weg gaen wilde/ doe sprack zijn Bestemoeder tot de Jongen/ick bedenck my noch eens : zijt ghy niet eens van de kiste geballen/ als ghy met een ander Jongē wildet op eñ neder rydē/ende ghy hebt u altoos na die tijd beklaeght/ doen bekende het de knecht/ende seyde: ick bedencke my tegenwoordigh seer wel / want van die tijd af isset met my/ hoe langher hoe ergher ghewoorden: Ende dat was seer lange geleden. Uyt dese ende andere Exempelen meer kond ghy leeren / gunstige Leser/ dat ghy u niet lichtelijck in sulke saecken sult laten over-reden/ wanneermen al schoon seyd: het kind is niets wedervaren / ende het is van selver also gewoorden: want de Dienst-maegden verbergen eñ heelē het dickwils met vlijd/ wanneer sy de kinderen hebben laten vallen / ofte andersins beseert / op wat wijse dat het dan oock sonde mogen geschied zijn. Ende wanneer als ick de breucke/scheure ofte de bulte gevoelde ende bevond/ soo waren sy al te samen van eenderley woorden/ dat niemand niet wiste/ dat in haren doen het kind eenig leedt gheschied ware: want het was altoos gesont eñ sterck nedergeleyd/eñ het moste by nachte geschied zijn/eñ dat seyden sy somtijds altoos: op datse daer door haer heeren eñ vrouwen gramschap vermyden mochten: De kinderen plegen oock selfs even om die oorsaeck / sulcks haere Ouderen ende Bloedtverwanten

ten te verſwyghen.

De luyden zijn oock ſeer wangeloovig/ datſe terſtont meenen dat het kind van een Tooverreſſe betoovert is: wanneer dat de geneſinge niet ſtracx ende haeſtigh genoegh wil voort gaen.

Van een Nagel-geſwel, dat van de gemeene buffels de ſlapende worm, ofte de vijck genoemt word, ende wat het eygentlijck zy.

DEſe ſchade heeft veelderley namen op ſich nemen moeten/ dewyle datſe van weynigh menſchen recht bekent is: want eenige die noemē hem eē worm/ ende ic houde het daer oock mede/ dat ſulcken grooten ſchade wel een worm mach vergeleken worden/ want hy etet hoe langer hoe meerder rondſom hem/ eñ wort altoos grooter: dewyle dat het march/ dat upt het ghebroken been door-ghedrongen is/ nimmermeer weder in zijn plaetſe kan ghebracht werden/ ende nochtans zijn rechte plaetſe noch blyven niet en heeft/ ter ſtede daer het eenmael upt-gedrongē is/ ſo ſoeckt het dan hoe langher hoe verder/ tot dat het door nood ende dwang ſo verre komt/ dat het met alle ghewelt doorbreken mach/ door afbrandinge van 't huyſken ofte velleken des ghebeentes. Ofte men noemt het miſſchien daerom een worm: dewijle dat het knaget/ klopt ende tocket/ ende ſteeckt ſonder opholdē/ ende verweckt een jammerlijcke pyne aleer dat het rype is/ ende aleer dat het vleeſch verwiplet/ opbreeckt ende verſtervet gelijck als een geſwel/ ende 't geſchied dickwils dat oock 't ghebeente verſtickt word ende af-ſterven moet. Die ſulcken geſwel gevoelt heeft die weet oock op 't beſte daer van te ſeggen/ want my dunckt dat het een knagende worm is/ ende wel vergeleken mach worden/ ick ſwyge dat vele ſeggen dat het de ſlapende ongenoeckt zy: het welck ick oock daer voor achte/ want als men 't in tegendeel verſtaē wil/ ſo wort ymand daer door wel wacker: ende de lieflijcke ſlaep vergaet hem ſeer wel/ wanneer als ymand dieſhalven ſoo vele angſt ende nood moet upſtaen. Men noemt hem oock met recht de ongenoemde/ want men noemt hem niet ſoo als hy is/ daerom iſſet ghewiſſelijck een ongenoemde: Jae een onbekende ſchade/ die niemand weet wat dat hy is. Dewijle dat hy dan ſoo onbekend is/ ende daerom met synen rechtē naem nopt is genoemt geweeſt/ ſo gheeft ghy hem dan zijn oprechte name/ ende ſeggher: deſe ſchade aen een Vinger ofte deſe Nagelgeſwel/ en is niet anders als een knack-breucke/ ende is het voorſeker alſo/ andere mogen daer van ſchryven wat dat ſy willen/ ick hebbet alſo bevondē: ende de oorſpronck van deſe ſchade is daer upt ontſtaen/ wanneer de vinger eenig gewelt geledē heeft/ eñ dat hē het voorſte beentjen wat beſchadighet is/ ſoo begeert over een wijlken

tijds de Natuurlijcke vochtigheyd tot het scheurtjen upt te dringen (want soo haest als een Been een barst ofte scheur bekomen heeft/so pleegt het te geschieden) tusschen het ghebeente eñ het vliesken dat het gebeente bedeckt/het welck gantsch taey ende sterk is: ende is gelijck als een band: daer leyd dan de vettigheyd / ende dewyle datse dan upt haer plaetse geweken is / so moetse van noodswegen beginnen te vuylen / aleer datse doorbreckt ende het vliesken doorgebroken is: so gaet de jammer ende de pyne aen / ende het ghebeente word ook ontsteken/ beschadiget ende swart. Wanneer dat nu geschied is soo komt het ook in 't vleesch/ alsdan begint men 't eerst te sien/ daer nae soo doetmen't op met sorgen:neemt ook met der haest het voorste Lid geheel weg/ dickwils komt daer ook een lamme voet by/ ofte dat het Senu eñ Lede-water gaet/ het welc gantsch klaer ende geelu is/ ende maeckt hier door de saecke noch erger / ende indien dat boose noch voorder gaet/ so komt de Patient in gevaer om zyn gantsche hand te verliesen: Ja ook wel de Arm/ ende somtyts ook wel in doots ghevaer. Ick hebbet bevonden dat men ymand een af-ghestoven hand af-gesneden heeft/ dat van een ghescheurde Breucke voortgekomen was/ eñ is ook eenen in gheliicke ongheval een Schunckel afgenomen/ dē welcken men daer na op-ghesneden heeft omme te besien/ van waer dat het quaed zyn begin ghenomen mochte hebben. Dyt dese boven gestelde stucken kan men bevinden/ hoe dat kleyne ongeachte schaden/ tot groote Accidenten komen veranderen / die wel onghenoemde moghen hecten/dewyle dat niemant eygentlick weten mach van waer datse eerst zyn ontstaen en ghekomen.

Van de Knack-breucken inde Scheenen.

WAnneer daer een Knackbreucke inde Scheenen is/ soo begheeft het hem dickwils wanneer de barst begeert te sweeren / dat hy een holligheyd maeckt/ende begint met der tyt te vochtighen: wanneer daer al een holligheyd is / soo syght de vochtigheyd noch meer neder/ of ter zyden af: wanneer sulckx geschied soo isset veel erger als te voozen/ ende wanneer ghy al schoon de schade opent daer de materie is/ ende dat ghy het also meend te genesen / so sal het u doch missen / ghy doet wat ghy wilt: ghy maeckt de Patient niet dan te meer pyne eñ angst. Daerom rade ick u dat ghy dese by tijds opent / aleer dat de materi op een ander plaetse sich openbaert ende elders begeeft: want dese vochtichevt en breect van selfs niet lichtelijck door/ gelijck als anders een geswel/ want het kan wijcken ende vertrecken/ want de materi is meestendeels niet anders dā water eñ word swaerlijck tot materi.

Maer

Maer wanneer ghy de schade opent / ter plaetse daer de Fracture is / soo hout ghy altoos dies te beter daer by komen / dan wanneer ghy verre vande scheure openen moet / ende de barste gheneest ooc dies te eerder ende te sneller wederom toe: ende of het gheviel / dat ghy eenig gebeente mostet uytnemen / soo ware het veel bequamer als op een ander plaetse / want daer gaen seer selden eenighe losse beenen tot de barste uyt / wanneer sy alsoo versuynt werdē / ende datmense tot sweeren laet komen: Daer-beneven so zijn de beenkens / wanneer sy daer uyt willen / meestendeels swart / ende staen seer selden los / maer wel vast ende styf / alsoo dat ghyse met ghewelt / gheliick als met een Snijd-mesken ofte andere bequame Instrumentē / daer uyt nemen moet. Maer indien ghy wachten wilt tot dat het gebeente van selfs los woxt / so en konnen sy haer door geen ander middel af-sonderen / dan door de vuylinghe / ende indien dat sulcks gheschied / soo en zijt ghy niet een beentjen maer seer vele verwachtende: Het gheeft ooc een langhsame genesinge / ende is selden veel goedts daer uyt gewoxden: Maer geeft veel teeckenen / groeden / korte Leden / hincken / lammighepd ende een krom Lyf / ende latet / om alsoo te spreken / een eeuwigh teken achter hem. Daer zijn ooc veeltijds drie ofte vier breucken / eer ende sneller gheneesen / die alsoo gheopent woxden / dan anders eenen ongesneden / ende sulcks is my dickwils geschied ende wedervaren.

Verhalinge van eenige waerachtighe Exempelen, van mistredē ende kleyne Been-scheuringen, daer uyt groote schaden geworden ende ghevolget zijn.

DEse Exempelen heb ick daeromme den gunstighen Leser / wat wijdloopig ten goeden willen by-brenghen / op dat ooc openbaer werde / hoe dat men sulcke schaden wenden / ende stercken teghen-standt doen mach / op datse nimmermeer so woxden kommē. Want wat Chirurgijns hebben in die tijd / alsmen 1540 Jaer gheteit heeft / grooter schaden binnen Turich beleeft / die een gantsch Eerlijck geselschap der Chirurgijns, meer angst ende leet gebaert hebben / dan jupst die Accidenten / die door Mis-treden ende kleyne Been-scheurtjens / zijn veroorsaeckt geweest / onder de welcke eenige: die ick tegenwoordēn na malkanderen verhalen sal / wel een gantsch jaer te voozen ghemedecyneert zijn / aleer datse by my ghekomen waren: Eenighe wel een half jaer: eenighe wel twee jaren / sommige min sommighe meer / na dat het hem beghéven hadde. Ende dit alles schrijve ick maer alleene tot waerschouwinghe van de Jonge aenkomende Meesters. Eenige daer van wil ick de Patienten te verstaen geven / daer van

eenige noch als getuyghen zijn in dit tegenwoordige jaer 1563. Wat moyte/ arbeyd ende smerte/ datter te voozen geweest zy/ ende hoemen haer ghecozdineert heeft de Leden af te snyden/ende ooch die af-gesneden zijn/ alleene van wegen een eenighe mis-treed/kleyne stoot ofte val/ daer van eenige verlammet zijn/ ende daer na met groote angst ende nood hinckende zijn gewozden/ daerom een yegelijck noch blyde geweest is/datse noch wederom daer toe ghekomen waren/ op datse hincken/ staen ende ruste hebben mochten.

Eerstlijck/ wasser een weduwe van een overlede Kleer-maker/Anna genoemt/die dede een mis-treed over een stelling/ ende wozd lange ghepleystert met angst ende nood/ende was booz de tweedemael goedt ghevonden/ de voet van 't lijf af te saeghen/ maer wert noch ten laetsten met veel sozghe/ Medecyne ende stovinge wederom gesont gemaeckt.

2 Item/ een Metselaer dede een mis-treed op een ladder/ die is een langhe tijdt met groote angst ende noot gemedecyneert/ int laetste zijn been af-gesaeght gewozden/ende konde geen hulpe bekomen noch booz Inlandsche noch Uptheemsche Meesters.

3 Item/ ick heb twee Bzoeders tot Kinenou met groote sozge ende arbeyd/ hare beenderen die swart waren upt-gegraven ende gheboozet/ van de welcke dat den eenen noch ghenesen is/ maer de ander behieldt eenighe schade/doch ginghwederom op zijn beenen booz steeg eñ straer.

4 Item/ ick hebbe de Molenaers Stiefdochter tot Cloten/ haer ghebeente met een Snyd-mesken moeten upt snyden/ende heeft so vele pijn eñ arbeyd geleden/ van wegen een mis-treed over een dzumpel ghedaen/doch is te voozē lange gemeestert geweest/ aleer het Been vuyl ende swart ghewozden is/ ende aleer datse tot my quam: maer is daer na weder op haer been gestaen/gegaen ende genesen.

5 Item/ daer is op een seeckeren tijd/een persoon/een weynigh van een Ladder gevallen/ als hy na Byen wilde sien/ende stroopte hem een weynigh: aen dese is my nopt gheen swaerder band gewozden/sonder de snelle Doot/ende veel andere eerlijcke Meesters/hebben veel sozge ende herten-leedt aen hem beleeft: doch int laetste is hem zijn been af-gesaeght/ ende daer aen ghestozven.

6 Item/ een knecht van Regensdozp/die settede hem op een Merckt-steen/ ende hoozde zijn Been knappen/ging ende stond noch daer op veel dagen langh/ ende als hy van de Meester gesmeeret was/ werd hy tot my gevoert: de Meester spzack my tegen/daer na bevond ick int leste wat dattet was: want ick nam hē zijn been vande Kousse-band af tot op de Enckel toe/ daer upt/ende wert also genesen dat hy liep ende spzanck/ ende hadde geē booz-schinckel in zijn been/

been/ wāt sy was daer gantsch uytgenomen/ ende of het schoon in 't eerste gantsch met en was in 't aensien/ soo werdt hy doch daer na met groote smerte / sorge ende angst genesen.

7 Item/ eender tot Einsidlen/ tot Schobechlen als hy een dracht met gras heeft willē op hem nemen/ hoorde hy oock een scheure ende barst aen zijn been geben/ maer ging eñ stont noch een tijdlangh daer op/ ende zijn been wert hem ooc uuyl gelijck als vande ander daer boven geseyd is / ende werd van my opgesiedē/het welck van zijn Ouderen al te maal gesien is dattet also vergaen ende verduylt ware/ het welck alleene vande barste geschied is/ 't welck hy hem dickwils beklaeghde.

8 Item/daer was een vrouwe tot Geroltswijl / nedergesetten/ ende haer verruckt hebbende / is daer uyt sulcken grooten dicken been ghewoorden/ als ick ergens omtrent ghesien hebbe. Ick hebbet op-ghedaen/ ende daer is sulcken menighte van Materie uyt-geloopen / dat het niet wel te verhalen is / ende is na veel dagen wederom gheeureert met angst ende sorghe het ghebeente en was niet swart/ bleef alles by malkanderen/ ende daer gingen geen splinteren noch schilverkēs daer uyt. Niemand soude het gelooft hebben/ dat dese vrouw wederom soude gesont gewoorden hebben/ want het was haer van een kleyne schade gewoorden / ende also geergert / dat het my selfs verwonderde / ende was my niet wel geloovelijck/ so ick het selve niet gesien ende Ervaren hadde/dat uyt sulcken kleynen doen ende slechte aensien / sulcken grooten schade/ dese vrouwe overkomen soude / sy stont oock ende ging een lange tijd van te voozen daer met onme/ aleer dat het tot sulken grooten schade werd.

9 Item / een Knecht tot Swertzenbach/ was vande bovenste Mist/ tot op de onderste gespzongen/ ende werd in 't eerste als met geachtet/ maer daer nae werd daer een groote swarigheyd uyt: ende na dat hy langhe gemeestert hadde/ quam hy ten laetstē tot my/ ende ick heelde hem zijn gebarsten been wederom/ eñ verbond hem als een ander Fracture: want zijn been was hem noch niet swart gheworden/ alsoo dat het wederom konde aen malkanderen hefften/ eñ heelden sonder eenige besondere pyne/ gelijck als een ander Fracture ofte scheure.

10 Item / een Dochterken tot Hozgen/ is oock lange tijd met al sulcken schade omgeloopen/maer in 't laetste op-gebzoken/ ende met veel moyten ende arbeyd geheelet ghewozden/ ick hebbe oock veel kleyne splinterkens daer uyt moetē doen: doch werd wederom ghebonden als een Bzeucke/ ende gheheelet als een Schamp-bzeucke.

11 Item/ een knecht tot Hozgerberg hadde een barste bekomen/ ende heeft oock lange tijd daer nae daer op ghestaen ende ge-

ghegaen / ende heeft met angst ende noodt vele daer mede besocht/alsoo dat de Schinckel sich verhief ende vuyl werd/eñ ging een lange tijt met groote stanck ende vuylighepdt. Daer na als hy my ghelevert werd / heb ick hem zijn gebeente op-gesneden/ wel besien/ ende de Breucke gevonden: ende het vuyle been met een Snijd-mes ende andere Instrumenten daer uyt-gegraven/ soo als my dat best ghewoyden mocht/ eñ hebbe hē daer na verbonden als een Schamp-breucke/ende is wederom genesen gewoyden: maer bleef wat hinckende/ ende is daer na zijn voet ende been met de hulpe Godes also behouden ghebleven: daer doch niemand anders meende/ dan dat zijn Been hem af-ghesneden soude werden. Dese boven ghenoemde / ende noch veel andere Schaden meer / zijn uit eerste maer alleene ghekomen van een Mis-treed / van kleyne heffingen ofte in groeven te treden / ende van kleyne streecken ende werpen ontstaen / also dat daer over te verwonderen is/ of sulckx mogelijck soude konnen wesen: dat ymand een Been alsoo slechtelijck soude konnen beschadighet werden/ alsoo datter een breucke ofte scheure van gewoyden zy: indien men 't selven niet gesien hadden. Maer wanneer als ick het op-sneed ende besagh/ so merckte ick seer wel/ wanneer men het alsoo slechtelijck verbonden hadde/ ghelijck als een enckelde barste / soo en ware daer geen kleynder noch grooter schade van gewoyden/ maer ware sonder meerder soyge ende smerte genesen.

Van de gewisse aenwysinge, op-snydinge, verbindinge ende genesinghe der ghekloofde Schinckelen.

SOu yemand booy-komt die hem een weynigh beklaeght aen zijn Been/ ende dat ghy bemercket dat hy een scheurde Schinckel heeft/ so behoeft ghy daer booy met veel soyge te dragē / het zy dan dat het hem over een langhe tijd al gheschied zy/ ofte dat het sich wilde verheffen ende op-swellen/ ofte booy-breken. Van soodanige is daer boven genoeghsaem aen-gewesen ende bericht gedaen/daer ghy u met vernoegen sult. Maer indien het noch varsch eñ onverheven is/ende dat het noch met swellē of sweeren wil/ het welcke ick dan varsche Scheurbreucken noeme: dewyle datse noch varsch gheschied zijn/ende al wat opgeloopen ofte geswollen zijn/soo isset doch gering ende licht om te helpen / ende ghy kond hem alsoo doen: Maeckt een Plaster over 't Been / het welck ghy alsoo berepden sult: Neemt Harst een pond / Was twee loot/ Terpetijn vier loot/ Colophoni twee loodt/ Myrrhæ een dragma/Walwortel eē loot: Maeckt het tot een Plaster. Maer laet dese Plaster met rondsom 't Been te samen slupten/ also dat het gantsche Been met de Plaster bedeckt zy: maer een

Plaster tot gescheurde Beenen.

een weynigh bloot blyve. Ofte ghy kondt hem met de roode Plaster verbinden/ gheliyck als een Fractuerken. Maer de Patient die moet noch gaen noch staen/ soo het aen een Been is: maer so het aen een Arm is/ soo sal hy hem in alle manieren verschoonē/ tot dat hy weder sterck aen 't Lidt gewo3den is: maer doch soo moet hy evenwel de Plaster noch een wyle tyds dragen/ als het al genesen is. Ghy behoeft ooch gheen Spalcken/ wanneer dat het stijf ende sterck staet: maer soo de Breucke een weynig beweget/ ofte kraeckt/ so ghebruyckt een Spalck ofte twee/ na dat het u goet duncket ende verbindet hem: Maer indien het been noch stijf staet soo verbindt hem maer passelijck stijf met Plasterē over malkanderē gelepd/ende redelijck breed over de barste aen beyde de zyden/ soo sal de Plaster hard ende stijf op malkanderen bestaen/ ende houd ooch veel spyer/ dan wanneer hy maer enckelt overghelepd wo3d: maeckt ooch een goede Windsel daer over/ ende laet het also acht daghen langh leggen/ wel tamelijck vast met de Windels toegetrocken/ doch niet te hard toe-gehaelt/ op dat het voo3ste Lidt gheen schade wedervare. Dit is te verstaen van 't voo3ste deel van de Arm/ voo3 de Elleboge/ eñ van 't onderste deel van 't Been beneden de Knie. Maer het achterste deel vande Arm boven de Elleboge/ende het grootste deel van 't Been boven de Knie/ sult ghy so geringhe niet achten/ ghy en sult ooch gheen Spalcken daer op ende daer overleggen/ want daer en is niet neer als een schinckel op die selfde plaetse/ de welcke veel eer verrucket werd als de voo3ste ende onderste Leden/ want die selfde hebben altijdt twee schinckels ofte beenen/ een groote ende cenkleyne schinckel beneden malkanderen/ die verruckt haer veel minder/ als daer maer een groote schinckel is. Daerom isset veel so3ghelijcker aen de groote boven-arm/ dan aen de kleyne beneden-arm: gheliyck ooch veel meer so3ge te draghen is/ voo3 het groote boven-been/ als het onder-been. Ende dat met alleene om dies wille: om dat het maer een Been tot een behelp heeft ende niet twee gheliyck: maer ooch daeromme/ om dattet veel meer te lyden heeft int heffen/ tillen/ staen/ klimmen/ gaen/ dragen ende legghen/ als de voo3ste ende onderste Leden: Hoewel dat ymand het teghendeel wel mochte seggen/ende sustineren aldus: draght niet het onderste ende voo3ste deel dat bovenste ende het achterste. Maer doch de Ervarentheydt ghetuyght het Contrarie/ dat acht bovenste meer kracht moet zijn als aen't onderste: dat weet ooch een peghelijcke Arbeyder ende Voetganger seer wel: ooch so ver-ruckt een eenigh Been veel haestigher ende snellier van malkanderen dan daer twee gespannen Beenen by malkanderen staen: Het heeft ooch veel

meerder march ende is dierhalvē ooc veel grooter van march-pype / alsoo dattet veel haller staet eñ eer verruckt word / dan wanneer het so hol niet stont ende so wan niet en ware.

Daeromme veracht dat bovenste deel niet / al ist dattet niet en kraecket ofte dattet niet en ver-ruckt / noch betasten laet: want het is alrede seer perijckeloos / soo ghy het met grypen gevoelen kond. Daerom siet wel toe dat ghy het niet verwaerloost / maer verbindet hem soo wel ende soo vlytigh als ghy meught: Laet het niet / maer Spalckt het boven aen 't bovenste Been. Want soo ghy het niet Spalcken wilt / so soude het lichtelijck u ende den krancken te swaer worden.

Ghy moet hem daerom niet Spalcken / gelijck als een Fracture / maer alleene met een breede Spalcke ende op 't meeste met twee / beneffens een dobbelde Plaster allesins daer overgebonden ende geleyd / so word het also stijf als een Harnasch. Laet het alsoo thien ofte twaelf daghen verbonden blyven / wel stijf met de Rol-windelsen aengetrocken: want het mach veel styver aen-trecken ende binden verdraghen / dan voor aen de Arm ende beneden onder de Knie. Want ghy moet de af-stervinge besorgen aen de voet / ghelijck als oock aen de onder-Arm / daer moet ghy de af-stervinghe vande Hand besorghen / het welcke ghy / van weghen de groote Musculen ende Senuwen / boven int dicke van't been niet behoeft te besorghen. Ghy sult het oock dichte boven de Knie / soo stijf niet binden noch aen-trecken / als wel om hoogh dicht aen 't lijf / want het mach daer oock so vele niet verdragen als boven aen 't dicke Been. Daeromme hebt insonderheyd achtinghe daer op / dat ghy het niet al te veel en bindet wanneer ghy verre van hem zijt / eñ oversulckr niet haestigh weder by hem komen meught: ofte wanneer het noch een Kind is / het welck oock sulcke stercke Musculen eñ Senuwen niet en heeft / gelijck als een oud Mensch / ende kan oock so haest niet klagen met wijsen ende segghen / gelijck als een oud verstandig mensch / die u seggen kan / hoe ende waer dat hem seere doet: het welcke ghy alles soo wel sult Observeren ende so eygentlijck waernemen inde gescheurde Breucken / als in ghemeene Fracturen / maer nochtans soo en isset nimmermeer soo ghevaerlijck in de Knack-breucken als wel in gemeene Breucken / noch in 't verbinden als weer verbinden / int manck worden / ende diergelijcke toevallende dingen. Ghy sult oock in een scheure ofte barste / op 't gebeente goede achtinghe hebben / dat ghy hem versorget ende toebindet / op dat hem zijn march ende vettieheyt niet door en dringhe. Ende dat het niet blijft staen tusschen 't gebeente ende het vliesken dat over 't gebeente ghespannen leyd / op dat het geen swartigheyd aen 't gebeente

beente Causere / ende ten laetsten noch door-breeckt als een gheswel / ende dat het niet en Fistilere noch schade en doet. Want het is een Fistel op 't allermeeste seer gelyck / overmids dat het veel gaten heen ende weer veroorsaeckt / als het ten eynde op-breeckt / ende dit alles komt alleene van de Scheure ende Barst des Beens voort / wanneer het march ofte de vettigheyd des Beens door-ghedronghen / ende tot materi ofte geswel gheworden is / ende dattet sich heen ende weer verspreydt / ghelijck als ick dickwils ghesien hebbe. Waer toe dat dan somtydts een Lijfsvloed by komt: Aldaer is dan lammigheyd Senu-water ende andere quade vochticheyt meer / het welcke dan den Patient zijn Sieckte vermeerdert / ende ten laetsten verderft / ende sterft met veel nood ende pyne. Voorders wanneer al schoon eenighe wel wisten dat haer Been gebroken ware / daer zy op stonden ende humpelden / ende dat het al een wyle tijds geleden ware / alsoo dat ick besorghde dat de vettigheyd niet wederom soude konnen ofte moghen / sonder schade / verdeeldt ofte verdreven werden: dan nam ick een ander by de hand ende verband hem niet gheheel als een Fracture / maer sneed daer een gat in / ghelijck als een Schamp-breucke / het welcke men een Incisie noemt. Ick hebbe oock de Sneede gantsch warm / op die plaetse daer de Breuke ende de roodigheydt gheweest is / ende daer rontsomme verbonden / ghelijck als een Breuck-wonde: ick hebbe oock een spalck geleyd op die plaetse daer geen roodigheyd en was / ende hebbe hem also laten stil houden / tot dat hem zijn Fracture verswooren was / de roodigheyd ontstack hem alsoo dattet ghelijck als een gheswel sich vertoonde / als het dan rype was ende op-brack / dan verband ick hem met vlijd / tot op 't gebeente.

Ick liet oock de Band gestadig blyven / op dat de vettigheyt ofte de vochtigeyd niet voorder door-dringen ende nedersacken soude. Daerom heeftse een tijd langh moeten blyven leggen aleer dat het op-ghebroken ende verswooren waer: want ick leyde een weynigh Plasters op de hoogte ende roodigheyd / gelijck als Diachilum eñ bewaerde het wel rondtsomme dat het niet voorder door-dringhen konde / dan alleene op die plaetse daer het op-breken soude.

Doch ick rade niemand dat hy so doet: Maer indien ghy also verbinden wilt so let daer wel op / dat ghy de Plaster niet rontsom het Been toe en slaet / ende dat ghy geen smalle Windels en neemt om mede te binden. Want so als de plaetse verheft ende op-swelt / daer het swellen ende op-breken wil / also wel verheft hem oock 't gantsche Lid / daer de sweeringe aen staet ende dwinghet dan hoogh onder de Plaster / eñ vertoornt het Lidt.

Dierhalven wanneer ghy het alsoo van selven wilt laten opbreken/so maeckt altoos de Rekeninghe dat sich het gantsche Lid verheffen eñ opswellen wil/ daerom en moet ghy soo hardt niet binden/ want soo het swelt ende dat ghy dan geen lucht en geeft/ ofte dat de band niet mede gheeft / met t'samen de Plaster/so soude het licht dienen tot verstickinge van 't Lidt / ende tot verstoringhe van de gantsche ghesontheyd. Ick schryve hier van om die redenen / om dat veel menschen gantsch niet willen hebben/dat men haer een weynig met een yserken sal openen: hebben alsoo veel liever een langhdurige pyne ende genesinge/dan dat se wat haestigh daer van souden komen.

Soo ghy een versachtinghe daer op leggen wilt / soo legget heel sachte daer over ende bind het gantsch sachte toe / als namelijck: een Diachilum, ofte een Melilotæ Pleyster / ofte andere lichte wel-besochte stucken / die tot versachtinghe dienen op de schade / op dat ghy de schade niet en doet wyder ende verder versweeren. Als het dan tot opbreken hem vertoont / soo geeft het de tijd dat het niet strax opbreeckt ende weg vloeyt: want daer komt gemeenlijck een Senu-water voor den dagh / ende loopt daer niet uyt ghelijck als een verswooren materi: maer ghelijck als bloed ende water/ het welck een goet teecken is. Maer soo het een witte materi uyt loopt / soo isset een ghewis teecken van Putrefactie ende Seperatie in 't gebeente.

Maer wanneer daer water ende bloed uyt komt / soo wijst het een versche op-brekinge sonder eenige Been-vuylinge. Hebt gestadighe achtinghe daer op dat ghy hem inde Band houdet gelijck als eē Schamp-breucke/ alsoo dat hy hem niet en kan veranderen ofte verrucken: want het word veel sachter ende weecker / wanneer dat het swelt ofte sweert/ dan wanneer het ghesworen heeft: ende lijdt dierhalvē veel meer schade met treden/ stooten/ ofte heffen/ als wanneer het versworen waer. Daerom verbind hem ghelijck als een door-gedrongē schamp-breucke/ ende legghen een versche Fractuer-plaster daer over/ ende laet hem/ ghelijck als voor desen gheseyd is / een openinge/daer door ghy des daegs twee ofte driemalen verbinden meught/ ende let daer wel op dat ghy de vuyligheydt oft de materie niet onder de Plaster laet loopē/ op dat de Band van de materie niet uyt en recke/ ofte tusschen de Plaster stinckende werde. Want wanneer de Fracture gheopent wordt / dan ontswelt het Lidt vande uytgangh der materie/ ende het word aen de Band ende Plaster bol ende los/ ende de spalcken en houden oock geen meer/ daeromme ghy oock de Plaster haest sult moeten vernieuwē ende de Band herbinden/op dat de Spalcken stijf houden mogen. Laet hem oock gestadigh een plaetse open/ alsoo dat

dat de roodicheyt ende de plaetse daer het sweeren wil / van de Plaster niet bedeckt sy / maer open blyven mach / op dat ghy daer by sult mogen komē wanneer ghy hem verbinden wilt: Laet oock de plaetse wel los ende onghebonden blyven / op dat ghy de materie niet te rugge en dryft / van de versachtingen die ghy daer over legget: want soo ghy aldaer oock stijf ende hard bindet / soo staet te besorgen dat de materie elders soude soecken door te dringhen ende op te breken. Ende wanneer ghy het opsnyden wilt so moet ghy te vooren daer wel op letten / waer dat ghy het doen wilt / namelijck: op die plaetse daer het dē krancken alderpynlijcks is / wanneer ghy hem aen-grypt: want aldaer leydt oock de scheure int been verborghen. Soo ghy dan bemercken kond waer datse is / soo let wel op die seeckere kenteeckenen / daer dese schade by bekend mach werden: grypt dierhalven met uwen vinger int op ende neder strijcken / of ghy niet wat kond gevoelen / kraeckten / bewegen / ofte eenige krommigheyd / van dalen ofte bulten ende dierghelijck: Indien dat ghy gheen van de voornoemde teeckenen gevoelen konnet / soo mercket voornemelijck op dese volgende teeckenen / als daer is: de pyne ende de smerte op 't gebeente int grypen ende aen-roeren van die plaetse / met een tamelijcke hardigheyd ende roodigheyd / ende is op 't hooghste verheven daer de Patient meest klaget ende dat het niet en doet als ghestadigh woeden / ende uwen hand weg stoot / ende swelt nerghens anders als alleene op die plaetse: Maer indien het voorder swelt dan alleene op die plaetse / soo isset een teecken / dat het gebeente ende het vliesken van dien / ofte het Panniculum al vervuylt ende door-gebeten is. Wanneer nu dese drie teecken (daer van de roodigheyt het voornaemste is) alle by malkanderē zyn / datse met een vinger konnen bevoelt werden / soo is 't voorseecker dat al daer een barst in 't been is / ende nergens anders: ende ghy hebt also uwe ghewisse teecken waer dat ghy 't openen sult. Maer op dat ghy die plaetse / die ghy alsdan ghevonden hebt / met wederom verliesen sult / soo sult ghy terstont met een houtkoolken teeckenen ofte met een krijt / ofte roodesteen / ofte Olp-droppelen: want soo ghy het niet teeckenen wilt / so verandert het met binden / ende ghy zijt daer nae soo seecker niet nae 't verbinden / als wanneer ghy 't voor uwen ooghen siet. Ghy sult hem oock voor dese reys niet binden met Rol-wondels noch met Latel-banden / ten zy dat ghy eerst wel versien zijt / met de Plyme / met een Plaster over het gat te leggen / met een wiecxken / gheljck als oock met Salve / Spons / Water / Scheer eñ Spadel / &c. Maeckt voor heen een Wiecke twee ofte drie ende de eene kleynder als de ander / op dat ghy eenen meugt hebben na u behagen. Eñ wanneer

neer ghy het alles na nootdruft wel toe-gherust hebt/ soo neemt een lange Rol-windels langher als een paer vademē/ ende bind hem zijn Been ofte Arm/ &c. met een kruys-band/ op dat ghy allerwegen om ende om bewinden moget/ ende dat ghy de geteeckende hooghte met de windels niet en bedecket. Trecket oock de windels sterck ende wel te samen/ op dat ghy hem dat ander vleesch met de Aderen ende Senuwen neder bindet/ ende dat sich oock de roode beteeckende plaetse dies te beter verheffen mach. Bevlytigt u oock dat ghy de schade daer ghy hem op-snyden wilt/ hoogh doet oprysen/ so zijt ghy dan seecker dat de materie ofte de vettigheyd/ sich nerghens anders verdeelen kan/ ende ghy meugt oock daer na dies te seeckerder daer inne snyden: want ghy en hebt niet te sorghen dat ghy een onrechte plaetse sult treffen/ ende dat u de Patient niet ontrecken mach/ dat ghy daer door een ander plaetse soudet quetsen. Het snyden doet oock so seer niet/ wanneer ghy het wel bindet/ dan als ghy het sachte ende weeck toebindet: Jae ick hebbe noch dickwils over de windels twee Latelbanden gebonden/ de eene boven/ de ander onder: want ick besorghde dat my de vettigheyd ontsluyten soude/ dat ickse niet recht noch wel soude konnē treffen. Weest niet het snyden onvertsaegt: want daer en is geen sonderlinge sorge noch perijckel in gelegen/ oock niet int bloeden selfs/ ende wanneer ghy hem alschoon een Bloed-ader quetset/ so isser doch geen perykel in gelegen. Want wanneer ick selfs al een Ader getroffen hadde/ so liet ickse doch niet lange loopē/ maer verbandse wederom: daer is oock geen kleyne voordeel inne/ wantse maeckt de Patient goede lucht/ ende word dies te minder in de sneed/ eñ het Been wort dies te lichter/ met minder pyne ende smerte: als wanneer het bloed daer inne ghebleven ware. Ghy kond hem dickwils oock niet openen of ghy moet een Bloed-ader treffen: Insonderheyd beneden de Knie/ ten waere dat de Aderen vervuylt waren/ also datter gheen bloed maer materie inne stack.

Ick spreke teghenwoordigh van alsulcke daer geen materie/ vervuylinge/ noch gesweer inne is/ maer daer een varssche huyd ende vleesch voorhanden is/ ende daer sich een roodigheyd vertoont. Ghy moet oock inde roodigheyd snyden wanneer ghy hem recht openen wilt/ anders soud ghy de sneede vergheefs doen/ wanneer ghy de roodigheyd niet en treffet/ eñ dat daer na de vettigheyd daer uyt komē mach. Wanneer ick de Patient alsoo gehouden hadde/ ende het allerhoogste vande roodigheyd geteeckent hadde/ so nam ic een stercke vlijm ofte Laet-yser/ ende greep hem wel daer op waer dattet my sterck tegen stiet/ ende taste soo diep daer in dat ick geerne de scheure gevoelde/ ende ick keerde ghemeenlijck het

Yser

Yser een weynigh in mijn hand
omme / op dat de Incisie rede-
lijck groot macht vallen/ tot op
de Fracture ofte de scheure. En-
de soo ghy dat niet en doet soo
loopt gemeenlijck de openinghe
soo snel weder toe / als of ghy
maer met eē priem door een drie
oft vierdobbelde doeck gesteken
haddet/ also dat ghy swaerlijck
met een wiecrken daer in komē
konnet/ gelijck als met een Ve-
ter sonder naelde door eē doeck.
Daerom hebt wel acht daer op
dat ghy uwe geopende passagie
niet en laet vervallen/maer laet
het blyven tot dat het een wey-
nig uytbloedet. Ende indien het
een weynigh te seer wilde bloe-
den / soo legghet een weynigh
Boomwolle ofte Boevijst over
de wiecke met een klevende pla-
ster bedeckt / ofte houden een
natte Sponce daer over tot dat
het bloed stille staet. Ende wan-
neer dat ghy meent/dat ghy het
Vliesken niet doorsneden hebt/
soo maeckt een stijf ende sterck
wiecrken redelijck wel toe-ghe-
dreyt / ende bestrijckt dat voor
aen gantsch wel met een scher-
pe Salve/ende stoot het daer in
tot dat ghy merken konnet/dat
het Vliesken daer van gheroert
mach werden / soo maeckt het
wiecktjen hem selven ende oock
de schade goede lucht/ ende ghy
en behoeft nimmermeer gheen
besondere scherpigheyd daer by
te gebruycken/ maer het geneest
gelijck als een varssche quetsue-
re/wanneer dat de scherpigheyt
wederom daer uyt gegaē is: eñ
wanneer ick somtijds al meen-
de dat ick het rēcht ende wel ge-
troffen hadde/ so nam ick even-
wel een stercke harde wiecke/
soo als die best in 't wondeken
gaen wilde/ eñ bestreeck dat met
Egyptiacum, met een weynig ge-
brand Alluyn daer op gestroyt/
op dat my de openinge niet toe
en viele/ maer wat wyder soude
worden. So ghy dit doet/ soo en
maeckt ghy geen langhe pyne/
ende ghy behoud de wonde wel
open/wanneer ghy het los daer
inne doet. Na dat ghy hem dan
een wyle hebt laten rusten/ ende
datter gheen bloed meer uyt en
sypert/ daer de band van besoe-
delt kan werden/ so meugt ghy
hem wel verbindē met eē Frac-
tuer-band/ gelijck als eē gebro-
ken Been/ende laten de wonde
open/op dat ghy daer by komen
meught sonder eenige beweging-
ge/ gelijck als een gepenitreerde
Fracture ofte schamp-breucke.
Verbindet hem alsoo als geseyd
is/ so en behoeft het niet soo veel
Plasters/ Windels noch spalc-
kē/ ooc sorge noch arbeyd. Ghy
sult oock de wonde niet veegen/
ghelijck als met de Schamp-
breucke gemeenlijck gheschied/
maer gheeft alleene de wonde
goede lucht datse vry ende lyber
staet. Doet de Plaster daer over
op datter geen lucht toe en ko-
me/ ende dat de materie ofte de
vuyligheyd daer by verhoedet
werde / datse niet tusschen de
Band in en vloeye / hy moet
oock niet so stil leggen/ ghelijck
als een Schamp-breucke ende
moet oock so lange niet wachtē
want het is een begin van een

Schamp-

Schamp-breucke/ ende so ghy sulcken Been-scheure recht ende wel verbinden konnet/ so sal het u in alle andere Schamp-breucken te verbinden een groot voordeel zijn/ ende verstant geven.

Van eenighe nutlijcke ende ghedenckweerdighe Regelen, daer inne kortlijck, alles wat tot Been-scheuren noodtwendigh is, beschreven.

IN somma te seggheu/ weest gantschelijck daer tegen/ dat de Beenscheure niet en verswecret/ soo vele als u mogelijck is/ het gaet anders sonder schade vande arme patient niet wel af.

Laet hem niet langhe open staē/ maer so haest als het sluyten wil so laet het toe heelen/ ende gebruyckt achter de vier dagen geen Miecken meer.

Druckt oock niet veel daer op/op dat ghy het nieuwe vleesch niet en quetset/ende eerst doet af vallen/ op dat het vleesch daer door niet verlet werde.

Corrideer hem oock niet ten zy dattet noodigh is/op dat het ghebeente niet swart daer van werde/ want het behoeft gheen Corrosijf.

Gebruyckt geen Swel-wiecken/wantse zijn alhier meestentijds schadelijck.

Begeert oock met gheen Instrumentjen noch Soeckerijen te ondersoecken ofter schilveren in zijn: want so ghy dat doet so maeckt ghy het ghebeente schilverigh/ende heeft nimmermeer niet geerne.

Laet daer gheen lucht in komen/ op dat ghy het witte ghebeente niet swart en maeckt: want als 't gebeente lucht ghevoelt so word het geerne swart/ ende nimmermeer geneest haer.

Maeckt een kleyne wondeken ende niet wijdt.

Snydet het wondeken langs 't Been/ ende houd het yser niet overdwars.

Hier mede wil ick dit tweede Deel vande Cure allerley wonden, ende de genesingē van veelderley Been-scheuren eñ breucken/ met de hulpe Godes gheluckelijcken ghe-eyndighet hebben.

Eynde des Anderen Deels.

Van de Toevallen der wonden,

Waer by de selvighe, aleer sy komen, te bekennen zijn, wat daer uyt af te nemen sy: Hoe die voor te komen, ofte so sy in-gevallen zijn te helpen, &c. Voor desen noyt alsoo beschreven.

Dat Derde Deel.

OT noch toe heb ick u/ gunstige Leser/ seer eenvoudigh ende slecht/ doch grondelijck bericht/ soo vele als de eygene Ervarenthepd gheleert heeft: hoe ghy allerley wonden/ van 't Hooft aen tot op de uyterlicke Leden/ gelijck als ock veelderlepe scheuren ende Beenbreucken sult Cureren: Verhopende wanneer ghy de saecke recht na gaet/ gelijck als ick u de wegh gewesen hebbe/ dat het u niet berouwen en sal: Alleene dat ghy de saecke wat eygentlijcker moet nacdencken/ende met blijd ende ernst het uwe daer by moet doen: Dewyle dattet onmogelick is/ alles (tot op 't minste toe) te beschryven.

Nu wil ick u ock in 't Derde Deel berichten op 't beste ende eenvoudighste/ ock op 't allergetrouwste soo vele als my mogelijck is: vande Accidenten ende Toevallen/ beyde des gequetsten ende der wonden/ welcke een van de beste en-

Kennisse der Toevallen seer nootigh.

de noodwendighste puncten is / daer de Chirurgie op berustet: Dewyle sonder kennisse der Toevallen by de wonden wepnigh vruchtbaerlijcks uptgericht kan werden: Ja dewyle dat daer dooz merckelijcke ende onwederbrengelijcke schaden toe-gevoegt werd: gelijck als sulckr de dagelijckse Experientie meer als genoeg te erkennē eñ te verstaen geeft.

Daerom ick dan oock so vele als my goet dunckt/die vooz gheen Meester noch Chirurgijn en houde/die hem niet daer op verstaet. Want als hem schoon yets wat wel schickt ende begeeft/ ende dat de wonde wel heelet; so geschied doch sulcr sonder alle grond der Konst/eñ (wanneer het my also te spzekē geoozloft is) gelijck als by gevalle: wonden te heelen/dat konnen oock de oude Wyven wel: onder de welcke men wel eerbare Matrona vindet die het noch wel menigen Geappzobeerden ende Gepzomobeerde Meester soude te raden geven.

Toevallen te bekennen aleer sy ingevallen zyn. Dese houde ick vooz een Meester/eñ dat met recht/ dewelcke sich op de Toevallen verstaet/ende die selvige erkennet/ niet alleene dan wanneer sy alrede met macht in-gevallen zijn/ maer veel meer van te voozen/ by hare gewisse eñ onfeylbare tekenen aleer datse ingevallen zijn: Aengesien dat selden een Toeval in een wonde slaet/ die niet met gewisse vooz-boden ende tekenen/zijn toekomste te voozen te kennē geeft: Want het regent nimmer niet sonder wolckē: gelijck als het sonder Blixem niet en Dondert: noch sonder konde niet en Vriest. De mensch is van aerde genomē eñ gemaeckt: daerom mach men dan oock wel seggen dat hy der aerden nature ende eygenschap aen hem heeft. Gelijck als dan de aerde een moeder is van alle vruchten/eñ nochtans daer-beneven veel Milgewassen geeft: Also ende een gelijck gestalte heeft het oock met den menschē / die niet onbillick by de Ouden de kleyne Werelt genoemt wozt. Want wanneer dat eē menschē verwondet is/ so en staet hy niet meer in zijn rechte graet/maer wozt gelijck als een moeder van alle sieckten: dewelcke aleer datse in-vre-

in-breken/haer te vooren bewysen ofte verthoonen door gewisse tekenen. Welcke tekenen voorwaer een Chirurgijn sal eñ moet recht erkennen/so hy anders yets nuttelijcx begeert uyt te rechten/ eñ eenigen lof te erlangen. Het is altoos veel beter eñ loflijck eenen vyand voor te komen eñ te bejegenen: gelijck als hy oock veel lichter af-gedreven word/ wanneer dat hy noch niet met gantscher macht in-ghevallen is/ dan wanneer dat hy met grooter macht voorhanden is.

Toevallen veelderley/ nae ghelegentheydt der plaetse ende des tijds.

Ende dat sal een Meester daerom te meer moeten weten/ dewyle dat de Toevallen so veelderley zyn/ ende uyt so menigerley oorsaecke voortkomen/ so dattet bykans onmogelick is om die te verhalē. Eē gesont mensche en is niet sonder Toevallē: Wat wilmen dan van een verwonde veel seggen? Menig mensch wort voor gesont gehoudē/inde welcke doch eenige sieckten verborgen leggen: de welcke namaels wanneer hy verwondet werd inde wonde slaen/ ende aldaer gelijck als van nieus eenige Fistulē/Kancker ofte wat anders verwecken. Tegen welcke schaden voorwaer daer na geen Medecynen helpen/ten zy datmen het rechte proces daer tegens gebruyckt so als het behoort. Daer inne dan een Chirurgijn lichtelijck bedrogen kan worden/ so hy in die selvige saecke niet wel geleert ende ervaren is. Alsoo isser oock inde wooninge een merckelijck onderscheyd/ aengaende de Toevallē: dewyle dat een dampige vochtige plaetse nimmermeer so goet is als een luchtige heldere plaetse. So vele als de tijd aengaet/ daer mede heeft het oock eenderleye Reeckeninge/ ghelijck als oock gheseyd ende verstaen moet wesen van de Wapenen ofte het gheweer daer mede dat yemand verwondet werd: dewyle dat sommighe van dien vergeven zyn/ende dierhalven meer ende sorgelijcker Toevallen mede brengen/ als die gene die reyn ende onvergeven zyn. Het Lijf is oock op d'eene plaetse veel meer Toevallen onderworpen/ als op d'ander plaetse. D'eene Mensch is veel Toevalliger

als d'ander: alle na dat de eene Subtyler ende behendigher is als d'ander. Menigh Patient veroorsaeckt hem selven de Toevallen/met quade ordinantien in eten/drincken/ hette/ koude ende andere wegen meer.

Uyt sulcke ende andere gelegentheden meer/ konnen veel boose Toevallen ontstaen van buyten ende van binnen: dewelcke een goet Meester/voorwaer/ wel behoorde te weten ende te erkennen/ die maer yets nuttelijcks ende loffelijcks begeeren uyt te rechten.

Daeromme heb ick my selvē dies te lichtelicker beweegt/ om vande Toevallen der wonden te schryven: Dewyle dat sulcke erkentenisse noch diep verborgen leyd/ende dat schier niet/dan alleen de name daer van aen den dagh ghekomen is: die doch soo hoogh noodwendigh zijn/ dat sonder de selve swaerlijck wat goets kan uyt-ghegherecht werden. Dit alles wil ick dan doen kort ende eenvoudigh/ doch grondig ende waerachtigh: niet als of ick het van anderen ontleent/ maer soo als ick het selfs Ervaren hebbe. Want ick begeer 't myne te schryven ende een ander 't zyne te laten: Dewyle dat ick ongeerne wilde dat een ander het myne onder zynen naem ginghe schryven ende uytgheven. Maer dit ende wat sulckr meer is/ wil ick ter zyden stellen/ ende treden tot den Handel selven: ende laten de saecke hem selven verdedighen ende verantwoorden.

Dat

Dat Eerste Capittel.

Vande Teeckenen in 't algemeen, by dewelcke de Toevallen recht bekend werden.

Aleer dat ick u/ gunstige Leser/ vande Toevallen der wonden sonderlyck berichte/ soo wil ick voor eerst in 't algemeen eenige Teekenen verhalen/ daer by dat ghy de Toevallen erkennen sult: op hope dat ghy u (nae dat ghy dit vernomen hebt) dies te beter int navolgende sult weten te schicken/ daer schyer een peghelijcke Toevals-teecken besonderlijck beschreven is.

Teken der verwonde Herssenen.

Een peghelijck Menschе die door de Duram ende Piam Matrem in de Herssenen gewondet is/ die siet vreeslijck uyt/ wanneer dat hy de mond begint te samen te trecken: dat is een gewis teecken van de Kramp in de wonde: Maer indien hem de ooghen sterren ende groot werden/ soo beduydt het de Slagh/ ende volgens de Dood. So desе teeckenen gheene voorhanden zijn/ ende dat de Patient seer heete ende in 't Aengesichte soo root als een vyer is: dat beduydet een Hoortse/ofte een Wondsicht die hem aengrypen wil. Maer indien alle de voornoemde teeckenen voorhanden zijn/ soo isser oock anders niet voorhanden als de ghewisse Doodt. Ende wanneer noch boven dit alles de Patient begint te woelen ende te woeden/ so is de saecke niet dan te erger: gelijck als ter contrarie wanneer hy bleeck in 't Aenghesichte is ende stille daer by/ soo isset niet dan te beter met hem.

Wondsicht.

Wanneer een Patient gestadigh meend dat men hem in de wonde grijpt/ na dat hy al verbonden is/ soo beduydt het de Kramp/ ten ware dan dat ghy te vele louter Harst/ 't welck als Terpentijn vloeydt/ in de Wond-salve gedaen haddet/ ofte eenige Gummen die van dier nature is/ daer mede ghy sulcke veroorsaeckt hadt.

Wanneer een peghelijck Menschе die door de Duram ende Piam Matrem in de Herssenen gewondet is/ die siet vreeslijck uyt/ wanneer dat hy de mond begint te samen te trecken: dat is een gewis teecken van de Kramp in de wonde: Maer indien hem de ooghen sterren ende groot werden/ soo beduydt het de Slagh/ ende volgens de Dood. So desе teeckenen gheene voorhanden zijn/ ende dat de Patient seer heete ende in 't Aengesichte soo root als een vyer is: dat beduydet een Hoortse/ofte een Wondsicht die hem aengrypen wil. Maer indien alle de voornoemde teeckenen voorhanden zijn/ soo isser oock anders niet voorhanden als de ghewisse Doodt. Ende wanneer noch boven dit alles de Patient begint te woelen ende te woeden/ so is de saecke niet dan te erger: gelijck als ter contrarie wanneer hy bleeck in 't Aenghesichte is ende stille daer by/ soo isset niet dan te beter met hem.

Wanneer een wonde tucket.

Wanneer een Patient gestadigh meend dat men hem in de wonde grijpt/ na dat hy al verbonden is/ soo beduydt het de Kramp/ ten ware dan dat ghy te vele louter Harst/ 't welck als Terpentijn vloeydt/ in de Wond-salve gedaen haddet/ ofte eenige Gummen die van dier nature is/ daer mede ghy sulcke veroorsaeckt hadt.

Wanneer een wonde brandet.

Wanneer een wonde brandet soo dickwils als ghy hem verbindet/ soo beduyd het dat daer een scherpe vloed invallen/ ende het gheheelde vleesch wederom weg eten wil. Ten ware saecke dat ghy in u Plaster te veel heete Krupden gedaen ofte anders te heete ghemaeckt haddet/ ofte datter te vele Mastix ofte Gummi Sarcocollæ in gedaen ware.

Als een wonde nae 't Weder verandert.

So u aen een upterlijck Lidt/ een wonde swellet ende den Patienten pijnlijck is/ nae dat het Weder verandert: dat beduydt een upt-teeringhe ofte een verdwyninge. Daerom en sult ghy inde saecke (wat te doen) niet vertoeven. Want soo ghy wachten wilt tot dat de wonde gheneesen

is / soo sult ghy nae datum / de schade gantsch swaerlijck wederom te rechte komen bzengē. Wie dan een Meester zijn wil/ die moet sulcke dingen te voozen erkennen ende verstaen eñ hulpe doen/aleer de schade geschiet is: Daerom gebzuyckt Medecynen tot de uytdzoginge ofte de Teeringe der Leden.

Swellinge sonder pyne

Ontstaet daer aen een uyterlijck Lidt een op-swellinghe by de wonde / die hard is eñ nochtans de Patient niet wee doet/ ende dat de wonde daer by van binnen te samen heelet: soo bedupd het dat noch ghy noch u we Medecamenten niet en dogen/noch pets sullen. Eñ of het alschoon gheen Lam-wonde en ware/ soo maeckt ghy doch dat het selfde lidt verlammet/so ghy met de Medecynen voortvaret. Dierhalvē so haest als ghy sulx verneemt/ so werpt de Medecynen weg/ ende neemt een betere by der hand: gelijck als de Plaster van Storace ofte den Olium van Gummi Opopanax, eñ wat diergelijcken meer is. Dese ongheval komt de Lede-wonden aen wanneer sy gheheftet / ende daer nae de heete Pappen daer overgelepd werden.

Teken van een Fistel.

Wanneer by een wonde aen een uyterlijck Lid/een swellinge ontstaet de niet pijnlick is/maer laet hem gryppen ende dzucken/ ende dat de wonde daer-benevē toe-loopt: doch hoe datse meer toeloopt hoe dat de swellinghe sich grooter vertoont: so bedupd het dat aldaer eē Fistel ontstaen will. Steeckt het seer vele wanneer ghy daer op grypt ofte aenroert: so bedupt het dat daer een schulverken van 't Been upt begeert: daer na sult ghy u weten te schicken. Maer indien het niet en steeckt/ ende dat de Patient duncket datmē hem met een Yser aengrijpt ofte aenroert: soo bedupd het dat daer een stuck afgestootē Bloet-ader voorhandē is dat daer upt begeert. Daerom sult ghy hem licht gheven. Maer indien het gheschied dat sulcken op-swellinge de Patient somtijds pyne doet/eñ somwylē weder geen pyne doet/eñ datter haestigh rood/ende haestig daer op weder wit wozd ofte bleeck/ eñ dat het eene op 't ander ofte om 't ander vergaet: so bedupd het dat in de wonde een Kancker komen wil: eñ wanneer het een wepnigh knaghet/ ende van zijn selven sonder aen-roeren steeckt/ ende bzuyn-rood is: soo bedupd het dat de Kancker al voorhanden zy.

Teken des Kanckers.

Wanneer een wonde eerstlick een goede materi gegeven heeft/ ende dat de Patient wel gemoet is / dat dan daer nae de wonde begint te waterē (ick spzeke niet van 't Lede-water) so isset niet seeckerder dan datter een Kancker ofte Fistel begeert in te komen. Maer word de Patient noch dagelijcks swacker: so bedupd het de Dood.

Water in de wonde.

Wanneer een wonde met gewelt ende in alle haest begeert te heelē/ daer doch de Patient dagelijcks swacker word: dat bedupdet de gewisse dood. Sulcke wonden zijn Purperbzuyn ende krim-

Haestige heelinghe der wonden.

krimpen ghemeenlijck in: daeromme het oock een onnatuerlijcke heelinge is.

Verselynghe der Patienten. Wanneer een gequetste steets verschrickt/ dat is eē boos teecken/ende so hem het tucken daer by komt: beduyd het dat daer eē Wond-sucht in komen wil: ende wanneer daer eenige roodicheyt by is/so beduyd het dat de wōdsucht al voor de deure staet.

Wond-sucht.

Haestige pyne. Wanneer yemand gewondet is aen eē uyterlick Lid/ 't welck hy evenwel noch passelijck bewegen kan/ eñ datter een schielijcke pyne inde wonde komt/eñ haestig weder vergaet/so dat de Patient daer na dat selfde Lid niet meer bewegē kan: so beduyt het dat hem de kleyne Slag ofte Paralisi daer in gecomen zy: Van sulcken Lidt meught ghy dan wel seggen dat hy Lam blyven sal/so 't niet erger wort 't welck te beweesen staet.

Lammigheyd des Lidts.

Lede-water met swellingen daer by. Wanneer een Lid-wonde opswelt/ ende het Lede-water mede sterck uyt loopt/ altoos noch meerder wanneer 't noch meer swelt: so beduyd het anders niet als dat u Medecynen niets en sullen. Derhalvē so doetse weg ende gebruyckt beter/so ghy anders met mee willē dat selfde Lid niet geheel verderven wilt/ alsa datter gantsch uytdroogt/ ofte geheel vergaet/ eñ de arme Patient zyn levē daer over verliesen moet. Derhalven so leeret meer salven eñ plasteren maken als in u konstboecxtjen steeckt.

Pyne daer de wonde niet is. Wanneer een Patient aen een uyterlick Lid gequetst wordt/ eñ beklaget hem over eenige pyne aen 't uyterste deel van 't selve Lid/ als of hy inde Arm gewondet ware/ eñ dat hy klaegde dat hem de Vinger meer pyne doet als de wonde selven: soo beduyd het dattet selfde Lidt begeert af te sterve/ eñ dat de koude brand daer in begeert te komen. Daer op sult ghy wel neerstig letten/ op dat het quade by tyds gheweeret/ende dat de Patient niet versuymet werde.

Wonde brand.

Een jegelijcke wonde die int Lyf gaet/ ende inde zyde steecken geeft: dat beduydet de doodt: ten ware dat de wonde al daer was.

Steeckte inde zyde.

Een yder wonde die in 't holle lijf gegaen is/eñ inde genesinge stille staet: beduydet de doodt. Maer is sulke stil stant aen een uyterlijck Lid/ eñ dat de wonde een weynig watert: so beduydet de Kancker / Vlyme / Brand/ Wond-sucht ofte oock wel de Doodt: wanneer ghy sulckr niet terstondt met goede raedt voorkomt. Ten ware datter eenige onsuyverheyd inde wond-salvē/ Olien ofte Balsem gekomē ware dat de genesinge te rugge settede: gelijck alsmen sulcke sinodde-gesellen genoegh vindet/ die weynig achtinge daer op geven of haer Medecijn suyver is of niet. Maer wat segge ic/ dattet alleene in desen deele geschied/ in uytwendige dingē/ daer het ooc selfs wel geschiet in Medecamēten diemē inwendig gebruyckt.

Stil staende wonden.

Hoesten. Wanneer yemand in 't lyf verwondet is/ eñ dat hem een hoestē aenkomt/so het niet der Longen schult is: so beduyd het dat hy

hy geromen bloed int lijf heeft: eñ wanneer hy bloed opgeeft so isset niet dan te meer seker: Is het selfde bloed dat hy op-geeft geronnen/so beduyd het dat dat bloet van eersten beginne af als hy verwondet werd in 't lijf geromen sy. Maer isset root ende varsch: so beduyd het datter een Bloed-ader gequetst is / den welcken noch gestadig bloedet.

Teken des gheronnen bloedts int lijf.

Stameren der Conge.

Wanneer dat een ghewonde persoon met de Conge begint te stameren/ ende grouwelijck begint te sien/de Oogen te verkeeren/ qualijck te hoozen: dat beduydet alles een woedinge/ ofte de gewisse Doot. Wanneer hy niet de Neuse begint te snozcke/ niemand meer kennet/ grooten dozst heeft/ ende doch weynigh dzincket/ niet slapen en kan/ende altijd weg wil: dit alles zijn seer boose teeckenen/die een yder lichtelijck kan oozdeelen.

Woedinge.

Harde knozven.

Wanneer ymand/ die aen een uyterlijck Lidt ghewondet is/ boven de wonde een knoop ofte bulte kryget/ die geweldig hard is/ende seer pynelijck valt/ooch vele toe neemt / ende dat nochtans de wonde seer wel toeheelt: dan beduyd het dat alle Aderen ende Senuwen die aldaer legghen/ af-duplen willen: daer uyt de doot volget/ gelijck als ick daer van menigen dzoevighen Exempel soude konnen voortbzengen/ die in desen deele zijn derwaerloost eñ versuymt ghewozden. Daeromme dan hoognoodigh is dat al daer boven de knozve/een sterche Cure voorgenomen werde.

Dese weynigh Teeckenen/ gunstighe Leser/ hebbe ick u alhier in 't algemeen willen voorstellē: op dat ghy daer uyt oock de andere Toevallen soudet leeren kennen: Dewyle dattet onmoghelijck is die alle te verhalen/ veel min te beschzyvē. Wat in desen deele gebzeken mochte/ dat sult ghy meestendeels / uyt 't gene dat hier na volget/ konnen leeren ende verstaen.

Dat 11. Capittel.

Van de slaep der verwonde Menschen, wat dat een Chirurgijn daer uyt te oordeelen heeft.

NIemand sal hem daerinne verwonderen/ dat ick inde beschzyvinghe der Toevallen/ geen besondere Regel en houde/ van welcke soozte dat ick eerst ende laetst behoozde te spzeken. Want ick hebbe daer inne alsulcken Regel gehouden/ so alsse my in 't begin van 't schzyven by gevalle zijn voorghekomen: Maer ick wil u in desen deele met een goet oozdentlijck Register te hulpe komen.

Slaep is ongelijck.

Aengaende de slaep is/te weten/ dat onder de gesonde Menschen de eene niet en slaept/ gelijck als de ander: dewyle dat de eene snozcket eñ d'ander niet: de eene slaept gherust d'ander onrustigh: het welcke dan alhier niet vele te beduyden heeft. Maer by de gequetste heeft het met de slaep heel een ander ghelegenthey d: Aengesien dat daer upt

uyt geen slechte saecken te oordeelen zijn.

Dierhalven soo sal een Meester op dese saecke seer neerstigh letten/ om de toekomende Toevallen uyt haer teeckenen te leeren/ ende daer van te oordeelen.

Teeckenen uyt dē slaep te oordeelē.

Wanneer dat een gequetste in den slaep het verwonde Lid gedurigh tucket/ alsoo dat hy daer van wacker wordt: dat beduyd dat de Kramp ofte de Wondsucht geerne inde wonde komen wil.

Maer slaept hy eñ verschrickt staegh/dat hy daer van wacker moet wordē: wanneer de wonde dan in 't hooft is/ soo volght geerne de Slag ende de Kramp daer op.

Wanneer een verwonde/ nae dat hy wacker wordt / niet en weet waer dat hy is eñ begint te Fantiseren:so beduyd het dat hy een krachtighe hette by hem heeft/ daer uyt dat haestigh een Wond-sucht ontspringen kan.

Wanneer pemand in 't hooft gewondet is/ ende gantsch niet slapen en kan / met hette daer by: dat beduyd een doodelijcke Toeval. In dese gelegenthey d isset Aderlaten hoogh van nooden / maer slaept hy dan noch niet/ so isset de gewisse Dood.

Wanneer een Patient veel slaept / ende in de slaep Fantiseert: is heet aen 't Lyf / ende sweetet doch niet: dat beduydet dat de Wond-sucht by hem de overhand genomē heeft. Daerom̄e indien daer gheen sulcke hulpe ende raed voorhanden is/ gelijck als ghy hier na sult leeren/ so is hy des Doods eygen. Maer sweet hy over 't gantsche lyf/so isser wat beterhope voorhanden: maer sweet hy slechts over de Borst/ so isset een Doodelijck teecken.

Wanneer een verwonde in de slaep den Stoelgangh ontgaet/ dat beduyd de Dood.

Wanneer een wonde sich eerst wel verthoont heeft / als ofse haer recht tot de gheneesinghe schicken wilde/ ende de Patient werd daer na seer onrustigh ende kan niet meer slapen: dat beduydet een doodelijcke Toeval.

Uyt dese alle ende wat diergelijcke meer zijn mochte / dat kond ghy wel afnemen eñ verstaen/ dat wanneer een Patient kort ende dickwils slapet/ ende dat nochtans soetjens/dat suler het beste teecken is: gelijck als het oock goet is / wanneer hy koel blijft sonder hette/ende dat de Pols ordentlick gaet. Maer waer dat sulcke teekenen geene en zijn/ daer staet het sorgelick.

Aengaende de Medecynen die slapende maken / ende aen wie ofte waer dat die selfde goet zijn ofte niet goet / dat sult ghy by het Accept van het kostelijcke Anodyni ofte Laudanum beschreven vinden.

Dat III. Capittel.

Vande pyne ende smerte der wondē, waer uyt die veroorsaeckt werdē, wat daer uyt te oordeelē ende hoe die te bejegenen zijn.

Smerte by wonden Natuerlyck.

SMerte ende pyne is by de wondē een Natuerlick ding/

om alsoo te spreken: Aengesien dat geen wonde sonder smerte/ ende geen Cure ofte gheneesinge sonder pyne geschieden kan: tot so langhe dat de nature begint/ het gene dat gequetst ende verdorven is/ van het goede te separeren ende af te scheyden: het welcke als dan geschied/ wanneer dat de wonde een goede materie gheeft/ ende daer door sich selven repnighet. Daeromme wanneer sleghts andere dingē/die de Patient ende de wonde aengaet/ recht eñ wel staen/ so is sulcke pyne ende smerte die van de materie komt/ niet seer vele te achten: Insonderheyd wanneer de Patient gehouden word met eten ende dzincken so als het behoort. Maer een ander gestalt ende rekeninge heeft het wanneer de wonde niet tot rechter tijd zijn materie gheeft/ ofte daer na eenige pyne voortbrenghet. Voornemelijck/wanneer dat de Patient met Eten/ Dzincken ende diergelijck/ door hem selven ofte door andere is verstoort geworden.

Wat de pyne veel te bekennen.

Wat sulcke pyne kan een verstandigh Meester/die inde saecke geoeffent ende wel Ervaren is/ eñ alle omstandigheden wel waerneemt (het welck insonderheyd ver-eyscht word) seer wel konnen weten/ bekennen eñ afnemē/daer merckelick veel aengelegen is: het welcke hem anders ware verborgen gebleven. Daeromme heeft het my oock seer goet gedocht/ om een eygen Capittel daer van te maecken: Waer uyt dat de pyne ontstaet/ wat daer uyt te oordeelen/ ende hoe het kan bejegent werden/ tot onderricht vanden Leser.

Aen de pyne is dickwils de Patient schuldigh.

Dat by alle wonden pyne is/ dat is te voorzen al gheseyd ende verhaelt: Maer wy willen van de ordinare pyne die gelijck als Natuerlijck zijn alhier niet gedencken/ maer alleene van sulke smerte mentie maken/ dewelcke buyten ofte boven ordinaris zijn: daer somtijds de Patient somwylen de Meester/oock wel dickwils geen van beyde schult in heeft. Want een Patient kan hem selven wel veel pyne ende smerte aendoen ofte verorsaecken met quade ordinantie in Eten/ Dzincken ende andersins: gelijck als men sulcke wel veel vinden/die daer seggen/sy moeten versch bloed maken op dese ofte die wijse. Also verderft hem menigh mensch in 't Eten/ met Kaptzens Kruyd/ spynerighe Visch/ Derckens-vleesch/ ende andere meer: In 't Dzincken/ met suyre Wijn/ al te sterckе Wijn/ buyl stinckend ende oock wel suyr Bier/ ende wat diergheljcken meer is: In andere wegen/ wanneer hy te vele inde Sonneschijn gaet/ langhe in de lucht hem onthoud/ onkuyschheyd dzijft/ hem vertoornt/ te vele beweeght/ ende wat sulcke meer zijn mach/ daer door een wonde tot pyne beweeght/ soo hy niet geheel verdorven word. Uyt dese pyne die hier door verorsaeckt word/ en kan de Meester niet grondigh erkennen/ noch oordeelen/ noch oock de selvighe niet stillen: of de Patient moet

erst

eerst op-houden van zijn quade Keghel. Maer des soo moet de Patient te voozen eerst aengewesen werden / hoe dat hy hem in alle deelen houden ende dzagen sal: met een aen-wijsinghe daer by / wat gevaer datter toeslaet / so hy hem komt te versien. Verstuymt hy hem daer over ende behoudt een quade Toeval / so berust de schult op hem / ende de Meester die geerne 't beste gedaen hadde / die is ontschuldight / dewyle dat hy hem recht onderwesen ende vooz schade gewaerschout heeft.

Somtijds de Meester.

Maer de Chirurgijn kan oock wel by een wonde ongeregelde ende onnatuerlijcke ppne verwecken: ende dat op veelderleye wijse / maer insonderheyd gheschied sulckr: wanneer dat hy in Wis-bzuycken steeckt ende daer mede omgaet: ghelijck als vooz eerst in 't Heften / ende daer na in 't ghebzuyck vande Wiecken / Faselen ende vodden / met ghewelt inde wonde te stooten / ende wat diergelijcken meer is / daer van vooz desen in 't eerste Deel genoeghsaem verhandelt is. Daer wozd oock dickwils ghemist ende veel ppne verwecht met de Medecyne: ghelijck als oock soo men een wonde niet op zijn rechte behoozlijcke tijd op doet ende weder toebindet: daer op doch een Meester besondere op-merckinghe hebben moet / op dat hy hem recht mach weten te houden / na gelegenthepd ende gestaltenisse der saecken. Dierhalven so sal hy een yder Medecyne / die in versche wonden buyten de natuerlijcke loop der Medecynen / ppne ende smerte inde wonden gheeft / als boven gheseyd is / wegh doen ende verwerpen / als dewelcke niets en deugen.

Hy sal hem oock behoptighen dat hy niet verbinden een reehte tijd houdet: dewyle dat de eene medecijn vande wonde seer haestig verteert werd by de ander: het welcke dan een Meester seer wel te bedencken staet.

Want so ghy de wonde te haestigh op-bindet / aleer datse de Medecijn recht verteert heeft: soo kan 't lichtelijck geschieden dat ghy daer dooz groote ppne veroozsaeckt: dewyle dat ghy de wonde ghelijck als met gewelt vande Medecijn berooft. En so ghy de vuyligheyd langer in de wonde laet leggen als behoozt: so kond ghy selve lichtelick oozdeelen dat het al wederom ppne veroozsaeckt: dewyle dat de wonde van sulcken onraedt beswaret is / ende een schzick daer van heeft: hierom soo weet hoe ghy u dzagen sult.

Somtijds geen van beyden.

Maer wanneer dat de Patient hem dzaeght so als het behoozt / ende dat de Meester oock 't zyne daer toe doet / gelijck als sulckr de konst uptwijst / ende so als de nature verepschet: so dan daer over noch ppne inde wonde ontstaet / daer staet wel vlytigh op letten ende acht daer op te nemen / wat dat daer upt begeert te ontstaen ende te oozdeelen zy.

Wonde die niet en dzaeght.

Soo een wonde niet tot reehter tijd materi geeft en den on-

raet van sich werpt/ende dat de pyne noch grooter woŕd: dat beduydet dat de Bŕuyne ofte de houde Bŕand geerne daer toe slaen wil/ so ghy hem niet voorkomt.

Smerte by recht-ghebersde wonden. Wanneer de pyne in een wonde hoe langer hoe meerder woŕt/ ende dat de wonde in zijn selven een rechte verwe heeft: beduyd het datter een feyl in de wonde is. Eñ is de wonde innewaerts gepenitreert tot op 't been: (ick spŕeke van uyterlijcke Leden:) soo beduyd het datter een schilverken van 't Been niet recht en leyd/ ofte datter lichtelijck een Fracture voorhanden is: Daer op sult ghy goede achtinge nemen ende vlytigh toesien.

Ontstaet daer een pyne ende smerte/na dat de wonde genesen is: so beduyd het dattet lidt uytdŕoogen wil/ soo het aen een uyterlijck is: Maer is het dat het lidt daer by opswelt: so beduyd het datter een schilverken los Been voorhanden is. Ende als de swellinghe hem gryppen laet: soo isset gemeenlijck een teycken datter een Ader ofte Senuwe af-sterven wil/daer uyt dan naemaels een Wonde-kancker/Fistel ofte Gangrenæ ontstaet.

Smerte ende pyne na de ghenesinghe van een Hooft-Wonde: beduydet toe-komende een los schilverken: Maer indien het hem laet aengryppen: soo beduyd het een Inwendige Apostemate/ ofte datter een schilverken op de vellekens van de Herssenen leyd.

Haestige pyne. Alle pynen die schichtigh komen/ met een voorgaende houde ende grillinghe: dat beduyd een Wond-sucht.

Pyne beneden de wonde. Wanneer als by een wonde aen een uyterlijck Lidt/ de pyne boven ofte beneden de wonde grooter is als inde wonde selfs: dat beduyd een quade gast/ghelijck als Fistel/ Kreeft ende andersins. Maer neemt de pyne noch dagelijckx toe: soo beduyd het datter quade Medecynē gebŕuyckt werden: so ghy dat niet by tijds weert ende voorkomt/ soo slaet de houde Bŕand daer inne.

Nota. Wanneer een wonde schoon ende suyver is aen te sien/ ende sonder eenighe besondere schoŕtinge is/ ende dat nochtans de Patient soo dickwils als ghy hem verbindet swacker woŕd/ ende qualijck gemoet is: soo beduyd het dat de Medecyn-meester niets weert is/ ende dat de Medecyne noch min dooght.

Dolle Slaey-Aderen met steeckte. Als yemand in 't Hooft ghewondet is/ ende dat de Slaey-Aderen seer dick ende vol zijn/ ende datter veel steechten in komen: soo beduyd het dat de Patient te warm gehouden werd. Daerom pleeghtmen op eenige plaetsen sulcke ghequetsten inde Kelder te legghen ende te houden.

Quade hette naer het Weder. Soo yemand aen zijn Leden gewondet is/ ende dat hem gestadigh schudden ende steechten daer in komen/ ende dattet hem oock een kleyne tijt brandet terstont weder ophoudet/ ende dit alles: Insonderhepd wanneer het Weder veranderen wil: dat

beduyt

beduydet dat sich een Lyfs-bloed inde wonde begeert te setten. Daerom sult ghy op uwe Patienten goede achtinge hebben / ende vlytigh waernemen wat sieckte hy meest onderworpen sy / op dat ghy met behoorlicke Medecijn deselvige meught aengryppen.

Trecking-ghe. Wanneer in ofte by een wonde / onversiens pyne ende smerte ontstaet / ende dat de Patient dunkt dattet begint te trecken: dat beduydet dat de Kramp geerne daer in waer.

Soo daer pyne in een wonde is / ende dat sich steecken inde zyde lieten mercken / als boven staet: dat beduyd de Dood.

Als ymand in een wonde ofte steecke / groote pyne ghehadt heeft / ende dat de Patient die selvighe versachtende niet meer en achtet / eñ evenwel niet recht by hem selven is: so beduyd het de toe-komende groote Wondsucht / ofte veel meer de Dood: Een ware dat hem sulcke pyne door de Medecyne ghestillet ware.

Dit / gunstighe Leser / zijn de Teekenen die ick u alhier hebbe willen aenwijsen: Daer hadde wel veel meer moghen aen-gheroert werden: maer dewyle dat ick hope / dat ghy uyt dese weynighe veel meer andere sult leeren kennen / so ghy maer vlytig zijt / ende dewyle dat inde Toevallen veel meer is aengewesen ende geseyd: so wil ick het hier by voor dese tijd laten berusten: ende wil u noch maer een stuckjen berechten / aengaende de pyne / hoe dat ghy u daer in sult hebben te reguleren.

Aengaende de gemeene pynē die van sorgelicke ende gevaerlycke wonden komen / daer veel witte Aderen / Senuwen / ofte het Lidt ende diergelijcke verwondet ende gequetst is / om die selvige voor te komen / ende soo vele als mogelick is af te schaffen / soo sult ghy u weten op volghende wijse te houden ende te schicken. De pyne is altoos meer by een gequetste Senuwe / dan wanneer die gheheel aenstucken gehouwen is. De redenen daer van zijn Natuerlijck bekend. Wanneer ghy nu bevindet dat van weghen de gequetste witte Aderen / in een wonde groote pyne ende smerte is: soo isset voor eerst seer goet dat ghy een Defensyf-plaster / (daer van ghy in 't volghende Koock-boeckien een goet bericht sult vinden) om de wonde legget: Maer binnen inde wonde sult ghy ghebruycken roode Terpetijn-olie / gedistileerde Olij van Papen ofte van Tichelē / want dese voornoemde heete Olien stillen de pyne inde Senuwen / de welcke de warmte seer aengenaem / maer de koude seer schadelijck is: Insonderheyd so doet sulcx de gedistileerde Olien van wegen hare snelle Penitrerende eñ doordringende cracht / met het welcke sy alles door ende door lichtelijck verwarmen.

Met de pyne inde Aderen / &c. hoe daer-inne te handelen.

Wanneer dat ghy een vande voornoemde Olien in de wonde doet / so sult ghy altijd een klepn Doeckjen ofte wat Carpy daer

in bevochtigen ende inde wonde leggen/ met een Steeck-plaster daer over-geleyd.

Wanneer dan de pyne gestillet is/ ende dat ghy de wonde wederom verbinden wilt: soo laet dat bruyne Wond-salfken daerinne vloeyen. Ghy meught oock wel/ so het u belieft/ een ofte twee droppelen/ van al sulcke bequame Olie daer onder vermengen: soo blijft de pyne niet dan te haestiger stille staen/ ende ghy zijt van weghen het Lede-water in veel minder sorgen.

Een goede Salve.

Hier toe wil ick u leeren een Salfken maken/ 't welck treffelijck goet is/ dat niet alleene de pijn der Senuwen versachtet ende wegneemt: maer 't is oock goet voor de Kramp en andere dingen meer. Neemt de schoone loutere ende lieflijcke Olie van geele Barnsteen/ die met water gedistileert is/ een half dragma: Gedistileerde Oliuna Laurini die niet ghebrandt is/ anderhalf dragma: de Salve Dialtheæ, acht loot: Dit alles vermenght onder malkanderē eñ gebruyckt het inde wonden/ ofte rondsom de wonden: ghy meught oock wel dat gantsche Lidt daer mede besmeren ende groot lof daer door behalen.

Isser groote pyne in een wonde ende loopt het Lede-water daer mede/ so houd u in alle desen ghelijck als in 't Capittel van 't Lede-water sal gheleert werden.

Pyne sonder eenige andere nood.

Ten laetstē sult ghy oock weten/ dat wanneer een ghequetste in de wonde groote pijnlijcke smerte heeft: ende dat de selvige hem niet wil laten stillen/ ende dat de Patient geen andere besondere noot ofte sieckte en hadde: Soo geeft hem in/ in water ofte wijn/ het Conserfken Anodyni, van ses tot op acht ofte negen greynen/ na gelegentheyt van de Patient/ eñ houdet hem daer op stille: soo sal een slaep daer op volgen/ ende daer door alle pyne (se zijn soo groot alsse souden moghen wesen) verwinnen ende slyten. Doch sal daerbeneven de wonde altoos verbonden werden/ gelijck als sulx de rechte Konst vermach ende uytwyset. Hier mede (hoewel datter veel uyt-gebleven is) zy vande pyne eñ smerte der wonden genoeg geseyd/ die meer ende beter weet (gelijck alsser buyten twijffel meer ende beter bekend is/ hoewel als noch verborgen) den selven sal ende wil ick billick zijn behoorlijcke Lof ende Eere verleenen: het welcke alsdan geschieden sal/ wanneer hy oock zijn verborghen licht/ van onder de banck voort brenget/ ende alle wereld ten besten laet lichten.

Dat IIII. Capittel.

Vande materie der wonden, eñ wat daer uyt af te nemē zy.

Materie wat het is.

DE materie is anders niet als een uyt-werpinge der wonden/ want een yder wonde vuylet eerstlijck eñ begeert hem af te scheyden van 't ghene dat verdorven gheworden is/ het

reyne

reyne van 't onreyne te separeren/ ende wat niet en daugt uyt te werpē: op dat het goede daer door niet verhindert noch verdorven werde: Wanneer de Nature door de wonde soodanigh begint te wercken/ ende te dyven/ so vertoont ende verschijnt de materi.

Van waer dese komt. Die selvige komt nu daer van daen/ te weten/ eensdeels vande wonde die sich begeert te suyveren ende te reynighen/ anderdeels van de Medecijn/ van de Spijs ofte Dranck die tot de wonde gebruyckt werden/ nae het welcke de materie sich altijd schicket. Want een pegelijcke wonde/ al ghebruyckt men daer met anders toe/ dan dat mense maer simpelijck suyvert ende schoon ofte reyn houdet/ soo salse doch een materie van haer gheven/ het welcke doch maer de Natuerlijcke Balsem inden mensch tot de wonde uytdrijft ende uytwerpt/ die hy begeert te ghenesen ende te heelen. Wanneer men slechts een ghevoeghlijcke ende bequame Medecijn ghebruyckt/ die dese Balsem aengenaem is/ soo verteert de wonde sulcke Medecyne/ ende treckt haer voedsel daer van/ ende laet de Excremen ofte den uyt-werp leggen: ende wordt daer door versterckt/ datse haer ghenesinghe dies te beter mach uyt-voeren ende volbrengen.

Goede Medecijn goede materye. Daerom wanneer de wonde een Medecijn heeft die met haer accordeert: soo staetse oock in haer rechte graet ende gheeft een goede materie van haer/ in rechte form ende ghestalte/ ghelijck als sulcke behoort. Maer indien de Medecyne de Natuerlijcke Balsem contrarie ende tegen is/ soo kan de wonde 't selfde oock niet recht verteeren: ende oversulcx soo kan de materie zijn rechte form/ ghestalte ende reucke niet hebben. Het welck een gewis teecken is dat de Medcyne niet en deught/ ende dat men dierhalven/ andere ende beter daer toe verordineren moet. Want de matery verandert sich ende laet haer wel ofte qualijck aensien/ alles nae dat de medecijn goet ofte quaet is. Dierhalven sult ghy de materie wel leeren erkennen: op dat ghy weten meught of het vande wonde ofte elders zijn gestaltenisse heeft/ ende of het een toeval beduydet: ofte dat de Medecijn sulcke veroorsaeckt heeft.

Materie verscheyden. Een goet Meester is al hier noodigh dat hy wetet: dat al ist dat een yder wonde zijn materie geeft/ gelijck als bovē staet/ het sy veel oft weynig/ dat nochtans de eene materie niet gestelt is als de ander. Het vleesch ende bloed hebben hare besondere materie: de witte Aderen hebben een besondere matery: ende een ander materie hebben oock de ghebeenten: Sulcke mach oock vande Inwendige Leden geseyd werden.

Het gebeente ghecft inde heelinghe van sich eenen witten slijm tamelick dick/ maer wanneer het daer mede niet recht gaet noch staet/ so gevense van haer een schoon water sonder

eenige

eenige reucke/doch siet wat vetachtigh: ghelijck sulckr aen de doecrkens ende faselkens/ diemen somtijds inde wonde leyd/ te bemercken is. De witte Aderen gheven van sich een louter water/wat taye ende slymerig: Maer wanneer het met die selvige niet wel staet ende gaet/ so loopt dat selfde water met hoopen daer uyt wat geel eñ dampigh/ ghelijck als geslagen wit van Ey/ofte gelijck als een rou ongekoockt bloed.

Het vleesch geeft zijn materie van sich een weynigh dick wit-grau/ oock wel wat Lijf-verwe daer onder met zijn rechte reucke/ ende dese scheydet sich geerne vande wonde af.

Materie tay ende kluytigh.

So de materie tay is/klevende aen de wonde/ also datmense gelijck als met gewelt moet bekomen/ ende is daer by wat klunterig: so beduyd het dat het Lichaem af-neemt aen alle zijn krachten. Ende wanneer daer striemkens in vertoonen: so beduyd het dat de Senuwen oock gaende zijn / om al treckende totter dood te spoeden. Ende so hierinne dē oorspronck niet aengetast werd/ soo isser geen hulp noch middel om tot de ghesontheyd te hopen.

Is de materie tay aen de wonde klevende : soo staet de wonde niet in haer rechte graet/ maer daer begeert een ander schade uyt te worden: Ghelijck als de Kreeft anders Kancker/ Fistelen ende diergelijckē meer.

Materie dun.

Soo de materie dun is / ende wat wit ghelijck als melck: dat beduydet een quade vloed / ende Teeringe int march van't been. Is dese materie veel : soo isset anders niet als een Leed-water/ende beduyd een schrickelijcke Toeval / die eerst begeert te roven / ghelijck als de Slagh/ Jicht ende sulcx meer. Daer op sult ghy op 't hoogste achtinge nemen dat ghy de wonde wel drooge behoud/ende geen smoddigheyd daer by laet komen. Anders so schickt u ghelijck als u inde wonden des Rug-graets geleert word.

Weynigh dracht.

Wanneer de materi weynigh is/ende de wonde wat in-treckt ende blaeu word / ende gantsch haestigh toevalt: so beduyd het de Dood/ tegens dewelcke geen hulpe te vinden is.

Dicke matery.

So de materi dick is eñ geel/ loopt overvloedigh uyt de wonde wanneer datmense maer een weynigh drucket: so beduyd het datter eē seer groote holligheyd voorhanden is: is die selvighe wonde Beenschilverigh : so beduyd het datter een los Beentjen elders begeert ende onderstaet door te breken. Wanneer u sulcx voorkomt/ so en sult ghy niet langhe op het eynde wachten/ maer de Cure van een Fistel by tijds aen vangen. So het dan een Beentjen is/ so breeckt het hier door niet dan te haestiger tot de wonde uyt: Doch sult ghy de Patient ('t welck wel te bedencken is) niet aen-grypen met de hoogste Cure maer met de slechtste.

Schuym inde wonde.

Wanneer ghy eē wonde drucket die gantsch sachte eñ weeck is/

is / ende datse een Geest ofte Schuym gheeft met bloed vermenghet: dat bedruydet dat het vleesch inde wonde te weeck eñ sponsachtigh is/ ende dattet tot een Fistel ofte vleesch-spons begeert te worden. Dierhalven so varet voort met een sterche Cure tot Fistelen: soo sal sich dat weecke vleesch setten / ende een beter grond geven ende sijn genesen.

Als een wonde met draeght.

Wanneer een wonde niet draegē en wil maer stille blijft staen: so bedruyd het datter geerne een Brand in komen wil: Wiens voor-bode de Bruyne is.

Matery stinckende.

Alle materien die inde wonde stincken/ brenghen quade tydingen: Daerom weest alhier vlytig op dat ghy de materie recht leert kennen ende oordeelen upt sijn gestalte/reuche/ verwe ende andere ghelegenthepd/ ende dat ghy dan uwe Patienten dies te beter raed sult konnen doen/ende te hulpe komen.

Dit hebbe ick u/ gunstige Leser/ voor dese reys vande materie willē seggen/ daer was noch wel wat meer te schryven / aengaende de mate[illegible]/watmē daer upt te oordee[illegible] geeft: maer dewyle datte vele wydloopichept met sich brengen soude / soo heb ick het / by 't ghene dat boven staet/willen laten berusten. Het is ook niet wel mogelijck wat seeckers daer van te schryven: dewyle dat een pegelijcke materie gestelt is na datmen de Medecynen inde wonde gebruyckt ende overlepd: ende also eē yder Meester sijn besondere Salven ende Plasteren gebruyckt/ daer upt komt het dat ook de Teeckenen ongelijck sijn.

Die Teekenen die alhier ghenoemt sijn / die sijn op mijn Wond-salven/ Steeck-plasterē eñ andere Medecynē gerechtet: wie nu anders wat gebruycken wil/ die sal ook andere teekenen vinden. Daerom sal een yder Meester sijn Medecijn te vooren wel leeren kennen/ ende volgens op hare werckinghe wel acht slaen/ Insonderhepd hoese haer inde materie vertoonen: op dat hy sal konnen oordeelen wat goet ofte quaedt datter in is/ ende sal hem daer na weten te Reguleren.

Dat v. Capittel.

Van het Lede-water: wat onderscheyt daer in te houden, ende hoe het te stillen zy.

Leed-water gebeurlijck.

DE Toevallen des Lede-waters is by velen so wel bekend/ dat ick niet en twijffele/of sy sullen het voor een overvloed houden dat ick daer van geschreven hebbe. Maer sulcke heb ick my niet aen-getrocken: Aengesien dat ick betrachte dat men qualijck inde Chirurgie eenige Toevallē vindet/ daer men meer in behoort te verschricken als juyst in 't Lede-water. Ick heb ook menigmael gesien/ datter vele zijn/ die haer op 't Leed-water minder verstaen als niet/ daer upt dan so veel groote ende grove Misbruycken zijn ontstaen/om 't Leed-water te stillē

ende te heelen/ daer toe veel ongherijmde Recepten zijn bedocht/ niet anders/ dan als of de Chirurgie daer niet grondigs van en weet.

Lede-water is geen Gluten.

Aengaende nu het Leed-water daer in is besonder gaen te mercken/dat inde Leden een besondere vochtighepd lepd/ twelc vande Chirurgijns Gluten, dat is een Lijm ghenoemt werdt: Daerom dat het de Leden glat ende slibberigh maecht/ eñ sonder dat selfde en kan geen Lidt in zijn graet bestaen. Ende dese vochtichept is gantsch weynig. Nu meenen eenighe Meesters/ dattet Lede-water even dat is/ dat (als boven gehoort is) inde Leden lept: maer sp dwalē grofljck ende bedziegen haer selven op 't hoogste/met andere luyden groote schade ende naedeel / het welck sy doch seer weynig achten. Want daer loopt dickwils meer Leed-water upt een wonde/ alsser Glutinis inde gantsche menschē is: eñ wanneer dat het Gluten upt een Lidt verloopen is/soo verdzoogt dat selve Lid/ ende laet hem niet meer bupghen. Daer is ooch noch gheen Konst ghevonden om het Gluten, wanneer het eenmael verloopen ende verloozen is / wederom te recht te bzengen ende te herstellen.

Lede-water wat het is.

Maer het Lede-water Synonia ghenoemt / 't welck dooz de wonde plecht upt te loopen/ dat is eygentlijck een vochtighepd der Senuwen ende Aderen/van het welcke een peder Lidt zijn sterckte ende kracht ontfangt/ ende sonder 't welck geen Lidt bestaen kan: Want als een Lid gequetst wozd/ ende dat de Senuwen / Heft-aderen / Musculen ende diergelijck/ ghewondet werden/ soo laten sy haer vochtighepd varen: die vloept daer na ter wonden upt/ eñ wozd het Lede-water genoemt: eñ loopt so lange tot dat de Senuwen de tijd van hare digestie erlanghen eñ bekomen konnen: als dan so mindert sulcken water wederom van zijn selvē/ ende de wonde gaet hier dooz in zijn rechte genesinge.

Leed-water 't gantsche Lijf schadelijck.

Maer wanneer de wonde niet met behoozlijcke middelen Gemedecyneert werd/ eñ dat daer dooz het Leed-water verhindert wozd: so kan het wel gheschieden / dattet selfde sulcken sterckē loop neemt / dat daer van niet alleene het verwonde Lidt/ maer ooch de andere deelen des Lijfs/van hare natuerlijcke vochtighepd berooft/ende daer dooz gantsch tot de dood gheschickt werden: soo daer bp tijts geen hulpe voozhanden is. Want so het Lede-water te seer de overhand bekomt/ ende al te lange loopt/wanneer 't dan wel gaet/ so bekomt dat selve Lidt/ ende verwalt in een onverwinnelijcke Teeringe/ ende dzooget ten laetsten gantsch upt: dewyle dattet van zijn voedsel ende onderhoud gantsch berooft is.

Soutgeest by 't Lede-water.

Het kan ooch wel lichtelijck gheschieden / datter een scherpe Sout-geest mede onder loopt/ die met zijn scherpe Corzosijf de Senuwen alsoo op eet ende afbytet

byter datse daer nae verwyplen eñ uyt vallen/ daer van als dan allewegen groote gaten invallen ofte op-breken ende dat met groote pyne ende smerte. Exempel. Ick hebbet selfs ghesien datter een aen zijn vinger gequetst ware: welck Lidt so kleyn niet te achten zy als het in aensien is/ende als de Meester het Leed-water niet stillen konde/ zijn hem de Senuwen af-ghekaeght ende op-gegeten: daer van hem naemaels gaten inde hand/ eñ volgens inde arm tot aen de Ellebooge toe op-gebroken zijn/ also datmen de verwyplde Senuwen by stucken uyt de Arm konden trecken. Als nu het Leed-water aldaer oock niet konde geholpē werden door de onghescheckte Meesters/ soo nam dit ongeval ten laetsten de geheele Arm in/ ende quam tot inde Schouder: daer van de arme Patient eyndelijck met groote noot moste sterven. Het welck ick daerom aenwijse / op dat een yder sal mogen sien datmen 't Lede-water niet verachten/ maer 't selve wanneer het de rechte tijd is/ weeren sal: ende hoe dat sulcke gheschieden moet/ dat sult ghy volgens aldus verstaen.

Leed-water met Medecijn te stillen.

Van het Lede-water sal geen Ervaren Chirurgijn sich verschricken (ghelijck dickwils geschied) dewyle dat het der Senuwen ende der gequetste witte Aderen haer rechte ende waere Excremen ende uyt-werpsel is: Maer hy sal hem bevlytigē dat hy 't stillet: met met besondere daer toe bereyde middelen/maer met behoorlijcke Medecijn: dewelcke wanneer datse recht ende goet zijn/ so stillen sy dat Lede-water uyt haer eygen kracht van sich selven / aker dat vyf daghen verloopen zijn: want langer sal het niet loopen. Ghelijck als ter contrarie niets en is / daer van het Lede-water heftiger te loopen veroorsaeckt word / als boose onrechte Medecynen / ende quade ordinantien vande Patienten.

Leed-water is geen materie.

Om nu de saecke van 't Lede-water voorts te verklaren/ staet wel aen te mercken dat het Lede-water een sulcken materie is / die gheensins tot een Etter ghebracht kan werden/ daer door dan by velen uyt groote onwetenheyd ende misverstant in dese saecke/ een grove misbruyck ende foute uyt stillen van dien / tot noch toe begaen ende geoeffent wert: want den meestendeel meenen datse dit met verdroghende ende verstoppende dinghen behooren te helpen ende te stempen: ende gebruycken dierhalven Terra Sygillata, Bolus, ghebrande Slacken-huysteens/ Snoeckr-beenkens / Eyer-schellen daer de kieckenen uyt-ghekropen zijn/ Sleehen-Asch ende sulcx meer. Eenighe Walen hebben vande Meester met het breede Swaerdt geleert / datse de Boomwolle aen-steecken/ ende al braudende inde wonden stooten/ eenighe ghebruycken Cantarides ofte Spaensche Vlieghen: Ende gheven hier mede ghenoeghsaem te verstaen datse

nopt recht geleert noch ghe-weten hebben wat het Leed-water sy: anders souden sy nopt soo slupmerigh met dese wichtighe saecke omgegaen hebben/ ende souden wel nae andere betere middelen getracht hebbē. Doch ick moet dit oock noch segghen: datter meer aen de Hand-greep ghelegen is/ als aen alle de Recepten: Doch ick wil niemands goede middelen / die hem van God vertoont zijn/ verwerpen: noch hier noch elders: dewyle dattet by tydē hem also begeeft dat het Lede-water soo heftigh loopt/ dat men 't weeren moet. Maer wanneer dat de wonde alsoo verbonden werd/ ghelijck als ick geleert hebbe / soo heeft-men sich weynigh te besorghen van wegen het Lede-water.

Exempel het Lede-water te stillen.

Maer hoe ghy het Leed-water stillē sult/ dat weet ick u niet beter te leeren als met een eenig Exempel: upt het welcke ghy voort alle saecken fijn verstaen sult/ soo ghy daer acht op slaet: is gantsch onnoodigh om wijd-loopiger daer van te verhalen. Het begaf hem op een tijd dat een Timmer-man hem selven aen een klosse deerlijck verwon-de. Nu weet ick met hoe hy int begin is verbonden gewor-den: dat Leed-water begon gantsch overbloedigh upt de wonde te loopen: maer beneven de wonde vielē allewege groote gaten in/ het welcke de Barbier gestadig met wiecken verband/ eñ meen-den also zijn dingen wel uytge-richt te hebben. Maer de over-groote pyne ende swellinghe die altoos heeft toe-genomen/ heeft den armen Patient gedwongen om zijn eerste Meester te laten gaen/ dewyle door hem de saec-ke maer erger wor-den / ende wilden elders om raedt ende hulpe soecken/ quam also tot my.

Dese hebbe ick volgender wij-se/ nae verbonden / ende met de hulpe Godes geluckelijck ghe-nesen ende geheelt. Ick nam het bruyne Salfken / maeckte het warm / en liet het in alle plaet-sen vande wonde loopen/ alsoo datse gantsch vol werd: ende verbond hem volghens met een Steeck-plaster/ na de aert ende manieren van een Opodeldoch/ op datter niets upt de wonde soude loopen/ sulcx deed ick drie-mael daeghs. Ick behielt oock daer-beneven de wonde wel warm/ ende leyde hem oock een Defensyf-plaster daer over. Sulcks als ick dan continueer-de/ heeft sich het Lede-water in korter tijd gestilt/ nae dewelcke ick de heelinge by der hand ge-nomen hebbe/ ende ben gelucke-lijck voortgevaren ende de Cu-re vol-voert.

Een recht Meester-stuck met het bruyne Salfken.

Noch een Meesterlijck Kon-stelijck stuck / 't welck groot voordeel met sich brenght/ is al-hier wel aen te mercken. Wan-neer een wonde soo diep is/ dat ghy meend/ dat de Salve niet tot op de grond komen en kan om alle deelen van de wonde te verfullen: so neemt mijn bruyne Salfken hoockt het noch beter in tot dat het soo dicke is dat ghy wiecken daer van maecken

konnet / die selvighe stoot inde wonden tot op de grond / laet daer niets uyt-gaen / maer bedeckt het seer wel: ende versorgt de wonde wel met een Steeck-plaster / ende verbintse op datter niets uyt komen en kan: soo sal dat voornoemde wiecrken inde wonde versmelten / ende sich met het Lede-water vereenigen / ende 't selvige te rugge dryven ende gheweldigh stillen veel beter als eenighe andere Salve / die van vettigheyd ende smodderie ghemaeckt is. Want het Lede-water is vochtigh ende nat: ende neemt dierhalven niet geerne eenige smoddigheyt ofte vettigheyd aen / maer drijft het alles van sich / also dat het niet recht wercken kan. Maer het bruyne Salfken dat vande Vitriol-steen bereydet is / dat heeft gheen vettigheyd by sich / ende vergelijckt ofte vereenight hem in eenighe manieren met het Lede-water. Het is oock een weynig scherp: ende verscheurt ofte verteert daer mede de tayicheyd van de vochtigheyd / ende werckt dies te krachtiger.

Dit is de eenige ende slechste wegh met dewelcke ick dat Lede-water pleegt te stillen / beneven 't welcke ick gheen ander Recept voorders gebruycke / so verre alsser gheen erger toe-geslagen is. Ick hebbe oock voor desen / ghelijck als oock hier na / het bruyne Salfken inde Cure der Lede-wonden ende andersins / alleene daeromme so dickwils gedacht / om dat het Lede-water daer door verlet eñ verhindert werde. Maer daer van sullen wy hier nae / wanneer ick zijn bereydinghe schryve / voorders daer van gedencken.

Dat VI. Capittel.

Van 't valsche Leed-water, dat is: wanneer sich een ander vloed met het Lede-water vermenget, daer door menig Meester bedrogen word.

Kranckheden inde wonden.

Of het schoon is datter vele zijn / die het in haer hooft niet konnen brengen / so brenght doch de Ervarentheyd daghelijcks sulcks voor hem / ende bewijset meer als ghenoeghsaem: datter gheen sieckte inden mensche leyd / die niet oock wanneer de mensche verwondet werd / sich in de wonde soude konnen vertoonen ende wercken. Daer door word het Ledewater veelmalen vermenget ende vervalsschet / door andere vloeden des Lijfs die sich daer by vervoeghen / ende met die selve uyt de wonde dryven. Het welck dan een Chirurgijn, die hem daer niet wel op verstaet / ende inde saecke niet even grondigh Ervaren is / haestigh bedrogen ende vervoert heeft / alsoo dat hy tot de Cure nimmermeer komen kan: Jae ick hebbet selfs gesien dat een Meester / die anders met het Leed-water wel omgaen konde / met sulcken toe-vallende vloed in groote angst ende sorge gekomen is.

Leed-water vervalscht.

Leed-waters verwe / eñ wat het beduydet.

Daeromme dan ten eersten / dat te herhalen / dat al eenmael

geseyd is gheweest: dat namelick het Lede-water voortkomt uyt de witte Aderen ofte Senuwen/ende heeft zijn gewisse Coleuren gelijck alsmen wel weet. Maer wanneer daer andere scherpe vloeden toeslaen/ so verliest het zijn rechte verwe die het te vooren gehadt heeft/ ofte behoort te hebben: ende word wit als melck ofte Kees-water/tay ghelijck wit van een Ey: ofte root gelijck als Vleesch-water: ofte geel gelijck een Olie/ alsoo dat oock de Wiecken ofte de faselkens daer van een verwe ende een coleur bekomen.

Daer heeft nu de Ervarentheyd met sich gebracht ende geleert/dat de dicke witte materie die de gevaerlickste is/daer van geerne de Slagh in een Lid komet/ een Lijfs-vloed beduydet/ die van 't Hooft zijn oorspronck genomen heeft. De roode materie die de langduerighste is/ beduydet ghelijck alsmen het daer voor houd/ een vloed vande Lever/ Milt ofte de Nieren. Het geele Leed-water dat de grootste pyne Causeert:komet van de Geel-sucht/ ofte (so eenige meenen) vande Galle. So nu ymant een ander dat Leed-water begeert te stillen/ ende dat sulcken vloedt sich oock daer by laet mercken: soo laet het sich niet geerne te rugghe dryven noch stempen/so lange als sulcke toevallen daer by voorhanden zijn.

Merckt wel van de Cure des Leed-waters.

Daerom soo sult ghy tot allen tyden daer op verdacht wesen/ dat uwe Medecynen oock daer op gestelt eñ bereydet zijn/ daer henen dat u de Konst te verstaen geeft/ daer de gebrekē van daen komen: op dat oock die selvighe plaetsen te vooren geholpē mogen werden: ghelijck als wanneer de vloed van't hooft komt/ soo sult ghy met uwe Medecynen het Hooft aengrypen: ende alsoo oock van alle de anderen mede te verstaen is.

Maer hoe dat sulckx geschieden sal/dat sult ghy tegenwoordigh vernemen.

Wie Leed-water.

Inde witte vloed des Leedwaters/ dat van 't Hooft zijn oorspronck neemt/ daer toe hebbe ick noch niet bevondē dat de Patient beter gedient heeft/ als de roock van Storace Calaminthæ, met een weynigh Ambræ vermenght/ des Avonds wanneer hy wil gaen rusten ofte slapen/ met een Trechter door den hals tot hem ghenomen: ghy meugt sulcx twee ofte drie dagē gebruyckē ende dan stille staen/ ende besien of het wercken ende de voornoemde witte vloed stillen wil: so sulcx niet geschied so ghebruyckt het noch eenmael/ om het Hooft dies te beter van sulcken witten vloed te reynigen: daer toe de voorseyde roock besonder seer dienstelijck is: ende wat sulcke ende dierghelijcke saecken zijn / die de Herssenen verstercken / ghelijck als van Specerien/van Koecxkens/&c. Maer ghy sult de wonde in alle deelen/ soo dat behoort/ verbinden met het bruyne Salfken/ Wond-salven/Steeck-plasterē/ gelijck als een Opodeldoch opgheleyd / ofte den Opodeldoch selve.

selve. Maer let wel dat ghy sulcken Patient met spijs ende dranck tot alle tyden houdet so als sulex in swacke Hooftsiecken behoort. Het is oock noodig dat ghy hem op de ander zyde tegen over de wonde / een Ader opent ende de selve laet loopen / na de gestaltenis ende gelegenthepd vande persoon.

Rood Lede-water. Wanneer het Leed-water roodachtigh daer uyt loopt: soo isset noodigh dat ghy de Urinæ dryvet / en den Patient te drincken geeft / dat de Lever ende de Milte opent: gelyck als daer is den Anijs / Fenikel / Dronwenhayr-kruyd / Tamarischen / Jode karssen / Weegbrede / Leverkruyd ende wat sulckr meer is. Van sulcke stucken meugt ghy altoos na de gelegenthepd vande Patient / hem een Alsten-wijn make / ende daer mede benevens de uyterlycke Medecamenten voort varen / tot dat de roode coleur inde materie vergaet ende het Lede-water op houd.

Geele Lede-water. Dat geele Leed-water dat brand heftigh / ende brenght de wonde gheerne in 't verderf. Maer het komt gemeenlick die gene aen / die de Geel-sucht hebben / en kan by dese volghende Teeckenen bekend werden: So de Patient in de Ooghen ende om de Borst geel uytsiet / het welck in de Geel-sucht aen de voor-seyde plaetsen allermeest verthoont / ende dat de Geelighepdt met der tijd begint over te gaen: ende wanneer de Patient om 't Herte ende Maghe / volghens in alle Leden lichter word / als hy te voren geweest is. Eenen sulcken Patient sult ghy haestigh raed schaffen / aleer hem die heete vloed / de Senuwen ende Aderen door-branden ende af-eten / ende hem met de hooghste pyne in doods ghevaer brenget. Want so het sich anders met de Patient betert als geseyd is / dat verergert de wonde met hem. Daerom sult ghy haestig daer henen bedacht zijn / hoe dat ghy de scherpe vloed vande Galle af-wenden / versachten / ende de Stoel-gang bevorderen sult.

Tot sodanige persoonen isset seer goet / te gebruycken 't gene men ordinaris voor de Geelsucht plecht te gebruycken. Geeft hem geen Wijn te drincken: maer gheeft hem Garste-water te drincken / daer Rosynen ende Meloenen-saet in gesoden is.

Inde Spyse houd hem oock ordentlyck nae de Reghel ende 't vermogen vande wonden: gebruyckt hem niets inde Spyse / dat suyr ende heet van Specerien is. Boraginis, Bugloſſe ofte Osse-tongen / Endivien / Weegbreden ende wat sulcx meer is / dat sult ghy hem gebruycken in Eten ende Drincken.

Purgatie. Ghy meught oock wel dese sachte Purgatie gebruycken. Neemt vande beste Mannæ ses loot: Rheubarbaræ twee dragma heel kleyn ghestooten: Rosynen vier loodt: de beste Pruymen twintig in 't getal: Roos-water drie loot: varsch Putwater / ende witte Wijn elck een pond.

Sieden

Siedet dit alles met malkanderen so lange tot dat de Pruymen genoeg gekoockt zijn: daer nae doet wat gestooten Caneel daer in. Van dese Pruymen ete de Patient alle morgen vier int geral/ ende drincke vier lepelen-vol van de Dranck daer op/ die gantsch lieflijck is: soo sal het hem gantsch soetjens Purgeren/ende de scherpe Galle uytvoeren.

Maer indien dese Remedie den Armen te hostelijck ware/ soo meught ghy in plaetse van Manna en Rheubarbara nemen/ twee loot Polipodium ofte Engelsoet/kleyn ghehapt ofte ghestooten: ende drie dragma Rhaponticæ, ende alles ins berepden als boven geleert word.

Sulcke Medecijn gebruyckt soo langhe als de voornoemde Toevallen sich noch openbaren ende sien laten: maer soo haest alsse over zijn/ so stellet de Medecynen oock wegh / want anders soo soude de wonde al te veel vochtighepd aen sich trecken/die daer nae groote verhinderinge aen de genesinge souden doen.

Aengaende de wonde van buyten/gebruyckt daer toe ghestadigh het bruyne Salfken/ Wond-salve / Steeck-plaster ende dergelijcken/ ghelijck als by het Leed-water gheleert is/ tot dat ghy gheen Accidenten meer siet.

Dat VII. Capittel.

Van gestanden ofte gheronnen bloed, in ofte uyt-wendigh des Lijfs: op de Patient geordineert, by de welcke het anders wel staet.

WAt ick alhier van geronnen ende gestanden bloed in wonden / spreken ofte schryven wil/dat hebben andere Ouden die veel jaren voor my gheleeft hebben/ende hoogh-geleerde luyden geweest zijn/ oock gebruyckt / ende nut ende dienstelijck bevonden: gelijck als suler hare Schriften (daer toe ick den gunstighen Leser wil ghewesen hebben) genoeghsaem bewijsen ende waer maken. Ick hebbe het oock selve oprecht ende goet bevonden / ende my ghetroost daer op verlaten derven.

Maer ick wil alhier niet verstaen hebbē/het geronnen bloed dat in't Hooft leyd/ tusschen het Beckeneel ende de Swoorde / ofte oock onder de Panne ofte het Beckeneel van't Hooft: nademael daer boven in de Cure der Hooft-wondē genoegsaem/ als ick achte/ daer van gehandeldt is / hoe hem een Meester daerinne sal draghen ende schicken. Maer van sulck geronnen bloed wil ick spreken/het welck den mensche aen andere plaetsen des Lyfs/ van een streeck/ slagh ofte val ghestrempt ende t'samen geronnen is.

Geronnen bloed twee-derley.

Suler ghescheyd nu op twee-derley wyse: Inwendigh/wanneer

neer ymand het bloed in 't holle Lijf stremmet, eñ t'samen loopt ofte Coaguleert: Vytwendigh/ wanneer dat bloed tusschē huyd ende vleesch te samen rennet ofte oock wel diep in 't vleesch Coaguleert ende strempt. Daer inne is nu op 't hooghste van nooden dat een Meester goede wetenschap hebbe / hoe hy hem in allen desen sal hebbē te reguleerē: Aengesien dat sulcke saecken dagelijcks voorvallen ende geschieden/ ende dat veel luyden door onwetenheyd in dese saecke verdorven werden.

Bloed int holle lijf.

Aengaende het geronnē bloet dat in 't holle Lijf ghestrempt ende gheronnen is/ sult ghy weten: dat waer het geronnē bloed in 't holle Lijf blijft leggen/ datter anders niet uyt volghet/ als een quade Koortse/ ende een doodelijcke Apostematie. Dierhalven sult ghy voor eerst de Patient een Ader openen ende wel loopen laten: alles na gelegentheyd der plaetse eñ der Patienten: Daer op ghy insonderheyd moet letten : also met die saecke niet te schimpen is/ die des menschen Lijf ende Leven aengaet. Daerom sult ghy u oock niet schamen/ soo ghy de saecke niet recht en verstaet / om een goet geleert ende Ervaren Doctoor daer over te raed-vragen.

Daer na so sult ghy al sulcke middelen ghebruycken/ die door den Vrijn/ Stoel-gangh ende Sweet uyt-dryven/ eñ het bloed verdeelen: op dat daer uyt geen boose Koortse ofte doodelijck geswel en werde. Daer toe ghebruyckt men ghemeenlijck ende voornamelijck : Rheubarbaræ, Rhaponticæ, 't kruyd Vrouwenhayr/ Fenikel ende Anijs-saet/ kruyd ofte wortel / Pertercelli-wortel. Al wat het water drijft ende de Lever opent dat is hier toe seer goet. Oock so diend alhier de Terra Sygillata, Bolus, Armenus bereydet / Kreeft-oogen/ Sperma Ceti, roodt Coral bereydet/ gebrant Harts-hoorn ende dierghelijcken. Men ghebruyckt oock wel in sulcke gelegentheyd/ eenige besondere Gedistileerde wateren : gelijck als daer is van Taskens kruyt ofte het water van dien/ Nachtschade/ Alkekengi , ofte Jode-karssen ghenoemt / roode Beer het Kruyd ofte Water van dien / meught ghy selven tot dese ghebrekē ordineren/ wat u de Konst ende de Ervarentheyd te verstaen geeft.

Men vindet oock inde Apoteken een Salve Unguentum Potabilum genoemt: het welck seer goet is voor geronnen bloed int lijf/ 's morgens ende 's avonds een half loot ingenomen in wijn ofte in water van Duyvenkrop : ende wat diergelijck soude mogen wesen.

Een Pulver.

Ghy meugt oock/ so het u behaegt/ dit volgende Pulver wel maken ende gebruycken: Neemt Sperma Ceti , Walschot ghenoemt/ een loodt Mumia, Terra Sigillata, Linde-koecken/ Kolen van Tamarischen hout ghebrand elcx oock een loodt / Engelsoet-wortel twee loodt. Dit alles Pulverseert te samen/ ende

geeft het de Patienten in / driemael daeghs morghens / middachs ende avonds / yder mael een dragma.

Dit sal u sonder meerder sorge/het gheronnen bloed in 't lijf verdeelen ende uytdrijven.

Nota. Alleene merckt wel ende weest dat ghedachtigh / wanneer ghy yets ghebruycken wilt/ om 't gheronnen bloed in 't lijf te verdeelen ende uyt te drijven/ so sult ghy altijdt een stuck dat Purgeert daer onder menghen: gelijck als Senebladeren/ Polipodium, Rheubarbaræ ende diergelijck.

Daer boven zijn oock eenige Borst-drancken beschreven/ die ghy mede alhier wel ghebruycken meught / indien het u goet ende geraden dunckt.

Bloed in wonden. Aengaende het uyterlicke geronnen bloed dat door vallen/ slaen/ werpen / ofte door andere middelen uyt de Aderen gheloopen is/ ende tusschen vel ende vleesch/ ofte ooc wel gantsch diep in 't vleesch / aen de uyterlijcke Leden verborghen leydt/ ende met blauwe striemen sich vertoont / daer toe is dit mijn raed. Ghy sult oock terstont de Patient een Ader openen/ waer dat u dan dunckt dat nut ende dienstelijck is / na gelegenthepd der saecken. Daer na so legget een Plaester op de plaetse daer het bloed sich verthoont ende sien laet/ die daer droghet ende uyt-doret: gelijck als van Terra Sigillata, Bolo Armeno, Draecken-bloed / Loot-wit / Peck/ Harst / Barnsteen / Galmey/ Slehen-moes/ onrype Slehen/ Roose knoppen ende de bladeren / Mirtillen / ende wat diergelijcke verdrogende ende te samen-treckende stucken meer zijn / uyt de selve maeckt een Plaster 't welck men Dorreband noemt/ ende slaet het over de schade in forma van een Cataplasmatis.

In sulcken ghestalte meught ghy selfs u Medecamenten ordineren/ soo als u goet ende geraden dunckt/nae gelegenthepd ende ghestaltenisse der saecken. Daer van wil ick u een tot een Exempel aen-wijsen: Neemt Boli Armeni ses loot/ Kruytsteen twee loot/ ghedrooght Slehensap twee loodt: dit alles stoot wel kleyn/ ende koockt het met malkanderen in stercken Asijn/ daer nae soo doet daer by een weynigh Walwortel gestooten: ende roert ten laetsten daer by so veel Havermeel ofte Molenstof/ als tot een Cataplasma dick ghenoegh ver-epsschet/ ende soo ghy Mirtillen Olie hebt so doet een weynigh daer by: hoewel dat Slehen Olie veel beter is. Dit slaet over de schade als ghy wel weet / ofte behoort te weten/ende laet het also leggen.

Misbruycken Aengaende de Misbruycken met de volgende schaden die daer uyt ontstaen/ moet ick noch een weynigh verhalen: dat veel Meesters in desen deele veel andere vetachtighe middelen ghebruycken / maer doch weynigh nutteliicks daer mede uyt richten. Daeromme wacht u insonderhept voor smoddighept voor vette

vette Salven / ende wat sulckr ghelijck is: nademael dat dese schaden geensins geen vochtigheyd/ maer verdroginghen vereyscht ende begeert te hebben. Want allerley bloed/ dat uyt zijn natuerlijcke plaetse/ dat is: uyt zijn Aderen ghewelken is/ dat wordt tot water / wanneer nu sulck bloed/ dat also tot water geworden is niet vele en is: so wordt het door de uyterlijcke aengelepde middelen ofte Medecynen op-gedroogt ende door de Natuere ten laetsten gantsch uyt-gedreven.

Maer soo ghy veel Salven ende smoddighcyd ghebruycken wilt/ ende veel Cataplasmata die vochtigh zijn aenwenden wilt/ ghelijck by velen de ghewoonte is: soo soudet ghy alleene niet vruchtbaerlijer noch nuttelijer uyt-rechten / maer ghy soudet oock somtijds wel uyt een slechte geringe schade/ een groot ende periculeus Accident konnen maken / want sulcke Medecynen gheven oorsaeck daer toe/ dat het geronnen bloed sich tot een matery begeven moet. Maer wat volghet daer anders uyt/ als een boose sorghelijcke Apostematie/ de welcke met langhe tijd groote pyne ende smerte/ op breken ende weg wijcken moet/ wanneer het wel gaet ? dickwils wordt daer een Fistel uyt ofte een ander boose schade. Ja dat noch erger is/ veeltijds valter sulcken toorn by dat men hem het ergste menighmael de doot te besorgen heeft.

Hiermede zy van desen ghenoegh geseyd wanneer ick noch een ding gesetyt hebbe: dat wanneer het u belieft een Wonddranck te ghebruycken / die een wepnigh dryft/ dat dan de Patient te sneller ende te haestiger gheneset.

Dat VIII. Capittel.

Van eenighe Toevallen die sich by 't geronnen bloet begeven konnen van wegen de Meester of de Patient, ende andersins, die met inwendige middelen moeten uytgedreven werden.

Van dese Toeval wepnigh te schryven.

WAt in 't voorgaende Capittel van gheronnen ofte ghecoaguleert bloed gheseyd is geweest/ dat is van sulcke Patienten te verstaen/ met de welcke dat het in andere dingen noch heel wel staet ende gaet.

Maer nu en weet ick niet dat in onse Duytsche spraeck yets grondelijckr ende genoegsaem beschreven / ende aen den dagh gegeven ware/ hoemen hem dragen ende schicken sal / wanneer het missen wil: gelijck als dickwils gheschied. Daerom achte ick het seer noodwendigh / om daer van eenen kort bericht te doen.

Geronnen bloed uyt lijf.

Het begeeft hem somtijds dat een menschc valt/ ende veel gheronnen bloed in het lijf krijght/ ende laet sulckr door onachtsaemheyd soo langhe aenstaen/ tot dat sich het bloed in 't lijf tot een materie ghetrocken ende begeven heeft. Waer sulckr geschied daer en helpen de voorgenoemde middelen gantsch niet: want se zijn te swack om sulcke

ghebreken alleene op te heffen: somtijds draeght het hem toe/ dat een Meester sulcke upt onachtsaemheyd niet en acht/ ofte upt onwetenheyd niet en verstaet: ende laet also de schade te verre in-scheuren ofte de overhand nemen.

Merck. Somwylen draeght het sich also toe dat ymand op de Tyde/ Rugge/Borst/ ofte elders valt/ ofte geslagen/ geslooten en gheworpen/ ende alsoo een Bloedader verspringen ende ghebrolen werd by de Milt/ Lever ofte waer het anders soude mogē wesen/ geen deel van 't lijf upt-gesondert. Sulcken gespringen Ader bloedet also een goet deel: maer dat selfde bloed en loopt niet altijd binnen in 't holle lijf/ maer blijft somtijds steken tusschen huyd ende vleesch: doch meer ende naerder by de inwendighe als by de upt-wendighe huyd: daerom dat men 't oock van buyten niet wel mercken kan. Also kan het ooc wel dichte by de Lever eñ Milt leggen/ ende evenwel tusschen huyd ende vleesch in-ghesloten ende behouden blyven. Aldaer begint het dan te vuylen eñ tot een gefwel te werden: het welcke door geen middel is te helpen/ al namen sy een gantsche Apoteeck aen Medecamenten in/ of 't sal evenwel vuylen. Want Laeten noch Purgerē/ vermach aldaer wat upt te rechten.

Dit sult ghy/lieve Leser/ also verstaen: indien de nature door de groote menighte des bloeds overweldighet werd/ ofte door een Chirurgijn versuymt werd/ dat wy daer van alhier vermeenen te handelen: Want weynig bloed/ soo vele dat aengaet/ dat kan de Nature selfs met voorseyde middelen ende Medecynen ghenoegh upt-dryven ende wegh werpen.

Gheronnen bloed upterlijck.

Alsoo kan het oock wel upt-wendigh geschieden/aen de vier upterlijcke Leden dat pemand van een val/ slagh/ of anders/ veel geronnen bloet bekomt/ ende 't selve niet en acht ofte van een ghemeende Chirurgijn verwaerloost werd/ door Salven/ smodden ende smeeren/ also dat dan het bloet begint te sweeren: het welcke lichtelijck gheschied. Daer en helpē de voorgenoemde middelen in 't voorgaende Capittel aengewesen al wederom niets. Dierhalven so moetmen na andere Medecamenten trachten/ daer van ick teghenwoordigh handelen wil.

Gheronnen bloed verscheyderley.

Een ding moet ick alhier noch indachtigh maken: als namelijck dat het alles maer een proces en genesinge heeft/ het ghebreck ontstaet dan van de veelheyd des ghebloeds/ ofte vande onachtsaemheyd des Patientē/ ofte oock van de versuymenisse des Meesters/so als dat ymand verstaet. Maer ick wil u in beter onderricht/ de saecke fijn ordentlijck ende eyghentlijck verklaren ende aenwijsen: Hoe dat ick meene dat ghy u op 't beste sult hebben te dragen: wanneer het bloed in 't lijf geronnen ende aldaer vuyl gheworden is: wanneer datter beginnen Apo-

stema-

stematien van bloed voorhanden zijn die niet gheheel in 't lijf zyn/maer evenwel meer inwendigh zijn als uytwendigh: ende wanneer sulckx geschied aen de vier uyterlijcke Leden/door des Patienten ofte des Meesters schult.

Teken des geronnen bloeds.

So ymand gheronnen bloed in 't lijf heeft/het welck/also het te lange aengestaen heeft begint het te vuylen / 't welck ghy aen zijn tekenen bekennen meught. Want soo de Patient hem inde zyde bevoelt / dat het ghestremde gheronnen bloed sich tot een Apostema begeven wil/ ende so hy het tot de hals uyt-gheeft/ kluyterigh ende stinckende: soo beduyd het dat dat bloed begint te vervuylen.

Wacht niet langhe met de Cure.

Met een soodanigen Patient sult ghy niet langhe vertoeven/ Cito een goede raed beschaffen: want so ghy soo lange vertoeft tot dat het Apostema soo verre quam/dat het op-breken moste: so soudet ghy veel te laet komē/ ende also uwē Patient seer qualijck versuymen. Eñ so ghy dat vuyle bloed 't welck de Nature selfs begeert uyt te werpen/ niet uyt en drijft/ ende also de Nature te hulpe komt/ soo sal u dat selfde vuyle bloed / veel quade toevallen verwecken/ niet minder als de Apostematie selven/ gelijckerwijs als een yegelijck licht sal konnen oordeelen ende verstaen.

Ghelijck als ick daer boven geseyd hebbe/ soo segghe ick als noch: Wanneer de saeke so wijd gekomen is dat de voornoemde teeckenen verschynen/ so gelden ende helpen de versierde middelen niet/ want de Apostematie geeft daer niet om/ maer wasset altoos noch voort: want het vuyle bloed gaet soo langhsaem vande mensch/ dattet lichtelijck andere deelen inden mensch (gelijck als Longe/ Lever/ Milte/ &c.) mede aen-grijpt ende vervuylt: Insonderheyd soo hebt ghy in desen deele/een seer peryculeuse hoest te versorghen/ die niet haest sonder schade afloopt/ gelijck als ghy lichtelijck bedencken kond. Dierhalen isset hooghnoodigh dat ghy met andere middelen versien zijt.

Bedenckinge inde Mercurius

Maer aleer dat ick u leere/hoe ghy u met de saeke voorder sult schicken/ende van weghen mijn Medecyne sal ic u wat in-dachtigh maken/te weten: dat wanneer ymand inden lyve gewondet is/ also dat de wonde tot int holle Lijf gaet: soo sult ghy de navolgende Cure met de Mercurium voor by gaen ende stille laten staen: ende ghebruycken andere middelen daer toe/insonderheyd in het sweeten. Maer wanneer dat de wonde niet binnen in 't holle lijf gegaen is/ ende dat geen vande in-wendighs Leden geroert zijn: soo meught ghy seecker ghebruycken alles wat ick u alhier segghe ofte leere/ ende in een Cure ofte heelinge begrype.

Cure met geronnen bloed.

Wanneer dat ghy seecker zijt dat de saecke also gestelt is/ gelijck als geseyd is: soo maeckt eerst eē sachte Purgeer-dranck van Roosen-sap / ofte Roosen-

Syroop/tot een ofte twee stoelgangheu. Des anderen daeghs geeft de Patiente in/ in een half dragma duc: Rosarum, vijf/ses/ seven ofte acht greynen/ van de wel-bereyde ende na-geschreve-ne Mercurij, alles na gelegentheyd ende conditie van de persoon / ende houd hem daer op gantsch stille. Wanneer dattet begint te wercken / soo sal de Patient alle tijd een ofte twee lepelen vol goede warsche vleessoppe in-nemen/ ende over twee uren (doch nae ver-epsch der saecken) wat sop ende twee Eyer-dooyen eten: ende wachten alsoo de saecke upt. Daer na sal hy hem tot ruste begheven: ende wel toe-ghedeckt werden/ soo sal daer een sweedt op volghen.

Mercurij werckinge.

Dese Mercurius is gantsch niet verwaerlick te gebruycken: hy doet wel Fumeren doch niet meer als eenmael/gantsch weynigh ende seer soetjens/ nae dat dan yemand in't boven-deel des Lijfs veel ondengt by hem heeft: Maer beneden dooy den Stoelgangh Purgeert hy treffelijck / ende neemt alle onraed des gheronnen bloeds met sich wegh: ende dat het al schoon een Apostema ware/so moet het doch van grond op wegh ofte wooyt / ende dat met weynigh sachte beweginge: niet so als de gemeene Mercurius Præcipitatis pleeght te doen.

Sijt ghy nu een Konstenaer soo sult ghy dese Mercurium (so als ick die beschryve) wel weten te bereyden / ende te ghebruycken. Maer koud ghy in desen deele van den Antimonium oock yets bereyden dat meught ghy oock wel doen/ ende bereyden of ghebruycken die. Maer het Vitrum Antimonij is alhier niet nut: van weghen het stercke overgeven. Ick segge u sonder Chimische dinghen / sal bykans niemandt het gheronnen bloed dat in't Lijf verruylt / ende tot een Apostema gewoyden is / van grond op konnen upt-dryven: hy ghebruycke dan wat dat hy wil. Wanneer ghy oock den anderen dagh dese Purgatie ghebruyckt hebt / soo laet de Patient een Ader open / met dit onderscheyd: dat wanneer de Patient niet kan segghen waer dat hy de grootste pyne heeft/ soo opent hem de Mediaen Ader klaeght hy in de rechter zyde / of opent hem de rechter zyde Lever-Ader in de Arm: klaeght hy hem op de slincker zyde / soo opent hem in de slincker Arm de Milt-ader. Adrlaten.

Wanneer dit geschied is/ ende dat het met de Patient niet terstond wil schicken / gheljck als wel ghemeenlijck ende meestentijds geschied: soo neemt de kostelijcke roode Balsem van Swavel (welckers bereydinge daer boven in't Capittel van de Borst-wonden te vinden is) vier ofte vijf droppelen: het Aqua Vitæ dat in de beschryvinge van de Wond-sucht gheleert word twee loodt: Dit menghet te samen ende gheeft het de verwonde in / ende laet hem daer op sweeten. Sulcken Sweedtdranckt- Sweetdranck.

dranckt jen meught ghy ghebruycken twee ofte driemael achter een / doch niet meer als eens daeghs / tot dat de Patient de voor-ghenoemde gebreken gheen meer en ghevoeldt: op dese wijse sult ghy veel meer uyt-richten in dese boose saecke / als yemand soude meenen.

Dit / gunstighe Leser / is de maniere daer mede ick sulcken boosen: Jae doodelijcken Toeval pleeght te bejeghenen ende voor te komen. Ick hebbe ('t is waer) oock wel andere Processen gesien / met Drancken / Pillen / &c. Daer mede men dat verouderde bloed meenden met uyt te dryven: Maer ick en hebbe niet ghesien datmen daer mede veel uyt-gherichte heeft: Doch ick en wil al hier niemand zijn middelen veracht noch verworpen hebben / noch niemand zijn oordeel in desen deele opge houden / maer vry gelaten hebben.

De bereydinghe van de Mercurij, is aldus: neemt twee loot Quicksilver ende wasschet hem wel met Sout ende Water / tot datter gheen meer swartigheyd noch onreynigheyt af gaet: doet het dan in een glasen Kolve die wel beslagen zy / ende giet daer op thien loot Aq: Fort, dat van een deel Vitriol eñ een deel Salpeter gemaeckt is: stellet in een Pot met zand in een Brandoven / ende treckt het Aqua fort weder daer van: giet het weder over de Mercurium die op de boden blijft / ende treckt het anderwerf daer van: sulckx doet oock ten derdenmale.

Neemt volgens de Mercurium die op den bodem leydt (ende geel is gelijck een schoone Messingh / ofte ghelijck als de geele Viol-bloemen) daer uyt / ende wrijft hem kleyn op een Marmelsteen / doet hem weder in een Kolve / ende giet daer op twee loot Vitriol Olie / ende laet het alsoo met malkanderen in een warme plaetse staen / vier-en-twintigh uren lanck / daer nae soo laet de Olie van Vitrioli inde asschen die gloeyt / weder af roocken: soo sal de Spiritus van 't Aqua fort, met t'samen de Olie schoon af-roocken ende weg gaen / ende niets overblyven dan alleene den drooghen Mercurium, die schoon ende geel op den bodem sal blyven legghen: Neemt den selven daer uyt / maer wat aen de zyden op gheklommen is / dat neemt niet / wrijft hem wederom kleyn / giet daer over goede gebrande wijn / datse twee vingeren hoog daer over gaet / ende laet het in een warme plaetse staen twee dagen ende twee nachtē: schuddet daer na de Brandewijn wederom reyn daer van af / ende gietet een ander daer over laet het wederom soo langhe staen / ende stortse wederom daer van af: wanneer ghy sulcx oock voor de derde reys sult ghedaen hebben so is de Mercurium bereyd / ende in zijn werckinge volkomen / ghelijck boven gheseyd is. Hier mede sy genoegh geseyd van het gheronnen bloedt dat in 't lijf gheronnen is / ende door uyterlijcke

lijcke middelen uyt-ghedreven moet werden. Nu volghet terstont van het gheronnen bloed/ 't welck door uyterlicke Medecynen moet uyt-getrocken werden.

Dat IX. Capittel.

Van 't gheronnen bloed dat door de uyterlijcke middelen moet uyt-getrocken, ende geheelet werden.

Bloed tot een Apostema wordt.

DIckwils begeeft het hem ghelijck als boven gheseyd is/ dat van weghen slaen/ stooten/ werpen/ of vallen/ &c. een goet deel bloed in de zyde ofte rugge des menschē sich Coaguleert ende setter/ende begint sich al daer tot een Apostema te begeven: het welck daer nae noch door inwendige noch door uytwendighe middelen/ te verwinnen is.

Even alsoo kan het sich oock wel begeven aen de uyterlijcke Leden/door achteloosheyd van de Meester / met vette Salven ende dierghelijck/ ofte door onachtsaemheyd van de Patient/ die sulcks soo lange verswegen ende verborgen heeft gehouden/ tot dat het bloed begint te verwiplen / ende met groote pyne alles seer qualijck aen-richtet. Doch hoe swaer dat het is/ soo willen wy doch met Godes hulpe sulcke ghebreken onderstaen te genesen / ende eerstelijck handelen/ ende onse bericht gheven/ van 't gene dat inde uyterlijcke Leden gelegen is.

Teekenen.

Wanneer daer yemand tot u komt die hem aen een uyterlijck Lidt beklaegt/ ende seyd dat hy gevallen/geslagen of geworpen is gheweest/ hoe dat sulcx soude mogen gheschied zijn/ ende ghy betastet de selvighe plaetse soerjens aen/ ende gevoelt het dat se een weynigh hoogh ende weeck is / ende dat het den Patient wee doet wanneer men daer op tast ende grijpt: soo bedupd het dat al daer veel gheronnen bloed leyd / de plaetse sy geel/ blaeu/ofte hoe datse wil. Ende wanneer het kloppet ende tucket / so ist dies te seeckerder dat het alsoo sy als tot noch toe gesepd is.

In sulcken geval en sult ghy niet wachten tot dat het in een materie wordt: gheljck sulcx 't gemeene gebruyck is/dat men 't eerst begeert op te weecken/ daer door veel mopten aen-gherieht wordt: Maer snijd sonder vertreck de selfde plaetse open/ met een sterck Laet-yser / ofte met een kleyn scherp Messen/ leght een Wieckjen daer in/ dat met Unguentum Egyptiacum bestreken ende met ghebrand Alluyn bestropt is/ende legget een goede Steeck-plaster als een Defensijf daer over: ofte ghy meught de Fractuer-plaster daer op leggen / soo groot datse de gantsche schade bedecket: inde selve sult ghy een rond gat snyden/na de gelegenthcyd van de gemaeckte wonde : daer ghy een kleyn Plasterken overleggen kond/ ende 't selve wederom af-nemen / sonder de groote Pla-

te Plaster te ver-rucken/

Wanneer ghy de Wiecke in sulcker voeghen/ een dagh ende nacht langh inde ghemaeckte wonde ghelaten hebt / ende dat ghyse daer nae weder begeert uyt te trecken/ so sal u de materie terstont verschynen/ende beginnen uyt te loopen : ende de pyne sal terstont beginnen op te houden ende te ontswellen. Met sulken Cure varet voort tot dat alle toorn ende geswel vergaen ende de holligheyd vervult is: alsdan doet de wiecke vry weg/ ende heelt het voorts ghelijck als een ander wonde: doch vergeet de in-wendighe middelen niet / ghelijck als de Wond-drancken/ &c.

Tegenwerp en Antwoord.

Al hier mocht hem yemand wel verwonderen / om dat ick leere datmen sulke schaden openen sal/ aleer datse rijp/ dat is: vuyl ende vol materie geworden zijn. Maer die hem wel besinnet / ende de saecke grondelijck verstaet / die sal my lichtelijck toestemmen: want wat behoeft dat/ dattet eerst langhe tot materie wordet ? dewyle dattet doch daer uyt sal ende moet / so isset best by tijds daer uyt gheholpen / aleer het veel quaets te wege brengt/ ende groote pyne veroorsaeckt: want het behoeft een lange tijd aleer dattet door de huyd kan teeren : ende aleer dat sulckx geschied soo kan het wel veel quaets aenrichten/ gelijck als heete koortsen / ende somtijds oock wel de Brand: Jae wanneer daer groot ghewelt ende toorn by is / soo konnen de Senuwen dan daer van wel versticken/ ende het gebeente ontsteecken werden/also datse swarte vlecken bekomen ende besmet worden : daer uyt dan na datum seer boose oude schaden ontstaen/ die lange tijd blyven ende niet geerne ghenesen: Item Fistelen ende dierghelijcken meer. Men sal 't oock billick om die redenen openen / op dat het tot Etter mach werden ende uytloopen. Want een yegelijck bloed het welck de lucht maer een reys ghevoeld / word dan in een nacht tot matery: gelijck als men sulckx aen 't bloed sien kan dat inde wonden blijft staen ende gheronnen leyd. Aldus soo, word het dan dies te sneller tot matery/ wanneer het de lucht ontfangen heeft. Wanneer het dan te eer tot materie word als het lucht antfanght: waerom wil men het dan langer gesloten houden om de saecke te verlanghen/ ende meerder pyne aen te richtē? dewyle oock/ ghelijck boven gheseyd is / een yeghelijck bloedt dat van zijn rechte plaetse gheweecken ende ghedreven is / tot water worden moet : soo isset al wederom veel beter datmen sulcke plaetsen opent / op dat het water daer uyt mach loopen / ende dat de schade dies te sneller ende vaerdiger heelen mach / ghelijck als alle verstandige Meesters lichtelick sullen bekennen.

Uyt desen alle / vriendelijcke Leser/ kond ghy lichtelijck erkennen ende verstaen / dat men sich alhier voor alle weeckingen

noodwendigh wachten moet: het welck sy de Emplastrum Diaquilon, met ofte sonder Gommen / de Cataplasmata met de welcke datmen anders pleeght sulcke schaden mede te vermurwen ofte te weecken / ende wat sulckr meer is: want alle versachtinghen zijn in desen deele seer te mijden als een schadelick fenijn. Want het heeft met dese schadē veel een ander gelegenthepd ende reeckeninge / als met andere wijple binnen/ ende swellingen/hoe die ghenoemt souden moghen wesen: ende soo vele zy hier van ghesepd/ wat sich aen uyterlijcke Leden begeeft.

Andere gelegenthepd.

Maer wanneer dat sulcke Accidenten sich aen het lijf begevē/ dat is: aen de zyde/buyck/ rugge/ schouder/ &c. soo doet daer mede op volgende wijse. Geeft eerst goede achtinge daer op/op de teeckenen/ende siet wel toe:of al daer nae de val/ streeck ofte werp/binnē de tijt van vier ofte vijf dagen/aen de selvige plaetse een geswel met pyne verheffet/ ende hoe langer hoe meer overhand neemt/metsteeckten/kloppen eñ tucken: eñ of de Patient zijn asem swaerlijck kan halen sonder eenighe besondere pyne/ ende daer by oock groote hette heeft:de beschadighde plaetse zy blaen ofte niet.

Wanneer ghy sulcken hoogte ofte gheswel besiet / het welck wanneer men daer op grypet/ seer pijnlijck ende gevoelijck is/ ende daer-benevē wat rootachteg is/ so neemt een sterck breed Laet-yser ofte een goede Lancette ofte dierghelijck / dat wel scherp is/ ende snijd op die selfde plaetse/ maer mannelick ende onverschrickt daer in: ghy sult de materie ofte het gheronnen bloed sonder twijffel treffen/ eñ daer upt brengen/ wanneer ghy het yser daer inpt trecket. Verbind hē daer na gelijck als ghy daer bovē van my geleert hebt/ eñ geeft hē goede Wond-dranckken in/ soo sullen sich de saecken haestigh tot betermge schicken. Het Aderlaten sult ghy ooc niet vergeten: doet het op die zyde daer de schade is / eñ laet maer wel bloeden / 't sy aen Arm ofte been/alles na gelegenthepd van de Patient/ende der schaden gestaltenisse: anders soo houd u in alle manieren ghelijck als ick u van 't gheronnen bloed in 't lijf geleert ende onderwesen hebbe.

Hebbe ick u te voozen verboden/ het Cataplasma te gebruycken/ soo verbiede ick het alhier noch veel meer: want ghy sult gheen Maturatyven bedencken noch vinden konnen/ die dat sal konnē te wege brengen eñ doen/ dat de materie dies te eer eñ te sneller dooz de huyd sal konnen teeren ende doozbyten/meer als sy van binnen doet. Ende indien dan de materie inwendig doozbijt tot int holle vleesch ofte lijf/ soo is de selvighe mensch des doots eygen:ende of het al somtijds gheschied/ dat pemand die sulckr wedervaert / by 't leven blijft/sois doch de selvige al zijn leven langh onbequaem tot den arbeyd ende blijft kranck tot in de dood.

Ick

Ick hebber vele gesien eñ gekend/ die op sulke wijse zijn verstorven gewordē/ daer van ick u twee Exempelen voor stellē wil om beter berichts wille: eenen dat gelucklick eñ wel af-gelopen is/ alsmen sulcken Accident opgesneden heeft/ sonder aensien vande periculeuse plaetse: de ander die men niet geopent heeft/ daerom de arme Patient ellendigh heeft moeten sterven: al ist dat de schade op so een gevaerlijcke plaetse niet en was / als men wel sustineren wilde.

Exempel. Het is voor eenige jaren geschied/ dat een seker persoon inde rechter zyde/ van eenen Osse/ met de hoornen sodanigh is gestooten gheweest/ dat de schade hoe langer hoe erger werd/ alsoo dat hy ten laetsten gantsch te bedde most blyven leggen. Daer en hielp geen Purgeeren/ gheen Aderlaten/ geen Sweet-drancken. Nu kondemen van buyten niet besonders aen hem sien/ alleene dat het van buytē eē wepnig root was/ eñ eē kleyn wepnigh verheven: maer hy mocht met lydē datmen daer aen roerden: eñ dit verliep alsoo omtrent drie weken. Ten laetsten als ick oock daer toe beroepē werd/ benevēs eenige andere Meesters/ doe werden wy 't eens om hem de zyde te openen: het welck als ict gedaen hadde/ doen liep daer wel een halve pinte vol materie uyt / eñ is daer na niet Godes hulpe gantsch gesont gewordē.

Ander Exempel. Even alsoo heeft het hem oock begevē met eē persoon van Adel die een quade val met zijn paert gedaen hadde/ alsoo dattet niet hem hoe langer hoe erger werd ende dat inde slincker zyde: daer hielpen oock alle middelen niets wat datmen gebruyckten/ want de hoest ende de steecken namē dagelijcx meer de overhand/ ende men konde aen de Patient qualijck een hoogte eñ een roodigheyd sien daer by datmē sonde konnen mercken: waer dat het bloed gelegen was/ ten laetsten sandmen na eenige Medecijns ende Chirurgijns, daer ick oock ten laetsten by beroepen werd: Eenighe van ons wilden datmen hem al daer soude openen/ maer anderen die meerder waren als wy / die hielden het tegen datmen 't niet souden openen. Maer wat geschiede daer? het duyrden geen geheelen dag/ of het gheswer dat brack van binnē door/ alsoo dat hem de materi ende 't bloed tot de mondt uytging ende is alsoo in korten tijd daer na gestorven.

Dat x. Capittel.

Van 't bloeden der wonden, wat het beduyd ende hoemen hem daer mede sal verhouden.

Bloeden der wondē/ wat het beduyt.

HEt draeght hem dickwils toe dat een wonde als dan eerst begint te bloeden/ als men meent datse bykans behoort genesen te zijn: in sulcken gheval salmen de volgende Teeckenen vlytigh waernemen. Wanneer dat de Meester met zijn Soeckertjen de wonden door-socht ende door-grondet heeft / soo is op sulcken bloeden dat daer

door ontstaet niet veel te letten/ als het bloed weynigh is: Aenghesien dattet wel wesen kan/ dat hy het gesonde vleesch verlet ende daer door sulck bloeden veroorsaeckt heeft. Maer indien het bloed vele is/ eñ sterck loopt/ soo is gewisselijck de heelinge van een Bloed-ader door het onnutte soecken af-ghestooten/ daer uyt sulck bloeden ontstaet ende voort komt.

Maer is de Patient met het soecken niets wedervaren/ ende dat even-wel de wonde noch bloedet: soo beduyd het datter een schilverken been / eerst los geworden zy: 't welck hem/ dewyle het daer uyt begeert / in dat nieuwe vleesch steect. Sulcx bekend men allerbest daer by/ wanneer het de Patient geweldigh steeckt/ wanneer men hem op de wonde drucket: ende als het bloedt licht / helder ende schoon is.

Hoe men sich dragen sal.

In sulcken geval isser gheen ander voordeel te ghebruycken/ als datmen de wonde open behoud met een kleyn wiecxken/ dat met een weynigh Corrosijf als met Unguentum Ægyptiacum bestreken/ ende des daeghs maer eenmael verbonden wert/ tot dat sich het beentjen selve daer uyt begeeft/ alsoo dat men 't daer uyt strijcken ende trecken kan. Wanneer het noch aen een velleken vast houd / soo salmen 't blyven laten tot dat het selve los word: Tusschen dien tijd en salmen by lyve met het Instrumentjen niet inde wonde tasten / op dat niet eenigsins het ghebroken beenken in een Senuwe ghedruckt / ende hier door vele quaets aengherechtet werd.

Maer bloedet (ghelijck als oock boven staet) een wonde veel ende sterck: so beduydet dat een Bloed-ader/ die noch niet geheelet is: hare rove af-gestooten heeft. In sulcke ghelegentheyd schickt u also: Is de wonde noch wijd open so gebruyckt maer een slechte bloed-stellinge/ ende doet dagelijcx een Wond-salve daerinne/ soo over-treckt ende bewasset dat vleesch haestigh ende snel over de Bloed-ader ende het bloed dat stempet van sich selven. Eñ indien daer bloed inde wonde ware / gelijck als dat dickwils gheschied: soo salmen 't niet daer uyt wasschē/ gelijck anders 't gemeene ghebruyck is/ maer men sal 't stille leggen laten: dewyle dat het de Bloed-ader beleght ende verstopt. De Wond-salven ende de Steeck-plaster / en sullen de wonde niet geerne/ eenige schade toe komen laten: ende wat bloed dat also inde wonde leyd/ dat versweert anders seer haestigh daer weder uyt.

Maer is de wonde seer enge ende nauwe/ so heeft het een ander aensien daer mede/ als eerst geseyd is geweest. Want soo zy gantsch nauwe is / soo maeckt een wieckjen met Corrosijf bereydet/ (het Corrosijf is 't gene dat inde bodem van 't Unguentum Ægyptiacum wel dicke ghesoncken leyd) ende vullet daer mede de wonde gantsch wel op:

op dat-

op datter geen bloed uyt en kome/ dese Wiecken steeckt inde wonden doch niet te diepe/maer omtrent tot op de halve diepte/ ende laet het inde dertigh uren alsoo blyven steecken met een Plaster daer over. Ende wanneer ghy daer na de Plaster daer af neemt/ende dat de wiecke niet aen de Plaster blyft kleven/ ende doch selve lichtelijck daer uyt gaet: so laet het steken ende bindet de wonde over tien uren wederom op/ ende trecktse daer uyt: ende ghebruyckt volgens altijd een klepn wiechjen met een goede dicke Wond-salve inde wonde/ende een Steeckplaster daer over: ende varet alsoo voort ten epnde vande ghenesinghe.

Geen bloet uyt te druckē. Maer ghy en sult geen bloed dat inde wonde is / daer uyt drucken aengesien dat den Opdeldoch / alles daer uyt treckt sonder eenighe andere hulpe: voor alle andere dingen/ wacht u:dat ghy met het Instrumentjen ofte soeckertjen inde wonde met en soeckt noch grijpt / noch stoot: op dat ghy geen Bloedader beweget ende van nieus te bloeden veroorsaeckt.

Exempel. Ick hebbe een Meester ghekend/de welcke/alsoo hy met zijn Instrumentjen de Patient gestadigh inde wonde grobbelde/ so verweckten hy daer door een heftigh bloeden/ ende hadde bykans de Patient verdorven. Op een tijd waer daer een verwonde tot my gebracht dien ick genesen soude: die hadde tot soo lange dagelijex inde wonde gebloedet/ende was daer van seer swack ghewordē: Dewyle dat de Chirurgijn die ten eerstē over hem gheroepen waer / ende zijn Meester-stuck proberen wilde/ hem lange scherpe wiecken inde wonde ghebruyckte / ende daer door de Bloed-ader aenroerde/ ende also te bloedē veroorsaeckt hadde: Als ick nu suler terstont beliendē ende de wiecken gheheel wegh dede / is hy in korten tijd gesont gewordē.

Ander. Het geschied ock veelmalen wanneer ymand een wonde opbindet / dat hy ghestadigh veel bloeds daerinne vindet : daer doch geē bloet daer uyt en loopt als de wonde opgebonden ende geopent is: Ende dat nochtans geen vande voorgenoemde Teckenen/ noch met steecken noch andersins verthoonen. Sulckx heeft dan anders niet te beduyden als dat de wonde te sterck gebonden/ eñ de menschē bloedrijck is. Want daer word met dat harde binden dat menschē vleesch te samen gedruckt/ ende als met gewelt gedwongen om te syperen: Maer wanneer dattet lucht heeft soo en bloed het gheen meer. Dierhalven soo is sulcken toeval niet beter te helpen/ datmen de wonde soetjens verbindet/ ofte gheen kleederen die te nau zijn aen-treckt.

Hebt daer goede achtinge op wattet zy/ wanneer de bloedende wonde sich niet wil laten stempen/ ende datse nochtans niet en bloedet wanneer dat ghy verbonden hebt / maer alleene wanneer dat ghyse verbindet/

ofte niet verbinden wilt / ofte wanneer het maer geschiedet/ voor ofte na het verbinden/ ofte wanneer het bloedet als ghy een wyleтyds verbonden gehad hebt/ ende als ghy dan wederom opbindet/ datse dan ophoud met bloeden: Daer van is dan gheen ander oorsaeck als dat ghy de wonde ofte het lidt int verbinden dwinghet met de Aderen/ gelijck als ghy mercken koud int Aderlaten met de banden/ ofte soo yemand een nauw ofte enghe Wanbes aen heeft dat hem dwinghet/ ende dat de Aderen te vele ghedruckt werden: Insonderheydt wanneer datse in een bloed-rijck menschе vol zijn/ soo houd op met u binden / ende bindet voortaen niet meer soo stijf / ende knoopt hem nimmermeer op die selvighe plaetse ghelijck als voormalen. Dyt welcken alle ghy wel speuren meugt/ als ghy hem op-gebonden hebt / ende dat hy dan geen meer bloedet / ende wanneer ghy hem verbindet/ dat hy dan wederom des daeghs ofte des nachts bloedet / dat dan de schuld aen het binden ghelegen is. Al sulcken verstandt heeft ook het knoopen met de Latelbanden / alsoo dat de knoop de de Ader versparren kan alsoo dat het niet bloeden en wil / ende soo haest als ghy het op bindet / soo bloedet de Ader terstond/ ende als ghy het wederom knoopt soo houd het wederom op / ende als ghy dan wederom los maeckt so stempt het geheel ende al / ende knoopt ghy het dan wederom/ so bloed het van nieus op.

Alsо dat de ghene die veel ter Ader-last dat bevindet / daerom wil het een besonder verstant hebben met het knoopen/ dat het geerne ofte niets en bloedet. Want wanneer dat een Ader in 't Laten al wel ghetroffen ende doch qualijck ghebonden wordt/soo springet doch het bloed daer niet uyt: Maer wel gebondē helpt dickwils een Laeter / die het doch soo tamelijck wel getroffen heeft/ dattet seer wel bloedet. Het welcke u so wel dienst om te weten in het bloedē der wondē/als wanneer ghy een bloedende wonde in een voet soudet willen stempen.

Dierhalven so isser alsoo veel aen 't binden gelegen als aen de Medecynen die op eñ inde wonden gelepd werden / dat sprecck ick uyt bevindingh.

Weder een anders.

Maer indien een wonde boven dit allesnoch bloedet/wanneer hy eē wyle gaet ofte slaept so bindse gantsch sachte eñ los toe/ ende leght de Plaster bloot daer over/ soo kond ghy dan op 't beste bekennen van waer dat hem dat bloeden voortkomt/ eñ geeft dan achtinge op dat volgende teken: het welcke geschiet wanneer daer geen wiecken inde wonde ghedaen zijn/ anders so ist geen seker maer een valsch Teken. Wanneer een bol spongieus vleesch inde wonde verschijnt / boven toe uyt gantsch weeck als een repn ghekende wolle/alsо datmen het wel sonder eenige pyne daer weder kan in doen

in doen ofte in drucken: soo bedruyd het eygentlijck datter een ledig schilverken/ofte een stuerken van een Bloed-aderken komen wil/ ende dat selfde kan wel een Bloed-aderken dichte by hem hebben/ dat het met zijn aenroeren verseeret.

Dierhalven so en sult ghy niet met hem verhaesten eñ soecken/ want daer door sonde lichtelick u eñ den krancken genoegsaem te doen kommen vallen/ dewyle dat sich het bloeden vermeeren soude/ ende de Ader soude noch wijd daer achter versloten blyven/ alsoo dat ghy daer niet wel by sout kommen komen om te sien/ende ghy soudet wel in sorge komen kommen.

Daeromme so doet hem maer alleene bloote gebzande Allyn daermme/eñ dopet hē oock daer op/ want het is sterck genoeg/ maer soo ghy noch een stercker scherper stuc daer op doen wilt/ so sonde het lichtelijck de wonde so doorloopen: alsoo dat ghy een lange tijd niet wederom tot de genesinge soudet kommen komē. Laet de Allyn alsoo leggen tot dat het anderen daeghs selven daer uyt gaet/maer als het niet uyt en gaet/ so druckt noch wat meer Allyn daer op/soo neemt het dat vleesch geheel weg daer aen de schilver noch hanghet. Maer indien het schilverken noch niet en wil nalaten/eñ dat doch het vleesch al weg gevallē ware/so hangt het noch aen een striemken dat ooc noch wel uytvallen mochte/doch ghebruyckt daeromme niet te min de de genesinghe/ als of daer geen schilverkē voorhanden ware/het sal van sich selven wel los worden/ want de heelinge stoot het doch wel van hem/ gelijck als een oude Tand den jonghen wijcken moet: alsoo drijft ooch het bolle vleesch het schilverken daer uyt sonder eenige noot/ alsoo dat ghy het sonder sorghe daer uyt nemen kond.

Dierhalven so en salmen sulcken wonde niet laten toevallen/ maer die selvige steeds open behouden/tot dat de schilver komt ofte het stuerken van de Ader door de materie daer uyt gheswoorē is: want sonde een wonde gantsch toegesloten/ eñ evenwel een Bloed-ader in de selve noch ongeheelet wesen: soo souden daer veel boose schaden/ ende gevaerlijcke Apostemen veroorsaeckt kommen werden.

Dat xi. Capittel.

Van knorven ende bulten op de gheheelde wonden, van de welcke eenige daer na op-breken: eenige wederom vergaen, ende versetten haer met de swellinghe elders ergens, ende Causeeren lammigheyd: Wat dat sulcx deduyd, ende hoemen daer mede handelen sal.

HEt geschied dickwils/dat wanneer een wonde al genesen is/ datter dan noch eenighe bulten ofte knorven in de wonden haer plaetse ontspringen: ende zijn doch met een huyt overtogē also wel als de wonde selve:

selve: In sulcken gevalle gheeft goede achtinge op 't navolgende Teycken.

Teken der hoogten op de wonden. Is de bulte ende hooghte alleene sonder eenighe swellinghe rondsom de wonde: soo beduyd het dat daer een schilverken upt begeert: en wanneer het de Patient steeckt/ so isset dies te seeckerder. En wanneer indien deele de hooghte een geel oogken ofte blaerken bekomt/ ende opbreeckt/ soo sal men 't niet een wieerken open houden/ tot op 't eynde van de genesinghe/ghelijck als inde schilverkens aengewesen is.

Ander Teken. Maer indien de wonde sich allesins op-werpt met een opswellinge: so beduyd het datter een hollighevd inde wonde ghebleven is. Ende wanneer dat daer groote pyne ende smerte/ met kloppen by is/so is de saecke dies te gewisser. Sulckr wedervaert maer alleene sodanige wonden ende steecken/ die diep geweest zyn/ ende vande on-ervarene Meesters toe-gheheftet zyn gheweest/ om te heelen ende te slupten: aleer dat de genesinge van grond op/ende ter zyden recht aen-gevangen en begonnen heeft: upt het welcke naemaels de verdorven wonden ontstaen.

Cura. Wanneer u alsulcken verdorven wonde ter handen komt/ ende dat ghy aen de Teeckenen gemerckt hebt/ dat daer gheen schilverkens in zyn so doet hem alsoo: Neemt ouse Opodeldoch/ ende dat schoone klare vlopende Harst/ Bulharst genoemt: van elck ses loot: smelt een yder besonder in een besonder scharsken op een seer kleyn kooltken vyers/ en giet het also by malkanderen. Doet volgens daerinne repne Ghepulverseerde Barnsteen een loodt/ roert het wel onder malkanderen/ tot dat het koud wordt: Hier van strijckt daer nae een Plaster in sulcken grootte dat daer mede de gantsche schade bedeckt ende begrepen mach werden/ende leghtse daer over: doch ghy en sult de Plaster niet over malkandere laten gaen/ gelijck als ick te voozen in de Fracturen geleert hebbe. Het sal u niet gewelt de boose vochtigheyd door de huyd upt-trecken/en de wonde van de grond op heelen: Sodanig werckt het op alle alsulcke wonden/ die haer vertoonen als oftse op-breken willen. Wond-fistel.

Ende isset saecke dat onder inde wonde materie leyd/ soo breeckt het hier door niet dan te eer open. Sulcken schade word een Wond-fistel ghenoemt: die selvige Fisteken komē ook wel upt andere oorsaecken ontstaen: doch alleene maer upt quade Medecynen en onervaren Meesters: Sy werden alle in een Cure vervaet ende begrepen: wat de selve Cure zy/ dat sult ghy te syner tyd leeren/ wanneer ick van allerley Schaden schryven sal. Andere knoyd wat sy beduyden.

Maer een ander aert van knoyen ofte duppelen vertoont hem op de geheelde wonden/ die vande voorgenoemde bultkens onderscheyden zyn: Want dese

zyn

zijn gantsch hart ende stijf/daer by sonder pyne / sy vertoonen haer oock maer alleene op de Leden met een geswel / dat sich sonder pyne laet aengrypen ende betastē/ ende verdwijnt daer nae wel weder van sijn selven: daer van de wonde naemaels gantsch schoone/ als oftse genesen ware/aen te sien is.

Sulckx is een aen-wijsinghe datter een Liquor ofte vochtigheyd aldaer versloten leyd/ ende op 't Lidt is toe-gheheelet/ het welcke na de genesinge hem alsoo/ gelijck geseyd is/ eerst vertoont/ ende dan daer na sich inde holle Leden eerstelijck aensettet: daer van alsdan de hoogte wederom vergaet / doch laet ghemeenlijck een damp achter hem. Dese Liquor ofte vochtigheyd die hem alsoo in Leden begeven ende ghesettet heeft/ vermenghet hem daer na met het Glutum des Lidts / ende word eyndelijck geheel tot een Tartarum, 't welck de Hoogduytscher Maser noemen. Wanneer het so wijd gekomē is: so verheft hem dan eerst van nieus de pyne ende smerte/ op 't welcke daer nae dat selfde Lidt verstyvet / ende laet hem niet meer buyghen / al waert dat de Patient dat selfde Lidt te voozen / als de wonde noch nieuw ende varsch was/ heel wel hadde konnen roeren ende bewegen.

Waer door sy veroorsaeckt werden.

Tot sulcke schaden ende ongemack kan de Wond-meester wel groote / jae de meeste oorsaecke daer mede gheven: wanneer hy sulcke Leed-wondē heftet/ofte terstont heete Broddelmoes daer over gebruyckt: daer van doch noyt geene Leedwonden yets goets ghenooten ende bekomen heeft: dan dat de vochtige dinghen by de Leed-wonden meer schadelijck dan goedt zijn/ dat is daer boven veelvoudigh verklaert ende aen-gewesen. Ende wanneer de banden van de Leden verwondet zijn/ ende dat de wonden boven toegeheftet werden: so kan hem de Liquor die de banden van haer geven (wantse gheven geen Etter gelijck als de Vleesch-wonden/ al ist dat het schoon helder ende subtijl is/ dewyle dat de materie tay ende kleverigh is) niet recht van de wonde af-suyveren: versetten haer daeromme tusschen de Leden ende blyven aldaer leggen: so lange alsse een weynigh lucht hebben. Wanneer nu de wonde gesloten is/soo begint het eerst hem te openbaren. Maer dewyle dat het tot gheen materie worden kan/ (want gheen vochtigheyd vande Banden word tot matery als boven staet) so moet van noods weghen een Leed-bulte werden/ daer uyt het boven-genoemde onghemack ontstaet. Maer sulcke ghebreken achten eenighe seer weynigh / wanneer de wonde maer ghesloten is soo maken sy heyligh avond. Ick hebbe veel persoonen die door de loslicke Konst van Heften zijn bedorven geweest/ ende tot my gebracht zijn/ van nieus genesen/ ende met Godes hulpe ende genade wederom te rechte

Leed-bulte

gebracht ende gesontgemaeckt.

Cura. Doet haer alsoo: drijft het Glutum met binden op een plaetse/ ende opent dat selvige daer nae/ daer het sop 't allerdiepste ende seeckertste is/ drijft de vochtigheydt daer uyt met het sout van roode Corallen/ (het welcke kracht genoeg heeft om sulcken aengesette Tartarum te solveren) en heelet dan toe met de groote Opodeldoch. Wanneer de Tartarum ofte het Coagulum daer uyt is/so meugt ghy alsdan wel baden/ stoven/ salven ende diergelijck gebruycken/om wat mede te helpen: anders so en richtmen niet uyt. Dewyle het slijm inde leden blijft/so is alles watmen gebruyckt/ om niet en vergeefs: soo dickwils als sich dat Weder verandert/soo verweckt hem altijd daer van een pyne ende smerte/ uyt oorsaecke als genoegh bekend is.

Een geringer weg/om sulcke boose gebreken te genesen weet ic niet: ick soude het anders niet gelaten hebbē om aen te wijsen. Die beter weet die sy van my in dien deele ongeweeret.

Dat xii. Capittel.

Vande Leed-wonden, die eerst inde heelinge door des Meesters onverstant tot lam-wonden werden, ende anders geen lam-wonden zijn: hoemen sich daer inne houden, ende wederomme te rechte brengen sal.

INt voor-gaende Capittel hebbe ick geseyd ende aengewesen/ hoe dat een Patient weder te helpen sy/ die door gheen ander oorsaeck lam ghewordē is: als dat hem de ongeschickte Wond-meester met Hefren ofte Cataplasmata verdorvē/ de wonde verstickt ende 't lidt verlaimt heeft. Nu wil ick aenwijsen op wat manierē dat een Lid-wonde/ die in zijn selven gheen lam-wonde is: maer door dien de Meester daer al te veel vleesch in gelaten heeft/ ende te vele gegroept is/soo isset tot een Lam-wonde gheworden: hoemen dat weder te rechte brengen sal. Te veel vleesch in een Lidt-wonde.

Maer sulcken saecke draeght hem alsoo toe: Wanneer yemand in een Lid gewondet word/ het sy aen de Enckelē/ Knyen/ Heupen/ Elleboghen/ Schouderen/ Handen/ Vingeren ofte diergelijcke deelen/soo pleeghtmen gemeenlijck een wonde te houden ghelijck als de andere wonden/ met Olien/ Plasteren/ Salven/ Wond-dranckē en diergelijck/ sonder onderscheyt: en men hielt het gemeenlick daer voor/ wanneer maer de wonde met vleesch opgevult ende met vleesch overtrocken ware/ dattet dan alles wel ende reeht gedaen en uytgevoert sy: ende alsoo laet men het vleesch gestadigh voortwassen/ tot dat de wonde daer mede opgevult en volgens toe-gesloten sy: on-aen-gemerckt dese algemeene Regel/die ick oock boven aen-getrocken hebbe: datmen/ namelijck/in geen Leed-wondē veel vleesch sal doen groeyen. Grode sonde. Goede Regel.

Daer uyt ontstaet buyten alle twijffel de Lammicheden: want als Oorsaecken der Lammigheyd.

als in een Lidt-wonde al te veel vleesch begint te wassen / ende dat de wonde boven te samen wasset of te heelet: so houd doch dat vleesch van binnen niet op te groeyen / tot dat het alle de holligheyd van 't Lidt op-ghevullet heeft. Hier door werden de ghewelften der Leden verstopt ende verhindert/ alsoo dat het onmoghelijck is voor den mensch om dat selfde Lid voorders te ghebruycken/ alsoo lange als dat vleesch noch inde ghewelften des Lids blijft leggen/ want soo haest als dat Lidt beweeght word / so wort oock het vleesch int Lid te samẽ gedwongen ende gedruckt / niet sonder groote pyne: daer uyt ontstaet dan de lammigheyt: dewijle dat de selfde mensch dat Lidt niet ghebruycken kan van wegen de over groote pyne / die hem dat overvloedighe vleesch veroorsaeckt: Het welcke dan aen gheen Leden liever ende haestigher gheschied/ als aen de Leden der Handen / ende dat van weghen de menighte der kuplen ende Beentjens die al daer leggen.

Daer gheschied het dan ghemeenlijck / wanneer de onghe-schickte Meesters sulckx op voor-gesepde wijse hebben toe-gherieht/ ende de wonde (so als sy meenen) even recht ende wel gheheelet: dat sy het overvloedighe voort ghedencken wegh te kryghen met Smeeren/ Salven/ Stoven/ Baden ende dierghelijck / ende willen 't alsoo voort uyt-dryven. Maer hier kan lichtelijck een peder erkennen ende verstaen/ dat sulckx op die wijse onmoghelijck is: Want waer sal dat vleesch henen dat op voor-gheseyde wijse inde huyd besloten ende gevangen leyd? Daeromme soo moet ghy de saecke op een ander wijse aen-gryppen / als ghy hooren sult.

Wanneer ghy yemand hebt/ die op dese voorseyde wijse Lam ghewoorden is/ende ghy begeert hem te helpen/ alsoo dat hy zyn Lidt wederom gebruycken kan ghelijck als te voozen / soo doet hem alsoo: Neemt een scherp Scheermes ende snijd daer mede de toe-gheheelde wonde wederom open/ tamelick diep/ doch dat noch Been noch Senuwen ghequetst worden. Daer na soo maeckt de wonde noch daghelijckx wyder met een soet ende sacht Corrosijfken: doch alsoo/ dat in 't midden van de wonde/ even op de plaetse van de holligheyd van 't Lidt daer de Patient klaghet / ende daer ghy meend dat de schortinge is / dat daer een weynigh vleesch mach blyven staen / het welcke ghy (wanneer de wonde open is/ en daer de Patient het Lid buyget ende weder rechtet) lichtelijck erkennen sult / dat dan dat vleesch van het Corrosijf pulverken niet aen-geroert werde. Cura.

Sulcken vleesch dan / dat inde midden is/ dat maeckt rondsom wat los tot op het gebeente/ en legget daer na ee vierdobbelde sterke twyndedraet daeromme trekt se met der tyt alsoetjes

ende stijfte samen/ ende begint als dan soetjens aen te trecken. Wat aen de zydē noch een weynigh mochte komen te houden/ dat doet voorders met eē Laetyser een weynigh los/ treckt als dan ende haelt wat stercker ende sneller/ tot dat ghy dat selfde vleesch daer uyt trecket: daer aen ghy veel lange striemkens ende faselkens sult sien hangen/ soo dattet te verwonderen is. Daer op doet in haeste het bruyne Salfken daer inne/ ende verbind volghens de wonde alle dagen tweemalen met den Opodeldoch / tot op 't eynde vande Cure so als dat behoort: Ghbruyckt daer-beneven maer alleene die Plaster / ende onthoud u van alle smoddigheyd/ Salven/ Olien/ &c. Het ware dan saecke dat ghy het bruyne Salfken noodigh waert / dan meught ghy 't wel ghebruycken.

Oorsaeck van dese Cure.

Over dit wonderbaerlijck Proces/ende dese seltsame Cure mochten menighe wel verwondert zijn: Maer men moet opmercken hebben / op dat/ so geseyd is: dat namelijck aen het vleesch dat men alsoo daer uyttrecket / veel kleyne faselkens ofte wortelen hangen / die doch anders niet en zijn als vleesch/ sulcke faselkens ende wortelkens/is juyst dat vlees 't welck hem inde Leden verspreyt ende 't selfde in haer beweginge versperret ende onbruyckbaer ghemaeckt heeft. Het laet hem daer niet uyt-snyden dewyle datse gantsch wonderbaerlijck in de diepten / ende holligheden der Leden verborgen legghen: ende even also weynigh laten sy haer met Corrosyven daer uyt brengen/ aengesien dat de Etter de af-bytende dinghen/ veel eer het ghesonde vleesch met t'samen 't gebeente soude wegh eten/ als alle dese wijdgelegene ende verborghene striemkens. Daer en is oock gheen sonderlinghe beswaringe by te besorgen. Want sulcke vleesch-wortelkens en houden niet seer vaste / maer glyden lichtelicken van haer inghenomen plaetse ende dat gantsch suyver ende reyn.

Ick wil oock alhier den gunstigen Leser een grondighe onderwijs mede deelen/ vande genesinghe der Leden de welcke door slaen/ ofte vallen verlamt zijn/ als daer is de Knien/ Ellebogen ende Handen/daer de Leden stille staen/ ende doch evenwel/ recht in ende op malkanderen gheset zijn / ende evenwel kanse de Patient niet buyghen/ noch uyt-strecken / ofte na zijn believen om wenden/ so als wel behoort / dewelcke nochtans somtijds eenige wel gheholpen mogen werden: Gelijck als ick sodanige Ellebogen menigmael te genesen gehadt hebbe. Maer ick hebbe een lichtere wegh der ghenesinge by der hand ghenomen: ende hebbe dat Lidt allerweghen gantsch smeerigh ende vet gemaeckt met warme Dialthæ, ende de selve by nacht met menigte by hoopen daer op gestreken / ende daer na met vlijt daer onder ende daer boven ver-

verbonden / dan des morghens gesalvet ende alsoo in 't salven sijn langhsaem ghestreckt / ende hebbet my niet laten verdrieten dickwils een geheele ure langh te salven ende te strijcken / ende heb alle dagen het Lidt aen zijn lijf ghemeten hoe verre dat hy 't heeft konnen brenghen: ende des anderen daeghs ofte over twee dagen noch wat voorder / doch nae dattet ghelegen was / ende hebbe het Lidt altoos in een spalcke gebonden op dathet niet in-krimpen eñ korter worden soude / ende ben hem alsoo treckende na ghegaen. Want als ymand al subijt ghetrocken ende gestrecket word / soo komt daer geerne een verdroginghe met ghewelt in dat selfde Lidt. Maer so pemand met het strecken ende rechten langhsaem te werck gaet / dat is na mijn goet duncken een seer groot voordeel. Want soo ghy al een Lidt met ghewelt rechtet ende buyget / so en blijft het doch niet soo als ghy het maeckt: maer het loopt weder te rugge-waerts / wanneer ghy het spalcken naelaet / ende swelt ofte verdrooght het Lidt daer na geerne / te weten: nae de pyne. Daeromme heb ick het Lidt altijds langhsaem gerecht ende gebogen / ende doch ten laetsten op zijn voorige proportie gebracht / hoewel dat de upt-streckinge so volkomen niet en word als de buyginge wel worden mach. Voorders van de verwonde Leden / de welcke vele verlammen op menigerleye wijse / is vast op eenderley wijse te verstaen ghelijck als by de eerste aengeroerde Leden / met sachte ende sorte oeffeninge soo in 't upt-steecken als in 't buygen / soo veel als pemand doen mach oock weecken der Leden / met salven / ende oock wel met stoven / na dat het hem schicken en begeven wil. Maer op dat ick dese Cure met eenige Exempelen bewijse / soo heb ick het beleeft datter een tot Neurenbergh inde de hand ghehouwen ende daer aen lam genesen is geweest / alsoo dat de hand seer hing / ende werd oock wederom ghesneden / ende alsoo de groote Senuwe weder aen-getrocken / ende oock wederom op-waerts getogen / ende alsoo genesen dat hem de hand weder te rechte quam ende niet meer bleef hangen. Daer is oock eenmael een persoon in zijn knie gehouwen geweest / daer hy lam aen werd ende krom ging. Ende is daer nae wederom in die selfde knie gehouwen geweest / ende als hy inde noot op-gesprongen waer om hem te verweerē / doen werd hy wederom rat in zijn knie / het welck my een lofweerdigh persoon geseyd heeft. Item daer is een man tot Neurenburgh lam gehouwen gheweest in de Ellebooge / ende is wederom gesont geheelet ofte genesen. Ick hebbe altijd daer goede achtinghe op gegeven / of het mogelijck sy ofte niet / een Lidt wederom gesont te maken / ende daer na heb ick my alle tijd gereguleert / ende insonderheyd gheachtet dat een duyme altijdt upt de hand

op-waerts geheelet werde / het dunckt my ock dat een rechte vinger inde hand geheelt / beter dient als een kromme vingher: maer al te recht is ock vast schadelijck / een op-gherechte hand laet hem altijd veel liever buygen / dan een neer-hangende hand hem laet op-rechten / ende een knie ofte Elleboge laet hem ock veel liever krommen ende buygen / als uyt-strecken / wanneer het recht staet so alst wesen moet.

Dat xiii. Capittel.

Van de wonden die door de uyterlijcke Toevallen, ghelijck als Sonnen hette ende de raeuwe Lucht zijn verdorven, ende uyt-gedrooght, ende hoemen hem daer mede sal houden ende schicken.

Hoe sulcke wonden geschieden.

HOe dat ick dit verstae / dat een wonde door uyterlijcke oorsaecken verdorven kan worden / ende hoe dat alle dinghen met sulcken wonde gelegen zy / dat sult ghy / gunstighe Leser / voor-eerst vernemen. Dickwils begheeft het hem / dat een persoon op sulcken wijse ghequetst ende verwondet werd / dat hy van die selvighe plaetse niet komen en kan: maer moet al daer om quade ghelegenthepd blyven onder den blooten Hemel / met groote hette ofte Sonneschijn / daer van hem niet alleene het gantsche lijf ontsteeckt ende verhettet: maer de wonde word ock in sulcken ghestalte verroomt / datse daer van gantsch bruyn-root / gedroogt ende dorre werd: op 't welcke dan ock alletijd een groote onlydelijcke dorst pleeght te volgen.

Ende wanneer sulcken ghewonden Patient / alsoo aen de Sonne-schijn soude blyven leggben / soo ware hy niet gewisser als des doots eygen: Insonderhepd wanneer hy door het Beckeneel verwondet ware. Maer wanneer dat hy noch te rechter tijd / dewyle dat hy zijn verstant noch heeft / in sulcken plaetse kan ghebracht werden / daer een goede Wond-meester te vinden is / soo en salmen om de wonde niet seer verslagen zijn. Want de snelle ende vaerdighe Operatie der Medecynen kande Natuer noch wel te hulpe come: als Gods genade maer daer by is.

Ende of schoon sulcke ongelegenthepd vande hette der Sonnen voorhanden is: soo kan het doch wel geschieden dat een gequetste / in sulcker voegen / aldaer hy dan noch is / verblyven ende vertoeven moet / in alle onghelegenthepdt: dewyle dat hy noch wijd van huys ende van zijn woonnghe is / om dese ende andere oorsaecken wille: ende dan gaet hem alsdan de wind in de wonde verdrooght ende dorret de selvige uyt: ende wanneer het maer een weynigh kond is ofte word / soo kan de selfde wonde lichtelijck gantsch verrotten: Maer indien het dan ghelijck Winter is / soo kan lichtelijck een al sulcken ghewondet Lidt gantsch ende al bevriesen / ghelijck

Wonden verbranden ende bevriesen haestig.

lijck als sulckr uyt zijn eyghen reden ende oorsaecken genoegsaem bekend is. Maer van sodanighe ghebooren wonden te spreken ben ick al hier niet van meeninge: wat dat gheeele verbooren schaden zijn / daer van sult ghy op zijn plaetse een eygen Capittel vinden.

Maer wat aengaet het bekonden ende uyt-dooghen der wonden / daer van wil ic alhier handelen / ende mijn eenvoudige bericht aen den dagh geven. Ende dat daerom dies te meer / dewijle dat sulcke saecken sich dickwils ende vele toe-dragen: Daerommc het de Chirurgijns in 't veld / in krijghs-oeffeninge hoog van nooden is / om te weten / als by dewelcke dat sulckr meest gheschied / al waer oock gemeenelick groote ongelegenthepd gevonden werd: in Schermutseren ende op Hasarden loopen / word niet veel tijd ende gelegenthepd ghevonden / om hem langhe te bedencken / ofte anderssins by goede Meesters raet te soecken: men moet dickwils de krijgs-handel eerst uyt-bepden / het gaet ende loopt met de wonde soo als het wil. Daerommc dan ghelijck een peder Man lichtelijck verstaet / is even veel ende even hoogh daer aen ghelegheu / by het welcke dan noch dit komt: datter een groot onderschepdt is te houden aen-gaende de Cure ende de ghenesinghe van dese / ende andere wonden / die sulcke uytterlijcke Toevallen niet gehadt hebben.

Maer ick hebbe (op dat ick 't als een Voor-reden eerst segge) dese Cure eñ genesinge van my selven niet aller eerst gevonden / die ick alhier beschrijpé sal / maer ick hebse van andere wel-geoeffende ende Ervaren Chirurgijns eerstlick gesien ende geleert: maer hebbe daer nae met aller vlijd de saecke wat nae gedacht ende besint / ende soo lange daer nae ghetrachtet dat ick ten laetsten door dagheljckse oeffeninghe tot de rechte grond gekomen ben. Ende wat ick nu alsoo geleert ende ervaren / ende door lange oeffeninge te weghe ghebracht hebbe / dat wil ick u / gunstighe Leser / (op dat ghy hierinme / als oock in andere / mijn ghetrouwigheydt meught bemercken) in goethertige meeninghe getrouwelijck mede deelen.

Aengaende nu de wonden die door de Sonneschijn verdooven ende uyt-ghedrooget zijn / aldaer staet aen te mercken. Wanneer de Sonne met hare heete stralen inde wonde steecken kan / ofte oock wanneer sy de Patiens maer beschynet / al is 't datse de wonde niet en roert / soo kan het lichtelijck gheschieden / dat die wonde gantsch in een korte tijd alsoo uyt-ghedrooght ende verdoret is / dat de lippen uyt-waerts trecken ende om stroopen / ende seer hard werden ghelijck als hout: In-wendigh bruyn-roodt / ghelijck als half ghebraden vleesch aen te sien: doch sy hebben altijdt een weynigh vochtigheydt by haer / rondt-

rondsomme een weynigh ghe-
swollen / sterck tuchende / ofte
kloppende: Het gheschiedt oock
niet sonder machtige hooft-pyne/ende swackheyd des Patien-
ten: van wegen de groote hette
die het gantsche lijf in-genomen
heeft.

Cure der upt-ghe-broogh de wonden.

Om sulcken ongemack ende
perijckel te bejegenen ende voor
te komen/ soo vele als ick weet
ende ervaren hebbe / doet hem
alsoo: Neemt Salmiac - water
twee loot/ Roosen-eeck ses loot/
witte Barnsteen een half loot/
Roosen-honich twaelf loot: Dit
alles koockt met malkanderen/
gelijck een Ægyptiacum: maeckt
volghens doecken ende faselen
daer inne nat ende leghtse in de
wonden. Is de wonde diep/ als
oft gesteken ware / so moet ghy
met een Wiecxken (ick seggh e)
een Spoytjen de Salve in de
wonde brenghen: ende volgens
een Plaster daer over legghen.
Neemt daer na een goede Roo-
sen Azijn/ daerinne een weynig
berepde Salpeter gesmolten zy/
maeckt de selve lauw-warm/ en-
de maeckt een doeck daerinne
nat / ende slaet het selfde vier-
dobbelt also om de wonde/ dat-
se alleweghen seer wel bedeckt
zy/ ende wanneer de Azijn koud
geworden is/ so maechtse noch
eenmael warm ende slaet het
wederom over de wonde.

Gebruyckt ghen vettigheyd.

Wacht u by lyve dat ghy in
sulcke wonden geen vettigheyd
ghebruyckt van Olien/ Salven
ende anderssins. Want sulcke
wonden nemen geen vettigheyd
aen/wat het oock zy: daerinne
het niet alleene vergeefs / maer
oock seer schadelick is/ om sulck
daer toe te gebruycken. Vochti-
ge Salven van waterige aert/
sonder vettigheyd / de welcke
hette lesschen ende upt-trecken/
daer beneven oock scherp zijn/
om de verdorven vlamme/ vel-
cken ofte hupd / hoe dat ghy
't noemen wilt/ af te eten / ende
hier mede de verstoppinghe der
wonden wederom te openen/ op
datse een genesinge aen-nemen
mogen: die moet ghy alhier ge-
bruycken/ soo men anders wat
begeert upt te richten. Wacht
u oock by lyve dat ghy sulcken
wonde niet en heftet: Dewyle
datse doch geen genesinge aen-
nemen wille/ aleer datse te voo-
ren alles van haer scheyden en-
de upt-ghewor pen hebben / al
wat de Sonne door zijn hette
verdorven heeft.

Wat te ge-bruycken.

Inwendi-ge Me-deynen.

Maer het is daer by niet ge-
noegh / dat ghy al schoon upt-
wendige middelen tot de won-
den gebruyckt: maer ghy moet
ook in-wendighe Medeynen
ghebruycken. Want wanneer
een wonde op sulcke wijse ver-
dorven is / soo moet sonder alle
twijffel het gantsche lijf des
menschen daer mede lyden: be-
sonderlijck in sulcken ghevalle/
daer de Brand/ de Wond-sucht
ofte andere dierghelijcke Toe-
vallen / ofte de Wond-koortse/
(dewelcke lichtelijck verwecht
werden/gelijck als een slapende
Hond) daer toe slaen/ende oock
wel dickwils voorhanden zijn.

Aderlaten.

Dierhalven so weest gedacht-
tig d dat ghy hem voor alle din-
gen

gen een Ader opent / op de ander zyde teghen de Wonde over. Het beste is besonder in hooft-wonden / wanneer de Patient dat verdraghen mach dat ghy hem onder de tonghe een Ader open doet / ende wel loopen laet. Want sulck Aderlaten bekomt de Patient seer wel / ende is heel treffelijck om het Hooft daer door te verkoelen.

Wonddranck in sulcken gestal.

Maer aleer dat ghy hem ter Ader-laet / soo sult ghy met een goede Wonddranck wel versien wesen / ende hem van de selfde te drincken gheven: ende maeckt de selve alsoo: Neemt Sinou / Water-wortel / Winter-groen / witte Roosen ofte Roose-water / eler twee loodt: siedet dit alles in een Mate water eē ofte twee uren / in een besloten kanne. Wanneer het gheseden is / soo slaet het door een repne doeck / laet daer in versmelten berepde Salpeter een loodt / ende werpt namaels daer in repne gestoten Kreeft-oogen een dragma / van dese dranck geeft den Patient / viermalen daegs een / twee ofte drie loot te drincken / alles nae gelegenthepd: Ick segge u / dese Dranck sal alsoo tot de wonde komen dat ghy het sult konnen bemercken / ende sal alle hette niet alleene vande wonde / maer ook van het gantsche lijf uytdrypen / ende de onmatige dorst treffelijck lesschen.

Spijs ende Dranck.

Daer-beneven sult ghy de Patient koel houden / ende met kost die licht te verteeren is / matelijck spysen: Laet hem gheen dorst lyden / van weghen veel quaedts dat daer uyt ontstaen kan. Zijn Dranck sal wesen / Garste-water / daerinne wat wortelen van Weegbrede / ende wat Jodenharssen gesodē zijn. Ghy meught hem ook wel eenige Conserven geven van Erweten / Roosen / Violen ende wat diergelijcken is / het welck ick aen u selven stellen wil.

Met dit Proces varet alsoo voort / tot dat de wonde sich van het verderf af-scheydet. Daer na so meught ghy wederom andere middelen gebruycken / gheliick sulckr by de wonden behoort: ende handelt alsoo voortaen gelijc als van andere wonden daer boven gheleert is gheworden.

Sweeten goet.

Noch eens moet ick verhalen / dat so het de Patient verdragen kan / soo isset seer goedt dat ghy hem eens doet Sweeten: het zy dan door Tyeriaca Methridatica, ofte anders dierghelijcken. Want sulcke wonden en zijn niet anders te houden / in dien ghevalle als wanneer daer een fenijn voorhanden ware. Kan een Patient het sweeten verdragen / so staet zijn saecken niet dan dies te beter: Aengesien dat hy de Wond-sucht / ende ook de Wondt-galle / ('t welck van eenighe voor een slechte Peste ghehouden word) seecker is / datse niet en komen. Maer is hy soo swack dat hy 't sweeten niet verdragen mach / so staet het voorseecker niet wel met hem / maer ghevaerlijck en-sorgelijck: Aengesien dat hy met en vermach eenig meerder toe-

Wondgalle.

val upt te staen / als voozen ge-
noemt is: ende wil dierhalven
oock niet meer daer van spzekē.

Wat nu gelijck als boven ge-
sept is/met de wonden geschiet/
die vande Sonne upt-gedzoogt
zijn / dat selfde kan oock ghe-
schieden bp ongelegenthepd met
andere wonden / dooz de lucht
ende de wind: datse/ namelijck/
daer dooz als upt-ghedzooght
werden/ datse (om alsoo te spze-
ken) gantsch bloetloos zijn.

Hoe dat hem de gelegenthept
daer mede toe-dzaegt/ ende hoe
het daer mede ghestelt is / dat
mond ghp lichteliick van de Pa-
tient gewaer werden/ te weten:
of hp lange inde lucht ende inde
wind gheweest zp oft niet : an-
ders so geeft acht op de volgen-
dende Teeckenen. De wonde is
gantsch dzooge eñ bloedet geen
meer / maer wanneermense een
wepnigh aen-roert soo sweetse
een wepnig/de hupt om de won-
de is een wepnig gekrompen/eñ
de lippen van dien hebben haer
een wepnig omgestelpt. Eñ als
de wonde vertoont is/so klooft
se wijd van malkanderen / niet
sonder pijnlijcke smerte: Ja de
wonde spant so seer/ dat de ver-
wonde niet anders meend / als
datse van malkanderen scheu-
ren wil.

Teken der upt-ghe-dzooghder wonden.

Eñ wanneer in sulck een won-
de/ een groote Muscul in d'upt-
erlicke Leden geguetst/een Se-
nuwe stucken gehouwen/ eñ een
Lidt heftigh verwondet is/ofte
aen een hooft het Beckeneel ge-
opent ware/ende wat meer van
sulcke schaden moehte geschied
zijn/ soo is de saecke altijd niet
dan te erger ende booser: want
sulke wondē zijn veel boose toe-
vallē onderwozpē: insonderhept
de Wond-hupne/ op 't welke dē
hzand seer haestig volget: Item
de wondsucht eñ allerlep wond-
koozts/en/Jicht/ Kramp ende in
somma alle quaet eñ ongemack:
gelijck eē pder licht kan denckē.

Als u dan sulckē wonde vooz-
gebzacht wozd om te Cureren/
so doet alsо: Neemt Honich wel
geschupmt acht loot: Viridis æris
een loot: Azijn ses loot: de raeu-
we Liquoris Vitrioli eē half loot:
Dit alles menget te samen ende
koockt het met malkanderē ge-
lijck als een Unguentum Ægyp-
tiacum, doch tamelijck dick: dit
strijckt op een langh fijn doeck-
ken/eñ stoot het gantsch supver-
lijck tot op den bodem van de
wonde ofte de steec: (so het geen
hooft-wonde is/ daer de Panne
opē staet: want aldaer heeft het
een ander beschepd:) doch alsoo
dat het eene eynde van 't doeck-
ken/ altoos tamelick lang tot de
wonde upthanget/ op dat: wan-
neer het noodigh is/ dat ghp het
lichteliick tot de wonde weder
upt trecken meughte. Maer de
wonde vullet wel op met dese
Salve/ende legget volgens een
gemeen Steeckplaster daer op.

Salve tot upt-ghe-dzooghde wonden.

Neemt daer na de witte Ter-
pentijn-olp ofte Spiritus Terpen-
tini een deel/ gedistileerde Olium
Laurini oock een deel/ eñ een deel
Olp van Gummi Ammoniaci, dat
vermenget te samen ende salvet
hem daer mede wel om de won-
de/ het sal haestig indzingē ende

alle

alle Senuwē weder verwarmē. Legt daer na weder een Defensijf daer ouer/ ende op dese wijse varet voort met de Cure: maer wacht u wel dat ghy geen vettigheyd van Olien ofte Salven inde wonde gebruycket.

Anders so houdet den Patient wel warm: Insonderheyd aen 't gequetst lidt: eñ verbind hem des daegs twee ofte drienmalen: Ende soo hy hem niet geheel te swack bevind/ soo laet hem een ader op zijn behoorlicke plaetse.

Dranck. Des anderen daeghs gaf ick hem dese navolgende Dranck te drincken: Neemt Tormentil en Angelica wortel reyn gestooten elck een dragma/ Mumiæ twee loot/ Methridatici twee dragma/ Pimpinel-water acht loot: Dit alles menget te samen/ eñ gerst de Patient eerstlijck twee lepelen vol in/ over een uer daer nae gheeft twee lepelen vol met een scrupel of half dragma kreeftoogen vermengt/ meer ofte min na ghelegenthēyd ende aensien van de persoon.

Swseten. Bevlytiget u daer in dat ghy den Krancken daer toe brenget dat hy eens sweetet: het welcke/ indien het geschiet/ so sal de saecke sonder twijffel haest beter worden: eñ of het sich begaf dat hy in al het sweetē groteē dorst kreeg/ so geeft hem gesodē Garstenwater te drincken/ ende laet hem by lyne geen dorst lydē/ gelijck in 't voorgaende gesepd is. Want een verwonde persoon dorst te laten lyden/ is een groot onverstant inden genen die sulcx doet/ ende een oorsaeck van veel quaets eñ groot ongemack dat daer upt ontstaet: het ware veel beter als het wesen mocht/ dat sulkē sweeten voor af geschiede/ ende datmen daer na/ als boven staet/ een Ader opende: Maer hierin sal sich een yder/ die maer wat verstants heeft/ lichtelijck konnen reguleren. Maer soo de Patient van wegen zijn swackheyd niet sweeten en konde/ soo dwingt hem ook niet seer veel daer toe/ maer varet alsa met de Cure gestadigh voort.

Wanneer dit alles/ wat ghesepd is/ geschied zy: soo siet wel toe of hem de wonde/ van 't gene dat verdorven is/ begeert af te scheyden. 't Welck lichtelijck daer by te bekennen is: wanneer dat de wonde begint een water te geven met een weynig materie vermenght: het welck voor de dertig ofte veertig uren niet en geschied. Wanneer de wonde van 't verdorf afscheydet.

Wanneer dan dat teken voorhanden is/ soo houd als dan op om de voornoemde Salf te ghebruycken: ende neemt een goede Wond-salve by de hand/ doet die selvige inde wonde/ ende legget een goede Opodeldoch ofte Steeck-plaster daer op/ ende ghebruyckt in plaetse vande Olien uyt de Gummen een goede Defensijf-plaster.

Maer ist saecke dat ghy daer op niet genoeg vertrouwē derf/ so laet hem noch een ofte twee-mael sweetē/ op dat ghy dies te meer verseeckert meught wesen: ende houd volgens de saecke so als het behoort/ gelijck als ghy daer boven geleert hebt.

Geen dorst lyden.

Het geschied oock geerne dat de Kramp tot sulcke Wonden slaet. Maer hoe ghy u in sulcke ende andere swarigheden sult houden/ sult ghy op zijn plaets vinden: Ick kan alhier niet nalaten/ aen te wijsen/ die groote Misbruycken ende fouten die met deserley wonden begaen werden: dewyle daer dooz de menschen somtijds niet alleene van een Lid berooft/ maer oock dickwils om lijf ende leven gebracht werden.

Sulcx geschied ten deele wel met hefften: het welck doch alhier verboden is/ dewyle dat het gantsch ende al gheen grond noch fondament en heeft. Want het selfde vleesch inde wonden/ 't welck van de lucht ofte van de koude/ op booz-ghenoemde wyse is upt-gedzoogt ende verdozven/ dat en heelet niet weder aen malkanderē/ maer het moet hem daer upt ende af-scheyden. Maer hoe kan het recht afscheyden/ wanneer het met hefften aen malkanderen getrocken is? ende daer-beneven so blyvē de hefften niet/ maer scheuren haest weder upt: dewyle dat de lippen vande wonde met groot gheweld om wentelen ofte omstelpen. Ende indien de wonde also vernagelt bleef so soud ghy doch terstondt de koude Brand in dat selfde Lid hebben.

Daer worden oock by veien/ hierinne groote Misbruycken ende fouten begaen: daer dooz veelmalen groote schade ghedaen wozd: Namelijck/ dat soo haest als haer sulcken wonde voorkomt/ so gebruycken sy terstont haere Wond-salven ofte Wond-balsemen daerinne: het welcke doch alhier niet alleene onnut: maer oock seer schadelijck is. Want sulcke wonden heelen niet/ ende en nemen oock geen heelinghe aen/ het zy dan dat te voozen het verdozven vleesch van de wonde af-gheschepden ende daer upt gekomē is. Nu en gaet sulcken upt-ghedzoogden ende bekoude vleesch van zijn selven niet upt de wonden/ maer het moet goede hulpe hebben. Daerom salmen sulcke scherpe Salven ende Medecynen inde wonden doen/ die dat selfde verdozvē vleesch aengrypen ende verteeren/ aleer dat het van hem selvē gantsch verteeret ofte verstervet: op dat het versche gheso nde vleesch ende de Aderen daer dooz niet geinficieert ende mede also verdozven wert.

Sulckx en konde voorseecker niet gheschieden/ als men maer een Wond-salve/ ofte Wond-olie inde wonde gebruychē wilden. Want sulcke Salven ende Olien en konnen dat vergheven ende verdozven vleesch niet Rectificeren, maer helpen het veel meer tot alle quaet: het welcke ick met veel Exempelen ende waerachtighe gronden ende redenen alsoo bewijsen soude konnen/ dat het oock een Boer sonde konnen verstaen ende begrypen/ so het de nood verepschte.

Ende of het al ghebeurde/ ('t welck wonder zijn soude) dat pemand met sulcke Salven oft Olien ende dierghelijck/ soude gene-

geneſen ende op-komen: ſo ſterven daer dickwils meer als twintigh weer tegen.

Ick heb ſodanige Meeſters vele gekend/ dewelcke als zy al ſchoon ſagen dat ſulcken wonde gheen rechte Excremen van haer gaf / maer datſe ſlechts ſpperde ende waterde: ſo gingen ſy met haere Salven evenwel voort tot een eyndelicke verderf: Jae wanneer ſy al ſchoon wat aen de Patient bevinden ende vernemen / dat in het uyterſte deel van het ſelfde verwonde Lidt / de pyne hoe langher hoe grooter wordt / ende dattet niet anders is als of de wonde ghelijck als een Apoſtema kloppet ende tucket: ſoo blyven ſy nochtans op haer eerſte voornemen ſtijf eñ ſtreng ſtaen/ ende meenē daermede haer beſte te doen: gelijck als ſy oock doen. Want ſo yemant al doet eñ dat verſoeckt/ al wat hy kan ende weet / die is billijck te ontſchuldigen eñ niet meer op hemte vermoeden. Hier mede zy genoegh van deſe ſaecke gehandelt/het oordeel wil ick de verſtandighe Leſer ghelaten ende bevolen hebben.

Dat XIIII. Capittel.

Vande knoop dat is een toeval, die ſich op de Hand ofte op de Voet begheeft, ende groot jammer aenrichten kan.

Knoop hoe ende waer ſy komen.

DIckwils begeeft het hem dat yemand op de hand ofte op de voet gheſlagen ofte gewonden wordt: ende dewyle op die ſelvige plaetſen veel Zeenen ende Senuwen leggen/ ſoo kan 't lichtelijck gheſchieden dat de ſelvige eens ofte meer gequetſt werden dat men 't niet en acht noch waerneemt / eñ over ſulck oock niet daer toe en doet. Hier door begheeft het hem dat het Synonia in 't ſelfde Lidt begint te loopen / ende verſamelt hem aldaer/ alſo dat het een hooghte gheeft. Ende dewyle dat veeltijds de plaetſe oock geſwollen is / ſoo meent men dat het niet anders is als opſwellē: 't welck doch niet is: hier door wordt wenigh Patient in groote jammer ende nood gebracht/gelijck ghy hier na vernemen ſult.

Dewyle dan ſulcke dickwils voor valt/ ſo heb ick niet willen laten om een bericht daer van te doen: ende dat noch dies te meer: dewyle dat deſe Cure accordeert eñ over een komt/ met de Cure des Knoops: daer van daer bovē mentie gemaeckt is. Welcke toe-val niet alleene op de hand noch op de voet voorvalt/maer oock by alle wonden ende ſteecken der Leden / ofte daer anders veel Senuwen ende Muſculen zyn / die verwondet ofte door des Meeſters achtloosheyt verſuymt werden.

Wanneer yemand (op dat ick 't noch duydelijcker ſegghe) een Senuwe ofte Muſcul gekneuſt ofte gewondet wordt/ſo feylt het niet / of ſy beginnen ſtracks te watereñ ende haer vochtigheyt van haer te geven: welcke vochtigheyd (als boven ſtaet) nimmermeer tot eenen rechten Et-

ter woyd: ende soo als dan de huyd besloten is / ende dat het selfde water gheen uyt-gangh heeft: soo verwillet de selfde plaetse in een seer korten tijdt: daer van het gedwongen werd om sich op te werpen ende op te swellen.

Dewyle dat oock by de Senuwen een groot ghevoelen is/ ende dat dierhalven aldaer met der haest een groote toorne ontstaen kan/ soo geschied het lichtelick/ dat aldaer hem een scherpe vloedt ende materie by begeven kan/ die de saeke hoe langer hoe erger maekt. Want so haest als 't Lede-water ofte de vochtighedt die van de Senuwen uyt loopt/een scherpe vloed aen haer genomen heeft/soo kan het met der haest alle Senuwen en Aderen ontsteken ende af-bpten ofte wanneer het gheen lucht en heeft/ lichtelyck verstricken.

Ende of nu sulckr oock wel aen andere plaetsen gheschied/ gelyck als gesepd is/soo draegt het hem meest toe op de hand/ ende op de Voedt/ tusschen de Teenen ende de Enckelen: want alsoo op die selfde plaetse veel kleyne Beentjens/ ende veel Aderen ende Senuwen zyn/ ende daer-beneven weynig vlees: soo kan oock sulcken quetsinghe dies te lichter al daer gheschieden. Ende dewyle dat dickwils geen teeckenen noch vlecken van gheroumen bloedt aldaer verschynet / soo meenen sommige onwetende Meesters dat de schade soo boos niet en is / alsse in zyn selven wel is: Ende laten alsoo in onverstant de saecken soo lange aen-loopen tot dat het niet meer te helpen is.

Wanneer daer nu ymand tot u komt die op de Hand/ Voedt/ knie/ Elleboge ende diergelycken/ hard geslagen/gheworpen ofte gevallen ware / soo als dat soude mogen geschied zyn/ ende dattet binnen weynigh daghen begint op te loopen/ende achterwaerts te swellen/ met heftighe pyne hoe langer hoe meer / ende dat daer-beneven geen teecken van gheroumen bloed noch eenige breucke/ als oock geen quetsinge der Senuwen ofte der Aderen haer vertoonen: So is het een gewis teken dat het Synovia ofte de vochtighedt van de Senuwen haer schepden / ende begeeren te woeden.

In sulcken geval en sult ghy by lyve niet langer beyde/ maer sonder eenigh vertreck aen het onderste deel/daer het u op't beste dunckt op-snyden ende lucht gheven/ met een scherp Messen ofte een groot breed Laet-yser/ tot inde holligheyd henen in/ende de materp (om alsoo te noemen / want het anders gheen rechte materie is) soo vele als ymmer mogelyck is / daer uyt drucken: ende het ware wel best wanneer het in 't eerste begin gheschied ware: Maer hoe dat sulckr gheschied ende toe-gaet/ dat moet u de Ervarenthedt leeren: want het onmogelyck is alles so eygentlick te beschryven/ so als het eenen in 't werck selven vertoont. Hoemen daer met doen sal.

Daer

Daer na so drucket een propere Wiecke in de ghemaeckte wonde/ met het bruyne Salfken/ ende ghelouterde of bereyde Spaens-groen wel bestreken/ ende legget voorts een gemeene Defensijf-plaster van buyten over de wonde. Maer wacht u (volgens 't gemeene gebruyck) dat ghy geen heete Cataplasma, het zy ghemaeckt waer van het wil/over legget: Want de stercke warmte die daer uyt voortkomt/ geeft oorsaek van vuylen en versticken inde Senuwen.

Ende indien hier door de materie niet en mindert/ maer ghestadigh vermeeret/ ende dat het swellen noch meer te rugghe begint te treden/ soo isset een seker teken dat de Senuwen ende de Aderen al aengesteken zijn. In sulcken geval sult ghy boven de swellinge wederom een openinge maken/ende vermengen daer na het bruyne Salfken met de Balsem van de soete Arsenico, ende maeckt wiecken daer van/ ghelijck als u by het bruyne Salfken sal gheleert werden: Sulcke wiecken steeckt in het bovenste gat ofte wonde / des daeghs eenmael: soo sal hem de toorn legghen/ ende het af-sterven der Senuwen sal op die plaetse moetē stille blyven staen: Als dan mengt ghy andere behoorlijcke middelen ghebruycken / van goede Wond-salven/ ofte anders: ende alsoo met de Cure voort varen/ tot dat het goede het quade van sich ghescheyden ende af-gheworpen heeft. Maer houd gestadig aen met het bruyne Salfken tot op 't eynde van de Cure / op dat het niet weder te rugge slaet.

Wat schaden dat daer uyt ontstaen/wanneer hem yemand sulcke schaden te ghenesen onderwindet / die het niet verstaet : dat sal men al hier met stilswyghen niet voor-by-gaen/ aenghesien datter seer vele aenghelehen is. Die ghene die dese saecke niet verstaet/ die houden ghemeenlijck dit Proces: wanneer datse sien dat sulcken ghebreck op de voor-seyde plaetsen op-loopt ende op-swelt/so slaen sy terstont een warme Cataplasma ofte Moes daer over / ende wanneer sy al schoon sien dat de swellinghe noch meer ende meer te rugghe dringhet / soo gaen sy doch met haere Moespot even seer voort al eenen wegh uyt/ ghelijck de andere. Maer wat rechten zy daer mede uyt ? anders als datse tot Putrefactie oorsaeck gheven/ ende de Senuwen versticken ? andere versoecken 't met Smeeren/Salven/ Stoven/ Baden/ ende betten. Maer rechten oock alsoo weynigh daer mede uyt/ dewyle datse niet en weten wat aldaer verborgen leyd.

Misbruyc ende wat schade dat daer uyt ontstaet.

Wanneer dit ende alles wat sy gebruycken/ niet helpen wil/ ende dat de pyne hoe langer hoe heftigher word/ ende dat de opswellinge oock hoe langer / hoe meer na 't lijf toe dringht/ ende dat alles vol ondeugt is geworden: alsdan mercken sy eerst dat het vol onraet steeckt/ende ope-

Misbruyc uyt onverstant.

nen

Mis kruyc uyt onverstant.

nen dierhalven de selvige plaetse / ende laten daer uyt loopen wat loopen wil. Maer sy hebben dat verstant niet/ datse bedencken konnen van waer dat sulcke materie komt / ende konnen dierhalven de rechte hooftpuncten niet aengrypen: maer sy laten daer uyt loopen wat van sich selvē daer uyt begeert/ sonder aensien dat de selvighe materie altijd kleverigh ende tay is/ende somtijds oock kleyne faselkens van de Senuwen daer mede uyt gaet/ so varen sy nochtans met de oude lompen even seer voort: daer doch sulcx een eygentlijck Teecken is dat de Senuwen/ Aderen eñ Banden inwendigh vervuylen / dat is: dat de Brand inde Senuwen steeckt.

Merckt.

Wanneer nu sulcken jammer niet geweeret word/ so branden de Senuwen nae malkanderen af tot in 't lijf: daer uyt dan groote hette ende koortse ontstaet: Ende dewyle dat oock het selfde Lid van zijn voedsel door de Senuwen genietende berooft is / soo valt als dan de koude Brand daerin/waerom de selve mensch oock stervē moet. Want of schoon dat selfde lidt af-ghesneden wort/ so steecken doch de Senuwen alle met den anderen inde Brand / ende trecken daer door geheel in 't lijf/alsoo dat de mensch daer van gantsch ellendelijck sterven moet: Want het is gantsch een ander doen met dese brand als met andere koude brand / die uyt andere oorsaecken ontstaen.

Onderscheyd des brands te bemerken.

Een ander brand kanmen in tijds sien / ende om voorder ongemack voor te komen/ so kanmen de selve bejegenē ende verdryven/ met af-snydinghe van 't selfde lidt: Maer dese brand die op voorseyde wijse ontstaen is/de laet hem also oogenschijnlijck niet sien / ende word niet gemerckt voor ende aleer dat de saecke gantsch verdorven ende hier door alle middelē ende hulpe vergeefs ende verlooren is. Het welcke ick om beters wille hebbe willen verhalen / op dat vele daer in souden mogen sien/ op wat wijse dat dickwils door onachtsaemheyt ende verwaerloosinge/ uyt een kleyne schade een groote kan wordē ende ontstaen : niet anders als uyt een kleyn vyer / een groote brand kan worden/ so het niet in tijds geweeret werd.

Dat xv. Capittel.

Van 't op-swellen der wonden, na datse al ghenesen zijn: wat het beduydet, ende hoemen daer mede sal handelen.

Swellen veelderley.

DE opswellinge der wonde ofte by de wonde / is veel ende menigerley / welck onderscheyd te weten/ eenen Chirurgijn, om redenen wille ende bedenckelijcke oorsaecken / hoogh van nooden is. Maer ick hebbe alreets voor desen van eenigerley swellinge gesproken/daer by ick het voor dees tijd wil laten: ende wil nu maer alleene van tweederley swellinge handelen/

van

van welcken noch niet gedacht is/ende die oock dickwils voorvallen.

Alle opswellingen niet sorgelijck.

MAer aleer ick daer van beginne/ sult ghy ten eersten weten: dat niet alle swellinghe onder de sorgelickste toevallen zijn te reeckenen. Want het geschied altijd by alle gevaerlijcke wonden: daer eenige Senuwē/ Been/ Lidt ofte anders pets wat notabel is gewondet gheworden/ dat dan niet alleene de wonde swelt/ maer oock alles wat wijd ende breed rondsom de wonde leydt. Van welcke soorte van swellinge/ (dewyle datse gelijckerwijs als Natuerlijck van wegen de quetsinge geschiet) ick voor dees tijd niet spreecken en wil. Wanneer het sich met de wonden wel schickt/ so vergaet oock sulck geswel seer wel.

Geswel na de genesinghe.

Van de eene soorte van swellen ofte op-loopen/ daer ick alhier van ghesint ben om te handelen ende te schryven / is alsoo gestelt. Het komt somwijlē daer toe/ dat pemand een wonde aen een upterlijck Lidt daer een groote Muscul gewondet is geweest (want van de Lidt-wonden en spreke ick alhier niet/ dewyle daer boven mentie daer van gemaeckt is) die sonder eenige mangel recht ende wel genesen ende geheelet werden: Alleene dat de Meester de wonde misschien te heet gehouden/ende met een Cataplasma verstickt mochte hebbē. Ende na de goede heelinge begint somtijds een al sulcken Lidt van nieuws aen op te loopen ende op te swellen: ende dat in 't begin sonder eenige pyne/ alsoo dat het hem oock laet aen-gryppen ende betasten/ ende alles sonder veranderinge van coleur.

Wat daer op volget.

Maer wanneer datmen daer geen raed toe en doet/ so vergaet de dickte wel ghemeenlijck binnen de tijd van drie ofte vier weecken: Maer daer vertoont hem achter dien een pyne hoe langer hoe heftigher: ende wanneer de swellinge gantsch wegh is/ so bevind men dat het selfde Lidt/ te gheljck een groot deel verteert ende verdwenen is: het welck gheljck als in den slaep geschied/ bykans sonder eenige pyne.

Een Plaster om de Teeringhe voor te komen.

Om dan sulcke swellinghe te verhinderen ende voor te komē/ ende de volgende Teeringe ende verdorringe des Lidts te beletten. Daer toe is vele besocht met smeeren/ salven ende andersins/ maer ick hebbe nopt gesien datter beter raed gevonden is/ als dese Compositie: Neemt Vygeboonen-meel twee loodt/ gemeene Boonen-meel ses loot/ Vioel-wortel van de beste repn gestoten twee loot/ Soppebloemen gepulverseert een half loot/ Gummi Armoniaci anderhalf loot: Dit alles koockt met Azijn tot een byp ofte moes: vermengt dan daer na daer onder Anijs-olie met de gedistileerde ses loot: De Plaster Diaquilon tien loot. Dese Plaster laet eerst smelten ende roert het oock met de Olie onder de voor-ghesepde Cataplasma.

Dese Plaster strijckt op een

doeck soo breed ende groot als de swellinghe begrepen is/ ende slaet het warm daer over / soo sal binnen wepnigh daghen de swellinghe verteeren ende geen verdroginghe daer na volghen. Want door de deught eñ kracht van dese Plaster / sullen alle dampen ende op-blasingen sich by tyds leggen ende upt-gedreven werden/aleer datse haer sullen komen setten/ende het voorgenoemde ongemack aen-richten. Even dese kracht eñ deught hebbē oock andere Medecynen/ dewelcke winden ende dampen verteeren ende upt-dryven: gelijck als daer zijn Anijs/ Fenikel/Comijn: desgelijcx oock die/ die de Wyne dryven. Op sulcke wijse sult ghy alle tijd uwe Recepten weten te ordineren / op dat ghy meught weten en verstaen / waeromme dat ghy een peghelijck Medicament ghebruyckt ende Appliceert.

Noch een ander soorte van opswellinge begeest hem dickwils op volgende wijse. Veeltijts geschied het dat pemand ten deele in een Lidt verwondet werd/ eñ al ist dat aldaer geen Senuwen ofte diergelijcke deelen verwondet zijn/ so geschied het doch nae de heelinge dat de selfde Patient het Lidt / dewyle het ongesoneert is/ niet meer recht buygē kan ofte uytstrecken mach: ende is daer by gemeenlijck wat opgeloopen ende geswollē/ ende is doch geē rechte opswellinge gelijck: ende dat alles sonder pyne.

Sulcke wederbaert meestendeels soodanighe persoonen/ dewelcke veeltijts te vooren in een Hand ofte Voet zijn verwondet geweest / ende daer by een Toeval gelijck als Mond-sucht ofte anders een Lijfs-vloed gehadt hebben/ dewelcke hem daerinne gesettet heeft. Maer insonderheyd wederbaert het soodanige lupden die tot Steen ofte Graveel ghenatureert zijn: daeromme wy dan oock wel moghen seggen dat sulcken gheswel anders niet en is als een soorte ende aert van dien.

Dese opswellinge en geest daer gantsch niet onr / men smeert/ men salft/men stooft/ men badet ende doet watmen wil: daermen meend de Aderen ende Senuwē lenich met te maken. Want die materie die in 't Lidt leydt / die moet weder tot water gebracht ende alsoo upt-getogen werden: dierhalven so gebruyckt de volgende Cure.

Neemt de Wyne van een Cure.
Geyte ofte Bock drie maten/ ghy meught oock wel Koe-pisse daer onder mengen/ so ghy geen Geyten ofte Bocken-pisse genoegh kond hebben: distileert de pisse door dē Helm upt het zand alle over/ de Feces die inde kolve op den bodem gebleven zijn/ die doet in eē Smeltkroes/ stelt se in een sterck vyer eñ distileert se (ick segghe) brandse wel af: laetse wederom bekouden/ giet daer water op/ ende maeckt een Looge daer van eñ laet het water weder daer van trecken/ soo sult ghy eē sout daerinne vindē.

Dit sout neemt: Neemt oock gemeen sout/ diemen tot de spyse ge-

se gebruyckt ses pond: de gedistileer de Wyne drie pond/ Puttwater alsoo vele dat al het Sout daerinne smelten kan ende tot een klaer water worden mach: Dit alles met malkanderē doet in een ander Pot ende laet het sieden tot dat daer een hemmen Ey op dryven kan: laet het dan weder bekouden tot dat ghy het gedogen meught de hand daer in te steecken.

In dit water stooft het voornoemde Lidt: soo sal de voornoemde Tartarische swellinge sonder eenige andere hulpe/binnen seer weynigh dagen verteeren ende vergaen: het welcke ghy dan oock wel verstaen meught van alle andere diergelijcke gebreken in Lupen/ Enckelen/Ellebogen eñ elders/daer na genesinge der wonden / sulcken swellinge vertoont.

Dat xvi. Capittel.

Vande wonden Toeval, die de wonden van Lijfs-kranckheden: Insonderheydt van de Pocken, ende de Vrouwen uyt hare Stonden ofte Maensiecken toe-vallen, ende hoe men daer mede handelen sal.

Lijfsseckten slaen tot de wonden.

ICk hebbe daer boven op zijn plaetse verhaelt ende aen-gewesen/dat een Chirurgijn vlytig waernemen sal/ wat soorte van Lijfskranckheden dat zijn verwonde Patienten onderworpen zijn: op dat hy daer na zijn Medecynen mach reguleren eñ toerichten: Aengheseen dat sulcke kranckheden met haere vloeden sich tot de wonde begevē/waeromme zy een ander als de ghemeene Cure (na dewelcke sy niet en vragen) ver-epsschen. Even dat selfde wil ick al hier oock seggen: dierhalven wil ick oock een weynig daer van schryven/ doch niet van alle: dewijl dat sulcks te langh soude zijn: maer alleene van t'weederlep Toevallen/ uyt het welcke lichtelick sal te leeren zijn hoemen hem oock in andere sal hebben te regulerē.

Wonden der ghener die de Pocken gehadt hebben.

Veelmalen begheeft het hem dat sulcke luyden die met de onreyne siecktе der Fransche pocken besmet zijn/ ende daer van verbullet zijnde: gewondet werden. Nu is met de voornoemde siecktе de saecke alsoo gestelt dat niemand niet geerne de name of 't woord wil hebbē/dat hy daer van besoedeldt ofte besmet is: oock so nemē sulcke luyden haer wonden geen gemeene heelinge aen/gelijck als andere wonden: dewyle dat sulcke onreyne siecktен met haere vloeden / sich inde wonde settē/eñ de genesinge gemeenlick te rugge dryven. Daer heeft nu een Meester vlytigh voor hem te sien/ op dat hy zijn Cure daer na richtē mach: daer na dat hy 't gebreck bekend/ het welck dan oock lichtelijck ghe-schiedē kan / wanneer als hy de materie wel waerneemt / eñ op de persoon wel vlytigh lettet.

Om nu sulcke wonden te genesen / is voor-eerst noodigh te weten/ 't gene daer boven ghe-segd is/ te weten: dat sodanighe wonden geen gemeene genesin-

ge aennemen willen/ daeromme men dan na een ander behoort te trachten.

Het is ook noodigh alhier te weten/ende sonderlinge daer op te merken/datmen in dese voorseyde toe-vallighe wonden/ den Mercurium gantsch ende al niet ghebruycken sal / hy sy soo konstig in't vyer berepd als hy wil/ sier oft niet: Want hy heeft een al sulcken aert ende nature dat hy alles wat onreyn is / van gront op begeert weg te nemen. Dierhalven somen hem tot sulcken wonde/ daer van alhier tot noch toe geseyd is / den Mercurium gebruycken wilde / so soude hy in de verwonde Patient de geheele siechte ofte Morbium verwecken / ende hem hier door in groote nood/ ja in levens gevaer brenghen. Maer doet hem als volght.

Cure met een Salfken.

Neemt Floris æris een dragma/ Croci Martis een half loodt/ Aloës Hepatice een loodt/ Myrrhen / Wieroock elck een half dragma: Boom-olp acht loodt/ Was/ Terpetijn elck anderhalf loot: Smelt het Was/ Terpetijn ende Olp/ met een half loot Ferms/ ende doet volgens de andere stucken daer in/ gantsch reyn na malkandere daer in gestort/ ende roert het tot dattet koud word. Dese Salve ghebruyckt in de wonde / ende leght een Steechplaster daer over gelijck als het ghebruyck is: soo heelet de wonde.

Maer indien het saecke ware dat de wonde hier door hem niet begeven noch heelen wilde: soo bestrijcktse met roode Liquor Vitrioli, den welcken de wonde bedwingen sal om te gheneesen. Ende maeckt de selvige alsо:

Liquor Vitriol te bereyden.

Neemt Vitriol twee pond/ reynight den selven met varsch Reghen-water: ende laetse weder in droogen: Calcineertse tot datse wat geel word: Giet dan weder daer op acht pond varsch-water / koocket wederom in / ende settet in een Reverberier-Oven tot dat het een weynigh rood word: Als dan doet het in een glas ende giet daerop de beste Gerectificeerde Brandewijn/ dat het twee dwars vingheren hoogh daer over gaet: soo word de Wijn seer root. Dese gebrandewijn schuddet reyn af / ende laet een ander Wijn weder root werden/ ende stortse weder daer af tot de eerste: Sulcken rooden gebranden-wijn trecht per Balneo weder daer af tot op de dichte van een Honich / dat op den bodem blijft: Namaels soo giet daer over een varsche Alcool Vini, ende laet hem de Tinctura aen sich nemen: schuddet die so vele als mogelijck is/ wederom reyn daer van/ eñ trecht de Brandewijn in Balneo Mariæ wederom daer van / tot op de forme van een Liquor, soo isset bereyd.

Dese Liquor trecht machtigh te samen/ sonder eenighe Corrosyvische aert / ende is een merckelijck Hooft-stuck in veel verdorven wonden/ daer geerne een Lijfs-vloed in slaen sonde willen: het mach ook seer nutlijck gebruyckt werden inde Speyd/ ende

ende alle Martialische schaden.

Exempel. Onlanghs geleden was een seecker Edelman in zijn Aengesichte verwondet / die met de voornoemde onsuyvere siechte der Pocken besmet was / doch wilde in't minste het woort niet hebben dat hy soodanigh was. Ende als de bloed ofte slijm van de Francoysen in de wonde quam met heftigh branden / gelijck als het gemeenlijck pleegt te geschieden / ende oock al wat in-gegeten hadde: woude sulcke de Meester die daer eerst toegesonden ende ghebruyckt werd / sulcke met een Præcipitaet van Mecurio af-byten / ende daer mede de wonde suyver ende repn maken / verhopende daer door niet anders als goet met upt te rechten. Maer wat geschieden daer? hy rechtede daer mede niet meer upt / als dat hy daer door den gantschen Morbum beweegde / alsoo dat hem de gemelde bloed met gantsche gewelt in de mond quam. Als ick nu oock daer by geroepen werde / heb ick de oorsaecke bevonden: ende hoe de saecke stont haestigh bekend: daer op hem de Patient / oock tegen zynen danck / inde Francoysen Cure begeven moste.

Mercurium met goet tot alle saecken. Dit Exempel heb ick daerom willen aenwijsen: Dewijle daer vele zijn / die daer meenen / wanneer sy den Mercurium berepden konnē / dat hy haer als een Sadel op alle Peerden wel te pas behoort te dienen: ende maken dese reeckeninghe niet eens / dat hy tot de barssche wonden niet nut en zy: hy werde dan soo stigh berepd als moghelijck is: dewijle dat hy alle dingen al te na doorgrondet eñ doorsoeckt / het welck in desen deele niet altijd goet is.

Merckelick Exempel van een wonderlicke Corval / van een gequetste Vrouwe. Daer begeven sich noch veel andere Coevallen / die haer met de Lijfs-kranckheden / die de Patient onderworpen is / Conjungeren ende vereenigen. Van de selvige wil ick daer maer eenen gedencken / als dewelcke besonder wonderbaerlijck is / daer upt veel andere te erkennen eñ te verstaen sullen zijn. Anno 1590. niet seer wijd van Basel was een eerlijcke Matrona / dewelcke ick van weghen dese Coeval niet noemen en wil: de selvighe wilde op een seeckere tijdt met een scherp mes / daer men de wortelen met snijdet / een hout aen stucken snijden: maer als sy sterck met het mes trock ende het hout aenstuckē brack / sneed sy haer selven achter inde hand / omtrent dichte boven 't Lidt / alle de Huyd / Vleesch / Senuwē ende Aderen aenstucken.

Als men nu nae een Barbier sand / quam de selvighe wel haestigh / ende verbond haer gelijck dat behoort: alsoo dat alle saecken recht stonden tot inde twintigh dagen lang / soo dat hem de wonde syn tot ghenesinghe wel schickte: gelijck als my de Barbier ende de voornoemde Vrouwe selfs daer na berechtet hebben. Nu kan ick niet weten of de Barbier dan of de Vrouwe daer aen schuldigh geweest zy: dese Vrouwe quam des nachts een bloed in de wonde vallen /

ende liep daer upt als een roodt Vleesch-water / met seer klagelijcke smerte ende pyne.

Die Barbier die hielt het voor een Leed-water/ende gebruyckte dierhalven daer toe al wat hy wist: doch hy rechten daer niet mede upt: Daerom worde noch een Meester daer by bestelt met twee Doctoren / die hielden de selfde vloed oock voor een Leed-water/ eñ gaven raet hoe men hem daer mede soude houden ende schicken. Maer daer was niet anders dan angst ende nood/ ende was hulp noch raedt te vinden: de goede vrou en hadde geenen rust/noch dagh/noch nacht/ende suler geduerden tot aen den sevenden dagh/doen hielt de vloed op/ alsoo datse daer nae wederom een weynigh ruste kreegh.

Maer dese vloed hadde in de wonde/alles verteert ende weg gebeten/dat inde twintig dagen te voorzen gewassen ende ghenesen ware: daer by soo was de gantsche Arm seer grof geswollen/ ende heftigh vertoornt: alsoo datmen wel veerthien dagen te doen hadde/aleer de wonde haer wederom inde voorige stant begeven wilde: so onaerdigh was sy geworden. Ende als hem nu alle saecken wederom wilden te rechte schicken ende begeven/ eñ datse meenden dat nu alle perykel voor by was/ eñ datter geen quaedt meer voorhanden ware/ 't welck men te besorgen hadde: Siet doe quam over vier weken de voorghenaemde vloed weder inde wonde van nieus aen / met groote pyne als te voren: van welcke tocval de Medecijns seer verschrickten / ende wisten niet waer upt ofte in.

Het begaf hem jupst / dat ick even op die tijt/ter selver plaetse een voornemen Mans kind aen een Enckel/ (daerinne/door versuymenisse ende door achteloosheyd een Calleus vlees int Lidt gewassen ware) Cureerde: dierhalvē wert ick oock tot de voornoemde vrouwe geroepen. Als ick de wonde besagh ende aenschoude/ bevond ick haestig dat de voor-genoemde vloed gheen Leed-water was: Dierhalven vraeghde ick de Patientin terstont na hare Maentlicke steckte/hoe het met de selvige gestelt eñ gelegē ware: dewelke my berichtede eñ seyde datse die noyt gehadt hadde / zedert datse verwond gheweest ware: Upt het welcke ick haestig verstont wat het voor een vloed was: dewyle dat ick oock te voren sulcke gebreken voor my gehadt hadde/ ende wat ick haer doen soude hadde ick te voren wonderbaerlyck geleert.

Cura.

Maer ick dede haer alsoo: ick opende haer aldereerst een Ader op de voet: daer na maechte ick een Pilleken ofte een Tapken van Chrisstwortel/die sy per Matricem ghebruycken most. Door sulckē middel wert de vloed weder in rechte plaets ghebracht: daer van de Patientin alsoo terstont/ gelijck als inde eerste dag alle smerte ende pyne verloor/eñ tot rechte heelinge quā: 't welck sy met groote danckbaerheydt daer

daer na tegens my bekende. Over sulcke Cure verwonderden haer de andere meesters seer die daer by waren: Ja eenen onder haer meende dat het niet mogelijck was/ dat hem de saecke also konde begeven/ gelijck als ick aen-gewesen hadde: Maer wat souden sy daer toe segghen? de saecke lag klaerder aen den dag als een heldere Sonne-schijn.

Also is ock een gelijck oordeel te vellen/ met de Cancker aen de vrouwen Borste/ Buyck ofte heymelijcke plaetsen begrepen/ welcke schadē als doodlijck zijn te houden/ so sich de vrouwē Maend-stonden verstoppen/ eñ ghy en recht ock niets daer by uyt/ ghy gebruycht wat Arcana dat ghy wilt/ tē sy dan dat hare tijt eerst weder gebracht is. Also isset ock met de Cancker der Mannen dewelcke onheelsaem blyvē tot dat hy de Hæmorrhoides ofte de gulden Aderen heeft (verstaet wel/ so hem die anders dickwils plechten te vloeyen) anders so kanse hem ock doodelijck zijn.

Geen inwendighe Medecynē in sulcken geval te gebruycken.

Eens: desen handel aengaende/ moet ick noch verhalen. Wanneer u sulck een Vrou-persoon inde handen komt/ die ghy van een wonde genesen sult/ soo moet ghy u wachten/ dat ghy se geen inwendige Medecynen gebruyckt ende in-gheeft: Want sulcken vloed haestigh te stillen is niet wel mogelijck. Ende of ghy alschoon meend de gedachte vloed door inwendige Medecynē weder op zijn rechte plaets te brengen/ so en recht ghy doch daermede niet uyt: want in sulckē geval so behoud de selve vloet zijn natuerlijcke loop niet/ maer gaet tot de wonde uyt/ ende hoe dat de Medecyne stercker is/ hoe dat ghy de wonde te meer bederft. Daerom soo gebruycht maer alleene dat bovē-genoemde tapken: ofte anders dergelijcke Medecynen/ van Dampen/ Koocken/ Baden/ &c. alles na dat u de Ervarenthepd sulcx te verstaen geeft.

Dit hebbe ick u/ gunstige Leser/ van dese Coevallen niet willen onthouden/ in hope dat ghy hier uyt sult leeren u in anderen oock te reguleeren eñ te schicke.

Dat xvii. Capittel.

Van de Wond-sucht driederley aert: ende eerstelijck, vande Wond-koortse, hoe die selve te erkennen voor te komen ofte te genesen zy.

Wond-sucht een boose gast.

VAn de Wond-sucht ende Wond-koortse heb ick tot hier toe veelmalen mentie van gemaeckt: Daeromme ick oock alhier vā meeninge ben/ om wat eygentlijcker ende wijdloopiger daer van te spreecken: 't welck oock daeromme te meer geschieden sal/ dewyle datter by hans geen erger toeval is: Aengesien het niet alleen by den selven blyven: Maer de Slag/ Sucht/ &c. volgen geerne daer op: ende ick en wil oock niet meer daer van aen-wijsen/ als my de Ervarenthepd selve geleert ende ghe-openbaert heeft: ende dat wil ick op 't aller vlytigste doen.

Doch

Doch ick en kan al hier niet on-aen-geroert laten/ het groote misverstant dat men heeft inde Wond-sucht / also men maer van een soorte weet te spreken/ ende gheen onderscheyd en kan makē inde selve: Aengesien datter groot onderscheyd inde selve vermerckt kan werden. Ende dierhalven/dewyle datmen sulckē onderscheyt niet waerneemt/ ende dat men 't al onder een Cure vervatet/ soo worden veel Patienten daer door versuymt ende verwaerloost.

Wontsucht driederley.

Want daer is driederleye aert van Wond-sucht die een verwonde persoon toe-komen kan: van dewelcke geen den anderen inde Cure gelijck is: overmids dat wat de eene goet is / dat is de ander seer quaet ende schadelijck: Ghelijck als oock de eene ghevaerlijcker is als de ander. Daerom is het dan een valsche meeninge ende schadelijck misbruyck/ dat eenige voor gheven ende seggen: Wanneer yemand de eene aert wel verstaet ende genesen kan/ so verstaet hy oock de ander soorte ende kanse oock ghenesen. De eerste soorte ende gadinge word van eenige ghenoemt de Wond-koortse/ ofte het Wonde-vyer: Dewyle datse eerst aen-komt met een machtighe koude / die het gantsche Lichaem niet anders als een sterke Koortse verschuddet/daer op een stercke hette / ende een machtige of heftige onstekinge des gantschen lichaems volget.

Wond-vorst/ Wond-vyer/ Wond-koortse.

Schuddinghe ofte Wond-galle.

De ander aert wort genoemt de schuddinghe ofte de Wond-galle/die komt oock met koude/ daer op doch gheen hette/ maer eē groote pyne inde wonde volget. Men siet oock gemeenlijck een kleyn bleynken dat helder ende klaer is inde wonde / ofte buyten aen de selve staen / dat bruyn is ende vol bloed steeckt.

Tucken ofte de onrust.

De derde soorte van Wond-sucht word ghenoemt het kloppen ofte de onruste/ ofte oock de Wond-sucht inde wonde: want sy is alleene inde wonde/ende en heeft gheen schuddende Koortse by haer wanneer datse komt/ maer zy komt met overgroote pyne ende smerte/ met hette ende koude inde wonde : ende de Patient kan nergens stille legghen/ maer moet hem heen ende weer beweghen / gelijck als de onruste in een Vyr-werck/ daer van zy oock haer name heeft.

Dit zijn nu de drie onderscheyden ende besondere soorten van Wond-sucht / daer van ick alhier te schryven willens ben: Aengesien dat ick niet en weet dat daer oyt grondelijcker van geschreven zy. Daer over men hem wel verwonderen mach/ dat vande Tekenen die verhaelt zijn/aengaende de Wond-sucht/ tot noch toe inde beschryvinghe van dien/ so weynig mentie gemaeckt ende beschreven word/ daer doch so merckelick veel aen gelegen is/ als men die by tijds wil bejegenen ende wederstaen. Vele zijnder die de selvige weynigh ofte gantsch niet achten/ maer van daghe tot daghe met groot verlanghen ende hooghe sorghe / anghstvalligh daer op wach-

Grove onverstant eñ misbruyck.

wachten / niet wetende hoe sy haer in die saecke sullen draegen/ eñ hoe het te verstaen sy. Maer wanneer dat dese Toeval gekomen is / wanneer de Patient in groote angst leyd / wanneer de saecke op 't hoogste gevaer geklommen is: so mercken sy eerst datter een boose Toeval/ die sy noch niet erkennen/ inde wonde geslagen is.

Maer wat daer uyt ontstaet/ dat brenght de Ervarenthepdt voor hem: want dewyle datse de handel niet verstaen/ eñ geen onderscheydt in de Wond-sucht weté: maer nochtans een groote hette by de Patient bemercken/ ende verstaen daer uyt niet dat de Wond-sucht voorhanden sy: Soo meenen sy dan sulcke Wond-sucht als een ghemeene koortse voort te genesen/ende de hette met koelende dinghen te verdryven. Gebruyckē dierhalven Nenypher, Maenkop-saet/ Solatrum, &c. ende meenen daer mede sulcke hette te lesschen/ ende alle onghemack te weeren. Maer heeftmen daer-en-tegens niet Ervaren dat sulcken Paroxysmus hard aen-gheset heeft/ dat dan sulcke verkoelende dinghen niets gedaen noch uytgericht hebben: de onmatige dorst lesschen sy wel: maer dat sy den Morbum weghnemen dat en is noch nopt bevonden geworden.

Ende of men schoon eenen alsulcken Patient (gelyck vele geschied) een Ader opendē/so word doch de Morbus daer door niet verdrevē / gelyc een yder lichtelyck kan erkennen: al ist dat het Aderlatē in desē deele niet quaet en is. Dierhalven stervē oock so vele menschē daer aen: Dewyle dat sulckē siechte niet recht bejegent ende wederstaen werd: ende of het al geschied dat een weder op-komt/ soo heeft hy Godt de Heere (die hem sulcke sterchte verleent heeft) daer voor dies te meer te dancken: Aenghesien dat hem noch Aderlaten noch Purgeren / noch yets anders geholpen heeft.

Van de Wond-vorst.

Dat ick nu van de eerste aert der Wond-sucht alhier handele/ dat is te weten: datse ghemeenlyck tot alle gevaerlycke wonden/ die soorgelyck zyn / toeslaet ofte toevalt/ ende voornamelick tot Hooft-wonden/ daerse haer meest ter dood wendet ende neyget: ghelyck als oock veel Patienten daer aen sterven. Dese Toeval is de erghste onder alle d'andere / ende is in zyn werckinge seer ghelyck als de Peste selfs. Wantse komt eerstlyck met een koude: daer op volghet terstondt een machtighe koude/ ende daer op een groote pyne ende smerte in 't Hooft/ die insonderheyd volget. Ende wanneer de wonde in 't Hooft ofte elders op een ander plaetse daer de groote Musculen/ofte Senuwen/ ofte veel witte Aderen gewondet zyn: dan soo komt de Patient ghemeenlyck een weynigh buyten zyn verstant / ende slaet buyten in zyn reden. Ende soo hy binnen de tyd van twee ofte drie daghen niet weder tot zyn verstant komt / soo isset een teycken des doods. Ende komt

sulcken Paroxysmus ten tweeden ofte meermalen/soo isser niet seker der als des doods oppen.

Dese Toeval is even die selfde/die soo menighen verwonden mensch het leven af-spreeckt ende ontsepd/ ende om welckers wille soo vele tyden ende Termynen op-gheschoyt werden: Want men sepd ghemeenlijck: wanneer de Patient de vijffde/ sevende ofte negende dagh over komt ende beleeft/ soo komt hy wel met het Leven daer van. Eenige die strecken de tijd noch voorder tot op den dertighsten ende vijf-en-dertighsten dagh: Het welck soo seer onseker oock niet en is. Want indien de Wond-sucht binnen de tijd van twaelf ofte vijfthien dagen niet en komt/ soo komtse oock soo heel haestigh niet: so het anders door de Meester of Patient niet veroorsaeckt woyt. Maer wanneer de wonde so heel sorgelijck niet en is/ so heeft het so veel bedencken niet/ dan als wanneer het velleken ofte het Cerebrum selve gewondet ware: want dan heeft het heel een ander verstant ende bedencken: van weghen de wonderlijcke en seltsame Toevallen/ die sich eerst toedragen/ alsmen dickwils meend dat het geen noot en heeft: in voeghen als daer boven by de Hooft-wonden is aen-geroert.

Van sulcken Wond-sucht/ Wont-koude ofte Wont-koytse willen wy voorseerst handelen ende dat voornemelijck leeren: hoe men die erkennen sal aleer datse komen. Want ick ben van die meeninge niet/ dat men dat verstrecken ende wachten sal/ tot datse den sevenden of negenden dagh/ met groote gewelt in-gescheurt ende hare macht ghenoeghsaem bewesen heeft. De Ervarentheyt heeft ons geleert dat het veel lichter is/ een vyand te bejegenen ende te weder-staen/ als hy noch niet in-gevallen is/ dan als hy de overhand ghenomen heeft/ upt te dryven sy.

Van waer de Wond-sucht sijn oorspronck heeft/ ende hoe het toe gaet datse sulcken grooten schade Causeert: daer van sijn veelderley meeningen/ oock onder die/ die daer gantsch niet van verstaen. Maer ick en ben niet ghesint om veel daer van te schryven: wil simpelijck maer alleene de aen-komende Chirurgijns tot onderwijs/ende alle verwonde Patienten ten besten/ al hier voorseerst aenwijsen/ hoe dat dese Toeval te kennen ende volghens daer nae te genesen sy.

Van waer de Wond-sucht ghemeenlijck komt.

Maer of yemand precijs begeerde te weten van waer de Wond-sucht meest ontstaet: die sal weten het selfde alsoo te verstaen als volgt. De Wondsucht komt meest en ontstact gemeenlijck upt tooren/ vreese ende verschricken/ groote pyne ende smerte/ oock quade ordinantie in Eten ende Drincken: (dat ick vande onkupshepd niet en segghe) dat daer toe oock seer bevorderlijck is. Om vande boose Medecyne te ghedencken dat achte ick alhier onnoodigh ende

voor

boor overbloedigh: Met een woort te seggen/na dat de wonde op een sorgelijcke plaetse is: nae dat het Lidt gestelt is/ van 't welcke het eene edeler is als het ander: (Insonderheyd het hooft) na dat de quetsinge is/eñ nae dat de tijd van 't jaer is: Daer na ende na dē selven richten haer ock deselfden toevallē.

Merckt. Daer is gheen oorsaecke die dese gebreken eerder bevorderē/ als wanneer een Patient/ die aen een sorgelijcke ende seer bevoelighe plaetse ghewondet is/ seer heftigh veel bloedet. Daerom me is dan de ghewoonte by de Francoysen/ ende de Italiaensche ende andere Natie (seer in 't ghebruyck) billijck te verwerpen: Om dat se een verwond persoon/ al heeft hy noch so veel gebloedet/ de Ader openen ende laten hem noch meerder bloedē. Want als een Patient te veel bloeds verliest/ soo verliest hy ock te veel vande Natuerlijcke warmte: daer van hy volghens verhoudet ende swack wordt. Eñ wanneer de wonde aen een seer ghevoelijcke plaetse is/ soo ontstaet daer pyne upt/ upt de pyne volght een toorn/ upt de toorn komt hette/ ende daer op volget ghemeenlijck ende voorseecker/ de voor-noemde Paroxysmus: daer de hette met de koude tegen malkanderen strijden/ tot dat ten laetsten de koude upt-ghedreven word/ ende de hette/ (dewelcke de overhand behoudet) alles aen-ghesteecken ende vergeven heeft.

Sulcke hette ende fenijn leyd inden menschē ghelijck als een roock ofte damp/ ende moet dierhalven met gantscher ghewelt upt-gedreven werden: dewijle dat het anders niet te dempen noch te lesschen is. Daeromme dan ock de verkoelende dinghen in desen deele niet upt-rechten komen: Daer helpen geen Syrupen, gheen Lulep geen Conserven van Buglossa, Borragine ofte andere saecken. Daeromme dan van vele Chirurgijns groote fouten begaen werden. Ick ben dickwijls daer by gheweest/ dat de Medicus den Patient de Pols ghetastet heeft/ 't welck niet qualijck ghedaen is noch wesen sal: daer na heeft hy hem zijn water besien/ ende daer upt bevonden: dat de Patient een stercke hette koortse heeft: 't welck ock waer is. Daer op soo most men in allerhaest/ onder de Dranckē/ eenige Bussen/ ofte potten vol Syroop vermengen/ eñ met krachtige lavinghen den Febricitanten onderhouden met Gersten melck/ Roosen-sap ofte anders Purgeren/ &c. Daerinne de fouten lagen/ so ghy verstaen sult: niemand wiste wat de schortinghe was: de eene wilde hebben dattet een gedurige ende gestadige koortse was/ Continua genoemt: de ander seyde/ het is wat anders. Insomma/ eē yder wilde zijn besondere meeninghe verdedigen/ ende niemand wilde den anderen recht laten hebben. Maer wat gaet sulk disputeren dē Patient aen? Ick hebbe nopt gesiē dat ymant daermede

geholpen is gheweest. Ende ick selfs ben in't begin oock van die meeninge gheweest: tot dat my de Erbarenthepd anders gheleert heeft.

Wondsucht erkennen.

Sulcke Wond-sucht (op dat ick tot de saecke kome / ghelijck ick daer boven belooft hebbe) wel te erkennen al-eer datse komt/ sult ghy weten: wanneer de Wond-sucht komen wil / soo is de Patient onrustigh siet met de Oogen heen en weer ende kan niet wel slapen: ende als hy al schoon slaept/ soo wordt hy doch seltsaem/ also dat hy niet gherustig blijft. Is de wonde aen een Lidt soo houd hy't niet geerne stil/ maer begeert gestadig heen ende weer te rucken: ende wordt lichtelijck toornigh. Maer men moet voor af goede op-merckinghe hebben / op des Patienten slaep (daer van oock daer boven ghesepdt is) of hy in zijn slaep sweetet ofte niet: want zy sweeten niet haestigh / ende zijn doch evenwel heet genoeg/ ende begeeren sterck te dincken.

Alhier sal oock dit in achtinge genomen ende geensins verachtet werden. Wanneer een verwonde een hooghen ende schoonen coleur int aengesichte heeft/ als hy te voren ghehadt heeft aleer hy verwondet werd: ofte in teghendeel wanneer dat hy gantsch bestorven ende bleecker van verwe wort/ende doch heet aen't lijf is/ 't welck hy te voren niet geweest is: soo isset een gewis teken van de toekomende Wond-sucht daer van alhier onse reden zijn. Sulke ende dergelijcke Teeckenen kan ende sal men waernemen inde upterlijcke aensehouwinge des Patienten.

Aengaende de wonde selven in erkentenisse van de selvige is het meeste gelegen: is de wonde alsoo gestelt/ gelijck ick hier na by de Bruyne: (al daer ick den Leser by desen wil ghesonden hebben) te verhalen van meeninge ben/ so isset een teken van de toe-komende Wond-sucht. Want als de Nature soo machtigh is datse de bruyne inde selve Leden behoud / ende niet int lijf laet dringen: so word de koude brand daer upt/ ende niet anders. Maer indien de selvighe hette ofte bruyne/ die inde wonde leyd: te rugge gedreven wert tot in't lijf: so veroorsaeckt het de Wond-sucht. Ende wanneer dese beyde Toevallen te samen zijn so volgt daer niet gewisser op als de doodt.

Ghy hebt oock volgende teeckenen / die de Bruyne niet aen en gaen / mede waer te nemen. Wanneer de wonde als sy al varsch ende jongh zy / niet seer bevoelende is/ alsoo dat de Patient wel verdraghen mach/ dat men hem de selvighe wel betast ende aenroert/ ende dat hy sulcx qualijck gevoeld: Sulckx is het allereerste teecken: Insonderheyd wanneer de Patient wat snel spreeckt ofte anders hem vreeslijck aenstellet. Want het beduyd dat de selvighe mensch heftigh gemisceert ende vergiftiget zy: ende niet anders te verwachten is/ als een Paroxysmi,

met

met de hoogste gevaer ende perijckel des doods.

Ander teeckenen. Merckt ook dese tekenen/die u de toe-komste van de Wondsucht te verstaen ende te erkennen gheeft. Wanneer de wonde om haere kanten ende lippen gantsch bleeck ende doorverwigt is/ ende dat doch de wonde inwendigh bruyn-roodt verschynet. Wanneer ooc inde Patient een gedurighe stercke hette omloopt/ ende dat hy (al ist dat de hette stil-staet) nochtans seer hetsich blijft/ende niet en bekoudet ofte kleumt noch huyverigh is: (gelijck als anders pleeght te gheschieden inde andere soorten van Wond-sucht: het welcke tot een onderscheyd wel aen te mercken is) maer sulcken strengen hette ende koortse/gaet oock altoos met groote hette voort tot dat de Paroxysmus komt/op 't welcke dan noch een grooter hette ende veel meer ontsteecklinge volget/die de Patient haest uyt kan helpen.

Teken uyt de Maene. Noch eens moet ick verhalē/ aengaende het wassen ende afnemen van de Maene / nae de welcke sich gemeenlick de wonden schicken ende richten. Wanneer de Maene in't afnemen is/ ende dat de Patient hoe langer hoe swacker wordt/so heeft men inde nieuwe Maen een swaere ghevaerlijcke Paroxysmi te besorgen. Desgelijcx als de Maene wasset ende aen-neemt / ende dat de Patient in groote hette blijft/ so bedruyd het voorseecker een in-gevallen Wond-sucht ofte anders een boose toeval. Het welck also te verstaen is: wanneer als de voorgenoemde teeckenen oock daer by verschynen: Want anders heeft het een ander verstant / en bedruydet doch oock seer weynigh goet.

Dese teeckenen die tot noch toe gheseyd zijn/sal een Meester vlytig waernemen/ ende de toekomende Wond-sucht daer uyt leeren kennen: op dat hyse (aleer datse gantsch voorhanden zijn) mach in tijds weeren ende te rugghe houden: 't welck veel lichter te voorzen gheschieden kan als daer na/wanneer datse haer gewelt al uyt gevoert ende volbracht heeft.

Cure tegen de Wondsucht. Nu isset tijd dat ick u leere hoe ghy sulcken toeval sult wederstaen: gelijck als my de Ervarenthevd selve gheleert heeft: het welcke ick niet wil doen in sulcken aensien / als of dit mijn tegenwoordige Proces gantsch onoverwinnelijck ware: maer dit segge ick alleene/ dat ick het als het seeckerste ende beste te zijn bevonden ende ervaren hebbe. Merckt dierhalven/ dat ick dese tot hier toe geroerde wondsucht (het zy datse ghekomen zy ofte datse noch eerst komen wil) alles in een Cure ende heelinge/ wil vervatet ende begrepē hebben. Alleene sult ghy dat Considereren; dat wanneer men de Wond-sucht by haer teeckenen erkend/ aleer datse voorhanden is/ dat het dan onnoodigh zy/ datmen de Medecynen so sterck gebruycket/als wanneer zy hare Paroxysmus al vol-bracht heeft. Maer ick en hebbe dese

Cure niet gheordineert op de Wond-sucht alwaer de Bzuyne inde Wonde verschijnt: Dewyle dat het al daer een ander wegh van noodē heeft/gelijck als ghy op zijn plaetse sult kommen vernemen.

Wanneer nu by de Patient de voor-genoemde tekenen van de Wond-sucht verschynen/ so sult ghy voor eerst wel toesien/ dat inde Kamer / daer de Patient zijn Legerplaetse heeft/geen geschildert Beeldtwerck/noch yets dat daer na gelijck is / hanghet ofte aengeplacket zy: wāt wanneer zy so swack ende teer zijn/ eñ sulcke Schilderyen aenschouwen/ so beelden sy haer selvē gemeenlick seltsame Fantasien in/ daer van sy in groote vreese komen/ ofte anders seer verschricken/ 't welck dese Toeval seer ongenesselijck maeckt.

De Cure in zijn selven aengaende/ so als ick die Erbaren hebbe die selfde heb ick/ om besondere redenen wille / ten deele verhaelt/op die Wond-sucht geordineert die haer Paroxysmum al geheel volbracht heeft.

Wanneer dat selfde gheschied is/so geeft den Patient van dit nabeschreven Aqua Vitæ in/ van anderhalf tot op drie/ vier/ vijf loot/nae de gelegenthepd vande persoon/ die ghy bekennē moet: ende laet hem daer op geweldig sweeten.

Sweeten de te maken.

Ende of hy ('t welck gemeenlijck gheschied) niet sweeten en konde/ so maeckt Tichelsteenen heet/bewynd die selfde met doecken die te voozen met Azijn nat gemaeckt ende bevochtiget zijn/ leghtse in 't bedde tot de voeten/ ofte elders aen een ander plaets daer het u geraden dunckt/ende laet hem also sweeten soo lange als hy dat verdraghen ende lyden kan.

Hoemen de hette door 't sweeten verdoor-saeckt/verdryven sal.

Onder des/ dewyle dat hy also sweeten moet / on-aen-gesien dat hy te voozen seer yverig ende ontsteecken is/so sult ghy nemen: Gepten melck een pond/ het krupd Nachtschaed/ofte het ghedistileerde Water daer van/ als men het krupd niet hebben kan/ twee loodt: Jode Karssen droogh ofte groen een loot: Fenugræci rein gestooten ses loot: Roosen-water drie loot. Koockt dit alles te samen tot dat het dicke word als een Cataplasma. Strijckt het op een doeck ende legt het den Patient also warm op de rechter zyde / over de Lever: soo sal hem de groote hette die door 't sweeten ontstaen mochte/ niet mogen schaden.

Slaet hem dit op de rechter zyde op de Lever/ op datse niet al te seer ontsteecken werde: ende laet het leggen dewyle dat hy sweet. Maer de Pols-Aderen/ aen beyde de handen/ ende oock onder aen de voeten/ daer sult ghy hem leggen dicke vierdobbelde doecken/ in Roosen-water genetter/ daer Salpeter in ghesmolten is: soo sal hem de Patient nae ghedaene sweetinghe sonder twijffel seer wel bevinden. Daer op soo sult ghy hem terstont een Ader open doen/ende in redelijcke mate wel laten loopen.

Spijs

Spijs ende Dranck/ en moet niet heet maer lichtelijck te verteeren zijn/ van goede voedsel: ende het waere wel goet datter een weynigh Syrupi van Zeebloemen daer onder vermenght ware. Want na den sweet konnen de andere Medecynen eerst wercken: het welcke wel aen te mercken is: So hy dan in 't lijf verstopt ware/ so sult ghy hē een Clistier setten van Vleesch-sop/ Malve/ Camillen ende Roosen-Olij/ ghekoockt ende bereydet: ghy meught oock/ so het u goet ende geraden dunckt/ twee/ drie ofte vijf Dragma: van 't Purgerende Rosen-sop Electuarum de succo Rosarum genoemt/ daer onder vermengen: sulex sal hem 't lijf gantsch sachtkens verkoelen/ ende meer vucht schaffen als anders een Purgatie. Ende so het de noot vereyschte/ so salmen dit Proces ten anderen maele beginnen/ ende soo als geseyd is uytvoeren.

Dit is nu op de Wond-sucht ghecrichtet/ wanneerse al schoon in-geballen is. Maer wanneerse noch niet voorhanden is/ ende datmense begeert voor te komē/ het welcke wel het nuttelickste is/ ende allerbest ware/ so sullen de Medecynen soo sterck niet behoeven te wesen: Dierhalven sal het genoegh zijn/ wanneermen van 't voorgenoemde Aqua Vitæ anderhalf ofte derdehalf loot in-geeft/ anders so houd u gelijck als geleert is.

Cure der wonden. Aengaende de wonde selven/ is de beste ende nuttelickste wijse/ dat ghy het brupne Salfken daerinne ghebruyckt/ ende een goede Streck-plaster daer op legghet. Ende wanneer daer hette voorhandē is/ so gebruyckt rontsom de wonde het Unguentum Dialtheæ, ofte maer een Rosen-Olij/ want ick de wonde niet geerne wilde laten behonden/ dewijle dat de verhoelingen in desen deele niet profytelijck ghebruyckt werden. Ten laersten slaet hem een goede Defensijf-plaster daer over/ ende verwacht de genesinge/ het welcke ghy sonder twijffel haest bemercken sult/ so haestigh als de sweet over is. Wanneer sulcks alles gepasseert zy/ ende dattet met de Patient ende de wonde/ een beter gestalte bekomē heeft/ soo varet daer nae met de Cure voort/ nae de rechte konst/ tot op 't eynde vande genesinge.

Maer isset saecke dat het daer na de Patient aen de slaep ghebreken wilde/ soo gebruyckt het kostelijcke Pilleken Anodyni.

Het Aqua Vitæ daer van ick dickwils in dit Capittel geseyd hebbe/ wordt aldus toebereyd. Neemt de allerbeste ghebrandewijn/ die gantsch ende al gheen Phlegma oft Water by hē heeft/ Alchool genoemt eē pond: doetse in een Kolve-glas eñ stort daer inne versschte eñ goede Hartshoorn repn geraspt twaelf loot: vermenght voorts daer onder Myrrhæ repn ghestooten vier loodt. Verluteert het glas daer na wel vlytig/ datter niets van verrooche kan/ ende laet het also acht dagen lang staen weycken. Distileert gantsch langhsaem Aqua Vitæ, tot Wondvorst. Alchool wat het zy.

saem de Brandewijn in Balneo weder daer van/ tot dat de Fæces droogh op den Bodem blyven legghen: gietse daer na weder op de Fæces, ende Distileert anderwerf als voorē daer van: dat doet also tot driemalen toe. Dese Brandewijn doet in een wijd glas/ 't welck een naeuwe mond ofte hals heeft / eñ werpt naemaels daer in Myrrhæ op 't reynste gestooten twee loodt/ Harts-hoorn repn ghevylt vier loot: Mithridatici een loot: Camphoræ twee dragma: Maeckt het glas wel dichte ende bewaert het ad usum.

Wanneer het een maend also ghestaen heeft/ ende dat ghy het niet gebruyckt hebt/ soo meught ghy het wel repn en schoon afgieten/ die Fæces daer van weg werpen / ende andere varsche stucken als voorgesepd daer in werpen ende alsoo berusten laten/ ende seer wel bewaren/ als een hostelijck stuck / het welcke groote kracht ende deught heeft om het bloed te repnighen/ ende alle fenijn uyt te dryven: Daerinne de Camphora, van weghen zijn door-dringende gheest ende onschadelijcke heete Natuere greensins het minste Hooft-stuck is.

Indien het saecke waer dat ghy dit Aquam Vitæ niet en hondet by de hand hebben: so meught ghy wel een Tiriac Methridat ofte dierghelijck ghebruycken: maer dat suiker desen Aquæ Vitæ sonde ghelijck zijn/ dat kan niet wel gesepd worden uyt redenen wel-bekend/ dis onnoodigh zijn alhier te verhalen: ende dit zy van de eerste Wond-sucht ghesepd.

Dat xviii. Capittel.

Van de tweede soorte der Wond-sucht, de schuddinge ofte de Wond-galle ghenoemt: hoe die te erkennen ende te genesen zy.

Wond-galle ghebaerlijck.

DAt is oock een vande ergste ende quaetste toevallen/ die sich by een wonde begheven mach / daer van veel menschen tot noch toe gestorven zijn/ ende noch daer door sterven moeten: dewyle datse noch niet wel bekend en is/ ende zijn Cure noch niet gemeen in 't gebruyck ghekomen is. Het welke alles daer uyt ontstaet / dewyle het voorgesepde onderscheyd / dat by de Wond-sucht behoort gehouden te werden/ niet wel waergenomen werd: maer werd alles onder een Cure begrepē: het welck doch niet wesen mach / ghelyck als ghy uyt het navolgende sult hebben te oordeelen. So gevaerlijck als dese Toeval is/ ende so snel als hy de Patient in doods nood brengen kan: alsoo lichtelijck ende snel is hy oock te ghenesen/ wel-verstaende: als men de saecke wel verstaet / anders oock niet.

Name van waer. Wont-galle/ waerom sy alsoo genaemt: schuddinge ofte bevinge.

Ick hebbe dit quaet besonder hooren noemen de Wond-galle: ende dat van weghen zijn ghedaente: Eenighe noemen 't de schuddinge ofte bevinge: Sonder twyffel om dies wille / om dat

dat het de Patient niet een bevinghe aen-komt als of het een Kooztse waere. Wat mijn persoon aen-gaet / ick weet vooz waer niet hoe ick het anders soude noemen / ofte waer vooz dat ick het anders houden soude: of ick seggen sal dat het een Anthrax zp ofte niet. Het is also haestigh ende oock so licht te genesen als een Anthrax. Maer van al sulcken voozder te spzeken wil ick den Gheleerden bevolen hebben: die mogen so lange daer van disputeren tot datse zijn rechte naeme ghevonden ende aen-gheweesen hebben. Als ick doch seggé sal wat mp daer van dunckt / soo houde ick het doch vooz eé besondere aert van Wondsucht: dewyle datse schier ende bykans genesen wozd/ op de selve wijse als de groote Wond-sucht / alleene datter soo veel mopten niet bp en is.

Anthrax.

Om dese toeval te erkennen/ sult ghy weten: dat ick tot noch toe geen opzecht grondig/ noch waerachtigh teecken en weet/ daer upt zijn toekomste te erkennen zp/ aleer dat hp in-gevallen is. Dierhalven en wel ick oock al hier niet segghen wat andere daer van houden: doch hp heeft oock sonder twijffel zijn teeckenen bp dewelcke hp te bekennen is: op 't welcke een pder selfs goede achtinghe ende op-mercking sal moeten nemen. Wanneer ick pets in bevinde bekomen hebbe/so wil ick het u/gunstige Leser/ oock weten laten.

Teecken.

Maer wanneer hp in gevallē is / so vertoont eñ houd hp hem op volgende wijse. De Patient komt eerstlijck een koude aen/ niet anders als of het een Kooztse ware. Maer op sulcke koude en volgt geen hette noch hooftpyne/ gelijck als inde ghemeene groote Wond-sucht (ten ware dat de Wonde in 't Hooft zp) welck onderscheyd seer hooghnoodigh is te weten/ als aen de welcke seer vele gheleghen is: Daer komt een onmatige nood ende pyne inde wonde met kloppen ende tucken / daer van de verwonde hem boven maten seer klagelijck aenstellet.

Nota.

Inwendigh inde wonde daer de smerte op 't pijnlijckste is / daer vertoont hem een licht blaerken/ doch een weynig dupster van Coleur. Doch wanneer de wonde diep is/ ende gesteken ware/so kannen suler niet altijt sien. Dierhalven soo moet men upt de pyne / die upt de koude ontstaet/ het oozdeel vellen.

Maer is 't dat het voozseyde blaerken niet inde wonde/ maer bupten aen ende beneven den selven is / soo isset wat bzupn omtrent een klepn erwete groot int aensien/steeckt vol bloet/ende is seer hard in 't aen-grypen: met een harde op-gheswollen dickte rondtsom de wonde/ die anders geen boose verwe heeft.

Wanneer dese saecke hem selven soude eyndigen/ soo valt het vooz-seyde blaerken wederom inwaerts/ende maekt een kuplken / ende laet een teyckentjen achter hem gantsch wit met een dupstere ring: kozt daer op vertoonen sich swarte vlecken / en-

de is gelijc als een houde brant. Daer op volgt hoet een groote hette ende machtige Hooftpyne: terstont daer op een Jicht ofte de Slach eñ namaels de Doot.

Merckt wel. Daer-beneven is oock wel waer te nemen ende vlytigh te bemercken/ te weten: dat wanneer een Patient de Wond-galle (die ick tegenwoordigh alsoo noeme) heeft/ soo begeert hy niet heen ende weer hem te bewegē/ ende (gelijck men sept) te verhippen/ gelijck als die doen/ die de groote Wond-sucht hebbē: maer hy lepdt stille ende verbeyd zijn tijd upt/ niet sonder jammerlick klagen/ van wegen de gedueringhe aen-nemende pyne. Want als hy hem beweghen wil/ soo woet de pyne altijd grooter: ende dwinght hem daer door stille te houden / oock teghen zynen wille ende danck.

Cura. Aengaende de Cure van dit boose Toeval / doet hem alsoo: Neemt van dit voor-beschreven Aqua Vitæ twee loodt / Kreeft-steenen oft Oogen/ die de Kreeften selfs vallen laten een dragma/ gantsch suyver ghewreven. Dit menght onder malkanderen/ ende gheeft het den Patienten te drinckē: deckt hem warm toe in het bedde/ ende laet hem/ so hy kan/ wel sweeten: Aengesien dat aen de Sweedt in desen deele seer vele ghelegen is. Ende of schoon u Patient sulck sweeten beswaerde / soo en sult ghy doch sulcks niet seer achten. Want soo haest als de sweet begint te komen/ so woet het beter met hem.

Om de Wonde henen sult ghy het Anodyni Salfken legghen/ ende oock geheel daerinne doen/ wanneer ghy gheen Blaerken sien en hond: Op de wonde legghet een Steeck-plaster / daer gheen Harst inne zy/ noch andere diergheliycke saecken/ die een stercke aen-haer-treckende kracht hebben. Want de Patient soude daer door veel groote pyne ende smerte bekomen: 't welck gantsch niet goet en ware.

So haest als 't sweeten over is/ soo sult ghy hem aen 't naeste lidt by de wonde / daer het bequaemst is/ een Ader openen/ ende tamelijck laten loopen: soo sal hem de pyne in de wonde sonder twijffel neer-legghen / den welcken ghy daer nae gherustelijck meught Cureeren. Alleene geeft daer acht op dat hem gheen Spijs ende Dranck die heet is toekome.

Ende dewijle het Blaerken (als het van 't sweet al ghebroken is/ ende niet meer doodelijck is) de wonde nochtans onderwylen ongestaltigh maeckt/ alsoo datse bruyn ende puplerigh word: soo isset van nooden dat ghy een ofte twee daghen het bruyne Salfken gebruyckt/ tot dat de wonde hem weder wel suyvert ende reyniget/ dan vaert met de Cure weder voort/ so als de Konst leert.

Dat

Dat xix. Capittel.

Van de derde Soorte van Wondsucht, het tucken ofte de onruste inde wonde genoemt.

DIt is alle wel bekende Chirurgijns (ick segge) wel-ervarene Chirurgyns een wel bekende toeval/ ende even de rechte Wond-sucht die de name met zijn werck bewijset. Daeromme ick van den selven oock te voren geschreven soude hebben: aleer ick van de andere soorte aenghewesen hadde: Ende dat daeromme noch dies te meerder dewijle de groote Wond-sucht/ die ick ten eersten beschreven hebbe/ dickwils daer uyt ontstaet. Maer ick hebbe de selvige met voor-bedacht tot hier toe gespaert: eñ dat niet sonder oorsaecke. Want of schoon de groote Wond-sucht (alsoo wil ick de eerste aert noemen tot een onderscheyt/ gelijckse van eenighe anderen oock ghenoemt worde) somtijds van dese laetste soorte/ (die om bekende oorsaecken wille de onruste genoemt wort) ontstaet: so is doch dit oock waer/ dat de Wondsucht meestendeels inde wonde komt/ wanneermen de onruste noch nopt inde wonde gemerckt heeft. De onruste hoewel sy boos ende gevaerlick genoegh is/ so en isset nochtans so sorghelijck niet als de groote Wond-sucht: Dierhalven verepscht het minder ernst/ (minder segge ic) als de ander/ so vele de ypne aengaet. Belangende andere dingen/ als mede aengaende de Cure. Daer bevindmen oock een merckelijck onderscheyd: het welck die lichtelijck sal sien/ die de saecke met vlijd waerneemt.

Onruste der wonden/ van waer.

Van waer. ende waer uyt dat de onruste in de wonde ontspringht ende voorthomt/ dat is onnoodigh voorders te verklaren. Even die selfde oorsaeck die de groote Wond-sucht verweckt/ die causeert oock de onruste inde wonden: ende dat veel lichtelijcker ende sneller. Daerom dan ooc de onruste inde wonde veel meer komt/ als de groote Wond-sucht: Den welcken maer alleene ghemeenlijck als dan komt/ wanneer de wonde den Patient begeert gantsch uyt ende af te maken.

Tecken.

Wanneer de onruste inde wonde komen wil/ soo loopen daer houde schuddingen door de Patient: die doch so heftigh niet en zijn datse hem doet schudden ende beven/ gheliick als de andere soorten van Wond-suchten pleghen te doen. Sulcke houde bevinghe loopt een langhe tijd binnen int lijf omme: ende setter hem daer nae in dat verwonde Lidt/ eñ dan volgens inde wonde/ ende verweckt aldaer sulcken schrickelijckē nood ende ypne/ dan met hette/ dan met houde/ dat de arme Patient niet wel kan segghen/ hoe dat hy is/ ende wat dat hem schort.

Dat verwonde Lidt kan hy nergens laten stil leggen: maer lepdt het dan hier/ dan daer henen/ ende meent altijt dat het op een ander plaetse beter eñ sach-

Onruste waerom also ghenaemt.

ter sal leggen. Daeromme dan dese Wond-sucht de Onruste genoemt wordt: dewijle dat de Patient dat verwonde Lidt gestadigh beweeght/ gelijck als een onruste in 't Wy-werck (so men het noemt) beweeght. Als de wonde aen 't lichaem/ soo isset niet dan te erger: dewijle dat de Patient sonder op-houden hem begeert heen en weder te wenden en te keeren: daer upt lichtelijck een groot onghemack ontstaen kan.

Wat in Hooft-wonden gevaerlick.

Met de Hooft-wonden is het seer ghevaerlijck/ wanneer het een weynig lange sal dueren van weghen de Kramp/ Slagh ende Jicht/ &c. Het welck lichtelijck daer toe slaet.

Hy kan oock niet slapen/ hoe wel dat hy geerne slapen wil/ ende wanneer hy een weynigh deschoten is/ so weckt hem doch het tucken ende kloppen in de wonde van stonden aen weder op: daer van hy heftigh verschrickt/ ende treckt dat verwonde Lidt na hem: het welck hē de ypne noch grooter maekt/ ende is also voorwaer een groot jammer om aen te sien.

Ende als dese toeval niet geweert wordt/ so volget wel haestigh een groote hette daer op/ ende volghens de eene swarigheyd ende onghemack op de ander: tot dat oock eyndelijck de groote Wond-sicht daer toe slaet: Suler is als dan een doodelijck teecken. Ende ick hebbe noch nopt ghesien/ dat daer yemand weder van op-ghekomen is/ wat men oock daer toe ghebruykt ende gedaen heeft. Want dese twee Toevallen/ als twee machtige vyanden/ maecken de Patienten in gantsch weynigh tijd ende uren gantsch uyt/ ende willen geen sweeten noch andere Medecynen verwachten.

Daeromme sult ghy dese onruste in allerhaest onderstaen te Cureeren/ ende alle dingen daer na te richten/ om dese smerte ende ypne te doen leggen ende stillen: on-aen-gesien eenigh Ledewater/ veranderinghe der verwen by de wonde/ op-swellinghe ende andersins. Sulcke toevallen ende mangel/ die sich oock daer toe slaen/ die kond ghy daer na vroeghgenoegh bejegenen/ wanneer ghy de wonde zijn onruste benomen/ ende daer-en-tegen goede ruste ghemaeckt ende ghegeven hebt/ op 't welcke beteringe allerdingen gewisselijck sal volgen.

Cura.

Doet hem alsoo: Neemt het vuyne Salfken bestrijckt daer mede een deel Linnen doecken ende faselen/ wel dicke/ ende legt die selvige inde wonde wel dichte tot beneden toe/ ende isset een steeck-wonde soo spoyt het selfde Salfken daerinne. Neemt volgens den Opodeldoch-Plaster ende legt hem daer over na de aert des Opodeldochs/ dick ende breed: op dattet alle plaetsen wel bedeckt een hand breed om de wonde: ende verbind hem daer mede. Leght hem in een warm bedde/ ende geeft hem in/ in een Lepelvol Roosen-water ofte Brunellen-water/ het kostelijcke Pilleken Anodyni ses graen: over een half ure gheeft hem

Anodynus Consectus.

hem weder van de selfde Pillekens in een bequaem water / (daer toe dienende) gemengt omtrent vier graenen.

Wacht als dan een ure/ ende let daer wel op / of de Patient oock begint te rusten/ ende versachtinghe van ppne begint te voelen / ende tot een ruste ofte slaep begint te begheven: Het welcke indien het gheschied/ soo laet hem slapen: maer geschied dat niet/so gheeft hem namaels in van het voorgesepde Anodyni gelijck als te voozen/ vier graenen: ende wacht dan anderhalf uren. Doet sulcr also voortaen tot dat den slaep hem vertoont: 't welck dan ghewisselijck de derde reps/ ofte op 't langste de vierdemael geschied.

Wanneer hy slaept soo deckt hem warm toe/doch niet te heet op dat hy 't lpden mach: soo sal hy in zijn slaep seer beginnen te sweeten. Wanneer hy dan over vijf/ ses ofte acht uren / weder op-waeckt: dewyle hy seer vaste slaept/ soo sal sonder twijffel de ppne ende smerte / met t'samen alle Toozn/ Hette/ Koude ende de Wond-sucht / alle met den anderen wegh ende vergaen/ende de Patient welgemoet zijn.

Confectie Anodyni dotis. Ghy sult niet meenen noch sozgen dat het genoemde Confectie eenige schaden sal konnen toe-voegen. Want het is sonder eenighe schade te ghebruycken: want soo pemand daer van al van twintigh tot vijf-en-twintigh granen in nam / so en heeft hy hem doch niet te besozgen.

Wijsheyt. Eenighe die hebben in 't ghebruyck tot dese Wondt-sucht koude dinghen te ghebruycken: ghelijck als Wuterich-sap / Alram ende Bilsem-wozrel / &c. Het welck sy over dat verwonde Lidt slaen. Maer sulcke en kan ick my geensins laten welgevallen ofte welbehagen/ ende goet noemen: want het verkoelt de wonde so seer datse haer nimmermeer wederom tot eē slechte heelinghe begheeft. Het verweckt oock geerne den Kramp: dewyle dat de Nature haer daer voor ontstelt. Koude dingen ende koelinghen inde wonden/ en zijn niet seer te pypsen. Men sal veeleer altijdt de oorsaecke der ppne begeeren wegh te nemen ende op te schorten / dan dat mense een tijdlangh soude soecken te stillen.

Dat xx. Capittel.

Van een ander Toeval inde wonden, die schier een Wondsucht gelijck is.

Kittelinge inde wonden na de hette. DAer begeest hem noch een ander Toeval in de wonden / welckers name ick noch niet verkondighet hebbe. Want ick het dickwils ghesien / ende selfs Ervaren hebbe/ dat een verwondede een groote hette met heftigh branden inde wonde gekomen is: dewelcke als zy haestig wederom vergaen was/ is de Patient niet anders gheweest / als of hem een gantsch hoopen wormen ofte Maetsens inde wonde omliepen: het welck hem groote ppne ende smerte veroorsaeckt heeft.

So haest als de pyne overgegaen was/is de hette weder gekomen/ ende daer na dese gesepde jeuckte gelijck als te voozen daer op gevolget: ende dat alsoo ghedurigh het eene nae het ander. Doen wozde de Patient niet anders als pemand is/ die/ wanneer hem de Ledē des winters treffelijck koud gewozden zijn/ende daer op terstont in een subpte warmte komt/ daer van hem dan de handen ofte vingeren (gelijck men sepd) killen.

Cura. Sulcken toeval/al ist/ dat het treffelijcke pyne gheeft/ soo lupstert hy doch haestig na de Medecynen: want ick hebt gesien/ dat so haest alsmen een gedistileerde Olium Laurini, ofte een roode Terpentijn-Olp / inde wonde gedaen heeft/ende rontsom daer mede wel gheselvet is geweest / dat dan de voornoemde Toeval stille gewozden/ vergaen ende niet meer ghekomen is.

Dat xxi. Capittel.

Van de Bruyne inde wonde, hoemen de kennen ende ghenesen sal.

VEle sullen haer billijck in desen verwonderen/ dat dese schadelijcke Toeval / aen de welcke veel hooghe ende laegestants persoonen verdozven/ende dickwils gantsch ghestozven zijn / als tot noch toe onder soo veel Chirurgyns soo wepnigh bekend is/ en dat dierhalven oock so wepnigh daer van gheschreven ende aen den dagh gebracht is gewozden: dewyle datse doch gemeenlijck alle wonden/ die op sozgelijcke plaetsen zijn toevalt.

Wondbruyne/ waerom also ghenoemt. Dese toeval wozt van eenige/ die hem gekend hebbē/ de Bzupne genoemt/ ende dat om gheen ander redenen/ als alleene daerom / om datse haer in eenighe manieren met de Bzupne in de hals verghelijckt. De experte Philosophus Theophrastus Paracelsus, schzijft: dat hy een krancke ghesien heeft / die de Bzupne inde wonde soo heftigh ghehadt heeft / dat men hem een huydt/ gheljck als een lappe van de wonde heeft konnen trecken / anders niet/ als gheljckerwijs pmand die de Bzupne inde hals heftigh verbzand heeft/ die men een huyd van de Tonge trecken kan: 't Welck ick oock seer wel gheloove: Maer daer verwondere ick my hooghlijck in / dat niet veel eer de selvighe mensch daer aen verwoestet ende verdozven is. Soo heftigh heb icke se noch nopt in de wonden ghesien/ dat de krancke met gestozven/ofte op't minste van het gewonde Lidt gheraeckt is: Het welcke doch (Godt zy gheloost) tot noch toe niet vele gheschied is/daer dese toeval bekend ende behoozlijcke middelen daer toe gebzupckt zijn.

Teeckenen. De tekenen daer by de Bzupne inde wonden bekent wozden/ zijn dese: wanneer een wonde op zijn rechte ende behoozlijcke tijd niet dzaghen en wil / maer gantsch dzooge blijft staen sonder materie: soo bedupd het niet anders

anders als de Bzupne / die met sterck ghewelt voozhanden is/ wanneer dan daer-en-boven de wonde noch seer kloppet / ende somtijds een waterken daer upt loopt/ so isset niet dan te erger/ ende dies te quader.

Is de wonde root gelijck als een gedzooght vleesch/ ende dat de lippen sich om stelpen aen beyde de zyden / ende daer by hard: so beduyd het de Bzupne/ ende is oock een voozbode vande Wond-sucht.

Wanneer de wonde / die op een perykele plaetse staet / over de vierde / seste / achte ofte neghende dagh / een grauwe materie gheliick als een slijm verschijnt/ende settet hem hart aen de wonde/ende laet hem anders niet/ als met ghewelt suyberen: ende wanneer daer-beneven de wonde rondtsom gheliick als houtachtigh word / ende dat de Patient heet is: so isset gewisselijck de Bzupne.

Wanneer een groote Musculus gewondet ende een Lidt heftigh gequetst is/ eñ dat de wonde van haer materie niet schepden en wil/ ende dat daer-beneven de wonde een stercke reucke heeft: dat beduydet de Bzupne.

Andere verwonde persoonen verschynen dese teeckenen. De Patient begheert dickwils te dzincken/is geerne verstopt: ende heeft somtijds vliegende hette. Aen de Bzyne/ ende aen de Stoelgangh / is alhier niet veel seeckerheydt te leeren: dan dat de Bzyne root is / 't welck ghemeenlijck de Bzupne beduydt: dickwils oock de Wond-sucht: Doch so als gesepd is/ niet veel daer op te verlaten.

Andere teeckenen.

Van dese teeckenen alle is dit besonder aen te mercken: dat dickwils twee/ dzie/ ende meer toevallen sich te samen begeven in een wonde / ende verschynen aldaer met malkanderen/ want het begheeft hem dickwils dat een wonde dzoogh is: ende geen materie / maer alleene een weynigh water gheeft: heeft harde lippen omgewozpen / dick ende roodt: ende rondsomme onghestelt / met een slijm daer inne: niet sonder hette ende ppne des Patienten.

Daer staet oock dit wel aen te mercken wanneer de wonde in een upterlijck Lidt is (want in 't lijf heeft het een ander verstant) ende dat de Patient aen 't upterste deel des selven Lids/ een kloppen ende tucken met ppne gevoelt/ dat is een gewis teecken van de Houde-Bzand/ die upt de Bzupne geerne ontstaet / soomen hem niet bejegent.

Cura.

Aengaende de Cure van dese Toeval is/ te weten. Wanneer ghy in de wonde de Bzupne vermerckt ofte bekend/ by een ofte meer van de voor-noemde teeckenen/ soo sult ghy te voozen de Patient een Ader openen / ende tamelijck loopen laten: doch na gelegenthepd vande saecke. Het was oock seer goet als het wesen mocht/ datmen de Aderen onder de tonge mede opende: want als de mensch de Bzupne inde wonde heeft/ so woztse oock gemeenlijck

Bzupne in de hals.

lijck inde hals gemerckt. Ghelijck alsse oock wederom geerne inde wonde komt / als mense in de mond ofte inde hals heeft: Het welck sommighe voor een wonder / ende sommige gantsch niet achten: daer de arme Patienten niet om lachen mogen.

Nae het Aderlaten neemt het water van Salarmoniaco, vermenght daer onder half soo vele Rosen-Eeck: maeckt het warm ende suyvert de wonde daer mede wel met een spoyte / ofte soo het anders best kan wesen: daer na soo ghebruyckt het volgende Salfken inde wonde ofte steecke: Neemt wel-gheschuymden Honich acht loodt: Asijn van Roosen ende van Genever elcx twee loot: Phlegma Vitrioli een loot. Dit alles vermengt te samen / koockt het tot een rechte Salve / ende ghebruyckt het. Buyten om de wonde leght een Deffensijf-plaster: maer op de wonde sult ghy een Steeck-plaster gebruycken.

Koel-water inde Bruyne.

Maer wanneer daer een groote toornigheyd by is / so sult ghy dit navolgende Lavamentum gebruycken: Neemt Roosen-Eeck drie pond / Myrrhæ vier loot: Dit alles vermengt op 't beste te samen ende laet het een uer langh sieden: Doet volgens daer inne een dragma Camphoræ, een half loot Salpeter alles wel gestooten. Maeckt doecken daer in nat ende drucktse weder uyt / ende legtse vierdobbelt also warm over de wonde / groot eñ breed / also dattet alles daer onder begrepen sy: doch sal de wonde te vooren met een goede Plaster bedeckt zijn. Wanneer dit (dat ghy alsoo op-geleyd hebt) wat bekoudet is / so sult ghy het / als te voren geseyt / weder daer over slaen: ende dat so lange tot dat ghy de wonde verwarmt hebt: alsdan leght een Steeck-plaster daer over.

Wanneer hem nu de wonde begeven wil / ende daer van zijn rechte teycken geeft / so sult ghy met dese Medecyne niet alsoo voortvaren / maer treden tot de goede Wond-salven eñ Steeck-plasters wederom. Maer waer by dat ghy sulcx weten sult / dat de wonde hem weder om begheven wil / is desen: het verandert hem also wel met de wonde / als met de Patient. Maer het voornaemste daer van is / wanneer daer gheen pyne meer voorhanden is / ende dat de wonde sachte ende glimmerigh uyt siet.

Waer by te bekenne of de wonde hem begeven wil.

De Patient sal hem wachten voor de Wijn als voor een fenijn / ende daer-beneven sal hy alle ghekruyde Spijse myden. Garste-water sal hy drincken daer inne de bereyde Salpeter (die boven staet) gesmoltẽ zy: tot vijf pond water / eẽ half dragma Salpeter genomen: sulx sal hem de hette wegh nemen so wel inde wonde als in 't lichaem.

Ghy meught u oock in desen deele / met het verbinden van de wonde ende met de Medecynen houden ende dragen / gelijck als ghy daer boven vande wonden / die door de Sonne hette verdorven zijn / geleert ende vernomen hebt.

Uyt

Vyt desen alle/ achte ick/ dat genoegh te oordeelen zy: datter niet weynig aengelegen is/ dat men een schade recht kennet: op datmen weten mach/ hoemen hem inde Cure sal dragē. Want dit is voorseecker eenmael ghewis ende waerachtigh/ dat dese toeval/ in hare wonden gantsch ende geheel geenderleye vettigheyd kan noch wil verdraghen. Als nu yemand sulckx niet en weet/ ende nae zijn oude wijse ende gebruyck/ voortvaert met zijn Wond-salven ende Wond-plasteren: So rechtet hy gewisselijck niet vele goets uyt/ ghelijck als een yeder/ die de saecke welverstaet/ lichtelijck kan oordeelen. Vyt welke onwetenheyd het dan gheschied/ dat oock soo menig mensch zijn Leven moet laten: Insonderheyd so de wonde aen 't Hooft/ ofte op andere gevaerlijcke plaetsen zijn: ofte ten minsten wanneer het al wel geluckt (daer God een yder voor bewaren wil) soo isset om dat selfde Lidt te doen.

Salmiac-water te bereyden.

Maer op dat ghy vande saecke een grondig berecht sult hebben/ soo sult ghy weten/ dat ghy het Salmiac-water alsoo bereydē sult. Neemt Salarmoniaci een deel: Wijnsteen gecalcineert ende schoon wit gebrand/ oock een deel. Dese menght te samen ende Sublimeert in een Pulver/ ghelijck 't ghebruyck is. Dese Salarmoniac laet in de Kelder van selfs tot een water worden soo isset bereyd.

Merckt een voordeel.

Soo het saecke ware dat ghy daer mede overland reysen wildet/ so is het bequamer dat ghy het als een Pulper behoudet/ ende niet tot een water laet smelten of Solveren. Wanneer ghy het in sulcken geval gebruycken wilt/ so laet het maer in een Rosen-water versmelten: ofte soo ghy geen Roosen ofte Zee-bloemen-water hebt/ ofte iet dat desen gelijck is/ soo neemt varsch Putwater/ 't welck inde nood/ besonder inden Oorloghe/ daer doch de Bruyne seer geerne komt/ oock heel goet is.

Spaensgroen alhier schadelijck.

Een saecke moet ick noch verhalen/ dat wel te verwonderen is/ dat namelijck: de Phlegma Vitrioli, ghelijck als oock de Vitriol selfs tot dese wonden seer nut ende dienstelijck is/ daer doch het Spaensgroen by den selven seer onnut ende schadelijck is/ daerse doch beyde van het Koper genomen, ende gekomen zijn. Maer de wonden gelijck als oock de Medecynen/ hebben dit onderscheyd ghelijck als van naturen by haer/ dat d'eene dit beminnet/ ende daeren-teghen 't ander hatet/ &c. Daeromme de Alchemia niet ghenoeghsaem te prysen is: als de welcke de Medecyne bereydet/ so als de saecke dat begeert ende ver-eyscht.

Dat XXII. Capittel.

Vande Kramp, Jicht, Slach, &c. Hoe sulcke Toevallen by de wonden te bejegenen zy.

DE Kramp is een sorgelijcke eñ seer schadelijcke toe-

val: besonder inde Hooft-wonden/ende inde Hals ofte Necke/ ende daer omtrent rondsomme. Anders / in andere Leden / nae dat de wonde schadelijck ende gevaerlijck is/ daer nae is oock de Kramp te sorgelijcker.

Wond-kramps oorsaecke.

Hy komt uyt geen ander oorsaecke eerder als uyt koude: het zy dan uyt de koude van de raeuwe Lucht/ als die selfde inde wonde ghegaen is: ofte dat anders de Patient te koud ghehouden word. Want dit is eenmael seecker/ dat so haest als de witte Aderen / die verwondet zijn / maer een weynigh koude gevoelen / so krimpen zy stracx op-waerts ende maken alsoo de Kramp. Daerom sult ghy dan goede sorge dragen / op dat ghy de wonde/wanneer ghy die verbindē wilt/ niet al te lange open laet staen: maer bindse haestigh weder toe: ende gaet niet buyten uwe ordinare ure verbindē. Ghy sult oock op de Patient selve goede op-sicht hebben / op dat hy niet eenighsins in wrevel hem vergrype. Daer zijn noch wel andere oorsaecken / daer de Kramp oock uyt ontstaet/ die wy doch alhier willen laten berusten.

Cura in Hooft-wonden.

Aen-gaende de Cure des Kramps/ is te weten: wanneer ghy de Kramp inde Hooftwonden bemercket/ soo sult ghy den Patient alle tijd de Necke ende de Rugghe wel salven met zijn toebehoorige Olien: so als ick u die inde beschryvinge der hooftwondē/niet te vergeefs so dickwils vermaent hebbe/te weten: dat ghy hem zijn rugghe / hals ende necke/ gestadigh salven sult met Camillen-Oly/ Oly van Pier-wormen/ ende wat diergelijcke Olien zijn. Het ware seer goet dat ghy hem met de Teghel-Olie wel warm salfdet: maer het heeft sulcken stercken reuck dat een yeghelijck die niet verdragen en kan.

Also is oock den Barnsteen-Oly de beste boven alle andere: maer om alleene te gebruycken is oock niet alleman even aengenaem. Maer wanneer het een weynigh vermenght word/ met wat Nagel-Oly en Maijoraen-Olie soo isset te beter/ het stillet de Kramp ende weeret de Slag/ d' welck uyt de Kramp lichtelijck volget.

Cura inde uyterlicke Leden.

Maer is de Kramp aen de uyterlijcke verwonde Leden/ende dat ghy meendt dattet vande verwonde Senuwen is: so doet een weynigh roode Terpentijn-Oly / met een Wond-salve ghemengt inde wonde/ende legt een goede dunne steeck-plaster daer op. Salft hem daer-en-boven wijd eñ breet rontsom de wonde met Tegel-oly ofte met gedistileerde Oly van Bakelaer: ende bind hem warm toe. Eñ of het geviel dat de Kramp daer van niet geerne wilde op houdē/ende aen een uyterlijck lidt ware/als aen handen eñ voeten: so meugt ghy het lid wel stoven laten met warme looge van Buecken assche/ofte Eyckenassche gegoten ende daer in een weynig Camillebloemen/met wat St: Janskruyd gesodē. Wanneer hy omtrent

trent een half ure alsoo gestooft eñ gebadet heeft / eñ wel warm is: so verbint hem terstont so geleert is / so sal de kramp hem gewisselijck stillen. Maer wacht u dat ghy den selvē niet wederom veroorsaeckt: 't welck ock den Patient tot een waerschouwinge sal dienen.

Pionia ock goet / als sy recht gegraven sijn.

Ick hebbe dickwils ghesien / dat in sulcken gevalle: insonderheyt tot de Jicht / de Pioniwortelen ghebruyckt sijn. Met de welcke ('t is waer) wel yet wat uytgerecht can wordē / wanneer sy ter rechter tijd gegravē werden. Maer indien sulck niet geschiet / so hebbe ick bevondē / dat sulcke wortelen de werckinghe niet en hebben / die sy behooren te hebben. De rechte tijd om de selvighe te graven is inden April / wanneer de Son in Aries eñ de Mane vol is / voor de op-gang van de Somme. Men salse in de lucht leggen ende droogen (niet in de Sonneschijn) dan sijnse goet ende oprecht om aen te hangen. Maer ghy menght ock wel / so het u belieft / dese wortel: dewyle datse noch groen ende varsch is nemen / ende maken en Syroop / ofte Conserva daer van: so salse veel krachtiger bevonden werden.

Aengaende de Jicht / Slagh ende diergelijcken / daer van en ben ick al hier niet sins om vele te schrijven: aengesien dat sulck meest de Medecijns betreft ende aengaet. Maer nademael dat de Kramp een merckelijcke oorsaeck / ende ghemeenlijck een voor-bode is van de Jicht / ende de Slach / ofte Paralisi, ende andere diergelijcke Coevallen: ende dat dierhalven van nooden sijn wil / dat ock een Chirurgijn daer eenige kennisse van heeft / op dat hy de selvighe sal konnen bejegenen ende af-wenden: soo hebbe ick mijn meeninghe daer van / niet konnen noch willen op-houden.

Maer ick weet voor sulcken Coeval al hier niet beter / noch seeckerder te stellen als de wel-Gerectificeerde Spiritus Vitrioli. Men heeft ('t is wel waer) ock verscheyden andere kostelijcke dinghen / van Wateren / Pulveren / ende diergelijcke dingen meer / dat teghen de Slach dienet: dewelcke ick al te samen gheensins wil verwerpen noch kan verwerpen: maer ick achte dit stuck onder anderen gheen van de minste te sijn. Cura.

De selvighe Spiritus Vitrioli, die word alsoo gemaeckt: Neemt ruwe Vitriol die wel suyver ende groen sy / doetse in een wel-beslaghen Kolve-glas / stelt se in een Sublimeer-Oven in een vry vyer / ende set een Helm daer op: Luteert de voegen seer dichte ende wel / stellet een ontfangher daer voor / al te mael van Glas: Als dan begint sachte te vuyren / eerstelijck al soetkens ende volghens hoe langher hoe stercker / tot dat de Phlegma alle overgeklommen sijn / ende dat de Kolve lange gegloeyet heeft / ende dat gheen roock noch water meer overgaen wil / soo sult ghy het vyer laten uyt-gaen / ende koud laten worden. Spiritus vitrioli, hoe te maken.

Dese Plegma die ghy in den Recipient sult vinden / is even het lichaem daer de Spiritus Vitrioli inne steeckt: Want hy steeckt niet in de Colcator als sommighe meenen: aen-ghesien dat / wat daer inne blyft / gheen Spiritus Vitrioli, maer een loutere oly is. Want so ghy de geweende Spiritum Vitrioli neemt / die in de voornoemde Colcator ghemaeckt wordt / ende dat ghy die in een Colven-glas alle zyn Spiritus af-treckt: soo sult ghy op den bodem niet anders vinden als een Corrosyvische Olium Vitrioli. Waer upt dan lichteliick te oordeelen is / dat hier inne groote fouten begaen werden: Aengesien dat de eene den anderen in kracht ende deught / op verre nae / niet mach vergeleken werden.

Sulcken Spiritus Vitrioli, wordt reyn ende klaer / gheliick als een Put-water ofte Brandewyn / is suyr ende licht van gewichte. Maer hy wordt alsoo gemaeckt: Neemt de Phlegma die ghy inde Recipient ontfangē hebt / eñ laetse in Balneo Mariæ af-roocken: soo sult ghy op den bodem de Spiritus Vitrioli vinden. Laet den selven in Arena door den Alembicum gaen ten anderen ofte ten derdenmale: hoe meer hoe beter.

So daer noch eenige Phlegma by gebleven ware / die hond ghy tot alle tyden daer van scheydē. Ende soo ghy die noch beter begeert te hebben / so doet half soo veel Spiritus Vini daer onder / doet het in een dobbelde Kolveglas Luteert ende vermaeckt het wel / ende laet het alsoo in warm zand / een Maendlanck op ende neer klimmen.

Ghebruyck van dese Spiritus.

Dit is de op-rechte Spiritus Vitrioli, die gantsch gheen Corrosyvische aert by hem heeft / ende dierhalven sonder eenighe schade te gebruycken is: Insonderheyd isset een Expert Hooft-stuck / alsmen hem besorghet dat de Krancke de Slach / ofte Jicht / &c. sonde mogen overkomen. Ende als dese Spiritus met de Magisterio van Peerlen ende Corallen gemengt wordt / soo is hem geen ding te gelijcken: aengaende dese voor-ghenoemde sieckte. Men mach hem alsoo gemengt den genen gebruycken die de Wond-sucht hebben / ofte met de Bruyne bevanghen zyn. Want het verquickt ende sterkt alle inwendige Leden: besonder het Hooft ende dat Herte. Het dient ook in plaetse van een kostelycke Wond-dranck. Tyn ghebruyck is dat men Nuchteren in-neemt vier / vyf ofte ses droppelen in twee loot Simouwater. Maer voor 't hooghste ende beste hond ick / de Grasgroene Oly van Vitriol. Doch dewyle dattet niet alle mans ding is / om die selfde te maken / so laet ick het hier by berusten.

Dat xxiii. Capittel.

Van de Teeringhe, hoe een Meester daer in handelen sal.

De Teeringhe is een Coeval / die de verwonde Leden /

den/ gelijck als Arm ende Been geerne ende ghemeenlijck toekomt: Daeromme ick dan billijck daer van schryven/ ende so vele als ick Ervaren hebbe/ op 't trouwelijckste openbaren sal.

Teeringhe van waer.

De Teeringe/ of Swindinge word lichtelijck bekend: dewyle dat de huyd aen 't gebrekelijcke Lidt/ een weynigh swarter is als aen 't ghesonde Lidt. Sy komt oock gemeenlick uyt veelderleye oorsaecke: als wanneer yemand in een Lidt de Senuwen/ Musculen/ Leden/ &c. verwondet werden/ ofte andersins door vallen/ slaen/ werpen of stoten/ &c. gequetst werden. Het kan oock wel gheschieden/ dat uyt in-wendighe oorsaecken/ een Teeringe ontstaet in een Lidt/ al ist al niet verwondet geweest: Als wanneer een koude vloed ofte sucht in een Lidt sich begeeft/ als in een Schouder/ Heupe/ Knie/ &c.

Dorringhe Aridum Menbrum

Maer de quaetste Teeringe/ die van dese oorsaecke voortkomt; als wanneer dat yemand is verwondet geweest/ ende dat de Meester hem het Ledewater al te langhe heeft laten loopen. Dese Teeringe ofte Swindinge word van de Ervarene Meesters ghenoemt Aridum Membrum: in Duyts de Dorringhe/ ofte de Verdroginge. Want het Leed-water is als een voedsel/ daer van een yegelijck Lidt onderhouden word. Wanneer nu het Leed-water te vele uyt-geloopen/ ende hier door dat selfde Lidt/ zijn natuerlijcke vochtigheyd (sonder welcken het niet leven kan) ontrocken ende benomen is: Soo kan het anders niet wesen/ of het moet af-nemen ende verdrogen.

Gelijckenis des Leed-waters.

Ende het heeft alhier even al sulcken ghestalt ende ghelegentheyt/ gelijck als met een Boom. Wanneer men in 't Voor-jaer/ dewyle dat het sap inde Boom noch schiet/ in een Bercken/ ofte Hagedoorne-boom houwet/ so begint zijn vochtigheyd oock aen te vloeyen ende al treckende uyt te loopen/ tot dat hy ten laetsten gantsch versterft ende uyt-drooght/ daerinne hem dan niet weder te helpen is. Alsoo oock wanneer yemand het Lede-water so lange uyt geloopen is/ tot dat hem de Leden daer door (gelijck als oftse van hout waren) verdroghen/ ende oversulckx/ hard/ stijf ende onbewegelijck geworden waren: so arbeyd men met de Cure vergeefs aen sulcken mensch/ ende rechten daer mede niet meer uyt/ als datmen de pyne ende smerte/ die noch voorhanden soude mogen wesen/ stillen ende versachten. Anders indien de saecke so verre niet gekomen waer/ ende soo quaet niet geweest zy/ so grijpt de Cure vry mannelick ende onbevreest aen op dat ghy de Nature te hulpe komen meugt: het welck oock wel geschieden kan.

Oorsaeck van de Swindinge ofte Teeringe.

De oorsaecke daer uyt de Teeringhen ontstaen/ zijn noch veel meer: dewelcke ick doch niet alle vertellen wil: maer wil alleene noch een in 't al gemeyn verhalen/ aengaende de oorsaecke vande Teeringe. De Swin-

dinge ontstaet de meeste tijd upt Oppilatio ofte Verstoppinghe van 't selfde Lidt: waer upt dat die ooch sonde mogen ontstaen/ ofte veroorsaeckt wesen. 't Zy van pyne/ van sucht/ ofte van quetsinghe. Want daer groote pyne ende smerte in een Lidt is/ ende dat de selfde langhe duert/ so moet daer een Teeringhe upt ontstaen. Want dewyle dat het kranche Lidt zijn voedsel/ die hem de Nature toe seynd niet verteeren en kan: so volgt daer op niet anders als een Oppilatie ende Verstoppinghe in dat selfde Lidt. Sal het dan wonder wesen/ dat het als dan begint te verdwynen/ ofte te verteeren.

Also geschied het ooch/ wanneer dat een Lidt gantsch diepe verwondet is/ datter een Teeringhe upt ontstaet: dewyle dat de Natuerlijcke Balsem zijn rechte loop benomen is/ ende dat de Nature niet mogelick is/ over de wonde te springen. Wat daer van dan mis loopt/ dat en gaet niet recht: ende hoe meer dat het gaet/ hoe het verder komt vande plaetse daer het begeert te wesen. Daer kan ooch wel een vloet in een Lidt vallen/ al isset niet verwond/ ende verstopt het selfde Lidt/ ende recht also een Teeringe aen.

Daer konden noch wel meer oorsaecken verhaelt worden daer upt dat de Teeringe ontstaetde welcke ick doch alhier onnoodig achte: Insonderheyd/ dewyle dat inde Cure eñ heelinge daer inne seer weynigh onderscheyd is. Want die Swindinghe ofte Teeringe die van wegē een val ofte slagh/ &c. Ende die van een wonde/ ofte van veel bloeden eens Lids ontstaet: die zijn onder een Cure begrepen. Maer al wat upt een houde Swindinge/ (die in een Lidt gheschaten ofte gevallen is/ eñ aldaer pyne veroorsaeckt/ eñ volgens een Teeringhe verweckt) ontstaet ende voort komt/ dat heeft een besondere Cure/ doch niet kleyne onderscheyt by de eerst-genoemde: also mach ooch van andere geseyd worden.

Cure der Doerninghe aridum membrum genoemt.

Aengaende de Cure ende genesinge/ daerin willen wy voor eerst die soorte voor ons nemen/ die van de Chirurgyns genaemt wordt/ Aridum Membrum: dewelcke als boven geseyt is/ van de uptloopinge des Lid-waters ontstaet: Doch let wel dat ick niet spreken en wil/ vande Teeringhe die op 't hooghste gekomen ende op 't ergste geworden is. Want dat pemand niet kan noch weet/ dat sal hy billyck nae laten om te schryven. Ick wil alhier geen andere Teeringe gemeend noch verstaen hebben/ dan alleene die/ by dewelcke wy wat hope is/ datse mogen genesen werden. Maer doet hem also:

Neemt Hooft ende Voeten/ Longe ende Lever van eē Geyte/ ofte ooch van een Schaep/ ofte Kalf: suyvert het hooft ende de voeten seer wel/ op datter gheen hayr ofte andere vuyligheyd aen sy: doet het al te samen in een schoone groote Pot/ giet daer

daer op Put-water ende witte Wijn elck evenveel/ende laet het met malkanderen sieden/tot dat sich de beenen van 't vleesch laten af-scheyden. Werpt de beenen weg: ende al wat daer overblijft van Vleesch/ Senuwen/ Longe ende Lever/ dat scherft wel kleyn: ende werpt dan weder in zijn eerste water / daer 't in gesoden is/ende koockt het noch eenmael so lange / tot datter tot een Bry versoden is.

In dit water sult ghy dat verdorven Lidt stoven / so heet als het de Patient verdragen kan. Maer soo het verteerende ende af-nemende Lidt niet konde begraemlijck gestooft werden: so neemt eē dicke doeck/ eñ strijckt de voornoemde Bry daer op/gelijck als een Cataplasma, eñ slaet het over 't Been ofte Lidt/ soo heet als de Patient dat lyden ende dragen kan. Ende so haest als het koud wil worden / soo neēt het daer af eñ legt terstont een ander warsche doeck met nieuwe Bry daer op/soo warm als te voren. Wat aen de afgenomen doeck is blyven hangen/ dat doet altijd weder in de Pot by het ander / op dat u aen de materie niet en gebreke.

Doet dit so dickwils ende so lange tot dat de kranche selfs bekend/ dat het selfde Lidt hem door eñ door verwarmt is: het welck omtrent een half ure ende ock wel langher duuren sal. Wanneer dit geschiedt is / soo neemt dese na beschrevē Salve/ ende smeert hem dat af-nemende Lidt by een groote gloet van Eycken vyer/ wel sterck nederwaerts/geduerich de eene hand na de ander gewarmet/ also laughe tot dat het selfde Lidt door eñ door wel verwarmt eñ ontsteken is van hette. Legget volgens daer over een slechte Plaster/ alleene gemaeckt van Was eñ Werckens-smeer/ eñ houd dat selfde lidt voornamelick/ gelijck als ock den geheelen Patient wel warm: onthoud u ock by lyve/dat ghy geen Oxycroceum ofte dierghelijcke heete Plaster gebruyckt. Maer vaert met dese ordmantie voort / tot dat ghy merckt/ dat de Patient hem beter bevoelt/ende dat het lidt weder tot zijn krachtē gekomē zy.

Wanneer ghy nu weder siet/ dat de pyne over is / ende dat het Lidt weder aen-neemt: soo meught ghy als dan wel andere Swind-salve ghebruycken/ dat van heete gedierten haer vet bereydet is: ende varen daer mede voort gelijck als ghy inde ghemeene Teeringe onderwesen eñ geleert zijt. De konst lepd maer alleene daer in datmen de Teeringe op houdet: ende dat men het Lidt zijn ghemeene voedsel weder doet aennemen. Wanneer dat suler geschiet/ so is de saecke namaels wy wel te doen.

De voornoemde salve maeckt alsoo: Neemt Reygher-smout/ Vorsschen-smout elck vier loot: Smout van een jonck Vercken ses loodt. Menghelt dit te samen ende maeckt een Salve daer uyt/ ende ghebruyckt die selfde so als ghy geleert zijt geworden. Swind-salf.

Hier

Hier uyt kond ghy / gunstige Leser/lichtelijck verstaen/waer op dat myn Cure ghegrondet is / om de Oorringhe van een Lidt te ghenesen. Welcke Oorringhe / al ist / dat het een Teeringe is/ so isset doch vande andere Teeringen inde Cure verre onderscheyden. Want de Medecynen die hier toe ghebruyckt werden / die en zyn van gheen heete Nature : ghelijck als die Medicamenten zyn die men tot andere Teeringe der Leden gebruycken moet. Maer dewyle dat sulcken onderscheyd / vele die sulcke onderwinden/ niet en verstaen / soo geschied het dickwyls / dat vele daer door verdorven werden / ende daer aen verderven moeten.

Ick hebbe oock veel van verteerende Leden ghelesen / oock ghesien / ende daer van hooren spyeken/ende int begin van myn Practijcke selfs ghebruyckt / maer ick hebbe daer nae sulcke dingen gebruyckt/ dewelcke ick tegenwoordig afwyseu wil/hoe wel dat ic die gene niet en schelde noch verachte/ die/namelick: het dorre Lidt gheesselen ende slaen met Genever-tacken ende Netelen: ghelijck als oock met Paerde-sweten: Eenighe wryvent met hayren touw ofte zeelen/ ofte met hayren doecken / oock wollen lappen: Eenighe salven het Lidt by een goede gloet/ andere setten Koppen daer op ende Koppen 't met een / settense dickwils daer op eñ weder af/ eenige die stovense over eenighe Kruyden / ende wat sulcke Natuerlijcke middelen meer zyn / die ick niet schelde : want ick hebse selven oock wel ten deele ghebruyckt. Maer ick en wil de gunstighe Leser / de oorsaecke van myn Cure niet onthouden/ maer soo vele als myn verstant verepken mach / met dese waerachtige grond/ myn meeninghe te kennen geven. Achte dierhalven dat een regelijck vleesch aen een ghesont menschc / Lyf ende Leven/ uyt de veelheyd des gebloeds/ende oock uyt der Naturen vochtighcydt voort-wasset ende groeyet: Ende hebbe dierhalven oock myn reecheninghe gemaeckt/ hoe ick inde noot de Nature soude komē navolgen/ om het verteerde vlees inde Lede wederom te brengen. Eñ heb dierhalven wel geweten/dat het af-nemende Lidt zyn bloed ende voedsel/ door desen wegh ende middel/ wederom daer in komen ende ghebracht werden mochte: alsmen/ namelijck: zyn gebloed roerden ende beweeghden / op dat het dies te dunner/ reyner / lichter ende bewegelycker soude moghen werden/ ende dat / wanneer alsmen een hand op-waerts steeckt datse dan bleecker word/ ende alsmen dan die selfde wederom neder-hangen laet / soo word de hand bol van bloed / ende als men het bloed gestadigh eenen wegh henen stryckt / soo loopt het oock daer henen.

Daeromme nam ick een verteerend Lidt alsoo by der hand: Ick streeck het alleene nederwaerts/ende niet opwaerts: ick

Salfde

Salfde ooch een pegelijck Lidt met warme Salve/ maer alleene nederwaerts/ ende trock alſo het bloed ende de vochtigheyt neder in het Lid/gelijck als men pleeght te melcken/ ende wreef hem daer na dat Lidt ſo langhe ende ſoo veel / tot dat hem het March in 't Been verwarmen mochte/ ende dat my ooch mijn beyde handen verhettet waren. Ende ſtreeck alſo dick ende menigmael dat Lidt nederwaerts aen voeten ende armen:daer het dan noodwendigh was / ende ſalfde het ſeer wel/ een gantſche ure ſo neerſtigh als of yemand met gantſcher vlijt ende ernſt/ dat bloed inde Vingheren ende Teenen ten eynde wilde trecken ende melcken. Dwanck daeromme dat bloed ſoo vaſt in de upterlijcke Leden/ ſoo vele als my mogelijck ware: Alſoo dat hem ten laetſten zijn Voet ofte Hand op-geſwollen is / van de veelheyd des bloedts / ende de vochtigheyd die daer in getrocken werd. Sloegh hem ooch na het ſalven een warme Oxycroceum dick ende wel beſtreecken daer over/ende alſo ſoetjens gebonden/dat de Plaſter maer effen op het Lidt mochte ghehouden werden / op dat het lucht ende ruymte ghenoegh mochte hebben om 't bloed daer inne te ontfangen/ benevens de natuerlijcke vochtigheyt des menſchē/ dat die daer inne mochte loopen. Ick liet hem ooch dat Lid niet opheffen/maer altijd neder-hangen/ſoo vele als hy mocht/ op dat het bloedt dies te meer daer inne loopen ſoude. Ick ſalfde hem tweemael daeghs met ſeer weynigh Salve/ maer veel mopten ende arbeyd / ende hier door is de kranckheyt veel arbeyd ende pyne geſpaert: want als dat Lidt wederom begint te waſſen / ſoo heeft de Patient gantſch geen ſmerte ontfangen door het ſmeeren ende ſalven. Daerom hebbe ick een Fracture niet gheſalft/ om dat het niet weeck ende beweeghlijck ſoude worden:want een breucke wort geerne weeck van veel ſalven ende ſmeeren. Maer de Teerninge die van vallen gekomen was ende niet van een Fracture/ die heb ick alle daghen tweemael gheſmeert. Ick hebbe ooch anders een Lidt / dat van houde ſinckinge ofte toeval de Swindinghe bekomen hadde / in gheliicke wijſe/ doch viermael meer als een Fracture / met ſalven ende ſmeeren geneſen. Wanneer dan dat ſelfde Lidt/ 't zy hand/ ofte voet/ op-geloopen ende geſwollen is gheweeſt/ ende doch het Lidt daer boven niet gheſwollen heeft/ dat is my lief ende aen-genaem gheweeſt/ want ick hoopte dat het Lidt mijn arbeyd aen-nemen wilde / maer wanneer het boven lidt ooch op ſwol ſo hielt ick op / ende hadde geen meer ſulcke groote mopten met hem. Ende wanneer hy in 't Lidt ghevoelde als of daer wormkens ofte vlopen in liepen / dan begon hy te geneſen. Ende wanneer hem zijn Lidt begon in 't op-binden warm te worden / ende dat de Aderen

blaen werden van bloed / dan voer ick met de Cure voort. Het is ook dickwils geschied dat-ter groote pyne in een hand ofte voet gekomen is / 't welck ick niet en achte / dewyle dat ick 't wel gewennet was / wanneer ick dan in twee dagen so streng niet voort en voer / so vergingh hem de pyne wederom / ende dan ging ick weder voort / met mijn wyven eñ salven / eñ is my eyndelijc door Gods genade met de kranckē gantsch wel vergaen.

Salve tot andere Swindsicht.

De andere soorten van Teeringhen die by kans alle maer eenderley Proces ver-eyschen tot de selfde maeckt dese Salve. Neemt Dassen-smoudt twee loodt / Bakelaer-oly ses loodt / Genever-oly een loot / Spijck-oly een dragma / Swynen-smoudt vier loodt. Doet dit al onder een / ende laet het op een tyerken smelten / eñ mengt daer onder dese navolgende stucken gantsch reyn gepulverseert: Sevenboom twee loot / Netel-zaet een loot / Pluymalluyn een loot. Dit alles reyn gestooten / inde Olien geroert / tot dat het koud ende in een Salve word. Dese Salve sult ghy gebruycken in alle manieren / gelijck als inde voor-beschreven Cure van de Teeringe gesepd is. Aengaende het gekookte vleesch / dat behoeft ghy al hier niet: ende in plaetse vande Was-plaster sult ghy een Oxycroceum Plaster gebruycken ofte een ander die desen gelijck is.

Misbruyc.

Ick kan alhier niet voor by gaen / sonder aen te roeren / de al gemeyne fouten die in desen begaen werden. Want het is een ghemeen gebruyck / dat men de Gummi Euphorbium tot de Swindt-salven gebruyckt: 't welck doch alhier niet alleene gantsch onnut / maer ook schadelijck is: want het verdrooght ende verteert alle Natuerlijcke hette van 't selfde Lidt dat daer mede gesalft word / ende maeckt de huyd ruym ende droogh: het welck doch by gheen Teeringe geschieden moet. Ende dewyle dat het een heete Gummi is / soo verneemt men dattet tot de Teeringhe even seer goet zy: daer men doch wat anders als hette toe behoeft. Het is wel niet te min / datmen heete dingen daer toe gebruycken moet: maer sy moeten ook daer-beneven vochtigh wesen / om de Oppilatie ofte verstoppinge desselven lids te openen: daer doch ter contrari de Gummi Euphorbi het tegendeel bewijst en werckt.

Daer konde noch wel veel meer van de Teeringhe gheseyd werden / het welck ick doch niet doen en wil: dewyle dat het een gemeene toeval ende een peghelijck wel bekend is. Alleene de verdroginge der Leden is noch niet wel by een ygelijck bekend. Dierhalven word inden selven een groot onverstant begaen / daer door veel schade veroorsaeckt word: daeromme wil ick ook vande Cure der selven dies te vlytiger schryven. Ende dat daeromme oock dies te meer: dewyle dat de voor-noemde Doringe een Lidt overhouden kan / dat

dat noch nopt verwond is gheweest/ noch door uptloopen van 't Lede-water/ van zijn vochtigheyd noch nopt niet beroost is geweest. Ende dat door een heete Cholerijcke Bloedt ofte Sucht/ dat somtijts wel ymand in de Leden ofte op een Lid vallen kan/ daer upt lichtelijck sulcken heete ontstaen kan/ dat de Natuerlijcke vochtigheyd daer door verteert ende uptdrooght/ also dat daer door dat selfde lidt af-neemt ende verdwijnt: In welcken geval dat dan oock de gemeene Swynd-salven gantsch weynigh vermogen upt te rechten. Ja maecken dickwils het quade noch erger.

Andere middelen tot de Teeringe.

Men vind oock noch wel meer andere middelen om de Teeringe te verdrijvē: gelijck als daer verscheyden warme Baden/ tot Pepers ende op andere plaetsen meer: Eenighe besondere Plasters/ Salven/ Aqua Vitæ, &c. Ja heeft men oock eenige Medecynen/ diemen maer aenhanget: gelijck als Lavas-wortel die inde Apryl/ als de Son in Aries gaet/ op-gegraven werden: also oock de swarte Nieswortel/ ende andere diergelijcke natuerlijcke middelen meer/ dewelcke wel somtijds wat upt-richten. Men heeft oock Medecynen/ die men tegen de Teeringe kan ingevē inde wassende Maen: verstaet wel/ inde gemeene Teeringe/ eñ niet in de verdroogde Leden/ doet het wel wat: gelijck als het Paracelsische water van Bloed-krupd-wortel: Item de Swynd-wortel/ welcke ick selven besocht ende ervaren hebbe datse veel doet.

Dese stucken eñ andere meer worden voor de Teeringhe seer nuttelijck gebruyckt: maer soo ghy die ordinantie houd eñ gebruyckt/ die u in de verdorven Swynd-sucht geleert is/ soo sult ghy de saecke veel eer uptrichtē. En om de waerheyd te seggen/ daer en is inde gemeene Swyntsucht/ so veel aen de Salven niet gelegen/ alsser wel gelegē is aen de vlijd ende naerstigheydt/ om die Salven recht te Appliceren op datse met stercken arbeyd in het gebreckige Lidt ghebracht mogen worden. Daerom me soo mach een yder gebruycken/ wat hem de ervarentheydt gheleert heeft: mids dat hy 't ghebruyck recht verstaet/ daer het meeste aen-gelegen is.

Merckt wel.

Het staet al hier noch te seggen eñ wel aen te mercken/ dat: so lange als een wonde niet heel is/ ende datter eben veel pyne voorhanden is/ so sult ghy evenwel niet uptrichten konnen/ ten zy dat ghy eerst de pyne in de wonde weg helpet: Desgelijcks oock wanneer een lidt upt de Lede is/ soo sult ghy het te voren eerst weder insertē. Want so dat niet en geschiede/ so Cureert ghy wederom te vergeefs: aengesien dat de nature begeert heel te wesen/ ende in synen loop onverhindert te zijn. Wanneer ghy op sulcken wijse sorge draegt voor een wonde/ also dat u geen smerte/ geen Lede-water ofte diergelijcken verhinderē ofte schade doē kan: so zijt ghy de Teeringe

halven dies te minder in sorghe ende gevaer.

Arcanum tot alle Teeringen

Ick kan al hier niet na laten een geweldigh Arcanum tot allerley Teeringe dienstelyck/ aen te wijsen/ by 't welck gheen ander te vergelyeken is: Maer ick en kan het anders niet voortbrengen/ dan gheljck als sulckr de konst upt-wijst ende medebrengt/ op 't welck ick hier mede een peghelyck wil ghewesen hebben. Wie met het vyer wel om gaen kan die sal my oock in desen deele wel verstaen.

Maer dit is een alghemeene Medecijn tot alle Teeringhen: aengesien dat het alle Poros ende verstoppinghe in een dagh meerder opent/ als andere Salven in een gheheele maend doen konnen: want het Purgeert de Senuwen 't welck alhier gantschelyck geschieden moet. Maer het moet aldus gemaeckt werden. Neemt den firen Alluyn acht loot: ick meene niet de rouwe/ scherpe ende seer steeckende: Maer de milde / sachte ende weecke Alluyn/ die also upt zijn aerde ghenomen wordt. Vermenght daer onder ghesmolten Sout/ op 't repnste ghestooten/ driemael soo swaer. Doet het in een Smelt-kroes/ ofte anders in een Vat/ Luteert het wel met een goede Leemen / op dat het gheen lucht hebbe/ ende stelt het in een Reverberier-oven: geeft het vyer tot op den vierden graedt / soo dat de vlammen twaelf uren lang daer over loopen: alsoo dat het alles in malkanderen gloeyet/ ende laet het als dan bekouden.

Neemt het volgens daer upt ende opent u test/ ende werpt de Matery die ghy op den bodem vindet/ in vier maten Put-water: soo sal het hem scheyden/ wat op den bodem blyft / ende niet Solveren wil / dat behoud ende maeckt het drooghe / doet het in een glas / giet daer over een Alcool Vini (dat is Brandewijn/ die alsoo subtijl Ghedistileert / ende van alle zijn waerachtighe aert ende materie gheschevden is / alsoo datter gheen Liquor ofte water meer by hem zy / op dat / soo men hem in een Silveren beecker schuddet ende aensteeckt/ datter niet aen de bodem gevonden wert) giet het over de Materie twee vingeren hoogh/ ende laet het alsoo staen tot dat ghy het in noodt van doen hebt.

Wanneer ghy het ghebruycken moet/ soo neemt daer upt/ ende vermenght het onder uwe Salven / die ghy anders ghebruycken wilt/ het gelt even veel oftse van Olp Laurini, ofte van andere dinghen ghemaeckt zy: Ende salft dat verteerende ende verdwynende Lidt daer mede eenmael ofte twee / ongeachtet of de Maen vol ofte nieuw is: soo sal het Lid een weynigh oploopen ende swellen / doch sonder pyne ende smerte. Als dat geschied is soo gaet de Teeringhe over / ende het Lidt begint weder-

wederom aen te nemen/ ende tot zijn voorige cracht te komē: houd daer na dat selfde lidt warm ende wacht het voor koude.

Tegen de Heupepyne een Meesterstuck.

Ick segghe u dat dit Arcanum soo gheweldigh is / ende werckt in alle verstoppinge ofte Oppilatien der Leden / dat oock gheen Ischia ofte Heupepyne het zy van hette ofte van koude kort of langh gheleden/ hem ontstaen kan.

Ick kan al hier ter plaetse niet nae laten / al ist mijn voornemen niet gheweest / tot een beslupt van dit Deel/ een Meesterlijck stuck te openbaren/ om de Ischiam ofte de Heupe-pyne te Cureren: Insonderheyd / de-wijle dat het met het voor-gheroemde Arcano groote gemeenschap heeft. Maer de saecke draeght hem daer mede aldus toe: Neemt dat water daer in ghy dat voor-seyde Pulver ghescheyden hebt/ maekt het warm ende wrijft hem de gantsche Heupe ende het Been daer meme. Neemt volghens dat voorghenoemde Pulver als boven staet/ toebereyd/ vermenght het onder Olij van Bayen tot een Salve / ende salft de pijnlijcke plaetse daer mede: daeghs eenmael tot twee dagen lang.

Neemt volghens dat water/ daer ghy de Materie in ghescheyden hebt een deel / Yserkruydt ende Dimsentgulden-kruyd eler drie deel: koocht dit alles in soo veel waters als genoegh sal zijn tot een Waterbadt/ ende stooft daer inne vier ofte vijf malen: altijd een ofte twee uuren / ende dat in de afgaende Maen so isset genoegh.

Maer ter wijlen dat de Patient soo stooft/ sal hy hem dese Dranck laten bereyden: Neemt Benedickten-wortel twee loot: Calmus een half loot: de bloemen van Dimsentgulden kruyd drie loot: Ereprijs kruyd twee loodt: Alsen kruyd anderhalf loot: Caneel een half loot. Over dese stucken giet ses maten wijn/ drincket denselven Dranck ende anders geen drincken daer beneven / ofte doch met veel/ maer gheen wijn anders dan Garsten-water / soo daer een groote dorst in vallen wilde.

Van dese Cure sal de Heupepyne haestigh wegh gaen: daer aen behoeft ghy niet te twijffelen. Ende of de Heupe al uyt zijn Lidt geweken ware/ soo sal het wel haest weder in-waerts gaen/ ende op zijn rechte plaetse wijcken ende hem begeven: sonder meerder Purgeren/ ofte stoven/ sonder hout Cure/ ofte diergelijcke saecken/ diemen anders hier toe plecht te ghebruycken/ ende doch weynigh daer mede uyt-rechteden.

Hier mede wil ick dit Derde Deel van de Toevallen der wonden ghe-eyndight ende besloten hebben. Ende wil niet dat yemand sonde dencken / dat ick 't alsoo verstae: als of ick

van alle Toevallen geschreven ende ghehandelt soude hebben. Want daer zijn noch veel meer Toevallen als ick in desen Deele aen-gheroert hebbe / die ick doch niet aen-wijsen wil. Maer dese zijn de voornaemste daer meest aen gheleghen is: Ende wie dese recht beheert ende daer mede omgaen kan / die sal hem ooch lichtelijck (soo hy in de Chirurgie eenigh verstant heeft) met de anderen wel schicken ende reguleeren na behooren.

Eynde des Derden Deels vande Toevallen der wonden.

Van allerley

Balsemen, Salven, Plasteren, Olien, Bloetstempingen, Drancken, Wiecken, Corrosyven, &c. Diemen tot wonden gebruyckt, dewelcke tot noch toe dickwils gedacht zyn: Hoemen die selvige konstelijck bereyden, ende gebruycken sal.

Dat Vierde Deel,

Het KOOCK-BOECK genoemt.

Unstige vriendelijcke Leser het is genoegh bewist ende bekendt/ ghy hebt oock misschien wel selfs wat ervaren/ te weten: dat een boose Kock de Spysse inde Keucken/ die anders heelsaem eñ goet is/ met veel ofte weynigh/ alsoo verderven kan/ dat daer uyt niet alleene een ongesmaeckte onliefflicke: maer oock dickwils een seer schadelijcke Kost toe-bereydet wert/ daer aen ymand de dood wel soude konnen eten. Op die selfde wyse kan oock uyt een spysse die dickwils in hem selven onlieflijck ende ongesont is/ wel een aengename ende onschadelick Eten toe-bereydet werden.

Even alsso isset oock ghestelt met de Medecynen ende de Medecyn-meester/ want de Medecynen/ die anders in sich selven deughdelijck ende goet zyn/ worden dickwils van haren Meester/ die hem de Compositie ende bereydinge niet en verstaet/ daer toe ghebracht datse dickwils meer schade-

lijck

lijck zyn dan goet: ghelijck als oock in tegen-deel / eenighe stucken die in haer selven schadelick zyn/ door rechte toe-set ende berepdinghe / tot een heelsame Medecijn konnen ghebracht ende berepdet werden.

Daeromme sal dan billijck een Medecijn-meester/ zyn Medecynen alsoo toe-richten ende berepden konnen / ende daer toe brengen/ datse de wonden/ oude schaden / fistelen/ ofte de kancker/etc. Aengenaem ende onschadelijck zy : op dat alsoo de Meester met zyn Medecynen inde wonde kan accorderen ende over een stemmen. Want so dat niet en geschiet/ soo isser weynigh ende slechte hope/ datter veel nuttelijckr ende vruchtbaerlijckr uptgerecht sal werden.

In betrachtinghe van dien/ soo hebick niet willen noch sullen nae laten / dit Vierde Deel / 't welck ick om bekende redenen wille/ het Koock-boecktjen genoemt hebbe : myn Practica der Chirurgie by-voegen ende aen-hangen willen. Op dat een yeghelick bekend soude wesen / hoe hy hem sal houden met de Salven / Plasteren / Wond-dranken/ etc. 't Welck ick daerom oock te meer sal doen/ dewyle ick in de voorgaende Deelen menigen stuck maer alleene by namen genoemt hebbe/ sonder by-voeginge van haer Compositie ende berepdinge/ ende hebbe den Leser tot op dit Tractaet overgesonden.

Maer ghy en sult niet dencken/ gunstighe Leser/ dat ick van gantsch gemeene ende alle wereld bekende saecken / alhier schryven wil: hoemen Kooksen-oly/ Camillen-oly ende wat diergelijcke dingen meer zyn/ koocken sal. Sulckr en soude niet alleene al te verre upt-loopen / maer het soude oock gantsch onnoodigh ende overvloedigh zyn. Daerom ick dan oock / wanneer ick een Plaster beschryve die van rouwe dingen gemaeckt zyn/ op 't kortste daer mede voortvare: Aengesien dat de selvige Compositien eñ berepdinge/ voor lange al aen den dag eñ schier alle wereld bekend zyn.

Wat

Wat noch niet soo gantsch aenden dagh leyd/ende wat een yegelijck te bereyden noch niet en weet/dat wil ick op 't getrouwelijckste (dewyle daer merckelick veel aen ghelegen is) openbaren ende voor den dagh brengen. Insonderheyd soo wil ick van eenige dingen spreken/dewelke Correctie ende verbeteringe behoeven/dat is/dewelcke wel goet zyn: maer hebben yet wat quaets by haer: ende sullen noch konnen dierhalven niet geadministreet ende ghebruyckt werden/ ten zy dat dan eerst het quade van 't goede afgescheyden werde. Daerom dat dan oock gemeenlick Correigeren genoemt wort: wanneer men tot een schadelijcke materie een onschadelijcke by-voeght: het welcke een groote foute is/ daer voor ghy/ gunstige Leser/ gewaerschout sult wesen.

Dat Eerste Capittel.

Van de Wond-Balsemen, Salven, Plasteren, Olien, &c. Ende onder anderen van het kostelijcke bruyne Salfken, het welck so dickwils gedacht is ghweest.

Distilleerde Wondbalsem.

EEN Gedistilleerde Woudt-Balsemen hebbe ick opt ghebruyckt/eñ houde oock niet veel daer van: dewyle datse veeltijds al te heet zijn/ende niet alleene in de Hooftwonden gevaerlijck/ende in alle wonden onnut: maer oock van wegen hare al te seer doordringende kracht/inde Hooftwonden een fenijn is. Alleene waer de Senuwen aen een Lidt ghewondet zijn/ daer pypse ick oock de roode Terpentijn-olie/ende houdse voor seer goet. Dewyle heb-

Roode Terpentijn-olie/ waer toe datse goet zy.

le hebben in 't ghebruyck ende inde gewoonte/ datse in 't begin van de wonde / de Wond-balsemen tot alle wonden ghebruycken: maer sulckx en kan ick niet goet noemen / maer raede veel liever datmen hem onthoudet/ want oftse al schoon van veel kostelijcke stucken die daer toe komen gemaeckt zijn / soo worden sy doch door het Distileeren al te heete.

Wond-olien/ Wond-salven.

Aengaende de Wond-olien ende Wond-salven die selvighe die laet ick my beter behaghen als de Wond-Balsemen. Ende al ist dat ick tusschen dese twee geen sonderlinge onderscheyt en weet/ dan alleen dat de Salven een weynich dicker zijn/ eñ dierhalven moyelijcker zijn om te handelen/ ende over land te voeren ende te dragen: so hebbe ick doch om voorseyde redenen wille/ de Salven altijd meerder gebruyckt: ende deselvige/ als ickse ghebruycken wilde/ altijd heb doen smelten/ eñ also warm gemaect inde wonde latē vloeyen.

Klare Terpentijn.

Maer dit onderscheyd/ is inde Wond-salven wel waer te nemen: overmits dat het dickwils geschiet/ dat een wonde dese salve aen-neemt / maer de ander niet: het welc daer nyt dan lichtelijck kan vermerckt werden: so wanneer dat een Salve in een wonde smerte verweckt eñ wee doet. Om welcker saecken wille ick de klare louters Terpetijn niet seer veel prijse / alsmen hem also rou inde wonden gebruyckt insonderheyd in de Hooft-wonden: dewijle dat hy tucket ende pyne verwecket. De droeve Terpentijn ofte het Lerchen Gummi houde ick alhier veel beter/ wanneer het af-gewasschen word.

Droeve Terpentijn is Lerchen gummi.

Van Wond-salven insonderheyd.

Gummi van boomē waer toe goet/ Balsem Appel/ Rustboomen-sap.

Aen-gaende de Wond-salven daer is aen te mercken / dat die stuckē diemē daer toe gebruyckt so vele zijn (daer van de eene dit/ de ander wat anders/ voor goet houd) datse qualijck alle konnen ghenoemt werden. In sulcker voegen werden oock gebruyckt veelderley kruyden / wortelen/ bloemen / zaden/ vruchten/ &c. Desgelijckx oock allerley Gummi: als van Appelboomē Karsseboomen/ Genever-struycken: Mastix/ Wieroock/ &c. Etlijcke houden oock veel vande Balsem Appel: andere schatten het Sap van Rust-boomen seer hoogh/ een ander wat anders/ 't welck alles onmogelijck is te verhalē.

Maer het is daer aen soo seer niet gelegen/ wat stuckē dat tot de Wond-salven ofte Wond-olien ghenomen werden/ als sy maer goet zijn. Want wondē te heelen is sulken besondere konst niet/ dewyle datmen met een eenige Salve als sy maer goet is/ allerley wonden lichtelijck heelē kan: al ist dat de eene so snel niet en geneest als de ander / soo geschiedt het doch tot zyner tijdt. Maer daer aen is aldermeest gelegen/ dat de Meester hem op de saecke verstaet / ende dat hy bekennen kan / wanneer datter een Toeval komen wil: op dat hy de-

hy deselvige te rechter tijt mach wederstaen ende weeren.

Bedellium Opopanax Serapium

Vele hebben in 't ghebruyck datse dese Gummen/ Bedellium, Opopanax, Serapium, ende andere dierghelijck in hare Wondsalven ghebruycken: Maer ick en kan sulcx geensins goet noemen. Wantse zijn van een seer sterche aen- haer- treckende kracht / 't welck doch by de Wond-salven niet en behoeft noch vereyscht wordt/ datse hart aen haer trecken: dewijle datse alsoo wel wat schadelijckx/ als wat goets ende heelsaems inde wonde trecken.

Unguentum Apostolicum.

Eenige ghebruycken het Unguentum Apostolicũ: 't welc doch gantsch ongerijmt eñ onnut is/ alsmen het tot versche wondẽ/ van de welcke ick alhier spreke/ gebruycken wil. Dese ende dierghelijcke ongeschickte Compositien meer/ die by vele in swangh gaen/ die heb ick niet konnẽ noch moghen on-aen-geroert laten. Maer hoe dat ick myne Wondsalven/ die ick tot noch toe gebruyckt hebbe/ van weynig ende slechte/ doch goede stuckẽ Componere ende berepde dat wil ick u getrouwelijck openbaren.

Een Wond-salve.

I. Des Autoris Wondsalf.

Neemt schoon wit Harst Bulharst ghenoemt/ ses loot/ soete Mey-booter twaelf loot/ 't sap van Simon-krupd twee loot/ sap van Sanickel ende Wintergroen elck eẽ loot/ Boomolp ses loot/ sap van Geytenbaert ses loot: de Boomolp met de sappen van de krupden kooket met malkanderen tot dat de vochtighepd verteert is/ doet dan de Harst daer in/ ende als het ghesmolten is so doet oock de Meybooter daer in. Ten laetsten druckt het door een doeck roert het tot dattet kout word/ ende behoud het tot dat ghy het behoeft. Dit is ('t is waer) wel een slechte Wond-salve/ maer is seer goet ende heelet de wonde in seer korte tijd.

Een ander Wond-salve.

II. Neemt Wintergroen/ Natertonghen/ Sanickel/ Ereupzijs elck twee loodt: bloemen van St. Jans krupd/ bloemen van Duysentgulden krupd/ elck anderhalf loodt: dit alles snydet gantsch kleyn/ ende verstoot het gantsch reyn/ ende doet het in een groot glas 't welck boven nauw is: giet daer over Boomolp vier loot: Rund-march twee loot: Swynen-smout ses loodt: soete Booter acht loodt: ende verluteert het glas/ stellet in een heet zand/ ofte in heet water/ eñ laet het acht dagen langh alsoo staen/ dat de Olp met de Smouten ghestadigh ghesmolten blyven. Doet het daer nae uyt het glas in een koperen Panne/ ende laet het daer in soo lange sieden tot dat alle de vochtighepd wegh ende verteert is: Druckt het alsdan door een repne doeck ende werpt de Fecis wegh. Onder de Salve die ghy door-ghedruckt hebt / vermenght twee loot Terpentijn: ende wanneer

het koud is / soo roert daer onder op 't suyverste ghestooten/ Mastix / Wieroock/ Myrrhæ/ elck een half dragma: Aloës Hepaticæ, op 't repnste ghestooten twee loot: ende laet het alsso bekouden/ soo hebt ghy een treffelijcke Wond-salve.

Spaens-groen. Eñ indien het u goet dunckt/ soo meugt ghy wel een dragma Spaens-groen daer onder vermengen / op dat uwe Medecijn daer-beneven oock repnige. Het ghepreparceerde Spaensgroen is veel beter ende gheeft een schoone verwe. Soo ghy een swaere Lidwonde hebt/so macht niet schaden dat ghy de berepde Spaensgroen ofte Flores æris meer als gesept is/daer in doet. Ende of het hem begaf dat de Salve te dun ware/ soo mengt noch vier loot ghesmolten Was daer onder.

Noch een Wond-salf.

III. Neemt goede Honich twee pond: varsch Putwater anderhalf pond: giet het te samen laet het op 't vper een goede wal doen/ ende verschuymt het wel: Neemt volgens dese navolgende krupden: Walwortel-krupd een loot/ Heydens Wondkrupt/ Slanghen-krupdt / Sinnauw/ Samchel elck twee loot: bzeede Wegebladen acht loot. Dit alles scherft seer klepn/ ende stoot het wel suyver / doet het in de ghesoden Honich / ende laet het acht dagen wel ghesloten in een warme plaetse staen. Neemt het na sulcken tijt/eñ koocht het alles met malkanderen tot dat de Honich een weynigh dicker is/ als hy anders plecht te wesen: parst het upt van de krupden/ ende vermengt daer onder/ op 't repnste gepulverseert Mastix/ Wieroock/ Myrrhæ/ van elck een een half dragma / soo hebt ghy de Salve die ghy vlptigh op bewaren sult. Want sy heeft meer kracht ende deught in haer/ als pemand soude mogen gelooven: sy vloept veel beter in alle hoecken der wonden/ als andere Olien soude konnen doen: sy vermengt haer met de Natuerlijcke vochtighept der wonden veel sneller als andere Salven ende Olien / ende wederstaet het Lede-water geweldigh.

Vande Wond-olien.

Tusschen Wond-salven ende Wond-olien / en is gheen ander onderscheyd / dan dat het eene dunner is als het ander. Want men gebruyckt tot het eene even soo veel stucken als tot het ander. Soo ghy tot de boven-genoemde krupden/ ofte tot andere stucken die u beliefd ende behagen / gheen Was ofte andere dicke materi/maer alleen Olien ofte dunne Smouten ghebruycket/so blijft het een Wond-olie. Doch ick hebbe altijd de Salvē liever ende meer gebruyckt/ dan de Olien: al isser gheen ander voordeel by/ als dat men het eene beter over land voeren kan als het ander.

Nu zijnder seer veel Wond-olien/ghelijck als oock Wond-

salven

salven veelderley/van de welcke ick doch alhier niet spreken en wil: maer wil u alleen een eenighe treffelijcke Wond-olie beschryven/den welken ghy/so 't u belieft/ wel gebruycken meught.

Een goede Wond-olie

Neemt schoone loutere Terpetijn/ende geen vloeyende Harst/ drie loot: doet het in een groote Panne/ende laet het wel heet worden. Neemt volgens Barnsteen een loot repn gestootē: doet het al treckende na malkanderē daer in/ ende laet het smelten: alsoo oock roert daer in anderhalf loot Mastix: als oock een loot Wieroock. Wanneer dit alles ghesmolten ende onder malkanderen geroert is/so stellet de Panne van 't vyerken/ende laet daer inne soetjens druppen acht loodt Lijnsaets-olij/ ende roert het tot dattet koud worden wil: Isset recht gemaeckt dat kond ghy op een koude steen versoecken: Wanneer het soo dicke is als een Fernis so isset recht: Is het te dun soo laet het meer sieden/ ende isset te dick soo doetet meer Lijn-olij by.

Hier hebt ghy/gunstige Leser/ een seer voornemelijcke Wond-olij beschreven/ dewelcke groote kracht ende deught heeft/in diepe wonden ofte steecken/ indien het maer dunnekens daerinne gedaen word. Maer so ghy dese Wond-olie noch lieflijcker begeert te hebben ofte te maken/ dat het de wonde dies te aengenamer sy: so neemt dese Olij ses loot: Rooſen-olij vier loot: St. Jans bloemen/ ende blaeuwe Weeghbre-bloemen elckr twee loot: Vermengt dit alles onder malkanderen/ ende laet het in een glas wel gesloten twintigh dagen inde Sonneschijn staen/ behoud het tot dat ghy het ghebruycken wilt. Also meught ghy oock Wond-krupden daerinne doen/die u op 't beste behaghen: soo is het gewisselijck hoogh te prysen.

Niemand sal hem over dese Wond-olij ontsetten: als of hy te sterck ende te heet van naturen soude wesen/ van wegen de Mastix/Wieroock/Barnsteen/ &c. Want het meeste deel der brandende heete aert gaet inde smeltinghe met de Terpentijn daer van: gheliick als suler een Chynicus die hem op de saecke verstaet/ lichtelijck sal konnen verstaen.

Dit zijn de Wond-salven ende Wond-olien/ die ick al hier heb willen aen-wijsen. Daer over hem niemand verwonderen sal/ dat ick de Recepten soo weynigh ende de selvighe soo slecht gheskelt hebbe. Want Wond-salven en Olien te maken/ is anders een slecht dinck. Ende het is so seer aen de Salven ende aen de Olien ghelegen: maer aen 't Appliceren ende verbinden leydt oock seer vele/ ist anders niet het meeste/ ghelijck als oock niet ghelegen is aen de veelheyd der stucken: De wyle dickwils een eenigh Simplex een wonde even so dra toeheelt/als een groote Compositie.

Aen 't weten en verstaen is veel meer gelegē als aen de veelheyd der Medecynen. Dierhalven

ven wanneer ghy een Salve/ Oly/ Plaster ofte anders wat het is/van veel stuckē bereyden wilt: so sult ghy ten eersten weten/waeromme dat ghy dit ofte dat stuck daer in ghebruycken wilt / ende hoe ghyse te samen brengen sult. Want ghy en moet soo blind niet inde saecke voortvaren/eñ alles/ so sonder onderscheyt te samē rapen/wat u omtrent dunckt goet te wesen: gelijck als sulcx by velen een ghemeen gebruyck is. Want dat is ghewis ende waer/ dat het veel sorgelijcker ende ghevaerlijcker is/ met een groote/ als met een slechte Compositie om te gaen.

Een saecke moet ick noch alhier aen-roeren. Daer boven hebbe ick aen-ghewesen/ dat ick de Gummen, Galbanum, Opoponax, &c. In Wond-salven tot varssche wonden niet goet kan noemen. Alsoo ghedenckt my oock al hier noch eens/ dat men de heete Gummen: Mastix, Sarcocollæ, Wieroock/ Myrrhæ, &c. Inde Wond-salven gantsch te vele ghebruycket. Sy zijn wel seer goet alsmense in rechter mate neemt ende ghebruyckt: Maer wanneer men de rechte mate overtreet/ soo doense oock schaden. Want de wonden werden daer van al te heet: ende soo daer een Toeval in de wonde slaen wil/ soo soudense groote schaden toe-voeghen: als voornamelijck inde Wond-sucht/ ende besonder in de Wond-bruyne: In de verdrooghde wonden waren sy niet anders als een fenijn.

Mastix/ Sarcocolle/ Wieroock en Myrrhe.

Daer uyt siet ghy dat ick in myne Wond-salven/ alsoo oock inde Steeck-plasteren de Mastix / Wieroock / &c. gantsch weynigh neme: doch ick neem soo veel dattet genoegh zy ende recht is. Waerom soudt ghy meer nemen als recht is? Te weynigh of te veel verderft allerley goet spel. De Wond-salven ende Wond-plasteren/sullen ymmers met de wonde in een Temperament staen.

Ick hebt gheobserveert ende waergenomen/dat/ alwaer dat de voor-ghenoemde stucken te vele waren/ dat daer noyt geen goet uyt ontstaen is. Het vlees dat sy anders tot ghenesinghe souden aen porren/ dat branden sy gheheel wegh / ende veroorsaecken met der haest het Ledewater. Het is oock behalven dat / noch altijd beter / dat de Medecynen te swack zijn / dan datse gantsch te sterck zyn: het welcke ghy lichtelijck aen de wonden bemercken kond wanneer ghy daer op goede achtinge slaet.

Lede-water.

Gheeft oock goede achtinghe daer op (dat heb ick tot waerschouwinge/noch eens niet konnen laten) hoe drae dat de wonde de Medecynen verteert ende aen-genomen heeft: op dat ghy daer uyt weten meught wanneer dat het tijd is om die selvighe wederom te verbinden. Dit alles ende wat sulckx meer is/ sult ghy wetē ende niet wanen/ want het gelt al hier niet dat ghy segget/ick heb een goet Recept. Ghy moet u beyde op de

wonden

wonden ende op de Recepten verstaen / of het eene het ander aengenaem zy ofte niet.

Van de Salve Anodyni ghenoemt.

Salve Anodyni genoemt.

Dese Salve wordt op menigerley wijse gemaeckt / dewelcke ick doch alhier niet ghedencken en wil: Aenghesien dat ick gheen oorsaeck weet / waerom dat ickse tot varsschе wonden gebruycken soude / ofte met nut soude gebruycken konnen. Gelijck als ick dan oock het Unguentum Populum niet in 't ghebruyck en hebbe / om te Appliceren even om die selfde redenen wille / om dat ick niet en weet wat datse by de wonden uytrechten. Het Anodyni wil ick maer alleene alhier noteren / van het welcke ick daer boven ghesepd ende geradē hebbe / datmen het tot de Wond-galle gebruycken sonde: om de heftighe heete brand inde wonde met ghewelt te stillen ende te dempen / ende de Wond-galle sonder voordere pyne te doen sterven: maer doet hem alsо:

Unguentum Populum.

Wont-galle stervende te maken.

Neemt Nachtschaden-Sap ende Bilsemkruyd-sap van elck vier loot / Vorsschen-slym-water twaelf loot: Muterich-kruyt sap twee loot: goede Azijn ses loot / Homich sesthien loot. Vermenght dit al te samen / doet het in een Mortier / stellet op een gloet / dattet alles wel heet werde: verstoot ende ryft het wel onder malhanderen twee ofte drie uren langh. Doet het daer nae over 't vyer / ende laet het daer na sieden een goede sterche wal ofte soede / eñ schuymt alle onraet eñ vuyligheyd daer van: druckt het door eē doeck / werpt de vuyligheyd daer van wegh ende behoud dat ander: het is op-recht ende goet. Ghy meught oock wel in plaetse van de Homich / Boter ofte Olie nemen: alsо als het u belieft.

Van het Kramp-salfken.

Het Kramp-salfken vindet ghy daer boven beschreven / int Capittel vande pyne ende smerte der wonden: by de welcke ick het al hier wil laten blyven. Maer hoe dat men de Olien die daer inne komen / bereyden sal / dat achte ick onnoodigh voorder te verhalen / dewyle dat het nu te meer al eē gemeen ding is om sulcke dingen te bereyden.

Ende of ick al schoon een ander Proces daer in ghebruycke dat waerdiger toe gaet: so is het doch voor dees tijd mijn meeninge niet / om die selvige alhier te beschryven. Tot zijnder tijd wanneer ick in mijn schryven voort vare / so sal ick het aen den dagh geven / ende daer-beneven veel andere Metalische Medecynen / dewelcke ick inde wonden: Insonderheyt in verdorven wonden / de hooghste Medecynen te zijn / (daer van noch veel meerder soorten zijn / als ick beschreven hebbe) verklare. Dyt het welcke de gunstighe Leser lichtelijck verstaen sal: dat aen de bereydinge der Medecamenten

ten ofte Medecynen seer vele ende hoogh gheleghen is. Het welcke dierhalvē voor een Meester te weten / hooghlijck van nooden is: Aengesien dat sulcke Medecynen wederom te rechte brengen moeten / 't ghene dat te voorzen met smeeren / salven / &c. is verdorven geworden.

Van 't bruyne Salfken tot de wonden, van welcken ick so dickwils geseyt hebbe.

Bruyne Salfken.

Vriendelijcke Leser / ick hebbe van 't bruyne Salfken / door dit gantsche Boeck so dickwils gheschreven / ende u vermaendt om dat selfde soo dickwils inde wonden / besonder in de Ledewonden te gebruycken / so haest als ghy eenige toeval op 't mmste besorget. Ick hebbe oock de Cure van 't Lede-water op dit Salfken ghelepd ende het selfde schier in alle wonden goet erkend / ende geraden te ghebruycken.

Waer toe dienstelick.

Daerom heb ick het voor nootwendigh geacht / om de selvige ordentlyck te beschryven / van wegen zijn groote kracht ende deught. Het voorkomt ende drijft af alle toevallen: repnigt ende suyvert / vordert sterck tot de ghenesinghe / weert den brand / wederstaet alle boose scherpe om-etende vloeden met ghewelt. Ghy kond oock dit Salfken hard koocken / wiecken daer van maken / ende inde diepe wonden ofte steecken tot op den bodem brengen: daer het dan fijn al trecknde versmelt / eenen varsschen suyveren grond lept ende alle ongemack weeret.

Hoe ende wanneer het te ghebruycken.

Sulcx alles sult ghy veel beter bevinden / als ick sal konnen seggen / wanneer ghy het begint te gebruycken. Doch ghelijck als alle andere dingen / also oock met dese Salve / sult ghy rechte mate ende tijd houden. Ghebruyckt het niet dagelijcx / ende wanneer het wel met de wonden staet: ghebruyckt het als de nood sulcx verepscht / in alle manieren ghelijck als ghy daer boven verstaen hebt.

Die bereydinghe van dien.

Maer maeckt het also: Neemt Bruyn-wortel / Wechtreed / Schel-krupd / Erempris / van elck een hand vol. Dese stucken verhacket wel kleyn / doet het gescherfde in een Glas / en giet een goeden Wijn-Asijn daer op / datse de Krupden bedecket: ende stelt het op een warme plaetse / dat de Eeck wel warm worde / ende laet het in sulcken gestadigen warmte acht dagen langh staen. Schuddet den selven Asijn daer na door een doeck ende druckt se door een parsse wel upt / alsoo dat de Krupden wel droogh worden: die selvighe werpt wegh / ende behoud den Asijn.

Koods vitriol te bereyden.

Neemt volghens twee pond Vitriol, ende Calcineert de selve op volghende wijse tot hooghroot. Doetse in een aerden Pot stellet op een koolvyer / ende laet den selven Vitriol eerstlijck smelten / daer na weder droogh werden: werpt daer na op ende om den Pot een hoopen kolen / ende laet het alsoo een gantsche ure upt-

upt-gloepen/soo sult ghy de Vitriol inde potte op den bodem gantsch root vinden.

Slaet den selfden Pot aen stucken/ neemt de Vitriol daer upt ende doetse in eē ander Pot: giet een half mate Edick daer op/ende laet het een wepnig sieden: schuddet daer na een mate waters daer op / ende laet het andermalen in-sieden tot op de helft. Als dat geschied is/so laet het staen ende schud het water/ dat fijn rood zijn sal/suyver van den Vitriol af in een ander besondere Pot. Over de Fæces, die inde Pot op den bodem ghebleven zijn/ daer op giet weder een mate waters / laet het andermalen weder (als voozen) sieden / ende wanneer het water rood ghewozden is/ soo giet het ook af/ ghelijck als te voozen gedaen is/ dat doet so dickwils tot dat de Vitriol het water geen meer en verwet.

Wanneer ghy dit alles bekomen hebt/ so neemt alle het water/ dat ghy daer van getrocken hebt/ schuddet dat te samen in een kolvenglas ende laet het op een warme Oven wederom al te samen af-roocken/ende wegh dampen/ tot dat het alles drooge is/ soo sal de upt-ghetrocken Vitriol op den bodem rood verschynen. Den selven neemt wederom/ doetse in een Oegel ofte nieuwe Pot/eñ maecktse gloepende: schuddetse also gloepende in een ander nieuwe Pot vol Regen-water/ ende laetse daer in verssmelten. Dit water laet wederom in een Glas wegh roocken gheliick als te voozen / laet het bekouden ende giet het water/ dat wederom rood gewozden is / daer van / in een ander suyver Glas : giet wederom varsch water op de achter-ghebleven Fæces, ende laet het wederom in-sieden ende bekouden/ ende giet dat selfde water dat ook rood gewozden is/ al mede daer af tot het eerste. Sulcke doet ook ten derdenmael / ende soo dickwils tot dat den Vitriol geen verwe meer van sich geeft.

Die Fæces die u anderwerf overghebleven zijn / die werpt wegh : Maer dat roode water dat laet wederom op een warme Oven weg dampē ende verroocken/ tot dat den Vitriol op den bodem droogh blijft leggen/ alles gelijck als te voozen: Den selfden gloept wederom upt in een Smelt-kroes/eñ vaert ook dit mael met het voorschreven Proces voort: wanneer dan de Vitriol weder drooge gewozden is / als dan is het berepd ende vaerdigh/ eñ soet op de Tonge.

Dese Vitriol stoot tot Pulver/ neemt daer van vier loot/werpt het in ses loot van den Azijn die vande Krupden upt-geparst is: Doet daer toe Phlegma Vitrioli vier loot: geschupmden Honich twaelf loodt: Flores æris derdehalf loot. Dit alles koockt met malkanderen / tot op de dichte van een Electuarium, soo isset vaerdigh en berepd.

De Floris æris die te vozen gedacht is/ wozd aldus berepdet. Floris æris, hoe te berepden.

Neemt Spaens-groen drie loot/wrijft het tot een repn Pul-

ver/ stort daer op vijfthien loot gedistileerde Asijn/ ende laet het alsoo drie ofte vier dagen staen/ tot dat den Asijn gantsch groen wort. Daer na soo giet den Asijn daer suyver af/ ende trecht-se/ nae dat de Fæces wegh ghe-worpen zijn/ in een Kolveglas weder daer van/ soo sal de Spaens-groen op den bodem blyven leggben met zijn groene Coleur/veel schoonder als hy te voozen geweest is.

Dit is de rechte Viride Aes, dewelcke een loodt met minder pyne meer uptrichtet/ als thien loot vande andere.

Dat 11. Capittel.

Van Plasteren in 't gemeen, ende insonderheyt vandē Opodeldoch, Steeck-plasteren, ende Defensijf-plasteren.

GElijck alsmen alleweghen veel Wond-salven heeft/ alsoo heeft men ook menigherley Wond-plasteren: alles na dat het een yder ervaren heeft. Ende ick laet het my ook recht ende wel behaghen/ dat een yder blijft by 't gene dat hy ervaren heeft/ tot dat hy beter leeret: hoewel/ dat ick wel weet/ dat vele onder haer dat niet en verstaen/ wat zy ghebruycken/ ende begeeren ook met beter te leeren: 't welck ook noch billijck sal zijn.

Maer dat ick van Wond-plasteren segghe/ wat my daer van goet duncht/ is te weten: dat de selve niet anders/ dan maer alleene een deckscl over de wonden zijn/ ghelijck alsse van velen ook daer voor gehouden werden: maer dat evenwel daer so vele aengelegen is/ als aen de Wond-salvē selfs/ die inde wonden vloepen. Want soo zy recht berepdet zijn/ soo bewaren sy de wonde voor de veelderlepe toevallen: ende zijn dierhalven even so hoogh te achten.

Daeromme en kan ick my gantsch niet wel gevallen laten/ dat haerder vele sulcke slechte Plasteren/ selfs op heel gevaerlijcke wonden derven leggben: Als die van Was/ Ongel/ Terpentijn ende Olie/ &c. gemaeckt zijn. Ick weet een plaetse/ Duytsche Natien/ daer men meend dat het de minste Chirurgie Konst niet en is/ die kemisse te hebben/ dat men als een besondere wetenschap/ de Emplastrum Diaquilon op de wonden pleeght te leggben. By geringe slechte wonden/ die pas Reden waerdigh zijn/ doet het wel een wepnigh: maer wie verstaet dat niet/ dat het by boose gevaerlijcke wonden/ daer eenighe meerdere sorge verepscht wort/ niet nutteljckx (dat ick ergher verswijge) plecht upt te richten.

Maer het is als bovē gesept/ aende Compositien der Plasteren seer vele gelegen/ dat ick niet al gelegen en segge. Want een wonde dewelcke onrepn is/ begeert de Gummi Armoniaci, ende zijns gelijcken: welcke Gummi doch in andere wondē/ die vloedigh is/ gantsch contrari ende tegen is. Daeromme dan de bekenn-

kenninge der wonden hooghlyck van nooden is: op dat men mach weten wat datse verepscht ende begeert te hebben.

Dierhalven ghelyck als inde voorgaende Capittelen geschiet is vande Wond-salven/ Wond-olien/ &c. Also wil ick alhier van Wond-plasterē/ hoe dat ghy die selfde Componeren/ berepden eñ gebruycken sult / getrouwelyck berichten: ende myn begin by de Plaster Opodeldoch eerst aenvangen.

Beschryvinge des Plasters Opodeldoch genoemt.

De Wond-plaster Opodeldoch genoemt / heeft niet onbillyck de voortocht/ als een algemeene Plaster tot alle wonden ende steecken/ dewelcke van wegē zyn snelle genesinge veel toevallen voor-komt: eñ of het niet weynig mopten eñ arbeyd verepscht/ aleer het toeberepdet is: so heeftmen doch dit besonder te betrachten / dat een eenigh loot daer van meer upt-richten kan/ als thien loodt Steeck-plaster: dewelcke/ hoewel datse/ soo als ickse beschryve / oock goet zyn: nochtans en konnen zy by dese niet vergeleken werdē. Wie het nu wil hebben ende maken / die moet in veel saecken wel bericht ende ervaren wesen: Maer die het niet maken kan/ die blyve by de Steeck-plaster / ende draegen daer-beneven wat meerder sorgen/ so sal het hem oock gheluckelyck ende wel gaen.

Neemt Maegden-was twee pond/ de droevighe Terpentyn een pond/ Boom-olp ses loodt. Nota. Ick segghe daerom de droevige Terpentyn/ om dat eenighe boefachtige Kramers de klare kintziger Harst die gants weeck ende vloeyende is / voor Terpentyn verkoopen/ daer het noch aen kracht noch aen deught den selvighen te vergelyckē is.

Dit alles smelt te samen ende doet daer inne Schelkruyt-sap/ Eyckenloof-sap/ Sinnouw ende Ereupzys-sap elck drie loot: koockt het alles met malkanderen tot dat alle vochtighepd versoden is. Doet volgens daer in dese Gommen: Ammoniac, Galbanum, Opoponacis, alle met Asyn/ ghelyck 't ghebruyck is/ gheloutert/ elck anderhalf loot: Colophoniæ drie loodt: Barnsteen een loot: Mastir/ Myrrhe/ Wieroock/ Sarcocollæ elckr drie dragma: Roert het alles in de Plaster. Wanneer het een weynigh bekoudet soo roert daer inne: Magneetsteen op 't reynste gestooten ende berepdet drie loodt/ Crocus Martis vier loodt/ Croci Veneris twee loot: Dit alles roert daer nae in de Plaster: ende wanneer het schier bekouden wil/ soo roert oock daer onder de roode soete Aerde van Vitriol (als ghy oock te voren daer in ghedaen hebt / berepde Turiæ ses loodt/ ende Galmeysteen berepdet twintigh loodt/) soo vele tot dat de Plaster schoon bruynroot word: Neemt het als dan daer upt / ende werckt het met uwe handen /

maeckt het tot rollen: daer nae soo rolt het op een hoyt dat met Hoosen-olie vet ghemaeckt is/ formeert rollen daer uyt/ een Mes-rugge dick/ ende behoudse tot het ghebruycken: ghy sultse alsoo koocken/ dat wanneer het een weynig gewarmt wort als men het ghebruycken wil/ dat het gantsch weecke wort: Maer anders wanneer het koud is/ dat het hem niet buyghen laet/ maer ghelyck als een glas versprynget. Op sulcke wyse meught ghy het bewaren/ tot dat het de noot ver-eyscht/ dat ghy het gebruycken wilt. Dese Plaster schepdet alle ondeught van de wonde/ ende neemt het overvloedighe vleesch henen wegh/ maeckt het goede vleesch wassende/ verhoedet veel boose toevallen/ ende gheneest in korter tijd.

Ihn-werckinge.

Bereydinghe van eenighe stucken, die inde voorgenoemde Plaster aengewesen is geworden: ende eerstlijck vande Magneet.

Magneets bereydinge.

De Magneet wordt alsoo bereydet. Neemt den Magneetsteen stootse tot Pulver/ doetse in een Smelt-kroes en maecktse gloyende: werpt alsoo gloyende in wel af-ghesoete Olium Martis eler even veel. Sulckr stellet wederom op een klepn vyerken tot dattet wel bedrooght/ soo is de Magneet alsoo berepdet/ dat een loodt daer van meer upt-rechtet als anders een heel pond.

Olium Martis bereydinge.

De Olium Martis die ghy daer toe hebben moet/ word gantsch slecht alsoo ghemaeckt. Neemt Allupn een pond/ gemeen Sout acht loot: Dyt dese twee brand een water/ ende met dat water bevochtiget u gevijlde yser des daeghs etlijcke malen: soo sal u met der haest een roest daer aen haughen/ den selven wasschet daer supver af/ ende laet het water daer weder af-roocken tot op een Olietept: die sult ghy noch eens met een Distilatie afsoeten/ ende sulcr geschied alsoo: Doet daer weder varsch water op/ende laet het noch eens ghelijck als te voozen wegh roocken: soo is de Olium Martis, die hier toe goet genoegh is/ vaerdigh ende berepd.

De Galmey word alsoo ghepreparеert.

Lapis Calaminaris bereydinge.

Neemt Galmey ende stoot die tot reyn pulver ofte meel/ doetse in een Degel/ ende maecktse gloyende: stoztse alsoo heet in een Pot daer goede sterche Asyn in is/ ende decket den Pot dan haestigh weder toe/ tot dat de Galmey gelesschet is/ gietet volgens den Asyn daer supver af/ maer den Galmey doet die weder in een Smelt-kroes/ laetse andermalen gloyen en stoztse wederom in den selven Asyn/ ten laetsten gloeptse weder en laetet bekouden.

Tutiæ bereydinghe.

Tutiæ bereydinge.

Der Tutiæ ofte Huttenrooch bereydinge/ is in alle manieren

alsa

also gheſtelt/ gelijck als van de Galmey verſtaen is/alleene dat ghy inde leſſchmghe neemt Fenickelkruyd-water ofte Schelkruyd-water/ in plaetſe vanden Asijn. Want de Tutiæ is niet anders als de roock van 't Koper / die aen de Yseren staven/ die boven aen de Oven zijn: blijft aenhangen.

Wat het is.

Crocus Veneris bereydinghe.

Croci Veneris bereydinge.

Neemt dunne Coperen plaetjens / leghtse in een ghemeene Smelt-deghel/ ende doet daer Spijse-sout onder eñ over/ stelt den kroes int vper ende laet het met malkanderen een weynigh gloeyende werden. Schuddet als dan de Plaetjens met het sout in een gemeen koud water ende wasschet de Plaetjens wederom wel suyver af/ van alle haer swartigheyd: doet daer weder Sout by in een kroes als voozen / gloeyt het andermalen/ ende stozt het weder in een koud water als te voozen ende wasschet wederom suyver af. Sulckr doet so dickwils als het u belieft. Neemt volghens dat selfde water daer ghy de Coperen Plaetjens in af-ghewasschen hebt/ giet daer op een goet deel warm water / ende schuddet ofte stozt het wel soetjens daer weder af: soo sult ghy den Crocum Veneris op den bodem vinden schoon rood als een bloed. Den selven wasschet ende suybertse gantsch wel / tot dat het gantsch geen Sout meer by sich heeft / drooght het vlytigh met een Linnen doeck ende bewaert het seer wel/ op dat ghy het ter nood meught hebben.

Crocus Martis.

Croci Martis bereydinge

Den Crocum Martis maecken etlijcke met Sout / eenighe met Vzyne/ eenige met Asijn/andere met ander dinghen/ dat het yser tot een roest verteert: uyt welcken roest sy daer na den Crocum Martis alsoo maken. Wanneer het Yser gantsch tot een roest verteert is/soo doense den selven roest in een Smelt-kroes ende gloeyense upt tot datse een ander verwe bekomt: Maer suiker en sal niet zijn: Want het Sout komt niet daer van af/ dierhalven so isset in de Medecyne niet te gebzuycken.

Maer hy moet sonder eenigh ver-roesten ende sonder toe-set des Souts ghemaeckt wozden: het welck also geschied. Neemt reyn gevylt Yser/ dat suyver ende niet roestigh is / doet het in een langhe Reverberier-Oven/ ende vyert strengh op 't sterckste inden vierden graet dagh en nacht/ tot dat het Yser bzuyn-rood wozd: Neemt alsdan daer uyt wanneer het bekoudet is/eñ werpt het in een Tobben met water: roert het dapper daer in om/ ende schuddet snel af in een ander Tobben/so sal u inde eerste Tobben op de bodem blyven legghen/ alle het Yser dat noch niet ghenoegh Gereverbereert is: dat selfde werpet vyt wegh. Maer al wat in 't eerste water

mede over-geloopen is/ dat sult ghy behoudē/ stellet over 't vyer laet het in-roocken tot dat het drooge word. Laet het in-roocken (segghe ick) ende schudt het niet af: op dat ghy zijn verstoppende kracht niet mede daer van wegh giet.

Dit is de beste maniere om den Crocum Martis te bereyden: alsoo datse in de Medecijn sonder schaden met nut kan ghebruyckt werden: gelijck als ick den selven dickwils ghedacht hebbe inde beschryvinge van de Opodeldoch-plaster/ eñ Bloedstellingh.

Hoemen Terram Vitrioli maecken sal.

Terra Vitriol te maken.

Neemt Vitriol soo vele ghy wilt/ doet die in een aerden Vat ende stellet alsoo in een sterck Sirckel-vyer / dat het wel rood Gecalcineert werde. Wanneer het door ende door roodt is/ soo stoot het kleyn ende giet water daer op/ eñ laet het also een dag ende nacht staen/ stortet daer na het water schoon af / ende giet weder ander daer op: laet het al wederom staen tot dat het klaer word / ende schuddet oock daer af/ sulckx doet so dickwils ende soo veel tot dat ghy proeft dat het water niet meer scherp word/ maer soete blijft. Laet het also aen drooge werden / so sult ghy als dan een Ketel-bruyne Aerde hebben: den welcken veel meer kracht ende deugt heeft in wonden ende schaden / als de Bolus ofte de Terra Sigillata.

Vande Steeck-plasteren.

Steeck-plaster.

De Steeck-plasteren zijnder oock meer als eenderley soorte. Dierhalven dewyle ick heen ende weer de selvighe maer met bloote namen aengewesen hebbe/ on-aen-gheroert wat soorte dat ick meene: so wil het de gelegentheyd ver-eysschen/ dat ick u van de bereydinghe ende 't ghebruyck der selven al hier wat wijdloopiger berichte ende onderwijse.

Zijn toebereydinghe.

Neemt Was twee loot/ Terpentijn acht loodt / Colophoniæ vier loot/ Gummi Galbani, Opoponacis, Armoniaci, elckx anderhalf loodt / Magneetsteen vier loot/ Barnsteen twee loot/ Wieroock twee loot/ Mastix/ Myrrhe/ elcx een half loot/ Spaensgroen een half loodt. Uyt dese stucken alle maeckt een Plaster gelijck als het gebruyck u leert. Dese Plaster treckt vande diepe grond uyt allerley ondeughd ende vuyligheyd / die sich in de wonden ofte steecken willen vast aen-setten ende al daer begeeren te blyven.

Een ander Steeck-plaster.

Neemt Was een half pond/ Terpentijn (eñ niet het vloeyende Harst) acht loodt / bereyde Galmey-steen tien loot/ Silverglede twee loodt / Aeris usti een loodt / Vitriol Aerde anderhalf loot/ Croci Martis een half loot/ Barnsteen/ Wieroock/ Myrrhe van elcx eē dragma. Vermengt dit al-

dit alles te samen nae de aert eens Plasters: ende werckt het met u handen tot rollen. Dese Steeck-plaster is dienstelijck tot vloeyende wonden / doet geerne varsch vleesch groeyen/ ende wederstaet het Lede-water.

Sijn werckinghe.

Noch een ander.

Neemt Was een pond/ schoon wit Harst/ Bulharst genoemt/ acht loot/ Terpentijn twee loot/ Schelkruyd-sap acht loot/ Holwortel een loodt / Padden-olie vier loodt: Stirax Liquida twee loot/ Gummi Armoniaci een half loot/ Myrrhe/ Sarcocollæ elckx een dragma/ Scorpien-oly vier loot: Uyt desen maeckt een Plaster/ nae de aert ende uytwijsen der Konst / daer in ghy sult onder-richtet zijn.

Padden-oly bereydinge.

De Padden-oly sult ghy also maken: Neemt Boom-oly een half pond: maecktse heet / ende werpt daer in acht / negen ofte thien Padden/ nae datse groot zijn: ende laetse daer in backen/ ende van selven koud worden: soo hebt ghy de rechte Padden-olie/ dewelcke met veel besondere deughden begaeft is. Maer de Padden moeten te vooren met een spits hout doorsteecken ende soo langhe op-ghehangen werden tot datse daer aen sterven. Daer na sal men de grond ende de Aerde die sy by haer hebben daer uyt doen/ ende daer na met Asijn wel suyveren ende uyt-vegen.

Sijn Kracht

Dese Steeck-plaster is seer treffelijck goet / als men meend datter wat Fenynigheydt ofte onduchtigheyd inde wonden zy: Het treckt alles aen hem / ende brenght te weghe dat de wonde begint als af te scheyden. Wanneer sulcke teeckenen voorhanden zijn/ soo sal men de Plaster weder wegh doen / ende de anderen wederom by der hand nemen.

Maer het is seer noodigh wanneer men dese Plaster ghebruycken moet / dat de Patient tot sweeten gebracht werde/ het zy dat het met een Theriaca ofte Methridaet te weghe ghebracht werde/ soo sal men dese Plaster zijn deught ende kracht/ by sulcke vergeven/ bruyne ende geyle wonden / dies te beter bemercken ende bespeuren. Dese Plaster/ gunstige Leser/ heb ick alhier te beschryven niet konnen nae laten: on-aen-ghesien dat mijn voor-nemen al hier niet gheweest en is/ om van vergheven wonden yets te schryven/ ofte te verhalen.

Hier mede wil ick oock desen bericht van de Wond-plasteren ghe-eyndight hebben/ op die hope / dat men my ghenoegh verstaen sal hebben: hoe men hem daer mede sal houden ende draghen. Anders worden uyt vele andere stucken oock goede Plasters ghemaeckt / dewelcke ick geensins wil verwerpen: alleene dat de Meester verstaet ende wete offe de wonde aengenaem zy ofte niet.

Van

Van Defensijf-Plasteren.

Defensijf-plasteren.

De Defensijf-plasteren zijn mede veelderley/ ghelijck als de Wond-salven / Wond-olien ende Wond-plasteren. Die selvige hebben de Ouden gemaeckt ende toeghericht van Bolo, Terra Sigillata, Blywit ofte Lootwit/ ende diergelijcke dinghen meer/ ende dierhalven Defensiva ghenoemt / dewyle sy haer de selve gebruyckt hebben om de wonde daer mede te bestrijcken: op dat het Corrosijf/ so sy dat selfde gebruyckt hadden/niet voorder en soude in eten/ als haer met sulcken Defensyve/ gelijck als voor geschreven ware.

Waer van de Ouden de bereydet hebben.

Des naems oorspronck.

Maer dewyle dat ick gantsch ende gheheel gheen Corrosyven gebruycke/noch in wondē/ noch in oude schaden: Maer houde de selve voor een af-schouwelijck ding: so en behoeve ick oock sodanighen Defensijf-salve niet: ende neem dierhalven dese Plaster Defensiva, veel om een ander oorsaeck wille / namelijck/ daeromme:om datse de pyne ende smerte stillen / ende de wonden voor veel schadelijcke Toevallen beschermen ende bewaren. Om welcker oorsaeck wille/ ick de selvige in alle sorgelijcke wonden te gebruycken geraden hebben: Dewyle dat ick selven ervaren hebbe dat daer mede veel meerder nuttigheyd ende vruchtbaerheyd uyt-gerichtet zy.

Defensiva/ waerom van den Autheur alsoo ghenoemt.

Vires.

Oock so hebbe ick altijd dese Defensijf-plasterē by alle wonden/ daer het de noodwendigheyd veryschte/ ghebruyckt/ in plaetse van Moes / Bry / ofte Cataplasmata ghenoemt: voor het welcke ick de Defensiva van wegen hare nuttigheyd behoude/ ende de Cataplasmata als een schadelijck ding verwerpe. Jae ick kan wel met waerheyd seggen: als men maer een enckelde Was-plaster groot eñ breet genoeg om de wonde slaet/dat het beter is / als de Cataplasmata, die van Melck ende Meel/Roosenkoecken/Oly/ Boter/Steenklee/ &c. toebereydet werden.

Om nu van sulcke Plasteren te spreken / is aldereerst te weten: dat men tot sulcken eynde ende oogenmerck / wel eenighe Salven heeft die oock wel Defensiva ghenoemt mochten werden. Sulcke die werden op menigerleywijse bereydet:als oock voornamelijck onder anderen: van het geele ofte de Dooren van Eyeren/ ende Roosen-oly: Item van Honich/Eyerdooren ende Rosen-oly: Item van Honich/ Eyerdooren/Saffraen ende St. Jans-oly/ &c. Sulcke Salven eenmael in de wonden gedaen ende daer overgestreecken/ beschermtse voor veel schadelijcke Inflamationen, ofte ontstekingen: Het welcke dan een yder Chirurgijn billijck in acht sal hebben ende vlytigh waernemen. Want al ist dat sulcke saecken slechtelijck bereydet ende Ghecomponeert zijn / ende niet uyt Indien overghebracht werden / soo zijnse nochtans in sulcken geval seer nuttelijck om te ghebruycken. Maer nu wil ick

Defensijf-Salfken te bereyden.

ick u tegenwoordigh mijn Defensiva aenwijsen.

Een Defensijf-Plaster.

I. Des Autheurs Defensijf-plaster.

Neemt Was/ ende weeck tap wit Harst elckr een half pond: Bocken-ongel/ Terpentijn elck twaelf loot: Sinnouw droogh ende op 't klepnste ghestooten acht loot. Dit alles wat daer toe bequaem is/ dat smelt met malkanderen/ ende vermenght dat Pulver Sinnouw daer onder/ werckt het met Camillen-olp/ ende maeckt daer Rollen van.

Dese Defensijf-plaster die tot de vier upterlijcke Leden te gebruycken is/die is wel upt wepnigh vreemde stucken Gecomponeert/ ende dierhalven oock wel slecht in aensien: maer soo slecht alst is/ soo isset nochtans veel kostelijcker ende beter alst hem aensien laet. Want het sterckt de Leden ende de Senuwen: het houd de wonde in zijn rechte warmte: het koelet de toevallende hette/ ende helpt doorgaens tot genesinge.

Diens kracht.

Een ander.

II. Neemt Was anderhalf pond: Terpentijn een half pond: Lauren-olp twee loodt: Camillen-olp ende Regenwormen-olp elck vier loodt: Dit alles met malkanderen gantsch vlytigh te samen ghesmolten/ ende menght daer na daer onder roode Sandel acht loodt: Benedictenwortel vier loot: alles repn gestooten. Laet dit alles omtrent een ure op een klepn vperken staen/ op dat het wel te samen kooc-ken mach: doet oock ten laetsten twee loodt Gummi Ammoniaci daer onder/ ende roert het tot dat het koud word: bewerckt het met Camillen-olp/ maeckt rollē daer van/ende bewaertse.

Dese Plaster is een sterckc Defensijf/ meer tot de wonden des Lichaems/ als tot de vier upterlijcke Leden dienende: besonder tot sulcke wonden die daer begeeren om te slaen/ ende die sich aensetten met ondenght ende slijm: ghelijck als oock tot sulcke wonden/ die in-etende aert bp haer hebben.

Kracht van dien.

Noch een ander.

III. Neemt Was/ sneewit Harst Bulharst genoemt/ Terpentijn elckr een half pond: Camillen-olp/ Pierwormen-olp/ Lijnsaet-olp elckr drie loodt: Herten-Ongel vier loot. Dit alles smelt met malkanderen/ ende doet daer nae alle dese volgende stucken/ op 't repnste Ghepulverseert daer inne: Violenwortel ses loodt: Anijs-saet/ Fenikel-saet elckr een half loot/ Joden Kassen/ ofte Kriecken van over Zee/ droogh en Gepulverseert een loodt. Dyt desen alle maeckt een Defensijf-plaster/ ende ghebruycktse alwaer sich by een wonde een op-ghebla-sen swellinge verthoonen wilde.

Wederom een ander.

IV. Neemt de Empl: Diaquilon die van slijm upt Lijnsaet, Fœnugræco, &c. ghemaeckt wordt een pond / Violen-woortel acht loot/Lelienolij vier-loot: maeckt een Plaster daer van/ende ghebruyckt se ghelijck als de naest gesette Plaster/besonderlic daer de witte Aderen ongestelt zijn.

Noch eenmael een ander.

V. Neemt de slijm van Heemswoortel/van Fœnugræco, eñ van Lijnsaet elck acht loot: Camillen-olij een half pond: goede Violwoortel ses loodt: Bonenmeel acht loodt: Anijs-olij/ ongedistileerde/ twee loot. Koockt dit alles te samen / dat een Corpus/ (so men 't noemt) daer upt werde: doet namaels daer onder Styracis Liquidæ drie loodt: Gummi Opoponacis een loot/ende koockt het also met Terpentijn ende Was tot een Plaster/ niet te dick noch niet te dun nae upt wijsen der konst. Dese Plaster heeft voor upt een groote kracht/ om de ppne ende de geswolst te doen leggen: ende is dierhalven een treffelijcke Defensivum by de wonde daer veel Senuwen gewondet zijn: ghelijck als bysonder aen de Hals ende by de Gemachten of heymelijcke Leden. Vires.

Wederom een ander.

VI. Neemt Was/Harst/Terpentijn elck twaelf loodt / smelt het ende giet het in een Asijn: neemt het daer upt ende smelt het weder tot dat de Asijn daer gantz af ghecroockt zy. Doet als dan daer inne Karsseboomen Harst ofte Appelboomen Gummi ses loodt / Genever Gummi twee loodt/ Saffraen een half loodt. Wanneer dit alles wel onder malkanderen vermenget is/ soo doet noch daer by Camillen-olij ses loot / Camphoræ ghewreven een dragma: Ende maeckt rollen daer van. Ghebruyckt dese Plaster tot upterlijcke Leden: want het versterckt de selfde/eñ leght de ppne upt welcken daer na een toeval ontstaen mochte: als van een heete op-gheloapen swellinghe / die sich geerne tot knoren soude willen begeven/ ende dan onderstaen om door te breken / daer upt wel haest een Kancker ofte Spyey / dat is: Meusen-kreeft ontstaen mochte. Gebruyck. Kracht.

Ten laetsten noch een ander.

VII. Neemt Was een pond/Scorpioen-olij acht loot / Violen-olij twee loot / Terpentijn die met Rosen-Eeck gewasschen is geweest thien loot. Upt dese stucken maeckt een Plaster nae den in-houd ende upt-wijsen van de konst. Dese Plaster heeft groote kracht om de toe-vallende vloeden te rugge te houden: stillet alle toorn der wonden / ende neemt alle oorsaecken weg daer upt dat een wonde vergeve ofte anders met ondeught beladen eñ beswaert soude mogen werden.

Noch

Noch een voorder bericht moet ick hortlick aenwijsen/ dewijle dat ick so vele van de Defensiven houde. Ghy sult weten dat ghy beneven de Defensijf-plaster oock wel andere dingen gebruycken meught/ gelijck als de Scorpioen-olij/ de Olien van de groote Gommen/ Ammoniaci, Bedellium, Galbanum, Opoponacis, &c. Sulcke saecken doen treffelijcke hulpe: maer moeten seer wel berepdet wesen/op 't alderlieflijckste. Alsoo oock de Terpentijn-olij/Harst-olij/ ghy meught oock wel daer van een Compositie maecken/ nae u behaghen. Also is oock het Vorsschen-smout/ Olie van Teebloemen/ de Olie van Violenwortel/ mede een Defensijf: Item/ de Olie van roode Sandel/ de soete Olij van Vitriol, is een besonder heymelick stuck voor die Leeds-wonden/ die verstijven ende verstrammen willen.

Wat Olien beneven de Defensijf-plaster te gebruycken.

Hier mede wil ick dit Capittel van de Wondt-plasteren/ Steeck-plasteren ende Defensijf-plasteren ghe-endight ende besloten hebben: op hope dat ick den vriendelijcken Leser/ die tot de Chirurgie lust ende liefde heeft/ een oorsaecke ende een aenhouden sal hebben verorsaeckt door desen/ om daer nae de saecke wat vlytigher nae te dencken/ ende beter te doorgronden.

Dat III. Capittel.

Beschryvinghe ende nuttigheydt van het kostelijcke Electuarium, Anodyni ofte Landanum genoemt.

HET Anodyni Laudani hebbe ick voor desen dickwils ghementioneert/ ende verscheyden malen gheraden dat men 't ghebruycken soude/ doch zijn beschrijvinge heb ick tot op een ander tijd op-geschoven: Waerom het nu te meer al tijd is dat ickers een berecht van doe. Ende 't word also gemaeckt. Æduarium Anodynum vel Laudanum.

Neemt Opium Thebaici vier loodt: versnijd het tot kleyne stucken/ ende giet de alderbeste Brandewijn/ ghenoemt Alcool Vini, thien loot daer op: doet het in een kleyn Kolven-glas/ ende laet het inde warmte staen/ soo word de Brandewijn bloedroot giet den selven fijn suyver af/ so hebt ghy de alderbeste kracht vanden Opij inden wijn: maer de Fæces die op den bodem blyven leggen/ de werpt wegh. Bereydinghe.

Dese Brandewijn laet in Balneo Mariæ weder af-roocken: so sal de Opium in 't Glas op den bodem verschynen in de dichte van een Honich: Neemt daer na het uytgeperste sap van Citroenen/soo varsch als doenlijck is/ suyvertse door een scherpe wollen Loghensackken tot dat het gantsch louter eñ claer word: dit sap een loot/ eñ de voornoemde Opij ooc eē loot/ vermenget wel

onder malkanderen: doet volgens daer by Olium Cinnamomi een schrupel/Nagel-olij een half schrupel / Magisterij Perlarum, ende Magisterium Corallorum, elckr twee dragma: Ambræ anderhalf schrupel/ Musci eē schrupel/ Orientalische Saffraen een half schrupel / Extract van Castorium, die met Brandewijn upt-getrocken is een dragma.

Dit alles vermenght met een Instrumentjen wel onder malkanderen/ende Luteert het Kolvenglas wel/ op datter gheen vochtighepd ofte gheen reucke upt en kome: stellet in een warme plaetse eñ laet het niet minder als twintigh dagen digereren. Nae sulcken tijd soo opent het Glas ende wat ghy daer in vindet dat is gantsch vaerdigh ende berepd: neemt het daer upt ende bewaert het ter nood.

Wilt ghy dese Electuarium noch beter hebben/so meught ghy een half schrupel Tinctuaræ Auri, (dat is: de roode verwe upt het Gout) daer in doen: Doch ick hebbe my altijd laten genoegen met dat boven-gesepde Recept.

Dese Electuarium heeft veel groote ende hooge deught/ ende wonderbaerlijcke kracht / tot veel ghebreken: Daeromme het ooch wel voor een Schat te houden is. Het stillet alle woeden ende kloppen inde wonde/ leght alle pyne des Hoofts: maeckt sachtelijck slapen / verdrijft de pyne m't Lijf / verwarmt alle inwendighe Leden: sterckt de Herssenen: verquickt den Gheest / ende maeckt den menschе vrolijck: maeckt goede Appetyt / ende lust tot Eten: geeft een goede reuck in't hooft/ ende weeret de Catharren datse niet lichtelijck komen toe-nemen. Andere deughden heeft het meer / die niet alle vertelt konnen werden.

Kracht.

Tyn Dosis of ghewichte is van vier graenen tot op ses / acht/twaelf ende meer graenen: alles nae dat de nood sulcx verepscht/ daer op ghy vlytige opmerckinghe sult hebben: Het is gantsch seecker daer mede om te gaen.

Een saecke moet ick noch waerschouwen daer aen ghelegen is/ te weten: wanneer ghy een Patient hebt die op de borst vol slupmen ende stijm steeckt/ so sult ghy hem dit Electuarium niet gebruycken. Gebruyckt het ooch niet aen de ghene die een Catarren op de Borst ofte Longhe gevallen is.

Waerschouwinghe.

Daer zyn noch wel veel meer andere Anodyni voor handen / die door Distileeren te wege gebracht werden / ende zyn veel subtyler/ lieflijcker / ende nuttelijcker als dese voorschrevene: Maer dewyle dat hem niet een pegelijck op de heerlijcke Konst der Alchemi verstaet / soo hebbe ick het al hier onbeschreven laten / ende hier by willen laten blyven.

Dat IIII. Capittel.

Van Bloed-stellinghe beyde inde wonden ende inde Neuse-bloeden:

bloeden: hoe men die ſtucken die daer toe vereyſcht werden, bereyden ende oock gebruycken ſal.

DAT Ick daer boven eenighe gemeene Bloed-ſtempinghen verworpen hebbe/ dat is alſo te verſtaen: als of ick alle Bloed-ſtempingen die int gebruyck zijn/ daer mede ſoude willen op-ſchorten ende gheheel verwerpen. Maer die Bloed-ſtellinghe die door de Cauterijs gheſchieden/ die heb ick alleene verworpen: Anders houde ick alle andere Bloed-ſtempinghen (uytgenomen de Cauterien ende de Corroſyven) wanneer ſy ſonder ſchade ende naedeel van de wonden gheſchieden/ voor goet: ſy zijn dan gemaeckt waer van datſe willen: gelijck als daer is Rogghen-meel/ Meulen-ſtof/ Walwortel/ Heemſwortel/ &c. In ſomma alles wat tot een Byp ofte Moes wordt/ als het nat is/ dat ſtempt het bloed/ doch dat het gheen heete Materie zy. Cauteria.

Alſoo is oock gheoorloft ende mach oock ghebruyckt werden de Carniol-ſteen/ Bloed-ſteen/ Agatſteen/ Crocus Martis, Bol' Armenus, Terra Sigillata, Terra Vitrioli die gheen Alcali meer by hem heeft/ de ſoete-roode Liquor Vitrioli: Deſgheliickx oock de Gummi Arabicum, Gummi Dragantum, dat witte haer van de Haeſen/ Boomwolle/ Boevijſt/ ende wat dierghelijcken van Krupden/ Worteien ende ſulckx meer ſoude mogen weſen: ſo het maer geen bytende ende ſcherpetende aert (daer door groote hette inde wonden mochte veroorſaeckt werden) aen ſich heeft.

Maer ghy en ſult niet gedencken noch verwachtende weſen/ dat ick van de Bloed-ſtempinghen veel Recepten ſal willen verteyckenen. Ick wil alleene dat beſchrpven/ dat ick tot noch toe ghebruyckt ende op 't beſte bevonden hebbe. Die my verſtaet/ die ſal hem ſelvē oock wel lichtelijck dierghelijcke Bloed-ſtempinghen verordineren konnen: de welcke ick in een peder zijn wyse wille toe-gheſtelt wil hebben.

Tot de Bloed-ſtellinge ghebruycke ick eerſtlijck een Plaſter/ die alſoo ghemaeckt word. Neemt Barnſteen een loot/ wit weeck Harſt een pond: de droeve Terpentijn acht loot/ Maſtix een halfloodt/ Crocus Martis, die in de Reverberier ghemaeckt is/ ſes loot. Des Autheurs Plaſter om Bloed te ſtempen.

Dyt deſe ſtucken maeckt een Plaſter/ op volghende wijſe: Neemt de vierdepart van de Terpentijn/ maeckt den ſelven ſeer heet/ ende ſtroyt dē Agſteen ende de Maſtix reyn gepulverſeert al trerkende daer in/ ende wanneer de ſe twee ſtucken daer in gheſmolten zijn/ ſoo doet het van 't vyer/ giet de ander Terpentijn daer voort by/ ende ten laetſten oock de Harſt/ die in een ander vat/ al ſoetjens op een vyer moet geſmolten zijn. Wanneer ghy dan na ſulck alles den Crocum Martis daer mede in doet/ ende kond worden laet/ ſoo iſſet vaerdigh.

Dit is het eerste ende het voornaemste stuck by de Bloed-stellingen: ('t is waer) niet soo seer van weghen de stucken die daer in komen: maer van wegen de besondere Hand-grepen/ die haer daer by laten sien / als ghy hier na breeder sult hooren.

II. Boevijst. Dat ander stuck dat hier inne te ghebruycken sy / is dese: Neemt Boevijst ende snijd daer van groote ende kleyne stucken / een vinger dick ende noch dicker: eenighe soo dick als een gantsch Ey: ende soo langh als een vinger/ korter ende langher allerley slagh/ soo vele als u believt. Dese stucken van de Boevijst bewindse elck besonder in een Pampier/ op 't allersterckste soo vele als ymmers wesen mach / op datse nauwe ende dicht te samen gaen. Neemt daer nae draden ofte bantjens/ ende bindtse noch styver ende harder te samen / alsoo dat een stuck / dat anders soo groot is als een Ey / qualijck een kleyne vinghet dick werde. Wanneer dit oock gheschied is/ soo leghtse onder een sware gewichte ofte oock wel onder een Parsse: ende laetse eenighe daghen daer onder leggben / op datse noch dichter te samen gaen: neemtse dan daer upt / trecktse met een draet noch beter te samen / en behoudse ter nood.

III. Bloed-stellende Pulver. Een derden sult ghy oock met dit Pulver versien wesen. Neemt Schaeps-bloed laet het staen tot dat het sich scheydet/ water ende bloed van malkanderen: het welcke in een dagh ende nacht gheschied. Schuddet het water daer van / ende doet dat gestremde bloed in een Potteken / stellet in een Cirkelvyer gantsch soetjens gheliick als een Cement-vyerken / ende laet het alsoo staen tot dat het gantsch droogh is / ende gheen meer en smicket ofte sterck ruyckt/ maer tot een pulver geworden is/ soo isset berepd. Dit berepde Bloed neemt acht loot/ Gummi Traganti op 't repnste ghestoten een loot: onse Water/ Bloed-krupt-wortel op 't repnste ghepulvert een loot. Dit alles vermenght onder malkanderen/ ende bewaert het wel tot noodruft.

Wanneer u nu een verwonde ter handen komt/ die ghy het Bloed sult stellen: so weet voorcerst ende merckt wiptigh/ wanneer hy vertoornt is / dat het Bloed dan niet eer en stempt noch staen blijft / niet voor ende aleer dat de Toornigheydt vergaen is. In sulcker voegen geschied het oock wanneer daer een Paroxijsmus voor handen is. Anders hebt ghy u also te draghen: Neemt dit Pulver een wepnigh ende werpt het in de wonde: neemt oock een stucken vande berepde Boevijst ende legbt het boven inde wonde. Is de wonde groot soo moet het stuck Boevijst oock dies te grooter zijn: doch soo groot dat het geerne inde wonde gaet/ op dat ghy het niet met ghewelt moet in drucken. Daerom sult ghy met sulcke Boevijst van allerley soorte versien wesen.

sen. Daer nae soo meught ghy noch een breed / doch dun stuck over de wonde leggen: ofte anders een Boom-wolle/ daer onder een bequaem pulverken van Bloed-stellinge gemengt zy/ende houd het met de handen een weynigh daer op.

Maeckt de gantsche plaetse rondtsom de wonde met een Spons wel drooghe/ ende slaet de voor-beschreven Plaster daer over/ op een blase gestreken/ tamelijck breet ende groot/ op dat het de wonde alles-sins wel bedecket. Neemt alsdan een kussentjen ende siet wel toe dat ghy daer mede de Plaster fijn dichte om de wonde neder drucket/ende met binden aen de huydt wel doet kleven / soo neemt het geen vochtigheyt meer aen hem/ende beslupt alsso het bloed inde wonde: soo dat het niet upt dringen kan/ noch ter zyden/ noch beneden-upt / ende kan oock niet boven door de blase henen dringen alsoo dat het bloed sich ghelijck als met gewelt moet stillen ende staen blyven / ende alsoo in sich selven te samen renne.

Dyt alle het welcke ghy gunstige Leser lichtelijck erkennen kond/ datter seer vele aen gheleghen zy/ wanneer ghy de Plaster over legghen wilt/ dat ghy dan blijdt aenwenden moet/ dat het bloet om de wonde weg gedaen ende de huyd wel gedrooget zy. Want hoe de plaetse drooger is/ hoe dat de Plaster eerder aenkleeft: ende wanneer de Plaster aengekleeft is/ so is de saecke al 't meeste deel geholpen.

Doch sult ghy even toe sien op dat het niet weder los worde: En isset saecke dat de wonde gantsch ende geheel te sterck bloedet/ soo wil het van nooden zijn: dat ghy over de eerste Plaster noch een grooter Plaster legget/ op dat het aen een drooge plaetse mach aenkleven.

Dese Bloed-stempnighe is gantsch natuerlijck/ gelijck als een yder recht-verstandige lichtelijck sal konnen bekennen/ ende is de wonde seer bequaem. Want waer wil het bloed henen/ dewijle dat het van wegen de aen-klevende Plaster / onder niet upt kan loopen? ende boven kan het oock niet door de blase dringen: dierhalven so moet het sich stillen ende blyven staen. Daer-beneven soo heeft oock dat boven-ghesette pulver / by hem selven een wonderbaerlijcke deughd. Want het begheeft hem gheheel tot een slijm / ende vereenight hem met het bloedt van weghen de Gummi Tragan-ti, ende het geprepareerde bloed: Want bloed vereenight hem te ghelijck weder tot ende met het bloed: Swelt alsoo die materp inde wonde ende wordt tot een slijm / als boven ghesepdt is: daer door oock het bloed slijmachtigh wordt / alsoo dat het soo seer niet vloeyen noch loopen kan.

Even alsoo is het oock met de berepde Boevijst te verstaen: Wanneer die selvige inde wonde lepd/ so begint hy straer hem van malhanderen te begheven/ ende wederom groot te worden/

gelijck

gelijck als hy eerst gheweest is: verstopt daer door de wonde. Doch sulck upt swellen geschiet gantsch sachte sonder eenig gewelt/ ende sonder eenige schade en nadeel van de wonde. Sulcx mengt ghy gebruycken in alle wonden/ ook inde Hooft-wonden: Desgelijckx ook het Pulver/ so verre alst niet op de bloote brepne komt.

Wanneer de Boevijst te gebruycken.

Doch het is niet noodigh/ dat ghy in alle wonden tot alle tyden sulcken grooten ernst ghebruyckt met het Bloedstempen: gelijck als het ook onnoodigh is/ dat ghy altijd geparste Boevijst neemt. Sulckx verstaet maer alleen van sodanige wonden/ die so grouwelijck bloeden/ dat gheen geringe middelen helpen willen: anders machmen de Boevijst gebruycken soo als hy in zijn selven is: doch datmen hem dan ook een goet deel neemt ende maer soo los op de wonde leght / ende voorts met Plaster verbinden: 't Welck vele alsoo ghebruycken ende recht daer aen doen.

Daer en is ook niemand/ noch aen het voornoemde Pulver / noch aen de Boevijst verbonden noch gedwongen. Ghy meught u van de voor-genoemde stucken selfs een Compositie maken: alles nae dat het u best behaeght. Sulcken Pulver vermenght dan daer nae onder een repne Boomwolle / ende ghebruyckt het als recht is: alleen dan rade ick u/ dat ghy de Plaster als een Hooft-stuck in desen deele niet en vergeet.

Dese maniere ende wijse/ heb ick tot noch toe ghebruyckt/ om bloet te stempen/ende ook goet bevonden: Heb daeromme de selfde ook in goeder meninghe anderen willen mede deelen: op die goede hope/ dat soo ghy my recht verstaet/ ende met de saecke recht omme gaet/ so sal het u ook niet mis-lucken. Alleene bidde ick om voor-gesepde redenen wille/ dat ghy alle Corrosyvische stucken die daer bpten ende bpanden/ doch voor by gaen wilt.

Wond-segen Characteres.

Aengaende de Wond-segeningen ende Characters die sommighe vele in 't ghebruyck hebben/ om bloed te stempen: van de selvighe en weet ick niet te seggen: ende daeromme sal ick se laten blpven voor 't gene datse zijn. Het zijn maer bloote woorden ende tekenen: die ook den gebruycker van dien niet en verstaet: Watse dierhalven daer mede vermogen upt te richten/ dat wil ick u bevelen om te betrachten.

Doch nademael de saecke sich dickwils wonderbaerlijck begheeft / ende dat de wonde niet altijd op sodanighen plaetse is/ datmen de voorgenoemde Plaster daer bequaemlijck op leggen kan: gheljck als wanneer pemand door de mond inde keele gewondet ware / ofte dat pemand de Neuse te seer bloedde/ soo wil het hoogh van nooden zijn/ dat men de saecke wat anders doet/ ende dat men andere middelen by der hand neemt: gheljck als ick u korteljck be-

richten

richten ende leeren wil.

Hoe het bloed uit de mond te stillen.

Wanneer het hem alsoo begeeft/ dat yemand inde mond ofte op andere diergelijcke plaetsen / daer men de Plaster niet ghebruycken kan / verwondet wort / soo stilt het bloed alsoo: Neemt de roode Liquoris Vitrioli, die sonder Corrosijf is / een deel / ende Gummi Arabici een derdendeel so swaer: Vermengt dese twee wel onder malkanderen/ strijcket op een Boomwolle/ ende besiet hoe ghy het op de ghequetste plaetse sult konnen brengen: soo sal hem de wonde te samen trecken / de Bloed-Aderen in krimpen/ende het bloed sich stellen: ende suler alles sonder byten ofte eten. Maer ghy moet wel toe sien dat ghy sulcke Boomwolle met de materp een wijletijds/ so lange als ghy best meught / in de wonde wel stil houdet / op dat het sal konnen wercken. Ende wanneer het de eerste mael niet ghenoegh en werckt/ soo neemt andere materp/ doet hem weder als te vooren/tot dat het bloed staet.

Neus bloeden.

Alsulcken gestalt ende ghelegenthepd heeft het als yemand de Neuse seer heftigh bloedet. Daer is het nu niet altijd goet dat men het bloed van stonden aen stillet/ besonder inde hooftkranckheden: dewyle dat dickwils andere Sieckten daer door verteert werden ende overgaen. Maer wanneer het bloet te heftigh wilde zijn / ende dat ghy het weeren ende beletten moet/ soo doet hem alsoo:

Hoe te stillen.

Neemt in plaetse van Boomwolle (daer van ick daer boven mentie ghemaeckt hebbe) een klepn stuckken van de welghedrooghde ende upt-gheparste Boevijst / ende treckt met een naelde een stercke twijnde draet daer door/daer eē groote knoop aen 't achterste eynde is/ op dat se niet door en sluppe: Op dese Boevijst/die niet grooter wesen moet / dan datse ghemackelijck inde Neus-gaten gebracht kan werdē/ strijckt de voorgenoemde Liquorem Vitrioli, met de Gummi Arabici gemenght / daer op: ende steeckt het met een behendigh Instrumentken in de Neuse op-waerts / tot voor de Keelgaten henen in.

Wat soodanigh niet en gheschied / dat sult ghy ock niet lichtelijck upt-richten: nae-demael dat het bloed den eenen wegh na den anderen / tot door de Hals zynen loop behouden soude. Daeromme steeckt de voorgenoemde Boevijst slechts wel diep inde Neuse opwaerts: want hy is doch in zijn selven wel weeck / ende en doet gheen pyne. Alleene gheeft daer wel achtinghe op dat de draet / die door de Boevijst gaet/ een goet stuc tot de Neuse upt blijft hanghen: op dat wanneer ghy begeert / dat ghy dan de materp weder tot de Neuse kond upttrecken. Op dese wijse kond ghy de bloedende Neusen lichtelijck stempen. By alle sulcke eñ diergheliicke soorten van bloeden/ meught ghy ock wel andere middelen ghebruycken/gheliick als Salpeter/doeken achter in-

de Necke te legghen: ghy kond oock in-wendigh wel te hulpe komen/ gelijck ghy hier na hooren sult.

Aderlaten. So ghy dan meend dat de Patient daer na van nooden heeft/ dat men hem een Ader opene/ ofte dat hy andere Medecamenten van nooden mochte hebben die hem nut ende dienstelijck waren/ soo meught ghy hem die selvighe oock wel ghebruycken. Ick hebbe alhier niet meer willen leeren/ als hoe datmen het bloeden der Neusen sal stempen: Ende al ist dat dese mijn Proces gheringh ende slecht in aensien is/ soo heb ick het doch altijd als de beste ende nuttelijckste raedt bevonden:

Boevijst. Want de Boevijst die swelt in de Neus/ ende verstopt alsa het bloed synen wegh: ende de Li-

Liquor Vitrioli werckinge. quor Vitrioli die treckt van wegen zijn Constipierende kracht/ alle dingen te samen/ doch sonder eenige schade ende nadeel.

Wy is niet anders bekend/ dan datmen tot het Neuse bloeden/ om dat te stempen/ veel groote konsten ghesocht ende versocht heeft/ maer seer weynigh daer mede upt-gericht: alsoo datter menighte van menschen hebben moeten dood bloeden/ aleermense heeft konnen helpen. Daerom ick het/ by 't ghene dat ick door ervarenthepd beschreven hebbe/ wil laten berusten.

Daer zijn oock noch veel goede middelen voorhanden/ diemen niet verwerpē kan: gelijck als van Edels ghesteenten diemen aen-hanght/ in de mond gheeft/ ofte in de hand bindet: ofte ymand daer mede verwondet ofte opscheuret ende schrabbet/ ende wat sulex meer is. Alsoo gaet oock besonder een gheweldigh Experiment upt den Salpeter die aen de buyte muren wasset: Neemt dese Salpeter van de muren/ doetse in een Smelt-kroes/ steltse in een Cirkel-vyer ende maecktse wel heet: daer na doetse in een Mortier ende stootse wel kleyn/ stortet goede witte Wijn-Asijn daer op datse smeltet/ maeckt doecken daer in nat/ ende slaetse alsoo kond over de wonde: Dat sal u het bloed soodanigh verkoelen/ dat het hem lichtelijck sal laten stempen. Ghy meught oock wel soodanigh Pulver onder andere Bloed-stellingen gebruycken/ ofte daer onder vermengen/ ende inde wonden gebruycken daer groote Toorn ende nood voorhanden is: want het lesschet den Toorn/ ende Coaguleert het bloed inde wonden.

Salpeters gebruyck.

Een heymelick stuck dat noch niet openbaer is/ is ditte: Soo ghy alsoo als gesepd is/ een hestighe wonde niet wel stillen en kond/ soo neemt een Dragma ofte maer een half Dragma van onse wel-berepde Salpeter (die wy in't derde Deel int Capittel vande Wond-sucht geleert hebben) ende Solveert het in een bequaem Water/ als Kervelkrupt ofte Duyvenkrop-water/ ende so ghy die niet en kond hebben/ so neemt Putwater/ laet het de

Patient

Patientdrincken/so sult ghy als dan dat bloed haest konnen stillen / het schadet de Patient gantsch niet / maer het is hem seer goet: hiermede wil ick dit Capittel oock besloten hebben.

Dat v. Capittel.

Van de Wond-drancken int ghemeen, ende insonderheyd, hoemen de selve sieden, ende met wat onderscheyd datmense gebruycken sal.

WOnd-drancken te maken ende te gebruycken is soo een gemeen ding datter bykans niemand is / die niet een besondere Dranck int gebruyck heeft die hy meend dat de beste sy / int welcke dan so seer veel onrecht niet en geschiet: want de Wond-drancken zijn gheensins te verwerpen / als oftse gants niet nut en waren: maer zijn veel meer hoog te prysen / als dewelcke mē by tyden niet missen noch ontberen mach: gelyck als ick sulex dickwils selfs ervaren hebbe.

Maer ick bevinde by velen sulcken onverstant / aengaende de Wond-drancke: datter dickwils also veel schaden mede gedaen werden / alsser voordeel ende profyt mede ghedaen kan werden. Daer doch anders / als men recht met de saeke omgaet / ende behoorlycke oorde ghebruyckt / veel meer nut ende voordeel in ghelegen is / alsser schade soude konnē upt ontstaē.

Daerom ick dan oock veroorsaeckt ben geweest / om van dese Puncten myn oordenighe ende ghebruyck / die my tot noch toe wel bekomen zijn / aen den dagh te brengen.

Daer upt dan de wel meenende Leser licht sal konnen afmeten hoe veel ende hoogh datter aen gheleghen sy / dat men de Wond-drancken in rechter gebruyck behoudet: ghy sult oock / so ghy dese myne oorde hond / tegens de oorde van andere in desen deele / watse gebruycken ende doen: ghy sult daer in sulcke groote Mis-bruycken leeren kennen / die by vele in een ghemeen gebruyck zijn.

Want daer worden vele ghevonden / die slechs meenen / als een Wond-krupd slechs wonden heelt / soo ist evenveel wat krupd datse nemen: ende honden also onder de Wond-krupden geen ofte gantsch weynigh onderschept: daer door dan menig patient also verdorvē wort / dat hy nimmermeer weder te rechte ghebracht kan werden. Daeromme dan oock vele ghevonden werden / die van de Wond-drancken (also daer van wegen de mis bruycken / gantsch niet ofte oock wel seer weynigh mede uptgericht word) gantsch niet / ofte seer weynig gehouden.

Ende ick selve en houde daer gantsch niet / ofte seer weynigh van: wanneer se gebruyckt werden van die gene die gheen verstant daer van hebben. Maer als sy vande ervarē Chirurgijns gebruyckt werden / na de rechte aert / ende upt-wijsen van de Konst: so houde ick het voor een al sulcken nuttelycken ding / het

welcke alle wonden tot bevorderinghe van hare ghenesinge/ hoognoodigh ende behelpelijck is. Want ick mach dit wel voor de waerheyd segghen / dat men met de Wond-drancké veel boose toevallen kan bejegenen ende voorkomé: gelijck als Fistelen/ Kreeft/ Knorven/ &c. Maer als men de saecke niet recht verstaet/ so kan men wel veel ongemack daer door te weghe brengen: gelijck als tegenwoordigh genoeghsaem verhaelt is.

Wond-kruyden die de Authenr / insonderheyd tot de Wond-drancken/ ghebruyckt heeft.

Dit zijn nu de Wond-kruyden die ick tot de Wond-drancken tot noch toe voornemelijck ghebruyckt hebbe / te weten: Geytenbaert / Mey-bloemen/ Jode-Karssen / Wintergroen/ Vijfvinger-kruydt / Heydens-Wond-kruyd / Natertonghen/ Sanickel/ Sinnouw / Gundelreben/ Erenprijs / St: Jans-kruyd/ Katten-wadel / Cardobenedicten-kruyd/ Benedicten-wortel/ Fenickel-wortel/ Slangenkruyd/ rode Bucken/ Salvy Eerd-beyen-kruyt/ Naterwortel/ Christ-wortel/ Weghtreed/ Roosen wit ende roodt/ Weeghbrede/ Sevenboom/ Rhebarber/ Tormentil/ Waltmeester/ vrouwen-hayr-kruyd/ Tamarisken-kruyt/ Engelsoet-wortel/ Soethout/ Yser-kruyd/ Duysentgulden-kruyd/ &c. Ick hebbe oock noch voorders ghebruyckt: Kreeft-ooghen / Mumia ende Sperma ceti. Anders zijnder noch veel andere saecken / diemen in desen deele ghebruyckt ende gebruycken kan: van Wortelen/ Saden/ Gommen/ &c. Maer ick bemoeye my met de bovenghenoemde stucken: ende uyt de selve wil ick mijn Practica beschryven.

Maer dit is het voornaemste by de Wond-drancken/ dat ghy wetet wat dat de Simplitien voor kracht/ deughd ende werckinghe hebben / daer ghy de Wond-dranck van begeert te maecken: want etlijcke stucken dringen haestigh tot de wonde/ ende laten haer sien ghelijck een water/ sulcx doet het Slangenkruyd/ de Natertongen eñ wat diergelijcke vette Kruyden zijn/ die selvige zijn goet te gebruycken wanneer de groote Musculen/ ofte anders veel vleesch verwondet is: Zy zijn oock goet wanneer de wonde hem tot een Dorringe begeven wil.

Vette Wond-kruyden/ waer toe te gebruycken

Maer in Lede-wonden zijn sulcke stucken altijd niet goet: ende daer dienen beter de roode Bucken/ Heydens-Wondkruyd ende wat dierghelijcke aert aen sich heeft. Daer dan dit wel aen te mercken staet: dat soo haest als de Lede-wonden de toeval halven seecker zijn / dat het dan beter is dat men hem van alle Wond-drancken onthoudet: op datter niet te veel vleesch in de wonde ghetogen werde. Daerom dan oock de vette Wond-kruyden / die veel overvloedigh vleesch inde wonde trecken/ inde Lede-wonden gantsch niet nut noch dienstelijck zijn: Want zy hebben die aert aen haer/ datse stracx ende ghestadigh daer in dringen/ ende voeren hare vochtigheyd inde wonden. Wanneer dan

Wat Wond-kruyden in Lede-wonden goet zijn.

N: B:

van de wonden een weynigh besloten zijn/ alsoo dat de vochtigheydt met meer dooz dringhen kan/ so moet het hem noodwendigh inde Leden aen-setten: Het welck hem dan eerst na de ghenesinghe der wonden vermercken laet/ met wat gheswellens: die wel niet wee doet/ maer wil sich in lange tijd niet laten verteeren.

Dierhalven is mijn meeninge ende raet dat men de Wonddzancken niet langer ghebzuycken sal / dan tot dat men gheen mangel meer en mercket: Ende als men dan gheen schozetinghe meer en bemercket / ende datter gheen Accidentia te besozghen zijn: soo breeckt dan af met de Wond-dzancken/ eñ gebzuyckt se alle daghen minder / tot dat ghy ten laetsten gantsch ophoudet: Maer wacht u by lyve dat ghy gheen Wond-dzancken ghebzuyckt tot op het beslupt van de wonde: Want ghy sult weynigh vzuchtbaerlijckx daer mede upt-richten / ende groote schaden doen: in voegen/ so als ghy/upt 't gene tot noch toe geseyd is / wel sult komen verstaen ende af-nemen.

De Wond-meester sal oock te voozen wel waernemen/ ende mercken wat dat de wonde dienstelick/ende de Patient aengenaem zy. Want een verwonde bekomt de eene Wonddzanck veel beter als de ander: den eenen is het eene veel aengenamer als het ander: oock so is altijd de eene Dzanck veel bequamer tot de wonde als de ander/ gheliick als oock de wonden ongelijck gheselt zijn / ende de eene oock wat yveriger is als de ander: Soodanigh is het oock gestelt ende te verstaen met de Patienten selfs.

Wond-drancken in Hooft-wonden.

Een heete wonde in een heete Patient / besonder sooze in het Hooft ghewondet zijn / is veel aengenamer die Wond-dzancken die gemaeckt zijn van Sinnouw/ Naterwoztel/ Wegtreed/ Roosen / Jode-karssen / ende Kreeft-oogen/ &c. Dewijle datse die veel dienstelijcker zijn/ als die / die van heete stucken ghemaeckt werden. Het tegendeel gheschied/ (doch niet veel) wat aen-gaet de Gundelreben / Benedicten-woztel / St: Jans-kruyd/ Erenpzijs/ Sevenboom ende wat diergelijcken is.

Op de toevallen der Patienten ende der wonden te sien.

Ghy sult oock goede opmerckinghe hebben op de toevallen/ ende op de Patienten haer wonden/ ende nemen wel eben waer wat dat haer mangelt ende gebzeeckt: oftse in haer rechte stant staen ofte niet. Want wat ghy booz een mangel bemerckt/ daer moet ghy alletijt u Wonddzancken tegen rechten ende berepden. Op dat ick 't beter verklare/wanneer daer veel Senuwen ende Aderen gequetst zijn/ ende dat hem de wonde niet haestigh wil repnigen: so is de Benedicten-woztel in de Wonddzancken seer goet: gheliick als oock het Slangen-kruyd/ Tozmentil/ Yserkruyt/ Dupsentgulden-kruyd/ Sanickel/ Fenckelwoztel/ Rhebarber/ &c. Also ooc (het welck doch een seer quaedt

teecken is) als de wonde ofte de steeck stille staet/ende niet voorder toe heelen wil/ende datse begint te stincken/ soo is het Carbobenedicten-kruyd een van de edelste ende de beste: Desgelijcx is oock goet Kattenwadel/ Benedictenwortel / Natertongen/ Christ-wortel / Sperma ceti, Kreeft-ooghen/ &c. Ende alsoo van andere meer te spreken.

Het welcke dan dierhalven/ wel waergenomen moet wesen: dewyle de Kruyden van onghelijcke natuur ende werckinghe zijn. Want het eene is veel stercker als het ander / ende sal daerom oock selden ende weynigh gebruyckt werden: gelijck als de Christwortel/ veel malen stercker is als Slangen-kruyd/ Natertongen / ofte Erenprijs. Alsoo oock / eenighe stucken die stoppen / ghelijck als Weghtreed / Sinnouw / roode Roosen/ Tormentilwortel/ ende anderen meer. Andere daer-en-teghen/ die Laperen ende Purgeren : ghelijck als Rhebarber/ Christwortel / Polipodium, &c. Andere dryven de Vryne sterck/ ghelijck als Vrouwen-hayrkruyd/ Fenickel-wortel/ Kriecken van over Zee / Rhebarber/ Kreeft-oogen/ Sperma ceti, Sevenboom / ende Katten-kruyd ofte Nip/&c.

Daer dan oock dit noch aen te mercken is / dat oock onder desen het eene Kruyd stercker is als het ander / het eene drijft het Water stercker als het ander / het eene Purgeert veel meer als het ander: Op 't welcke men in alle manieren goede achtinge sal hebben.

Dierhalven sal een Scholier in desen deele wel leeren/ op dat hy hem niet en ghewennet/ met de Wond-drancken/ soo leyderlijcken ende ghelijck als slapende omme te gaen: ghelijck alsser vele onder haer doen/ die gheen acht daer op hebben / wat datse ghebruycken. Wanneer het maer een Wond-dranck is ende ghenoemt word/ so moet het alles recht zijn ende goet. Daer uyt ontstaen so veel Mis-druycken met de Wond-drancken / dat daer door meer schaden toeghevoeght werden / alsser nut ende profijt mede gedaen word. Ick hebbe dickwijls hooren roemen / dat hy sulcken kostelicken Wond-kruyd hadde/ datter gheen dinck by te vergelijcken ware: Doch ick hebbe noyt niet veel daer van gehouden/ dewyle dat gemeenlijck geen verstant daer by geweest is.

Maer ghy meugt van de boven-ghenoemde stucken selven Wond-drancken ordineren / ende koude ende warme stucken te samen setten / alles nae u goetduncken: Doch ghy sultse niet anders maken / als soo ghy bekend dat de nootdruft der wonden ende de verwondede vereysschen ende begeeren te hebben.

Ghewicht ende mate te verhalen/ hoe veel dat men van een yder sal nemen / dat is niet wel om te beschryven: Want de eene Persoon is stercker van Naturen als de ander : De eene is een Man/ de ander een Vrouper-

persoon: Welcke onderschepdt ghy waernemen moet / eñ richten u Wond-drancken daer na.

Maer op dat ick wat naerder tot de beschrijvinghe van de Wond-drancken trede/ is eerstlijck te weten: 't welck oock anders wel bekendt is / dat de Wond-drancken meerder bloed maken als de Spijse: Dierhalven hoe de Dranck beter is/hoe datter beter Bloed van wordt. Ende nu is het Bloed de voedsel van een yder wonde: Dyt het welcke dan lichtelijck te verstaen is./ wanneer de Dranck van goede kostelijcke Wondkruyden berepdet wordt / datse dan oock de wonde soo veel te beter ende te heelsamer zy / ende beschermt ende bewaert de selvighe voor veelderley boose dyanden: als men daer by maer goede ordre houdet/ ende datter een rechte mate by ghebruyckt wordt. Daeromme sult ghy u dan bevlytigen om niet het geringhste ende slechtste te nemen ende te gebruycken: Doch alles nae ghelegenthepd ende aensien van de saecke.

Sieden der Wond-dancken.

Aengaende het Koocken ofte Sieden van de Wond-drancken/ daer inne en wordt by een yder gheen eenderley gebruyck ghehouden. De eene koockt ende siedse in Wijn maer slechtelijck: de ander die koocktse oock wel in Wijn / maer in een bequame toe-gesloten Kanne / het welcke wel wat aenghenamer/ maer doch niet veel beter is. Eenige die gebruycken de Wateren die van de Kruyden ghedistileert zijn: op 't welcke niet vele te letten is: Aengesien dat de Salia die het meeste uyt-richten/ daer niet by en zijn.

Andere nemen de Kruyden alsoo groen/ sonder eenighe toesset / en doense in een wel-besloten Tinnen kanne / ende stellen 't in een Ketel met water alsoo siedende tot dat het sap uyt de Kruyden versoden is: die selvighe gebruycken zy. Maer sulcken Dranck wordt seer sterck: ende moet dierhalven wepnigh op eenmael gebruyckt werden: Doch men kan het wel seer lieflijck toerichten met Caneel ende Suycker / soo als hy meend dattet de Patient aenghenaem sal zijn: Het welcke ick alles een yeder wil by ghestelt hebben / dat hy het doe nae zijn behaghen: Doch niet sonder verstant.

Nuresteert daer noch / dat ick oock eenighe Recepten / om Wond-drancken te maken optepckene. Het welcke niet alsoo sal verstaen ende op-ghenomen werden / als of hier mede alle andere Wond-drancken sonde willen verachten ende verwerpen. De Ouden hebben oock goede Wond-drancken getepckent/ ende haere ghewisse oorsaecken ghehadt / waeromme datse dit ofte dat alsoo gheset hebben. Maer tegens de Misbruycken alleene/ ben ick: ghelijck als dat dickmalen ghesepdt is. Daeromme ghy dan niet alleene myne / maer oock mede andere Luyden haere Wond-drancken ghebruycken sult:

sult: Doch alles met een recht verstant / ende een wel-bedacht oordeel.

Tot wond-drancken geen roode Wijn ghebruycken.

So ghy dan een Wond-dranck wel bereyden ende ghebruycken wilt/ soo sult ghy om besondere redenen wille/ geen roode Wijn daer toe gebruycken. Ghy sultse oock altijd des morgens ghebruycken / als de Patient noch nuchteren is / ende laten hem daer twee uren op vasten: ofte des avonds wanneer hy na zijn Nacht-eten twee uren gevastet heeft.

Wanneer de Wond-dranck in te geven.

Hoe men hem daer op houden sal.

Een goede Wond-dranck in 't ghemeen.

I. Des Autheurs gemeene Wond-dranck.

Neemt Sanickel/ Sinnouw/ Wintergroen en Bijvoet / elckr twee loodt / Gundelreben een loot: Kookt dit t'samen in twee maten Wijns/ tot een mate ingekookt is: ende geeft de Patient daegs twee droncken/ des Morghens eenen / ende des Avonds oock een.

Een ander in 't ghemeen, die oock goet is.

II. Neemt Naterwortel/ Natertongen/ Slangenkruyd elck een loot/ Tormentil een half loodt: Kookt dit in een mate Wijns/ gebruyckt se als de eerste.

Een ander die gantsch lieflijck is te gebruycken.

III. Neemt Natertongen/ ende onse Water Bloed-kruyd/ (dat is Geptenbaert-wortel) elck twee loot/ Meybloemen een half loot/ Sinnouw een loot/ Benedictenwortel een loodt/ goede witte Wijn anderhalf mate ofte vijf pond: Doet dit in een Kolve van glas/ set een blinde Helm daer op/ maecktet wel dichte/ ende laet het alsoo in Sand sieden vier uren: doch al soetjens nae uyt-wijsen van de Konst/ opent daer nae dat selfde glas/ werpt een half loodt goede Caneel daer in/ bedeckt het wederom evenwel/ ende laet het alsoo behouden: soo hebt ghy een seer goede Wond-dranck. Van dese Dranck geeft de Patient dagelijckr twee / ofte dryemalen in/ acht loot: min ofte meer/ na aensien vande Persoon.

Een andere Wond-dranck als daer los Been, vuyle Materi ofte andere swarigheyd, en ongemack inde wonde is.

IV. Neemt Sanickel/ Bijvoet ofte roode Arthemisiæ, Erenprijs/ Heydens Wond-kruyd / Wintergroen / van elckr twee loot/ Sevenboom drie loot / Ratten-kruyd een loodt: Kookt dese stucken in twee maten Wijn ofte Bier / als boven staet / nae u behagen/ ende ghebruyckt se als men Wond-dranken behoort te ghebruycken. Wilt ghy dese Dranck noch stercker hebben/ so geeft de Patient een weynigh Sperma ceti ofte Kreeft-ooghen daer mede in/ soo sal alle de ondenght upt de wonde ghedreven werden.

Een

Een Wond-dranc tot diepe wonden ende steecken.

V. Neemt Natertongen ende onse Water/ Bloedkruyd-wortel/ dat is Geytenbaert) elckr twee loot: (maer merckt wel dat het geen Bockbaert en zy) D. Fuchsius ende D. Tabernæmontanus, beschryven / dat het is 't edelste Wond-kruyd in-wendigh ende uyt-wendigh te ghebruycken: Sinnouw een loodt / Salvie/ Waldmeester / roode Byvoet/ elck drie loot. Vermenght dit te samen/ ende giet daer op anderhalf maten Waters ofte Wyn/ so als het u belieft: ende koockt het in een besloten Kolvenglas/ gheliick als daer boven geleert is. Van dese Dranck gheeft de Patient des daegs tweemalen in acht loot/ minder ofte meer/ na aensien van de Persoon.

Maer begeert ghy de steeck ofte wonde een wepnigh te suyveren / soo neemt Kreeftoogen/ Mumie/ Sperma ceti, van elck een dragma / vermenght het gantsch subtyl ende repn onder malkanderen.

Van dit Pulver neemt alle morghens een schrupel / vermenght het onder de Wond-drancken/ ende geeft het de Patient warm te drincken / ende laet hem twee uren daer op vasten.

Een treflick Meester-stuck

wanneer men hem besorghet datter in een diepe steeck ofte wonde beentjens, vuyl vleesch, stucken van gebroken Aderen, vuyle matery oft anders wat is.

VI. Dit stuck is noch niet by veelen bekend/ daerom ick het oock niet heb willen naelaten om te verhalen / ende gaet aldus toe: Wanneer ghy een verwonde onderhanden hebt/ende dat ghy vreest datter eenigh los gebeente/ vuyl vleesch/ stucken van gebroken Aderen/ vuyle matery/ ofte anders wat in de diepe wonde soude moghen steecken/ (het welck oock in diepe wonden ofte steecken geerne gheschied) soo neemt de materie ofte de kruyden / die ghy anders begeert te ghebruycken tot de Wond-dranck/ vermenght daer onder Sevenboom de seste part tegen de gantsche Materie gerekent/ ende bereydet alsoo uwen Wond-dranck: Wanneer ghy het den Patient ghebruycken wilt / so mengt daer onder gestooten Kreeft-ooghen een half schrupel / ende gheeft hem alsoo te drincken. Sulcken Wond-dranck sal u alle onnutte losse Beenen / Bloed / Etter/ ende wat diergelijck is / tot de wonde uyt-stooten / ende die repnighen: sonder welcke repninghe gheen wonde recht heelen kan. Maer wanneer datse repn ende suyver is / so houd op om sulcke dryvende Wond-dranck te ghebruycken: ende gebruyckt andere die u goet duncht / tot dat gheen gevaer meer voorhanden is: alsdan behelpt u met de Salven ende Plasteren / soo als de Konst in-houd. Dryvende-Dranck.

Eñ hoewel daer geen Wond-dranchen gebruyckt werden die gheen dryvende kracht hebben: Aengheſien dat niet alleene de Sevenboom/en kreeftoogē/&c. dryven: Maer oock meeſtendeels alle Wond-krupden die men pleeght te gebruycken: ſoo woude ick geerne dat ghy daerinne een recht verſtant hadde. Want hoewel dat mede de roode Bivoet/Engelſoet/Rhebarber/&c. oock dryven/ſoo dryven ſy doch dat vuyle bloed en onnutte vleeſch / met t'ſamen de loſſe ſchilverkens en beentjens/ ſoo geweldigh niet upt de wonde / als de Sevenboom / Haſelwortel/ende kreefsoogen.

Onderſcheydt der dryvende Wondt-krupden.

Alſoo iſſer oock gheen van de voorgenoemde krupden/ die de aen-geſette ende hard-klevende ſlijmachtige Matery ſo krachtigh upt-dryft als de ſwarte (Nies) ofte Chriſt-wortel / die doch altijd met de Cardobenedickten ghebruyckt moet werden. Alſoo iſſer oock gheen onder de voor-noemde Simplitien, die de ſcherpe bloeden van de Galle ſneller wegh-nemen/ ende haere ſcherpighedt meer verſoeten ende verſachten / als de Wortel Polipodium, ofte Engelſoet / met Soethout ende Pappelen gebruyckt. Op ſulcke wyſe mach oock van anderen gheſeyd worden: Ghelijck als alrede daer boven ten deele daer van gheſeydt ende verhaelt is.

Een Wond-dranck voor een verdorven wonde, die een taye ende hard-klevende Etter van ſich gheeft, ende met ſwellinge omtrocken, ofte diep ende onderholt zijn: alſoo datter een Kreeft uyt worden wil.

VII.

Neemt Heydens-Wondt-krupd / Sanichel / Ereinpryis/ elck twee loot: Tormentilwortel een loodt: Yſer-krupd twee loot: Benedicten-wortel anderhalf loodt: Cardobenedicten-krupd derdehalf loodt: ſwarte Nieswortel eē half loot. Koockt dit alles in vier maten Wijns / tot op de helft: wat overblijft dat klepnſt ſuyver ende repn af door een Doeck. Gheeft de Patient alle morghen daer van te drincken ſes loodt: ende doet ſulcks alſoo lange / tot dat ghy ſiet / dat door hulp van de uytwendighe Medecamenten de wonde ſich wederom begheeft: als dan ſoo houd daer van op/ ende ghebruyckt de behoorlijcke middelen.

Soete Cauteria

Maer ſoo daer pyne invallen wilde/ſoo ſtaet dan ſtille: want het is dan al een Kancker gheworden. Daer toe dan de uytwendighe Medecynen moeten gheriehtet zijn / op dat het omteerē ofte om-eten vande Cancker ghedempt ende ghedoodet werde: het welck met de ſoete Cauteriis gheſchiedet: by dewelcke deſe Wond-dranck met treffelijcke hulpe hem bewijſen werdt.

Een

Een Wond-dranck tot het Lede-water.

VIII. Het is waer / dat het wel soo hoogh niet van nooden is dat men de Wond-dzancken tot het Lede-water gebzupcket. Want soo een Chirurgijn hem daer op verstaet/eñ vlytigh met de saecke omgaet: so stilt hy 't wel met der haest sonder Wond-dzanck: in voeghen als ick daer boven genoeghsaem bericht hebbe/ soo als ick mepne. Maer of ymand meende/ dat hy dooz upterlijcke middelen / het Lede-water niet soude konnen stillē/ ende dat hy in alle deelē niet seker in de saecke onderricht ware: so mach hy dese navolgende Dzanck wel te hulpe nemen/ ende gebzupcken.

Wond-dzanck om 't Ledewater te stillen

Neemt Eerdbeyen-krupdt/ Wegtreed-krupd/ofte Kreupelgras/ roode Rosen-bladen elck twee loot: het krupd van Walwoztel/ofte Consolida een loot: Erenpzijs dzie loodt: Benedictenwoztel anderhalf loot: Wijn anderhalve maet oft dzie pond/ Water twee pond. Dit alles koockt met malkanderen tot op de helft/ ende gheeft de Patient daer van te dzincken / alles nae aensien ende ghelegenthepd van de persoon. In dese saecke waer het seer goet datter wat Duysentgulden-krupdt mede onder guame: maer dewyle dat het seer bitter is / ende dierhalven de Dzanck gantsch onlieflijck maeckt / so wil ick het aen u bevolen hebben/ om te ghebzupcken.

Een Wond-dranck tot geschoten wonden.

IX. Neemt Erenpzijs/eñ 't krupd van Jode-karssen / anders Kriecken van over Zee / roode Bywoet elck een handvol: Tozmentil-woztel dzie loot: Paterwoztel twee loot. Koockt dit in Water ofte Wijn (na de noodtdzuft vande kranche) tot op de helft in-gekoockt ende geeft de Patient daeghs twee ofte dziemael te dzincken.

Ende of het ware/datter veel onraets in de wonde was: soo gheeft de Patient van dit naebeschzeven Pulver/ daghelijcks onder de Dzanck een dzagma/ tot dziemalen toe: soo sal alle het bloed/etter/ ondeught/been/ ende waer 't mogelijck: oock de Busse-kloot / soo hy noch in de wonde ware/ tot de wonde uytgedzeven werden. Maer maekt het alsoo: Neemt Mumiæ een loot: Sperma ceti, anders Walschot ghenoemt/ een half loodt: kreeft-ooghen dzie dzagma: Soethout vier loot. Dit alles Pulverseert op 't reynste te samen: Ende soo ghy het noch beter wilt hebben/ soo doet daer noch by een half loodt Rhebarber/ ende een loodt Cancel: Het dzyft als dan wat stercker / doch is wat lieflijcker ende soeter/ sonder eenige pyne ende gevaer.

Dzyvende Pulver in ghescheten wonden.

Merckt noch eens. Wanneer de Sperma ceti oud wozdt / soo stinckt se seer qualijck / in sulcken gheval sult ghy het niet ge-

Hoe het Sperma ceti te bereyden sy.

bruycken: want het maeckt de Medecynēseer on-aen-genaem. Maer wilt ghy het doch evenwel gebruycken / soo schepd het met ghedistileerde Azijn/ werpt het stinckende henen weg: maer dat suyvere behoud tot noodtdruft. Doch ghy moet als dan so vele daer niet van nemen als anders: Dewyle zijn kracht so veel te beter is / ende stercker word: Het welcke ghy van alle saecken sult verstaen / daer ghy sulcken Sperma ceti gebruycht.

Dit is al wat ick van Wonddrancken heb willen schrijven: met die hope / dat de gunstighe Leser hier uyt genoeghsaem geleert sal hebben/dat hy voortaen alle zyne Wond-drancken nae de wonden sal weten te schicken: Ende wil het daerom hier by berusten laten/ende wanneer ick noch een saeke verhaelt hebbe/ so wil ick het eynde daer mede maken.

Vele mochten wel gedencken/ die desen/wat ick vande Wonddrancken beschreve hebbe doorsien / ende haer selven bereden/ ende seggen: hy gebruycht tot zijn Chirurgie niet dan slechte Plasteren ende Salven. Maer soo niemand sulcks ghedachte/ soo soude hy hem selven schielijck bedrieghen. Want ongeacht de Wond-drancken/ so gebruyck ick altijd Wond-salven/ Steeck-plasters/ Opodeldoch/ &c. Soo goet als sy wesen moghen nae ghelegenthepd van de saecke: Doch dit is evenwel waer / dat wanneer men de Wond-drancken gebruyckt/ soo verepscht de wonde so veel Salve niet / als wanneer men geen gebruyckt.

Maer dat men daerom sulcke Wond-drancke by alle wonden soude willen ghebruycken/ dat is niet gheraden: Want alwaer ickse niet behoef daer laet ickse achter weegh: Maer daer het noodtwendigh behoeft/daer ghebruyck ickse. Ende ick ghebruyckse oock met mijn beste verstant/ ende niet na mijn ghebruyck: dewelcke sodanigh gheweest is / indien ickse als noch useerde / soo soude ick nimmermeer sonder sorge wesen.

Dat VI. Capittel.

Van 't ghebruyck der Spoyten inde wonden: vande Wiecken, ende vande Corrosyven.

Spoyten.

ICK hebbe alhier niet konnen voor-by gaen / om oock wat van 't Spoyten te verhalē: doch gantsch kort / ende sonder eenige Recepten. Het spoyten word besonder vele gebruyckt/ met de Lavamenten: dewelke ick doch gheen een beschrijven wil: aengesien dat ick daer meer schade als voordeel by bevinde: ende dierhalven niet gheraden achte om die te gebruycken: het welck ghy van de varsche wonden verstaen sult. Maer of yemand doch precijs het Spoyten ghebruycken wilde / soo sal hy doch in geen wonde ofte steeck (hy is dan soo diep als hy mach) heel sterck spoyten/ op dat de wonde van binnen niet van malhandereu

een ghedwonghen / ende wyder ghemaeckt werde. Druckt de Spopte maer soetjens upt / alsoo dat de Medecijn droppelende upt de Spopte inde wonde valle.

Maer in de verdorven wonden / die Ghefistuleert zijn / daer mach men de Ciringie wel ghebruycken : ghelijck als ick op sommige plaetsen oock geraden hebbe. Doch men moet altijd pijpkens daer toe hebben / krom ofte recht / allesins nae de aerdt ende nature van de schaden : op dat men ten eynde van de verdorven wonden komen mach / ende de Medecynen op den bodem brengen kan.

In quade Halsen / Mond-pyne / ende wat dier gheljcken is / daer is het sterche spoyten seer goet. Want door het sterche dryven / word de slijm ende de vuyligheyd vande Tanden / ende upt de gaten van de Hals / veel beter afgedreven ende wegghespoelt / als wanneer men slechts gorgelt.

Van de Wiecken.

Swellende Wiecken / waerom datse met uut zijn.

Waer dat men de Wiecken ghebruycken sal / dat hebt ghy daer boven ghehoort : meer als op een plaetse : Namelijck / in schilderige wonden / in schampwonden ende in wonden die seer bloeden. Anders rade ick dat men de Wiecken schouwen ende mijden sal / als een schadelijcke Mis-bruyck : ende noch weynigher houde ick van de Wiecken die daer swellen : Sy zijn dan ghemaeckt van Genever-gom / Gentiaen-wortel / droge Sponcen / ofte waer van datse willen : Ick vinde gantsch ende al geen nuttigheyd daer by / noch in versche / noch in verdrooghde wonden / oock niet in andere schaden. Sy drucken wel een wonde van malkanderen : maer sy vallen wel snel weder toe / ende laten de saecke op 't oude weder blyven. Ende soo men een geswollen Wiecke in een wonde doet / so verstoptse dat gat / ende laet gheen materie daer upt / maer dwinghtse daer in te blyven tot dat de Wiecke daer upt ghetrocken is / ende de wonde lucht ghegeven word. Maer of yemand meende dat de verstopte matery wat goets inde wonde konde upt-richten / ick en meene dat voorwaer gantsch niet.

Waer van de Wiecken ghemaeckt sullen zijn / die de wonde openen.

Maer als men doch Wiecken ghebruycken wil die de wonde wat wyder soude maken : Soo maeckt die selvige van Linnen doeck / ende bestrijcktse met een Salfken daer gebrande Alluyn onder ghemenght zy / ofte wat diergelijck soude mogen wesen : soo sullen sy rondsomme byten / ende een openinghe maken : Het is altijd myn raed / datmen wel toesiet hoe men de Medecynen op de grond van de Schaden brenght / ende dat men niet alleene de Wiecken daer mede besmeert. Ende dit zijn dan sodanige Wiecken die men daer toe ghebruyckt / in de verdorven wonden : dewelcke van haer selven versmelten.

Selfs-smeltende-wiecken.

Sulcke die bruchtmen so diep inde wonde als de schade is/ tot op de grond / ende boven op de wonde lepd men een ander van doeck gemaeckt / op dat de binnenste/wanneerse gesmolten is/ niet upt de wonde en loope. Maer van soodanige Wiecken hebbe ick voor desen mentie gemaeckt / ende verhope het oock noch wijtloopiger op een ander plaets te doen/wanneer ick van de Cure eñ heelinge der Wondfisteln ende andere schadē/ mijn bericht aenden dag sal brengen.

Van Corrosyven.

Cauterien, oste Etmgen/ waeromme niet nut.

De Corrospven houde ick voor een onnoodige: ja voor een schadelicke/eñ in varsschе wonden een gantsch verderfelijcke konst/ (soo het een konst wesen sal) het welcke nopt niet goet geweest is / noch in Bloed-stempingē/noch in geen andere saecken. Door Corrospven wort upt menighen wonde dickwils een sempnige schade: gelijck als Fistelē/Kreeft/Sirey/anders Nolimetangræ.&c. gemaeckt: dickwils worden met Corrospven beenen gequetst / ende hier door oorsaecke ghegheven dat sich de wonde niet meer toeheelen laet/ maer trecht tot een Fistel. Also word oock veelmalen daer door een Senuwe ontsteecken/ ende veel meer ander ongemack aengericht.

Mercurius Sublimato.

Het is by velen een ghemeen gebruyck/ datse met de Mercurio Sublimato Corrideren/ maer het is een groot Mis-bruyck ende onverstant. Want de Mercurius en byter niet/ maer de Salia, die hy inde Sublimatie aen hem genomen heeft: die selbighe die byten ende eten / doch maer alleen inde breede/ ende dat met groote pyne ende smerte. Maer doch in de varsschе wonden en salmen de Mercurium gantschelijck niet gebruycke. Andere gebruycken den Arsenicum alsoo raeuwe/ eenighe ghesublimeert: maer is also schadelijck in varsschе wonden/ als de Mercurius: Eenige ghebruycken den Dooden-kop van Aqua fort: Eenige den rooden ghekalcineerden Vitriol: maer 't is alles niet nut. Arsenicum.

Want de natuur begeert sachte ende stille te zijn / ende lydet niet geerne datse met boose Medecynen onrustigh ghemaeckt werde. Daeromme salmen hier toe soete eñ sachte Medecamenten gebruycken / ende met sulcke scherpe Corrospven de nature niet oberweldigen: ick hebbe geen stercker Corrospven/ nopt niet / inde wonden ghebruyckt/ als de af-geleschte Alluyn. Af-geleschte Alluyn.

Doch ick leere('t is waer) dat men inde verdorvē wonden den Arsenicum gebruycken sal: doch ick leere hem op sulcke wijse berepden / dat hy gheen Corrosyf noch fenyn genoemt mach werden. Want hy schepdet dat quade van 't goede af/ eñ doet sulcx sonder eenige pyne. Anders soo richtet u het bruyne Salfken alles upt / wat by wonden upt te richten is: gelijck als ghy daer boven verstaen hebt. Ende of ghy het bruyne Salfken niet hebben Arsenici werckinge. Bruyn salfken.

hebben en hond/ soo ghebruyckt
Ung: Ægyptiacum. het Ung: Ægyptiacum: doch datter ghеen Alluyn in zy/ ofte gantsch weynigh/ gelijck by eenige 't ghebruyck is. Maer de Ægyptiacum is het bruyne Salfken/ van deughts weghen/ op 't minste niet te vergelycken: ja sy zijn soo wijd onderschеpden van malkanderen/ als water ende Wyn.

Arsenicum bereydinge datse nutelijck gebruyckt kan werden.

Den Arsenicum sal in geenderley manieren raeuw gebruyckt werden: aengesien dat het niet anders is als een louter fenijn. Maer hy laet hem alsoo berepden/ so als de Meester wil: ende na dat de berepdinge is/ daer na is oock de werckinge. Ende hy word gemeenlijck op dese wijse berepdet: Neemt Arsenici Christallini vier loot/ Salpeter vier loot: Dit wrijft wel onder malkanderen/ stellet in een Smeltkroes in een Circhel-yper/ laet het smelten ende alle roock daer van wegh gaen: Dyert noch stercker tot dat het gloeyt/ laet het alsо twee ofte drie uré staen/ ende werpt alsdan een dragma geele Swavel daer in/ datse daer in versmelte of verbrande. Wanneer dit alsо geschied is/ so schudse op een Marmelsteen/ ende steltse in de Kelder: soo salse in weynigh daghen beginnen te smelten: Dat selfde bewaert in een Glas ende behoudse ter noodt.

Hier by wil ick 't nu blyben laten/ ende hier mede oock dit Deel besloten hebben. Ick hadde alhier ('t is waer) noch wel veel dingen konnen ende mogen aen-teyckenen: doch ick hebbe om de wijdloopighеydt te vermyden/ met voor-bedacht naeghelaten: Dewyle dat doch dit Boeckken (sonder dat) grooter ghеworden is/ als ick wel ghemeendt hadde. Ick ben in die hope/ dat ick soo veel aengewesen hebbe/ dat de gunstige Leser hem oock in andere saecken sal weten te Regulieren. Welcke gunstighe Leser ick hier mede wil ghebeden hebben/ dat hy doch sonder voor-oordeel/ van dese mynen arbeydt/ (met het welcke ick voorgenomen hebbe een yder te dienen) recht richten ende oordeelen/ ende het quade my als een Mensche toe-schryven/ ende voor het goede Godt de Heere loven ende dancken. Conclusio.

Eynde des vierden ende laetsten Deels,
van dit Chirurgijns Boeck.

Universitäts Bibliothek Rostock
http://purl.uni-rostock.de/rosdok/ppn788378473/phys_0377
DFG

Een schoon ende nut-telijck Kinder-Boeck

FELIX WVRTZEN,

De beroemde ende wel-ervaren

Wond-meester: Voor desen noyt in den Druck uyt-gegaen noch gesien gheweest.

Vande Nieu-gebozen ende jonghe onmundige Kinderen gebzeecken ende mangel: ghelijck oock van de Fouten ende Misbzupcken / die by ongeschickte Minne-moeren/ ende Kinder-maeghden begaen werden: Ende der selver bequame Medecynen ende Ghenesinghen.

Allen Chirurgijns/ Minne-moeren/ Dienst-maeghden/ Voozgangeren ende andere eerlijcke Vzouwen: Gelijck als oock die/ die met jonge Kinderen pleghen om te gaen/ seer nut ende noodwendigh te weten/ ende te lesen.

DEwyle dat ick nu voozgenomen hebbe/ een kozt ende nutigh Boeckjen aen den dag te geven/ daerinne ick de Nieugebozen/ Onmundige ende Sugende Kinderen/ haer ghebzeken ende kranckheden aenwijsen wil / dewelcke sy doch/ ofte van ongeschickte achteloose/ ende onervarene Vzoedvzouwen / Baecker-vzouwen/ Minne-moeren/ Voozgangers ende Kinder-maeghden / van moeders lyve aen / uptstaen, ende lyden moeten / ofte van de Sieckten/ die haer van weghen de teere/ swacke ende kinderlijcke Nature voozkomen en ontstaen. So wil ick dan eerstelijck aen-wijsen hoe dat een Vzoedmoer/ Baecker-moer/ Minnemoer / Voozgangerin ofte Kindermaegt/ van gemoet ende van lijfs wegen/ gestelt ende ge-aerdet moet wesen/ op dat se met de Nieu-gebozen Kinder recht ende wel sal weten om te gaen. Ghelijck als het een verstandige/ nuchteren/ vzome ende Christelijcke Vzouwe wel aenstaet ende betaemt. Soo sal dan een

Hoe een Vroe-moer sal gestelt zyn.

Vroe-vrou/ &c. een Godtvreesende/vrome/eerbare ende tuchtighe Vrouwe zijn in woorden/ wercken/ende manieren. Ende wanneer zy selven kinderen gebooren hadde / ware haer seer dienstelijck eñ nut in dese saecke/ haer ghebruyck ende ervarenthepd: Dewyle dat de ervarenthepd de bevindinghe selven is/ ende dierhalven veel geloofweerdigher is/ als van hooren seggen / ende van gesien te hebben. Daerom̃e soo een Vroemoer een gheloovighe / vrome/ ende getrouwe Vrouwe is/ende selfs aen haer Lichaem/ angst/ nood/ kummer ende pyne / ende wat diergelijcke toevallige dinghen meer zijn/bevonden heeft/ welcke saecke die gene niet ghelooven connen noch mogen/ die het nergens aen haer lijf/ leven/ sinnen ende gemoet ervarē hebben: veel minder sullen zy daer van hooren/ sien/ ofte in andere manieren daer van weten mogen. Maer als de menschе selfs in sulcken ofte in gelijcken ghevalle/ wat ghecomen ende vervallen is gheweest/dan weet hy wat het is. Men behoeft niet veel uyt-leggens te maken van de menschе hoe datse zijn/ die in anghst ende in nooden staen. Maer die daer niet in en is / ofte die daer nopt in gheweest is/ die mach wel swijgen / om daer spottelijck ende schumpende van te spreken.

Dewyle men (Godt betert) dickwils hoort ende siet dat het menighmael in sulcke sorghelijcke ende gevaerlijcke Kindsnooden ende banden / niet alleene een Mensch kostet / maer oock somtijdts wel drie ofte twee: ick wil noch swijgen dat menigen redelijcken Huys-vader zijn ghetrouwe lieve Huysvrouwe verliesen moet / ende oock de lieve kinderen haere vrome Moeder: somtijdts een Dochter ofte Snaer / ofte hoe dat het hem wonderbaerlijck soude moghen begheven ende voorvallen. Ende wanneer alschoon eenighe sulcke noodt-lydende-persoonen/ met Lijf ende Leven daer van comen/so moeten zy doch dickwils al haer Leven langh ellendighe Menschen blyven / die gantsch onbequaem zijn tot arbeyden ofte anderssins: die anders wel ghesont souden ghebleven hebben/ wanneer men de saecke in de vreese Godts / met behoorlijcke sorghe ende liefde tot zynen Maesten/ upt-gevoert ende verhandelt hadde. Doch ick ben niet van meeninghe om hier yemand in zijn doen te berispen ofte te bestraffen/ want een yeder moet selfs toesien wat dat hem Godt bevolen heeft te doen / soo behoeft hy mijn leere soo sonderlinghe niet / ende laet hier-beneven de Meestereesse sorghen/ ende acht daer op nemen.

Maer ick bidde een yder vrome Matrona / datse mp dese mijn schryven niet ten argsten willen duyden ende qualijck afnemen: want ick hebbe het ten besten (van alle kleyne onmondige kinderen/die haer noot niet

klagen

klagen konnen dan (met weenen) by de hant genomen. Want het is voorseecker ende gewis/ dat de Kinderen niet geerne schreyen/ ten zy datter wat aen schort/ dewyle dat haer 't swijgen beter is. Maer het kan zijn nood nergens anders door klaghen / dan door kryten ende weenen. Daer uyt wy wel verstaen ende bemercken konnen/ dat de Mensch soo haest niet in dese wereld gheboren wordt/ of hy heeft oock te gelijck met zijn Moeder pyne ende smerte uyt te staen. Daerom sal men vlytige achtinghe hebben/ wat dat de jonge schreyende Kinderkens mochte gebreken / ofte in 't eene of 't ander schortinghe hebben/ ghelijck als dat dickwils gheschied/ op datmen hem (isset niet met dese) doch met wat anders hulpe ende raed bewijsen ende doen mach. Maer ick en wil alhier niet schryven van sulcke Kinderen die noch inde geboorte zijn: maer die al geboren ende ter wereld gebracht zijn. Want het wil my in 't minste niet betamen om my sulcken saecke te onderwinden ende voor te nemen/ ofte daer van te schryven/ die ick niet selve bevonden ende ende ervaren hebbe/ want ick die ghene/ die inde saecke wijser ende meer ervarē zijn/ haer deel geerne onbesocht wil laten behoudē. Maer wat noch een yder niet bekend/ noch aen den dagh gegevē is/ dat ben ick van meeninge alle Barende persoonen ten goeden te beschryven/ want ick hebbe voorseker wel wat gesien/ dewyle ick veel tot Kinderen ghesonden ben/ die wel wat gheschort ende gedeert hebben/ ende als ickse visiteerde/ heb ick wel konnen bemercken ende afnemen van waer dat sulckx gekomen zy/ ende de ouderen hebben dickwils voor my selfs bekend / dat het alsoo met haere kinderen gegaen was.

Waer door eē onmundigh Kind zijn aenleggende noot openbaert.

Van wat Kindergebreken dat hy in dit Boek handelen wil.

Ende hebbe daer na Jongen ende Ouden gewaerschout/ daer hem diergelijcke ghebreken met de Kinderen toegedragen hebben. Ende of wel eenighe mijn getrouwe raed niet hebben begeeren te hooren: (Ick swijghe datse daer nae souden doen) soo heeft doch menighen eerlijcken Vrouw mijn raed in danck op en aengenomen.

Ende dewyle ick dan so veelderleye schaden ende pyne aen de jonge Kinderen ghesien hebbe/ die sy niet en konnen klagen dan alleene met weenendestemme/ soo roepe ick ootmoedelijck den Almachtigen Godt om zijn genade aen: dat hy my in dese mijn tegenwoordighe schryven wil bystaen ende behulpelijck wesen/ op dat het tot zijn heylige Naems lof/ eere eñ prijs gedyen moge: den jongen Kinderen tot nut eñ welvaert/ eñ allen den genen ten besten die de kinderen lief hebben/ Amen.

Betuyght dat hy veel Kinder gebreken gesien heeft/ roept Godt om hulpe aen in zijn schryven.

Maer dit en is mijn voorbedacht noch meeninghe niet/ dat ick die gene soude willen leeren of bestraffen/ die de saecke beter soude moghen verstaen ende weten als ick. Maer so daer eenighe mochten zijn / die de

Wijst aen wie dat hy besonder dese saecke beschreven heeft.

saecke noch niet verstonden/ ende oock geen kinderen ghehadt hebben/ noch niet daer op ghedocht hebben/ wat sulcke schade ofte pyne/ den kinderen toekomende/ aenbrenghen mochte: die alleene tot een goet onderricht/ hebbe ick dese mijn schrijven ghededicéert: Ende op dat ick wederom tot de kraem-bewaersters/ &c. kome ende beginne/ soo sal die selbige een eerbaer ende vroom leven leyden/ ende oock gheen swaren arbeyd doen/ het zy in Ackeren/ Hapen ofte Hooven-werck/ met wasschen/ veghen/ met vyer om te gaen/ oft wat haer anders rouwe harde handen maeckt. Ende als het sulcken Vrou al ware die haer met dese dingen behelpen moste/ so staet een Overigheyd ofte anders een ghemeente wel aen/ haer met een eerlijcke penningh behelpelijck te zijn/ op datse sulcken swaren ende rouwen arbeyd niet sal behoeven te doen. Ende op dat ick die dingen met een ghelijckenisse verklare/ so plechtmen gemeenlijck repne/ suyvere eñ weecke handē te behouden/ alsmen met Syde/ reyn Linnen/ Passementen ende Gould-draet om gaen wil/ hoe veel te meer is eē menschē kostelijcker ende weerdiger/ om reyn ende suyver te behouden: Insonderheyt als hy noch so jong/ teer/ ende onberechtet is/ dat hy voor hem niet spreken noch klagen kan/ tegen de ghene die met hem wat grof ende hart ommegaen/ meer als zijn Natuur ende Lijf nach voor die tijd lyden

Hoe de kraem-bewaersters lijfshalven behoort te zijn.

Men moet met teere jonge kinderen ghevoeghlijck ende sachte omgaen.

ende verdragen kan/ (let op my) met stijf drucken/ stooten/ krabben/ wrijven/ branden/ &c. ende wat sulcke rampsalighcyt meer is/ dat menighen jongen Menschē toegevoeght word. Want ick hebbe Moeders ende Minne-moeren ghesien/ die ten deele een kind lam gebonden hebben/ dat ooc so veel pyne heeft moetē lyden/ dat ick met het kind uyt groote mede-lyden ende ontfarmen wel hadde moghen schreyen. Als nu een Vrouwe subtyle arbeyd doet/ ende sachte repne handen heeft/ wat groot voordeel heeftse dan tegens een ander Vrouwe (die gestadigh rouwe arbeyd doen moet) met vingeren aen tasten ende ghevoelen/ met de voorste vinghers eynden greppen/ &c. Ghelijck als een Scheerder die een Ader aentasten ofte bevoelen sal/ die weet wel wat voordeel dat hy heeft/ met harde rouwe/ ofte sachte weecke handen: Gelijck als yemandt die met Syde-waeren plecht om te gaen. Ende nu is een Nieu-geboren kind ghelijck als een vleesch/ dat met eē bloot vliesken om-trocken ende omtoghen is/ het welcke een yeder ooc by hem selven wel bemerken mach/ wanneer hy een gheswel ofte een wonde aen 't Lijf gehadt heeft/ ende dat eerst pas geheelet zy/ hoe teer ende weeck dat hem de nieuwe huyd zy: Alsoo ooc met een Nieu-geboren kindeken. Hoe haest wrijvet hem een Menschē aen een vinger ofte aen een gantsche hand/ hoe dra is hem een wepnigh te

Sachte weecke handen bequaemheyt.

Hoe een Nieu-ghebooren kindeken/ van lijf ghestelt is. Verklaert met gelijckenisse van een oud Menschē ontleent.

heet

heet daer aen / hoe dra heeft hy hē verlamt/gekrabt/geschenert/ gestroopt/ofte gestoten/ ende in allerley saecken staet hy gedurigh in groot ghevaer daer mede / ende is hem veel onlydelijcker ende pijnlicker op die plaetse als op een ander/aen de hand ofte vinger daer hem niets gequetst is gheweest: kan nu pemand die reeckeninghe maken van hem selven / soo kanmen oock wel gelijcke en veel grooter reeckeninge maken van een kleyn nieu-gebozen kind/ daerom bedenckt hoe het te moede zy/wanneermen suker grof ende hard aengrijpt/ofte quetset met menigerleye saecken / als met rouwe handen / rupge wollen doecken / van linnen dat noch rou ende daer by grof is : warme ofte heete handen / rou ende hard te leggen op gesneden stekende Stroo / Haver-doppen ofte andere dinghen/ Schaefspaenderen / ofte andere grove vederen ende stekende pennen/ ofte ghedrooght Eycken-loof. Legghen des Kindes Hooft in een ghemaeckt Ladeken / int Beddeken / ende meenen alsoo een rond Hooft te formeren/ ende leggen het oock op de rugge/ op dattet alsoo ghestreckt opwaerts sien mach/ het welcke dan de kinderen tot de Melancholie bevordert: gelijck als oock tot de Jicht ofte Kinder-ppne ghenoemt / want sy zijn veel schrickachtiger wanneer sy alsoo met hare hoofden op-gericht leggē / als wanneer sy een weynig ter zyden op de Slaep-Anderen leggben / ende datter gheen kuylken int Hooft-kussen ghedruckt ware/ want soo dese niet en waren / soo konden zy haer lichtelijck een weynich verwenden ofte verglyden/ 't welck alsoo gedaen / niet gheschieden en kan : het doet haer oock in de Memozie groote schaden / ofte brengt oock wel andere toevallen meer/ die daer nae niet goet weder om te keeren zijn : ende wanneer sy dan alsa op de rugge (als geseyd is) ghelegen zijn/ so brenght het ware ende Melancholeuse droomen/ het welck een yder oud Mensche wel bevindet / dat wanneer hy op de rugghe leydt / ende dat hem het ware Melancholijcke bloed om 't herte loopt/ dat hem dan veel anghst ende weese aen komt. Sommighe meenen oock datse waecken/ ende hebben seltsame ghedachten ende voor-nemen in haer / stooten oock seltsame reden uyt van de Fantasien die haer in den slaep voor-komen ende bejegenen/ hy meend oock dat hy wacht ende en kan doch niet recht waecken/ dewyle dat het hem de spraecke ende het sehzepen beneemt.

Het gheschied oock dickwils by eenige Luyden datse de Kinderen op hare Bedkens/ spaenderen ofte Stroo-sack: met de Voeten hooger leggen/ als met het Hooft ende Herte/ het welke my seer verwondert heeft. Maer wanneer een Kind rupdigs geswollen voeten heeft/ soo salmen haer de voeten een weynigh hooger leggen/op dat hem

Een teer Kindeken en salmen met grobe ende rouwe handen aenroeren.

Hoe ende waer op de Kinderen te leggen.

Wat schade dat oude ende jonge Luyden het slapē op de rugghe bywenght.

Wanneer darmen een Kindt met de voeten hooger leggen sal/ als met het Hooft.

het bloedt niet in de voetjens gaet leggen / ende dat alsoo het tucken eñ de pyne niet vermeerdert werde. Ick wil dit een pegelijck die quade beenen heeft te kennen gheven/ ofte die anders maer een kleyn blaerken op de voet ofte aen zijn Enckel heeft/ wat groote pyne dat hy dan lydē moet/wanneer hem zijn voet nederhanget/ wat soude dan een kind in sulckē gevalle lydē moeten. Maer soo het aen de voeten gesont is eñ aen 't lijf/so meught ghy het met de voeten wel een weynig hooger leggen/als met zijn Sitjen/ maer niet hooger als met zijn Hert eñ Hooft/ het welcke ick oock voor recht ende goet houde. Dierhalvē rade ick dat ghy een kleyn kuyllē maect in de Sack ofte het Russentjen/ daer het kind met zijn Sitjen in gelepd sal worden/ so blyft hem zijn Hart ende Hooft een weynigh hooger leggen/ als zijn lijf ende voeten/ dat is gewisselijck het aldergeringste legghen ende slapē. Wat aengaet het wiegen daer zijn etlijcke Moeders die haer Kinder van begin af ghestadigh tot het wiegen seer gewennen/ eenige die doen 't maer als sy sullen beginnen te slapen/ eenige als sy beginnē te schreyen: maer eenige die willen haer Kinderen gantsch niet daer toe gewennē /gelijck als op een tijd een Papen Kedemme dede/ die stelde haer Kindt alle nachten beneden inde Kelder/ op dat het haer in den slaep niet en soude beletten/ondertusschen so mocht het met het Kind gaen hoe dat het wilde: maer wat daer op ghemeenlijck volght dat en behoeft geen vroome Vrouw deelachtig te wesen. Nu en achte ick dan geen ding beter dan wanneer men een kind in den name Godes/ &c. neder-gelepd heeft/ dat men het dan nederleggende een weynigh wieghe/ doch niet veel noch met hard / eñ laet het dan voort gherustelijck slapen. Maer so het dan wel vaste slicp met angst ende vreese / ghelijck als men dickwils aen haer kan mercken ende speuren/ soo aen 't snorcken/ suchten ende snupven / als oock aen 't verschricken ende krypten/soo sal men het wederom soetjens ende sachte beginnen te wiegen/soo kan als dan het bloed/ dat door swaermoedigheydt het kind drucket ende vreesachtigh ghemaeckt heeft/ wederom alsoo door het wieghen in vreese ende angst te rechte ghebracht werden / ende zijn swaermoedigheyd verjacgt ende verdreven werden.

Hoe een gesont kint te leggen / dat sacht leggen en slapen mach.

Wat in het kinder wiegen aen te merken.

Somtijts gedenckt een Moeder/ datse haer schreyende kind met wiegen wil doen swijghen/ daer op de kinderen niet dan te meer seer schreyen / alsoo dat haer 't hooft so seer ontsteecken ende vertoornt is/ dat het in eenighe dagen niet weder tot zijn voorighe gesonthcyd ghebracht kan worden. Het kind dat ghebreeckt dickwils wel wat / dat de Moeder niet eenmael in den sin ghekomen ware / ende meenen oversulckx dat haer kindt maer van moetwille schreyt / 't welck doch soo niet is / maer

herft

heeft een heymelijcke noot ende swarigheydt ofte in 't Bedde/ ofte in 't leggen/ dat hem een noot drucket/ ofte op zijn handeken ligt/ ofte dat hem een spaentjen/ een houtjen/ ofte een hard stroo steeckt ofte krabbet/ ofte datter een spelde ofte naelde (die de heylooſe Maeghden in 't gewaſſchen Linnen/ Luyeren/ofte Kuſſen ghesteken ende vergeten is geweest) het kind steeckt ende puckelt/ ofte dat het van een Vloo ofte Luys/ of Waeglups/ ende ander onghedierte geplaget word. Daerom houde ick het voor seer goet/als een kind niet meer swijghen en wil/dat men het op-neemt/ende datmen beſiet waer ergens iets gheweest zy/ dat het kind ghedruckt ofte gheypnight machte hebben/ op dat het by tijds afgeschafft eñ weg gedaen werde. De kinderē die krygē oock somtijds de kramp in haere beenkens/eñ wanneer sy dan op genomen werdē/so loopt het bloet neder-waerts heen ende weer/ datse alsoo weder ruste mogen hebben/ eñ het is een saecke die weynigh Luyden waernemen/ daer van dit de oorsaecke is/dewyle het bloed wanneer het zijn gang gaet/ ende weder op zijn plaetse komt/ soo verwarmt het de partie weder/ ende de warmte verdrijft ghemeenlijck de kramp/ met de pyne ende smerte die daer van daen komen. Maer de kramp die houd ghemeenlijck sterck aen/ wanneer hy eenmael in een kind wel ghevaet ende begrepen heeft/ trecket ende buygt haer Leden met groote smerte het zy boven ofte beneden/ ende nae de pyne van dien/ daer nae schreyen de kinderē: ende is meestendeels de Jicht oock daer by: Daerom sal men op dese saecke oock vlytigh acht nemen/ wanneer dat kind in slapen ofte waken heel schichtich krijt datmen het dan dadelijck op neemt/ ende in warme doecken bewindet. Dese jammer Causeert upt volgende oorsaecken/ te weten: als men de kinderen laet bekouden op d'Schoot/ in 't Bedde/ inde Baden/ ofte soo sy upt groote onlust in koude natte Windelsen/ ofte Wieghen die van haer eygen pisse nat gheworden zijn/ nederleggē/ofte naekt met haer omme loopen/ende bloot op een koude heert ofte Vloer/ ende besonder op een koude steen nedersetten. Jck hebt in desen deele selfs bevonden dat het de kinderen so schadelijck is/ datse daer van in korte tijd kreupel ende kram geworden zijn/ dewelcke nochtans qualijck een uur lang op een koude steen geseten hadden/ met dewelcke ick daer nae een groote arbeyd ghehad hebbe/ alcer ickse wederom tot haer ghesonthepdt heb komen brenghen: want als sy eenmal bekoudet zijn gheweest/ soo isset moeylijcke ende kommerlijck die weder tot haere ghsonthepdt te brenghen. Dit gheschiedt oock wel somtijds by onde luyden/ onder de welcke ick wel eenighe alsoo heb sien sterven met veel angst ende noot/ ende

Hoe de Kramp aen de kinderen beenen te helpen.

hebben

hebben een langduerighe doodt ghehadt: Dierhalven salmen de jonge teere kinderkens in alle manieren warm houden.

Oock niet veel hutselen / veel beweghen / rucken ende tarmen: Is u'nu uwen mentwen hupd so teer / hoe teer is het dan aen een Nieu-gebozen kindeken? Doet u een kleyn dinerken aen een vingerken so seer? hoe pijnlijck isset dan een jong kind aen zijn geheele lijf / dat doozgaens zijn geheele lijf wee is: ghelijck als een teer nieu-gewassen vleesch? So nu een vol-komen wel-gedragen kind alsoo haestigh leet eñ pyne aengedaen is / hoe gaet het dan een kind dat noch niet gantsch upt-gedraghen is gheweest? Het is hem doozwaer noch tweemael so pijnlijck ende noch quader. Wat nu het Badē aen-belangt / het is kond ende openbaer datmense dickwils so warm badet / dat een oud mensche / die eē sterke hupt heeft / bedunckt hem aende handē warm genoegh te zijn. Nu staet daer wel op te letten / dat so men pemand een Water-bad toerustet dat hem dunckt niet seer heet te wesen / maer slechs een wepnich warm / soo als hy het doen ter tijd ghevoelde / als hy een wepnigh upt-geslaghen is / ende ten eerstenmael daer in gaet sitten. Also is een jong kind zijn hupd oock so teer eñ dun: als pmand die upt-geslaghen is. Ende een hand die ghewennet is bloot te zijn / die kan veel meer koude / warmte / lucht / ende diergelijcke saechen meer / verdragen ende upt-staen / dat doch een ghesont sterck lichaem / 't welck niet gewennet is bloot ende naeckt te zijn / niet lyden noch verdragen mach / noch niet koude in 't water / noch met warmte. Dit kan dan een verstandigh mensch by hem selven wel mercken eñ verstaen / wanneer hy acht daer op neemt / ende niet onbesinnet daer henen strupckelt: ghelijck als menighen onachtsamen mensch pleegt te doen / die daer weynig waerneemt wat dat een ander pyne ofte schade doen mochte / ende maken de Kinderen dickwils het Badt soo warm / ghelijck als zy meenen datse selve konnen verdraghen / ende achten 't niet / dat een Kind veel swacker zy aen zijn jonge Lijfken / dat noch gantsch niet volwassen eñ behardet is / ten aensien van eē oud volwassen mensche zijn harde Lichaem.

Kinderbaden.

Het is oock so datmen sulken jongen Kints lijf wel vergelijcken mach by een jonge Wortel / ofte twijge van een Boom / dat niet alsoo grof is aen te roeren / ghelijck als een oude gedrongene Wortel / ofte een Twijge / ofte een Stamme van een boom. Dierhalven soo is de Kinderen haer smerte te verhoeden / op datse niet eenighsins in Sicht vervallen / ende alsoo haer leven langh onbequame Arbeyds-lieden werden: Het is oock gewisselijck waer / dat die gene die te warm ghebadet werden / een swarter hupd bekomen / als die ghene die soo heet niet gebadet zijn. Sy sullen oock mede niet koud

Sichts oorsaeck.

koud gebadet werden/ op datse niet vervallen in Buyck-pyne/ oft Lijf-smerte ende de Kramp/ het welcke insonderheydt daer door geschied; wanneer de Kinderen naeckt op 't water dryven/ ende niet ghedeckt werden met een doeck over haer naeckte lichaem / ofte dat het Badwater al te dunne is. Wanneer datmense somtijdts oock wat warm water geeft/ende daerna in lange tijd niet weder/ eñ datmen daer inne gantsch geen ordre gebruyckt noch houdet/ ofte dat men het Kindt op d'schoot laet bekouden / wanneer men dat alsoo nat uyt het Bad ghenomen heeft / ende datmen geen achtinge daer op geeft hoe lange datmẽ daer met omme gaet. Sommige leggen het achter de heete Oven / alsoo dat het daer lichtelijck soude komen te versticken / ende achten daer niet eens op of de groote hette geen pyne gheeft in 't Lijf ofte int Hooft/ ende meenen also: wanneer het maer achter de Oven leyd/ soo isset van alles wel toegerust ende versien. Voorders so plegen eenighe de Kinderen/ wanneer sy die uyt het Bad genomen hebben / met wit van Ey ende Wijn te wryven / ende segghen dan ick meene dat ick het Kind reyn gewasschen heb: ende wryven het wederom soo heftigh/ dat so het al een stercke verharde huyd hadde/ soo soude het daer van wel weeck eñ zeere worden: ende ghedencken niet/ dat somen een oud mensche/ die na het baden uyt-geslagen ofte anders ruydig ware/ also wryven soude / hoe dat hy te moede soude zijn: Ofte wanneer een sterck gesont mensche zijn huyd also seer gespannen worde/ wat pyne dat het hem aen doen soude/ende gedenckẽ niet eens wat leet dat sulcken jonghen kindeken daermede geschiet. Alle eerlicke Kinder-maegdẽ ende oock de Moeders selve sullen goede acht op de Kinderkens slaen/ datmense niet ontdecket ofte ontblootet/ het zy datmense opneemt uyt de Wiege/ofte int om dragen. Men salse oock drooge houden alsmense wederom neder legget: desgelijckx oock als mense uyt het Badt neemt / soo salmense in een warm droogh Windels ofte Luyder ontfangen: men sal oock het Tobbentjen/ daer het Kind in gewasschẽ word/ op alsulcken plaetse stellen op datter gheen lucht op het badende Kind komen kan/ ende dat het ooc niet verkoudet door opene Vensteren/ Deuren/ ofte anders wat. Men sal oock de Kinderen boven op wel bewaren/ datse van het Water-badt dies te minder nat ghemaeckt werden/ ende haer Hoofdekens van begin af ende daer nae niet nat make/ want daer uyt groote schaden veroorsaeckt werdẽ: Wanneermen een Kindeken zijn Hoofken ofte zijn Lijf wil wasschen / ende dat selfde wederom laet bekouden ende nat sitten: Dewyle het een sulcken naedeel met sich brenghet / diemen inde Ouderdom daer nae nimmermeer af-wenden mach / soo aen

Kramp/ Buyck ende Lijf-pyne oorsaeke

Wat schaden dat de Kinderen ontfangen wanneer sy achter de heete Oven geleyt werden.

Kinderen nae het baden wryvẽ/ eñ wat het haer schadet.

Kinderen sullen niet lang bloot noch nat zijn.

Wat dat het natte ende bloote hooft / behoudet zijnde / jonghe ende oude luyden vooz schaden bzenget.

Catarren/aen de Oogen/ 't gehooz/ schubbighe hoofden ende lijf: Insonderheyd alsmense met natte hoofden laet behouden / dat geeft sulcken schade die niet genoeghsaem kan vertelt wozden. Maer wanneer 't een kind noodtwendich behoeft dat men hem zijn hooft wasschc eñ reynige/ soo salmen dat selwige snel ende hartig wederom bedzogē/ op dat het niet lange vochtigh eñ nat blybet/ want so dat niet en geschiet/so krijgt het daer na loopende Oogben ende Oozen/ bloeden int Aengesicht/Neusen/ Tandvleesch/ Schouderen/Armen eñ alle ondeugt/het bzengt ooch het Lyf in koude suchten/ dat hy zijn leven lanck by hem dzaghen moet: Daerom waerschouwe ick een yder getrouwelijck / datmen gheen kind noch oock geen out mensche/zijn hooft sal laten nat blyben / ofte daermede inde koude komen / want het is daer meer schadelijck als inde warmte. Nu wil ick vande mond ofte de Spzouwe der kinderen handelen / aen de welcke ick vele van hongher hebbe sien sterven/ eñ hebbe meer als honderd daer van outlast. Ick wil al hier vele tot goeder waerschouwinghe / eenighe Kindermaeghden groote fouten aenwijsen / die sy aen de Kinderen begaen met de grove Mondwasschinge / daer dooz zy alsoo dit groote quaedt veroozsaecken.

Mondtbuyle ofte Spzouw.

Oozsaecke der Spzou.

Etlijcke onverstandighe luyden nemen een wolle ofte anders een rouwe linnen doecxken/ofte ooch wel het Badt-laken upt het Badt / ende gryppen daermede met een vinger in zijn mondeken ende inde keele / ende wasschen het/ seggbende hoe is dat kind so wit in zijn keele/ ick moet dat witte wat af-wasschen/ ende wzyven de kinderen alsoo hard/dat haer het subtijle huyptken af-getrocken wert/gelijck als een weecke bast van een boom afgeschellet wozt/ het welcke so het eenmael van haer gedaen is geweest/ so wozt desanderen daechs het mondeken noch meerder wit / ende als sy dat sien soo gryppen sy noch veel wijder ende dieper inde mond/ ende wasschen het kind/seggende: de Tonge is hem wit / ende schzapen het kind inde mond/eñ wasschen hem zijn gesonde/jonge ende onstercke vliesken van zijn Tonge wegh/alsoo dat het by tyden begint te bloedē/welck doen dan voozseker een Mondbuyle Causeert / ende hoe datse meer met wasschē voortvaren/ hoe datse dit noch erger maken. Dese groote foute in 't Mondtwasschen/ heeft my sonderlinge beweegbt om dit Boecxken te schzyven / ende bidde een yder mensche/ dat hy hem voor sulck wasschen wil wachten/ende andere luyden ooch afweerē:want de Tonge suyvert sich selvē als een Lid dat hem selven beweegt ende niet dza maesachtig wozt.

Tegenwery.

Men mochten my weder dit tegenwerpen/ende seggen: ofmen dan de kinderen niet derwē noch sullē inde mond wasschen wanneer sy so veel slijm hebben/ende datter

datter sulken ondeugt van haer gaet? Daer op antwoordt ick aldus/dat namelijcke dese reden alleene van de onverstandighe luydē voortkomen/die daer niet weten noch onderscheyden/wat dat sijn/ ondeught/ ofte vlieskens zijn:maer het is geē wonder dewyle sy het in oude luyden niet en bekennen/ hoe souden sy het dan in jonge kinderē weten te onderscheyden/ daer het doch veel beter by de selven te bekennen is/ als by de oude luyden/ oock in veel deelen by de ouden gevoelijcker is/ als aen een onnuttigh jong kind.

Antwoordt.

Hoe een oder jongh kind in zijn mond ghestelt zy.

Alle verstandighe luyden zy oock by desen bekent ende openbaer/dat een pegelijck Nieu-gebozen kind/ als het ghesont is/ seer bleeck ende wit inde keele zy/ ende als het root inde mond is oft groen/so isset gequetst ende ghewondt/ soo zijn oock de Wanghen ende de Tonge noch wit/insonderheyd op de middelstreeck/wat behoeft het dan geschaeft/gewasschen en ghewreven tot dat het root wordt.

Blaerkens inde mond/ op de Tonghe/ Wangen ende keele.

Daer komen oock by tyden blaerkens op de Tongh/gelijck als oock aen de Wanghen ende inde keele/ daer van en spreke ick niet/ ende wanneer een vrou dat erkennet of het blaerkens zijn of niet/ gelijck als my over lange tijt dickwils toegekomen zijn/met dewelcke men te lange ghebeydet heeft/ tot dat haer de mond seer qualijck ghestoncken heeft/ ende datse dierhalven niet eten noch drincken konden/ daerom behoeft men vlijt aen te wenden/op dat men het seker mach weten/ of het een begin vande Spruw zy/ dan of het een ordentlijcke geboorten gebreck zy: want als sy sterck tot de mond upt stincken/so is het niet van wegen de geboorten nature/ maer van vuyligheyd ende onraet: Daerom rade ick niet/ dat men gantsch geen achtinge op haere monden neemt/ maer ich spreke alleene van die gene/ die de kinderen so lange schaven eñ hart doen krabben/ dat haer het velleken af-getogen wordt/ daer upt de Spruw ontstaet.

Wat schade de dat de kinderen de heete moes ofte pap doet.

Sy plecht oock daer upt te ontstaen/ wanneer men de kinderen te heete pap ofte bry te eten gheeft/ daer door haer de mont verbrant wort/in onachtsaemheyd van jonge maegden/ ofte andersins van rouwe onbequame Arbeyds-luyden/ die harde vellen aen hare vingeren hebben: dewelcke aleer dat sy de warmte daer aen ghevoelen/ soo hebben sy de kinderen haer mondeken verbrand/ ende geeft dan kleyne blaerkens op de Tonge ende op de Lippen ende Wangen/ gelijck als gebrande blaren/ die quaet om te genesen zijn/ dewelcke so men daer geen achtinge daer op geeft/ so wordt een Spruw daer upt/ daerom men sorge moet hebben datmen de kinderen haer eten niet te heet inde mond geeft.

Gelijcke gewoonten de kinderen eten te geven.

Op eenige plaetsen geeftmen de kinderen alsoo te eten: men neemt met een lepel de pap upt de panne/eñ stoten voor heen de pap inde mond ende nemē daer

nae de Pap weder upt haeren mond/ende ontfangen 't so inde lepel/ende gheven het met de lepel het kindt te eten. Dese die bzanden wel de kinderen niet haestigh / maer sp krabben het met de lepel aen de lippen/ ende soo men daer op geen achtinge heeft / soo wozden daer oock blaerkens upt/ alsoo dat de kinderen daer van oock niet wel en moghen eten / ende de Spzou wozdt oock ten deele daer upt. Daerom sal men daer wel op achten dat de kinderen met de lepel niet gheschaeft en werden/ want of schoon de lepel een oud menschе/de gewent is daer met te eten / niet en quetset / soo kan het doch wel een kind quetsen die dat niet gewennet is: Is nu een oud menschе also/hoe veel te meer een teer jong kind. De lepel die schaeft oock wel op de eene plaetse ende niet op de ander/ upt het welcke / so men het niet achtet/ lichtelijck een schade volghen kan. Boozders soo warmet men de kinderen Pap wederom in Boter ofte Olp/ eñ wanneer de vettighepd boven dzijft/ ende datse die selbige met een lepel willen bovē af nemen/ so blasen sp de vettichept bovēso sterck af / dat sp daer niet eens op letten dat het de kinderen in de Oogen ofte in 't Aengesichte spzinghet: het welcke ick oock ghesien hebbe / dat de kinderen sulcke roosachtige/dicke/ blaerachtige Aengesichten bekomen hebben/datmensе achteden ende hielden voor Laserige kinderen. In gelijckervoeghen kan oock een kindt met het Dzincken-krupchtjen also gekrabbet ende gheschzubbet werden / dat het hem eyndelijck tot een verduplinghe kan dienen. Dierhalven sullen hare Moeders daer wel op letten/ ende goede achtinghe daer op gheven/ soo de Kindermaegden daer niet genoegh op achten.

Dat waer de kinderen blarighe Aengesichten bekomen.

Wanneer een kind het Bpten aende voeten ofte handen heeft/ so salmen het so warm niet houden: maer somwylen aldaer een wepnigh open legghen ende onghedeckt laten: want het heeft anders geen ruste ende kan niet slapen. Oock wassen aen de kinderen handē eñ voeten levendige Maeptjens oft Mpskens/de welcke alsmensе daer upt neemt so kraeckē sp gelijck als de Neeten/ende eten dickwils wijd ende bzeed om haer/ ende laten de menschen geen ruste hebben: die ick oock selfs ghesien ende uptgegraven hebbe: want daer is anders geen ruste te verhopen/ soo wanneer datse niet upt-gegraven ende gedoodet werden/ ende wanneer sp eenmael daer upt gekomen zpn/ so verdzogen sp dan snel/ende genesen in handen ende voeten / ende een kind dat kan daer nae weder ruste hebben. Ende wanneer de kinderen in't water ghebadet werden/so verdzencken sp ten eenemael ende sterven geheel wegh. Alsmen Alluyn ende Sout ghebzupct so waffen sp geerne daer van: maer alsmen Swavel gebzupckt so stervē sp snel. Daerom sal een Kinder-maeght ofte

Hoe een kind te doē sp/ dat een Bpttinge in handen ende voeten heeft.

Minne-

Minne-moer goede acht daer op nemen/ of het levendige Syren zijn: dan of het een Rupd is: So nu een kind alsoo een bytende Rupd ofte Syren heeft/ soo bind het in zijn Wieghken aen handē ende voeten te samen/ op dat het hem oock een wepnigh soude konnē wenden ende drepjen/ so kan het dan een wepnigh te eer in ruste komen/ ende of het gheljckewel nae de jeuckte een wepnigh smertede/ so mach het by tyden wel wat kozter weder tot ruste komen. In somma het is in desen val gheen beter middel voor de Kinderen bytinghe inde Leden/ dan een Water-bad daer eē wepnig Swavel in gesoden is/ het geneest wel so snel niet als wanneer ghy het kind salvet ende smeeret/ maer de scherpe vochtigheyd die loopt in 't Badt/ ende het heelt oock geerne daer van: maer so wanneer ghy het kind drooghe wilt houden/ soo gheneest het so dra niet. Maer wanneer ghy het van wegen eenighe oorsaecken niet baden en kond/ so legget de onderbeschrevē salve daer over/ so breet eñ wijt dat het alle rupdicheyd eñ bytachtige of smertende plaetsen wel bedecket/ eñ laet het allesins twee dagē daer overleggē aleer ghy het daer af neemt/ want het trecket zijn gedeelte daer upt/ wendet het kind zijn smerte ende de Mpten die stervē oock daer onder/ dit hebbe ick oock aen mijn eygen kinderen ghewis ende opzecht bevonden.

De kinderen hebbē oock dickwils scherpe Brand-blaerkens die seer branden met groote pyne/ die rade ick niet datmense selven laet verdozren ende berooven/ want sy zijn van wegen de brand seer pijnlijck: maer desse navolgende Plaester daer overgelept/ is seer goet daer toe: Neemt een wepnigh Was ende Harst elck evenveel/ en een wepnigh Olp daer toe/ ende laet het met malkanderen in de warmte smelten/ strijckt daer van een wepnigh op een doeck/ leght het daer over ende laet het een dach daer op leggen/ ende of daer al eenige matery onder quame soo schadet doch gantsch niet/ want het wozd daer van seer lenich alsser materi onder lept: Ofte neemt een Honich-plaester ofte een wepnig Olozi ende Ongel/ want het is allesins beter dan als men 't laet bloot staen. De kinderen hebben oock dickwils de Met-eter/ het welcke een onrustige bytinge is aende Rugge tusschen de beyde Schouderen. Ende op dat ick die soude konnen helpen/ soo heb ick se inde Bad-stove genomen/ ende wel daer in bewarmen laten/ daer na heb ick se de Rugge met wat Honich gesmeert/ doe begonnen daer swarte Wozmkens upt te kruppen/ die ick alle te samen met een Scheer-mes af-gesneden hebbe/ ende als ghy dat twee ofte dziemael gedaen hebt soo gaet dat byten ten eenemael over.

Scherpe Brand-blaerkens der kinderen/ eñ der selver genesinge.

Met-eter/ wat het zy ende hoe te verdzyven.

Dickwils so smarten de kinderen oock tusschen de Beenen/ onder de Armen/ ende aen het

Smarten der kinderen.

Hoe eenige luyden dat bejegenen.

Recht Cure des smartens.

Quade druppende oogen der kinderen.

Maerstken/ende wanneer sy dan het water van haer laten loopē/ soo maeckt het vast veel smartens ende bytet seer. Om dit voor te komen soo nemen eenige luyden wat Carpy ofte Kavelsen van doeck/ende legghen dat tusschen de beentjens/het welck niet kan schaden/doch 't is nae dat de wiecken gemaeckt werden: want eenighe die schavense met een Mes van 't doeck/ 't welck niet nut is: maer eenige die ravelense van een doeck/ dese zyn beter dan de voorighe/ dewyle die te sachte zyn eñ seer aen-kleven / daer doch de gheplupste so seer niet aen-hangen ende kleven. Eenige nemē Wyn ende wasschē daer mede de kinderen op de smartende plaetsen. Eenighe nemen warsch water ende wasschense oock daer mede/het welck my dunckt beter te zyn/ dewyle het minder smarte aenbrengt als de Wyn/ ende na datmense gewasschen heeft/ soo salmense wel af-droghen / ende dan een repne suyvere Oughel warmen/ ende met de selvige de plaetse alsoo bestrycken ende warm salven / al waer dat de pisse kan by komen ende henen loopen. Daer toe is oock het Gitze natze Salfken seer goet/ gelyck als oock de witte Salve van Blywit inde Apoteken gemaeckt/ aldaer gestreecken/ het weeret seer de felle bytinge van de Wyne / dat het alsoo zyn kracht aen de verseerde ende opene plaetse niet volbrenghen mach / ende heelet geerne daer van. Maer op dat dese uyterlycke geseyde middelen / dies te beter moghen helpen / soo isset seer van nooden dat des kinds moeder/ haer in eten ende drincken ordentlyck/volgens de Curen regel/ houde/ ende sal dierhalven wel in acht nemen datse gheen scherpe kost en etet / ghelyck als Pekelharingh / inghesouten Krupdt / ghesouten ofte gheroockt Vleesch/ ofte eenighe Specerven van Peper / Gember / ofte pets anders dat ghesouten/scherp ofte heet is: want dit alles maeckt de pisse noch veel scherper ende heeter / ghelyck als oock de oude scherpe Wyn/ op dat des kinds Wyne daer van oock niet scherp noch sterck werde / want gelyck als het kindt van des Moeders melck ghespyst ende ghelaeft word/alsoo plecht oock daer na het kind genatureert ende ghestelt te zyn. De smartinge gheneest oock geerne int Badt/ ende dat is oock op 't aller beste.

De kinderen bekomen oock dickwils quade Oogen/alsо dat haer wel het klare water daer upt druppet/ende oock wel datse sweeren ende toekleven. Dan is ghemeenlyck 't gebruyck dat de Moeder de melck inde kinderen ooghen laet druppen/ het welck ick oock rade: Maer waerschouwe daer-beneven de Moeder Wyn/Knoflooch/ Peper-wortel/ ofte Mostaert/ ofte eenighe scherpe kost sal eten of drincken. Wanneer nu de kinderen dat heldere klare water upt de oogen loopt / so isset veel pynlycker ende ongeneeslycker als

als het sweeren/ want het sachte sweeren der Oogen en is niet schadelijck/ maer een nutte reyniginge des gantschen Hoofts ende der Herssenen. Maer dat klare scherpe water is niet seer dienstelijck/ want het geeft langhe duerende schaden. Ende wanneer het kind sulcke quade Ooghen daer van bequam dat het gheen meer het Baeckeren verdraghen konde / soo sal men 't niet veel quellen om de Ooghen op te doen / het ware dan dat het water inde Ooghen ophielt ende op-drooghde/ soo salmen het alle daghen tweemael op doen/ ende trecken de Oogeleden open / maer niet teghens het vyer / dan alleen in duysteren/ ende of schoon het kindt in een duystere plaetse leydt / so sal doch zijn Aenghesichte noch meer na de duysternisse gekeert worden. Men sal oock gheen wittigheydt by hem laten hanghen/ want het schadet de Oogen seer heftigh: Insonderheyd schadet het vyer ende 't licht inde Oogen/ als de kinderen daer nae geset ofte gheleydt worden/ ghelijck als oock alle andere heete Baeckeringhe/ se zijn dan soo als sy willen/ het schadet haer niet alleene in 't ghesichte/ maer brenget haer daerby oock groote smerte.

Alles wat schynende is sal men vande quade Oogen wech doen.

Daerom rade ick een yeghelijck dat men een yder kind/ dat sulcke scherpe vloeden inde Oogen heeft / gantsch wel versorgen ende bewaren sal/ dat geen hette en beschijne/ het zy Sonne ofte Mane / Dach / Pyer ofte Licht/ ofte eenighe wittigheyd/ dat hem in geenderley wijse een witte Muur/ Style/ noch Solder beschijne: Insonderheyd so de Sonne daer op schynet. Ick hebbe het aen mijn Oogen selve ervaren/ wat pyne dat de heete schijnselen de selvige aen-brengen: Want als ick op een tijt de Hooftpyne hadde/ ende dat ick de Oogen open deed/ op sulcken plaetse daer de vensteren open stonden / ende dat ick aen een (hoewel niet seer witte / maer) nieuwe Muure sach/ende meende dat de vensteren (die my onwetende gantsch open stonden) toegesloten waren/ doen schoot my de witte glantz alsoo sterck inde Harssenen/dat ick meende/ dat my mijn leven lanck gheen meerder pyne noch smerte aengekomē ware/ daerom ick oock een yder verstandigh mensche hooghlijck wil vermanen/ datse het selfde inde jonghe kinderen oock willen gelooven/ eñ medelyden met de selvige hebbē willen/ ende laten de kinderen het Baeckeren geensins inde oogen schynen/ tot dat haer de Oogen wederom ghenesen zijn/ ende de Hooft-pyne over zy. Ick hebbe ('t is waer) aen mijn Lijf veel sieckten eñ kranckheden uytgestaen/maer noyt gheen kranckheyd noch meerder pyne uytgestaen als de Hooft-pyne. Alsoo dat ick door groote pyne ben gedwonghen gheweest / om my mijn slincker Pols ofte Slaep-Ader aen stucken ende af-snyden te laten/ het welcke my alle Chirurgijns ende Scheerders/ mijn

Felix Wurtz brengt zijn yegē exempel voort / om te betuygen wat groote pyne de quade

Ooghen in hette lyden moeten.

Groote Hooftpyne kan gheen hette lyden.

Felix Wurtz laet in zijn groote Hooftpyne de slincker Pols slaen en stucken snyden.

mijn Huysvrouwe eñ alle goede vrienden ernstlijck gheweeret hebben/ eñ hebben alle houwende ende steeckende geweer voor mp geberght ende wegh genomen / ende lieten oock niemand voor mijn bedde komen/die met mp spreecken ofte pets met mp konden handelen / dewyle dat een yder vreesde dat ick mp selven beschadigen soude/ van wegen de groote ppne die ick leed.

Als ick mp aldus seer beklaeghde ende alle Chirurgijns goede meesters eñ goede vriendē/ om hulpe ende raed aenriep/ ende badt datse mp doch de Pols-ader aende slincker zyde/ aen de slaep van 't hooft / wilden af-snyden : ende dat roepen ende schreyen thien dagen lang alsoo gedurigh dreef/ alsoo dat alle die mp hoorden / meenden dat ick het maer upt onghedult dede/ ende dat niemand daer in consenteren wilde / tot dat ick met op en yield te klaghen en te kermen / op dat hem doch eyndelijck pemand over mijn klagen erbarmen soude : Doen geloofden mp mijn vrienden oock ten laetsten/ ende beloofden het/ soo hem pemand wilden onderwinden / dat hy het wilde doen ende mijn raed volghen : Doen danckte ick God ende den menschen dat mp de Slaep ende de Pols-ader/ soude af-gheſneden werden / ende dat de Hoog-geleerde/vrome ende eerlijcke man

D. Coenraet Gesners raet.

D. Coenraet Gesner mp ende de mpne oock een troost gaf/ende 't selfde toeliet datmense mp souden af-snydē/ daeromme ick Godt voor al eñ hem van niens bedanckte / dat hem Godt de Heere dit inde sin gegeven hadde: doen worden ick gevraeght hoe dat ick mp schicken wilde in het Bloed-stempen / ende inde sneede/ende als ick alle de Meesters die by mp waren aenwees / op wat wyse dat mijn lieve Swager en familiare Johannes Waser doen soude/ doen nam hy het in ernst by de hand/ als ick hem twee sneeden Consenteerde/ ende dat hy hem nae mpnen raed / met t'samen alle de Meesters / in by-wesen der menighte gerustet hadde/ lieten sy mp in't bedde over eynde sitten/doen dede hy de twee sneden inde Slaep-ader / dat het na de gedane sneden seer sterck ende ernstelijck bloedede / eñ so haest als ick gesneden was/ ende dat het Mes noch qualijck nederghelepd was upt de hand/ doen werd terstont mijn saecke veel beter als te voozen: voor het welcke ick als noch Godt de Heere bedancke / want ick ontquam van alle mpne ppne/ ende van die tijd af dat ick verbonden werd / nae aen-legghen als ick bevolen hadde / is mp daer na niet een droppel bloeds ontloopen / ende is alsoo wederom toegeheelt/ ende hebbe daer nae een ghesonder Hooft ghehadt/ als ick te voozen mijn leven lanck ghehadt hadde/ soo lange als mp gedencken mach: daeromme ick Godt almachtig als noch Lof/Eer ende Danck segge/ Amen.

Johan Waser snijt zyn swager Felix Wurtz / in tweesneden de slincker Pols af.

't Bloeden der verwonde Lucht-Ader.

Eynde van de Hooftpyne/ na de afsnydinge des Luchts ofte Pols-Ader.

Edlijcke

Etlijcke Landen ende Luyden hebben die gewoonte, datse de kinderen in Luyderen winden, ende in Wiegen leggē: eñ waer in sy, dies aengaende, feylen of recht doen: ende hoe dat te helpen.

HEt is op sommige plaetsen sulcken gebruyck / datmen de Kinderen / alsmense wil te slapen leggen / datmense dan op een Tafel op een Kussen legget / ende nemē daer na gewevene ofte schoon gesoomde linnen banden van een handbreet / ende bewinden het Kind in zijn windels / oock selfs de armen beneven de zyde neder / ende beginnen van boven neder het Kint te binden tot beneden toe: maer eenige doen recht anders / ende beginnen van beneden op te bindē tot boven toe / ende varen alsoo voort tot datse bovē uytkomen / daer maecken sy een strick inde windels over malkanderen / als of men op 't alder vlytigste een stuck kostelijcke Waere in-binden ende packen wilde: welck binden my seer wel behaegt / ende dunckt my vast goet te zijn ende bequaem / beyde voor de Kinderen eñ de Moeder / indien het slechs niet te stijf gebonden is / ende wanneer sy dat Kind alsoo eenmael gebonden hebben / soo binden sy het dan noch eenmael inde Wiege.

Maer op eenige plaetsē neemt de Minnemoer het kint op haer schoot / ende neemt eē eynde van een wollen doeck / ende winden het Kind alsoo ten eersten in zijn Luyderē met kleyne windelsen / op datmen oock de handen ende armen aende zyde nederwaerts bewindet / ende beginnē van boven aen te winden tot beneden uyt: het welcke my bedunckt so goet niet te zijn / als of men de boven gesepde breede gewevene banden gebruyckten / dewyle sy anders lichtelijck geerne over hoop te samen sonden rollen / ende maken de Kinderen onrust / ende zijn oock dicker als de gewevene linnen bandē / daer van ick oock daer nae noch breeder schryven wil / wat schaden dat de Kinderen daer uyt ontstaen souden. Ende na datse (als gesept is) het Kind gebonden hebben / soo binden sy het oock wederom inde Wiege gheliick als andere plegen te doen.

Etlijcke nemen haer Kinderen / als sy die te slapen willen neder-leggen / soo winden sy het in de windels / ende legghen het alsoo ongebonden inde Wiegen / ende nemen daer nae een stuck van een wollē ofte linnen doeck / ende binden daer mede de Wiege van gat tot gat wel dicht eñ sterck toe over het Kind / want als sy het sachte eñ weeck binden / so soudē sy niet gewis noch seker zijn / dat het kint inde wiege sonde blyven leggen / gheliick als dese zijn die het Kint (gelijck als boven tweemael gesepd is) tot beyde plaetsen zijn gheweut te binden / te weten / so wel buytē de wiege als binnē de wiege / want sy binden het oock noch eenmael inde wiege so wel toe / als of sy het te voorzen niet eens

ghebonden hadden: maer het kind moet niet te hardt toegebonden zijn/ als de bovengeseyde doen/ die wel een kind gheen meer binden dan wanneer het inde wieghe komt/ ende nedergheleyd word: maer sy bindent dan so sterck over zijn Hart ende Borst/ dat het qualijck een oud mensche soude konnen verdragen. Maer ick houde het inder waerheyt daer voor/ dat dit binden seer schadelijck zy/ want het plecht een groote pyne ende anghst in den slaep te causeren/ ghelijck als daer boven geseydt is van het slapen op de rugghe.

Vande Kinderen die krom ende lam van Moeders lyve komen.

VOorders begheeft het hem dat een kind geboren wort met kromme voeten/ die over malkanderen getrocken zijn/ also datse van noots wegen op de Enckelen gaen moeten/ eñ lam zijn van moeders lyve aen/ ende dat soude daer uyt ontstaen gelijck alsmen gemeenlijck plecht te seggen/ van verschricken/ van gesichten/ ofte verwaerlosinge: het welcke ick dan de Minnemoeren laet verantwoordē. Nu seytmen gemeenlick van dit gebreck dat het niet te helpen zy/ ende dese reden komen over een met het seggen/ alsmen spreeckt/ niemant maekt ofte buygt hem selven: Met dit geklap maecktmen nalatige ende trage luyden die dan seggen/ so het my niet en vordert wat ick met mijn arme kromme/ lamme Kind beginne/ wat wil ick dan lange vergeefse kosten ende moyten daer aen wenden: Maer dit is een boose ende onwaerachtighe reden/ dewyle dat het sich inder daet selfs bewijst/ dat het also niet en zy/ ende dat ick dese saecke met een by-spel verghelijcke/ want menig mensch heeft van zijn eygen Boom ghegeten/ die hy uyt een Saetjen ofte Koorntjen selfs gesaeyet ende op-getogen heeft: Jae ick hebbe selven ghegeten van de vrucht ses jaren achter een/ dat van een seecker Saetjen is gesaeyet geworden. Also isset in ghelijcke wijse met de lamme Leden gestelt/ dewelcke ick selven alsoo gemeestert hebbe/ dat ickse selven oock wederom hebbe sien recht worden. Ende hoe wel dat ick de waerheyd segge/ so sal niemand die sulcx aen zijn eygen kind wedervaert/ naclatigh zijn/ dat hy gheen raedt by ymand vraghet/ dewyle datter vele (soo 't niet alle is) gheholpen konnen werden/ ende of men een kind niet alles ten vollen helpen kan (gelijck als men dan geerne soude willen sien ende begeeren) soo kan het doch vele verbetert werden: het welcke ick met eenighe oogenschijnlijcke Exempelen bewijsen wil. Ick heb een Nieu-geboren kint verbonden/ ende met spalcken soo gheordineert/ als my dan docht bequaemlijck te zijn/ het welcke gantsch ende geheel van moeders lyve af de voeten over malkanderen gehaspelt hebben/ ende

Gelijckenisse.

Men sal aen eē jonggeborē kint niet vertwijffelen/ maer om goede hulp ende raedt uytsien.

Exempel.

ende op de buytenste Enckelen stont/ dese heb ick meer eñ meer zijn voeten verbetert / tot datse hem weder essen ende recht geworden zijn/ alsoo dat het stont ende recht ginck als een ander mensche.

Men sal geen krom Lidt breecken / maer slechts wederom te rechte brengen.

Ick hebbe oock kinderen genesen/ dewelcke de Duymen ende andere Vingeren meer/ eenighe jaren inde Hand hadde leggen/ende hoe die selvighe weder uytgebonden/ende evenwel niet gebroken/ als men gemeenlijck seyt/ mē moet haer de Ledekens eerst weder breken/ want het is niet waer dat mense breecken moet/ende die alsoo spreeckt/ die gheeft in 't binden zijn onverstant ghenoeghsaem te kennen/ want sy behoeven niet ghebroken: maer een sachte ende ghestadige slechtinghe. Want soo ghy met sulcke saecken het kind eenighe pyne aen doet / soo vertoornt ghy het Lidt alsoo machtigh / dat zijn saecke booser ende pijnlijcker is als te vooren. Daeromme is mijn raedt dat niemandt sulck breken sal versoecken/ende oock niemand toelaten dat hy het wrevelich doet: maer die u sulcke aenwijsinghe doet/ dat ghy bekennen meught dat het sonder alle pyne gheschiet/ ende dat het alsoo geholpen mochte werden/die selve die volgt. Maer die het Lidt eerst wil stoven/ baden/ smeeren/ salven/ ende diergelijcken versoecken wil/ die maeckt het kint zijn Lidt eerst weeck / dat ter contrarie stijf ghemaeckt sal werden. Want als de kinderen Enckelen/ Kuyen/ Voeten/ Vingeren/ ende wat diergheljcken meer soude mogen zijn/ soo hart ende onghestalt zijn/ alsoo datse eerst soude moeten salven / stoven ende verweecken/ soo mach dan dijn Medecynen niet beschietē. Daerom spreeck ick niet van alle geboorten / maer alleene van die/ die te helpē sullē zijn. Daeromme hebt acht daer op wat soorte dat te verwinnen zy/ als/ namelijck/ wanneer sy haer tamelijck geerne buyghen ende wendē na die plaetse daerse behooren/ alsdan so zijnse op haer behoorlicke plaetse te binden/ te heelen ende te heften: want als ghyse schoon veelmalen buyget ende wendet/ soo helpt het doch niet genoeghsaem: maer so ghy het Lidt bindet soo helpt het te beter / want de Wasdom des menschen brenget de genesinge voor haer/ ende niet het buygen ende rechten. Maer doch wanneer ghy het buyget ende slecht maeckt/ so isset goet ende recht/ maer het setten ende legghen moet oock daer by zijn/ so mach het eene dat ander de hand bieden/ ende de tijd brenght also de wassinghe oock met hem/ want als het al in een weecke/ maent/ ofte vierndeel jaers weynigh brengen mach/ soo brenght het doch dickwils in een geheel jaer yets volkomens/ daer by de gewoonte dan de volmaecktheydt inder tijd voortbrenght. Maer hoe dat ghy de kromme Leden rechten ende binden sult / dat is my niet mogelijck alles in mijn Schryven te vervaten: maer

Welcke kromme Leden van geboorte af te wenden.

Hoe het verbinden aen de kromme Leden aengestelt sal werden.

ghy moet selfs achtinghe daer op nemē ende sien wel toe waer dat het behoeft / ende hoe 't met de spalcken ende windelsen hem sal willen schicken / want daer stillē geen spalcken te na mogen aenleggē/maer wel sachte: oock moet het niet te hart gebonden woꝛdē/want als het te hart gebonden werde dat het kind daer van schꝛeyde ende pyne hadde/ so houd van stondē aen op/ ende bind wat sachter ende weecker/ want so daer pyne by ware/ soo soude wel lichtelijck een groote schade daer upt werden. Dierhalven so bindet dat Lidt sachte ende weeck toe / nae dat het dan met een Lidt gheselt is/ want een Doet moet stercker gebonden zijn als een Hant/ also oock een Hand kan het beter verdꝛagen als een Vinger. Also gaet het deurgaens in alle Leden: want hoe het Lidt grooter is / hoe dat het dat sterckc binden te beter verdꝛaghen mach/ ende daer-en-teghens hoe dat een Lidt klepnder is / hoe dat het minder binden verdꝛaghen mach. Dit selfde sult ghy gants eygentlijck waernemen / ende besonder daer op letten wanneer daer pyne/ roodighepd ende smerte / gheliick als oock blaeuwighepd ende bolligheyd in een Lidt komet/ ofte gheswel met hette/ ende sulcke toevallen meer / soo isset seer schadelijck: want ghy hebt het te hart ghebonden/ende daeromme so moet ghy het terstont weder op binden/anders soo hangt het kind zijn gesonthepd daer aen/ ende oock wel kꝛort daer nae het leven / want het mach gantsch geen pyne verdꝛaghen/ daer op sult ghy eygentlijck wel letten. Dierhalven is dit mijn getrouwe raedt dat ghy niet te hardt daer mede omgaet / maer ten eersten vlytigh ende sacht verbindē is best/so kond ghy mercken/ gelijck als m 't eerste verband/ hoe dat het hem schicken ende tieren wil / ende oft ghy voꝛders sult voꝛtvarē of niet: want daer en is met dese saecke also niet strackr voꝛt te varen/ gelijck als het in een Fracture moet gheschieden/ maer als het hem niet seer geerne schickē wil/ so laet het na ende wendet geen mopten noch pyne meer aen/ noch voꝛ u noch voꝛ het kint: maer soo hes hem wel schicken wil/so varet voꝛt so sult ghy in kꝛorte weken de beteringe mercken/ende ghy kond het band alleslns na u behagen veranderē/ wāneer daer schꝛotinge aen is.

Welke Leden sachte of harde banden ydenmogen.

So ghy nu een kint zijn kromme Ledeken verbinden wilt/soo neemt mijn roode Plaester/ die stijf ende hart woꝛt/eñ wel vast doet kleven/ ende na dat ghy de spalcken hebt af-ghemeten/ soo neemt de plaester op een doeck gestreken/eñ slaetse op de spalcken/ op dat het daer aen mach kleven/endē de spalcken inwendig wel bedecken/ so en bꝛeeckt se niet haestig/ want de plaester houd de spalchē heel/ gelijck als een ghestriemde Sadel gelijmt woꝛt: Daer na snydet de plaester af/ so langhe als het tot de spalcken upt loopt/ eñ bestrijckt

dan

dan dese plaester oock een wepping aen de spalcken/ gelijck als wanneer ghy een Fracture verbinden wilt met de bestreecken spalcken/ende leght daer na een plaester op dat selve Lidt / ende doch niet gheheel te samen over malkanderen/ gelijck als ick in mijn tweede deel vande Chirurgie inde Been-breucken geraden hebbe: maer in de Fracturen moet het wat minder te samen gelept worden als in dese Ledekens/dewijle dat dese Ledē niet en swellen noch verteeren/wanneer ghyse recht/ dat is: niet te hart noch te sacht aen en treckt/ want het is veel beter datse een geheele weecke te sachte als een upr te hart gebonden zijn. Nae desen so legt de spalcken soo als ghyse af-gemeten hebt/ na u believen/ende ghy en behoeft geen meer dan twee spalcken / ende gantsch niet drie/ vier ofte noch meer/gelijck als wel noodich is in een Fracture. Ende dan soo bind hem dat Lidt allesins nae dat het hem in 't wenden schicken wil/na u behagen/ende laet het also thien ofte veerthien dagen verbonden/na dattet u goet dunckt. Ghy behoeft hier beneven u geen toeval te besorghen/ wanneer ghy het niet te hardt noch te ontijde verbindet/ maer doet als ghy te voren ghedaen hebt: maer soo het hem verandert heeft / so meught ghy oock met u spalcken ende windelsen veranderen na u behagen/want ick en weet bykans geē Handwerckinge te beschrijven / daer ick u minder aen-wijsen kan/ hoe ghy u met de windels ende spalcken sult toerusten/ houden/ ende draghen/ als even juyst in dese saecke / dewijle het my niet wel mogelick is. Ick hebbe het wel veel geoeffent/ eñ het is my daer mede wel vergaen / Godt zy gelooft ende gepresen in eeuwigheyd/Amen. Voorts soo is de gantsche handel in dese naevolghende Rijm-versiens begrepen.

Hebt acht bind niet te hart het Lidt/
Gelwis u dan geen schaed geschiedt.
Laet u de tijd gantsch niet verdrieten/
't Sal met der tijd seer wel beschieten.
Met leggen/setten hebt goede acht/
So word het kromme Lidt recht ghebracht.
Laet niet na maer weest willigh/koen/
't Lidt wast dan recht als een Tacke groen.

Van de kromme Beentjens de welcke uyt achteloosheydt der Kinder-maeghden, qualijck geleydt, verstuycken, met hare Cure.

Ick hebbe oock rechte ende gesonde Kinderen gesien van Godt geschapen / ende also van menschen gheboren / die niet te min kromme ende lamme menschen ghewoorden zijn aen haere Beenen/ende zijn oock nimmermeer weder gesont gewoorden / ende hebben my oock ten deele de Minne-moers ofte oock de Moeders selven aen-gewesen/ hoe dattet met haer vergaen is geweest. Ende ick selfs hebbe oock dickwils een kind doen neder-leggen eñ van nieus weder toe-binden laten/op dat ick sien mochte hoe dat sy het gebonden

hadden / daer sach ick dan wel waer in datse ghemist hadden / ende insonderheyd met het binden / daer van ick daer boven geseydt hebbe: want als sy het op de schoot met de smalle eynden verbonden hebben / soo leggen sy hem met een in de wiege de kinpen te samen / ende leggen eenighe dicke kussentjens daer tusschen / ende willen Godt zijn geboorte niet laten blijvē / so als hy die geschapen eñ gefoormeert heeft: maer willen noch veel rechter ende schoonder kinderen hebben / ende dewyle dat sy uyt onverstant rechter willen binden / so binden sy het krom ende trechē de banden hart ende stijf toe / alsoo dat het kind geen ruste hebben kan / maer het wendet ende dreyt hem soo langhe tot dat het een weynigh kan los worden / ende wasset als dan het kind als een jonge Twijge daer henen / alles nae dat het is ghebonden geweest. Maer het is wederom redelijck wel te helpen / want ick hebbe oock mede de kinderen / die soodanich ghebonden zijn geweest / met de hulpe Godes wel ende recht ghebonden / die wel sesthien jaren oudt ende daer boven geweest zijn: want soo langhe als sy noch in haer wassende jaren zijn / soo moghen sy noch in haer gaen ende staen / ende in alle hare wercken wel verbetert worden. Wanneer men nu de kinderen met stercke banden recht wil binden / soo werdense dan krom ghebonden / maer gheen mensch wordt rechter aen zijn lijf / ende niemand wasset rechter op / als die ghene / die inde wieghe vyy ende onghebonden laet legghen aen handen ende voeten. Daerom raed ick u / dat ghy gheen konste wilt dryven in 't legghen ende binden aen u kinderen / het zy dan datter een mis-ghewas by ware / daer neemt dan een Erbaren Meester tot een Raed-ghever / die sal 't u wel segghen waer inne dat ghy mist / ende hoe dat selvighe te verbeteren zy / ende volghet niet een yder zijn raedt ende goet duncken. Daer op so segghen eenighe armen / &c. eu segghen ick moet dat kindt wel hart toebinden / want het heeft gantsch rupdighe voeten / ende als ick het niet stijf toebinde so wrijft ende krabt het zijn voeten / alsoo dat het daer nae seer lydigh smertet / ende kan gheen ruste hebben. Maer andere / die het gantsch niet binden konnen / die segghen: Jae als ick het al schoon stijf binde soo slupt het my doch uyt de band / daerom moet ick het alsoo hardt bewinden: dese luyden hebben gheen achtinghe op 't ghene sy in dese saecke doen / ofte oock souden doen / ende begeeren oock niet eens een oude Minne-moer daer over te bevragen / ofte een verstandighe vrouwe die schoone rechte kinderen heeft op-getrocken / hoe zy haer hier inne bequaemlijck sullen reguleeren: maer sy varen alsoo ghestadigh in haer oude boose meeninge ende ghewoonte voort / ende binden gestadigh de kinderen met

Wat menschen krom ofte recht op-wassen.

hare

hare Scheenbeentjen te samen/ soo datse eyndelyck niet alleene krom/ maer oock gantsch lamme kreupelen van haer maecken. Daerom is myn ghetrouwe raedt/ dat men de Kinderen niet soo sterck boven om bewinden/ dewyle dat haer soo vele anghst ende leedt toeghevoeght wordt/ van weghen het sterckte binden om haer Hart ende Borst.

Voorders soo waerschouwe ick alle Moeders ende Minnen/ datse de Kinderen so sterck niet en willen neerwaerts upt-winden/ op datse in't staen ende gaen niet krom noch lam werden. Dierhalven soo besiet een yder wel toe/ wat dat het middel hier inne zy: Want soo ghy het Kindt al boven sterck toebindet/ende ghy laet de Schouderen bloodt ende onbedeckt staen/ soo iffet een jonck Kindeken een groote schade/ want zijn Sweetgaetkens zijn van weghen de teere Huydt noch meer ende wijder open/ als aen een oud menschе/hier door wort het Kind niet alleene een/ maer veelvoudighe schaden toe ghevoeght: Dewyle het hem niet alleene in zijn Jonckheydt wee doet de gantsche nacht: (Insonderheydt wanneer het des Winters sterck Vriest) om alsoo aen't Boven-lijf bloot te legghen/ maer het Causeert oock inde volghende Jeught ende Ouderdom veel Catarreuse vloeden/ swaere Armen/ ende lammigheydt in de Handen/ Schouderen/ Ellebooghen/ ende het bovenste deel zijns Lijfs/ het Hooft/ de Senuwen des gantschen Lijfs/ de Ooghen/ Gehoor ende de beweginghe des Rug-graets: Daer komt oock nerghens anders soo vele menschen klachten van daen/ aen-gaende de Lammigheydt/ die soo seer ghemeen is/ dan alleene van dese ende andere bevriesinghe/ ende verkoudinghe der Aderen meer/ insonderheydt de jonge luyden.

Hoe veelderley schade een kind toegevoegt weert/ wanneer men't boven ongedeckt inde Wieghe laet leggen.

Maer op dat doch eenmael dit veelvoudighe quaedt/ ende dese menigherlepe schade des lijfs/ voor ghekomen ende ghweeret mochte werden/ soo is myn ghetrouwe raedt dat men de Kinderen haer Kapken ende Mouwekens aen malkanderen maeckt/ want als schoon het Kapken op't Hooft besonder is/ ende dat de Armkens oock besonder zijn/ soo is doch de mensch op de Schouder noch niet bedeckt: Maer wanneer het Kapken ofte Huysken op het Hooft/ ende de Mouwekens aen de Armen allerweghen aen malkanderen genepet zijn/ ende als een kleedt is/ dat pypse ick aldermeest/ ende of schoon een Kindt zijn Hand upt de Wieghe trock/ soo blijft hem doch zijn Armē ende Schouderen bedeckt. Ende op dat oock het Kindt over zijn Herte ende Mage wel bedect zy/ so salmen hem voor de kleederen so wijdt makē/ dat het wel over malkanderē slaet ende over malkanderen

Beschrijvinghe van eē bequaem nutlyck kints kleedt inde wiege ende op't groote bedde.

ren gaen kan. Dit dunckt mp is een rechte kinder-kleed inde wiege ende op 't groote bedde/ ende alsso behoeft men de sterche banden boven om 't lijf gantsch niet meer/ eñ zijn alsso op 't meeste gedeckt / ende voor de koude bewijd. Ende op dat ghy ooch de Voeten soo sterck niet en sult behoeven te binden / soo neemt noch een windels / ofte maeckt de eerste windels so groot ende langh / op dat ghyse het kindt tweedubbelt over de voetē winden meugt/ eñ tusschen de Enckelen wat linnen leggen meugt/ op dat de Beenen ende de Enckelen niet te samen komen mogē. Wanneer ghy het dan doch met toe-binden wilt/ soo legget het kind doch warm/ ooch dat de voetjens niet en moghen aen malkanderen wrijvē noch stooten/ ende of het gelijckewel geschiede/ so houdet doch de jueckte ende de grindt noch ten laetsten op. Maer vermach ymand niet / alsulcke windelsen te hebben gelijck sy geerne wilden / so ghebruyckt eenige lappen ende snydet de faselē daer van/ want sy jenckē anders jonge eñ oude luyden/so sy aende huyt komen.

De quade ghewoonte de kinderen inde hoogte te werpen / wordt geschouden

Voorders so hebben eenighe luyden / die met kinderen omgaen/ sulcken boosen gebruyck/ datse de kinderen met de eene hand in de hoogte werpen/ ende met de ander handt wederom ontfangen / doch daer en volgt doch niet anders uyt/ dan datse daer nae in de slaep seer verschricken/ ende in malkanderen kruppen/dewyle dat haer de inbeeldinge van 't dantsen ende de tijd-kortinge so seer voor oogen staet/ alsoo datse meenen dat sy noch meer inde hoogte dantsen ende springen. Ende alsoo gheschiet haer gelijckerwijs als eenige oude luyden plecht te gheschieden / dewelcke wanneer sy op een gevaerlicke See ofte anderssins op een gevaerlick groot water ghevaren zijn / soo komt haer ooch somtijds inden slaep een grouwelicke verschrickinge aen / dewyle datse niet anders meenen oft datse daer inne noch rontom swerven. Eñ of schoon de kinderē daer van geen groote vreese noch dromen aen quamē/ so soude het sich veel te meer daer over verheugen/ende soude daerom wel willē datmen meer diergelijcke tijd-kortinghe met haer hielden/ ende so doende geschiet het wel by gevalle / eenen die niet meenen soude dat hem sulckx wedervaren konde / dat hem het kind in sulcken gelach ontvalt/ende verandert alsoo in een droevighe ernst. Want ick hebbe selfs een ghesien die een jong knechtjen alsso achter by de schouderen vattede ende wierp hem alsso opwaerts/het knechtken was al eenighe jaren oudt/ konde ooch wel spreken / ende verblyde hem in het spel / begeerde ooch selven meer opwaerts te varen met zyne voeten/wanneer hy neder gekomen was/ ende dit spel beviel de Vader ende het Kint voor eenen tijt seer wel / maer het geviel daer na dat het kind hem inde hoogte te verre uyt-|wingde / alsoo dat

Schimpt wil ernst hebben.

dat het zijn Vader overviel/ ende d'reyde hem in des Vaders handen omme/ ende viel ruggelinghs achter de Vader neder/ want zijn Vader mocht hem niet langer houden. Maer dese slechte tijd-kortinghe verging alle luyden die dese droevige val vernamen/ seer haestigh.

Sy worden ghewaerschout die te veel met de kinderen op d'schoot dantsen.

Etlijcke nemen de kinderen op hare schoot ende dantsen alsoo met haer/ dan steecken sy de Beentjens voort/ende stampen hoe langher hoe meer daer op. Maer hebben daer geen achtinge op/dat hare Beentjens ende de Senukens daer aen so swack zijn / datse daer door lichtelijck eenige schade bekomen konnen: Ende leggense dan daer op neder / ende wanneer sy het smorgens weder op nemen/ende dat het kind schreyt ende geen meer verdragen mach datmen 't soo hutselt/ opheft ende romtsomme draegt/dan spreken sy: ick weet niet wat mijn kind wedervaren sy / want ick hebbet gisteren varsch ende gesont nedergelept/ het is so goets moets geweest/ ende het heeft soo konnen springhen: maer nu tegenwoordigh schreyt het als ick 't maer aenroeren wil/ende gheven met der haest de ommesele de schult / daer sy doch selfs de grootste oorsaecke van zijn: Dan brengen sy het by de Meester / ende seggen: ey lieve besiet doch wat dat mijn kind ghebreeckt/ want het kan niet gaen noch staen / ende men siet daer doch niets aen/ want de eene hupt is gelijck als d'ander / ende daerom weet ick niet wat dat hem gheschiedt zy / ick vreese seer dat het erghens ghevallen mocht hebben / ofte dat het betoovert zy. Wanneer dan een getrouwe Meester seyt/dat kind is verstuyckt / gheschommelt/ of daer is te veel mede gespeelt: Dan seggē sy wederom: O neen / mijn kind is van ons niets wedervaren / ende willen alsoo haer Apenspel niet bekennen: maer soo sy het bekenden wat dat haer kind geschiet ware/soo soudemen misschien haer kindt noch wel konnen helpen. Daerom raede ick al die ghene die te raden zijn/ dat ghy gheen Apen met u / ofte ander luyden kinderen zijt/ende laet haer hare gesonthepd/die haer God gegeven heeft/behouden/eñ treckt noch en tarntse niet heen ende weer van de eene plaets tot d'ander/ van de eene hoeck tot d'ander/met dantsen/ springhet ende gochelt ooc niet met haer/ gheliick als een kat met de Mups: want wat jammer dat daer upt ghekomen is/ende hoe veel onbequame Arbeyds-luyden datter upt ghewoorden zijn/ dat hebbe ick niet dan al te vele beleeft ende gesien. Ende sulcke is my oock niet mijn outste Sone wedervaren/ dat my eñ hem/ ende alle die hem gunstigh zijn/ een jammer is om te aenschouwen/ want hy is een behoeftigh menschc gants onbequaem tot den arbeyd / ende moet sulcke blyven al zijn leven lang: alleene om die oorsaecke als ick gesepd hebbe/het welcke tot in het twaelfde jaer zijns ouders aen-

Exempel.

gehouden heeft / dat ick daer noch niet eens van gheweten hadde hoe dattet met hem ghegaen ware: maer hadden sy my dat by tijds bekend/ende staende willen houdē/hoe dattet met hem in 't springhen ende gochelen verloopen ware/so soude hy met Godes hulpe noch wel te raden ende te helpen gheweest zijn. Maer nu wil ick teghenwoordig op houden te schryven vā allerley Apenspel eñ Gochelwerck dat met de kinderē dickwils begaen eñ bedreven wort/ want wie wil het alles vertellē/ hier wordense lam gesprongen/ daer wordense so seer verschrict ende in vreese gebracht/ datmen het des nachts aen haer ghenoeghsaem bemercken kan/ die het maer slechs in acht nemen wil/ alsoo dat de Jicht oock ten deele daer toe slaen wil: hier verliesen sy haer Gesichte/ ginder het Gehoor / ende andere wonderlicke eñ seltsame Comedien rechtmen met de kinderen aen/die ick niet alle schryven en wil/op dat ick gheen loos mensche leere/ 't gene ick geerne een yder soude willen in ernst afraden ende weeren.

Veel souten werden van de kinderen verswegen/ die wel verbeteet mochten werdē/ alsmense by tyds aenwyset.

Ick hebbe wel somtijds een breucke aen een kinds Been ofte Arm bevonden/ofte oock wel een barst: wanneer ick het dan seyde / dit ofte dat is het Kindt geschiet/ soo quam ick in onderhandelinghe met haer/ ende seyde dan hoe dattet soude moghen gheschiet zijn/ aen die ghene die ten deele de meeste schuldt daer aen moghen hebben: maer dese en derfden van vreese haerder Heeren ofte Vrouwen sulcx niet bekennen: Jae veelmalen heb ick het selfs daer nae bevonden ende ervaren/ wanneer het van my is ghenesen gheworden/ dat het kint verlamt ende verwaerloost is gheweest/ ofte ick hebbe oock wel van andere luyden kinderen de waerheyt daer van ervaren. Het komt dickwils daer toe dat men niet bekennen kan wat dat het kind schort/ ende heeft doch even wel schade ontfangen van een ander mensche/ ende hebbe ten laetstē daer op gelet/ dat die gene die het soo naerstig tegen-gesproken heeft/ ende gheseydt het kind is niets wedervaren/ maer het is van hem selven also geworden/ daer heb ick dan dickwils aen bevonden dat hy de meeste schuldt gehadt heeft aen het kind / ende hebbe het daer na dickwils van hem selven ervaren/wanneer sy menighmael selfs niet hebben konnen swygen/ als sy de beteringe sagen. Men draegt oock veeltijds de kinderen omme dewyle datse noch jong zijn / dewelcke dan lichtelick ende haest sulken schade wedervaren kan/ die nemmermeer te helpen is.

Maer op eenighe plaetsen draeghtmen de kinderen in de Swachtelen ende Tafel-lakens ofte Mantels / het welcke my dunckt goet te zijn / ende ick hebse oock ten deele selfs tot Bamberch ende Phortsheym alsoo om malkanderen ghedraghen/ ende ick achte dat de kinderen alsoo de minste schade geschiet/

Hoemen de kinderen op etlijcke plaetsen plecht om te dragen / eñ wat dat het beste eñ seeckerste dragen is.

schiet / dan alsmense soo slechts op de Arm neemt / dewyle datse dan also tweesins sitten / ofte de heyloose kinder-maegden niet sense heen ende weer slingeren / daer uyt lichtelijck een groote schade ontstaen mochte. Ick selve hebbet aen kinderen ervaren / die ick my niet heb derven aen-nemen: want ick wiste wel dat niemand dit ghedaen soude willen hebben / ende niet te min sach ick wel dat het kindt zijn Rug-graet aen twee gebroken ware / ende dat de grade ofte wervels van malkanderen geruckt / ofte soo veel gheweecken waren / datmense nemmermeer weder op malkanderen behouden mochten. Wanneer dit in eenmael geschiet is / soo werden sulcke luyden daer uyt / die daer na gebogen gaen dat het hooft tusschen de beenen wassen wil / ofte sy hincken op beyde de zyden: Dit alles gheschiedt als de kinderen vande luyden so rontsomme ghedraghen werden / die haer niet achten. Daeromme zy gewaerschout / dat ghy geen kind te vroegh op-neemt / om dat selfde rontsom te draghen / tot dat ghy hem zijn Rug-graet ende Senuwen wat verstercket / het sy dan saecke dat het een verstandigh mensche ware / die wel wiste hoe men een kindt draegen soude / ende die de handen niet van zijn Rugge en houde: ende wanneer al schoon sulcken mensche / die wel sorghvuldigh is / het kind draeget / so geschied het evenwel noch by alle ghevalle wel / dat het kind een swingh / ofte een verruckinge in zijn Ruggetjen bekomt / daer groote swarighedt uyt volgen kan. Somtyds gheeft men een kleyn swack Maeghdeken het kind te draegen / ende als dan het kindt achter over buyght / soo mach het Meysken sulcks met alle haer macht niet beletten noch voorkomen / het welck de kinderen oock somtyds schade geeft.

Wat uyt het onordentlyck draghen de kinderen toe komen kan.

Men draeght oock de kinderen ghemeenlyck maer op een Arm (als / namelijck / die maer geleert hebben op de rechter zyde te draghen) ende verwisselen also het kind nemmermeer van de rechter tot op de slincker Arm / ende wederom van de slincker tot op de rechter Arm / het welck dan oock de kinderen seer schadelijck is / want ick heb 't bevonden / wanneer een kind ghestadigh op de eene zyde ghedraghen wordt / soo lepd hem ghedurigh het eene Beentjen naerder aen 't lijf als het ander / ende wasset daervan oock slim / gelijck als een tackjen dat men aen een Boom recht ofte krom buyghet. Daeromme sal een kind in 't draegen over gewisselt werden / huyden op de rechter haest wederom op de slincker Arm / en behoort nemmermeer op de eene zyde alleen gedragen te werden.

Men salde kinderen niet alle tijdt op een zyde alleen dragen.

Wat schade de daer uyt volgen.

Sommige Moeders hebben in 't ghebruyck datse haer kind by tydts in een Stoelken / dat daer toe gemaeckt is / leeren sitten: Sommige geven 't een oud kint in syn schoot: andere die on-

Hoe men in 't sitten der kinderen doen sal / en waeromme niet het sitten der kinderen niet te haest stoort.

Wanneer de kinderen op de Armen te draegen zijn.

derstaen 't met windelsen in een tobben / het zy dan soo als het wil/ick rade het niet dat ymant hem verhaeste zijn kind te doen sitten/ dewyle dat een kind seer swaer is van boven-lijf meer als beneden/ ende moet dierhalven aen zijn Rugghe seer swaer dragen: oock soo hebben eenige kinder veel swacker Senuwen aen de Rugghe als het ander/ daeromme raede ick niet datmen de kinder te vroog ende al te tydigh in een stoelken/ ofte op ander wijse laet sitten: Maer in de wiege te schoren/ ofte op een kussen aen de Haert daer het seker leydt / is gewislijck het beste. Ende alsmen met een kindt vry wat langhe beydet/ soo kan het met zijn kracht een ander kind voorby loopen/ dat te ghelijck heeft sitten konnen: gelyckerwijs als een in-ghe-entet Roeytjen dat te vooren gesettet is/ ende eerst over een jaer geentet word/in zijn snelle gewasse die Ente voorby loopt / die al een jaer te vooren ghe-entet is gheweest. Alsoo heeft het oock een gelycke reeckeninge met een kindt/ want zijn Rugge wordt hem in die tijd sterck/ ende men is in minder sorge: dewyle datmen anders om zynent wille in ghestadighe sorghe leven moet. Ende wanneer een kind al een weynigh sitten kan / soo is hem doch langh en veel sitten / om veelderley redenen wille / niet goet.

Exempel.

Derhalven isset (als ick te vooren aengeroert hebbe) op de Rugge te legghen/ ende also ongebonden te legghen groeselen/ voor de jonghe kinderen allerbest / se zijn dan heel jongh ofte oock een weynigh ouder/ nae de tijdt te rekenen datse van haere handen ende voeten niet meer verstuycken of verschricken / maer dewyle datse noch so jong zijn datse van hare eygen handen ende voeten noch verschricken ende vreesen / soo salmense also ongebonden niet laten legghen.

Dat kinderen datmen op de rugge sal laten legghen groeselen.

Wat belangt het staen vande kinderen: men heeft op eenighe plaetsen een Staenderken/ also genoemt/ daer men een kindt in stellen/ ende laten het alsoo een wijletijdts staen: het kan hem daer inne oock heen ende weer aen alle kanten omwenden: Als dan de Vrouwen ofte Maegden het kind alsoo een tijd lang sien staen / soo achten sy niet veel meer op het kindt/ maer loopen heen ende weer om hare dingen te doen ende te verrichten/ ende meenen dat ondertusschen het kind seer wel versorget is/ maer sy hebben gheen achtinghe daer op/ wat anghst ende noodt dat het arme kind in die tijd in zijn Staenderken uyt-staen moet: Want neemt de rekeninge by u selvē / so ghy oude ende volwassen mensch/ maer een gheheele uere in een Predicatie ofte elders staen moet/ hoe meend ghy dat het u bekomen soude/ aleer de tijdt voorby geloopen ware: wat denckt ghy dan hoe moede dat het arme jonghe kind moet wesen/ als het dickwils langer dan een uere in zijn Tonneken

Kinderen staen-tonnen ofte stoelen.

ofte

Stoel moet staen / daer doch een half uere veel te langhe is. Ick wilde wel dat die selvighe Tonnen ofte Stoelen alle verbrand waren / ende datter oock nemmermeer geen anderen weder ghemaeckt souden werden / soo vele angst ende leedt hebbe ick dieshalven sien ontstaen: want ick houde het daer voor / dat het een rechte Stock ende Karcker is voor de kinderen / gelijck als of men een oud mensche in een gat oft Ghevanckenisse op-sloot. Het verwondert my oock heel seer / wie of int eerste soo onbarmhertigh geweest mach hebben / die de onnosele jonge kinderen sulcken noot ende angst gedichtet heeft / dat een kind langer als een uere in zijn Tonneken staen moet / somtijts wel wat minder / want een uere is te vele: want ick hebbe selfs ervaren / dat sulcke kinderen / wanneer sy soo langhe in een stoelken hebben moeten staen / eyndelijck door moedigheyt zijn neder geseten ende gevallen / ende hebben voor een langhe tijdt niet wederom tot haer kracht komen konnen / die ick daer nae wederom gecureert hebbe / men salse in een half jaer niet onderwinden laten een treede te doen / tot dat de vreese daer uyt is / ende dat haer de Senuwen stercker worden: So mense dan wederom een half jaer ofte oock langer heeft laten rusten / so verstercken sy wederom / daer toe haer de Nature behelpelijck is / men behoeft oock gheen Medecynen / dan datmense warm ende stille doet houden. Ick hebse oock wel een Oxicroceum plaester over gheslagen / gelijck als over drie Maenden in een suyver Water-badt gestelt / so zijnse dan redelijckerwijs weder tot haere krachten ghekomen. Daer-en-tegen die kinderen die men tot staen heeft willē dwinghen / die zijn den meestendeel lam gebleven / ende hebben aen beyde de zyden ghehinckt. Ick hebbe noch noyt gheen nut daer van komende gesien / van die gene die de kinderen hebben willen leeren gaen ofte staen / aleer dat se haer sterckte ende kracht bekomen hebben: ende rade dierhalven / dat men de kinderen niet alsoo jongh stelle / ende tot gaen beweghen / maer wat de Nature mede brenght dat wil ick niet geweert hebben.

Wat die kinderen / die langen haer tonne gestaē hebben / voor schade toestondt.

Hoese weder te helpen.

Oxicroceum Plaester.

Op eenige plaetsen heeftmen Loop-stoelkens / daerinne de kinderen niet alleene staen maer oock gaen konnen / die selvighe behagen my oock veel beter als de voorgaende Staen-tonnen / want sy konnen haer hier inne veel beter ende langer onthouden / dewyle datse oock daerinne haer beweghen ende gaen konnen / dan wanneer sy maer alleene stil stonden.

Loop-wagens der kinderen.

Nu wil ick oock een weynich verhalē van die gene die int gebruyck hebben / de kinderen inde wieghe over het Aengesichte te deckē met een doek / eñ dat voor de Muggen / Vliegen / ende diergelijcken. Etlijcke leggen daer een witte doeck over wel dick: Anderen een dubbelde dunne

Overdeckinghe der kinderen in de wiegen.

doeck/ alſo dat de kinderen wel mochten verſmachtē: het welck mijns bedenckens gheen goede gewoonte is. Eenige die ſpannen boghen over de wieghen/ 't welck ick voor goet houde/ de wyle datmen alſo de doeck over de wiege ende over de boge kan uyt ſpreyden / alſoo dat de kinderen van de doeck noch niet aengeroert werden/noch vande ſelvige verſchrickt kan werden: het welcke my inſonderheydt wel ghevalt/ ſoo de doecken ſoo dunne zyn/ dat den Aſem vande kinderen wel komen mach: ende ſoo ſy groen ofte blaeu gheverwet zyn / ſoo zynſe de oogen ſeer dienſtelijck: Inſonderheyd blaeu linnen / reyn ende dun geverwet doeck/ghelijck als ock reyne ſyden Sluyers / die zyn daertoe ooch ſeer dienſtelijck en bequaem.

Bogen.

Doecken dienē daer overſpreyt/ hoefe gheſtelt ſullen zyn.

Eenige achteloose luyden die bedencken hare kinderen gantſch niet:/ dewelcke alſoo ſy gheen op-ſicht op haer kinderen hebben/ noch geen achterdencken/ ſoo zynſe billijck te ſchelden.

Ende ſoo veel ſy uyt getrouwe meeninghe gheſeyd ende gehandelt / van de kinderen hare ghebreecken ende kranckheden. Godt gheve dat het alles tot zyn Eere / de Jeught tot tydtlijcke welvaert ende nut ghedyen moge/ Amen.

FINIS.

Erraten inden Druck,
hoete beteren.

Pag: 2. inde eerste Calumne/ de 5. regel van onderen op/voor in/ leest/ is. Pag: 3. inde eerste Cal: int 2. Capittel de 7 regel voor 'e gemeene / leest 't gemeene. Pag: 6. inde tweede Cal: reg: 26. voor Roo (Gummi Tragant) leest neemt Gummi Tragant. Pag: 8. Cal:1. reg:5. van onderen/ voor weden/ leest werden. Pag: 84. Cal:2. inde Anotatie/voor Deus/leest Deus. Pag:95. Cal:2. reg. 25. voor op/ leest op. Pag: 99. Cal: 1. op de Anotatie/ voor sol/ leest sal. Pag:109. Cal:1. reg:17. voor bleeft/ leest bleef. Pag: 113. Cal: 1. reg: 13. voor seer / leest soo. Pag: 127. Cal: 1. inde Anotatie/ voor oorsoeck/ leest oorsaeck. Pag: 131. Cal: 1. reg:20 voor steecke/ leest stekele. Pag: 141. Cal: 1. reg: 9. voor Ledesonsen/ leest sponcen. Pag:201. Cal: 1. reg: 20. voor spalchtjen/ leest Spalchtjen. Pag: 254. Cal:1. reg:4. voor duc: leest Suc:Rosarum. Pag: 259. inde Anotatie/ voor e-dupdet / leest bedupdet. Pag: 275. Cal: 1. reg: 24. voor uer/ leest upre. Int ghetal van Pag: 280. staet 262. leest 280. Pag: 233. Cal: 2. ten eynde van 't Capittel/ staet Accept/ leest Recept. Pag:304. Cal:1. reg: 10. van onderen op gestelt/ staet uer/ leest upre. Pag:339. inde Anotatie voor Æduarium, leest Electuarium. Pag: 350. Cal:1. reg: 28. voor Laperen/ Leest Lareren.

Tafel der Namen die een deel in Hooghduytsch gebleven zijn.

Pag: 126. inde Cataplasma, staet Steenklee/ ende is Melilotæ.
169. Staet Addertongen / ende is Lignum vipri.
Pag: 103. inde tweede Borst-dranck / staet Pappelen ende is Malvæ.
249. Staet Engelsoet/is Polipodium, als 248. te sien is.
Pag: 294. Staet Joden-karssen/ende is Alkakengi.
328. Staet Weghtreed/ ende is Polygonum.
Daer staet oock Bruynwortel/ 't welck is Scrophularia; hoewel de Hoogduytschen de Huys-wortel ooc Braunwurts noemen/ soo is nochtans dese als boven staet.
Pag: 348. Gundelreben/ende is Hedera Terrestris.
Katten-wadel/is/ Katte-krupt/ofte Nip.
Rode bucken/ is/ rode Bievoet.
Benedicten-wortel/ is/ Cariophilata.
Christwortel/ is de Eleboris Nigri.
Wald-meester/ is Matrisilva.
Naterwortel/ is Bistorta.
Nota: Is oock de name Wegwarten overgeset op Neerduyts Weegbre/ 't welck nochtans op veel plaetsen den Cichorium is/ hoewel oock de Weegbreed / oft Plantaginis op veel plaetsen oock alsoo ghenoemt word/ende overmids alhier voor een Wond-krupdt ghestelt wort/ duncht my veel eer Cichorium te zijn/ als Weegbree : daer den beleefden Leser op verdacht mach zijn.
Pag: 327. Insgelijer staet oock in 't Anodyni Salfken een krupd dat Wuterich genoemt wordt/ 't welck is het krupd Schierlingh/ anders Cicura genoemt.

Ordentlijck Regiſter,

Daerinne niet alleen / de voornaemſte Hooft-ſtucken deſer *Chirurgie*, vlytigh ende volkomelijck te vinden zijn: Maer oock alle beſondere ſaecken / die in voorvallende noodt met groote nut gevonden konnen werden: ſtaen kortelijck hierinne verteeckent.

A.

Aderlaten in Hooft-wonden. 96
Aderlaten misbruyck. 20
niet heel verwonden. 21
In Bloetſtempen. 22
in toornigh bloeden. 23
Aderlaten onder de Conghe voor de Bruyne ende 't Hooft. 96
Aderlaten in geronnen bloedt. 254
Aderen / Senuwen / &c. ſtucken. 120
Ægiptiacum. 147 / 223
tot Corroſijf. 358
Æris Uſti, in Steech-pleyſter. 334
Alſte-wijn / tot root Leed-water. 247
Alluynen Uſti in Smack-ſchaden. 223
afgeleſcht in Azijn. 358
Algemeyne toevallen / teeckenen. 129 / 130 / 131
Aengeſicht-wonden. 84 / 85
ſonder lyckteken. 90
Anodyni Laudani te berepden. 339 / 340
inde onruſte. 301
waer niet bruycken 340
Anodini Salve. 327
waer te gebruycken. 298
Anathomia een Chirurgijn noodig 48
Apoſtolorum Salve 327
Aqua vitæ tot Wond-vorſt 295
Arm-wonden Cura / exempel 124
Armen gebroken / ſoeckt gebroken Armen 200
Arcanum tot Oogen 87
Aridum Membrum 309 / 310
Arcanum daer toe dienende 316
Arcanum tot Sciatica 317
Arſenicum te berepden 358
Aſem in wonden niet te laten komē 63
Azijn ofte Eeck tot Lavament 115
Aloes Hepatici 105
Alcool vini wat het zy. 295

B.

Banden oft Windelſen tot Beenbreucken 167
Balſem-oly / ſoeckt Wond-balſem 320
Balſem Sulpheris tot de Conge 104
Bdellium 323
Bedenckinghen in Heften en in wonden 13
Berijſpinge in Bloed-ſtempen 14 / 15
Bevindinge / de beſte meeſter 128
Beweginge des krancken ſchadelijck 58
Been-breucken Misbruyck gheſchoolden 160
Been-breuckr onde gebruyck met verbinden / ſoo met ſpalcken / Cataplaſma, &c. 161
Been-breucke geneeſt geerne 162

de handelinge 't beste 163
Been aen Vinger/ &c. stucken gheho-uwen 135
hoe te genesen 136
Beenbzeucken onderschept/Cura 163
Beenderen inwendige gelegenthend te weten 164
Beenbzeucken alle ding berept Idem
de spalcken gepasset 165
en recht gebzupcken 166
Beenbzeuck-plaester/kracht 168
met vet verbinden schadelick 169
Beckeneel ingebogen/ hoe te doen 72
op te snyden/aenmerckinge 76
te openen noch anders 77
Binden wel waer te nemen 62
Bozst-wonden/hoe/ wat/ gepenitreert 96
inwendigh gequetst Idem
Bozstwonden cura/ waer te hesten 97
waer 't hesten verboden 98
Bozst-wonden/ niet met platte wiec-lien Idem
niet heet noch koud verbinden/hoe te doen/alsmen niet en heft Idem
Bozst-wonden inwendighe Fistelen/ quade Kooztsen 99
Bozst-wond/ hesten tegenwerp/ ant-woozd Idem
ander tegenwerp/antwoozt 100
Bozst-wonden veel toevallen Idem
Bozst-dzanck twee soozten 103
Blaes-wonde/ Cura 106/ 107
Bloedstempinge nootwendigh 14
misbzupck Idem
met gloeyende Yser 16
met Cozrosijf/ Idem 18
Bloet upt de wonden niet vegen 63
Bloeden der wonden/ wat het bedup-det 259
hoe te doen 260
Bloet in wonden niet uptdzucken 261
exempel tweederley Idem
Bloeden der wonden/ noch een Exempel 262
Bloet geronnen/ soeckt geronnen bloet 248/ 249/ 250/ 251/ 252/ 253/ 254.
Bloetstempinge wat daer toe 341
met plaester Idem
met een pulver 342
met wooz-den 344
Bolus tot Bloedstempinge 341
Boevijst ten selven Idem
hoe te berepden 342
wanneer te bzupcken 344
Bloetsteen tot bloedstempinge 341
Bzand-lesschinge in gheschoten won-den 152
misbzupck van dien Idem
upterlycke middelen 153
Bzand-lesschinge te maken 155
Bzand-schaden dietæ Idem
Bzand-salve te maken 156
Bzand gelescht/ de schade te bozderen/ 157
Bzand gelesschet/ Aderlaten dienstigh 154
Bzantschadē tot senijn verandert 155
sweeten daer toe noodig Idem
Bzand te heelen/ eenige Simplitien goet 157
Bzant in wonden 229
wat d'oozsaecke Idem
Bzandewijn inde opene Herssenen ver-gift 68
Bzoddelaers in Chirurgie 4
Bupck-wonden 105
inwendigh gequetst Idem
Bzoeyen in Leed-wonden 119
Bzupne inde keele 96
in wonden/waerom so genoemt 302
Bzupns teeckenen/ Cura 303
Lavament daer toe 304
Salmiac daer toe 305
Spaensgroen daer toe quaet Idem
Bzupn salfken hoe te maken 328/ 329
hoe ende waer te ghebzupcken/ waer toe goet 7/110/116/191
tot

tot Leed-watek/ een greep 244
Bulte/ soecht Linozwen op de wonde. 263

C.

Calamunaris te berepden 332
Castorium, Extract 340
Carniol-steen tot Bloed-stempinghe/ 341
Campher in geschoten wonden quaet/ 159
Cataplasma wel goet / maer quaet om de misbrupcken 35
Cataplasma misbrupck 34
verstickt de wonden 35
niet tot Hooft-wonden 73
tot Borst-wonden onnut 99
tot Leed-wonden quaet 116
oorsaeck van buplinge 126
van lammighepd Idem
Cataplasma tot bloedige wonden 250
Chirurgie hoe te leeren 3
Chirurgijn d'Anathomie noodigh 48
niet dzoncken dzincken 52
altijd vaerdigh zijn 62
Compzessen tot Borst-wonden 97
tot Lap-wonden 110
Cozrosijf in Bloedt-stempen schadelijck 15
Cranium ingeboghen / in Hooft-wonden 72
hoe te handelen Idem
niet trepaneren Idem
geen Cataplasma 73
Cozrosijf tot wonden/hoe te berepden/ 359
Cozrosijf en Cauterien waerom quaet 358
Croci Orientalis in Defensijf 336
tot Laudanum 340
Crocus Martis te maken 333
in Bloed stempinge 341
Crocus Veneris te berepden Idem

D.

DAmp in wonden een boos teecken 36
Darm-wonden 106
Defensijf-plaester veelderley 336/ 337/ 338/ 339. des Autheurs 337
Defensijf-salfken 336
waerom alsoo genoemt Idem
Dialtheæ waer te gebzupcken 313/ 315
Diatragacanti, Frigidi hoeerhens 102
Diachilon tot knack-schaden 219/ 220
Dooztocht in geschoten wonden 151
schadelijck Idem
Dragant in Bloed-stempinghe 341/ 342
in Heft-salve 6
Dzagen der wonden 238
Dzacht/ veel/ wepnigh/ dick/ dun/ &c. 239/ 240.
niet inde wonden 241
Dzachte/ soecht materp 238
Dzanck tot de Borst/ tweederley 103
te Purgeren / in Leed-water/ 247
Dzanck tot upt-ghedzooghde wonden 275
Dzincken des Patienten 56
niet veel teffens 57
Dzoncken dzincken / gheen Chirurgijn 52
Dupm-Senu stucken 123
Dupms nut en gebzupck 125
Dzypende Wond-dzanck 353
pulver in geschoten wonden. 355

E.

ELectuarium de Suc: Rosarum 253
Ægiptiacum tot Lijfs-bloedt 147
tot knackschaden 223
Empl: Opodeldoch 331
waer goet 332

Empl: onbekent genoemt 133/137/139
Empl: tot Heften 109
wat het is 115
Empl: Stipticum, Steeck-plaester 334/335.
Defensivum 336/337/338
Oxicrocium waer toe 313/314
Eten voor een verwonde 56
Exempel van een schilverken / oft los been aen de hand 118
Exempel in Bloed-stempen 16
met heete Yser 5 Idem
Exempel van alderley Misbruycken 40
noch een alsodanigh 42
Exempel in Hooft-wonden 79
van een schilverken 81
noch van de selve 82
Exempel van een Knie-wonde 117
Examen der Chirurgijns wel goet/ maer voor misbruyckt. 39

F.

Farina, de Fenugræc. 116
de Sem: lini. de Altheæ Idem
Fenijn in Brand-schaden 155
sweeten seer goet Idem
Flor: Sulpheris te maken 105
Flor: Æris te berepden 329
Flor: Melilote 126/336
Fistelen tekenen/ of voorbode 230
Fractuer-plaester te maken 168
Fracturen soorte menigerley 170
waer te verbinden 171
hoe te leggen 172
wat persoonen noodig Idem
hoe de meester gerustet 173
wat gereetschap daer toe 174
Fracturighe Patient/ hoe te handelen. 175
buyten/ oneffene breucken 176
Fractuer-plaester/ niet om 't Lid stupten 177
waer open te laten 178
tot een roose maken 177
hoe 't been te leggen 179
hoe een voet of hand te leggen/ Idem.
Fractuer Arm-laden verwerpen 180
bovenschinckel hoe te handelen/ waer te leggen Idem
Fracture verbinden / wel / ende qualijck 181
niet te salven 182
Fracture verbinden/wat feylen Idem
korte regelen van dien 183
Fracture geschampt/ soeckt Schampbreucke 184/185/186. est so voorts.
Fracture gheneesen/ de Leden gheswollen. 198

G.

Galmey tot Hooft-wonden 78
Galle-wonden 106
Galmey-steen te berepden 332
Geel-sucht in geel Leed-water/ Cura. 247
Geyl hoogh vleesch/ Cura 116
Geronnen bloed/ tweederley 248
in 't holle lijf 249
een pulver daer toe Idem
met aenmerckinge 250
Gheronnen bloed / upterlijck veelderley 252
Teeckenen voor/ observatie/ Cura. 253
Aderlaten en sweeten goet 254
Mercurium daer toe Idem
Geronnen bloed/ in wonden 250
Misbruyck indien Idem
Salve/ Cataplasma, &c. 251
Geronnen bloets toevallen/ soeckt toevallen in geronnen bloedt 252
Geronnen bloed/ door upterlijcke middelen 256
tot een Apostematie Idem tegen-

tegenwerp eñ antwoorde 257
ander gelegenthepd 258
Gheronnen bloedt Exempel tDeederley 259
Genever-olp de Borst goet 105
Geschoten wonden / ende welcke soorte. 149
met de Coegel daer in 150
de Coegel doorgegaen Idem
de doortocht schadelijck 151
Geschoten wonden/ hoe te heelen 153
hoe te lesschen upterlijck Idem
Ghebroken Arm - Laden verwerpen 180
Gebroken Leden / kort en krom / oorsaeck 182
Ghebroken Armen en Beenen Cura/ soeckt Fracture.
Ghebroken Leden niet af-snyden lichtelijck 193
beens teecken / wanneer 't wel heelt 196
beenen swellingh/ nae ghenesinghe 198
Gebroken Armen 200/201/202/203.
Gheborsten of ghescheurde breucken: Idem
Ghescheurde breucken hoe te kennen: Idem
geven Marchschaden 204
langsaem bekend 205
is geen Lijfs-bloedt Idem
Gescheurde breucken/ of soeckt Knackschaden 206
Goede Medecynen verkoncken / verwarmen 128
Goede Medecynen/ goede materi 239
Gorgel-water tot de keele 95
Groene Wond - salf tot Borst - wonden 97
Gum: Galbanum & Ammoniac, uptwendigh inwendigh 103
Gum: Arabici & Tragant in Bloedstemminge te gebruycken 341
Gum: Armoniac olp/tot de Milt 107
Gum: Opoponac olp waer toe goet 230
Gum van boomen/ waer toe goet 222
Gum: Euphorbium, wat schaden 314
Gum: in Wond-salven/ veel/ niet goet. 323/326

H.

Hals-wonden/ rechte proces 93
Hals oft Strot-wonde 94
Handen lammighept 121
boven op niet heften 126
Handt - grepen en Ervarenthepdt in Brand-schaden het beste 157
Haestige genesinghe wat het bedupdet 230
Haestighe pijn met lammighepd / wat 231
Herssenen open/ hoe te doen 68
geen Olp/Salven/ &c. gebruycken 69/73
Herssenen gewondet / wat teken 229
Hertens verwondinge 96
Hette in Hals of Keel-wonden 95
Hette of gulle hette 236
Heet of koud verbinden / Leden schadelijck 116/ 126
Hette in Leed - wonden / upt toeval weeren 115
menigerley verkoeling Idem
Heftens nuttighept/ waer geoorloft 6
Heft-salve te maken Idem
Heften een oud gebruyck 7
wat wuchten sy geeft 8
wat schaden sy doet 9
geeft lichtekenen Idem
hindert de heelingh en 't swellen 11
veroorsaeckt lammighept Idem
verlet de kennis der toevallen 12
Heften inde Senuwen/ wat schade 12
bedenckinge inde selvige 13
Heft-plaester/ wat het is 115
hoe te maken 168

waer te gebruycken 115
kracht en werckinge 168
Hooft-salve/ hoe te gebruycken 70
hoe te maken 78
Hooft-plaester te maken 77/78
Hooft-wonden seer gevaerlijck 66
weynig spreken/ hoe leggen Idem
haestigh verbinden/ hoe 67
't soecken en hefften verboden 68
Hooft-wonden met schilvers/ hoe te doen 70
als sy inwaerts hanghen/ en niet by te comen is/ door wond-dranck noch plepsters/ hoe te doen 70/71
Hooft-wonden met kuylen/ buylen/ Idem
geschelde Swoorden 71
daer de kuyle essen ghevoelt kan worden 74
met een subtijl hand-greep Idem
Hoe men verbinden sal 64
Hoesten in Borst-wonden/ gevaerlijck 103
in wonden wat het beduydet 231
Hoogh of gepl vleesch/ cura 116
Honds-bleynen 148

I.

INflamatie ofte Koose 145
Isoop/ Syroop tot de borst 202
Irios koecrkens tot de borst Idem
Ischia oft Sciatica, cure 317

K.

KAecken-wonden/ oft Kinnebacks-wonden 85
Kanckers teken/ of voorbode 230
Kittelinge in wonden/ Wond-sucht gelijck met de cure 301/302.
Keele oft Strot-wonde met hette/ met bruyne en wond-sucht 94/95/96
Knackschaden 207/208
hoe te erbaren 209
aenwijsinge 210
Knack-breucken inde schenen 212
verscheyden Exempelen 213/214/215/216.
plaester daer toe 216
Knack-schaden hoe te spalcken 218
met een Lijfs-bloedt 219
hoe te openen 221
wat teeckenen Idem
Knack-schaden te openen op roodigheydt 222
hoe te verbinden in d'opening 223
Knack-schaden verscheyden Regulen 224
Knie-wonden exempel 117
Knyen met pijn en hardigheyt 138
en der selver Cure 139/140/141.
Knie swelken 145
Knie met Inflamatie Idem
Knoren by de wonden 232
op de wonde na de Cure 263
teekenen tweederley Cure 264
ander wat sy beduyden Idem
waer door veroorsaeckt 265
Knoren op de Leden Idem
Knoops toeval/ op Handen/ voeten/ 277
hoe te doen 278
misbruyck tweesins 279
met een Notitie Idem
Konst een Navolger der naturen 48
Kramp/ Sicht/ Slach in wonden/ 305
oorsaeck/ Cure in Hooft-wonden 306
Cure aen uyterlijcke Leden/ 307
Kramp-salve te maken 327
Kreeft oogen in Wond-galle 298
Koude brand. 231

Lapus

L.

Lapus Calamunaris 78
Lapus Calamunar: te berepden 332
Laudani Opiatæ te berepden 339
waer niet te gebruycken 340
Lavas-wortel 315
Lapwonde te heften ende hoe 109
Lappe schellen/ hoe te doen 110
Lamme vingeren/ hoe te heelen 122
Lammighepd Paralisi 231
Lavament tot Bruyne in wonden/ 304
Lever-wonde 106
Leden gequetst wel op te letten 64
Leed-water in Hals-wonden gevaerlijck. 93
met ppne 95
Leed-wonden niet heften ten ware een lap-wonde met eenen 108
Leed-wonde hoe te heften 109
met plaester Idem
niet wiecken 110
Leed-wonde hoe te verbinden Idem
vereyscht lucht 111
besondere hand-greep 112
Leed-water laet sich niet stoppen/ Idem
Leed-wonde niet te kort heelen 113
besondere aenmerckinge 118
stanchs voorbode Idem
Lidt-sponce 27
Cure 141
Lidt-sponce niet stoven noch smeeren/ 142
Lidt-water / met swellingh daer by 231
gevaerlijck 241
geen Gluten wat het is 242
is 't lijf schadelijck met een Soutgeest daer by Idem
Lidt-water/ is geen matery/ met Medecijn stillen / misbruyck en exempel 243/ 244.
Lidt-water te stillen bruyn Salfken Idem
verbalst/ verwe 245
wit ende Cura 246
Lidt-water roodt/ geel/ &c. Purgatie 247
Lidt-wonde/ per Abuys verlaent / is te vol vleesch / oorsaeck van lamnighepd 266
Cure ende oorsaeck 267/268.
Lidt bulte ofte knorven/ Cure 265
Liquor: Vitrioli tot Lijfs-bloedt te berepden 284
met een Salfken ten selfden/ Idem
Longens verwondinge 96
Longhen verbuplinghe/ ende Balsem 104
Lohoch sanum tot de Borst 102
Lijfs-bloedt / in Linie ende Beenen/ 146
als een Roose 148
Lijfs-siecken / Pocken / Maentstonden/ &c. tot de wonden gheslaghen 283
Lucht de wonden schadelijck 63
Luchts-roers quetsinge 96
Lucht in Borstwonden / int Lijf schadelijck 98
Lychtekenen/ sneden/ malen/ &c. 9
Liquoris Vitrioli, in Bloedstempinge/ 345
in Neuswonden Idem
kracht van dien 346

M.

Matery der wonden / wat te voordeelen 26
wat het is 238
Matery veelderley 339
tay en kluptigh/ dun/ dick ende wepnigh Idem
schynende inde wonden Idem
stuyc-

stinckende 241
Matery niet inde Wonden/ wat het is/ Idem
Mage overgeven/ hoe te helpen 59
Wonden 106
Magneten Steech-plaester tot Borst-wonden 97
Magneten steen te berepden 332
Martis olp daer toe Idem
March gequetst causeert Swind-sucht Idem 120
Mastix 322
te veel inde Salve schadelijck 229/336
Medecijn op de grond der wonden 10
Medecijn noch schade niet kennen/ schadelijck 37
Meester sal niet droncken drincken 52
Medecijn en wonden/ mallander aennemen 51
Menstruum in wonden/ met exempel 285
Cura 286
Melilote-plaester tot Lmachschaden 220
Metridat en Tiriac tot sweeten in uptgedroogde wonden 273
Mercuri in geromen bloed/ werckinge/ 254
berepdinge van dien 255
Mercuri met goet tot alle saecken 285
Mercuri Sublimat tot Corrosijf/ schadelijck 358
Mirreæ, Wieroock, niet veel in Salven
Misbruyck in Heften 5. (326
in Bloed-stempen 14
in Aderlaten 20
in Hoecken/ Enten/ &c. 23
niet Wiechen 28
Misbruyck met Cataplasma 34/ 35
in d' Examen der Chirurgi: 39
in Spijs en Dranck 55
Mumia 249
Musculen gewondet. 120

N.

Nature salmen kennen 48
Nagelen aen Vingeren en Coonen 128
Nagel geswel ofte de vijcle 211
Neus en Ooze-wonden 84
Necke/ ofte Hals-wonden 92
is een deel van 't Rugh-graet/ Idem
niet heften noch wiechen/ rechte proces Idem
Neck-wonde seer toevallighe 93
Niere-wonden. 106

O.

Ogen-wonden 86
Arcanum daer toe 87
plaester ten selven 88
Olp upt Loodwit te maken 89
tot gewonde Milt 107
van Gum: Ammoniac ten selven/ Idem
Olium Laurini inde luttelinge 302
Terpentini root ten selven Idem
Olp Terpentini te maken 104
van Gom Opoponac waer toe 230
Opoponac 328
Olium Martis 332
Onlydelijcke noodt in Bloed-stempen door Marcasijt-olp 18
Onweers vogel in wonden 37
Onderscheyt der wonden te houde 50
Onweers vogel in gesloten Wonde 127
Onruste/ ofte ducken/ der de Wond-sucht 299
Teekenen van waer Idem
waerom so genoemt/ gevaerlijck/
Cura door Anodini 300
Onderscheydt der dryvende Wondkruyden 354
Onbekent plaester 133/ 137/ 139.
wat het is 115
Opium

Opium in geschoten wonden 159
Opiate of Laudanum te maken 339
waer niet te gebruycken 340
Opodeldoch-plaester 331/332
waer te gebruycken 112/116
Oogen-wonden 84
Oxicroci-plaester waer toe 313/314

P.

PAtienten natuer in acht nemen 51
hoe te houden in Eten/ Drinckē/ &c. 53
na aensien 't sy man of wijf 54
Patient hoe te houden in Eten 56
haestige beweginge schadelijck 58
Padden olij te maken 335
Pionia waer toe goet 307
Phlegma Vitriol waertoe goet 155/305
hoe te maken 308
Pottagie voor een verwonde 56
Pocken inde limpen 143/144
Pocken in wonden toegevallen 283
Cure met een Salfken 284
Plaester tot Oogen 88
Plaester hoe af te nemen 110
Plaester tot Hooft-wonden 77/78
Plaester tot Been-breucken 168
tot geschenrde Beenen 216
Plaester van Storax, waer te gebruycken 230
Plaesterē int gemeyn 330/331/tot 335
Plaester om bloed te stempen 341
Pyne na genesinge in hooftwondē 75
Pyne daer de wonde niet is 231
Pyne der wonden/ natuerlijck 233
veel te oordeelen 234
is Patienten schult wel Idem
ooc wel des meesters schult 235
somtijds uyt nature Idem
Pyne by recht-geverfde wonden 236
haestig en snel beneden de wonde Idem
Pyne in Leden hoe te handelen 237
Salve daer toe 238
Pyne by de wonde sonder noot Idem
Pulver tot geronnen bloet uit lijf 249
Pulver om bloed te stempen 342
Pupsten/ wratten by de wonden 116
Purgatie in 't Leed-water 247
nach een ander 248
Purgatie tot geronnen bloed 253
Pulver tot geschoten wonden 355

Q.

QVaet altijd quaet 5
Quaet is niet goet/ hoe oud dat het oock is 44

R.

REchte mate tegenwerp/ antwoorde 127
Regel tot Knackschaden noodigh 224
Recepten vele maken doelinge 78
Reubarber 242/248
Reupontica Idem
Reucke der wondē/ wat te oordeelē 25
Roode olij uyt Loot te maken 89
Roode Vitriol te maken 228/229
Ros vleesch/ wat het is 195
houd het gebeente by een Idem
Roode wijn niet tot Wond-dranckē 352
Roose aen de limpen 145
Rosen-sap tot geronnen bloed 253
Rugh-wonden/ oorsaeck van lamme Leden. 97

S.

SAlve met Mercuri tot Pocken inde Leden/ &c. 143
Salve tot uytgedroogde wonden 274
tot Pocken in wonden 284
voor pijn in wonden 238
tot brand tweederley 156
tot Hooft-wonden 78
tot Teeringe 311
ander ten selven 314
Salve Anodini 327

tot de kramp soeckt kramp-salf Idem
Defensijf 336
tot Pocken en Lijfs-vloet 284
Salmiac tot bruyne 305
Salpeter in geschoten wonden 157
in Bloed-stempinge 346
Sarcocollæ te veel/wat schade 229
Schamp-wonde te hesten/en hoe 109
Schamp-breucke Cura 184
gevaerlijck 185
met 13 wonden 186
Schamp-breucke van een Wagenrat/ 189
Spalcken daer toe/ &c. 190
meer reynigen als wonden 192
vloept 't march daerupt Idem
Schamp-breucke boven de linie/wanneer weder op te rechten 195
Schamp-breucke wel heelen/ hoe te weten 196
de spalcken lange dragen 197
Schamp-breucken losse gebeentē 199
Sciatica, heupe-pyne cura/arcanem 317
Schilverkens van been niet upt te nemen/ten zy darse los zyn 117
Schroef-laden in Been-breucken schadelijck 162
Schuym in wonden quaet 240
Senuwen die niet af-scheyden willen 119
Senuwen/ Aderen en gebeente stucken 120
Serapium 323
Son ende Luchts toeval in wonden 270/271/272/273. tekenen vandien 274
Slaep des verwonden wat te oordeelen 233
Aderen vol met steechte 236
Slaeps-wonden 84
Smerten en swellen der wonden 127
Smerte-plaester in hals-wonden 95
Smerte soeckt pyne
Soecken in wonden schadelijcke ghe-
woonte 24
verhindert de genesinge 25
Spaensgroen tot bruyne quaet 305
Sperma ceti 249
te berepden 355
Spiritus Vitrioli tot Slach/ Jicht 307
waer toe dienstelijck 308
Spijs en dranck is misbruyck 55
Splinter menigerley 131/132/133/134
Spoyten hoe/ende waer 357
Stameren der tongen 232
Steeckten inde zyde 231
Steeck-plaester tot fenijn 335
Steeck-plaester drie soorten 334/335
Stilstaende wonden 231
Storax Calamitæ 95/247
Stoelgangs verstoppinge hoe te helpen 60
Strot-wonde 94
Swellen in Leed-wonden tweederley 114
Swellen der wondē na genesinge 280
niet al te besorgen 281
wat daer op volgt / door Plaester helpē/ cura vandien Idem
Swellen sonder pijn wat het is 230
hoe te helpen Idem
Swellende wiechen niet ghebruycken 357
Swind-salve 311
tweede soorte 314
Swind-sucht tweederley 309
Swindinge soecht Teeringe 308
Sweeten in geronnen bloedt 254
Sweeten in Wond-sucht hoe te maecken. 294

T.

TEkenen / voornamelijck te mercken 50
in hooft-wonden waernemen 75
hoe daer na te schicken 76
algemeyn van de toevallen 229/ 230/ 231/ 232.

Tekenen

Tekenen van uptgedrooghde wonden 274
Dranck daer toe 275
sweeten/geen dorst lyden/wanneer 't af-scheydet Idem
Kramp daer by door heftē 276
Teeringe in geswollen wonden/ na genesinghe 281
plaester daer toe Idem
Cura van dien 282
Teeringe tweederley 309
Cura 310
Salve daer toe 311
ander Salve 314
besonder arcanum daer toe 316
Terpentijn/de klare/niet te pypsen 322
Olp ofte Spiritus maken 104
Terpetijn-olp root waertoe goet 302/321
Terra Vitriol soet te maken 334
tot bloed-stremminge 341
Terra sigillata ten selven Idem
Tiriac Mitridat tot sweeten in uptgedrooghde wonden/ van Son ende Lucht 274
Toevallen van Son ende Lucht inde wonden 270
hoe 't geschiet 271
verbranden ende bevriesen haestigh Idem
hoe te heelen 272
geen Vet/wat doen/inwendigh 273
Aderlaten goet Idem
wond-dranck/ spijs en dranck/ sweeten goet 273
Toevallen van Lijfs-kranckheden/ Pocken/Maenstonden/ &c. tot de wonde geslagen 283
Toevallen in geronnen bloet 252
Treckinge in wonden 237
Tijd waernemen 49
Tucken in wonden 229
Tucken derde soorte van Wond-sucht 288
of onrnste wat het is 299
Tutia te bereyden 332

V.

Verwonden nature in acht nemen 51
Verschrickinge des Patientē/wat 231
Vingeren gewondet 121
Vingeren hoe te binden/ niet hesten/ niet wiecken Idem
Vitriol tot bruyne goet 305
in bruyn Salf soet maken 328
Vlyck aen de vingeren 211
Voorhoofts-wonden 84
Volle Slaep-Aderen met steeckte 236
Unguentum Dialthææ in Lidt-wonden/ 113/115
populium niet tot Leden Idem
Apostolorum 323
Ægiptiacum 147/223
Ung: Anodini in Wond-galle 298
hoe te maken 327
Urijns verstoppinge hoe te helpen 59
Urijn ter wonden uptgeloopen/ exempel. 107

W.

Water in wonden 230
Was-plaester tot Swind-sucht 311
Windelsen waer van te maken 64
tot Been-breucken 167
Wiecken in sich selfs goet/ maer worden misbruyckt 28
Wiecken hoe te maken 30
waer te gebruycken 32
in Leed-wonden schadelick Idem
door Borst-wonden in 't lijf 100
Wiecken waer van te maken 357
Wiecken in gheschoten wonden te maken 158
Wierooch/Mirræ niet veel in salvē 326
Wonden met het Weder veranderlyck wat het beduydet 229

Wond-sucht in wonden Idem
Wond-sucht dryederley 287
een boose gast 288
Wond-kooztse/de eerste soozte Idem
Wond-vozst van waer datse komt 289/ 290.
hoe te kennen/wat teken 292/293
Cura 293/294/ 295.
Wond-galle tweede soozte 288/ 296
ghevaerlyck / van waer de name Idem
d'Antrax gelyck/ teecken 297
merckt wel/cura 298
Wond-tucken/derde soozte 288
anders onruste genoemt 299
Wond-bzupne/ soeckt Bzupne in wonden 302
Wonde van onderen op te heelen/ of gaet in een Fistel 8
Wonde in te soecken/ schadelyck 24
verhindert genesinge 25
Wonden reucke wat te kennen Idem
matery wat te oozdeelen 26
pyne vooz heen te kennen Idem
Wonden-damp boos teecken 36
met de Mage vergeleken 38
is een recht meester-stuck Idem
onderschept te houden 50
Wonden/Medecynen malkander aennemen 51
in leden wel op te letten 64
so sy leggē moeten genesen zyn 65
Wonden int Oozhooft 84
sonder lyckteecken genesen 90
Wond-dzanck in Buyckwonden 106
Wond-dzancken waer van te maken 348
hoe te berepden 351
Wond-Fistel 264
Wond-kruyden/ algemeyn 348
Wond-dzanck/in Leed-wondē Idem
in Hooft-wonden 349
verschepden soozten 352/353
Wond-Balsem gedistileert 321
Wond-Olyen 324/ 325
Wond-Salven dzie soozten 322/ 323
des Autheurs Idem
Wozmen in wonden waer dooz vere oozsaecht 9
Woeden in wonden. 232

t'ZWOLLE,

Gedzuckt by Jan Gerritsz Boeck-dzucker/ woonende in de Dieserstraet. 1633.

Universitäts Bibliothek Rostock
http://purl.uni-rostock.de/rosdok/ppn788378473/phys_0422
DFG

sult ghy de Vi-
op den bodem
den.
elsden Pot aen
de Vitriol daer
een ander Pot:
te Edick daer
een weynig sie-
der na een mate
/ ende laet het
sieden tot op de
schied is/so laet
hud het water/
sal/suyver van
een ander be-
der de Fæces, die
bodem gheble-
giet weder een
laet het ander-
s voozen) sie-
neer het water
is/ soo giet het
als te voozen
oet so dickwils
het water geen

dit alles beko-
nt alle het wa-
van getrocken
dat te samen in
nde laet het op
n wederom al
ken/ende wegh
het alles dzoo-
ypt-ghetrocken
dem rood ver-
sven neemt we-
een Vegel ofte
naeckte gloey-
also gloeyende
we Pot vol Fe-
e laetse daer in
water laet we-
as wegh rooc-

ken gheliick als te voozen / laet het bekouden ende giet het wa-ter/ dat wederom rood gewoz-den is / daer van / in een ander suyver Glas : giet wederom warsch water op de achter-ghe-bleven Fæces, ende laet het we-derom in-sieden ende bekouden/ ende giet dat selfde water dat oock rood gewozden is/ al mede daer af tot het eerste. Sulcke doet oock ten derdenmael / ende soo dickwils tot dat den Vitriol geen verwe meer van sich geeft.

Die Fæces die u anderwerf overghebleven zhn / die werpt wegh : Maer dat roode water dat laet wederom op een war-me Oven weg dampē ende ver-roocken/ tot dat den Vitriol op den bodem dzoogh blijft leggen/ alles gelijck als te voozen: Den selfden gloept wederom upt in een Smelt-kroes/eñ vaert oock dit mael met het voozschzeven Pzoces voozt: wanneer dan de Vitriol weder dzooge gewozden is / als dan is het berepd ende vaerdigh/ eñ soet op de Tonge.

Dese Vitriol stoot tot Pulver/ neemt daer van vier loot/werpt het in ses loot van den Azijn die vande Krupden upt-geparst is: Doet daer toe Phlegma Vitrioli vier loot: geschupmden Honich twaelf loodt: Flores æris derde-half loot. Dit alles koockt met malkanderen / tot op de dichte van een Electuarium, soo isset vaerdigh en berepd.

De Floris æris die te vozen ge-dacht is/ wozd aldus berepdet. Floris æris, hoe te be-repden.

Neemt Spaens-groen drie loot/wzijft het tot een repn Pul-